

Universitat Autònoma de Barcelona

«THEY DID IT IN SPAIN»

**La transformació del pensament estratègic nord-americà
davant la Guerra Civil Espanyola
i el perill de penetració feixista a l'Amèrica Llatina**

Andreu Espasa de la Fuente

Universitat Autònoma de Barcelona

FACULTAT DE FILOSOFIA I LLETRES
DEPARTAMENT D'HISTÒRIA MODERNA I CONTEMPORÀNIA
DOCTORAT D'HISTÒRIA COMPARADA, POLÍTICA I SOCIAL

Tesi doctoral presentada per
Andreu Espasa de la Fuente

Amb el títol

«THEY DID IT IN SPAIN»

**La transformació del pensament estratègic nord-americà
davant la Guerra Civil Espanyola
i el perill de penetració feixista a l'Amèrica Llatina**

Director

Borja de Riquer i Permanyer

Barcelona, 29 de juny de 2014

AGRAÏMENTS

Com bé deu saber qualsevol persona que hagi passat per un llarg procés d'investigació, és molt difícil resumir en uns pocs paràgrafs tots els deutes personals i intel·lectuals que un ha acumulat en els darrers anys. En primer lloc, he de donar les gràcies al meu tutor, Borja de Riquer i Permanyer, per tot el suport que m'ha donat en l'arriscada aposta per especialitzar-me en la història dels Estats Units i per la seva actitud comprensiva davant les inconveniències de seguir el treball d'algú que ha passat la major part d'aquests anys vivint a l'estranger. Del Departament d'Història Moderna i Contemporània de la Universitat Autònoma de Barcelona, també n'he d'agrair els útils comentaris dels professors Francisco Morente i Javier Rodrigo en la comissió de seguiment de tesi. També estic molt agraït a la professora Aurora Bosch de la Universitat de València per la seva generositat intel·lectual i per la seva gran aportació a l'obertura de camins per a l'estudi i la difusió de la història estatunidenca al nostre país.

La tesi no hauria estat possible sense la llarga estada que vaig dur a terme com a lector de llengua i cultura catalanes al Departament de Llengües i Literatures Romàniques de la Universitat de Harvard, entre el 2008 i el 2012. Aquesta gran oportunitat la dec, principalment, al professor Bradley S. Epps. A Harvard, vaig tenir la sort de poder endinsar-me en els fons de la Widener Library i també d'assistir als esplèndids seminaris organitzats pel Charles Warren Center for Studies in American History. Alguns companys i amics de Harvard em van ajudar a orientar-me en alguns dels aspectes essencials de la història i la tradició política nord-americanes. En aquest sentit, no puc deixar d'esmentar el doctor Andrew Gray, l'estudiant Mark Warren, l'activista social Keith Rosenthal, el professor emèrit del Departament d'Història, Thomas Bisson, i el professor visitant de la Universitat de Cambridge (Regne Unit), William O'Reilly. La professora del Massachusetts Institute of Technology (MIT), Ana Yáñez, i l'actual lector de català a Harvard, Eloi Grasset, han estat molt amables fent-me arribar materials bibliogràfics un cop havia abandonat Boston.

L'estada a Harvard fou, en gran part, finançada per l'Institut Ramon Llull. Aprofito per agrair el tracte, la professionalitat i l'ajuda rebuda per part del director de l'àrea de Llengua i

Universitats, Andreu Bosch, i de la tècnica de la mateixa àrea, Nausica Solà. Abans de Harvard, la meua experiència prèvia en el món universitari fou en els Serveis Lingüístics de la Universitat de Barcelona, on des de molt jove vaig tenir el privilegi de poder aprendre de la mà de grans professionals, entre els quals he de destacar Marta Juncadella, que em va ensenyar el significat pràctic del rigor en la feina, i Jaume Palau i Conxa Planes, perquè em van fer confiança en diverses ocasions.

També he d'expressar el meu agraïment a dues institucions mexicanes que em van permetre finançar una estada d'investigació durant el curs 2013-2014. Durant la tardor de 2013, vaig accedir a la Beca Teixidor de l'Instituto de Investigaciones Históricas (IIH) de la Universidad Nacional Autónoma de México (UNAM). La professora Marcela Terrazas va assessorar-me durant la meua estada a la UNAM i em va donar referències bibliogràfiques molt útils. També vaig rebre uns consells molt bons del professor Martín Ríos, director de l'IIH. A partir de gener de 2014, i gràcies a una beca atorgada per la Secretaría de Relaciones Exteriores del govern mexicà, he continuat les meves investigacions des del Centro de Estudios Históricos (CEH) de El Colegio de México (antiga Casa de España).¹ A El Colegio de México he tingut la sort de tenir com a tutora la professora Érika Pani, directora del CEH, i de poder assistir a les classes d'història econòmica de Mèxic de la professora Sandra Kuntz i d'història del petroli a l'Amèrica Llatina de la professora María Cecilia Zuleta.

Als amics de la carrera i del doctorat que han seguit de prop el procés d'elaboració de la tesi, també els dec molt. En primer lloc, a Xavier Zambrano, qui em va ensenyar, entre altres coses, a allunyar-me de visions estereotipades sobre la cultura estatunidenca. A Pau Casanellas, per les llargues converses sobre política i història i per la seva gran franquesa intel·lectual. A Giaime Pala, pel seu mestratge des de la companyonia. Als companys del Col·lectiu Sentit Comú de Santa Coloma de Gramenet, especialment a Jordi S. Martínez i Sebastià Sala, per la seva saludable insistència en la importància dels interessos i dels prejudicis de classe. A Pau Subirós, per les seves originals reflexions sobre el patró-or. A Arnau Satorras i Anna Puiggrós, per ser-hi. Molts altres amics i companys m'han ajudat amb els seus ànims i consells, com ara Albert Fuentes, Alejandro García, Àngels Castells, Bru

¹ En compliment de l'apartat 2.5 de las *Normas Aplicables a los Becarios Extranjeros de la Secretaría de Relaciones Exteriores*, deixo constància que: «Este trabajo de investigación fue realizado con una beca de excelencia otorgada por el Gobierno de México, a través de la Secretaría de Relaciones Exteriores.»

Laín, David Casassas, Edgar Manjarín, Glenda Quiñonez, Jani Cabré, Jordi Marí, Lluís Camprubí, Marc Jamal, Miguel Fernández, Oriol Roca, Pablo Montes, Pedro Riera, Rubèn Ortega, Salvador López Arnal, Sandro Maccarrone, Sergio Patón i Steven Forti. També el bon amic i gran amant de la història, Bernat Nadal, a qui tots trobem tant a faltar.

Com no podia ser d'altra manera, la família també hi ha tingut un paper important. L'estada a Mèxic hauria estat molt més difícil sense l'escalf de la meva família mexicana, especialment de la Salomé, la Isabel, el Francisco i l'Adriana. A la meva àvia Elisa i la meva tieta Roser, els dec les primeres lliçons d'història oral de la Guerra Civil. Al meu germà Ramon, li estic agraït per enviar-me llibres en català a través de l'Atlàntic, i a la meva germana Elsa, pels seus serveis com a bibliotecària. A la meva dona, Maye Uriostegui, per excedir-se en paciència i suport. I al meu fill, el Mateu, qui, sense adonar-se'n, m'ha donat molta empenta en el tram final de redacció definitiva de la tesi.

I, finalment, a la meva mare, Maria Antònia Espasa, per la seva impagable aportació com a assessora lingüística, i al meu pare, Pere de la Fuente, que ens va deixar sobtadament fa un any i mig i a qui dedico aquesta tesi. Ell era professor de filosofia a l'Institut Terra Roja de Santa Coloma de Gramenet, ciutat on va dedicar la major part de la seva militància política i del seu activisme social i cultural. La majoria dels consells que li dec no em van arribar de manera explícita. Més aviat van anar sorgint com a efecte inevitable del seu exemple inspirador. En la mesura de les meves possibilitats, he intentat ser fidel a la seva concepció socràtica del coneixement com a font d'humilitat i al seu gust per la claredat expositiva i l'honestedat intel·lectual.

ABSTRACT

When the Spanish Civil War broke out, the Roosevelt Administration imposed a “moral” arms embargo against Spain. In January 1937, the embargo was legalized. This policy is usually explained by the strength of isolationism in national politics, by the influence of Catholic voters in the New Deal coalition and by the trend towards following the British lead among senior officials from the State Department. This work aims to analyze the Spanish policy of the Roosevelt Administration in relation to the Good Neighbor Policy in Latin America and the gradual abandonment of the policy of appeasement. The repeal of the embargo did not come until April 1939, when Washington recognized the new Franco regime, but the lessons learned in Spain proved decisive in the transformation of the American strategic thought of that era. Among other things, the fear of a repetition of the Spanish tragedy in Latin America, especially in Mexico, helped to prepare the country to get involved in World War II.

Key words: *Spanish Civil War, World War II, New Deal, Roosevelt, appeasement.*

Quan va esclatar la Guerra Civil Espanyola, l'Administració Roosevelt va imposar un embargament “moral” d'armes contra Espanya. A partir del gener de 1937, l'embargament fou legalitzat. Aquesta política se sol explicar per la força de l'aïllacionisme en la vida política nacional, per la influència dels votants catòlics en la coalició *New Deal* i per la tendència a seguir el lideratge britànic entre els alts funcionaris del Departament d'Estat. Aquest treball pretén analitzar la política espanyola de l'Administració Roosevelt en relació amb la Política de Bon Veí a l'Amèrica Llatina i el progressiu abandonament de la política d'*appeasement*. La derogació de l'embargament no arribà fins a l'abril de 1939, quan Washington reconegué el nou règim franquista, però les lliçons apreses a Espanya resultaren decisives en la transformació del pensament estratègic nord-americà de l'època. Entre altres coses, la por a la repetició de la tragèdia espanyola a l'Amèrica Llatina –especialment a Mèxic– contribuï a preparar el país per a la participació en la Segona Guerra Mundial.

Paraules clau: *Guerra Civil Espanyola, Segona Guerra Mundial, Roosevelt, appeasement.*

ÍNDIX

<i>Agraïments</i>	5
<i>Abstract</i>	9
<i>Introducció</i>	15

CAPÍTOL I. LA DIPLOMÀCIA NORD-AMERICANA A ESPANYA ABANS DE LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA (SETEMBRE DE 1923- JULIOL DE 1936)

1.1 <i>La diplomàcia nord-americana d'entreguerres</i>	37
1.2 <i>Les tensions econòmiques entre els Estats Units i Espanya</i>	65

CAPÍTOL II. DE L'EMBARGAMENT MORAL AL DISCURS DE LA QUARANTENA (JULIOL DE 1936-OCTUBRE DE 1937)

2.1 <i>La neutralitat improvisada</i>	93
2.2 <i>La 'legalització' de l'embargament d'armes</i>	127
2.3 <i>La campanya per l'embargament a Itàlia i a Alemanya</i>	139
2.4 <i>Crisi a l'Orient Llunyà i Discurs de la Quarantena</i>	187

CAPÍTOL III. ESPANYA EN LA 'GOOD NEIGHBOR POLICY'
(NOVEMBRE DE 1937-ABRIL DE 1939)

3.1	<i>La Política de Bon Veí</i>	201
3.2	<i>Escletxes en l'embargament, primavera de 1938</i>	241
3.3	<i>La connexió mexicana</i>	287
3.4	<i>Espanya, Munic i el principi de la fi de l'appeasement nord-americà</i>	335
	<i>Conclusions</i>	375
	<i>Fonts consultades</i>	407

«Finalment, [molts nord-americans] van començar a entendre que la veritable qüestió no era la que sorgia com a conseqüència d'una autèntica revolució a Espanya, semblant a tantes altres revoltes sagnants que havien enterbolit les pàgines de la història espanyola. Ara veien que la veritable pregunta era si un govern popular elegit pel poble, que representava en molts dels seus elements ideals i aspiracions democràtiques, havia de ser enderrocat impunement, no per una rebel·lió del poble espanyol sinó per les forces armades d'Hitler i Mussolini, obstinats a dominar Espanya per als seus propis objectius. El punt crucial era si en una crisi com aquesta, on els nostres propis interessos estaven involucrats, la política tradicional dels Estats Units havia de quedar suspesa –per a gran benefici dels governs nazi i feixista.»

Sumner Welles, *Time for Decision*, 1944

«Sempre he admirat i he aplaudit nombrosos discursos i missatges del president Roosevelt en política exterior. M'agrada la seva personalitat. Crec, però, que la història registrarà el fet de no aixecar l'embargament com una ficada de pota. Un líder democràtic ha de prestar atenció a les minories dissidents i a l'aprovació de les majories. Quan hi ha molt en joc –i a Espanya el que estava en joc era la pau a Europa– està justificat que ignori els dissidents amb l'esperança que els actes els convenceran millor que les paraules. Els dictadors, per desgràcia, no esperen fins que les democràcies hagin estat educades.»

Louis Fischer, *Men and Politics*, 1941

«(...) al cap i a la fi, va ser l'embargament d'armes nord-americà el que, més que qualsevol altra cosa, va ajudar a assegurar la derrota del Govern [republicà espanyol]. La “no intervenció” va fer perdre la guerra a la República. I pel que li pertoca els Estats Units pagaran un preu a Amèrica del Sud, on en molts països les classes dominants ja tenen fortes inclinacions feixistes. No veig com es pot negar que la política dels Estats Units en la Guerra Civil Espanyola ha ajudat clarament a obrir la porta al feixisme en el nostre propi hemisferi. Espanya és culturalment i tradicionalment la Mare Pàtria, i una Espanya feixista enfortirà enormement la tendència totalitària entre els seus fills de l'Amèrica del Sud.»

Herbert L. Matthews, “Franco's Problems”, *Foreign Affairs*, juliol de 1939

«El feixisme és a les nostres portes de manera refotudament seriosa... Espanya ha estat la primer gran trinxera en la batalla pel nostre continent.»

Carleton Beals, *The Coming Struggle for Latin America*, 1938

INTRODUCCIÓ

En un seu llibre de memòries, Eleanor Roosevelt recordava que, ja començada la Segona Guerra Mundial, havia mantingut una «lleugera diferència d'opinió» amb l'aleshores primer ministre britànic, Winston Churchill. L'objecte de discòrdia era l'Espanya republicana. En un sopar oficial, Churchill afirmà que la seva simpatia per Franco havia durat fins que fou evident la participació d'Alemanya i Itàlia al seu costat. La Primera Dama discrepà, contestant-li:

(...) que jo no podia entendre per què no s'hauria pogut ajudar el govern republicà, i el primer ministre va contestar que ell i jo hauríem estat els primers a qui haguessin fet rodar el cap en cas de victòria republicana –el sentiment en contra de gent com nosaltres s'hauria estès. Jo vaig dir que la pèrdua del meu cap no era important i ell immediatament després afirmà: «No vull que vostè perdi el seu cap, ni tampoc no vull perdre el meu». Llavors la senyora Churchill s'inclinà sobre la taula i digué: «Crec que potser la senyora Roosevelt té raó». El primer ministre ja estava força molest i deixà anar: «He tingut certes creences durant seixanta anys i no les canviaré ara.» En aquell moment la senyora Churchill s'aixecà de la taula com a senyal que el sopar s'havia acabat.²

En aquells mateixos anys, resulta difícil imaginar una reacció semblant per part d'algun polític nord-americà que, com Churchill, s'hagués destacat en el passat per la seva oposició a la política d'*appeasement* (apaivagament) amb les grans potències feixistes. Als Estats Units de principis dels quaranta, les expressions de penediment sobre l'embargament d'armes contra Espanya eren força comunes, fins i tot entre els principals responsables d'aquesta mateixa política.

L'influent sotssecretari d'Estat Sumner Welles (1937-1943) afirmà, poc després d'abandonar el càrrec, que en «(...) la llarga història de la política exterior de l'Administració Roosevelt no

² «a slight difference of opinion» «(...) that I could not see why the Loyalist government could not have been helped, and the prime minister replied that he and I would have been the first to lose our heads if the Loyalists have won –the feeling against people like us would have spread. I said that losing my head was unimportant, whereupon he said: “I don't want you to lose your head and neither do I want to lose mine.” Then Mrs. Churchill leaned across the table and said: “I think perhaps Mrs. Roosevelt is right”. The primer minister was quite annoyed by this time and said: “I have held certain beliefs for sixty years and I'm not going to change now.” Mrs. Churchill then got up as a signal that dinner was over.» ROOSEVELT, Eleanor, *This I remember*, Nova York, Harper & Brothers, 1949, pàg. 275.

hi ha hagut, crec jo, cap error més cardinal que la política que vam seguir durant la guerra civil a Espanya.»³ El mateix president Roosevelt, just acabada la guerra, entonà el seu particular *mea culpa* davant Claude G. Bowers, l'ambaixador estatunidenc a la República espanyola: «Hem comès un error. Vostè sempre ha tingut la raó.»⁴

No és fàcil determinar el grau de franquesa de les observacions de Welles i Roosevelt. Cal no descartar que es tractés d'expressions quasi gratuïtes d'un penediment d'impossible rectificació. Tot i així, independentment de la seva sinceritat, es tracta de declaracions que confirmen l'existència d'un debat intens i dinàmic sobre l'embargament d'armes en el si de l'Administració Roosevelt, un debat que, si li concedim la importància que es mereix, ens porta a formular preguntes molt interessants sobre la història de la diplomàcia nord-americana de finals dels anys trenta. Quina fou la contribució de la guerra a Espanya en la minva de l'aïllacionisme de l'opinió pública nord-americana? Quines lliçons va treure l'Administració Roosevelt de la intervenció de Hitler i Mussolini en territori espanyol? Fins a quin punt foren decisives per al canvi de rumb que portaria els Estats Units a preparar-se per entrar a la Segona Guerra Mundial i a assumir el lideratge que fins aleshores havia ostentat l'Imperi Britànic? Quina relació té el conflicte espanyol amb la crisi de l'imperialisme europeu i el despertar del món colonial, inclosa l'Amèrica Llatina, durant el període d'entreguerres?

³ «(...) the long history of the foreign policy of the Roosevelt Administration, there has been, I think, no more cardinal error than the policy adopted during the civil war in Spain.» WELLES, Sumner, *The time for decision*, Nova York, Harper & Brothers, 1944, pàg. 61.

⁴ «We have made a mistake. You have been right all along.» Entrevista amb Claude G. Bowers, Columbia University Oral History Project (1954), pàg. 125-126. Citat a TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish Civil War: neutrality and commitment in the struggle that divided America*, Durham, Duke University Press, 2007, pàg. 1. Just acabada la guerra, Josephus Daniels, ambaixador dels Estats Units a Mèxic, li reconegué a Bowers: «You are eternally right in saying that for the Spanish crimes the three great democracies must take full responsibility in history.» Citat a SEHLINGER, Peter J. i HAMILTON, Holman, *Spokesman for democracy: Claude G. Bowers, 1878-1958*, Indianapolis, Indiana Historical Society, 2000, pàg. 200. Per als admiradors progressistes de Franklin D. Roosevelt, l'embargament d'armes contra Espanya constitueix un dels aspectes més qüestionables de la seva llarga estada com a inquilí de la Casa Blanca. Així ho expressava, l'estiu de 1970, el periodista George Selde, antic corresposal de guerra a Espanya, en un article sobre la decadència del règim franquista: «If it is true that the United States hasn't a friend in the wide, wide world, there must be a reason for it. Consider Spain –the foreign country I know best. The older generation –not the silent majority which is everywhere apathetic, but the people I have known from the days of the Spanish Civil War (1936-1939)– know that it was FDR, more than any other individual, who was responsible, through the arms embargo, for the destruction of the Spanish Republic. It was probably the greatest error the President made, one of the great errors of history.» SELDES, George, “Spain: Fascism gone gray”, *The Nation*, 3 d'agost de 1970, vol. CCXI, núm. 3, pàg. 77.

Malgrat l'evident interès d'aquestes qüestions, val a dir que els estudis dedicats a la dimensió internacional de la Guerra Civil Espanyola han tendit a menystenir el paper dels Estats Units i a presentar l'embargament d'armes com una política d'escàs interès i gran previsibilitat, eminentment dictada pels insalvables condicionants polítics i diplomàtics amb què hagué de bregar el president Roosevelt. Així, per exemple, en una obra tan sòlida com *El reñidero de Europa* (2001) de l'historiador Enrique Moradiellos, a penes es presta atenció a l'actitud de la diplomàcia nord-americana. En el fragment més llarg dedicat als Estats Units, Moradiellos es limita a invocar rutinàriament els tres grans motius que explicarien –i, en cert sentit, disculparien– “l'error” rooseveltia:

Esta política [la no intervenció] había sido secundada en los Estados Unidos mediante un embargo de armas unilateral (primero “moral” y desde enero de 1937 “legal”) decretado por la administración del presidente Franklin D. Roosevelt, en virtud de su tradicional alineamiento diplomático con la entente franco-británica, de las tendencias aislacionistas de la opinión pública norteamericana y del temor demócrata a enajenarse el apoyo católico en beneficio de sus adversarios republicanos.⁵

Les raons que han portat a relativitzar el paper dels Estats Units són diverses. Una de les més importants és que la guerra a Espanya se sol entendre com un episodi històric eminentment europeu, justament en un moment en què els Estats Units preferien mantenir-se al marge de les disputes del Vell Continent.⁶ Certament, el Pacte de No Intervenció fou un acord internacional signat per vint-i-set estats, tots europeus.⁷ L'aparent disciplina amb què la diplomàcia estatunidenca se subordinà a la línia establerta pel Foreign Office britànic a Espanya, així com l'estesa percepció segons la qual els Estats Units van mantenir una postura

⁵ MORADIELLOS, Enrique, *El reñidero de Europa. Las dimensiones internacionales de la Guerra Civil Española*, Barcelona, Ediciones Península, 2001, pàg. 102-103.

⁶ Un exemple de la importància atorgada a la presumpta desvinculació dels Estats Units amb la realitat europea de l'època: «Els Estats Units estaven massa entotsolats en l'aïllacionisme del *New Deal* de Roosevelt per interessar-se gaire pel que passava a Espanya.» PRESTON, Paul, *La Guerra Civil Espanyola*, Barcelona, Editorial Base, 2006, pàg. 158.

⁷ Com és sabut, la intervenció estrangera a Espanya *també* fou molt europea. La majoria dels soldats estrangers que hi participaren foren europeus, així com la pràctica totalitat de l'armament usat. Els números més solvents sobre la participació de soldats estrangers en la Guerra Civil Espanyola presenten, tal com ens recorda l'historiador Julián Casanova, enormes desequilibris per a cada bàndol: «En el bando franquista lucharon algo más de cien mil: 78.000 italianos, 19.000 alemanes, diez mil portugueses y el más del millar de voluntarios de otros países, sin contar a los setenta mil marroquíes que formaron en la Tropas Regulares Indígenas. En el bando republicano intervinieron cerca de 35.000 voluntarios en las Brigadas Internacionales y dos mil soviéticos, de los cuales seiscientos eran asesores no combatientes.» CASANOVA, Julián, *Europa contra Europa, 1914-1945*, Barcelona, Crítica, 2011, pàg. 21.

essencialment invariable al llarg de tot el conflicte, també han contribuït a restar interès al paper de l'Administració Roosevelt en la Guerra Civil Espanyola.

Per raonables que puguin semblar els motius d'aquesta menysvaloració, el cert és que, examinats amb certa cura, no deixen de ser força qüestionables. El Pacte de No Intervenció fou, en efecte, un acord internacional d'àmbit europeu. Tot i així, el seu compliment efectiu depenia del comportament de tots els grans productors mundials d'armament. Fora d'Europa, els Estats Units eren una de les poques gran potències armamentistes, especialment en la producció d'avions, un sector on l'exèrcit republicà hagué de patir decisives mancances. A l'estiu de 1936, les grans potències europees consultaren de manera directa o indirecta la diplomàcia nord-americana sobre la seva actitud davant l'eventual creació d'un nou organisme internacional per tractar específicament els problemes geopolítics ocasionats per la guerra espanyola. No és exagerat afirmar que, sense el suport extern de l'Administració Roosevelt, la creació del Comitè de No Intervenció no hauria estat possible. En el seu moment, la societat nord-americana també era conscient de l'enorme pes dels Estats Units en el resultat del conflicte espanyol, ja fos per acció o per omissió. Altrament, no s'entendria la intensitat i l'acrimònia del debat social que provocà el manteniment de l'embargament d'armes, sobretot quan es féu evident que les potències feixistes europees no estaven respectant les seves promeses de no intervenció.⁸

Pel que fa al seguidisme del Departament d'Estat respecte a la diplomàcia britànica, cal dir que és justament la visió superficial de la política espanyola de Roosevelt com un fet estàtic – sense cap evolució significativa, ni possibilitat de canvi de real– el que ha portat a exagerar-ne el seu abast. Segons aquesta visió, l'Administració Roosevelt mai no hauria gosat aixecar el seu embargament d'armes en solitari, sense un acord o permís previ per part de l'Imperi Britànic. Com veurem més endavant, la influència del Foreign Office sobre la diplomàcia estatunidenca a Espanya fou fonamental en bona part del conflicte, però en els últims mesos anà perdent força fins a esdevenir un factor força secundari i notòriament absent en els debats dels cercles governamentals.

⁸ TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish Civil War*, Londres y Bloomington, Indiana University Press, 1968, pàg. 53. Tal com ja afirmà Taylor en el seu moment: «Had the United States permitted arms and munitions to be shipped to Spain, the purpose of the nonintervention agreement, at least as envisioned by Great Britain and France, would have been defeated.» TAYLOR, Foster Jay, *The United States and the Spanish Civil War*, Nova York, Bookman Associates, 1956, pàg. 75.

El problema de fons és que, malauradament, la majoria d'historiadors que tracten aquest període no semblen conscients del caràcter contingent de l'embargament d'armes nord-americà. En efecte, la política espanyola de l'Administració Roosevelt, malgrat la seva innegable rellevància, no acostuma a despertar gaire interès perquè se sol percebre com un episodi històric totalment necessari, sense una alternativa contrafactual imaginable. En aquest cas, resulta especialment oportú reivindicar la utilitat de la història com l'eina que ajuda a rescatar les cruïlles del passat. Tal com afirmà Josep Fontana:

Hem d'elaborar una visió de la història que ens ajudi a entendre que cada moment del passat, igual que cada moment del present, no conté solament la llavor d'un futur predeterminat i indefugible, sinó la de tota una diversitat de futurs possibles, un dels quals pot acabar convertint-se en dominant, per raons complexes, sense que això signifiqui que és el millor, ni, per altra part, que els altres estiguin totalment descartats.⁹

Estat de la qüestió

La dimensió internacional en la Guerra Civil Espanyola compta amb una abundant i sòlida bibliografia.¹⁰ Llevat d'alguna estrident excepció, la comunitat acadèmica comparteix una visió general consensuada en els aspectes més importants. A aquestes altures, resulta innegable que la massiva ajuda militar de la Itàlia feixista i l'Alemanya nazi per als militars revoltats fou decisivament superior a l'armament que aconseguiren els republicans, víctimes del desigual compliment del Pacte de No Intervenció. La negativa de les grans potències

⁹ FONTANA, Josep, *La història dels homes*, Barcelona, Crítica, 2000, pàg. 346.

¹⁰ La trilogia d'Ángel Viñas és l'obra de referència sobre la qüestió: VIÑAS, Ángel, *El escudo de la República: el oro de España, la apuesta soviética y los hechos de mayo de 1937*, Barcelona, Crítica, 2007; VIÑAS, Ángel, *La soledad de la República: el abandono de las democracias y el viraje hacia la Unión Soviética*, Barcelona, Crítica, 2006; VIÑAS, Ángel, *El honor de la República: entre el acoso fascista, la hostilidad británica y la política de Stalin*, Barcelona, Crítica, 2009. També val la pena destacar: PUZZO, Dante Anthony, *Spain and the great powers, 1936-1941*, Nova York, Columbia University Press, 1962; SCHWARTZ, Fernando, *La internacionalización de la guerra civil española. Julio de 1936-Marzo de 1937*, Esplugues de Llobregat, Ariel, 1971; ALPERT, Michael, *A new international history of the Spanish Civil War*, Nova York, St. Martin's Press, 1994; HOWSON, Gerald, *Arms for Spain: the untold story of the Spanish Civil War*, Nova York, St. Martin's Press, 1998; PRESTON, Paul (editor), *La República asediada: hostilidad internacional y conflictos internos durante la Guerra Civil*, Barcelona, Península, 1999; MORADIELLOS, Enrique, *El reñidero de Europa: las dimensiones internacionales de la Guerra Civil Española*, Barcelona, Ediciones Península, 2001; MORENTE, Francisco (editor), *España en la crisis europea de entreguerras: República, fascismo y Guerra Civil*, Madrid, Catarata, 2012, pàg. 23-76.

democràtiques –especialment, de la Gran Bretanya– a restablir el comerç d’armes amb el govern republicà tingué conseqüències fatals per a les perspectives militars de la República.¹¹ Des de l’esclat de la guerra, la necessitat de trencar l’aïllament internacional fou compartida, en major o menor grau, per tots els sectors antifeixistes i condicionà fortament tant la conducció de la guerra com la política a la rereguarda.¹² Segons la historiadora Helen Graham, l’abast de la política de no intervenció és més gran del que se sol reconèixer:

Esta significó, en la práctica, un total aislamiento internacional y un embargo económico *de facto* que colocó a la República –y solo a la República–, en una situación de desventaja material. (...) Socavó no solo la capacidad militar de la República sino también su legitimidad política, porque el embargo económico no permitió que la República mantuviese la estructura social y económica de la retaguardia y, al final, impidió incluso que satisficiera los requisitos mínimos de su población en términos de comida y alojamiento. (...) La diplomacia política internacional que creó y mantuvo la no intervención también bloqueó repetidas veces las salidas políticas de la República, haciéndole imposible negociar una paz pactada en 1938. En los angustiosos últimos meses, se le siguió negando la mediación internacional, a pesar de que hubiera sido el único camino para reducir el riesgo de represalias masivas y violentas contra los derrotados.¹³

Pel que fa al paper dels Estats Units en la dimensió internacional de la Guerra Civil Espanyola, val a dir que el reduït paper que se li sol atorgar no es correspon amb el considerable volum de bibliografia sobre la qüestió.¹⁴ Ja el 1956 aparegué el primer llibre,

¹¹ Com bé assenyala Enrique Moradiellos: «Sin la constante ayuda militar, diplomática y financiera prestada por la Alemania de Hitler y la Italia de Mussolini, es harto difícil creer que el bando liderado por el general Franco hubiera podido obtener su rotunda victoria absoluta e incondicional. De igual modo, sin el asfixiante embargo impuesto por la política de no intervención y la inhibición de las grandes democracias occidentales, con su gravoso efecto en la capacidad defensiva, disponibilidad material y fortaleza moral, es muy poco probable que la República hubiera sufrido una derrota militar tan total y sin paliativos.» MORADIELLOS, Enrique, “El contexto internacional de la guerra civil”, dins FUENTES QUINTANA, Enrique (director) i COMÍN COMÍN, Francisco (coordinador), *Economía y economistas españoles en la Guerra Civil*, Barcelona, Real Academia de Ciencias Morales y Políticas i Galaxia Gutenberg-Círculo de Lectores, 2008, vol. I, pàg. 337.

¹² Un exemple significatiu de la preocupació general per la vessant internacional del conflicte és un informe de la FAI dirigit als llibertaris d’arreu on s’hi afirmava: «No podíamos destruir al gobierno porque, en el instante en que nosotros hubiéramos derribado al gobierno de Madrid y al de Barcelona, el mundo hubiera reconocido al de Burgos. ¿Cómo no? Frente a la España anarquista, sin gobierno, sin responsabilidad jurídica, sin existencia dentro del Derecho internacional; frente a la España revolucionaria que representaba un peligro para todos los intereses creados del capitalismo, de la pequeña y mediana burguesía, de la reacción y de las democracias, se situarían todas las potencias de Europa. Hasta la ayuda de México y de Rusia, que empezaban a perfilarse, se harían imposibles.» Citat a LORENZO, César M., *Los anarquistas españoles y el poder, 1868-1969*, París, Ruedo Ibérico, 1969, pàg. 195.

¹³ GRAHAM, Helen, *La República española en guerra (1936-1939)*, Barcelona, Debate, 2006, pàg. 19-20.

¹⁴ Per ordre cronològic, les principals obres sobre la qüestió són les següents: TAYLOR, Foster Jay, *The United States and the Spanish Civil War* (1956), Nova York, Octagon Books, 1971; GUTTMANN, Allen, *The wound in*

The United States and the Spanish Civil War, escrit per Foster Jay Taylor. Probablement molt condicionada per l'escassa disponibilitat d'arxius en el moment en què fou escrita, l'obra dóna excessiva importància a les consideracions de política interior, especialment pel que fa a la influència del factor catòlic.

Per conèixer l'impacte del conflicte espanyol en tot el ventall ideològic de l'opinió pública nord-americana, el llibre d'Allen Guttman *The wound in the heart; America and the Spanish Civil War* (1962) encara resulta molt útil.¹⁵ En una línia similar, l'obra de Marta Rey *Stars for Spain: la guerra civil española en los Estados Unidos* (1997) se'ns presenta com un detallat estudi d'història social sobre la mobilització política que provocà el conflicte espanyol als Estats Units, amb un èmfasi especial en els espanyols expatriats i en el moviment de solidaritat democràtica amb la República.¹⁶

El llibre de Richard P. Traina *American diplomacy and the Spanish Civil War* (1968) és l'obra que més ha influït en la visió canònica sobre la política espanyola de l'Administració Roosevelt. Sens dubte, es tracta d'una influència ben merescuda. El llibre de Traina està hàbilment estructurat a partir d'una encertada selecció documental. Richard P. Traina fou, de fet, el primer historiador que basà la seva obra en una consulta exhaustiva dels arxius diplomàtics del període. Malgrat l'aparició posterior d'altres obres valuoses sobre aquest episodi històric, el cert és que el gruix dels documents diplomàtics més rellevants ja foren tractats en el seu moment a *American diplomacy and the Spanish Civil War*.

the heart; America and the Spanish Civil War, Nova York, Free Press of Glencoe, 1962; TRAINA, Richard P., *American diplomacy and the Spanish Civil War*, Bloomington, Indiana University Press, 1968; LITTLE, Douglas, *Malevolent neutrality: the United States, Great Britain, and the origins of the Spanish Civil War*, Ithaca, Cornell University Press, 1985; REY, Marta, *Stars for Spain: la guerra civil española en los Estados Unidos*, Sada, Edicions do Castro, 1997; TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish Civil War: neutrality and commitment in the struggle that divided America*, Durham, Duke University Press, 2007; CHAPMAN, Michael E., *Arguing Americanism: Franco lobbyists, Roosevelt's foreign policy, and the Spanish Civil War*, Kent, Kent State University Press, 2011; BOSCH, Aurora, *Miedo a la democracia: Estados Unidos ante la Segunda República y la guerra civil española*, Barcelona, Crítica, 2012.

¹⁵ Un any després, Guttman publicà un útil recull de materials (principalment, articles de premsa i debats parlamentaris) sobre la polèmica que provocà l'embargament d'armes contra Espanya: GUTTMANN, Allen (editor), *American neutrality and the Spanish Civil War*, Boston, Heath, 1963.

¹⁶ El llibre de Rey havia estat precedit per dues publicacions de la mateixa autora amb un enfocament molt similar: REY GARCÍA, Marta, "La creación de la imagen de Franco y su nuevo Estado en Norteamérica: *Spain*", *Anuario del Departamento de Historia Facultad de Ciencias de la Información*, núm. 5, 1993, pàg. 57-69; REY GARCÍA, Marta, "Los españoles de Norteamérica y la Guerra Civil (1936-1939)", *REDEN: Revista española de estudios norteamericanos*, núm. 7, 1994, pàg. 107-120.

Si bé la vessant documental del llibre representà un gran avenç sobre el coneixement d'aquest episodi històric, no es pot dir el mateix sobre la seva aportació en l'àmbit interpretatiu. El problema principal és que l'autor quasi mai no qüestiona les valoracions i les intencions proclamades pel Departament d'Estat i la Casa Blanca. Traina accepta acríticament, per exemple, que l'embargament d'armes contra Espanya bàsicament constituïa una política neutral de no intervenció, el principal motiu de la qual era el temor a l'extensió de la guerra fora de les fronteres espanyoles. A més, probablement a causa de la proximitat temporal amb el fenomen estudiat –a penes tres dècades–, l'autor no sent la necessitat d'emmarcar el seu estudi en un context històric general, cosa que, unida a l'afinitat de Traina amb el pensament del secretari d'Estat Cordell Hull, fa que l'obra, a estones, prengui una forma més propera a la d'un excel·lent informe oficial del Departament d'Estat que no pas a un estudi històric –i, per tant, necessàriament crític– sobre la diplomàcia estatunidenca davant el conflicte bèl·lic europeu més important del període d'entreguerres.

A diferència de Traina, l'obra de Douglas Little *Malevolent neutrality: the United States, Great Britain, and the origins of the Spanish Civil War* (1985) destaca justament per la seva ambició interpretativa. Little segueix els passos de l'anomenada Escola de Wisconsin, un corrent d'interpretació materialista de la història que analitza la diplomàcia nord-americana a partir dels condicionants econòmics. En el seu llibre, l'autor aplica l'instrumental d'aquesta tradició historiogràfica i conclou que l'actitud objectivament profranquista del Departament d'Estat i del Foreign Office davant l'esclat de la guerra a Espanya s'explica pel mateix motiu: els recels acumulats contra els republicans espanyols d'esquerres pel nacionalisme econòmic que practicaren de manera intermitent des de 1931.¹⁷

Sens dubte, l'enfocament de Little suposa una contribució original, que posà fi a la negligència de l'estudi sobre la vessant econòmica de les motivacions de l'Administració

¹⁷ Les principals figures d'aquest moviment d'interpretació històrica foren Lloyd C. Gardner i William Appleman Williams. Per al període que ens ocupa, resulten útils: GARDNER, Lloyd C., *Economic aspects of New Deal diplomacy*, Madison, University of Wisconsin Press, 1964 i WILLIAMS, William Appleman, *The tragedy of American diplomacy*, Cleveland, World Pub. Co., 1959, pàg. 77-147. Sobre l'Escola de Wisconsin, vegeu: NOVICK, Peter, *That noble dream: the "objectivity question" and the American historical profession*, Nova York, Cambridge University Press, 1988, pàg. 415-468. Val la pena notar que els seguidors d'aquesta escola materialista d'interpretació històrica no pertanyen necessàriament a l'esquerra acadèmica. El mateix Douglas Little, de fet, n'és un bon exemple. Tot i que Little acostuma a evitar judicis de valor que delatin el seu biaix ideològic, la valoració que fa de Lerroux és prou significativa: «Despite much grumbling among discredited reformers and disgruntled bureaucrats, the Lerroux regime had by the autumn of 1935 shown Spaniards and foreigners alike that both political stability and economic solvency were possible under moderate republican rule.» LITTLE, Douglas, *Malevolent neutrality...*, pàg. 145.

Roosevelt en el conflicte espanyol. *Malevolent Neutrality* és, de fet, l'estudi més pròpiament *històric* de tots els que s'havien publicat sobre la qüestió fins a aquell moment, en la mesura en què l'autor es proposa entendre l'objecte d'investigació amb l'ànim detectivesc de qui, a més de comptar amb l'avantatge de la perspectiva que atorga la distància en el temps, se sent també amb l'obligació de *sospitar* de les racionalitzacions i justificacions públiques i privades dels seus protagonistes. A diferència d'altres autors, Little no s'entreté amb reinencions *ex post facto* sobre presumptes amics de la democràcia espanyola, ni tampoc menysté l'extraordinària capacitat d'influència de les grans empreses nord-americanes en la conformació de la política exterior d'aquest país.¹⁸

El llibre de Little, com el seu subtítol indica, se centra en els *origens* de l'actitud de la Gran Bretanya i els Estats Units davant l'Espanya en guerra. La major part de l'obra està dedicada al període previ al juliol de 1936. Sens dubte, es tracta d'un llibre útil i convincent per explicar les tensions entre els republicans d'esquerres i la diplomàcia estatunidenca fins als primers mesos de la guerra. Ara bé, l'obra de Little no està exempta d'aspectes problemàtics. A mesura que avança el conflicte, és molt difícil trobar documents que confirmen la perseverança d'un sentiment de recel basat en el xoc d'interessos entre el nacionalisme econòmic dels republicans i el programa d'expansió comercial dels nord-americanes. A part d'algunes friccions menors ocasionades per la voluntat del Departament d'Estat de protegir la propietat nord-americana de les turbulències de la guerra, la vessant comercial de les relacions entre els Estats Units i la República espanyola anà perdent importància.¹⁹

De fet, la interpretació principal de *Malevolent Neutrality* no deixa de ser un exemple del retret més comú contra els historiadors de l'Escola de Wisconsin, als quals s'acusa de transitar amb excessiva facilitat des de l'encomiable interès pels condicionants econòmics a la imposició de rígids esquemes interpretatius basats en un economicisme ahistòric i curt de

¹⁸ Little té molt en compte la influència del monopoli telefònic nord-americà a Espanya, sobre el qual escriví l'article següent: LITTLE, Douglas J., "Twenty Years of Turmoil: ITT, the State Department, and Spain, 1924-1944", *The Business History Review*, vol. LIII, núm. 4, hivern de 1979, pàg. 449-472.

¹⁹ Les evidències sobre el malestar de l'Administració Roosevelt per la política econòmica dels governs republicans en guerra són escasses. Per exemple, unes declaracions del secretari de Comerç, Daniel C. Roper, de juny de 1937 en què lamentava la forma en què els republicans espanyols estaven utilitzant les divises provinents de l'exportació amb els Estats Units per finançar la guerra. Durant els tres primers mesos de la guerra, Espanya havia seguit exportant als Estats Units un volum similar al del període de preguerra, mentre que les exportacions dels Estats Units a Espanya havien disminuït en més d'un 90%. "Roosevelt Stands on Spanish Policy", *The New York Times*, 3 de juny de 1937, pàg. 2.

mires. En efecte, el llibre de Little a penes dóna marge de llibertat als principals responsables de la diplomàcia i, en conseqüència, no pretén –ni pot– explicar els debats i les vacil·lacions sobre Espanya en el si del Departament d’Estat. Si seguíssim l’argument principal de Little, resultaria completament inexplicable que, per exemple, el defensor més influent a favor del restabliment del comerç d’armes amb l’Espanya republicana fos l’estadista conservador i republicà Henry L. Stimson.²⁰ Concentrat a demostrar la base econòmica de les males relacions entre les dues gran potències anglòfones i els republicans espanyols d’esquerres, Little s’oblida d’un fet fonamental: a finals dels anys trenta, el centre de les preocupacions de la diplomàcia estatunidenca s’anà desplaçant gradualment cap a preocupacions de caràcter geoestratègic –basades, en gran part, en una aparent percepció de serioses amenaces a la seguretat nacional– en detriment de la promoció del comerç internacional i de la defensa intransigent dels interessos comercials de les grans empreses estatunidenques a l’exterior.²¹

L’obra de Dominic Tierney, *FDR and the Spanish Civil War: neutrality and commitment in the struggle that divided America* (2007), en canvi, sí que atorga el necessari èmfasi a la coincidència de la Guerra Civil Espanyola amb un decisiu moment de transició en el pensament estratègic estatunidenc. L’autor traça els canvis en el pensament del president Roosevelt en relació amb la guerra a Espanya –des de la indiferència sobre el possible guanyador a la identificació amb la causa republicana– i explora algunes de les possibles conseqüències d’aquesta evolució en el conjunt de la seva política exterior. Juntament amb una investigació sobre un pintoresc i frustrat episodi de venda clandestina d’armes a la

²⁰ En aquest sentit, no deixa de ser paradoxal que una de les formulacions més elegants sobre el paper dels individus en la història vingui justament de l’autor a qui injustament s’associa a les formes de determinisme econòmic més radicals: «Los hombres hacen su propia historia, pero no la hacen a su voluntad, bajo condiciones elegidas por ellos mismos, sino bajo condiciones directamente existentes, dadas y heredadas.» MARX, Karl, *El dieciocho Brumario de Luis Bonaparte* (traducció, introducció i notes d’Elisa Chuliá), Madrid, Alianza, 2012, pàg. 33.

²¹ La negligència de Little és un problema compartit amb els historiadors més rellevants de l’Escola de Wisconsin sobre la diplomàcia d’entreguerres. Tal com ha assenyalat l’historiador David G. Haglund, si l’elecció d’enemics militars es limités a l’esfera de la competència econòmica a l’Amèrica Llatina, els Estats Units haurien tingut més motius per oposar-se a la Gran Bretanya que no pas a Alemanya. Un dels principals problemes d’aquesta tradició historiogràfica és justament l’aplicació indiscriminada dels mateixos mecanismes explicatius per a diferents moments de la història de la política exterior nord-americana. Haglund reconeix, per exemple, que la política exterior nord-americana vers l’Amèrica Llatina durant els anys vint i meitat dels anys trenta estava subordinada a les preocupacions de caràcter econòmic, ja que en aquest període «America seemed so secure that even its army and navy war planners had to display much dexterity in conjuring up a plausible enemy to plot against (...)». HAGLUND, David G., *Latin America and the transformation of U.S. strategic thought, 1936-1940*, Albuquerque, University of New Mexico Press, 1984, pàg. 12.

República, la descripció sobre el caràcter canviant de les percepcions de Roosevelt sobre Espanya és l'aportació més original i innovadora de l'obra de Tierney.²²

FDR and the Spanish Civil War és, sobretot, un estudi sobre la diplomàcia nord-americana en la Guerra Civil Espanyola des de l'òptica de la història presidencial, amb tots els riscos que això comporta. Es tracta, com és sabut, d'una tendència molt popular a la historiografia nord-americana, certament justificada per la concentració de poder polític i simbòlic de la Casa Blanca i per la manca d'uns partits polítics ideològicament cohesionats i amb una mínima disciplina interna. Cal reconèixer que la història presidencial s'ha demostrat un terreny molt apte per reconciliar relat històric i qualitat literària. Aquest és el cas del llibre de Tierney, que demostra, per exemple, una envejable capacitat per narrar amb un gran sentit de suspens una història que, al cap i a la fi, és de la mena del "misteri del gos que finalment no va bordar".

Molt sovint, però, les obres del subgènere presidencialista acaben projectant en els homes que ocupen temporalment la Casa Blanca una capacitat d'influència més pròpia de monarques absolutistes o dictadors totalitaris que no pas la d'un president limitat per un sistema de garanties constitucionals.²³ És cert que, en aquest cas, l'autor no pateix la típica miopia teleològica de bona part dels historiadors liberals nord-americans, tan aficionats a forçar malabarismes explicatius per lligar coherentment el Roosevelt antifeixista de la Segona Guerra Mundial amb el Roosevelt que, als anys trenta, gestos retòrics a banda, practicava una política exterior respecte a l'Alemanya nazi i la Itàlia feixista que no diferencià substancialment de la de Stanley Baldwin i Neville Chamberlain. Ara bé, la fascinació de Tierney pel president Roosevelt –ben present en el seu esforçat intent de defensar la seva consistència de pensament contra els qui l'acusaven de ser un polític oportunista i giracamises– i la benvolença amb què jutja les seves intencions i disculpa els seus errors són ben evidents. No és una actitud estranya. Per al liberalisme nord-americà, Roosevelt és el president més valorat del segle XX, l'home que posà les bases de l'Estat del Benestar nord-

²² Les troballes de Tierney sobre aquest episodi ja havien estat prèviament publicades en forma d'article: TIERNEY, Dominic, "Franklin D. Roosevelt and Covert Aid to the Loyalists in the Spanish Civil War, 1936-39", *Journal of Contemporary History*, vol. XXXIX, núm. 3, juliol de 2004, pàg. 299-313.

²³ Una interessant anècdota del president Roosevelt sobre aquesta qüestió és la seva aparent admiració pels avantatges del sistema dictatorial en les negociacions internacionals. Segons recordava el vicealmirall Ross T. McIntere, Roosevelt arribà a afirmar: «What helps a lot is that Stalin is the only man I have to convince. Joe doesn't worry about a Congress or a Parliament. He's the whole works.» Citat a HOFSTADTER, Richard, *The American Political Tradition and the Men Who Made it* (1948), Nova York, Vintage Books, 1989, pàg. 451.

americà i que guià el país, a través d'una guerra popular, a la posició de primera potència mundial. És comprensible, per tant, que l'anàlisi del paper de la diplomàcia estatunidenca en la Guerra Civil Espanyola es vegi esbiaixada, en alguna mesura, per la dificultat de valorar críticament una política aparentment contradictòria amb els valors que encarna Roosevelt com a figura històrica.

A més, com en quasi totes les obres d'història presidencial, per a Tierney, els Estats Units de Roosevelt tenen poc o gens a veure amb l'imperialisme. Així s'entén que l'autor només pugui veure "contradiccions" en el fet que progressistes com el senador republicà Gerald P. Nye o el líder socialista Norman Thomas es mostressin favorables al restabliment del comerç d'armes amb Espanya i, alhora, mantinguessin la seva oposició al programa de rearmament nacional i a l'aliança dels Estats Units amb la Gran Bretanya, fins i tot quan aquesta entrà en guerra contra l'Alemanya nazi. En qualsevol cas, com dèiem, la principal contribució de Tierney segueix sent molt notable. Gràcies al seu llibre, comptem amb una visió detallada i ben argumentada de l'evolució del pensament de Roosevelt sobre Espanya i dels diversos moments en què el president nord-americà estigué a punt de transformar les seves preferències personals per una victòria militar republicana en un canvi radical en la política espanyola de la seva administració. La tardana aparició de *FDR and the Spanish Civil War* (2007) també ens ajuda a entendre perquè les històries generalistes de la Guerra Civil Espanyola no solen reconèixer la contingència de la política espanyola de l'Administració Roosevelt.

Des de la publicació de l'obra de Tierney han seguit apareixent llibres interessants. El de Michael E. Chapman, *Arguing Americanism: Franco lobbyists, Roosevelt's foreign policy, and the Spanish Civil War* (2011), és probablement el text més agosarat de tots els que s'han publicat fins ara. Chapman interpreta aspectes importants de la història nord-americana durant el *New Deal*, especialment sobre el moviment conservador d'oposició a les polítiques de la Casa Blanca, a través del gran debat ideològic que motivà la política espanyola de l'Administració Roosevelt.²⁴ L'obra compta amb alguns fragments molt convincents sobre l'escassa capacitat d'influència de la jerarquia catòlica en la política exterior dels Estats Units. El problema és que, a vegades, *Arguing Americanism* —que, d'alguna manera, també

²⁴ Del mateix autor, centrat en un cas particular dels amics de Franco als Estats Units: CHAPMAN, Michael E., "Pro-Franco Anti-Communism: Ellery Sedgwick and the *Atlantic Monthly*", *Journal of Contemporary History*, vol. XLI, núm. 4, octubre de 2006, pàg. 641-662.

pertany al gènere de la història presidencial– porta l'èmfasi personalista fins a uns extrems que freguen la comicitat. L'exemple més colpidor és quan Chapman pretén explicar el contrast de la diplomàcia nord-americana vers Espanya i la Xina a partir d'especulacions psicologistes que es remunten a la infància de Roosevelt, moment en què se suposa que el futur president hauria acumulat una sèrie d'estereotips culturals sobre l'exotisme oriental i el decadentisme hispànic.

Miedo a la democracia: Estados Unidos ante la Segunda República y la guerra civil española (2012), de la historiadora valenciana Aurora Bosch, és un bon exemple d'una prometedora i inspiradora tendència dels últims temps: l'estudi rigorós i exigent d'altres realitats nacionals, tant per millorar la comprensió de la història d'Espanya com per modernitzar i internacionalitzar la pròpia historiografia espanyola.²⁵ L'obra de Bosch estén l'estudi de les relacions entre els dos països a pràcticament tota la dècada dels trenta.²⁶ *Miedo a la democracia* obtingué el premi, concedit per l'Organització d'Historiadors Nord-americans, a la millor obra d'història nord-americana escrita en llengua estrangera. Tal com va assenyalar el jurat que li atorgà el premi, l'obra de Bosch ofereix «un rico retrato de las complejas interacciones de los hechos que dieron forma a la política americana respecto a España durante este periodo».²⁷ En efecte, *Miedo a la democracia* presta molta atenció als diversos escenaris de la relació entre els Estats Units i Espanya durant la guerra, a les múltiples causes de la política espanyola de l'Administració Roosevelt i al seu complex context històric. Gràcies a aquest plantejament, té el mèrit de poder-se llegir com un relat de l'Espanya dels anys trenta des de la mirada dels periodistes i diplomàtics nord-americans i,

²⁵ La internacionalització del camp d'estudi segueix sent un dels grans reptes pendents de la historiografia espanyola actual per assolir una plena normalitat intel·lectual. El mateix val, òbviament, per a la historiografia catalana. Tal com afirmà l'historiador Álvarez Junco: «Por eso creo que la tarea inmediata, la tarea que deben proponerse las jóvenes generaciones de historiadoras españolas es imitarles [als historiadors hispanistes], hacer lo que han hecho ellos: o bien escribir sobre otros países, o bien decidirse a entender España (y quién dice España puede decir aquí Cataluña, el País Vasco, Galicia o cualquier otra zona específica) no sólo a la luz de lo aquí ocurrido sino a la luz de los procesos desarrollados en otros lugares, posibles e imaginables aquí.» ALVÁREZ JUNCO, José, "Hispanistas eméritos", *Claves de la Razón Práctica*, núm. 169, gener-febrer del 2007, pàg. 68.

²⁶ Un abast similar, per bé que cronològicament diferent, a: LÓPEZ ZAPICO, Misael Arturo, *Las relaciones entre Estados Unidos y España durante la guerra civil y el primer franquismo, 1936-1945*, Gijón, Trea, 2008. D'altra banda, també es pot trobar un interessant i brillant capítol introductor sobre els Estats Units i Espanya durant la guerra civil a: THOMAS, Joan Maria, *Roosevelt y Franco: de la guerra civil española a Pearl Harbor*, Barcelona, Edhasa, 2007, pàg. 21-71. Del mateix autor: THOMAS, Joan Maria, *La Batalla del wolframio: Estados Unidos y España de Pearl Harbor a la Guerra Fría (1941-1947)*, Madrid, Càtedra, 2010.

²⁷ Citat a BONO, Ferran, "Roosevelt se lamentó de no dejar que la República comprase armas", *El País*, 5 de maig de 2013.

ahora, com una història dels Estats Units de la Gran Depressió a partir de la seva difícil relació amb el règim republicà espanyol i de l'impacte social que generà la guerra espanyola en la societat nord-americana.²⁸

Plantejament

Fins ara, els estudis sobre les relacions entre els Estats Units i Espanya durant els anys trenta han cobert molts aspectes importants, especialment els relacionats amb l'impacte del conflicte espanyol en diversos sectors de la societat nord-americana i amb les principals causes que justificaren l'embargament d'armes. Després d'haver constatat que la bibliografia existent –especialment, a partir de Tierney– ja ha demostrat convincentment la contingència de l'embargament d'armes, el nostre interès s'ha centrat en el debat de política exterior que provocà la guerra a Espanya i les seves conseqüències en la transformació del pensament estratègic nord-americà de finals dels anys trenta.

Atès el nostre objecte d'estudi, aquest treball es troba a mig camí entre la història intel·lectual i la història de la diplomàcia. En la mesura de les nostres possibilitats, hem mirat d'aprofitar aquesta combinació. L'estudi intenta evitar el perill de caure en la temptació solipsista pròpia de certa història intel·lectual –la de creure que els debats d'idees es desenvolupen en una mena de República de les Lletres, feliçment independitzada de la realitat–, així com el de la fal·làcia, tan comuna en la major part dels estudis d'història de la diplomàcia, de concebre les accions i els pensaments dels diplomàtics com si aquests fossin uns éssers amb una autonomia racional excepcional, totalment alliberada dels prejudicis i dels debats ideològics de la seva època històrica.²⁹ És per aquest motiu que l'estudi mira d'incloure, en una

²⁸ De la mateixa autora: BOSCH, Aurora, “Entre la democracia y la neutralidad: Estados Unidos ante la Guerra Civil española”, *Ayer*, núm. 90, La nacionalización en España (2013), pàg. 167-187.

²⁹ Una reflexió interessant sobre el paper de les idees i les ideologies en la història de la diplomàcia i la precaució amb què caldria estudiar-les, a: MAZOWER, Mark, *No enchanted palace: the end of empire and the ideological origins of the United Nations*, Princeton, Princeton University Press, 2009, pàg. 8-9.

proporció equilibrada, els documents diplomàtics i les referències bibliogràfiques i hemerogràfiques.³⁰

També hem intentat ser flexibles en l'enfocament temàtic. En funció de les especificitats del període o la qüestió tractada, hem escollit l'èmfasi que ens ha semblat més adient. Per exemple, per als precedents en la relació entre els Estats Units i l'Espanya republicana ens hem centrat –seguint, sobretot, l'obra de Douglas Little– en la influència dels factors econòmics.³¹ En aquest període, resulta innegable que els recels acumulats contra els republicans d'esquerres per la seva política de nacionalisme econòmic i l'evident simpatia de les grans empreses nord-americanes pels militars insurrectes influïren decisivament en la facilitat amb què el Departament d'Estat impulsà l'embargament d'armes. A part de les qüestions econòmiques més tangibles, també cal tenir en compte el pes de les idees influïdes per concepcions del món impregnades de teories econòmiques o, millor dit, economicistes. De fet, la tradicional hostilitat de certa història intel·lectual amb la història econòmica se sosté, sovint, al preu d'ignorar deliberadament aspectes importants de la mateixa història de les idees. En el cas que ens ocupa, cal tenir en compte, com a mínim, dos tipus de determinismes econòmics que afavoriren l'establiment de l'embargament nord-americà d'armes contra Espanya: la teoria liberal sobre la pau i el comerç internacional i la teoria pacifista sobre el comerç d'armes.³²

³⁰ A més dels documents consultats a l'Archivo Histórico Genaro Estrada (a partir d'ara, AHGE) de la Secretaria de Relacions Exteriors del govern mexicà, la majoria de documents provenen de les següents col·leccions de documents diplomàtics: *Foreign Relations of the United States* (a partir d'ara, *FRUS*), Franklin Delano Roosevelt and Foreign Affairs (a partir d'ara, *FDR and FA*) i la *Documentary History of the Franklin D. Roosevelt Presidency* (a partir d'ara, *DHFDRP*).

³¹ Som conscients de la dubtosa utilitat heurística del sintagma “factors econòmics”. Tal com afirmà en el seu moment el suec Gunnar Myrdal: «The distinction between factors that are “economic” and those that are “non-economic” is, indeed, a useless and nonsensical device from the point of view in logic, and should be replaced by a distinction between “relevant” and “irrelevant” factors, or “more relevant” and “less relevant”. And this latter dividing line should not be expected to be the same for different problems.» MYRDAL, Gunnar, *Economic theory and under-developed regions* (1957), Londres, Methuen & Co, 1972, pàg. 10.

³² Segons Cordell Hull, aquells qui, com els republicans espanyols d'esquerres, torpedinaven l'extensió del comerç internacional eren vistos com a enemics de la pau. Ja acabada la guerra, conscient que el programa de promoció del comerç internacional no havia aconseguit evitar una nova conflagració bèl·lica mundial, el secretari d'Estat Cordell Hull no s'està de reafirmar-se en les seves conviccions sobre la responsabilitat del proteccionisme i el nacionalisme econòmics en l'enemistat entre nacions: «Yes, war did come, despite trade agreements. But it is a fact that war did not break out between the United States and any other country with which we had been able to negotiate a trade agreement. It is also a fact that, with very few exceptions, the countries with which we signed trade agreements joined together in resisting the Axis. The political line-up followed the economic line-up.» HULL, Cordell, *The Memoirs of Cordell Hull*, Nova York, Macmillan Co., 1948, vol. I, pàg. 365.

Per analitzar la qüestió central d'aquesta tesi, hem tingut en compte els diversos àmbits socials en què tingué lloc el debat sobre l'embargament d'armes i les seves possibles interaccions. En els estudis d'història de la diplomàcia, sovint se'ns presenta el vincle entre els debats dels alts responsables de la diplomàcia i els debats de l'opinió publicada com si es tractés de dues realitats paral·leles, amb una capacitat de relació o influència mútua quasi insignificant. En el cas de la política espanyola de l'Administració Roosevelt, la major part d'estudis solen limitar els punts d'intersecció entre els dos debats a les preocupacions electoralistes de la Casa Blanca en relació amb el vot catòlic. Aquestes limitacions s'expliquen, en gran part, per la popularitat del prejudici demofòbic segons el qual els bons estadistes són immunes a les exigències de política exterior articulades des de la societat civil.

Malgrat l'habitual reducció del paper ciutadà en els debats diplomàtics a un mer soroll de fons irracional, és evident que en els països amb règims de representació democràtica l'opinió pública és un factor determinant en la direcció de la seva política exterior,³³ especialment en aquells episodis que, com la Guerra Civil Espanyola, aconsegueixen despertar l'interès de la població informada i polititzada.³⁴ Centenars de milers de nord-americans van intentar pressionar la política espanyola de l'Administració Roosevelt, en un moment o altre, ja fos amb donacions humanitàries, enviament de telegrams, manifestacions de solidaritat o, fins i tot, en el casos més extrems, en la participació voluntària en el conflicte.

Encara avui dia, els brigadistes nord-americans un lloc preminent en la memòria popular de l'esquerra nord-americana i ens recorden el perllongat impacte de la Guerra Civil Espanyola en la societat nord-americana. En total, uns 2.600 nord-americans s'allistaren voluntàriament

³³ Així ho reconeixia, amb certa recança, l'exambaixador nord-americà Hayes: «In a democracy like ours, government depends in the last analysis on public opinion. And public opinion on any particular question, including questions of foreign relations, reflects the information which people have, together with their preconceptions and desires.» HAYES, Carlton Joseph Huntley, *The United States and Spain: an interpretation*, Nova York, Sheed & Ward, 1951, pàg. 137.

³⁴ Tal com assenyala el periodista Louis Fischer: «The foreign policy of a country, especially of a democracy – though not only of a democracy– can never be understood unless it is seen as the product in part of a struggle between contending domestic forces. Sometimes one wins, sometimes the other. Sometimes, both shape policy. While President Roosevelt made anti-appeasement speeches, certain gentlemen in the United States State Department were busily appeasing. (...) The civil war in Spain was matched by civil wars in the democracies, not civil wars fought with machine guns and bombs, but nevertheless internecine strife which disrupted internal unity and obstructed the formulation of a strong national policy.» FISCHER, Louis, *Men and politics: an autobiography*, Nova York, Duell, Sloan and Pearce, 1941, pàg. 448.

per lluitar contra el feixisme a Espanya. Prop de 900 acabaren enterrats en terra espanyola. Molts d'ells eren militants del partit i les joventuts comunistes. Als voluntaris nord-americans els solen designar amb el nom genèric de Brigada Lincoln, però el cert és que la majoria es distribuïren entre el Batalló George Washington, el Batalló Abraham Lincoln i la Bateria John Brown. Les tres unitats formaven part de la Quinzena Brigada Internacional. La seva importància simbòlica transcendeix els límits de l'imaginari històric de l'esquerra. La Brigada Lincoln també té el seu lloc en la història de les relacions racials entre nord-americans. Fou a Espanya on per primer cop oficials afroamericans van tenir sota les seves ordres a soldats blancs nord-americans.³⁵ Cal dir que no tots els nord-americans que lluitaren contra Franco eren voluntaris. També hi va haver un petit grup de mercenaris format per aviadors professionals que se sentiren atrets per les altes remuneracions que prometia el govern de la República. En l'altre bàndol, un minúscul grup de voluntaris nord-americans s'uniren a les forces franquistes.³⁶

També és prou coneguda la solidaritat de Hollywood amb la República espanyola, una solidaritat que inclogué la realització de films per remoure consciències, com ara *Blockade* (1938) amb Henry Fonda de protagonista o *The Spanish Earth* (1937), escrita per Ernest Hemingway i John Dos Passos i narrada per Orson Welles.³⁷ L'impacte social de la Guerra

³⁵ A més dels 2.600 soldats, també anaren a Espanya 150 doctors, infermeres i conductors nord-americans. SKOUTELSKY, Rémi, *Novedad en el frente. Las Brigadas Internacionales en la Guerra Civil*, Madrid, Temas de Hoy, 2006, pàg. 170; CARROLL, Peter N., *The odyssey of the Abraham Lincoln Brigade: Americans in the Spanish Civil War*, Stanford, Stanford University Press, 1994, pàg. 3. La bibliografia sobre els voluntaris nord-americans és molt àmplia. En destaquem: GEISER, Carl, *Prisoners of the good fight: the Spanish Civil War, 1936-1939*, Westport, L. Hill, 1986; GERASSI, John, *The premature antifascists: North American volunteers in the Spanish Civil War, 1936-39: an oral history*, Nova York, Praeger, 1986; MERRIMAN, Marion, *American commander in Spain: Robert Hale Merriman and the Abraham Lincoln Brigade*, Reno, University of Nevada Press, 1986; LANDIS, Arthur H., *Death in the olive groves: American volunteers in the Spanish Civil War, 1936-1939*, Nova York, Paragon House, 1989; NELSON, Cary i HENDRICKS, Jefferson, *Madrid, 1937: letters of the Abraham Lincoln Brigade from the Spanish Civil War*, Nova York, Routledge, 1996. Sobre el paper dels afroamericans: COLLUM, Danny Duncan i BERCH, Victor A., *African Americans in the Spanish Civil War: "This ain't Ethiopia, but it'll do"*, Nova York, G.K. Hall, 1992.

³⁶ Segons l'historiador Hugh Thomas, els voluntaris eren només quatre: Stanley Baker, el pilot Vicent Patriarca, el capità Guy Stuart Castle i T. A. Ashby-Poley-Krock, fill del cèlebre periodista Arthur Krock of *The New York Times*. THOMAS, Hugh, *The Spanish Civil War* (edició revisada), Nova York, The Modern Library, 2001, pàg. 939.

³⁷ Sobre Hollywood i la Guerra Civil Espanyola, cal destacar: GUBERN, Román, *1936-1939: la guerra de España en la pantalla: de la propaganda a la historia*, Madrid, Filmoteca Española, 1986, pàg. 54-59; REY García, Marta, *Stars for Spain...*, pàg. 339-345; COMA, Javier, *La brigada Hollywood: guerra española y cine americano*, Barcelona, Flor del Viento Ediciones, 2002; CABEZA, José, *La narrativa invencible: el cine de Hollywood en Madrid durante la guerra civil española*, Madrid, Cátedra, 2009; GARCÍA LÓPEZ, Sonia, *Spain is us: la guerra civil española en el cine del Popular Front 1936-1939*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2013. Sobre el conflicte entre els dos grans escriptors nord-americans per culpa de les seves divergents visions sobre la influència comunista a l'Espanya republicana i, concretament, sobre el cas Robles,

Civil Espanyola als Estats Units, especialment en els sectors més compromesos de l'esquerra nord-americana, és un aspecte de les relacions hispanoestatunidenques molt ben estudiat des de la història social.³⁸

Per al debat que ens interessa tractar en aquest treball de tesi, hi ha un sector de l'opinió pública que, malgrat la seva innegable incidència social, ha estat, fins ara, força negligit. Es tracta de les elits del liberalisme wilsonià i del conservadorisme republicà no aïllacionista, és a dir, la comunitat de ciutadans benestants implicats en els debats sobre política exterior, o, dit d'altra manera, el flanc intel·lectual del que en el seu moment s'arribà a conèixer com l'*establishment* en política exterior, el grup que forjà el consens bipartidista amb què es conduí la política exterior nord-americana des de poc abans de l'inici de la Segona Guerra Mundial fins ben entrada la Guerra del Vietnam. Aquests intel·lectuals i opinants s'expressaven en el mateix llenguatge que els responsables de la diplomàcia nord-americana –a vegades, ells mateixos eren antics o futurs diplomàtics– i, amb certs matisos, compartien uns principis generals sobre el que havia de ser una política de defensa de l'interès nacional estatunidenc a l'exterior –per exemple, la necessitat de consensuar entre les elits una política exterior que se situés per sobre dels atzars electorals.³⁹

La gran majoria s'havia format a les mateixes universitats de l'Ivy League a la costa nord-est del país, especialment Harvard i Yale, i alguns –per exemple, l'icònic Hamilton Fish Armstrong– tenien accés directe als grans responsables del Departament d'Estat. Comptaven amb els seus propis *think-tanks* i discutien en seminaris de públic selecte i en publicacions especialitzades en política exterior, com ara les revistes *Foreign Affairs* (editada, encara avui,

vegeu: PIZER, Donald, "The Hemingway: Dos Passos Relationship", *Journal of Modern Literature*, vol. XIII, núm. 1, març de 1986, pàg. 111-128.

³⁸ A part d'estudis més generalistes de Guttman, Rey i Chapman, també hi ha obres sobre aspectes més especialitzats, com per exemple: FABER, Sebastiaan, *Anglo-American Hispanists and the Spanish Civil War: Hispanophilia, commitment, and discipline*, Nova York, Palgrave Macmillan, 2008; CORTADA, James W. (editor), *A City in war: American views on Barcelona and the Spanish Civil War, 1936-39*, Wilmington, Scholarly Resources, 1985; CARROLL, Peter N. i FERNÁNDEZ, James D. (editors), *Facing fascism: New York and the Spanish Civil War*, Nova York, Museum of the City of New York, NYU Press, 2007.

³⁹ En alguns casos, el ressentiment contra les urnes formava part de la pròpia experiència vital. Alguns membres destacats de l'*establishment* havien intentat entrar en política per la via electoral, però, davant el fracàs en el contacte directe amb la majoria popular, s'havien refugiat en la carrera diplomàtica. Un tractament original i irreverent sobre l'*establishment* en política exterior, a: HODGSON, Godfrey, "The Foreign Policy Establishment" a FRASER, Steve i GERSTLE, Gary (editors), *Ruling America: a history of wealth and power in a democracy*, Cambridge, Harvard University Press, 2005, pàg. 215-249.

pel Council on Foreign Relations) i *Foreign Policy Bulletin* (editada per la Foreign Policy Association), així com en les d'un públic més popular –interessat en l'alta divulgació–, el millor exemples de les quals seria *Current History*.⁴⁰

Per a aquest sector de l'opinió pública nord-americana, així com per als alts responsables del Departament d'Estat i la Casa Blanca, el debat sobre l'embargament d'armes contra Espanya estava íntimament lligat a les conseqüències del conflicte espanyol en la diplomàcia nord-americana a l'Amèrica Llatina, l'anomenada *Good Neighbor Policy* (Política de Bon Veí).⁴¹ Sobretot a partir de la tardor de 1937, l'alarma provocada pels indicis de penetració de les grans potències feixistes europees en l'Hemisferi Occidental transformà la percepció de la guerra a Espanya i dels interessos nord-americans en joc. És per aquest motiu que hem centrat bona part de la nostra atenció en la vessant llatinoamericana de la política espanyola de l'Administració Roosevelt, especialment en la connexió entre els Estats Units del *New Deal*, el Mèxic de Cárdenas i la República espanyola en guerra.⁴² Aquest enfocament ens ha permès explorar, al seu torn, la importància de l'exemple espanyol en el canvi del pensament estratègic nord-americà de finals dels anys trenta, gràcies al qual la diplomàcia estatunidenca abandonà gradualment la seva particular política d'apaivagament.⁴³ Fora d'alguns fragments

⁴⁰ Un interessant article sobre la comunitat intel·lectual de l'establishment en política exterior a partir de la figura de Hamilton Fish Armstrong, a: ROBERTS, Priscilla, «“The Council Has Been Your Creation”: Hamilton Fish Armstrong, Paradigm of the American Foreign Policy Establishment?», *Journal of American Studies*, vol. XXXV, núm. 1, abril de 2001, pàg. 65-94.

⁴¹ Sobre la Política de Bon Veí, vegeu: WOOD, Bryce, *The making of the good neighbor policy*, Nova York, Columbia University Press, 1961; GELLMAN, Irwin F., *Good neighbor diplomacy: United States policies in Latin America, 1933-1945*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1979; PIKE, Fredrick B., *FDR's Good Neighbor Policy: sixty years of generally gentle chaos*, Austin, University of Texas Press, 1995. Per a una visió pròpia de l'Escola de Wisconsin: GREEN, David, *The containment of Latin America; a history of the myths and realities of the good neighbor policy*, Chicago, Quadrangle Books, 1971.

⁴² Sobre les relacions diplomàtiques entre Mèxic i l'Espanya republicana: MEYER, Lorenzo, *El cactus y el olivo: las relaciones de México y España en el siglo XX*, Ciutat de Mèxic, Océano, 2001, pàg. 245-253; POWELL, Thomas G., *Mexico and the Spanish Civil War*, Albuquerque, University of New Mexico Press, 1981; ORTUÑO, Manuel (editor), *Isidro Fabela y Luis I. Rodríguez: diplomáticos de Cardénas, una trinchera mexicana en la guerra civil (1936-1940)*, Madrid, Trama Editorial, 2007; OJEDA, Mario, *México y la Guerra Civil Española*, Madrid, Turner, 2004. Sobre les relacions entre Mèxic i els Estats Units durant el període d'entreguerres, especialment en relació amb el conflicte petroler: MEYER, Lorenzo, *México y Estados Unidos en el conflicto petrolero, 1917-1942* (2. ed., corr. y aumentada), Ciutat de Mèxic, Colegio de México, 1972; KNIGHT, Alan, *U.S.-Mexican relations, 1910-1940: an interpretation*, La Jolla, Center for U.S.-Mexican Studies, University of California, 1987; GILLY, Adolfo, *El cardenismo, una utopía mexicana*, Ciutat de Mèxic, Cal y Arena, 1994; SCHULER, Friedrich Engelbert, *Mexico between Hitler and Roosevelt: Mexican foreign relations in the age of Lázaro Cárdenas, 1934-1940*, Albuquerque, University of New Mexico Press, 1998.

⁴³ Sobre la versió estatunidenca de la política d'apaivagament amb l'Alemanya nazi: OFFNER, Arnold A., *American appeasement; United States foreign policy and Germany, 1933-1938*, Cambridge, Belknap Press of Harvard University Press, 1969.

en l'excel·lent obra de David S. Haglund *Latin America and the Transformation of U.S. Strategic Thought, 1936-1940* (1984), es tracta d'una qüestió poc estudiada, probablement per culpa de la tendència acadèmica a entendre les relacions diplomàtiques com un assumpte gairebé exclusivament bilateral i per la persistent reticència popular –i també acadèmica, especialment entre els nord-americans– al reconeixement de qualsevol influència política sobre els Estats Units provinent de l'Amèrica Llatina.⁴⁴

El doble èmfasi en el debat sobre les conseqüències de la guerra espanyola a l'Amèrica Llatina i en les elits intel·lectuals interessades en política exterior ens permet un enfocament original i útil, que ens ajuda a explorar el poder explicatiu d'aquest episodi històric –el de la diplomàcia nord-americana davant la Guerra Civil Espanyola. Gràcies a aquest enfocament, es pot analitzar i entendre millor qüestions tan importants com l'evolució del pensament del president Roosevelt respecte al conflicte espanyol, el progressiu abandó del seguidisme acrític respecte al Foreign Office –especialment a partir de Munic–, la presència d'elements conservadors entre els millors amics estatunidencs de la República espanyola i, fins i tot, la millora de les relacions entre Roosevelt i el president Lázaro Cárdenas, després de la breu crisi que comportà la nacionalització del petroli mexicà de 1938. Més important encara, ens permet avançar en la comprensió d'alguns aspectes essencials d'un decisiu moment de transició en la política exterior nord-americana del segle XX, just abans d'assumir plenament les responsabilitats geopolítiques que li corresponien com a primera potència econòmica mundial.

⁴⁴ Un cas evident d'aquesta tendència, a: FALCOFF, Mark i PIKE, Fredrick B. (editors), *The Spanish Civil War, 1936-39: American hemispheric perspectives*, Lincoln, University of Nebraska Press, 1982. En l'obra s'estudien les relacions amb Espanya de Cuba, els Estats Units, Mèxic, l'Argentina, el Perú, Xile i Colòmbia, sempre des de la perspectiva bilateral.

CAPÍTOL I
LA DIPLOMÀCIA NORD-AMERICANA
A ESPANYA ABANS DE LA GUERRA CIVIL
(Setembre de 1923- Juliol de 1936)

1.1 LA DIPLOMÀCIA NORD-AMERICANA D'ENTREGUERRES

Elitisme, anticomunisme i professionalització del servei diplomàtic

En la celebració del tricentenari de Harvard, el 1936, el president Roosevelt, exalumne de la universitat, pronuncià un discurs provocatiu en què recordà les tensions històriques entre alguns dels presidents demòcrates més importants i l'alumnat elitista d'aquesta universitat. Així, segons explicà el president, durant la celebració del bicentenari: «molts dels exalumnes de Harvard estaven profundament preocupats per l'estat de la nació. Andrew Jackson era president. En el 250è aniversari de la fundació de Harvard, estaven profundament preocupats. Grover Cleveland era president.» Després d'una pausa, Roosevelt va concloure: «Ara, en el 300è aniversari, *jo* sóc president». Com era previsible, l'audiència respongué esbrancant el president.⁴⁵

L'incident de Harvard no era un mer gest de calculat populisme. El cert és que el 1936 bona part de l'elit econòmica nord-americana estava fortament enfrontada a Roosevelt i el seu programa de reformes socials. El clima d'enfrontament no hauria d'estranyar ningú. El *New Deal*, sobretot a partir de 1935, consistia en una profunda reforma del sistema polític i econòmic nord-americà que aspirava a un mètode de govern cooperatiu entre el capital, el treball i el mateix govern. Aquesta transformació de la democràcia nord-americana s'havia de fer, per força, a costa de l'aclaparadora influència de l'elit econòmica sobre l'aparell de l'Estat. Gràcies a les reformes del *New Deal* i a l'intens cicle de mobilitzacions populars, el moviment obrer nord-americà emergí com una institució decisiva en les grans empreses i en

⁴⁵ «many of the alumni of Harvard were sorely troubled by the state of the Nation. Andrew Jackson was President. On the 250th anniversary of the founding of Harvard College, alumni were sorely troubled. Grover Cleveland was President.» «Now, on the 300th anniversary, *I* am President». Citat a LEUCHTENBURG, William Edward, *The FDR years: on Roosevelt and his legacy*, Nova York, Columbia University Press, 1995, pàg. 103-104.

la política nacional, obrint el camí per a un gran ventall de conquestes legislatives beneficioses per al conjunt de les classes populars.⁴⁶

Ara bé, en política exterior, malgrat els esforços de l'esquerra frontpopulista en un sentit contrari, el Departament d'Estat durant l'Administració Roosevelt continuà sent una institució amb un fort biaix conservador, dominada per exalumnes d'universitats de l'Ivy League, especialment de Harvard.⁴⁷ En aquest sentit, no es diferenciava gaire dels cossos diplomàtics de la resta de governs occidentals, inclòs de la Segona República. Val la pena recordar que la majoria del cos diplomàtic espanyol –entre d'altres, els ambaixadors a Roma, Berlín, París i Washington– va desertar durant les primeres setmanes posteriors a l'intent de cop d'Estat de juliol de 1936.⁴⁸

En el cas nord-americà, els motius que afavorien la vocació de la carrera diplomàtica entre les elits i l'eficaç resistència a cedir terreny en aquest àmbit de l'Administració són diversos. Sovint es tractava de polítics frustrats, incapaços d'ocupar càrrecs electes –a vegades justament pel seu aspecte i tarannà inequívocament elitistes. Entre les figures fundacionals d'aquesta elit dedicada a fer carrera professional diplomàtica, hi destacaven els estadistes Elihu Root i Henry L. Stimson. L'educació privilegiada que havien rebut de joves els atorgava les millors qualificacions per fer-ho: un cert poliglòtisme i, sobretot, una poderosa

⁴⁶ No seria fins a 1939 i, sobretot, 1940, quan un sector significatiu del món dels negocis es reconcilià amb la Casa Blanca i acceptà un paper important en la direcció de la política nacional. STROMBERG, Roland N., "American Business and the Approach of War, 1935-1941", *The Journal of Economic History*, vol. XIII, núm. 1, hivern de 1953, pàg. 58-78. Sobre el debat democràtic als Estats Units de la Gran Depressió, vegeu: FONER, Eric, *The story of American freedom*, Nova York, W.W. Norton, 1998, pàg. 195-247; PELLIS, Richard H., *Radical visions and American dreams; culture and social thought in the Depression years*, Nova York, Harper & Row, 1973; BRINKLEY, Alan, "The New Deal and the Idea of the State", dins FRASER, Steve i GERSTLE, Gary (editors), *The Rise and fall of the New Deal order, 1930-1980*, Princeton, Princeton University Press, 1989, pàg. 85-121; ESPASA, Andreu, "Visca Roosevelt! Visca la democràcia! Gran Depressió i debat democràtic als Estats Units", *L'Avenç*, núm. 385, desembre de 2012, pàg. 40-51.

⁴⁷ Naturalment, no és casualitat que un dels punts més importants de l'estratègia frontpopulista dels comunistes se centrés en la necessitat d'una major participació popular en la política exterior. En la revista cultural dels comunistes nord-americans, Dimitrov ho formulava de la manera següent: «To be indifferent to the question of the country's defense is to surrender such considerations to the control of the bourgeois governments. Such a position in no way assists the cause of peace. It is no accident that the upper layers of the governing bourgeoisie have always regarded this realm as their monopoly, as their "holy of holies". This bourgeois monopoly must be ended once and for all.» DIMITROV, George, "What is the People's Front?", *New Masses*, 26 de maig del 1936, pàg. 9.

⁴⁸ Dels quatre-cents trenta-vuit diplomàtics espanyols que hi havia al començament de la guerra civil, les autoritats franquistes, abans d'acabar el 1938, només van sentir la necessitat "d'expulsar-ne" seixant-dos. CASANOVA GÓMEZ, Marina, "Depuración de funcionarios diplomáticos durante la guerra civil", *Historia Contemporánea*, núm. 1, 1987, pàg. 372.

agenda de contactes. Tal com assenyala l'historiador Godfrey Hodgson, els membres del que es coneixeria com l'*establishment* en política exterior participaven d'una cultura excloent, però amb un fort sentit del deure, impregnada dels valors puritans de la regió d'on provenia la majoria d'ells:

La cultura dominant en l'*establishment* de política exterior era la dels interns de Nova Anglaterra i les universitats de l'Ivy League, la de les denominacions protestants establertes més antigues (especialment, l'episcopaliana i la presbiteriana), la dels bufets d'advocats de Wall Street i de State Street de Boston, i la dels clubs que els seus socis freqüentaven. Era capitalista però liberal, patriòtica però internacionalista, anglòfila però crítica amb Anglaterra, masculina però no *macho*, conreada però no solia ser intel·lectual, lleial a les escoles, les universitats, els clubs, la família i la nació, profundament compromesa amb un ideal de servei públic i amb un *ethos* propi de l'estoïcisme individual.⁴⁹

Com bé assenyala Hodgson, l'anglofilia crítica era un aspecte decisiu dels diplomàtics de carrera i que, com veurem més endavant, tingué molta influència en la política espanyola de l'Administració Roosevelt, especialment fins a finals de 1938.⁵⁰ D'altra banda, es tractava d'un sector que era vist, durant els anys trenta, com un dels feus del filofeixisme nord-americà. Certament, les universitats d'on provenien el gruix dels funcionaris del Departament d'Estat destacaven pel seu antisemitisme institucional i per la forta presència de simpatitzants del feixisme.⁵¹

⁴⁹ «The prevailing culture in the foreign policy Establishment was that of New England boarding schools and Ivy League universities, of the older established Protestant denominations (especially Episcopalian and Presbyterian), of Wall Street and Boston's State Street law firms, and of the clubs their partners frequented. It was capitalist but liberal, patriotic but internationalist, Anglophile though critical of England, masculine but not macho, cultivated but not usually intellectual, loyal to schools, colleges, clubs, family, and nation, deeply committed to an ideal of public service and to an ethos of individual stoicism.» HODGSON, Godfrey, "The Foreign Policy Establishment", dins FRASER, Steve i GERSTLE, Gary (editors), *Ruling America: a history of wealth and power in a democracy*, Cambridge, Harvard University Press, 2005, pàg. 220-221.

⁵⁰ Es tractava, a més, d'una actitud compartida pel president. En un escrit signat pel propi Roosevelt per felicitar a *Christian Science Monitor* en motiu del suplement especial que la revista dedicà a la coronació de George VI, s'assenyalava la importància estratègica de l'aliança anglonord-americana, així com les ineluctables susceptibilitats que podia despertar aquest recordatori: «It is a simple statement of fact, but one which cannot be too often affirmed, that the United States and Great Britain have one great common concern –the preservation of Peace throughout the world. While national means and methods of contributing to a peace secure and more stable may rightly vary, this common objective stands ever a common inspiration.» Franklin D. Roosevelt a Editorial Board of the *Christian Science Monitor*, 10 d'abril de 1937, PPF935: CT, *FDR and FA*, vol. V, pàg. 35.

⁵¹ Sobre l'ambient feixistitzant i antisemita a les universitats de l'Ivy League, val la pena tenir en compte NORWOOD, Stephen Harlan, *The Third Reich in the ivory tower: complicity and conflict on American campuses*, Nova York, Cambridge University Press, 2009. De fet, a universitats com Harvard hi havia quotes antisemites quan a les universitats alemanyes encara no n'hi havia: KARABEL, Jerome, *The chosen: the hidden history of admission and exclusion at Harvard, Yale, and Princeton*, Boston, Houghton Mifflin Co., 2005.

A més, entre els funcionaris del Departament d'Estat, abundava una certa hostilitat contra la capacitat d'autogovern de la majoria plebea. Un bon exemple és el de George F. Kennan, futur pare de la teoria de la contenció amb la Unió Soviètica i arquitecte intel·lectual del Pla Marshall. Admirador de l'Àustria de Dollfuss i del Portugal de Salazar, als anys trenta Kennan començà la redacció d'un llibre de teoria política en què demanava la restricció del sufragi als homes blancs i altres mesures que garantissin un govern de les elits. El 1935, quan ja treballava a la nova ambaixada estatunidenca a la capital soviètica, Kennan escrigué a la seva germana: «Odio el desordre i l'agitació de la nostra vida política (...) Odio la democràcia, odio la premsa (...) M'he tornat clarament antiamericà.»⁵²

Si bé el menyspreu a la democràcia era un tret força comú entre les elits diplomàtiques, la repulsió contra el comunisme constituïa un dels principals eixos vertebradors de la política exterior nord-americana d'entreguerres. En efecte, la Revolució Russa tingué un gran impacte en l'evolució de la diplomàcia estatunidenca.⁵³ Des del principi, l'èxit del bolxevisme s'interpretà com un seriós desafiament a la democràcia parlamentària, a l'imperialisme liberal i a la llibertat d'empresa. L'obsessió amb el *perill roig* es concretà en una política d'aïllament diplomàtic de la Unió Soviètica. Els Estats Units no només no reconegueren el nou govern soviètic, sinó que participaren amb tropes de l'exèrcit nord-americà per auxiliar l'exèrcit blanc durant la guerra civil russa. La creació de la Internacional Comunista el 1919 excità tots els temors. Un jove Franklin Delano Roosevelt, aleshores sotssecretari de Marina de l'Administració Wilson, defensà en repetides ocasions durant el 1919 que un servei militar obligatori seria la millor garantia contra el perill d'una revolta bolxevic. Per als governants nord-americans, el fantasma de Moscou semblava aparèixer constantment acompanyat dels moviments nacionalistes de l'Amèrica Llatina. El 1925, segons el sotssecretari d'Estat Robert E. Olds, el govern nord-americà estigué a punt d'intervenir a Mèxic contra el govern de

⁵² «I hate the rough and tumble of our political life (...) I hate democracy; I hate the press (...) I have become clearly un-American.» Citat a MENAND, Louis, «John Lewis Gaddi's "George F. Kennan"», *The New Yorker*, 24 de novembre de 2011, pàg. 83.

⁵³ La influència de l'anticomunisme en la diplomàcia nord-americana d'entreguerres compta amb una abundant bibliografia. Cal destacar-ne: LEVIN, Norman Gordon, *Woodrow Wilson and world politics; America's response to war and revolution*, Nova York, Oxford University Press, 1968; MAYER, Arno J., *Politics and diplomacy of peacemaking; containment and counterrevolution at Versailles, 1918-1919*, Nova York, Knopf, 1967; WILLIAMS, William Appleman, *American-Russian relations, 1781-1947*, Nova York, Rinehart, 1952, pàg. 49-229; GARDNER, Lloyd C., *Safe for democracy: Anglo-American response to revolution, 1913-1923*, Nova York, Oxford University Press, 1984.

Plutarco Elías Calles amb la intenció d'esquivar el presumpte perill d'una presa comunista del poder per part dels elements més esquerranistes del govern mexicà. El gener de 1927, enmig de rumors d'una imminent guerra contra Mèxic, el secretari d'Estat Frank B. Kellog justificà la intervenció militar a Nicaragua amb un memoràndum fet de retalls de premsa comunista, intítulat "Objectius i Polítiques Bolxevics a Mèxic i l'Amèrica Llatina", amb el qual es pretenia demostrar que els líders comunistes s'havien proposat la destrucció de l'imperialisme nord-americà com a prerequisite de l'èxit del moviment revolucionari internacional a l'hemisferi Occidental.⁵⁴

L'anticomunisme impregnava tota la diplomàcia nord-americana d'entreguerres. En part, l'obsessió anticomunista fou facilitada per la professionalització del servei diplomàtic gràcies a la Llei Rogers de 1924, que, entre altres coses, preveia la creació de la Foreign Service School. La composició social dels joves diplomàtics –la immensa majoria, de classe alta o mitjana-alta– afavoria una cultura comuna on la repulsió i el temor cap al comunisme jugaven un paper important. A més, a les classes de la nova escola diplomàtica rebien una bona dosi d'adoctrinament sobre els perills del bolxevisme i la seva irreprimible tendència per al foment de la revolució mundial. Un cop a la Casa Blanca, Roosevelt s'inclinà pel reconeixement del règim soviètic, conscient que l'estratègia de no reconeixement havia fracassat –el règim semblava consolidat, lluny de l'imminent col·lapse que solien pronosticar els diplomàtics nord-americans– i que la possible obertura dels mercats soviètics podrien ajudar a la recuperació econòmica. Després d'una ràpida negociació, el novembre de 1933 se signaren els Acords Roosevelt-Litvinov, en virtut dels quals els Estats Units i la Unió Soviètica restablien les relacions diplomàtiques. Tot i així, les relacions entre els dos països s'estancaren i s'enraren ben aviat, en part per la presència de delegats nord-americans en el 7è Congrés de la Internacional Comunista, celebrat a Moscou l'estiu de 1935, i en part, també, per la insistència dels nord-americans a cobrar els deutes de la Rússia tsarista. El cert és que, malgrat el reconeixement, els alts funcionaris diplomàtics mantingueren el prejudici anticomunista de les administracions republicanes dels anys vint i de la mateixa Administració Wilson. Una visió que, tal com assenyala l'historiador Douglas Little,

⁵⁴ WOOD, Bryce, *The making of the good neighbor policy*, Nova York, Columbia, University Press, 1961, pàg. 20; DALLEK, Robert, *Franklin D. Roosevelt and American foreign policy, 1932-1945*, Nova York, Oxford University Press, 1979, pàg. 12; LITTLE, Douglas, *Malevolent neutrality...*, pàg. 19-20.

distorsionà greument les seves percepcions sobre els esdeveniments polítics als països de l'Amèrica Central i de la Conca del Mediterrani.⁵⁵

Expansió econòmica mundial

Tant el Foreign Office britànic com el Departament d'Estat respongueren de manera molt similar a l'ambient revolucionari de la primera postguerra mundial. Com a resposta immediata al desafiament dels moviments anticolonials i nacionalistes d'esquerres d'arreu, inspirats en major o menor grau pels exemples bolxevic i mexicà, la política exterior nord-americana no escatimà esforços en la contenció de les noves amenaces roges, ja fos per la via diplomàtica o recurrent a la intervenció militar directa. Com a aposta estratègica per recuperar l'estabilitat dels temps de preguerra i afavorir el creixement econòmic nacional, s'impulsà un programa de reconstrucció econòmica mundial centrat en l'expansió de la inversió estrangera, a la qual calia garantir tota la seguretat i garanties possibles.⁵⁶

Cal recordar que als anys vint el capitalisme nord-americà experimentà una gran expansió internacional, que representà un gran salt històric respecte al període anterior, tant en quantitat com en diversitat. Després de la Primera Guerra Mundial, els Estats Units s'havia situat per primer cop com a principal nació creditora. La inversió directa estrangera del capital nord-americà quasi es doblà de 1919 a 1929, passant de 3.879 milions de dòlars a 7.555 milions. La majoria d'inversions es concentraven al continent americà. Europa era l'altra destinació preferida de les inversions nord-americanes. Malgrat la importància de Firestone a Libèria, la presència a Àfrica era força menor. La crisi dels anys trenta afectà la inversió estrangera, tot i que quedà parcialment compensada per les incursions de les grans

⁵⁵ BISHOP, Donald Gordon, *The Roosevelt-Litvinov agreements: the American view*, Syracuse, Syracuse University Press, 1965, pàg. 140-178; LITTLE, Douglas, "Antibolshevism and American Foreign Policy, 1919-1939: The Diplomacy of Self-Delusion", *American Quarterly*, vol. XXXV, núm. 4, tardor de 1983, pàg. 377-380. Sobre el procés de professionalització del servei diplomàtic nord-americà i el paper fundacional de l'anticomunisme, vegeu: SCHULZINGER, Robert D., *The making of the diplomatic mind: the training, outlook, and style of United States Foreign Service officers, 1908-1931*, Middletown, Wesleyan University Press, 1975; WEIL, Martin, *A pretty good club: the founding fathers of the U.S. Foreign Service*, Nova York, Norton, 1978, pàg. 46-63.

⁵⁶ LITTLE, Douglas, *Malevolent neutrality...*, pàg. 18.

petroleres a finals dels trenta a l'Orient Mitjà. El 1939 el total de la inversió directa nord-americana a l'estranger havia baixat lleugerament fins a situar-se en els 7.000 milions de dòlars.⁵⁷

La promoció del lliure comerç fou una prioritat de l'Administració Roosevelt, però, de fet, ja havia format part de les prioritats de l'Administració Wilson i de les administracions republicanes dels anys vint. Després d'unes dècades de proteccionisme i havent assolit el primer lloc com a potència econòmica mundial, el lliure comerç resultava molt convenient per als Estats Units, tant per fer front als països mitjans i petits que recorrien al nacionalisme econòmic com per competir amb les zones comercials preferents dels imperis europeus. Els Estats Units proposaven una *Open Door Policy*, una política d'obertura comercial formulada per primer cop pel secretari d'Estat John Hay el 1899 en una nota diplomàtica dirigida als seus homòlegs europeus per trobar una solució a Xina que excloués el conflicte armat i es basés en la igualtat de condicions per a l'accés al mercat asiàtic. Si bé en un principi havia estat pensada per a l'Orient Llunyà, l'*Open Door Policy* evolucionà com una proposta que havia d'englobar tot el planeta i que prometia posar fi a les guerres pels recursos i, de retruc, apujar el nivell de benestar econòmic mundial, especialment per als nord-americans. Als anys vint, aquesta política tingué un èxit considerable. Tal com recorda Aurora Bosch: «Sin aumentar los gastos militares, Estados Unidos dominó un orden internacional pacífico y estable que favorecía las exportaciones americanas, protegía sus inversiones en el extranjero, controlava las materias primas y expandía los ideales y valores americanos por el mundo.»⁵⁸

⁵⁷ LEWIS, Cleona, *America's stake in international investments*, Washington DC, The Brookings Institution, 1938, pàg. 605; WILKINS, Mira, *The maturing of multinational enterprise: American business abroad from 1914 to 1970*, Cambridge, Harvard University Press, 1974, pàg. 182-183. Sobre el boom econòmic dels anys vint, un observador contemporani constata: «Having wound up the last commitments of the European war and cast free of the international shackles of the Wilsonian Covenant, the United States settled down to its pursuit of the Almighty Dollar. There is no disputing the efficiency of the organisation of production in America during the ensuing decade. Old methods were improved; new methods were introduced and rapidly exploited. It was in America that mass-production, the Ford theory of skilled men at high wages, "rationalisation" of business, and the hire-purchase system saw either their origin or their greatest expansion. A huge and varied country, the United States could produce the greater part of the commodities her people required; an increasingly severe tariff kept out many foreign products, whilst the cheapness and efficiency of American goods enabled a great export trade to be built up. Thus America captured a great deal of the former European trade to South America, Asia and Africa, and as many foreign products were kept out of the United States by the high tariffs, payment was largely in gold, of which American banks accumulated huge quantities». HASLUCK, Eugene Lewis, *Foreign affairs, 1919-1937*, Nova York, The Macmillan Company, 1938, pàg. 270.

⁵⁸ BOSCH, Aurora, "Entre la democràcia y la neutralidad: Estados Unidos ante la Guerra Civil española", *Ayer*, núm. 90, La nacionalización en España (2013), pàg. 168.

En el *boom* previ al crac de 1929, l'exportació de productes, inversions i imaginari nord-americà a tot el món fou tan intensa que fins i tot arribà a provocar en molts països els primers debats sobre els perills del procés d'*americanització* cultural i econòmica. Les bases d'aquest *boom* exportador ja s'havien construït amb Wilson. En efecte, des dels finals de la guerra, l'Administració Wilson havia treballat molt a prop d'alguns banquers –especialment amb Thomas Lamont– per desenvolupar plans de reconstrucció econòmica mundial per a la postguerra. Un aspecte clau d'aquests programes era la promoció de l'estabilitat monetària internacional. Es tractava d'usar els immensos recursos financers dels Estats Units per restaurar i expandir l'ús del patró-or. S'entenia que, gràcies al patró-or, seria més fàcil regularitzar i estabilitzar els mecanismes de convertibilitat monetària, protegir la propietat privada de les amenaces revolucionàries i de la inflació i promoure el comerç internacional, afavorint un canvi en els sistemes fiscals nacionals que rebaixés la dependència respecte als impostos duaners.

La manera d'instaurar aquest ordre de postguerra passava per la concessió de préstecs privats a països amb problemes financers, disposats a acceptar unes clàusules de condicionalitat que implicaven una forta reducció de la sobirania nacional. A canvi de la concessió dels préstecs, els governs permetien diverses formes de supervisió financera a càrrec d'uns experts escollits pel govern nord-americà. A partir d'aquest esquema d'ajuda financera condicionada –que el mateix Wilson havia denunciat a les eleccions de 1912, quan acusà el president Taft de practicar “la diplomàcia del dòlar”–, països com Haití, República Dominicana, Nicaragua i Libèria reforçaren la seva condició semicolonial amb Washington. La justificació wilsoniana a aquesta forma de dominació a través del deute es basava en la idea que, gràcies a la uniformització internacional de les condicions monetàries i fiscals, es crearia una infraestructura fiable per a la inversió i el comerç internacional. Segons aquesta visió, tothom hi sortia guanyant i tothom –sector públic i privat– tenia un paper assignat. Els banquers es dedicarien a estructurar un sistema internacional monetari basat en el patró-or que aportaria estabilitat i, per la seva banda, els polítics afavoririen el comerç internacional a través de les polítiques d'*Open Door*. Això faria possible que els excedents de capital nord-americà es reciclessin en bons i en empreses de països estrangers, repercutint favorablement en el creixement econòmic internacional.

Si bé és cert que les administracions republicanes s'oposaren –amb èxit– a l'entrada dels Estats Units a la Societat de les Nacions, val a dir que, en l'aspecte econòmic, seguirien, en

termes generals, una política econòmica exterior similar a la dissenyada i practicada per l'Administració Wilson. Certament hi havia diferències. Els republicans es diferenciaven de Wilson per un major confiança en les capacitats del sector privat a l'hora de definir els objectius de la política exterior i també per un major compromís en l'ús de les forces armades per garantir la seguretat de les inversions a l'exterior. Els punts d'acord eren més substancials. Tant Wilson com les administracions republicanes dels anys vint creien – almenys en teoria– que el desarmament mundial, les polítiques de liberalització comercial i la integració de nous mercats al sistema econòmic nord-americà eren crucials per a la pau i l'estabilitat internacional. L'aposta pel desarmament s'explicava per la creença de l'època segons la qual com més desarmat estigués el món, més influent resultaria el poder expansiu de l'economia americana.⁵⁹

En els primers anys de Roosevelt a la Casa Blanca, a diferència d'algunes de les reformes econòmiques en l'àmbit intern, també resulta difícil parlar de ruptura per explicar els canvis que experimentà la política econòmica exterior. El millor símbol de la continuïtat entre les dues Administracions en aquest àmbit està encarnat per Herbert Feis, conseller econòmic del Departament d'Estat en les administracions dels presidents Herbert Hoover i Franklin D. Roosevelt. La continuïtat també era perceptible al més alt nivell. El nou secretari d'Estat, Cordell Hull, compartia amb el seu antecessor, Henry L. Stimson, l'èmfasi en el desenvolupament del comerç exterior com a millor mitjà per superar la Gran Depressió.

Hull havia començat la seva carrera a Olympus, Tennessee, un poble minúscul situat a l'altiplà de Cumberland. El 1906 fou escollit congressista del seu districte i el 1930 entrà al Senat. En la convenció demòcrata de 1932 Hull havia contribuït a la victòria de Roosevelt,

⁵⁹ PARRINI, Carl P., *Heir to empire: United States economic diplomacy, 1916-1923*, Pittsburgh, University of Pittsburg Press, 1969, pàg. 13-14; ROSENBERG, Emily S., "Progressive Internationalism and Reformed Capitalism: New Freedom to New Deal," dins COOPER, John Milton (editor), *Reconsidering Woodrow Wilson*, Washington DC, Woodrow Wilson Center Press, 2008, pàg. 258-261; ROSENBERG, Emily S., *Spreading the American dream: American economic and cultural expansion, 1890-1945*, Nova York, Hill and Wang, 1982, pàg. 122-160. També d'Emily S. Rosenberg és una gran obra de referència sobre l'anomenada "diplomàcia del dòlar", on retrata personatges decisius per a l'expansió del patró-or com l'assessor governamental i professor de finances internacionals a Princeton, Edwin W. Kemmerer, també conegut com a "Doctor Money": ROSENBERG, Emily S., *Financial missionaries to the world: the politics and culture of dollar diplomacy, 1900-1930*, Cambridge, Harvard University Press, 1999. Sobre l'aposta comuna de Wilson i els republicans a favor del desarmament mundial, val la pena recordar que durant el període d'entreguerres, la dreta empresarial nord-americana encara no havia unit la seva sort política a la de la indústria armamentística. Sobre aquest interessant procés, vegeu: SOFFER, Jonathan, "The National Association of Manufacturers and the Militarization of American Conservatism", *The Business History Review*, vol. LXXV, núm. 4, hivern de 2001, pàg. 775-805.

ajudant-lo a sumar els vots de la delegació californiana. Roosevelt trià Hull per dirigir la diplomàcia nord-americana per dos motius: la seva influència dins el Partit Demòcrata era molt notable i el seu origen podia resultar útil per assegurar el suport meridional per a la legislació reformista del *New Deal*. El nou secretari d'Estat no tenia els orígens patricis de Roosevelt i, malgrat compartir una certa admiració per Wilson i una llarga convivència en el mateix govern, els dos homes mai no arribaren a establir una relació de confiança personal.⁶⁰

La croada personal de Hull era la liberalització comercial com el mitjà més efectiu per afavorir la prosperitat i la pau mundials. Després de la primera febrada proteccionista durant els últims anys de l'Administració Hoover, Hull fou capaç d'impulsar la promoció del comerç exterior com una de les prioritats del nou govern. Amb aquest objectiu, la política econòmica de l'Administració Roosevelt prengué diverses mesures importants. La més famosa és la forta devaluació competitiva del dòlar derivada de l'abandó del patró-or. El nou govern de Roosevelt també impulsà el Banc d'Exportació-Importació per finançar el comerç internacional i la Llei d'Acords Comercials Recíprocs, aprovada el 1934, per abaixar els aranzels a través de tractats bilaterals. La llei donava un gran poder de negociació a l'executiu i era el resultat, en part, de la perseverança del secretari Hull i del poderós suport d'organitzacions empresarials com ara l'American Manufacturer Exports Association i la National Foreign Trade Council. En els anys següents, la diplomàcia nord-americana aconseguí importants acords amb molts països de l'Amèrica Llatina, d'Escandinàvia i el Canadà. Al Congrés, el projecte es va vendre com una font de creació d'ocupació, amb la confiança que el projecte mercantilista seria capaç d'exportar, alhora, els excedents de mercaderies i d'atur. Amb tot, tenint en compte que les exportacions solien ser intensives en capital mentre que les importacions ho eren en treball, molt probablement els efectes dels tractats de comerç recíproc suposaren un obstacle en la lluita contra l'atur de l'Administració Roosevelt, tal com ha assenyalat l'historiador econòmic Charles Kindleberger.⁶¹

També cal dir que la nova política comercial no representava una gran ruptura respecte al recent passat proteccionista. En les negociacions per obtenir nous tractats, el Departament d'Estat solia estar atent a la protecció dels interessos de l'economia nord-americana a través

⁶⁰ OFFNER, Arnold A., *American appeasement...*, pàg. 19.

⁶¹ KINDLEBERGER, Charles Poor, *La crisis econòmica, 1929-1939*, Barcelona, Crítica, 1985, pàg. 278-281; GARDNER, Lloyd C., *Economic aspects of New Deal diplomacy...*, pàg. 42-43.

de la concessió de rebaixes aranzelàries per a productes que necessitava (matèries primeres o mercaderies que no fabricava) a canvi de rebaixes similars per a excedents de productes nord-americans als quals calia trobar una sortida en el mercat exterior. William Diebold, investigador al Council on Foreign Relations, valorà positivament la política comercial seguida per Hull, sense deixar d'oferir-ne un retrat realista: «El programa d'acords comercials no va introduir una política de lliure comerç, ni tan sols una política general d'aranzels baixos, sinó una política de modificació d'aranzels en la mesura necessària per a l'obtenció de concessions per a les exportacions nord-americanes sense perjudicar els productors nacionals. Aquest “proteccionisme ajustat” diferia de la política proteccionista americana del passat més en la tècnica que no pas en la concepció fonamental.»⁶²

En qualsevol cas, però, aquest no fou el canvi més significatiu de l'Administració Roosevelt en la política econòmica exterior. L'aportació de la diplomàcia del *New Deal*, especialment a partir del segon mandat –i, en part, gràcies a les lliçons de la guerra espanyola–, fou la de modificar un important paradigma per a la definició dels interessos estratègics dels Estats Units. A mesura que avançava la dècada, l'Administració Roosevelt anà ampliant la concepció dels interessos generals de la nació –incrementant-se les consideracions de seguretat nacional i les inquietuds de les empreses exportadores– en detriment de la defensa intransigent dels interessos comercials immediats d'aquelles grans empreses amb inversions directes a l'exterior.⁶³ En aquest sentit, Roosevelt recuperava la tradició wilsoniana d'elaborar una política exterior a favor de l'expansió del capitalisme nord-americà i, alhora, independent del criteri i de les pressions específiques de les grans empreses.⁶⁴

⁶² «The trade agreements program did not introduce a free trade policy, or even a general low tariff policy, but a policy of altering tariffs to the degree necessary to get concessions for American exports without hurting domestic producers. This “adjusted protectionism” differed from past American protectionist policy more in technique than in fundamental concept.» DIEBOLD, William, *New directions in our trade policy*, Nova York, Council on Foreign Relations, 1941, pàg. 23.

⁶³ El periodista Carleton Beals qualificà la defensa intransigent dels interessos comercials a l'exterior, aplicada amb especial intensitat pel president republicà Calvin Coolidge, com «(...) the extravagant thesis that every American and every American dollar were under the American flag everywhere». BEALS, Carleton, *The coming struggle for Latin America*, Philadelphia i Nova York, J.B. Lippincott Company, 1938, pàg. 226.

⁶⁴ Probablement l'exemple més característic d'aquest aspecte de la tradició wilsoniana és la invasió nord-americana de Veracruz el 1914. En comptes de protegir els interessos de les empreses petrolieres a Tampico, Wilson preferí ocupar el port de Veracruz per obstaculitzar l'obtenció d'armes per part de Victoriano Huerta, malgrat el perill que això representava per a la vida dels nord-americans que treballaven a Mèxic, en el sector petroler. El president Wilson li confessà al seu metge i company de golf: «I sometimes have to pause and remind myself that I am the president of the whole United States and not merely of a few property holders in the Republic of Mexico.» Citat a BROWN, Jonathan C., *Oil and Revolution in Mexico*, Berkley, University of California Press, 1993, pàg. 192.

Ara bé, durant els anys trenta, malgrat certs canvis importants, Roosevelt no resolgué el gran problema de la diplomàcia nord-americana d'entreguerres. Fins a l'entrada en la Segona Guerra Mundial, els Estats Units no adoptaren una actitud geopolíticament conseqüent amb la seva condició de primera potència econòmica mundial. Les administracions del període d'entreguerres –inclosa la de Roosevelt– no demostraren un interès real per assumir una posició responsable davant les vicissituds de l'economia mundial, especialment després del crac borsari de 1929.

És cert que Roosevelt abandonà aviat el patró-or, però, com quedà clar en la Conferència Econòmica Mundial de Londres de 1933, la nova política econòmica exterior dels Estats Units no pretenia coordinar-se amb la resta del món, ni –molt menys– assumir els riscos d'exercir el lideratge necessari per garantir l'estabilitat internacional. Aquesta inhibició en el paper de líder econòmic i polític mundial també quedà palesa en les exigències per cobrar els deutes de guerra i, fins i tot, en la promoció insistent de la liberalització del comerç internacional, com si aquesta fos capaç d'arreglar tots els desajustos i desequilibris internacionals que estava produint la crisi més profunda de la història del capitalisme. L'esperit de Bretton Woods encara quedava lluny.

Aïllacionisme i unilateralisme

La manca de voluntat nord-americana per exercir de líder mundial no era, en cap cas, una política filla de la improvisació i la desídia. Es tractava, més aviat, de la lògica conseqüència d'un consens nord-americà en política exterior que apostava conscientment per uns Estats Units lliures d'obligacions i compromisos internacionals. Aquest consens reflectia una certa correlació de forces entre els diversos sectors de la societat nord-americana interessats en els afers exteriors, des dels qui volien impulsar una política exterior dissenyada per satisfer les necessitats particulars dels Estats Units als qui defensaven un pacifisme pragmàtic i una desconfiança radical per les disputes geopolítiques del Vell Continent. El consens havia

sorgit del gran debat de política exterior de principis dels anys vint, quan el Senat es negà a ratificar el Tractat de Versalles, principalment per la pèrdua de sobirania que podia implicar la cessió de competències a la Societat de les Nacions a l'hora de participar en futures guerres. No tornà a ser seriosament qüestionat fins a finals dels anys trenta, quan l'amenaça d'un nou esclat bèl·lic a Europa forçà posicions antagòniques sobre la millor manera d'evitar la guerra.

Aquest consens sol rebre el nom d'*aïllacionisme*. Es tracta d'una etiqueta molt problemàtica. Alguns autors creuen, amb raó, que seria millor descriure la política exterior d'aquest període com una mena d'*internacionalisme unilateralista*. De totes maneres, aïllacionisme encara segueix sent el mot més comú per referir-se, de manera una xic confusa, a la inhibició dels Estats Units en els problemes geopolítics de la postguerra europea, a la febre nacionalista i xenòfoba dels anys vint –amb l'aprovació de restrictives lleis d'immigració inclosa– i a la manca de lideratge nord-americà per fer front de manera coordinada al desastre econòmic que provocà la Gran Depressió. També serveix per referir-se a un ventall molt heterogeni d'opositors a les propostes de política exterior nord-americana que començà a llançar el president Roosevelt a finals dels anys trenta. Un dels principals problemes del terme aïllacionista és que sol connotar desinterès i indiferència pel món exterior, justament en una època en què el govern nord-americà estava compromès amb l'expansió del capital nord-americà per tot el món i durant la qual, especialment als anys vint, abundaren les intervencions militars als països del Carib. Més que un presumpte desinterès pel que succeïa fora de les seves fronteres, la política exterior nord-americana estava basada en un rebuig conscient dels organismes internacionals com la Societat de les Nacions i en la negativa a garantir per la força l'*statu quo* establert a Europa després de la Primera Guerra Mundial. És per aquest motiu que, si no fos per una llarga tradició basada en un gran malentès, resultaria més útil i rigorós etiquetar globalment la diplomàcia nord-americana d'entreguerres d'*unilateralista*, més que no pas d'aïllacionista.⁶⁵

⁶⁵ El representant més articulat de la tesi de la importància de l'unilateralisme en l'aïllacionisme és Manfred Jonas, qui captà amb prou finor els sentiments de tradició i nostàlgia que lligaven l'aïllacionisme al principi unilateralista: «They were committed to unilateralism because they respected the advice of Washington and Jefferson and distrusted the motives and actions of foreign nations. They yearned for the conditions that prevailed in the nineteenth century, when American unilateralism kept European rivalries and power politics from interfering with the territorial and economic expansion of the United States.» JONAS, Manfred, *Isolationism in America, 1935-1941*, Ithaca, Cornell University Press, 1966, pàg. 169.

Com veurem de manera detallada més endavant, un dels pilars del consens aïllacionista era el de mantenir-se allunyat d'Europa i concentrat en el lideratge del continent americà. El fet que Àsia despertés un menor consens es devia, entre altres coses, a la manca de precedents importants, i, per sorprenent que sembli en perspectiva, al fet que el perill d'implicació nord-americana en una guerra asiàtica es veia com una remota possibilitat o, en cas de produir-se, com una guerra fàcil contra un enemic molt inferior, de característiques semblants a la guerra de 1898 contra el Regne d'Espanya.⁶⁶

La prioritat atorgada al continent americà estava justificada per una concepció del món en què les grans potències s'havien de preocupar, en primer lloc, d'actuar com a eficients líders regionals. Aquesta visió es veia convenientment reforçada per motius d'estratègia militar. Els Estats Units es podien concentrar en qüestions de seguretat hemisfèrica per l'absència d'un rival equiparable en el propi continent i per la gran confiança dipositada en la impregnable geogràfica de l'hemisferi Occidental.⁶⁷ El Major George Fielding Eliot, autor d'un llibre força rigorós sobre les capacitats militars dels Estats Units que arribà al gran públic, creia que hi havia motius per sentir-se profundament agraït per la posició geogràfica dels Estats Units: «La providència en la seva infinita misericòrdia i saviesa ha estat molt bona per a aquesta nació. Se'ns ha donat una posició geogràfica molt allunyada de veïns perillosos. El geni de l'home encara no ha creat instruments de guerra agressiva que puguin travessar els oceans que ens protegeixen a cada costat (...)».⁶⁸

⁶⁶ WILLIAMS, William Appleman, *The tragedy of American diplomacy*, Cleveland, World Pub. Co., 1959, pàg. 140. Tal com reflexionà Manfred Jonas: «For the Far Eastern crisis, genuine precedents were lacking. Before the twentieth century, no country of Asia had been strong enough to raise through its actions the possibility of a war involving the United States. In the First World War, the United States and Japan had fought on the same side against Germany, but there had been no real American involvement in the Pacific. Now the situation had changed, and America sympathies lay generally on the side of China. But the likelihood of America's going to war still seemed remote. Even if this country were actively to espouse the cause of China at some future date, it would certainly be as the senior partner in an alliance in which the United States would be free to determine the nature and the extent of its commitments in a manner which would do little violence to the principle of unilateralism.» JONAS, Manfred, *Isolationism in America...*, pàg. 104.

⁶⁷ JONAS, Manfred, *Isolationism in America...*, pàg. 121.

⁶⁸ «Providence in its infinite mercy and wisdom has been very good to this nation. We have been given a geographical position far removed from dangerous neighbors. The genius of man has not yet created instruments of aggressive warfare which can span the oceans which protect us on either hand (...)». ELIOT, George Fielding, *The ramparts we watch; a study of the problems of American national defense*, Nova York, Reynal & Hitchcock, 1938, pàg. 351. Una visió més freda i realista és la d'Hanson Baldwin, reconegut analista militar, qui no s'estava d'assenyalar per als lectors de *Foreign Affairs* els límits del poder militar estatunidenc a finals dels anys trenta, sense deixar de reconèixer la protecció de l'Amèrica continental: «The Army and the Navy are at present prepared to defend both coasts of the United States against simultaneously invasion, and at the same time to protect Hawaii, Panama, Alaska and probably South America from any attacks that can reasonably be foreseen. But they cannot –either with our existing defense establishments or with any now contemplated–

El consens aïllacionista, forjat durant les Administracions republicanes dels anys vint, fou, en essència, respectat per l'arribada d'una nova Administració demòcrata, almenys durant els primers anys. És cert que Roosevelt tenia un fort historial com a internacionalista wilsonià. Havia ocupat el càrrec de sotssecretari de la Marina en l'Administració Wilson, imitant els mateixos passos que havia seguit la carrera política del seu cosí llunyà, Theodore. Com a candidat a vicepresident per al Partit Demòcrata durant les eleccions presidencials de 1920, havia defensat amb vehemència l'entrada dels Estats Units a la Societat de les Nacions. Com a bon polític, Roosevelt fou capaç de canviar d'opinió en adonar-se de la fortalesa i popularitat del consens aïllacionista d'entreguerres. Durant la campanya de 1932, ja com a candidat a president, Roosevelt cedí a les pressions del magnat de la comunicació William Randolph Hearst i deixà clar que havia abandonat les vel·leïtats internacionalistes de la seva joventut. En el primer mandat des de la Casa Blanca, respectà les promeses aïllacionistes de la campanya. El gest de proposar al Senat l'entrada dels Estats Units al Tribunal Permanent de Justícia Internacional, el gener de 1935, fou una excepció a aquesta actitud. L'acció coordinada del catòlic ultradretà Pare Coughlin i els diaris de Hearst aconseguiren erosionar el suport demòcrata al Senat. S'assolí una àmplia majoria a favor d'entrar en el tribunal internacional, però no els dos terços necessaris. La mesura quedà, per tant, derrotada.⁶⁹

És difícil jutjar la sinceritat del Roosevelt aïllacionista dels primers anys. La visió d'un Roosevelt visionari, de secretes conviccions internacionalistes, segrestat per la idiòcia d'un poble acovardit i traumatitzat per la Gran Guerra, té, sens dubte, molt de llegenda, els orígens de la qual es poden traçar fàcilment fins a la primera meitat dels anys quaranta. A més, cal recordar que el president es marcà com a prioritat la recuperació econòmica nacional i, fins a finals de 1937, relegà la política exterior a un segon pla. El que és cert, però, és que ben aviat el nou president demòcrata, probablement forçat per les circumstàncies i de manera involuntària, generà divisions significatives en el si del consens aïllacionista. La primera fractura que creà fou a partir del seu programa de rearmament militar. Bona part dels congressistes aïllacionistes –especialment els que no eren progressistes– hi estigueren

defend the Phillipines or Guam; they cannot keep the Open Door in China from being slammed in our face; and they cannot protect our commerce and citizens everywhere.» BALDWIN, Hanson W., "America Rearms", *Foreign Affairs*, vol. XVI, núm. 3, abril de 1938, pàg. 444.

⁶⁹ DALLEK, Robert, *Franklin D. Roosevelt and American foreign policy...*, pàg. 95-96.

d'acord. Aquests congressistes creien que una de les millors maneres d'evitar la participació nord-americana en una nova guerra mundial passava per la construcció d'una Amèrica-fortalesa. Un exemple d'aquesta línia argumental el trobem en el congressista Eugene B. Crowe d'Indiana. Crowe defensava que els Estats Units se centressin en els seus propis afers: «Edifiquem la nostra defensa nacional en la flota, les tropes i l'aire. Enfortim les nostres costes perquè es facin inexpugnables. Enfortim les nostres possessions territorials, en particular la zona del Canal de Panamà, i fem del territori de Hawaii un veritable Gibraltar.»⁷⁰

En canvi, per a una part significativa de la població, el programa de rearmament militar despertava molts recels, tant pels riscos associats a un increment substancial de la producció d'armament com per l'animadversió popular contra els fabricants privats d'armes. De fet, l'esclat de la guerra a Espanya coincideix en un dels moments més complicats per a les relacions públiques de la indústria armamentista nord-americana. A mitjan de la dècada dels trenta, els fabricants i els traficants d'armes patien la condició d'empestats socials. El punt àlgid d'aquest sentiment pacifista fou el 1935. En una carta a la seva dona, escrita des de Londres a finals de juliol de 1938, l'influent periodista Walter Lippman explicava la seva valoració sobre l'obra de teatre *Idiot's delight*, del dramaturg nord-americà Robert E. Sherwood: «(...) una obra interessant, però també revela completament els deliris pacifistes de fa tres anys quan estava de moda pensar que les guerres les fan els fabricants de municions. El dolent de la història és un magnat francès de les municions!».⁷¹

En efecte, juntament amb els banquers de Wall Street i els intel·lectuals-publicistes de la causa aliada, en aquella època era molt comú acusar els fabricants d'armes d'haver empès el país el 1917 a la guerra a través d'enganys i en contra de l'interès general de la nació. El 1937 un 70% de la població creia que els Estats Units no haurien d'haver entrat mai a la Primera Guerra Mundial.⁷² La teoria antiarmamentista sobre l'origen de la guerra es veïé

⁷⁰ «let us build up our national defense in fleet, troops, and air. Fortify our coasts so that they may be made impregnable. Fortify our outlying possessions, particularly the Panama Canal Zone, and make of the territory of Hawaii a veritable Gibraltar.» *Congressional Record*, 74è Congress, 2a sessió, 17 de febrer de 1936, pàg. 2247 i 2261. Citat a JONAS, Manfred, *Isolationism in America...*, pàg. 123-124.

⁷¹ «(...) an interesting play, but a complete exposure of pacifist delusions of three years ago when it was fashion to think that wars are made by munitions makers. The villain of the piece is a French munitions king!» Citat a STEEL, Ronald, *Walter Lippmann and the American century*, Boston, Little, Brown, 1980, pàg. 367.

⁷² ADAMS, David K., "The Concept of Parallel Action: FDR's Internationalism in a Decade of Isolationism", dins ROSSINI, Daniela (editora), *From Theodore Roosevelt to FDR: Internationalism and Isolationism in American foreign policy*, Staffordshire, Keele University Press, 1995, pàg. 115.

alimentada i reforçada per nombrosos llibres, entre els quals destacaren *Merchants of death* (1934) de H. C. Engelbrecht i F. C. Hanighen, i *The Road To War* (1935) de Walter Millis, editoralista al *Herald Tribune*. L'obra més decisiva i influent fou un article publicat el març de 1934 a la revista *Fortune* sense signar i titulat "Arms and the men".⁷³

El text de *Fortune* causà una gran sensació i preparà el terreny perquè el senador republicà progressista de Dakota del Nord, Gerald P. Nye, assumís la tasca de satisfer el clam ciutadà a favor d'una investigació sobre la indústria armamentista. Des del setembre de 1934 fins a l'abril de 1936, Nye dirigí un comitè d'investigació senatorial que pretenia comprovar documentadament la condemna popular contra els banquers i els fabricants d'armes – etiquetats despectivament com a "mercaders de la mort". Es tractava, doncs, d'esbrinar si efectivament l'avarícia i la deslleialtat nacionals dels sectors financer i armamentista de l'elit capitalista havia fet entrar a tot un país en una guerra equivocada per motius espuris. Després de topar amb algunes dificultats, la creació del comitè fou possible gràcies a la curiosa aliança entre els pacifistes propers al senador Nye i l'organització anticomunista de veterans American Legion, que comptava amb el suport del senador conservador Vandenberg. L'American Legion estava interessada a posar fi als beneficis de la indústria de guerra pel ressentiment que tenien cap als qui s'enriquien a la rereguarda a costa del sacrifici dels joves al front.

A partir de la seva creació, el comitè comptà amb una atenció mediàtica formidable. Les seves audiències amb empresaris de la indústria armamentista i amb grans banquers com Thomas W. Lamont i J. P. Morgan Jr. eren seguides amb atenció per un públic fascinat. Les conclusions semblaven confirmar –i, en alguns aspectes, fins i tot ampliar– les acusacions formulades per l'article de *Fortune*. Gràcies als testimonis obtinguts, quedava clar l'enriquiment de personatges tan foscos com el traficant d'armes Sir Basil Zaharoff, així com el fet que les grans companyies americanes d'armament havien col·laborat, juntament amb les seves homòlogues europees, en el rearmament d'Alemanya, en clara violació al Tractat de

⁷³ Del mateix autor: MILLIS, Walter, *Road to war, America, 1914-1917*, Boston, Houghton Mifflin company, 1935; Altres llibres importants sobre el mateix tema: SELDES, George, *Iron, blood and profits; an exposure of the world-wide munitions racket*, Nova York, Harper & Brothers, 1934; ENGELBRECHT, Helmuth Carol i HANIGHEN, F. C., *Merchants of death: a study of the international armament industry*, Nova York, Dodd, Mead, 1934; ENGELBRECHT, Helmuth Carol, "One hell of a business", Nova York, McBride & Company, 1934; ROUSSE, Thomas Andrew, *Nationalization of munitions*, Austin, The University, 1936; NOEL-BAKER, Philip, *The private manufacture of armaments*, Nova York, Oxford University Press, 1937. La versió més acadèmica d'aquest subgènere: TANSILL, Charles Callan, *America goes to war*, Boston, Little, Brown and Company, 1938.

Versalles. Menys sòlids, però exposats amb igual vehemència, foren els atacs contra la institució financera House of Morgan, a la qual s'acusava d'haver pressionat al govern americà d'entrar a la guerra per tal de rescatar els governs europeus aliats i així poder cobrar els préstecs atorgats. Entre les recomanacions del comitè, destacà la necessitat d'apujar fortament la tributació dels beneficis de guerra i d'introduir esmenes constitucionals per permetre el control de la indústria durant temps de guerra i, fins i tot, la seva nacionalització.⁷⁴

En l'opinió pública i en la classe política, el suport al Comitè Nye arribà a ser quasi unànime. En un futur no gaire llunyà, en plena Segona Guerra Mundial, s'acusaria el comitè d'haver malmès greument la política exterior nord-americana. Al començament, però, la seva popularitat aparent arribava als passadissos més elevats de la política nacional. Fins i tot el secretari Cordell Hull, qui emetria més d'una condemna *ex post facto*, declarà el 1934 la seva completa sintonia amb els objectius del comitè.⁷⁵

L'èxit d'audiència i d'aprovació del Comitè Nye tingué conseqüències més enllà d'enfortir el menyspreu popular contra la indústria privada d'armament. Paral·lelament, durant el 1935, la societat nord-americana començà a debatre la necessitat d'extreure les lliçons necessàries per evitar l'entrada del país en una nova guerra mundial. El debat també estava motivat per l'empitjorament de les tensions internacionals –especialment per l'escalada d'amenaçes d'Itàlia cap al govern etiop i pel desafiament de Hitler al Tractat de Versalles– i per la reacció pacifista contra el pressupost militar del president Roosevelt –1.100 milions de dòlars, el rècord en temps de pau. Malgrat el prejudici que això podia implicar per a determinades minories empresarials i per al dret internacional, s'anà imposant la idea que calia abandonar

⁷⁴ La principal prova contra els banquers era una carta de Robert Lansing on suggeria que els Estats Units haurien d'anar a la guerra per preservar la prosperitat americana i assegurar el pagament dels diners prestats als Aliats. JONAS, Manfred, *Isolationism in America...*, pàg. 143-148.

⁷⁵ WILZ, John Edward, *In search of peace; the Senate munitions inquiry, 1934-36*, Baton Rouge, Louisiana State University Press, 1963, pàg. 148-150. Val la pena assenyalar que, als anys trenta, la impopularitat de la Primera Guerra Mundial als Estats Units era compatible amb la popularitat del president nord-americà que en protagonitzà l'entrada. L'entrada a la guerra s'atribuïa a l'acció conjunta dels banquers de la House of Morgan, els fabricants d'armes i als propagandistes estrangers, però al president a penes se l'esmentava. A Woodrow Wilson se'l veia com el precursor del New Deal i com un saludable contrast idealista amb el desprestigi regnat dels presidents republicans de postguerra. Molts congressistes demòcrates havien estat partidaris del programa wilsonià *New Freedom* o fins i tot havien treballat a l'interior de l'Administració Wilson. Quan Gerald P. Nye gosà atacar Wilson i el seu secretari d'Estat, Robert Lansing, d'haver mentit sobre el seu coneixement dels tractats secrets, la reacció congressual fou tan intensa que féu perillar l'existència del propi Comitè Nye. JONAS, Manfred, *Isolationism in America...*, pàg. 138-139.

els tradicionals drets de neutralitat per tal d'allunyar els perills d'una nova guerra europea i que, per tant, calia legislar l'establiment automàtic d'embargaments d'armes per a tots els bel·ligerants d'una guerra estrangera, així com la prohibició de préstecs i limitacions al comerç.⁷⁶

L'impuls per legislar una nova manera d'entendre la neutralitat arribà a Capitol Hill. La Casa Blanca mostrà reticències a subordinar aspectes importants de la política exterior a les rigideses d'una legislació específica, que no permetia diferenciar cas per cas i que implicava una evident pèrdua de competències en política exterior. Fou en va. La primera llei de neutralitat fou signada pel president el 31 d'agost de 1935. Des de llavors, quedaven prohibits la venda d'armes i l'ús de vaixells americans per al transport d'armament a les nacions en guerra. També s'establí una oficina governamental per supervisar i controlar l'activitat la indústria armamentista. La llei expirava en sis mesos. El febrer de 1936 se n'aprovà una extensió de catorze mesos i, a més, també s'inclogué la prohibició d'atorgar préstecs als bàndols bel·ligerants, es reforçà el poder del legislatiu en l'aplicació dels embargaments i s'excloué les repúbliques americanes de l'aplicació de la llei si eren atacades per un país de fora del continent.

La primera ocasió per provar l'efectivitat de la nova legislació de neutralitat es presentà ben aviat. A l'octubre de 1935, Mussolini encetà la campanya d'invasió d'Etiòpia. Roosevelt, sense esperar una declaració de guerra per part del govern italià i, sobretot, sense voler aparèixer com un suport indirecte a la Societat de les Nacions, invocà unilateralment la legislació recentment aprovada per cancel·lar el tràfic d'armes i, a més, recomanà un embargament "moral" sobre les relacions comercials. En contra de les intencions de la Casa Blanca, l'aplicació de la llei de neutralitat a Itàlia i Etiòpia acabà afavorint més a la primera que a la segona. L'embargament moral fou obertament desafiat per diverses grans empreses. De fet, la importació de coure, ferro, acer i petroli nord-americans a Itàlia augmentà substancialment. El 20 de juny de 1936 el president derogà les proclamacions de neutralitat sobre el conflicte italoetiop. El comerç d'armes amb la Itàlia de Mussolini quedava restablert.⁷⁷

⁷⁶ DALLEK, Robert, *Franklin D. Roosevelt and American foreign policy...*, pàg. 101-104.

⁷⁷ JONAS, Manfred, *Isolationism in America...*, pàg. 150-151 i 172-173; DALLEK, Robert, *Franklin D. Roosevelt and American foreign policy...*, pàg. 114-121.

Més enllà de la seva dubtosa efectivitat per evitar l'entrada dels Estats Units en guerres estrangeres, la legislació de neutralitat serví per compensar les sensibilitats ferides pel programa de rearmament. Al cap i a la fi, es tractava –val la pena recordar-ho– d'una tendència global. El comerç mundial d'armament es duplicà en el període 1932-1937. Per al govern de la República en guerra, el contrast entre l'auge de la indústria i el comerç armamentista i les seves dificultats per aconseguir armament per a la pròpia supervivència constituïria una lacerant ironia. D'altra banda, les promeses de desarmament havien quedat oblidades. A l'estiu de 1936, les negociacions per al desarmament mundial que havien començat a Ginebra quatre anys abans ja estaven efectivament mortes, especialment des que l'Alemanya nazi s'aixecà de la taula l'octubre de 1933.⁷⁸

Un món sense lideratges, el naixement de l'*appeasement* a Europa i als Estats Units

A l'estiu de 1936, la credibilitat de la Societat de Nacions com a garant de la seguretat col·lectiva estava per terra, després d'haver-se mostrat incapaç d'evitar, entre d'altres, l'incident de Mukden (1931), la guerra del Chaco (1932-1935) i la invasió italiana d'Etiòpia (1935-1936). Com a conseqüència, tant la Societat de les Nacions com el seu principal instrument per fer respectar el dret internacional –els esquemes de sancions– quedaren greument desprestigiats. En el cas de la invasió d'Etiòpia, les sancions s'aplicaren amb tant poc d'entusiasme que no serviren per frenar Mussolini, sinó per evidenciar la manca de voluntat política per garantir la sobirania dels propis estats membres. Molts crítics amb l'evolució de la Societat de les Nacions atribuïen l'absència dels Estats Units com a principal causa del seu baix perfil en la resolució dels conflictes internacionals. Si bé és cert que l'unilateralisme dels Estats Units havia tret força a l'amenaça de sancions col·lectives contra el govern de Roma, les vacil·lacions de la Societat de les Nacions en la invasió italiana d'Etiòpia s'expliquen, en gran part, per les mudadisses valoracions de francesos i britànics sobre la plausibilitat d'un apropament entre Mussolini i Hitler i per la seva reiterada

⁷⁸ CASANOVA, Julián, *República y guerra civil*, Barcelona, Crítica/Marcial Pons, 2007, pàg. 261. Sobre la carrera armamentística dels anys trenta, vegeu: MAIOLO, Joseph A, *Cry havoc: how the arms race drove the world to war, 1931-1941*, Nova York, Basic Books, 2010.

incapacitat per frenar la dinàmica expansionista d'Alemanya i Itàlia. En efecte, com és sabut, les tensions en les relacions internacionals dels anys trenta inclouen molts canvis de parelles de ball en forma de pactes i acords diplomàtics en combinacions diverses i de difícil predicció.

Des d'abans, França i la Gran Bretanya ja estaven preocupades per la possible confluència entre el revisionisme territorial nazi i l'irredemptisme de Mussolini, però la preocupació es mantenia en un estat d'alerta relativa per l'aparent contradicció entre, d'una banda, els plans nazis de Hitler a Àustria i, de l'altra, la voluntat italiana de garantir la independència d'Àustria i exercir un domini indirecte sobre els països balcànics. La confiança de britànics i francesos sobre l'insalvable antagonisme d'Alemanya i Itàlia en política exterior semblà confirmar-se el març de 1935, quan Hitler anuncià les seves intencions de reconstruir una força àrea alemanya, incrementar el volum de les capacitats militars alemanyes i restaurar el reclutament militar obligatori.

L'anunci de Hitler provocà una resposta unitària de França, la Gran Bretanya i Itàlia, signada en la localitat italiana de Stresa el 14 d'abril de 1935, on es reafirmava la vigència dels Acords de Locarno. L'anomenat Front d'Stresa no tingué, però, una vida gaire llarga. El 18 de juny, la Gran Bretanya, sense consultar a França ni a Itàlia, acordà amb Alemanya un pacte naval que permetia un notable increment de la marina alemanya. El 2 de maig de 1935, els francesos havien signat per la seva banda un acord d'assistència mútua amb els soviètics, tot i que mai no acabà de concretar un pla de contingència militar que li acabés de donar credibilitat. La dissolució efectiva del Front d'Stresa es donà a la tardor de 1935, amb l'oposició de França i la Gran Bretanya a la invasió italiana d'Etiòpia. A més de revelar la profunda crisi en què es trobava la Societat de les Nacions, Etiòpia també fou el primer lloc de trobada per a les diplomàcies alemanya i italiana. La comprensiva actitud de Hitler davant els plans de Mussolini a Etiòpia va permetre iniciar el gradual apropament entre la Itàlia feixista i l'Alemanya nazi. Un apropament que es reforçaria, i molt, durant la Guerra Civil Espanyola. Tal com va assenyalar Enrique Moradiellos, just abans d'esclatar la guerra a Espanya, el sistema de relacions intraeuropeu ja estava emetent clars signes de desintegració.⁷⁹

⁷⁹ MORADIELLOS, Enrique, *El reñidero de Europa...*, pàg. 50-51 i 57-58; BOSCH, Aurora, *Miedo a la democracia...*, pàg. 84.

Des de llavors, la Gran Bretanya i França es mostraren flexibles amb la voluntat d'establir un gran acord amb Hitler que garantís la pau continental, mentre feien la cort a Mussolini, a qui miraven de no enemistar més del compte amb l'esperança de recuperar-lo com a aliat. El març de 1936 Alemanya remilitaritzà la Renània, però ni França ni la Gran Bretanya demostraren una autèntica voluntat de fer respectar el Tractat de Versalles amb la força de les armes. El maig de 1936, Mussolini completava la invasió d'Etiòpia i, a principis de juliol de 1936, la Societat de les Nacions aixecava les tímides i inefectives sancions econòmiques que havia decretat contra Itàlia. A l'estiu de 1936, doncs, la situació internacional ja presentava molts aspectes del que s'acabaria coneixent com la política d'apaivagament, és a dir, l'abandó efectiu de les promeses de la Societat de les Nacions i la seva substitució per una política de fortes concessions a les demandes expansionistes d'Alemanya i Itàlia, sempre que no afectessin els interessos estratègics de França i la Gran Bretanya, especialment els relacionats amb les seves possessions colonials fora del continent europeu.

Encara avui dia, és normal topar-se amb analogies històriques sobre l'apaivagament cada cop que l'anomenada comunitat internacional prefereix evitar una intervenció armada contra aquells governs que, sense el consentiment dels Estats Units, gosen saltar-se el dret internacional i arriscar-se a una confrontació militar. L'analogia sempre es planteja en termes despectius i quasi sempre fa referència a l'actitud dels britànics durant la segona meitat dels trenta, el punt culminant de la qual fou l'Acord de Munic. És molt menys freqüent escoltar alguna referència al fet que, durant la mateixa època, Washington seguí la seva pròpia versió d'*appeasement*. Als Estats Units, la voluntat d'esquivar una confrontació militar amb les potències feixistes europees a base de certes concessions a les seves demandes era molt popular. A finals dels trenta, el cèlebre polítòleg germanoestatunidenc Carl J. Friedrich se'n lamentava: «És comú a Anglaterra i als Estats Units el fet de suposar que es poden descobrir concessions que satisfaran les potències feixistes de tal manera que es podrà viure amb elles en pau i tranquil·litat per sempre més.»⁸⁰

La comprensió pels greuges econòmics de les potències feixistes era compartida fins i tot pels alts responsables de la diplomàcia nord-americana. Durant bona part dels anys trenta, tant la

⁸⁰ «It is common in England and America to suppose that concessions can be discovered which will satisfy the Fascist powers so that ever after you may live with them in peace and quiet.» FRIEDRICH, Carl Joachim, *Foreign policy in the making: the search for a new balance of power*, Nova York, Norton, 1938, pàg. 229.

Casa Blanca com el Departament d'Estat eren partidaris de prendre's seriosament la via de les concessions a Itàlia i Alemanya, especialment les de caràcter econòmic. A manca d'una proposta clara i havent descartat l'ús de la força per contenir l'expansionisme feixista, la diplomàcia nord-americana insistia en la idea de la promoció del comerç internacional com a solució a les tensions del moment. Amb un món obert al comerç, es deia, totes les nacions tindrien accés a les matèries primeres i als mercats estrangers i construirien forts llaços internacionals, que allunyarien el perill de la guerra mundial i, de retruc, enfortirien un clima de prosperitat general.

L'apaivagament de l'elit diplomàtica nord-americana tenia molts trets comuns amb el dels seus homòlegs britànics. Les elits diplomàtiques de tots dos països sentien més repulsió cap al comunisme que no cap al feixisme. El segon, en comparació, es veia com un mal menor. El Foreign Office i el Departament d'Estat també creien que les guerres entre potències industrialment desenvolupades resultaven molt perjudicials per a l'estabilitat de les democràcies capitalistes i, en canvi, molt beneficioses per a l'aparició de noves revolucions comunistes. Aquest temor els animava a fer fortes concessions a les potències feixistes a fi d'evitar l'esclat de la guerra i la temuda extensió del comunisme. En qualsevol cas, si l'esclat de la guerra era inevitable, es preferia un conflicte focalitzat entre comunistes i feixistes, que exhaurís les seves respectives forces i eliminés l'amenaça de futurs desafiaments a l'*statu quo*. L'*appeasement* també era el resultat d'un desencís en les capacitats pacificadores de la Societat de les Nacions i d'una renovada confiança en la necessitat de rearmar-se per fer front als desafiaments de les potències feixistes. Ben aviat quedà clar que el límit de tolerància a les aspiracions de les potències feixistes no era el respecte al dret internacional, sinó la incursió en les seves àrees d'influència o, senzillament, l'amenaça a les línies de comunicació amb aquestes àrees.⁸¹

L'*appeasement* simultani als Estats Units, França i la Gran Bretanya tenia l'efecte inevitable de reforçar-se mútuament. D'una banda, els sectors filobritànics de l'Administració Roosevelt no volien interferir en la política europea del Foreign Office britànic i aprofitaven el sentiment aïllacionista per esquivar qualsevol confrontació amb Itàlia i Alemanya. Des de l'altre costat de l'Atlàntic, els britànics s'adonaven que no podien confiar a comptar amb el

⁸¹ WILLIAMS, William Appleman, *The tragedy of American...*, pàg. 139-142; FRIEDRICH, Carl Joachim, *Foreign policy in the making...*, pàg. 228-255.

potencial militar dels Estats Units per respondre als desafiaments al Tractat de Versalles i que, per tant, convenia aprofundir en el camí de les concessions i l'apaivagament. En aquest context, l'altre gran imperi democràtic, França, es mostrà incapaç d'atenuar els llaços de dependència amb la Gran Bretanya fins al punt que la relació entre París i Washington sempre semblava passar pel filtre de la mediació indirecta de Londres.

Val a dir que l'apaivagament practicat pel Departament d'Estat presentava algunes característiques pròpies que el diferenciaven del britànic. En primer lloc, la distància física amb l'escenari europeu el feia menys evident i polèmic. La convivència entre la política d'apaivagament seguida pel Departament d'Estat i les ocasionals condemnes retòriques del president Roosevelt a l'actitud de les potències feixistes també afegia una certa confusió entre l'opinió pública nord-americana. Al mateix temps, l'apaivagament nord-americà semblava gaudir d'un gran consens en la població, gràcies, en bona part, a l'hàbil explotació del consens aïllacionista per part de l'elit diplomàtica. La manca de voluntat de confrontació amb Alemanya i Itàlia encaixava bé amb l'argumentari aïllacionista, no només pel dogma sobre la necessitat de romandre allunyats dels conflictes europeus. Bona part dels anomenats aïllacionistes acceptaven la legitimitat de les aspiracions colonials de les *have-not nations*, Alemanya i Itàlia, i criticaven la Societat de les Nacions com un mer instrument per a la preservació del precari domini colonial de França i la Gran Bretanya.⁸²

Amb tot, fou la legislació de neutralitat impulsada per l'aïllacionisme el que donà a l'apaivagament nord-americà el seu tret més distintiu. La prohibició de vendre armament a cap dels bel·ligerants estava pensada per evitar una repetició del guió que havia conduït els Estats Units a declarar la guerra a Alemanya. Ara bé, la legislació de neutralitat trencava amb la política de neutralitat tradicional dels Estats Units i se situava clarament fora dels principis del dret internacional i de la política de seguretat col·lectiva de la Societat de les Nacions. De fet, en negar-se a distingir, per principi, entre nació agressora i nació agredida, la versió nord-americana d'apaivagament resultava més radical que la britànica. Si Itàlia i Alemanya pensaven atacar un tercer país, les lleis nord-americanes els garantien que el país atacat no podria comprar armament nord-americà.⁸³

⁸² JONAS, Manfred, *Isolationism in America...*, pàg. 106-107.

⁸³ L'aïllacionisme fou tan útil a la política d'apaivagament que, a vegades, fins i tot gairebé semblen confondre's. Per a Haglund, la concreció política de l'aïllacionisme: «as a policy simply meant a refusal to

En definitiva, la versió nord-americana de l'apaivagament tenia la particularitat de combinar els interessos dels sectors més aïllacionistes i unilateralistes de l'opinió pública nord-americana amb els dels partidaris d'estrènyer les relacions amb l'Imperi britànic. El consens aïllacionista i apaivagador resultant era precari però consistent, un consens que no s'esquerdà significativament fins al final de la dècada, especialment per la percepció de nous perills a la seguretat nacional que venien de l'Amèrica Llatina, en els quals Espanya, com veurem, jugà també un paper molt rellevant.

Entre la República i l'Imperi, el particularisme nord-americà

Una altra de les dificultats per avaluar la diplomàcia nord-americana d'entreguerres és la reticència a reconèixer que la política exterior dels Estats Units tenia les mateixes prioritats que les de qualsevol altra gran potència de l'època. Com la resta de potències, la política exterior nord-americana es basava principalment en la protecció dels propis interessos estratègics. Des de principis dels anys vint fins a finals dels anys trenta, aquests interessos estaven centrats en la consolidació del lideratge al continent americà i en l'obertura comercial de la resta del món sota unes normes de competència aparentment equitatives, però que, ateses les asimetries en recursos, divises i competitivitat, acabava afavorint inevitablement la posició dominant de l'economia estatunidenca.

Els motius que expliquen la dificultat per analitzar la política exterior nord-americana amb els mateixos paràmetres que França o la Gran Bretanya són diversos. El principal és que costa de veure els Estats Units com un país amb la seva pròpia història imperialista. Al cap i a la fi, es tracta d'una nació fundada en una guerra d'independència colonial,⁸⁴ amb un model

support the European status quo with American military power, or to enter into a European alliance.» HAGLUND, David G., *Latin America and the transformation...*, pàg. 96.

⁸⁴ Les comparacions entre l'opressió colonial soferta pels americans independentistes i la de les poblacions indígenes de l'Imperi britànic responen més al desig dels estatunidencs de projectar la seva imatge com a antiimperialistes després de la Segona Guerra Mundial que no pas a una realitat històrica anàloga. Un exemple d'aquest malentès, amb un èmfasi especial a la mena d'imperialisme de colons que es practicà als Estats Units: «The bitter hostility of indians to colonialism is not quite understood and many Americans consider this attitude somewhat unreasonable. Americans point out that they themselves have had a colonial past (...) They resent the

d'expansió eminentment continental –no marítima– exitós, basat en una colonització de la terra que exclouïa la població indígena i que fou possible gràcies a l'absència de veïns capaços d'amençar o torpedinar el procés de creixement nacional amb una força militar equiparable a l'estatunidenca. De fet, en la historiografia nord-americana, *expansionisme* sol ser el concepte preferit per explicar la mobilitat de la frontera des de la independència amb un to naturalista i orgànic, sense patir la incomoditat d'haver d'especificar el tipus d'imperialisme practicat per la jove nació nord-americana.⁸⁵

A més, la ideologia nacional nord-americana fusionava un ideari republicà i democràtic amb una identitat expansionista, una barreja que funcionava a través del dolç embolcallament retòric i idealista del *Manifest Destiny*. Per als ulls europeus, la defensa wilsoniana del dret a l'autodeterminació i la consegüent manca d'interès per a l'annexió formal de nous territoris semblaven confirmar que la història de l'imperialisme als Estats Units s'hauria limitat a un episodi brevíssim en forma de temptació passatgera, de la qual foren desafortunades víctimes les romanalles de l'imperi espanyol de finals del segle XIX, definitivament cancel·lat un cop demostrades la insensatesa de l'experiment i la seva aparent contradicció amb els ideals il·lustrats i fundacionals de la nació. Des de llavors s'hauria procedit a corregir el rumb i a restablir, amb diferents fórmules i ritmes, la sobirania o la plena ciutadania als pobles dissortats de Cuba, Puerto Rico, Hawaii, Filipines i Guam.

fact that they are not given full credit for their anticolonial record (...) There is a fundamental difference in the nature of colonialism as experienced by Americans and that experienced by Indians. (...) The colonies who settled down in North America were mainly the same British stock (...) They had practically all the rights and privileges of a Britisher at home and they could always return home if they did not like the colonies. (...) It is true that the colonists did not have the right to vote, but then few people had this right even in England, in those days. It is true that there was a certain amount of economic exploitation by the mother country but it was bearable and on the whole the colonies still continued to prosper.» CHAKRAVARTY, Birendra Narayan, *India speaks to America*, Nova York, John Day Co., 1966, pàg. 65-66.

⁸⁵ Noam Chomsky ha descrit amb encert el problemàtic ús històric del concepte imperialista per referir-se a la història expansionista dels Estats Units: «Estados Unidos fue fundado como un imperio. (...) Thomas Jefferson predijo que las tribus “atrasadas” de las fronteras “volverán a sumirse en la barbarie y la miseria, menguarán en número por la guerra y las privaciones, y nos veremos obligados a llevarlas con las fieras de los bosques al interior de las Montañas Rocosas”. (...) Pero nada de eso se considera imperialismo debido a lo que algunos historiadores del imperialismo denominan la “falacia del agua salada”: solo es imperialismo si se cruza agua salada. De modo que, por ejemplo, si el Mississippi hubiera sido tan vasto, digamos, como el Mar de Irlanda, entonces sí que habría sido imperialismo. Pero en esa época sí que se entendía como imperialismo; y lo es. Es el colonialismo de los colonos, que es con diferencia el peor tipo de imperialismo, porque se deshace de la población nativa.» CHOMSKY, Noam, *Las sublevaciones democráticas globales. Entrevistas con David Barsamian*, Barcelona, Pasado & Presente, 2013, pàg. 9. Sobre la “fal·làcia de l'aigua salada”, una teoria molt popular entre els imperialistes britànics dels anys quaranta, i sobre els orígens de la tradició imperialista nord-americana, vegeu: PORTER, Bernard, *Empire and Superempire: Britain, America and the World*, New Haven, Yale University Press, 2006, pàg. 62-92.

En qualsevol cas, malgrat aquestes dificultats específiques, és obligació de l'historiador analitzar la política exterior nord-americana en el seu context, sense obviar les seves similituds amb altres imperis de l'època ni sense caure, tampoc, en caricaturitzacions sobre la presumpta insaciabilitat de l'imperialisme nord-americà, just en un moment on els Estats Units es trobaven, a finals dels anys trenta, immersos en un apassionat debat nacional propi d'una gran cruïlla històrica, amb un ric ventall d'opcions sobre els graus i les maneres d'exercir la seva projecció internacional. L'autèntic repte passa per fer l'esforç d'entendre la política espanyola de l'Administració Roosevelt en aquest interessant moment de transició de la diplomàcia nord-americana, caracteritzat per tensions de difícil solució entre la seva posició com a primera potència econòmica mundial i una posició geopolítica limitada al lideratge regional del continent americà i a una mescla incoherent entre el seguidisme diplomàtic respecte als britànics en afers europeus i l'unilateralisme radical respecte a la resta de món, només vagament matisat per una política vacil·lant a l'Orient Llunyà.

Fins aquí hem tractat alguns dels aspectes més rellevants de la diplomàcia nord-americana d'entreguerres per a la qüestió que ens ocupa. Més endavant tractarem amb detall l'aspecte més original de la diplomàcia dels anys trenta, la política vers l'Amèrica Llatina – l'anomenada *Good Neighbor Policy* (Política de Bon Veí), per la seva destacada influència en la política espanyola de l'Administració Roosevelt.

1.2 LES TENSIONS ECONÒMIQUES ENTRE ELS ESTATS UNITS I ESPANYA

Amb Primo de Rivera, de la concessió telefònica al conflicte petroler

Des de principis dels anys vint i fins a l'esclat de la guerra civil, les relacions entre els Estats Units i Espanya estigueren molt condicionades per qüestions econòmiques, especialment per la consistent defensa nord-americana de les inversions de les seves grans empreses al país ibèric. Quan el 13 de setembre de 1923 el capità general Miguel Primo de Rivera prengué el poder a través d'un pronunciament militar, la presència de capital estatunidenc a Espanya era força limitada. L'historiador Douglas Little calcula que la inversió nord-americana s'aproximava als 30 milions de dòlars (la britànica rondava els 200 milions), principalment concentrada en la refinació de petroli i en el comerç minorista. La instauració de la dictadura fou ben acollida pels diplomàtics nord-americans. Hi veieren un canvi aparentment favorable als seus interessos, amb un govern compromès amb l'atracció d'inversió estrangera i la contenció del moviment obrer local. El març de 1924 l'ambaixador dels Estats Units a Espanya, Alexander Pollock Moore, pronosticà que la dictadura portaria excel·lents oportunitats de negoci.⁸⁶

El moment més dolç de les relacions bilaterals es donà just al principi de la dictadura, a finals de 1923, quan el govern de Primo de Rivera anuncià els seus plans d'introduir tecnologia estrangera per tal de renovar el desgavellat sistema de telefonia. Diverses companyies estrangeres mostraren gran interès. Entre els rivals en la lluita per la concessió del monopoli telefònic, hi trobem la companyia sueca Ericsson, l'alemanya Siemens & Halske i la nord-americana International Telephone & Telegraph (ITT). L'arribada a Madrid a principis de 1924 del coronel Sosthenes Behn, l'executiu en cap de la ITT, resultà decisiva per inclinar la balança. Behn demostrà una gran destresa en l'aspecte social d'aquesta mena de competicions. En primer lloc, s'instal·là a l'Hotel Ritz per aparentar riquesa i poder. A més, es beneficià del suport entusiasta de l'ambaixador Moore i de l'ús de diverses tàctiques agressives, com per exemple la promesa de llocs de treball ben remunerats per a alts

⁸⁶ LITTLE, Douglas, *Malevolent neutrality...*, pàg. 37-39.

funcionaris espanyols. El 29 d'agost de 1924, la recentment creada filial espanyola de la ITT, la Compañía Telefónica Nacional de España (CTNE), es féu amb la concessió exclusiva per al proveïment d'una xarxa moderna de telefonia d'abast nacional. Les condicions de la concessió establien que la CTNE havia de contractar treballadors i materials espanyols sempre que fos possible i que acceptava un marge de benefici del 8%. El govern espanyol també prometia no nacionalitzar la companyia en vint anys i, després d'aquest període, la indemnització hauria de ser completa i pagada en or. Mentre la CTNE operà en el règim de Primo de Rivera, la companyia no experimentà problemes greus. En els primers cinc anys, l'ús del telèfon a Espanya s'havia triplicat, la CTNE havia construït 71.800 quilòmetres de línia telefònica i els actius de la companyia s'havien doblat.⁸⁷

Si la telefonia havia afavorit les bones relacions entre els Estats Units i el règim de Primo de Rivera, el petroli fou, per contra, el principal motiu de conflicte entre els governs dels dos països. El 1927 el govern de Primo engegà un dels seus grans projectes de política econòmica: la creació d'un monopoli nacional per al negoci de la refinació i la distribució de petroli. La gestió del projecte estigué a càrrec del ministre d'Hisenda, José Calvo Sotelo, i la concessió anà a parar a un consorci format pels principals bancs espanyols, liderats pel Banco Urquijo, el Banco de Bilbao i el Banco Español de Crédito. A partir de l'1 de gener de 1928, la recentment creada Compañía Arrendataria del Monopolio de Petróleos (CAMPSA) assumiria tot el control de la indústria petrolera a Espanya. En aquell moment, el sector estava dominat per empreses subsidiàries de la Royal Dutch Shell (la Sociedad Petrolífera Española) i de la Standard Oil de New Jersey (la Industrias Babel y Nervión, registrada a França). La tercera empresa més important del sector era de propietat espanyola, la Sociedad de Petróleos Porto Pi, creada el 1925 per Juan March, amb drets exclusius per a la importació de petroli soviètic. Tot i que de menor importància, en el mercat petroler espanyol també hi participaven les franceses Deutsch i Désmarais Frères.

Davant el projecte de nacionalització petrolera, el Departament d'Estat decidí fer costat a les reivindicacions de la Standard Oil i decidí apostar per una campanya coordinada amb les diplomàcies francesa i britànica. Els britànics, però, no van mostrar gaire interès a tensar la corda i van rebutjar la proposta nord-americana, sobretot pel temor a les implicacions que

⁸⁷ LITTLE, Douglas J., "Twenty Years of Turmoil: ITT, the State Department, and Spain, 1924-1944", *The Business History Review*, vol. LIII, núm. 4, hivern de 1979, pàg. 451-53; SAMPSON, Anthony, *El estado soberano de la ITT*, Barcelona, Dopesa, 1973, pàg. 25-26.

podria tenir la defensa dels interessos d'una empresa formalment espanyola. El rebuig dels britànics no impedí que el Departament d'Estat i el Quai d'Orsay engegessin la seva campanya de pressió i amenaces. Els francesos fins i tot van considerar la possibilitat de fer pagar als immigrants espanyols la targeta d'identificació que els permetia treballar a França. Finalment, el maig de 1929 Primo de Rivera va accedir a augmentar substancialment la proposta d'indemnització per a Standard Oil i les companyies franceses. Gràcies al suport dels respectius governs, aquestes companyies van rebre una indemnització proporcionalment molt superior a la que va haver d'acceptar la Shell.⁸⁸

Del govern Berenguer al reconeixement de la República

En un principi, la caiguda de Primo de Rivera no inquietà les autoritats diplomàtiques nord-americanes a Espanya. El març de 1930, en una comunicació amb el secretari d'Estat de l'Administració Hoover, Henry L. Stimson, l'ambaixador Irwin B. Laughlin, que havia arribat a Madrid l'any anterior, celebrava l'actitud del nou govern de Dámaso Berenguer, a qui atribuïa el mèrit de garantir l'ordre. Amb tot, l'aprofundiment de la Gran Depressió i la consegüent reacció proteccionista del govern nord-americà –aprovació de la llei Smoot-Hawley– seguia enterbolint unes relacions bilaterals que, ja des de l'últim període de Primo de Rivera, semblaven abocades a la guerra comercial. Quan el juny de 1930, el Congrés nord-americà imposà pujades d'aranzels a l'oli d'oliva i al suro, productes que ni tan sols es produïen als Estats Units, el govern Berenguer va reaccionar amb rapidesa. El 22 de juliol va augmentar substancialment els aranzels sobre automòbils, pneumàtics, pel·lícules de cinema i altres productes que a Espanya eren proveïts principalment pels Estats Units. Amb l'adopció de l'anomenada Tarifa Wais, Espanya –juntament amb Itàlia, Suïssa i Portugal– s'erigí com un dels països que reaccionà més durament contra l'aprovació de la Smoot-Hawley. Tres anys després, la importació d'automòbils estatunidencs havia baixat un 94%. Aquest descens

⁸⁸ SHUBERT, Adrian, "Oil Companies and Governments: International Reaction to the Nationalization of the Petroleum Industry in Spain: 1927-1930", *Journal of Contemporary History*, vol. XV, núm. 4, octubre de 1980, pàg. 701-720.

fou aprofitat per companyies de fabricació d'automòbils britàniques, alemanyes i canadenques.⁸⁹

Pel que fa a l'anàlisi de la situació política, Laughlin transmetia una imatge dels últims anys del regnat d'Alfons XIII força mancada de realisme. En els seus informes, l'ambaixador nord-americà sobrevalorava la força de la monarquia i menyspreava la creixent empenta del moviment republicà. A més, també dibuixava un panorama sobre les forces d'oposició al règim monàrquic força distorsionat. L'abril de 1930 Laughlin defensava que la monarquia havia de centrar els seus temors en els socialistes, i no en els republicans, ja que els primers pretenien crear una República similar a la soviètica, per bé que més moderada. L'alçament de Jaca del 12 de desembre de 1930 li alimentà els temors d'una hipotètica aliança comunista-republicana en la qual els comunistes acabarien esdevenint el sector dominant, seguint un esquema d'etapes similar a l'ascens bolxevic a Rússia.⁹⁰

Conscients de la necessitat d'evitar l'estigma comunista, els republicans espanyols es dirigiren directament a l'ambaixada nord-americana a Madrid per aclarir que el seu moviment d'oposició estava arrelat en totes les classes socials i comptava amb el suport d'un ventall ideològic amplíssim, on els comunistes tenien, per força, un paper limitat. Paral·lelament, el govern monàrquic també intentava tranquil·litzar les autoritats nord-americanes. El 22 de desembre de 1930, Alejandro Padilla, ambaixador espanyol a Washington, assegurà a Stimson que l'estabilitat interna estava garantida i que, en la qüestió del reconeixement del nou govern de Guatemala, l'Espanya monàrquica tenia la intenció de continuar respectant l'hegemonia continental dels Estats Units.⁹¹

Malgrat tot, durant l'hivern de 1931, Laughlin seguí enviant a Washington informes on es minimitzava la possibilitat d'una revolució republicana i s'insistia que l'autèntic perill venia dels comunistes. Prova de l'escassa perspicàcia de les seves anàlisis polítiques és la confiança amb què, a finals de març de 1931, jutjava el futur d'Alfons XIII: «la Monarquia sembla més

⁸⁹ LITTLE, Douglas, *Malevolent neutrality...*, pàg. 51 i 56; IRWIN, Douglas A., *Peddling protectionism: Smoot-Hawley and the Great Depression*, Princeton, Princeton University Press, 2011, pàg. 167-168.

⁹⁰ LITTLE, Douglas, *Malevolent neutrality...*, pàg. 52-53.

⁹¹ BOSCH, Aurora, *Miedo a la democracia...*, pàg. 16-17.

ferment establert que en cap altre moment des de la caiguda de la dictadura al final de gener de 1930.»⁹²

Els diplomàtics nord-americans no s'esperaven el resultat de les eleccions municipals d'abril de 1931 ni el consegüent canvi de règim. El col·lapse de la monarquia enfurismà Laughlin. L'ambaixador atribuï la desfeta a la incompetència i l'egoisme dels consellers polítics del rei. El caràcter minúscul del Partit Comunista local d'aquell moment no impedí que la diplomàcia estatunidenca interpretés el canvi de règim com una prova de la subversió bolxevic i que es temés per la imminent desintegració de la unitat d'Espanya i l'entrada en un període revolucionari. El 16 d'abril Laughlin lamentava la perillosa combinació entre les exagerades expectatives de millora que despertà l'esfondrament de la monarquia i la influència del comunisme en la mentalitat dels espanyols, la qual, segons l'ambaixador, arrossegava segles d'endarreriment. La presumpta amenaça comunista a Espanya constituïa, doncs, l'argument principal per recomanar al secretari d'Estat, Henry L. Stimson, el no reconeixement del nou règim republicà.

A Washington, el nou govern provisional dels republicans tampoc no inspirava gaire confiança. Stimson proposà ajornar el reconeixement del govern republicà fins que s'haguessin resolt quatre preguntes: Quin era l'estatus legal de la monarquia? Fins a quin punt era estable el govern provisional? Respectaria el nou règim les seves obligacions internacionals? I, finalment, quines eren les actituds de les grans potències europees, França i la Gran Bretanya? Per la seva banda, Laughlin fins i tot trucà a Niceto Alcalá-Zamora el 17 d'abril per expressar-li la seva gran preocupació per la força de l'esquerra revolucionària a Espanya i per la capacitat del nou règim a l'hora de controlar-la. Sembla que la resposta d'Alcalá-Zamora, afirmant que les activitats del "radicalisme comunista" no serien tolerades, no acabaren de convèncer Laughlin, qui recomanà a Washington mantenir una actitud d'espera vigilant.⁹³

Els recels de la Gran Bretanya amb el nou règim republicà es devien més als temors que provocà la força del separatisme català que no pas a la improbable subversió bolxevic que

⁹² «the Monarchy seems more firmly established than at any time since the fall of the Dictatorship at the end of January 1930.» Irwin B. Laughlin a Henry L. Stimson, 20 de març de 1931, 852.00/1813, NA RG59. Citat a LITTLE, Douglas, *Malevolent neutrality...*, pàg. 59.

⁹³ LITTLE, Douglas, *Malevolent neutrality...*, pàg. 61-63.

tant amoninava Washington. França, per la seva banda, fou la primera gran potència democràtica a reconèixer la República. Ho féu el 17 d'abril, cosa que encoratjà els britànics a anunciar públicament el seu reconeixement el 21 d'abril. L'acció de francesos i britànics forçà els serveis diplomàtics nord-americans a reconsiderar urgentment la seva postura. Laughlin s'assabentà de la decisió dels britànics un dia abans, el 20 d'abril. En un cable a Stimson, demanà l'autorització per reconèixer la República. Laughlin justificava el seu canvi de parer invocant la coincidència d'opinió entre els homes de negocis i els cossos diplomàtics estrangers. Tots dos grups creien que la millor manera de frenar l'extrema esquerra passava pel reconeixement immediat. Els alts responsables del Departament d'Estat també tingueren molt en compte l'opinió de Hernand Behn, president de la ITT i germà de Sosthenes. El matí del 21 d'abril, el cap de la companyia telefònica havia aconsellat el reconeixement. Behn afirmava haver rebut les garanties necessàries sobre el compliment de les obligacions internacionals del nou règim. El contacte de la ITT amb el nou govern era el ministre d'exterior, Alejandro Lerroux, qui havia assegurat personalment i per telèfon al mateix Behn que el comunisme espanyol era un fenomen polític irrellevant i que el projecte polític republicà s'assemblava al sistema de govern nord-americà. El 22 d'abril els Estats Units reconeixien la Segona República espanyola.⁹⁴

Bienni progressista: s'acumulen tensions per la CTNE

El reconeixement no acabà amb els recels. Des de 1931, bona part dels alts responsables de la diplomàcia nord-americana veien a Azaña com una mena de Kerensky espanyol. Al mateix temps, però, durant el bienni progressista, el Departament d'Estat anà matisant algunes de les seves impressions més negatives sobre el nou règim polític espanyol, sense deixar de considerar que, en termes generals, el nou govern era molt menys fiable que els seus precedents monàrquics. Entre els polítics republicans, Alejandro Lerroux despertava fortes simpaties a l'ambaixada nord-americana a Madrid. Gradualment, els diplomàtics nord-

⁹⁴ LITTLE, Douglas, *Malevolent neutrality...*, pàg. 66-68. Els primers a reconèixer la República foren Mèxic i l'Uruguai, el 16 d'abril. El dia següent, juntament amb França, també Xile i Bolívia reconegueren el nou règim republicà. El reconeixement dels Estats Units del dia 22 fou acompanyat per Alemanya i Suïssa. El 24 d'abril fou el torn del Vaticà. BOSCH, Aurora, *Miedo a la democracia...*, pàg. 20-21.

americans prestaran més atenció a la complexitat del moviment obrer espanyol, apreciament, especialment a partir de Casas Viejas, que la Internacional Comunista comptava amb pocs seguidors a Espanya en comparació amb el moviment anarquista local.⁹⁵

Des de l'adveniment de la República, les relacions comercials entre el nou règim espanyol i les autoritats nord-americanes prometien ser complicades. Per culpa de la Gran Depressió, el comerç exterior espanyol es va contraure un 50% entre 1928 i 1932. El dèficit comercial espanyol amb els Estats Units era enorme (184 milions de pessetes el 1930). De fet, Espanya importava més dels Estats Units que de cap altre país del món i el monopoli telefònic de la ITT era una de les concentracions de capital nord-americà més grans de tot Europa. L'estabilitat de la pesseta trontollava per la fuga de capitals i el nacionalisme econòmic es presentava com una opció vàlida per a les diferents sensibilitats de la coalició governamental. A més, els Estats Units no comptaven amb un tractat de comerç formal amb Espanya que els garantís protecció davant eventuais tractats amb tercers països.

Mentrestant, la pesseta no parava de perdre valor respecte al dòlar. El 1929 el dòlar es canviava per 6,84 pessetes. Dos anys més tard, el canvi del dòlar ja arribava a les 10,51 pessetes. Ben aviat, el nou govern republicà prengué mesures per reduir el volum d'importacions dels Estats Units. Una primera mostra d'aquesta actitud es donà a la tardor de 1931, quan, en contra de les expectatives de l'ambaixador Laughlin, Espanya es negà a estendre als Estats Units els avantatges que acabava de concedir en el tractat de comerç preferencial que acabava d'acordar amb França, tal com era habitual entre països que basaven la seva relació comercial en el principi de *most favored nation*.⁹⁶

El monopoli de la telefonia provocà el conflicte més greu entre els Estats Units i el nou règim republicà. La mala relació entre la gran empresa de la telecomunicació i l'esquerra espanyola venia d'abans de caure la monarquia. A principis de 1930, la concessió a la ITT era criticada com un exemple de colonialisme econòmic i corrupció local. Els opositors de la monarquia

⁹⁵ LITTLE, Douglas, *Malevolent neutrality...*, pàg. 77, 87-89; BOSCH, Aurora, *Miedo a la democracia...*, pàg. 54.

⁹⁶ BENAVIDES, Leandro, *La política económica en la II República*, Madrid, Guadiana, 1972, pàg. 70-71 i 151; LITTLE, Douglas, *Malevolent neutrality...*, pàg. 111-115; WHEALEY, Robert H., "Economic Influence of the Great Powers in the Spanish Civil War: From the Popular Front to the Second World War", *The International History Review*, vol. V, núm. 2, maig de 1983, pàg. 232.

fins i tot acusaren el rei Alfons XIII d'haver acceptat un suborn de 600.000 dòlars per part del coronel Sosthenes Behn.⁹⁷

Els problemes per a la ITT a l'Espanya republicana començaren amb la vaga dels treballadors promoguda per la CNT. La vaga, iniciada el 4 de juliol de 1931, tingué una especial incidència a Barcelona i Sevilla. Fou durament reprimida pel govern, que aconseguí posar-hi fi el 29 de juliol, amb un balanç final de 20 morts i 40 ferits.⁹⁸ Això no evità, però, que a les Corts constituents se sentissin les primeres crides favorables a la nacionalització dels serveis de telefonia. El 12 d'agost de 1931 una comissió parlamentària recomanà de cancel·lar la concessió de 1924. La reacció de la ITT fou immediata i contundent. Sosthenes Behn advertí a alguns membres del govern espanyol de les nefastes conseqüències que la cancel·lació del contracte podria tenir en les relacions entre Espanya i els Estats Units. Els partidaris de la cancel·lació acceptaren un compromís. El 13 de setembre el govern espanyol anuncià que una nova comissió investigaria el funcionament de la concessió.⁹⁹

A l'octubre, les Corts constituents aprovaren la inclusió de l'article 42 a la nova Constitució, que obria la porta a la confiscació de propietat privada, amb o sense compensació. A principis de desembre de 1931, la comissió d'investigació arribà a la conclusió que calia nacionalitzar els actius de la companyia telefònica. Una escala salarial discriminatòria contra els treballadors espanyols i la repatriació anual de beneficis milionaris fora d'Espanya eren les principals acusacions de què fou destinatària la CTNE. Els investigadors també denunciaren el caràcter ineficient del programa d'expansió de la companyia i l'elevat cost que havia tingut per al consumidor espanyol. Si bé Azaña s'havia mostrat conciliador en el passat, ara, després de llegir les conclusions de la comissió, decidí seguir els seus consells. El 10 de desembre

⁹⁷ LITTLE, Douglas J., "Twenty Years of Turmoil...", pàg. 454. Els rumors sobre l'existència de suborns en la concessió del monopoli telefònic el 1924 havien estat censurats per la dictadura, però el socialista Indalecio Prieto aconseguí donar-los una publicitat d'abast nacional en una conferència que pronuncià l'abril de 1930. Prieto atacà la CTNE com un frau contra els espanyols perpetrat per capitalistes nord-americans. El líder socialista arribà a afirmar que Alfons XIII havia acceptat sis-cents mil dòlars com a suborn. "Spanish phone firm sues; Ex-Deputy Said Americans Were Running Company to Cheat Nation", *The New York Times*, 30 d'abril de 1930, pàg. 10; "Telephone suit explained; Official of Spanish Company Says «Gift» Speech Stirred It", *The New York Times*, 1 de maig de 1930, pàg. 7.

⁹⁸ BOSCH, Aurora, *Miedo a la democracia...*, pàg. 27.

⁹⁹ LITTLE, Douglas J., "Twenty Years of Turmoil...", pàg. 454-455.

donà el seu consentiment a la introducció a les Corts d'un projecte de llei per anul·lar la concessió de telefonia i posposar la qüestió de la indemnització durant sis mesos.¹⁰⁰

El mateix dia el secretari d'Estat nord-americà era informat per la ITT sobre el projecte de llei. Stimson envià un breu telegrama a Madrid en què donava instruccions a l'encarregat de negocis de l'ambaixada, Sheldon Crosby, perquè informés el govern espanyol sobre la voluntat de l'Administració Hoover per fer valer els drets contractuals de la ITT.¹⁰¹

Dos dies després, Stimson especificava les claus de l'argumentari del Departament d'Estat sobre la polèmica:

(...) vostè ha de deixar clar que si el contracte de la companyia de telèfons es derogués d'aquesta manera, el públic nord-americà assumiria immediatament que totes les inversions a Espanya són extremadament insegures i que el Govern espanyol està disposat a negar els drets contractuals adquirits de bona fe durant la Monarquia. (...) Se m'ha informat que no s'han atacat ni el Trans-radio de control alemany, ni els cables francesos, britànics i italians, tots ells aprovats pel govern de Primo de Rivera. Si aquest és el cas, vostè també està autoritzat a esmentar aquestes qüestions, afirmant que si es promulga el projecte de llei per a l'expropiació de la companyia telefònica, aquesta discriminació contra la propietat nord-americana segur que no deixaria d'influir negativament en l'opinió pública d'aquí.¹⁰²

El 14 de desembre, seguint les instruccions d'Stimson, Sheldon Crosby es dirigí personalment a Alcalá-Zamora per fer-li arribar la queixa del seu govern. El president de la República li contestà que es tractava d'un afer de sobirania espanyola i li recordà que el

¹⁰⁰ AZAÑA, Manuel, "Memorias políticas y de guerra", 10 de desembre de 1931, dins MARICHAL, Juan (compilador), *Obras Completas*, Ciutat de Mèxic, Editorial Oasis, 1968, vol. IV, pàg. 266-267; LITTLE, Douglas, "Twenty Years of Turmoil...", pàg. 455-456.

¹⁰¹ Henry L. Stimson a Sheldon Crosby, Washington DC, 10 de desembre de 1931, 852.75 National Telephone Company/2a: Telegram, *FRUS*, 1932, vol. II, pàg. 560.

¹⁰² «(...) you should make clear that should the telephone company contract be abrogated in this manner, the American public would immediately assume that all investments in Spain were exceedingly unsafe and that the Spanish Government was prepared to deny any contractual rights acquired in good faith during the Monarchy. (...) It has been reported to me that neither the German controlled Trans-radio, nor the French, British or Italian cables, all of those approved by the de Rivera administration, have been attacked. If the facts are as stated, you are authorized to mention these matters also, stating that should the telephone company expropriation bill be enacted, this discrimination against American property could not fail greatly to prejudice public opinion here.» Henry L. Stimson a Sheldon Crosby, Washington DC, 12 de desembre de 1931, 852.75 National Telephone Company/3: Telegram, *FRUS*, 1932, vol. II, pàg. 560-561.

legislatiu era el principal encarregat d'examinar, deliberar i decidir sobre la legalitat de la concessió telefònica.¹⁰³

El 17 de desembre de 1931, Stimson escrigué una carta al president Hoover on l'alertava sobre la versemblança de l'amenaça de nacionalització de la ITT –l'interès nord-americà més gran a Espanya (uns 70 milions de dòlars, segons càlculs del mateix Stimson)– i on pronosticava un gir a l'esquerra en el règim republicà espanyol. Segons el secretari d'Estat: «Hi ha cert comunisme a Espanya i, sens dubte, la lluita entre treball i capital està sent observada amb satisfacció des de Rússia.»¹⁰⁴ Just l'endemà, els executius de la ITT transmetien bones notícies al Departament d'Estat: el projecte de llei per l'expropiació de la companyia havia estat retirat de les Corts. El mateix 18 de desembre el coronel Behn envià una carta d'agraïment a William Castle, sotssecretari d'Estat. Azaña, convençut que una mala preparació jurídica restava força a la proposta contra la ITT, preferí evitar el xoc diplomàtic, almenys de manera temporal.¹⁰⁵

Durant el 1932 les incerteses sobre el futur de la ITT a Espanya no quedaren esvaïdes. Tot el contrari. El febrer de 1932 les Cortes discutiren una nova legislació reguladora per a la

¹⁰³ Sheldon Crosby a Henry L. Stimson, Madrid, 14 de desembre de 1931, 825.75 National Telephone Company/6: Telegram, *FRUS*, 1932, vol. II, pàg. 562. Niceto Alcalá-Zamora, en les seves memòries, relata el desagradable record del seu contacte amb la diplomàcia nord-americana: «Con los Estados Unidos hubo dos incidentes, provocado el uno por su primer embajador cerca de la República, al cual sustituyeron, a causa de que más protocolario y exigente que hubiera podido serlo un príncipe plenipotenciario del viejo imperio austro húngaro, nos abrumaba con cuestiones de etiqueta, que a ningún otro diplomático se le ocurrían, y que promovía él solo en nombre de una gran democracia. Más desagradable, y también al principio, fue otro incidente con un secretario o agregado comercial. Pidió una audiencia con pretexto de despedirse y sin rodeos me dijo que no contáramos con el dinero yanqui y sí con su hostilidad si se revisaba el contrato con la compañía telefónica. Puse término inmediato a la audiencia de despedida, celebrando el viaje que la suscitaba; no permití discusión y le recordé que eso eran asuntos de gobierno –al cual enteré– y de soberanía española. Fue la última aparición de la codiciosa y desconsiderada diplomacia del dólar, que no volvió a reaparecer y que según he oído a varios hispano americanos Roosevelt la ha modificado con notable progreso.» ALCALÁ-ZAMORA, Niceto, *Memorias*, Barcelona, Planeta, 1998, pàg. 370-371. L'altre incident es produí el gener de 1933. Laughlin, que, amb la derrota de Hoover al novembre, sabia que li quedaven pocs mesos com a ambaixador, va rebutjar la invitació a un sopar diplomàtic per la negativa de les autoritats espanyoles a modificar l'ordre de preferència previst per al protocol del sopar, concretament el fet que el seient del president del Congrés se situés per davant dels ambaixadors. "Our Ambassador Protests Dinner Precedence in Spain", *The New York Times*, 4 de gener de 1933, pàg. 1.

¹⁰⁴ «There is some communism in Spain and doubtless the struggle between labor and capital is being watched with satisfaction in Russia.» Henry L. Stimson a Herbert C. Hoover, 17 de desembre de 1931, 852.75 National Telephone Company/3, NA RG59. Citat a LITTLE, Douglas, "Antibolshevism and American Foreign Policy, 1919-1939: The Diplomacy of Self-Delusion", *American Quarterly*, vol. XXXV, núm. 4, tardor de 1983, pàg. 387.

¹⁰⁵ LITTLE, Douglas, "Twenty Years of Turmoil...", pàg. 457; Henry L. Stimson a Irwin B. Laughlin, Washington DC, 23 de desembre de 1931, 825.75 National Telephone Co./11, *FRUS*, 1932, v. II, pàg. 563.

CTNE. Entre les mesures proposades, destacava l'exigència d'obrir, per primer poc, els llibres de la companyia a l'escrutini públic. El coronel Behn demanà ajuda al Departament d'Estat i, com era previsible, la diplomàcia estatunidenca accedí novament a defensar els interessos de la companyia davant el govern espanyol. A la primavera de 1932, el govern Azaña insinuà que es podria iniciar una renegociació de la concessió de 1924. La companyia també hagué d'afrontar demandes legals per les interrupcions de servei durant l'any anterior. El moment més delicat, però, arribà a l'estiu, quan, passat l'intent de cop d'Estat del general Sanjurjo, el diari *El Socialista* acusà la companyia d'haver actuat com a còmplice en la planificació de la revolta militar. El 18 de novembre de 1932, Laughlin informà a Stimson que el projecte de llei per cancel·lar el contracte original amb la CTNE havia estat ressuscitat a les Corts.¹⁰⁶ El secretari d'Estat contestà que caldria aconseguir una reunió amb Azaña al més aviat possible per tal de fer arribar l'oposició del govern americà a «aquest projecte de llei confiscador». Segons la posició oficial del Departament d'Estat, el contracte entre el govern espanyol i la CTNE només podia ser modificat a través d'un acord mutu.¹⁰⁷

Amb l'autorització de Stimson, el capità Logan Rock, cap de la CTNE, i l'ambaixador Laughlin treballaren de manera coordinada. El 21 de novembre, Laughlin, després de consultar-ho amb Rock, visità Azaña i li transmeté la posició oficial del Departament d'Estat. L'ambaixador no aconseguí arrancar a Azaña cap compromís d'oposició al projecte de llei.¹⁰⁸ El 24 de novembre tornà a reunir-s'hi per presentar-li una nota oficial de queixa on s'insistia en el principi de revisió de contracte per acord mutu. Laughlin emfatitzà la gravetat de l'assumpte, assenyalant a Azaña la connexió entre la polèmica amb la ITT a Espanya i la protecció de tota la vasta inversió estrangera del capital estatunidenc. Altre cop, Laughlin no obtingué la resposta esperada i sortí profundament decebut de la reunió. En el telegrama que envià a Stimson l'endemà, hi afirmà:

¹⁰⁶ LITTLE, Douglas, "Twenty Years of Turmoil...", pàg. 457-458; LITTLE, Douglas, *Malevolent neutrality...*, pàg. 101-102; Irwin B. Laughlin a Henry L. Stimson, Madrid, 18 de novembre de 1932, 852.75 National Telephone Company/35: Telegram, *FRUS*, 1932, vol. II, pàg. 563.

¹⁰⁷ «this confiscatory bill» Henry L. Stimson a Irwin B. Laughlin, Washington DC, 19 de novembre de 1932, 852.75 National Telephone Company/43: Telegram, *FRUS*, 1932, vol. II, pàg. 563-564.

¹⁰⁸ Irwin B. Laughlin a Henry L. Stimson, Madrid, 22 de novembre de 1932, 852.75 National Telephone Company/38: Telegram, *FRUS*, 1932, vol. II, pàg. 565; Henry L. Stimson a Irwin B. Laughlin, Madrid, 18 de novembre de 1932, 852.75 National Telephone Company/43: Telegram, *FRUS*, 1932, vol. II, pàg. 565-566.

Azaña parlà de trobar una manera de sortir de la situació que pogués ser acceptada per ambdues parts i explicà el seu desig de conciliar les exigències de l'Estat amb els interessos de l'empresa. Va expressar cautela sobre "esdeveniments imprevisibles" i va suggerir que s'hauria de descobrir la sortida en comptes de delimitar-la per avançat, cosa que il·lustra la manera en què la conveniència política interna dicta la línia que el Govern ha seguit fins ara. A les Corts se li ha donat via lliure i hi governa la psicologia de la xusma.¹⁰⁹

Durant l'última setmana de novembre, se succeïren les reunions i els telegrams entre Madrid i Washington i, a mesura que passaven els dies, la situació cada cop semblava més hostil als interessos de la ITT. El 3 de desembre, però, l'ambaixador Laughlin envià un nou telegrama on explicava una proposta de Rock –suggerida per una font d'informació propera al govern espanyol– que podia desencallar les negociacions:

(...) si la premsa nord-americana llencés immediatament el rumor que se'm retira de seguida, amb el consegüent estat de "trencament semi-diplomàtic" que això provocaria, en cas que Espanya mantingués una actitud intransigent, la pesseta podria reaccionar davant aquesta declaració i, d'aquesta manera, s'exerciria una important i essencial influència sobre la posició espanyola.¹¹⁰

El mateix dia Stimson aprovà la proposta, però assenyalà que no podria contactar amb la premsa fins el dilluns, dos dies després. També afegí que: «Mentrestant, vostè, segons el seu criteri, pot permetre que el rumor comenci a escala local».¹¹¹

El matí del 5 de desembre Stimson es reuní amb Juan Francisco de Cárdenas, l'ambaixador espanyol a Washington. L'ambaixador li comunicà que Azaña estava intentant orientar les

¹⁰⁹ «Azaña spoke of finding a way out of the situation which could be accepted by both sides and explained his desire to reconcile the requirements of the State with the interests of the company. He made the reservation of "unforeseeable events" and suggested that the way out would have to be discovered and not marked out in advance; this illustrates how domestic political expediency dictates the course which the Government has followed so far. The Cortes has been given a free hand and is being ruled by mob psychology.» Irwin B. Laughlin a Henry L. Stimson, Madrid, 25 de novembre de 1932, 852.75 National Telephone Company/47: Telegram, *FRUS*, 1932, vol. II, pàg. 568.

¹¹⁰ «if the American press were immediately to launch a rumor that I be at once withdrawn thus provoking a state of "semi-diplomatic rupture" in the event that Spain maintained an *intransigent* attitude the peseta might react to such a statement thereby exercising an important and essential influence on the Spanish position.» Irwin B. Laughlin a Henry L. Stimson, Madrid, 3 de desembre de 1932, 852.75 National Telephone Company/71: Telegram, *FRUS*, 1932, vol. II, pàg. 572.

¹¹¹ «In your discretion you may in the meantime permit the rumor regarding your departure to be started locally» Henry L. Stimson a Irwin B. Laughlin, Washington DC, 3 de desembre de 1932, 852.75 National Telephone Company/71: Telegram, *FRUS*, 1932, vol. II, pàg. 572-573.

Corts cap a una solució de compromís per a una qüestió que, al cap i a la fi, el govern espanyol considerava de política interna. La proposta no va satisfer Stimson, que insistí en la caracterització del conflicte com un afer internacional i en l'exigència que el govern espanyol garantís el principi de revisió contractual a través d'acord mutu. Stimson mostrà una forta irritació quan l'ambaixador Cárdenas s'escudà en la incapacitat del govern espanyol per imposar el seu criteri al legislatiu.

A la tarda del mateix 5 de desembre, el secretari d'Estat Henry Stimson i William Castle, sotssecretari d'Estat, celebraren una roda de premsa on feren pública la greu crisi diplomàtica entre els dos països. Es tractava, sobretot, de no establir un mal precedent sobre la validesa dels contractes realitzats en un país estranger previs a un canvi de règim. Segons Stimson, el problema general que englobava tota la polèmica era el principi d'inviolabilitat dels acords. Finalment, quan un periodista preguntà quina acció tenia pensada el Departament d'Estat en cas que les Corts aprovessin l'actual projecte de llei, es deixà anar la notícia-bomba: si Azaña es negava a rectificar, els Estats Units podrien ordenar la retirada del seu ambaixador a Madrid.¹¹²

A les Corts i a la premsa madrilenya, el rebuig per l'amenaça nord-americana despertà reaccions d'encesa indignació. Malgrat tot, Azaña cedí. El president espanyol, forçat pel desequilibri de forces i la inconveniència d'una ruptura de relacions amb la primera potència econòmica mundial, reflexionà en el seu diari, el mateix 5 de desembre: «Esto es una cuestión de poder económico y político. Si yo tuviese mil millones o quince acorazados en El Ferrol, se resolvería de otro modo.»¹¹³

L'endemà, Azaña defensà amb èxit a les Corts una revisió del contracte amb la CTNE que tingués com a base el consens mutu. Els nord-americans celebraren el resultat d'una campanya on la col·laboració estreta entre el Departament d'Estat i una gran empresa privada havia donat els fruits desitjats. La valoració del vicepresident de la ITT, Frank Page, expressava els sentiments compartits amb els alts responsables de la diplomàcia nord-

¹¹² LITTLE, Douglas, "Twenty Years of Turmoil...", pàg. 458-462; Henry L. Stimson a Irwin B. Laughlin, Washington DC, 5 de desembre de 1932, 852.75 National Telephone Company/84: Telegram, *FRUS*, 1932, vol. II, pàg. 575-576; "Break With Spain Considered by US", *The New York Times*, 6 de desembre de 1932, pàg. 7.

¹¹³ Citat a ARRARÁS, Joaquín, *Historia de la segunda república española*, Madrid, Editora Nacional, 1964, vol. II, pàg. 51.

americana. Per Page, el desenllaç de la disputa entorn a la CTNE no només afavoria els interessos de la ITT, sinó també els de les inversions nord-americanes a l'Amèrica Llatina.¹¹⁴ A Wall Street també es feren valoracions similars. Segons el setmanari de negocis *Bradstreets*, la preocupació del món de les finances s'explicava perquè «qualsevol debilitat per enfrontar el problema espanyol (...) tendria a encoratjar greuges similars per part dels països de l'Amèrica Llatina».¹¹⁵ Des del Departament d'Estat no hi hagué declaracions. Stimson accedí a les peticions de l'ambaixador espanyol i s'abstingué de fer cap comunicat oficial sobre la seva victòria diplomàtica per tal de no ofendre gratuïtament els legisladors espanyols.¹¹⁶

Paral·lelament al conflicte sobre la CTNE, la relació entre l'Administració Hoover i el govern d'Azaña també s'anà deteriorant per les tensions existents en l'evolució dels intercanvis comercials. Cap a l'estiu de 1932, els alts responsables de la diplomàcia nord-americana veien l'enfrontament comercial obert com una opció cada cop més plausible. El 28 de juny de 1932, el secretari Stimson escrigué al seu diari que les relacions comercials entre la política aranzelària dels republicans espanyols estava «matant el nostre comerç, especialment en automòbils». Atesa la improbabilitat que el Departament d'Agricultura aixequés l'embargament contra el raïm d'Almeria per culpa de la plaga de la mosca mediterrània, per a Stimson l'enfrontament entre els dos països semblava inevitable.¹¹⁷

La diplomàcia espanyola, per la seva banda, considerava que l'ànim discriminatori dels Estats Units contra l'agricultura espanyola era evident. Només calia fer la comparació amb el tractament que rebia el raïm de l'Argentina. A diferència d'Espanya, el raïm d'aquest país sí que podia ser importat, sempre que provingués de les zones no infectades.¹¹⁸ Segons la

¹¹⁴ LITTLE, Douglas, "Twenty Years of Turmoil...", pàg. 462-463.

¹¹⁵ «any weakness in facing the Spanish problem (...) would tend to encourage similar affronts by Latin American countries» *Bradstreets*, 17 de desembre de 1932, pàg. 1669. Citat a LITTLE, Douglas, *Malevolent neutrality...*, pàg. 107.

¹¹⁶ Henry L. Stimson a Irwin B. Laughlin, Washington DC, 9 de desembre de 1932, 825.75 National Telephone Company/103: Telegram, *FRUS*, 1932, vol. II, pàg. 580-581.

¹¹⁷ «killing off our trade, particularly in automobiles» Stimson Diary, 28 de juny de 1932, microfilm ed., reel 4, vol. XXIII. Citat a LITTLE, Douglas, *Malevolent neutrality...*, pàg. 124.

¹¹⁸ "Memorandum by Mr. Ellis Briggs of the Division of Western European Affairs", Washington DC, 2 de juny de 1932, 811.612 Grapes-Spain/175, *FRUS*, 1932, vol. II, pàg. 550-553.

diplomàcia espanyola, el greuge comparatiu s'explicava pel fet que la importació del raïm espanyol durant l'estació d'estiu havia de competir amb el de Califòrnia.¹¹⁹

El cert és que les dues parts tenien pocs incentius per evitar una guerra comercial. Els espanyols necessitaven corregir el seu dèficit comercial, mentre que les autoritats nord-americanes no temien excessivament per la disminució de comerç amb Espanya –una fracció molt petita en el conjunt del seu comerç amb l'exterior–, cosa que els permetia mostrar-se agressius amb el govern republicà espanyol i, de passada, alliçonar la resta de països sobre els límits que els Estats Units estaven disposats a tolerar en qüestions de nacionalisme econòmic.¹²⁰

A principis d'octubre de 1932, Stimson es posà d'acord amb el secretari de Comerç, Roy Chapin, per prendre mesures contra el govern espanyol.¹²¹ Finalment, però, l'Administració Hoover s'acabà fent enrere i seguí els consells de Laughlin. En un telegrama al secretari d'Estat enviat el 15 d'octubre, l'ambaixador s'havia mostrat contrari a l'ús de represàlies comercials contra Espanya per diversos motius, entre els quals destacava:

L'animositat que aixecarien les represàlies comercials no ajudaria les empreses nord-americanes a Espanya, en particular, la companyia telefònica, que ja es troba en una posició vulnerable. (...) Altres factors tangibles de l'actual situació són: el pronòstic de l'elecció del senyor Roosevelt ha aparegut a la premsa espanyola de manera reiterada i se li ha donat molta publicitat a la seva recent entrevista a *Le Matin* sobre política aranzelària amb el resultat evident de donar al govern espanyol la idea que, independentment del que puguem fer ara, ells podran obtenir millors condicions més endavant.¹²²

¹¹⁹ Memoràndum del secretari d'Estat en funcions, Washington DC, 14 de juliol de 1933, 811.5231/770, *FRUS*, 1933, vol. II, pàg. 695-696.

¹²⁰ Segons Douglass Little, si els xocs entre el govern espanyol i l'americà eren més durs que amb el britànic, el mateix Departament d'Estat hi tenia força responsabilitat: «While Whitehall regarded disputes between multinational subsidiaries and host governments as primarily internal matters and accordingly refrained from formal diplomatic representations, the State Department contended instead that such controversies were clearly international in scope and intervened forcefully. British investors also fared better in Spain than their American counterparts because such firms as Rio Tinto had reputations for usually operating within the bounds of Spanish law; ITT, on the other hand, was suspected of having gained its concession through bribery, collusion, and influence peddling.» LITTLE, Douglas, *Malevolent neutrality...*, pàg. 109-110.

¹²¹ LITTLE, Douglas, *Malevolent neutrality...*, pàg. 124.

¹²² «The animus raised by trade reprisals would not help American enterprises in Spain, in particular the telephone company which is already in a vulnerable position. (...) More tangible factors of the present situation are: repeated prognostication of M. Roosevelt's election have appeared in the Spanish press and much publicity has been given to his recent interview to *Le Matin* on tariff policy with the apparent result of giving the Spanish Government the idea that whatever we may do now they might get better terms later.» Irwin B. Laughlin a Henry L. Stimson, Madrid, 15 d'octubre de 1932, 611.523/743: Telegram, *FRUS*, 1932, vol. II, pàg. 557.

Canvis de govern als Estats Units i a Espanya

El 1933 es produïren importants canvis de govern als dos països. Un dels canvis més apreciats en la política espanyola de la nova Administració Roosevelt fou el nomenament del nou ambaixador a Madrid, Claude G. Bowers, un publicista demòcrata d'Indiana amb qui Roosevelt mantenia una excel·lent relació. Bowers presentà les seves credencials al president espanyol Alcalá-Zamora l'1 de juny de 1933. Des d'un bon principi, es proposà millorar les relacions amb l'Espanya republicana.¹²³

El nou ambaixador trencà –amb cert èxit– amb la imatge d'excessiva solemnitat i formalitat anterior i en projectà una de nova, més accessible i democràtica. Bowers detestava el protocol diplomàtic i li costà força aprendre'n algunes de les normes més elementals. En el procés, hagué de patir algunes situacions vergonyants. Per exemple, quan descobrí, després d'uns moments d'incòmoda vacil·lació, que als sopars de l'ambaixada tothom –fins i tot les dames– havien de seure després de l'ambaixador.¹²⁴

Bowers representava un gran canvi d'actitud respecte a Laughlin. El nou ambaixador mostrava una sincera preocupació per la consolidació del nou règim republicà i lamentava que el gruix de la colònia de nord-americans a Espanya fossin homes de negoci i republicans conservadors que no dissimulaven el seu antagonisme amb la democràcia. A diferència del seu predecessor, mirà de no ferir la sensibilitat dels espanyols, esquivant qualsevol signe d'arrogància, tot i que mai no va fer l'esforç de dominar l'espanyol. Dins de l'estructura del Departament d'Estat, Bowers era un nomenament polític i, per la seva trajectòria i per les seves conviccions, li costava entendre's amb els diplomàtics de carrera, la immensa majoria dels quals formaven part del sector plutocràtic del Partit Republicà. El nou ambaixador aviat tingué problemes amb els funcionaris del Departament d'Estat, tant a Washington com a Madrid. Enfurimat davant la facilitat amb què els empleats de l'ambaixada malparlaven en

¹²³ BOSCH, Aurora, *Miedo a la democracia...*, pàg. 57.

¹²⁴ SEHLINGER, Peter J. i HAMILTON, Holman, *Spokesman for democracy: Claude G. Bowers, 1878-1958*, Indianapolis, Indiana Historical Society, 2000, pàg. 159.

públic contra el programa reformista del *New Deal*, Bowers tallà en sec aquesta pràctica amb amenaces de cessaments.¹²⁵

Ara bé, en els aspectes substancials, la política del nou govern demòcrata a Espanya no podia ser gaire diferent de la de l'Administració Hoover. La defensa dels interessos de la ITT continuà amb el mateix convenciment i fermesa. Hull considerava que la polèmica entre el govern espanyol i l'empresa de telefonia nord-americana tocava aspectes essencials de la confiança dels inversos a nivell internacional. Roosevelt tenia una visió ben similar. Així li ho expressà a Bowers abans que marxés cap a Espanya: «La qüestió de la ITT és simple. La companyia va entrar en el contracte amb bona voluntat i va posar els seus diners en la construcció d'un sistema telefònic fabulós. Esperem, per descomptat, que les condicions del contracte (...) es respectaran.»¹²⁶

El compromís de l'Administració Roosevelt amb els interessos de la ITT quedà demostrada ben aviat, el maig de 1933, quan el Departament d'Estat protestà enèrgicament davant els plans d'Indalecio Prieto com a ministre d'Obres Públiques de suspendre l'exempció de què gaudia la CTNE respecte a la legislació laboral espanyola. Els executius de la ITT temien l'augment del poder dels treballadors a través del sistema de jurats mixtos impulsat per Largo Caballero com a ministre de Treball.

L'arribada de Lerroux al poder fou benvinguda per la diplomàcia nord-americana.¹²⁷ Val a dir que, si bé en un principi Bowers intentà refer i millorar les relacions amb el govern Azaña, per a qui no escatimà elogis, el nou ambaixador estatunidenc també valorà positivament l'arribada al govern de la figura d'Alejandro Lerroux. Bowers admirava els dos

¹²⁵ SEHLINGER, Peter J. i HAMILTON, Holman, *Spokesman for democracy...*, pàg. 160-162 i 167-168.

¹²⁶ «The matter of the Tel and Tel is simple. The company entered into the contract in good faith and put its money into the building of a great telephone system. We expect of course that the terms (...) will be observed.» Citat a SEHLINGER, Peter J. i HAMILTON, Holman, *Spokesman for democracy...*, pàg. 172.

¹²⁷ La ITT també se n'alegrà. El president Lerroux prometé als executius de la companyia que tallaria en sec el debat parlamentari sobre el monopoli telefònic si s'arribava a l'extrem de qüestionar la legalitat o les condicions de la concessió. Ricardo Samper també demostrà ser un bon amic de la ITT. No només s'enfrontà a l'intent socialista de ressuscitar antics projectes de llei sobre la CTNE, sinó que també bloquejà propostes més moderades dels seus propis seguidors. Les preferències de la ITT per la dreta espanyola no eren un misteri. Agraïdes per la protecció atorgada durant la revolta d'octubre de 1934, tant la ITT com l'International Banking Corporation donaren 100.000 pessetes a un fons per premiar el paper de les forces armades en el seu sufocament. LITTLE, Douglas, *Malevolent neutrality...*, pàg. 153-157.

polítics per motius diferents. A Azaña el valorava com a estadista, mentre que a Lerroux l'apreciava per les seves aptituds com a *boss*, és a dir, com a típic polític americà urbà de l'època, generalment membre del Partit Demòcrata, però escassament lligat a qualsevol disciplina partidària fora de la pròpia maquinària electoral local, una organització que, per al seu correcte funcionament, necessitava lubricar-se amb una bona dosi de clientelisme i ús irregular de fons públics.¹²⁸

Bowers creia que, amb Lerroux com a cap de govern, el marge per millorar les relacions bilaterals s'eixamplava. El president Roosevelt compartia la visió de Bowers sobre la nova situació política a Espanya i, en una carta a l'ambaixador, mostrà satisfacció per la previsible millora que suposava el gir a la dreta. Davant dels fets d'octubre de 1934, Bowers manifestà sentiments contradictoris. D'una banda, lamentà les atrocitats comeses per sufocar l'aixecament obrer a Astúries i l'anormalitat política posterior, amb l'empresonament dels líders d'esquerres. Al mateix temps, però, considerà que la República havia quedat enfortida. També criticà durament els socialistes, especialment a Largo Caballero, i elogià novament el presumpte caràcter moderat de Lerroux.¹²⁹

Cal dir que la diplomàcia nord-americana s'entengué força bé amb la dreta espanyola en qüestions de relacions comercials. Des de la seva arribada a Madrid a la primavera de 1933, Bowers s'havia esforçat a fer entendre a Washington el punt de vista dels espanyols en els conflictes comercials. L'agost de 1933 l'ambaixador escriví directament a Roosevelt un memoràndum detallant els greuges comercials d'Espanya respecte als Estats Units. El memoràndum insistia en la necessitat de tenir en compte que, en cas de fracassar, França seria la principal beneficiada. Roosevelt remeté la informació al Departament d'Estat, on l'informe no tingué una acollida gaire bona. Hull es mostrà inflexible, afirmant que no es podien encetar les converses per a un tractat comercial mentre Espanya no abandonés la política de discriminació econòmica contra el comerç i les inversions nord-americanes.

¹²⁸ BOWERS, Claude Gernade, *My mission to Spain: watching the rehearsal for World War II*, Nova York, Simon and Schuster, 1954, pàg. 36. La maquinària electoral urbana més cèlebre fou, sens dubte, Tammany Hall a Nova York. Sobre el fenomen del *bossism* en la política local estatunidenca, vegeu: CALLOW JR., Alexander B. (editor), *The City boss in America: an interpretive reader*, Nova York, Oxford University Press, 1976.

¹²⁹ LITTLE, Douglas, *Malevolent neutrality...*, pàg. 136-137 i 142-143; BOSCH, Aurora, *Miedo a la democracia...*, pàg. 79.

La victòria electoral de la dreta a Espanya féu canviar l'escenari i obrí el camí cap a les negociacions. L'octubre de 1933 Bowers informà que Lerroux tenia més interès que els seus predecessors a estrènyer els vincles comercials amb els Estats Units. Hull, al seu torn, es mostrà més conciliatori amb l'ambaixador espanyol a Washington. Amb la revocació definitiva el desembre de 1933 de l'esmena que establí la llei seca als Estats Units, el govern americà es permeté un primer gest cap a Espanya. Aquell mateix mes, l'Administració Roosevelt anuncià una nova quota per a la importació de vi espanyol que afavoria una lleugera correcció del dèficit comercial espanyol. Malgrat tot, Bowers informà del malestar dels espanyols per la reduïda dimensió de la quota concedida –a penes una desena part de la que li corresponia a França.¹³⁰

A principis de l'any 1934, encara hi havia diplomàtics a Washington que consideraven que Espanya era el país que estava posant més obstacles a la política comercial dels Estats Units i que, en conseqüència, la millor resposta seria un contraatac dirigit als productes espanyols. Gràcies a la pressió de Bowers a la Casa Blanca, però, el febrer de 1934 el Departament d'Estat triplicà la quota d'importació de vi espanyol fins a arribar a l'1,1 milió de galons. Els espanyols correspongueren el gest amb la promesa d'augmentar la importació de tabac americà en 4 milions de lliures. L'acord es finançà amb un crèdit de l'Export-Import Bank de 675.000 dòlars i representà el pas més important en la millora de les relacions comercials entre els dos països des de 1931. El següent pas en la mateixa direcció fou la decisió del Departament d'Agricultura de cancel·lar la quarantena sanitària contra el raïm espanyol. La nova mesura, anunciada a mitjan abril de 1934 després d'un extens procés de revisió sanitària, es justificava per la millora en les tècniques de refrigeració.¹³¹

El juny de 1934 el Senat aprovà la Llei de Comerç Recíproc, amb una forta oposició del Partit Republicà.¹³² El setembre començaren les negociacions per a un tractat de comerç recíproc entre Espanya i els Estats Units. Les negociacions s'allargaren durant bona part de 1935 i no estigueren exemptes d'obstacles. Per la part espanyola, el principal problema raïa

¹³⁰ LITTLE, Douglas, *Malevolent neutrality...*, pàg. 168-169; Claude G. Bowers al secretari d'Estat en funcions, Madrid, 21 de desembre de 1933, 611.526 Wines/3: Telegram, *FRUS*, 1933, vol. II, pàg. 697.

¹³¹ LITTLE, Douglas, *Malevolent neutrality...*, pàg. 170-173.

¹³² LEUCHTENBURG, William Edward, *Franklin D. Roosevelt and the New Deal, 1932-1940*, Nova York, Harper & Row, 1963, pàg. 204.

en el fet que la dimensió del dèficit comercial amb la resta del món i, concretament, amb els Estats Units, resultava senzillament insostenible. Segons càlculs de la diplomàcia espanyola, les importacions d'origen estatunidenc a Espanya representaven el 16% del conjunt d'importacions, mentre que el dèficit comercial amb els Estats Units equivalia al 48% del dèficit comercial total d'Espanya.¹³³ En un principi, la voluntat de corregir el dèficit comercial amb els Estats Units no comptà amb una actitud comprensiva per part del Departament d'Estat. En una conversa amb l'ambaixador espanyol, el secretari d'Estat Cordell Hull li donà una lliçó sobre la necessitat de promoure el comerç multilateral en comptes d'intentar equilibrar els desajustos bilaterals. Per Hull, no era:

(...) ni sensat ni factible que dues nacions comencin a equilibrar els seus comptes entre si; (...) el natural és que alguns països trobin convenient comprar més d'un país i menys d'un altre (...) el seu govern [l'espanyol], per exemple, comprava menys d'un nombre d'altres països que no el que li compraven a ell, però (...) jo no estava insistint que en aquests casos el seu o el meu país igualessin l'intercanvi comercial (...)¹³⁴

La diplomàcia estatunidenca centrà els seus greuges en les limitacions a l'exportació d'automòbils a Espanya i, fins i tot, amenaçà de trencar les negociacions si no millorava la quota assignada per als cotxes de fabricació estatunidenca.¹³⁵ Amb tot, el procés de deteriorament de les negociacions comercials entre Espanya i França esperonà la diplomàcia estatunidenca a intensificar l'esforç negociador.¹³⁶ Pel maig de 1935, els negociadors espanyols i nord-americans s'estaven reunint diàriament.¹³⁷ En les negociacions, persistiren les queixes dels nord-americans pel tractament que rebia la seva indústria automobilística i es

¹³³ Ambaixada espanyola als Estats Units al Departament d'Estat, Washington DC, 16 de gener de 1935, 611.5231/962, *FRUS*, 1935, vol. II, pàg. 689-690.

¹³⁴ «(...) neither wise nor feasible for two nations to undertake to balance their accounts with each other; (...) in the very nature of things some nations found it desirable to buy more from a given country and less from another; (...) his government, for instance, bought less from a number of other countries than they bought from it, but (...) I was not insisting that either his country of mine should equalize trade in such instances (...)» Memoràndum del secretari d'Estat Cordell Hull, Washington DC, 31 de gener de 1935, 611.5231/930, *FRUS*, 1935, vol. II, pàg. 694-695.

¹³⁵ Cordell Hull a Claude G. Bowers, Washington DC, 19 de febrer de 1935, 652.116 Auto/2: Telegram, *FRUS*, 1935, v. II, pàg. 698; Claude G. Bowers a Cordell Hull, Madrid, 21 de febrer de 1935, 652.116 Auto/3: Telegram, *FRUS*, 1935, vol. II, pàg. 699-700.

¹³⁶ Claude G. Bowers a Cordell Hull, Madrid, 29 d'abril de 1935, 611.5231/965: Telegram, *FRUS*, 1935, vol. II, pàg. 703.

¹³⁷ Cordell Hull a Claude G. Bowers, Madrid, 6 de maig de 1935, 611.5231/968: Telegram, *FRUS*, 1935, vol. II, pàg. 704.

formularen algunes ofertes de reducció aranzelària per a productes agrícoles espanyols i per a la indústria del suro.¹³⁸

Els negociadors espanyols, per la seva banda, mostraren certa disposició a afluixar la quota automobilística alhora que sondejaren la possibilitat d'un crèdit del govern nord-americà que ajudés a finançar les importacions i a frenar la pressió sobre la pesseta.¹³⁹ L'ambaixador Bowers es mostrà molt comprensiu amb la posició del govern espanyol i alertà Washington que si no s'acceptaven les ofertes de Madrid, es corria el perill de perdre el negoci exportador amb Espanya, el qual, segons els càlculs de l'ambaixador, vorejava els 38 milions de dòlars. Bowers també temia que el fracàs de les negociacions comercials liquidaria els avenços polítics en les relacions amistoses entre els dos països.¹⁴⁰

Finalment, el 23 d'octubre de 1935 s'arribà a un principi d'acord per a un esborrany preliminar del tractat comercial hispanoamericà. Els aspectes més importants del text, redactat en 16 articles, eren l'extensió de la clàusula de *most favored nation* a diversos productes agrícoles espanyols i la promesa que el govern espanyol aplicaria un tractament similar a la importació de cotó i tabac nord-americans i, en menor mesura, de blat. A més, els empresaris nord-americans també aconseguien la fi de les quotes d'importació en un gran nombre de productes i, tant o més important, un tractament igualitari en el mecanisme que regulava l'accés al canvi de divises.¹⁴¹

El principi d'acord d'octubre de 1935 generà unes expectatives que mai no es compliren. Ben aviat, les negociacions quedaren estancades. Ja el desembre de 1935 la diplomàcia estatunidenca demanà explicacions pel tracte preferencial que rebien França, Anglaterra,

¹³⁸ Memoràndum de Henry F. Grade (Cap de la Divisió d'Acords Comercials), Washington DC, 17 de maig de 1935, 611.5231/973, *FRUS*, 1935, vol. II, pàg. 706-708; Cordell Hull a Claude G. Bowers, Washington DC, 8 d'agost de 1935, 611.5231/1012a: Telegram, *FRUS*, 1935, vol. II, pàg. 716-717.

¹³⁹ William Phillips a Claude G. Bowers, Washington DC, 16 de juliol de 1935, 611.5231/993: Telegram, *FRUS*, 1935, vol. II, pàg. 714-715; Cordell Hull a Claude G. Bowers, Washington DC, 19 de setembre de 1935, 852.51/299a: Telegram, *FRUS*, 1935, vol. II, pàg. 720-721.

¹⁴⁰ Claude G. Bowers a Cordell Hull, 18 de juliol de 1935, Madrid, 18 de juliol de 1935, 611.5231/994: Telegram, *FRUS*, 1935, vol. II, pàg. 715-716; Claude G. Bowers a Cordell Hull, Madrid, 17 d'agost de 1935, 611.5231/1016: Telegram, *FRUS*, 1935, vol. II, pàg. 718.

¹⁴¹ "Draft Trade Agreement Between the United States and Spain, October 23, 1935", 611.5231/1044a, *FRUS*, 1935, vol. II, pàg. 724-732.

Holanda i Suïssa en l'accés al canvi de divises. El govern espanyol s'escudà adduint que tots quatre països tenien dèficit en la balança comercial amb Espanya i que, per tant, no es podia acusar a Espanya d'aplicar pràctiques de discriminació comercial.¹⁴² Mentre es negociava un escurçament substancial en el canvi de moneda per als empresaris d'aquests països, els nord-americans, en canvi, patien endarreriments cada cop més prolongats (fins a nou mesos per convertir pessetes a dòlars).¹⁴³

Per Bowers, la solució passava per una signatura ràpida del tractat comercial entre Espanya i els Estats Units. L'ambaixador nord-americà confiava que, amb un tractat formal aprovat, els Estats Units podrien exigir un millor tracte en el sistema espanyol de control de canvis monetaris.¹⁴⁴ Hull, en canvi, es mostrava més recelós. Al cap i a la fi, justament per una política similar de discriminació en el control de canvis, els Estats Units s'havien negat a concedir reduccions aranzelàries a l'Alemanya nazi. A més, Hull creia que en el principi d'acord d'octubre de 1935, els Estats Units ja havien estat prou generosos, fins al punt d'arriscar-se a la crítica del mateix públic nord-americà, que podria entendre que Espanya era la beneficiària exclusiva:

Fins ara hem estat preparats per entomar les crítiques atès que creiem que és un acord just que hauria de proporcionar una base permanent i sòlida de les relacions comercials, però aquests nous esdeveniments ens col·loquen en una posició extremadament incòmoda. Quina resposta, per exemple, tindrem per a aquells exportadors nord-americans que afirmen que les reduccions aranzelàries espanyoles valen molt poc si no poden cobrar els seus productes?¹⁴⁵

¹⁴² Cordell Hull a Claude G. Bowers, Washington DC, 12 de desembre de 1935, 611.5231/1021: Telegram, *FRUS*, 1935, vol. II, pàg. 736; Claude G. Bowers a Cordell Hull, Madrid, 16 de desembre de 1935, 611.5231/1065, *FRUS*, 1935, vol. II, pàg. 737-738.

¹⁴³ LITTLE, Douglas, *Malevolent neutrality...*, pàg. 193.

¹⁴⁴ Claude G. Bowers a Cordell Hull, Madrid, 8 de gener de 1936, 611.5231/1075: Telegram, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 788.

¹⁴⁵ «We have been thus far ready to face such criticism in view of the fact that we believe the agreement is a fair one which should provide a sound permanent basis for trade relations, but these new developments place us in an exceeding awkward position. What answer, for instance, will we have to those American exporters who will contend that Spanish tariff reductions are worth very little if they cannot receive payment for their goods?» Cordell Hull a Claude G. Bowers, Washington DC, 4 de gener de 1936, 651.5231/109: Telegram, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 787.

En apropar-se les eleccions de 1936, les relacions entre els Estats Units i la República espanyola no es trobaven en un bon moment. Malgrat que, mirant enrere, el cert és que havien millorat força des de la derrota electoral de les esquerres espanyoles. Les posicions sobre les relacions comercials s'havien apropiat molt. Tot i les dificultats, havien estat capaços de redactar un esborrany de tractat comercial. A més, la diplomàcia nord-americana valorava l'esforç del govern espanyol per garantir l'ordre davant el desafiament del moviment obrer. Les multinacionals americanes també apreciaren l'actitud amistosa de la dreta espanyola amb el capital estranger. El 1935 Ford i General Motors decidiren expandir les seves operacions a Espanya.¹⁴⁶ Com era previsible, la victòria de les candidatures del Front Popular no facilitarien una millora en les relacions diplomàtiques entre tots dos països.

La diplomàcia nord-americana davant la primavera del Front Popular

En les eleccions de 1936, no es pot dir que tots els nord-americans mantinguessin una actitud neutral. La CTNE s'implicà molt amb la campanya de les dretes. Tècnics de la companyia sabotejaren el sistema de so d'un míting del Front Popular celebrat a Madrid el 9 de febrer. Pocs dies després, aparegué un gran cartell a favor de Gil Robles a la part superior de l'emblemàtica seu de la companyia a la Gran Via de Madrid, l'edifici més alt de la ciutat.¹⁴⁷ De fet, sembla que la ITT no es resignà amb la derrota dels seus aliats polítics. Segons recordaria l'any 1960 el general Alfredo Kindelán en una conversa amb l'historiador Gabriel Jackson, el coronel Sosthenes Behn ajudà a establir un sistema de comunicacions entre els conspiradors a Madrid i els generals Franco i Mola en els dies previs a la insurrecció militar.¹⁴⁸

¹⁴⁶ LITTLE, Douglas, *Malevolent neutrality...*, pàg. 160. En la decisió també hi tingué a veure, òbviament, la necessitat d'esquivar les limitacions imposades pel sistema de quotes d'importació. Claude G. Bowers a Cordell Hull, Madrid, 15 de febrer de 1935, 651.5231/120: Telegram, *FRUS*, 1935, vol. II, pàg. 697-698.

¹⁴⁷ LITTLE, Douglas, "Twenty Years of Turmoil...", pàg. 467-468.

¹⁴⁸ JACKSON, Gabriel, *La República española y la Guerra Civil* (1965), Barcelona, Crítica, 1999, pàg. 226. En qualsevol cas, el comportament de la ITT durant la guerra no resultaria, a ulls de Franco, prou correcte. Acabada la guerra, el nou règim victoriós fins i tot prohibí l'entrada a Espanya de Sosthenes Behn. BOSCH, Aurora, *Miedo a la democracia...*, pàg. 240.

Als Estats Units, les notícies de la victòria de les esquerres espanyoles anaren acompanyades d'informacions alarmistes sobre una presumpta onada de violència descontrolada que s'estenia per tot el país. El 24 de febrer de 1936, Bowers envià un missatge tranquil·litzador al Departament d'Estat, assegurant-los que les notícies aparegudes en la premsa internacional sobre l'esclat de la violència a Espanya eren exagerades.¹⁴⁹ Tant la diplomàcia com les grans empreses nord-americanes amb interessos a Espanya observaren la victòria del Front Popular amb preocupació. Des de Washington no es creia la retòrica democràtica del Front Popular – més aviat es veia com una cavall de Troia de les aspiracions comunistes– i, en tot cas, es temia que el nou govern no seria prou fort per fer front a l'augment de l'extremisme i la bipolarització social de la política espanyola.¹⁵⁰

En els informes que Bowers enviava a Hull a la primavera de 1936, l'ambaixador Bowers deplorava la deriva radical de Largo Caballero i menyspreava profundament els comunistes espanyols. Al mateix temps, però, es mostrava comprensiu amb les dificultats amb què havia de bregar Azaña, tant per la manca de cooperació dels seus aliats marxistes com per l'arcaisme de Gil-Robles, a qui acusava de pretendre restaurar idees pròpies del segle XVI.¹⁵¹ L'agregat militar Stephen O. Fuqua, per la seva banda, era més dur en les seves apreciacions sobre el Front Popular i el desbordament a què es veia sotmès pel dinamisme de l'extrema esquerra. A finals d'abril de 1936, Bowers analitzava la situació política espanyola amb evident preocupació i confirmava els temors de Washington sobre el perill extremista a Espanya. Considerava que la destitució d'Alcalá-Zamora havia estat un greu error i que si Azaña perdia el control de la situació, el país corria el perill de caure en una guerra civil o en l'adveniment del comunisme.¹⁵²

¹⁴⁹ LITTLE, Douglas, *Malevolent neutrality...*, pàg. 191. Anys més tard, Bowers recordaria els sorprenents efectes de la propaganda en la percepció de la violència a Espanya en l'opinió pública estrangera durant la primavera del Front Popular: «In the meantime, high-pressure Fascist propaganda was going beyond all bounds. I heard fantastic tales of Rightists beheaded in sleepy Murcia, where we had just been, with their heads carried on pikes; of Fascists and monarchists elsewhere butchered and their bodies “fed to pigs”; of motorists stopped on the highways and compelled to pay large sums for permission to drive on. On night the United Press telephoned me they had heard that during that afternoon, while driving in the country near Madrid, I had been stopped and forced to pay. I had not been outside the embassy grounds all day. But the next morning a grandee told me he had heard the story, and that I was reported to have made such a furious protest to the Foreign Office that rigid orders had been given for the better protection of the country roads.» BOWERS, Claude Gernade, *My mission to Spain...*, pàg. 210.

¹⁵⁰ BOSCH, Aurora, *Miedo a la democracia...*, pàg. 88.

¹⁵¹ SEHLINGER, Peter J. i HAMILTON, Holman, *Spokesman for democracy...*, pàg. 166.

¹⁵² LITTLE, Douglas, *Malevolent neutrality...*, pàg. 195 i 200.

Els temors i les esperances de Bowers eren compartits pel periodista Lawrence Fernsworth, qui just abans de l'esclat bèl·lic escrivia per als lectors de *Foreign Affairs* sobre el potencial conflicte entre els republicans i l'esquerra revolucionària:

Ningú que hagi observat la determinada persistència de les forces revolucionàries, el seu ressorgiment després de repetides repressions, pot dubtar que la marea revolucionària és profunda i forta. Una i altra vegada he vist a milers d'homes bronzejats que, després de treballar tota la setmana, després de viatjar tota la nit en incòmodes trens de tercera classe, els diumenges romanen drets en una plaça de bous durant tres hores i més, en silenci, gairebé immòbils, amb els seus rostres alçats cap a oradors que exposen la doctrina de la salvació través de la revolució. D'altra banda, ningú que observi el fervor amb què una altra classe d'homes estan decidits a crear una nova Espanya republicana, rebutjarà la possibilitat –i l'esperança– que al final ells triomfaran.¹⁵³

Sens dubte, la imatge que projectava als Estats Units l'Espanya del Front Popular era la d'un país convuls, sense estabilitat política, amb una democràcia fràgil i de futur incert. Per a Washington, la mala imatge d'Espanya empitjorà encara més amb el deteriorament de les negociacions comercials amb el nou govern d'Azaña. L'escassetat de divises internacionals, provocada per l'augment del dèficit en la balança de pagaments i el dràstic descens de les remeses dels emigrants espanyols, era el problema més greu. L'1 de maig de 1936, Espanya devia als Estats Units un total de 47 milions de dòlars per impagament d'importacions (sense comptar els beneficis bloquejats de les empreses nord-americanes a Espanya). El Departament d'Estat insistí en les seves crítiques a l'estricta sistema de control de canvis espanyol. El govern espanyol, per la seva banda, tornà a insinuar que la situació es podria solucionar si el govern nord-americà –ja fos directament o a través de Wall Street– oferia un crèdit per estabilitzar la pesseta. La diplomàcia nord-americana s'hi negà. L'esfondrament definitiu de les negociacions es produí amb Casares Quiroga com a president del consell de ministres. A principis de juny, Bowers informà que Espanya havia apujat els aranzels en més de vint productes que, segons el principi d'acord assolit l'octubre de 1935, haurien hagut de

¹⁵³ «No one who has observed the determined persistence of the revolutionary forces, their resurgence after repeated repressions, can doubt that the revolutionary tide is deep and strong. Time and again I have seen thousands of bronzed men who, after toiling all week, after travelling all night in uncomfortable third class trains, stand in a bull ring of a Sunday for three hours and more, silent, almost immovable, their faces uplifted toward orators expounding the doctrine of salvation through revolution. On the other hand, no one who observes the earnestness with which another class of men are bent upon creating a new Republican Spain, will reject the possibility –and the hope– that in the end they will triumph.» FERNSWORTH, Lawrence A., "Mass Movements in Spain", *Foreign Affairs*, vol. XIV, núm. 4, juliol de 1936, pàg. 672-674.

rebre el tractament propi de la clàusula de *most favored nation*. Davant d'aquestes notícies, el Departament d'Estat donà per cancel·lada la perspectiva d'un tractat de comerç recíproc amb Espanya.¹⁵⁴

Un altre factor que allunyava la possibilitat d'avançar en l'acord era, sens dubte, la degradació de la situació política espanyola i els signes evidents d'un possible alçament militar de caràcter reaccionari. A l'estiu, sembla que Bowers deixà de preocupar-se pel radicalisme de Largo Caballero i els seus aliats comunistes i centrà el seu neguit en l'extrem reaccionari de l'espectre polític espanyol. El 14 de juliol de 1936, ja de vacances a Sant Sebastià, l'ambaixador Bowers envià un informe a Washington on alertava de la dificultat del govern per controlar l'ordre públic i garantir un mínim d'estabilitat política: «La situació política s'ha tornat especialment seriosa, a part de la por a les represàlies per la mort del senyor Calvo Sotelo i el malestar social creixent, per la por a un intent per part dels feixistes i altres elements reaccionaris de derrocar el mateix govern. L'actual estat d'agitació és manifestament propici per a tal empresa.»¹⁵⁵

¹⁵⁴ LITTLE, Douglas, *Malevolent neutrality...*, pàg. 198 i 213; FERNSWORTH, Lawrence A., "Mass Movements...", pàg. 674. Sens dubte, la mala evolució de les negociacions comercials amb Espanya irrità profundament Hull, qui no s'estigué de sermonejar l'ambaixador espanyol sobre el vincle entre els tractats de comerç recíproc i la causa de la pau mundial. Així en deixà constància: «I then repeated the arguments we are making to all important countries in Europe about the necessity for abandonment of the bilateral and discriminating trade policies and the substitution thereof of the long view and broader policy based on equality. (...) I strongly insisted that this entire program in its essentials offers the only solution to the steadily increasing condition of danger in Europe». Memoràndum de Cordell Hull, Washington DC, 25 de març de 1936, 611.5231/1150, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 791-792.

¹⁵⁵ «The political situation is made particularly serious, aside from the fear of reprisals for the death of Sr. Calvo Sotelo and the increasing social unrest, by the fear of an attempt on the part of Fascists and other reactionary elements to overthrow the Government itself. The present state of unrest is manifestly propitious for such an undertaking.» Claude G. Bowers a Cordell Hull, Sant Sebastià, 14 de juliol de 1936, 852.00/2296, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 439.

CAPÍTOL II

DE L'EMBARGAMENT MORAL
AL DISCURS DE LA QUARENTENA
(Juliol de 1936-Octubre de 1937)

2.1 LA NEUTRALITAT IMPROVISADA

Protecció de les vides i la propietat nord-americanes

Amb l'esclat de la guerra, la primera preocupació immediata del Departament d'Estat fou la protecció de vides i propietat nord-americanes. A l'ambaixada nord-americana a Madrid, dotzenes de persones hi trobaren refugi. El mateix ambaixador s'implicà personalment en les tasques d'evacuació de ciutadans nord-americanes. Des del Departament d'Estat se li havia demanat que recorregués els ports de la costa septentrional espanyola a bord del *Cayuga*. Durant nou dies, Bowers va viure en aquesta “ambaixada flotant”, des d'on va recollir disset nord-americanes i cubans. Les autoritats republicanes també assistiren als serveis diplomàtics nord-americanes en les tasques d'evacuació. El resultat fou exitós. Centenars de nord-americanes pogueren abandonar Espanya sense problemes.¹⁵⁶

L'evacuació dels nacionals nord-americanes residents a Espanya resultà més fàcil que la protecció dels interessos econòmics. El caos polític i social que provocà l'inici del conflicte generà una certa pèrdua de seguretat jurídica respecte als drets de propietat. El 5 d'agost, després d'assabentar-se que les fàbriques de Ford i General Motors a Catalunya havien estat requisades, la diplomàcia estatunidenca notificà al govern republicà espanyol que se'l feia responsable de la protecció de la propietat nord-americana, així com de les possibles indemnitzacions –ràpides i completes– en cas d'expropiacions per necessitat de guerra.¹⁵⁷

Segons els càlculs de la Divisió d'Europa Occidental del Departament d'Estat, la quantitat total de capital nord-americà invertit a Espanya vorejava els vuitanta milions de dòlars. El conjunt d'aquesta inversió era força divers i incloïa, entre d'altres, interessos en organitzacions bancàries, fabricació d'automòbils, suro, maquinària de calçat i oli d'oliva. La

¹⁵⁶ SEHLINGER, Peter J. i HAMILTON, Holman, *Spokesman for democracy...*, pàg. 182; TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 61-62. El 2 d'agost ja s'havien refugiat a l'ambaixada de Madrid quaranta-sis nord-americanes, setze porto-riquenys i onze filipins. Eric Wendelin a Cordell Hull, Madrid, 2 d'agost de 1936, 352.1115/346: Telegram, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 656-657.

¹⁵⁷ Cordell Hull a Eric Wendelin, Washington DC, 3 d'agost de 1936, 852.1115/5: Telegram, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 657-658; Eric Wendelin a Cordell Hull, Madrid, 5 d'agost de 1936, 852.1115/7: Telegram, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 661-662.

major part es trobava en el territori on havia fracassat l'intent de cop d'Estat.¹⁵⁸ Els esforços del cos diplomàtic nord-americà en la protecció d'aquests interessos econòmics van donar més fruits a Madrid que a Barcelona. En general, les negociacions dels diplomàtics nord-americans amb el govern republicà es veien entorpidides pel desbordament que el govern patia tant per part de les organitzacions sindicals com dels governs regionals i locals.¹⁵⁹

Les grans empreses nord-americanes amb presència a Espanya (General Motors, Ford, Firestone i la ITT) destacaven pel seu valor estratègic per a l'economia de guerra. En la zona republicana, gran part de la inversió nord-americana passà al control dels sindicats o d'agències governamentals per tal de modificar i subordinar el seu funcionament al servei dels objectius de guerra. En el cas de Firestone, els executius de la companyia cediren davant les exigències de producció del govern republicà espanyol, condicionats pel temor que, en cas de no lliurar la quantitat de pneumàtics exigida pels republicans, es forçaria a la companyia a revelar les seves fórmules secretes de fabricació. Pel que fa a la CTNE, la companyia col·laborà voluntàriament amb les autoritats vencedores en tots dos bàndols.¹⁶⁰

La confiscació d'un estoc de cotó de propietat nord-americana que es trobava als molls de Barcelona i Tarragona provocà una certa fricció entre la diplomàcia estatunidenca i les autoritats republicanes. Els propietaris reclamaven el pagament a través de crèdits en dòlars a Nova York, tal com s'establia en el contracte de compra, mentre que els funcionaris nord-

¹⁵⁸ Division of Western European Affairs, 19 de gener de 1937, Department of State Records, 852.00/4419½. TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 62. L'estimació de 80 milions exclouria la International Telephone and Telegraph, a més d'altres negocis de menor importància. Una estimació més moderada (70 milions com a valor total de les inversions), basada en càlculs del Departament de Comerç a: PADEFORD, Norman Judson, *International law and diplomacy in the Spanish civil strife*, Nova York, Macmillan, 1939, pàg. 170.

¹⁵⁹ De totes maners, cal assenyalar que el Decret de Col·lectivitzacions i Control Obrer de la Generalitat de Catalunya tingué en compte que no era el moment d'enemistar-se obertament amb el capital estranger. El decret establia que es col·lectivitzarien les empreses els propietaris de les quals haguessin estat declarats feixistes per un tribunal popular, les empreses abandonades, les que abans del 30 de juny tenien més de cent treballadors i les que, tenint-ne entre 50 i 100, així ho decidís tres quartes parts de la plantilla. L'article 9 del decret obria la porta a un tracte privilegiat per a les empreses de capital estranger: «En les empreses en què hi hagin interessos de súbdits estrangers, els Consells d'Empresa o els Comitès Obrers de Control, en cada cas, ho comunicaran a la Conselleria d'Economia, la qual convocarà tots els elements interessats o els seus representants per tractar l'assumepte i resoldre el que correspongui per a la deguda salvaguarda d'aquells interessos.» GENERALITAT DE CATALUNYA, *Decret de Col·lectivitzacions i Control Obrer*, Conselleria d'Economia de la Generalitat de Catalunya, octubre de 1936, pàg. 5.

¹⁶⁰ Claude G. Bowers a Cordell Hull, USS *Cayuga*, sense data (rebut el 30 de juliol de 1936), 352.1115/248: Telegram, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 653-654; Claude G. Bowers a Robert Walton Moore, Sant Joan Lohitzune, 20 de novembre de 1936, 852.00/3937, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 563-569.

americans es limitaren a confiar que les autoritats catalanes acabarien pagant el dipòsit en pessetes o, almenys, deixarien marxar els vaixells cap a ports neutrals. Malgrat les promeses del govern català al cònsol nord-americà a Barcelona, sembla que els propietaris no reberen cap forma de pagament pel cotó requisat.¹⁶¹

Amb tot, aquesta mena d'incidents mai no semblaren posar en perill les relacions diplomàtiques entre els dos governs o condicionar significativament la política espanyola de l'Administració Roosevelt. El Departament d'Estat semblava entendre que, en cas de guerra, els ciutadans nord-americans havien de comptar que les seves inversions havien entrat en una fase de risc difícilment controlable. Els diplomàtics estatunidencs a Espanya podien defensar els seus casos davant el govern republicà espanyol –fins i tot quan es tractava de reclamar automòbils requisats–, però els empresaris no podien esperar que les seves demandes anessin acompanyades d'amenaques diplomàtiques serioses.

D'altra banda, entre els primers problemes entre el Departament d'Estat i les noves autoritats franquistes –no reconegudes pels Estats Units–, les disputes per protegir la propietat nord-americana no tingueren gaire importància. En aquest cas, les tensions foren provocades pel bombardeig de vaixells nord-americans. El 22 de juliol de 1936, s'informà al Departament d'Estat del bombardeig sense víctimes del vaixell *Exmouth* a les aigües de l'estret de Gibraltar. A través del cònsol britànic a Tetuan, el general Franco rebé una nota de protesta del govern americà. Franco lamentà l'incident i assegurà que es tractava d'un incident involuntari, degut a un defecte tècnic dels avions. El 30 d'agost fou bombardejat, també sense víctimes, el vaixell *Kane*, en el trajecte de Gibraltar a Bilbao per recollir ciutadans nord-americans que havien de ser evacuats. En aquest cas, els dos bàndols espanyols s'acusaren mútuament de l'incident.¹⁶²

¹⁶¹ Robert Walton Moore a Eric Wendelin, Washington DC, 15 de setembre de 1936, 352.115/87: Telegram, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 717-718; Eric Wendelin a Robert Walton Moore, Madrid, 22 de setembre de 1936, 352.115/97: Telegram, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 725; Mahlon F. Perkins a Cordell Hull, Barcelona, 10 d'octubre de 1936, 352.115/114: Telegram, *FRUS*, vol. II, pàg. 735.

¹⁶² Maxwell Blake a Cordell Hull, Tànger, 22 de juliol de 1936, 852.00/2203: Telegram, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 445; Maxwell Blake a Cordell Hull, Tànger, 24 de juliol de 1936, 852.00/2247: Telegram, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 446; Cordell Hull a Eric Wendelin, Washington DC, 30 d'agost de 1936, 852.00/2889: Telegram, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 687-688; Eric Wendelin a Cordell Hull, Madrid, 31 d'agost de 1936, 852.00/2907: Telegram, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 689; Charles A. Bay a Cordell Hull, Sevilla, 11 de setembre de 1936, 852.00/3121: Telegram, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 708-709. Les protestes informals de la diplomàcia nord-americana a través del cònsol nord-americà a Sevilla no impediren nous atacs franquistes contra naus nord-americanes. A mitjan desembre de 1936, el vaixell de guerra *Erie* fou atacat a la costa asturiana. El 17 de novembre de 1937, el vaixell de càrrega Wisconsin fou atacat prop de Gibraltar, de camí cap a Barcelona. Sens

L'embargament moral

Ben aviat quedà clar que la guerra a Espanya no es podria entendre com un conflicte exclusivament espanyol. A diferència del que creien els contemporanis de tots dos bàndols, ni les potències feixistes ni la Unió Soviètica planejaren l'esclat del conflicte. Ara bé, ja des del 19 de juliol, tant José Giral com el general Franco demanaren ajuda militar a l'exterior. La indústria militar espanyola era raquítica i ni el govern republicà ni els militars insurrectes estaven suficientment equipats per iniciar una campanya militar que esclafés la resistència del bàndol contrari.

El govern republicà espanyol acudí primer al govern francès, liderat pel socialista León Blum, amb qui teòricament mantenia una forta afinitat ideològica. El 21 de juliol Blum decidí acceptar en secret les peticions de compra d'armament per part dels republicans espanyols. La decisió tenia una justificació geoestratègica clara. El govern espanyol era un govern amic, la col·laboració del qual en cas d'una nova guerra europea resultaria crucial per mantenir en calma la frontera pirenaica i per garantir el trànsit entre França i les seves colònies africanes. La filtració de la notícia a mans d'un agent franquista a l'ambaixada espanyola de París afectà decisivament la decisió de Blum. La reacció de rebuig que generà entre, d'una banda, la dreta francesa –inclosos amplis sectors de l'administració i l'exèrcit– i influents ministres del Partit Radical –especialment, Édouard Daladier (Guerra) i Yvon Delbos (Exteriors)–, i, de l'altra, en el govern britànic de Stanley Baldwin, forçà un canvi d'actitud. El 25 de juliol, després d'un intens debat al consell de ministres, Blum anuncià la decisió de cancel·lar els enviaments d'armes i municions al govern de Madrid. L'evident intervenció italogermana a favor de Franco encoratjà Blum a proposar, l'1 d'agost, un Pacte de No Intervenció a la Gran Bretanya i Itàlia, segons el qual quedaria prohibida la venda, l'enviament i el trànsit d'armes i municions destinades a qualsevol dels dos bàndols en guerra a Espanya, amb l'objectiu de mantenir el conflicte espanyol confinat dins les seves fronteres i evitar, d'aquesta manera,

dubte, l'incident més greu fou la captura del *Nantucket Chief*, un vaixell nord-americà que transportava petroli soviètic, el 17 de gener de 1938. La tripulació fou empresonada a Palma de Mallorca i la diplomàcia nord-americana hagué d'intervenir per aconseguir-ne l'alliberament. "Spanish Shots Fly Near U.S. Warship", *The New York Times*, 19 de desembre de 1936, pàg. 5; MATTHEWS, Herbert L., "U.S. Ship Escaped Rebels Off Spain", *The New York Times*, 4 de desembre de 1938, pàg. 39; "Rebels to Release American Tanker", *The New York Times*, 3 de febrer de 1938, pàg. 3.

l'esclat d'una nova guerra general europea. Pocs dies després, havent rebut una resposta favorable del Regne Unit, París reenvià la proposta a Alemanya, Bèlgica, Portugal, Polònia i la Unió Soviètica.

Les motivacions de les polítiques envers Espanya de les altres potències europees eren, naturalment, diverses. El primer a intervenir fou Hitler, després de reunir-se amb dos emissaris de Franco el 25 de juliol de 1936. El líder alemany es comprometé a enviar secretament vint avions de transport i sis caces amb destí a Tetuan. Gràcies a l'ajuda alemanya, Franco va poder organitzar el pont aeri de tropes cap a Sevilla, que eludiria el bloqueig naval de la marina republicana i que li permetria començar la seva marxa cap a Madrid. La intervenció de Hitler a favor dels generals revoltats –en un principi, secreta i limitada– s'explica per la voluntat d'impedir que una victòria governamental generés vincles més estrets entre, d'una banda, Espanya i França, i, de l'altra, entre aquests dos països i la Unió Soviètica, cosa que podria limitar greument els plans expansionistes del govern alemany. A més, l'aparició d'una certa forma de revolució social en el territori teòricament controlat pel govern republicà permetia vendre la intervenció com una aportació desinteressada a la lluita contra el comunisme internacional, sense cap lligam específic amb els interessos estratègics de l'Alemanya nazi. Hitler apostà per la intervenció militar a Espanya, malgrat la manca inicial d'entusiasme entre els diplomàtics conservadors de la Wilhemstrasse i bona part de l'alt comandament de l'Exèrcit alemany. Més endavant, a mesura que la guerra avançava, els alemanys també van aprofitar la guerra a Espanya per experimentar amb el nou armament aeri i per aconseguir un accés privilegiat als subministraments de pirites i de mineral de ferro espanyol, tan necessari per al seu programa de rearmament.

Després de conèixer la decisió de Hitler, el 28 de juliol Mussolini va decidir ajudar Franco amb una dotzena d'avions per al trasllat de tropes i amb l'enviament d'una expedició militar italiana a Mallorca per tal de reforçar la precària situació dels militars insurgents. La intervenció també seria secreta i, per tant, compatible amb una eventual participació en el Pacte de No Intervenció. L'actitud d'Itàlia a Espanya responia als seus plans de revivir els somnis de la Roma imperial i esdevenir la potència hegemònica al Mediterrani, a costa del domini anglofrancès de l'àrea. Així cal entendre les seves activitats a Corfú, Albània i Líbia als anys vint i les accions, molt més agosarades, a Etiòpia i Espanya a la dècada següent. També, igual que els alemanys, es podien servir de l'anticomunisme per no despertar recels a

França i la Gran Bretanya. D'altra banda, el decidit suport d'Oliveira Salazar –tant diplomàtic com militar– responia als temors de contagi del dictador portuguès davant la possibilitat d'un règim d'esquerres militarment victoriós a l'altre costat de la frontera.

La Unió Soviètica tenia motius per témer una victòria franquista. L'arribada de Hitler al poder el 1933 i els seus explícits plans d'agressió contra els soviètics havien reorientat la política exterior de Moscou, que ara buscava l'aliança de França i la Gran Bretanya per contenir l'expansionisme nazi. Si la República queia i França quedava rodejada per potències feixistes, l'Alemanya nazi hauria avançat significativament en el debilitament d'un dels grans possibles aliats de la Unió Soviètica. En un principi, els soviètics se sumaren i respectaren el Pacte de No Intervenció, però l'evident continuació de l'ajuda militar d'Itàlia i Alemanya a favor de Franco forçaren un canvi d'actitud a partir de l'octubre de 1936, el qual, juntament amb el paper de les Brigades Internacionals, resultà crucial per evitar la caiguda de Madrid aquella tardor.

A la Gran Bretanya, la proposta de Léon Blum li resultava molt convenient. D'una banda, trobava un espai d'acord amb l'oposició laborista –el carnet socialista de Blum hi ajudava. De l'altra, a més de resultar coherent amb el marc general de la política d'*appeasement* i amb les conviccions anticomunistes del govern, el Pacte de No Intervenció també satisfesia els objectius concrets que s'havia marcat la diplomàcia britànica per a Espanya: confinar la guerra dins les fronteres espanyoles, aturar l'impuls de l'ajuda francesa al govern de la República, evitar l'alineament amb la Unió Soviètica i esquivar l'enfrontament amb Alemanya i Itàlia per la qüestió espanyola. D'aquesta manera, el govern de Stanley Baldwin creia defensar els interessos britànics a Espanya –la seguretat de la base naval de Gibraltar (fonamental per a la ruta imperial a la Índia) i la important presència de capital britànic (el 40% de la inversió estrangera a Espanya).¹⁶³

¹⁶³ MORADIELLOS, Enrique, "El contexto internacional de la guerra civil", dins FUENTES QUINTANA, Enrique (director) i COMÍN COMÍN, Francisco (coordinador), *Economía y economistas españoles en la Guerra Civil*, Barcelona, Real Academia de Ciencias Morales y Políticas i Galaxia Gutenberg-Círculo de Lectores, 2008, vol. I, pàg. 299-338; MORENTE, Francisco, "Diplomacia bajo las bombas. La Segunda República y el Tercer Reich en los inicios de la guerra civil", dins MORENTE, Francisco (editor), *España en la crisis europea de entreguerras*, Madrid, Los Libros de la Catarata, 2011, pàg. 35-54.

Ja des del 27 de juliol, l'Administració Roosevelt estava assabentada que el govern francès era partidari d'una política de neutralitat entre els dos bàndols en conflicte.¹⁶⁴ Durant l'agost, les negociacions entre els governs europeus anaren perfilant el contingut definitiu de l'acord. Mentrestant, per a la República, les portes per a la compra d'armament s'estaven tancant ràpidament. Com que els Estats Units eren un dels principals proveïdors d'armes d'Espanya, aviat es trobà amb el problema d'haver de rumiar com hauria de bregar amb les previsibles peticions de compra d'armes per part del govern republicà espanyol.¹⁶⁵

Entre els alts responsables de la diplomàcia nord-americana, hi havia un ampli consens en la voluntat política de no vendre armes al govern de la República. A més de no voler interferir en la política seguida per França i la Gran Bretanya, els recels per vendre armament a la República espanyola tenien a veure amb una percepció de la situació espanyola condicionada pels prejudicis de l'anticomunisme d'entreguerres. Un exemple: el 23 de juliol, Cordell Hull envià un missatge al president on delatava la seva escassa simpatia per la manera com el govern republicà afrontava la insurrecció militar, així com els inquietants ecos que la diplomàcia nord-americana establí entre la reacció de les autoritats republicanes per fer front a l'intent de cop d'Estat i l'actitud de Kerensky davant la revolta de Kornilov:

(...) els informes que estem rebent indiquen que la situació és, en tot cas, cada vegada pitjor i sembla que cada bàndol té un cinquanta per cent de possibilitats de guanyar, i, a més, hi ha les mateixes possibilitats que sorgeixi una situació completament caòtica a Espanya que pot continuar durant cert temps. Un dels factors més greus d'aquesta situació rau en el fet que el Govern ha distribuït grans quantitats d'armes i municions en mans d'irresponsables membres d'organitzacions polítiques d'esquerres.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Jesse I. Straus a Cordell Hull, París, 27 de juliol de 1936, 852.00/2290: Telegram, *FRUS*, vol. II, pàg. 447-449.

¹⁶⁵ Els Estats Units eren un dels pocs països que podia proporcionar l'armament necessari per sufocar la revolta militar: «(...) el Estado español no había estado nunca en condiciones de dotar por sí a sus fuerzas armadas de los medios necesarios para un combate moderno. Francia, el Reino Unido, Alemania y Estados Unidos eran suministrados tradicionales, como no se les ocultaba a los sublevados (...). No debe, en consecuencia, extrañar que se cursaran peticiones a los antiguos suministradores. En primer lugar, al Gobierno francés. En segundo término, a las autoridades británicas. En un tercer momento, y por paradójico que ello pueda parecer, a la Alemania nazi. También a la Unión Soviética. Este último caso fue el auténticamente novedoso. Por último, a Estados Unidos. No había muchos otros países a los que apelar». VIÑAS, Ángel, *La soledad de la República: el abandono de las democracias y el viraje hacia la Unión Soviética*, Barcelona, Crítica, 2006, pàg. 29-30.

¹⁶⁶ «(...) the reports which we are receiving indicate that the situation is, if anything, becoming worse and it seems like a fifty-fifty chance as to which side may come out on top, and, furthermore, with an equal chance that a completely chaotic condition may arise in Spain which may continue for some time. One of the most serious factors in this situation lies in the fact that the [Spanish] Government has distributed large quantities of arms and ammunition into the hands of irresponsible members of left-wing political organizations.» HULL, Cordell, *The Memoirs...*, vol. I, pàg. 475.

El principal problema per impedir la venda d'armes a Espanya era de tipus legal. La legislació de neutralitat vigent només preveia la possibilitat d'establir embargaments d'armes per a les guerres entre nacions, però no per als casos de guerra civil. Els primers dies d'agost de 1936, William Phillips escrigué al seu diari: «Ens trobarem en una situació incòmoda, ja que no tenim una legislació que ens autoritzi a denegar l'exportació d'aquest tipus de materials tot i que estan destinats al que equival a un govern comunista.»¹⁶⁷

Des dels primers dies posteriors a l'alçament, la diplomàcia republicana espanyola podia ser conscient de les dificultats per aconseguir comprar en el mercat d'armes nord-americà. En una reunió entre Cordell Hull i l'ambaixador Luis Calderón a finals de juliol, sol·licitada per aquest últim per parlar de la protecció de vides i propietat nord-americanes, el secretari d'Estat nord-americà agrai la visita de l'ambaixador i expressà el seu pesar per les dificultats en què es trobava Espanya, però mirà de mantenir una postura que no revelés cap simpatia partidària, ni pel govern de la República ni pels militars revoltats.¹⁶⁸

El 5 d'agost es reuniren importants responsables del Departament d'Estat per determinar quina havia de ser la política de l'Administració Roosevelt davant el conflicte espanyol. En la reunió, es redactà una declaració en què s'invocava l'article VIII de la Convenció de Montevideo de 1933 per justificar la política de no intervenció en els afers interns i externs d'altres estats. L'endemà es produí el primer tempteu de la diplomàcia republicana espanyola per aconseguir armament nord-americà. L'ambaixador Calderón parlà amb William Phillips sobre la possibilitat d'obtenir una petita quantitat de municions. Phillips li contestà que l'operació seria legal, però que l'ambaixador havia de tenir en compte el sentiment majoritari de la població nord-americana en contra de l'exportació de material bèl·lic a un país on existia un conflicte real.¹⁶⁹

¹⁶⁷ «We shall be in an embarrassing situation, since we have no legislation authorizing us to refuse the export of such materials even though they are destined for what amounts to a communistic government.» Phillips Journal, 3 i 4 d'agost de 1936, Phillips Papers. Citat a LITTLE, Douglas, "Antibolshevism and American Foreign Policy, 1919-1939: The Diplomacy of Self-Delusion", *American Quarterly*, vol. XXXV, núm. 4, tardor de 1983, pàg. 389.

¹⁶⁸ Memoràndum de Cordell Hull, Washington DC, 27 de juliol de 1936, 852.00/2300, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 647-648.

¹⁶⁹ HULL, Cordell, *The Memoirs...*, vol. I, pàg. 477-478.

El 7 d'agost s'envià una circular als diplomàtics nord-americans a Espanya amb unes instruccions de contingut molt similar a la declaració del 5 d'agost. Signada per William Phillips com a secretari d'Estat en funcions, el telegrama assegurava que el govern es comprometia a una política de no intervenció. El text també assenyalava el buit legal existent per fer front als casos de guerra civil, però expressava confiança en l'èxit de la política governamental gràcies al patriotisme dels ciutadans nord-americans.¹⁷⁰

La primera petició important arribà el 10 d'agost de 1936. Aquell dia l'Oficina de Control d'Armes i Municions del Departament d'Estat va rebre una consulta de l'empresa Glenn L. Martin Company. El representant de la companyia volia saber el parer de les autoritats sobre la venda de vuit avions de bombardeig a la República. La fabricació dels avions ja havia estat encarregada pel govern republicà a principis de febrer d'aquell any, però la venda havia quedat encallada per culpa d'un pagament pendent que s'havia de realitzar en dòlars a Nova York. El govern de Madrid havia enviat aquell mateix matí un telegrama en què acceptava pagar la factura pendent i demanava el lliurement dels aparells.¹⁷¹

Amb Cordell Hull absent –descansant a Hot Springs (Virgínia) després d'haver assistit al funeral del seu cunyat–, William Phillips tingué la responsabilitat de contestar a la companyia i, d'aquesta manera, establir la política de l'Administració sobre la qüestió espanyola per als mesos següents. En comunicació telefònica amb Hull i Roosevelt, el secretari d'Estat en funcions redactà una carta en què s'invocava la Convenció de Montevideo i s'adjuntava la circular diplomàtica del 7 d'agost. Per si podia quedar algun dubte, Phillips conclouia al final de la carta que la venda d'avions estaria en contra de l'esperit de la política del govern nord-americà. L'11 d'agost, just l'endemà d'haver-se enviat la carta, el president Roosevelt féu públic el seu contingut en una roda de premsa. D'aquesta manera, quedava inaugurat l'embargament moral d'armes contra Espanya. A partir de llavors, havent establert aquest precedent fonamental, el govern estava lligat a la política inicial de no vendre armes a

¹⁷⁰ William Phillips a tots els consulats nord-americans a Espanya, 852.00/2510a: Circular telegram, Washington DC, 7 d'agost de 1936, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 471.

¹⁷¹ El representant de la companyia, el senyor Hartson, també informà el Departament d'Estat que l'endemà tenia previst reunir-se amb l'agregat aeri de l'ambaixada espanyola a Washington, Ramón Franco Bahamonde. Memoràndum de Charles W. Yost, Washington DC, 10 d'agost de 1936, 711.00111 Lic. Martin Company, Glenn L./2, *FRUS*, 1936, vol. II, 474-475.

Espanya. En cas de voler rectificar, caldria tenir en compte el cost polític addicional que això suposava.¹⁷²

A l'adopció de la política d'embargament moral de l'Administració Roosevelt no se li sol donar la importància que es mereix. Com ja s'ha comentat anteriorment, un dels motius pels quals tradicionalment s'ha menystingut el paper de la diplomàcia nord-americana en la dimensió internacional de la Guerra Civil Espanyola és, probablement, l'absència dels Estats Units del Pacte de No Intervenció, un acord internacional subscrit per vint-i-set governs europeus.¹⁷³ A més, la Societat de les Nacions cedí la iniciativa i donà la seva aprovació a la creació del Comitè. Els Estats Units, en no formar part de l'organisme internacional, no participaren ni tan sols en aquesta forma de suport internacional indirecte. També és cert que el Departament d'Estat sempre emfatitzà que l'embargament d'armes formava part d'una política unilateral. El secretari Hull no es cansava de recordar l'unilateralisme de la política espanyola de l'Administració Roosevelt amb una fórmula que repetia sovint en les seves converses amb representants diplomàtics d'altres països. El govern nord-americà, assegurava Hull, «(...) havia seguit des del començament la seva pròpia –separada, individual i independent– política de distanciament respecte totes les etapes de la situació espanyola, i, per descomptat, seguiria fent-ho.»¹⁷⁴

El que a vegades no es té en compte, però, és que la condició dels Estats Units com a gran potència de producció armamentista implicava que la seva participació indirecta era un

¹⁷² TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 54-56; William Phillips a Glenn L. Martin Company, Washington DC, 10 d'agost de 1936, 711.00111 Lic. Martin Company, Glenn L./5, *FRUS*, 1936, vol. II, 475-476. El 12 d'agost, Calderón, que pocs dies després desertaria del seu càrrec, havia demanat als que encara eren els seus superiors que no s'involucrés a l'ambaixada en nous esforços per obtenir armament als Estats Units atesa la coincident voluntat de la premsa, l'opinió pública i el Departament d'Estat d'adoptar una postura equidistant entre els bàndols en lluita. En comptes d'usar els serveis diplomàtics, caldria recórrer a intermediaris o a agents especialitzats, com el cèlebre Miles Sherover, home experimentat en la gestió d'interessos comercials de la Unió Soviètica als Estats Units. VIÑAS, Ángel, *La soledad de la República...*, pàg. 82.

¹⁷³ En la primera reunió del Comitè de No Intervenció del 9 de setembre a Londres hi assistiren representants d'Albània, Alemanya, Àustria, Bèlgica, Bulgària, Dinamarca, Estat Lliure d'Irlanda, Estònia, Finlàndia, França, Grècia, Hongria, Itàlia, Iugoslàvia, Letònia, Lituània, Luxemburg, Noruega, Països Baixos, Polònia, el Regne Unit, Romania, Suècia, Turquia, Txecoslovàquia i la Unió Soviètica. L'única absència notable fou Portugal, que s'hi uní més tard, en la reunió del 28 de setembre de 1936. JESSUP, Philip C., "The Spanish Rebellion and International Law", *Foreign Affairs*, vol. XV, núm. 2, gener de 1937, pàg. 269.

¹⁷⁴ «(...) this Government had pursued its own separate, individual and independent course of aloofness from all phases of the Spanish situation since the beginning, and that it would, of course, continue to do so.» Memoràndum de Cordell Hull, Washington DC, 18 de febrer de 1937, 852.00/4746, *FRUS*, 1937, v. II, pàg. 244.

requisit imprescindible per al funcionament de la política de no intervenció. Per a la Gran Bretanya, resultava fonamental que cap dels seus aliats –França i els Estats Units– s’alineés amb la Unió Soviètica. Les potències feixistes, al seu torn, mostraren un gran interès a conèixer l’actitud dels Estats Units davant el Pacte de No Intervenció. El 17 d’agost, el govern alemany donà signes d’estar preparat per entrar a l’acord, sempre que el govern espanyol alliberés els avions de Lufthansa que tenia retinguts i que l’acord també s’estengués a tots els països productors d’armament.¹⁷⁵ Per la seva banda, el ministre d’exteriors de l’Alemanya nazi, Konstantin von Neurath, havia fet saber a les diplomàcies francesa i britànica que, per als alemanys, l’adhesió dels Estats Units al Pacte de No Intervenció resultava essencial.

A mesura que l’embargament moral d’armes esdevenia una política creïble per a les potències feixistes, la qüestió de la participació formal dels Estats Units en el Pacte de No Intervenció sortí de la taula de negociacions. El 18 d’agost l’ambaixador nord-americà a Alemanya, William E. Dodd, s’assabentà per l’agència oficiosa de notícies DNB que la diplomàcia alemanya ja no considerava necessària la presència dels Estats Units en el pacte. Una setmana després, l’ambaixador francès a Roma féu saber a l’ambaixada nord-americana que finalment el pacte s’havia limitat als governs europeus perquè s’entenia la posició dels Estats Units i perquè no es volia oferir al Japó una oportunitat per entrar en la política mediterrània.¹⁷⁶

En un principi, la política d’embargament moral de l’Administració Roosevelt comptà amb un amplíssim suport polític i social. Entre les poques veus que s’hi alçaren en contra, cal destacar la del setmanari del liberalisme frontpopulista, *The Nation*. En una editorial del 29 d’agost de 1936, s’hi afirmà:

Advertint les companyies navilieres nord-americanes de no portar armes a Espanya, l’Administració està fent exactament el mateix error que Anglaterra i França. Sota el dret internacional, comerciar amb un govern reconegut amenaçat per una rebel·lió no

¹⁷⁵ “Italy Fails to Reply”, *The New York Times*, 18 d’agost de 1936, pàg. 3; DEAN, Vera Micheles, “European Diplomacy in the Spanish Crisis”, *Foreign Policy Reports*, vol. XII, núm. 18, 1 de desembre de 1936, pàg. 226.

¹⁷⁶ Memoràndum de William Phillips, Washington DC, 11 d’agost de 1936, 852.00/2692, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 478; Robert W. Bingham a Cordell Hull, Londres, 11 d’agost de 1936, 852.00/2520: Telegram, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 479; William E. Dodd a Cordell Hull, Berlín, 18 d’agost de 1936, 852.00/2671: Telegram, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 493-494; Alexander Kirk a Cordell Hull, Roma, 24 d’agost de 1936, 852.00/2708: Telegram, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 510-511.

només està permès sinó que és el que s'espera en interès de la llei i l'ordre. Hi ha hagut casos en què aquest principi ha estat objecte de greus abusos. S'ha aplicat extensament al Carib, per exemple, per reforçar el poder d'un titella escollit per Washington, que no tenia el més mínim suport popular. Tals abusos mereixen la condemna més profunda, però no hi ha cap raó per inclinar-se cap a l'altre extrem i aplicar una neutralitat esbiaixada que podria funcionar clarament en benefici dels enemics de la democràcia.¹⁷⁷

En els òrgans del liberalisme wilsonià, la crítica a la Política de No Intervenció començà força aviat. El desembre de 1936, a les pàgines de *Foreign Policy Report*, Vera Micheles Dean la denunciava. En el seu article, Dean assenyalava que l'objectiu del pacte promogut per França i la Gran Bretanya consistia a evitar que els grans poders europeus auxiliessin els bàndols en conflicte a partir de les seves preferències ideològiques. Es temia que l'ajuda militar a Espanya dividís Europa en dos blocs antagònics –comunistes i feixistes–, només units per la seva comuna antipatia per la democràcia liberal. A la pràctica, però, la política de la Gran Bretanya i França havia resultat en un allargament de la guerra i en una forma d'intervenció contra el govern republicà, a qui es privava del seu dret reconegut a comprar armes a l'estranger. A més, les justificacions de la política seguida a Espanya delatava les febleses del rumb polític per on transitaven les diplomàcies francesa i britànica:

Aquestes justificacions es basen en tres premisses principals: que, en absència d'un acord de no intervenció, els rebels haurien assegurat una major quantitat de material de guerra del que les potències feixistes foren capaces de subministrar a l'empara de la no intervenció –una proposició que roman oberta al debat; que França i la Gran Bretanya, geogràficament tan a prop d'Espanya com Alemanya i Itàlia, estaven menys ben equipades per subministrar armes que les dues dictadures –una perillosa confessió de debilitat per part de les democràcies; i que, sense un acord internacional, Alemanya i Itàlia podrien haver creat un greu perill de conflicte europeu –una hipòtesi tan difícil de provar o refutar com la convicció britànica de 1935 segons la qual les sancions petrolieres contra Itàlia haurien implicat la guerra a Europa.¹⁷⁸

¹⁷⁷ «In warning American shipping lines not to carry arms to Spain, the Administration is making precisely the same error as England and France. Under International law trade with an established government menaced by rebellion is not only permitted but expected in the interests of law and order. There have been occasions when this principle has been subject to grave abuse. It has been widely applied in the Caribbean, for example, to bolster the power of a Washington-chosen puppet who had not the least popular support. Such abuses deserve the sharpest condemnation, but they furnish no reason for leaning over backward and applying a biased neutrality which could clearly work to the advantage of the foes of democracy.» “Civil War and Intervention”, *The Nation*, 29 d'agost de 1936, vol. CXLIII, núm. 9, pàg. 229.

¹⁷⁸ «These justifications rest on three principal assumptions: that, in the absence of a non-intervention agreement, the Rebels would have secured greater quantities of war material than the Fascist powers were able to supply under cover of non-intervention —a proposition which remains open to debate; that France and Britain, geographically as close to Spain as Germany and Italy, were less well equipped to furnish arms than the two dictatorships —a dangerous confession of weakness on the part of democracies; and that, without an international agreement, Germany and Italy might have created grave danger of European conflict —an assumption difficult to prove or disprove as Britain's conviction in 1935 that oil sanctions against Italy would

Ara bé, a diferència del liberalisme frontpopulista, els analistes dels *think-tanks* wilsonians centraven les seves crítiques exclusivament en les grans potències democràtiques europees i, implícitament, disculpaven l'actitud seguida per l'Administració Roosevelt. Des de la seva perspectiva anglòfila, els resultava difícil criticar frontalment una política del govern nord-americà que no deixava de ser una forma de cooperació respectuosa amb la política seguida per la Gran Bretanya i França, amb l'aval afegit de la Societat de les Nacions. Val a dir que aquesta absència de crítica era compartida per la pràctica totalitat dels mitjans de comunicació nord-americans, els quals, fins als últims dies de 1936, no entraren a debatre –ni a penes comentar– l'embargament moral d'armes de l'Administració Roosevelt.

Els primers amics de la República als Estats Units i les eleccions presidencials de 1936

Naturalment, els primers nord-americans a mobilitzar-se per donar suport a la República espanyola foren els militants de l'esquerra: comunistes, socialistes, anarquistes, així com el sector del liberalisme progressista que, com la revista *The Nation*, als anys trenta jutjava amb certa admiració la política internacional de la Unió Soviètica i que, a nivell local, es mostrava partidari d'un Front Popular nord-americà per impedir l'ascens del feixisme i per construir unes noves bases materials que permetessin el desenvolupament d'una democràcia autèntica. En un principi, les campanyes de l'incipient moviment de solidaritat amb la República espanyola se centraven en la recollida de material humanitari. Poc després –i gràcies, sobretot, al zel organitzatiu dels comunistes– el moviment també promogué el reclutament de voluntaris per anar a lluitar a Espanya en la famosa Brigada Lincoln.

Per la seva capacitat de mobilització, l'esquerra sindical fou un altre sector decisiu del moviment nord-americà de solidaritat democràtica amb Espanya. La influència catòlica en el moviment obrer –especialment en la confederació més important del sindicalisme industrial,

have involved Europe in war.» DEAN, Vera Micheles, “European Diplomacy in the Spanish Crisis”, *Foreign Policy Reports*, vol. XII, núm. 18, 1 de desembre de 1936, pàg. 232.

el Congress of Industrial Organizations (CIO)– va impedir que les direccions sindicals es pronunciessin a favor de l'Espanya republicana. De totes maneres, nombrosos sindicats i federacions locals van implicar-se a fons en el suport al govern republicà espanyol des de bon principi. En el món del treball, un dels amics més influents de la República espanyola fou David Dubinsky, el líder d'un dels sindicats més militantment antifeixistes de l'època, l'International Ladies' Garment Workers Union (ILGW).¹⁷⁹

A principis d'agost de 1936, Walter M. Citrine i Walter Schevenels, president i secretari, respectivament, de la Federació Sindical Internacional (FSI, també coneguda com la Internacional d'Amsterdam) van dirigir-se a Dubinsky per demanar-li ajuda per a l'Espanya en guerra. La FSI va establir un Labor Solidarity Fund per cobrir necessitats de roba, menjar i medicines. A Dubinsky li van demanar que el moviment obrer nord-americà aportés un total de cent mil dòlars. La seva resposta immediata fou anunciar una contribució de cinc mil dòlars per part del seu sindicat. En declaracions a *The New York Times*, el sindicalista afirmà: «La derrota dels feixistes espanyols resulta essencial per a la preservació de la democràcia i la pau. Estic segur que el moviment obrer nord-americà respondrà generosament a la crida de la Federació Sindical Internacional a favor de la democràcia a Espanya.»¹⁸⁰ Per aconseguir l'objectiu total, l'ILGW va organitzar la Trade Union Red Cross for Spain, popularment coneguda com a Creu Roja del Treball (Labor's Red Cross). Dubinsky s'ocupà de la tresoreria de la nova organització. Al maig de 1937, ja havia recaptat cent vint-i-cinc mil dòlars.¹⁸¹

Tot i que la qüestió espanyola quasi no va aparèixer en les eleccions presidencials de novembre de 1936, alguns membres del Partit Republicà van aprofitar la visible solidaritat de Dubinsky amb l'antifeixisme espanyol per acusar la candidatura demòcrata de connivència amb elements radicals. Dubinsky acabava d'abandonar el Partit Socialista i havia ajudat a

¹⁷⁹ Dubinsky, per exemple, ajudà a organitzar el World Labor Athletic Carnival a Nova York l'estiu de 1936, com a protesta pels jocs olímpics de Berlín de 1936. ROBERTS, John Walter, *Putting foreign policy to work: the role of organized labor in American foreign relations, 1932-1941*, Nova York, Garland Pub., 1995, pàg. 96-98.

¹⁸⁰ «The defeat of the Spanish fascists is considered essential to the preservation of democracy and peace. I am confident that the American labor movement will respond generously to the appeal of the International Federation of Trade Unions in behalf of liberty and democracy in Spain.» “Dubinsky Appeals For Unity Of Labor”, *The New York Times*, 5 d'agost de 1936, pàg. 10.

¹⁸¹ PARMET, Robert D., *The master of Seventh Avenue: David Dubinsky and the American labor movement*, Nova York, Nova York University Press, 2005, pàg. 137.

fundar l'American Labor Party, el qual, a Nova York, donava suport a Roosevelt. Amb l'evident objectiu d'associar el president amb polítiques extremistes, diaris de la cadena Hearst com el *New York American* denunciaven l'ajuda de Dubinsky a l'Espanya republicana com una forma d'intervenció.¹⁸² Fins i tot el John D. M. Hamilton, cap del Comitè Nacional del Partit Republicà, s'adreçà al president per demanar-li que repudiés el suport de Dubinsky a la seva candidatura, a qui descrigué com «un home que va prestar ajuda financera als comunistes a Espanya perquè puguin seguir horroritzant el món civilitzat amb els seus assassinats de clergues (...)».¹⁸³

En la solidaritat del moviment obrer amb l'Espanya republicana, els obrers comunistes també exerciren un paper important, sobretot a través de la International Workers Order (IWO), que també formava part de la Creu Roja del Treball. La IWO funcionava com una coordinadora de societats de solidaritat obrera de l'època, organitzades seguint criteris de fraternitat ètnica i immigrant i amb hegemonia comunista. Amb tot, la Creu Roja del Treball anà perdent l'impuls inicial, ja que els comunistes preferiren promocionar el North American Committee to Aid Spanish Democracy (NACASD), molt menys sospitós d'obrerisme esquerranista i, per tant, més adequat per a l'estratègia frontpopulista del moment.¹⁸⁴

Ben aviat, el NACASD esdevingué la principal plataforma nord-americana de solidaritat amb la República. Estava liderada per un bisbe metodista, Francis J. McConnell, i agrupava les entitats més actives en la solidaritat amb l'Espanya democràtica, entre les quals cal esmentar: el Medical Bureau to Aid Spanish Democracy –presidida pel doctor Walter B. Cannon, professor a la Harvard Medical School, d'inclinació conservadora i amic personal de Juan Negrín–, l'American League against War and Fascism, l'American Student Union, la League

¹⁸² PARMET, Robert D., *The master of Seventh Avenue...*, pàg. 138.

¹⁸³ «a man who rendered financial aid to Communists in Spain so that they might continue to horrify the civilized world with their murders of clergymen (...)» “Hamilton Assails Elector Dubinsky”, *The New York Times*, 24 de setembre de 1936, pàg. 8. Les acusacions per vincular Dubinsky als comunistes tenien una motivació clarament electoral i resultaven molt forçades. A més de l'atracció política pels resultats del *New Deal*, un dels principals motius pels quals Dubinsky havia abandonat el Partit Socialista, igual que els membres de la Vella Guàrdia, era justament pel dèbil anticomunisme de Norman Thomas. Fins i tot va condemnar el partit per haver participat en una manifestació conjunta de Primer de Maig: «I can no longer be identified with a party that is making alliances with the Communists.» Citat a SCHLESINGER JR., Arthur Meier, *The Age of Roosevelt. The Politics of Upheaval*, Boston, Houghton Mifflin, 1960, pàg. 619.

¹⁸⁴ REY, Marta, *Stars for Spain...*, pàg. 179-182.

for Industrial Democracy i els partits comunista i socialista. Tenia unes 60 seccions locals arreu del país i assegurava comptar amb uns tres milions de membres.¹⁸⁵

Texaco, al costat de Franco

Si l'esquerra política i sindical fou el principal suport immediat amb què comptà la República espanyola als Estats Units, el bàndol franquista rebé, a més de la jerarquia catòlica, l'ajuda d'algunes de les grans companyies nord-americanes amb interessos a Espanya. Un dels suports internacionals a la causa franquista més decisius i emblemàtics fou el de les companyies petrolieres angloamericanes. Shell, Standard of New Jersey, Atlantic Refining Company i Texaco vengueren un total aproximat de 20 milions de dòlars de petroli als militars insurrectes.¹⁸⁶ Les companyies s'esforçaren a oferir el petroli en unes condicions molt avantatjoses. El bàndol franquista va obtenir 3.500.000 tones de petroli a crèdit (més del doble de les importacions cap al bàndol republicà). L'abundant disponibilitat del petroli angloamericà no només permeté fer funcionar l'exèrcit de Franco. Alemanya i Itàlia també en depenien.¹⁸⁷

Com és ben sabut, la companyia que més obertament es comprometé amb la causa franquista fou Texaco. El president del seu consell d'administració, l'excapità Torkild Rieber, d'origen noruec i nacionalitzat nord-americà, era obertament filofeixista. Quan s'assabentà que havia esclatat la guerra a Espanya i que els militars insurrectes només havien capturat tres vaixells de CAMPSA, Rieber ordenà que cinc dels seus tancs que es trobaven a alta mar canviessin de rumb i es dirigissin a Tenerife, en possessió dels insurgents, on hi havia una gran refinèria de petroli. A finals d'agost de 1936, es reuní amb Franco i li prometé el subministrament a crèdit

¹⁸⁵ BUELL, Raymond Leslie, "U.S. neutrality in the Spanish conflict", *Foreign Policy Reports*, vol. XIII, núm. 17, 15 de novembre de 1937, pàg. 206-207.

¹⁸⁶ WHEALEY, Robert, "How Franco Financed his War – Reconsidered", *Journal of Contemporary History*, vol. XII, núm. 1, gener de 1977, pàg. 146.

¹⁸⁷ CASANOVA, Julián, *República y guerra civil*, Barcelona, Crítica/Marcial Pons, 2007, pàg. 287-288.

de tot el petroli que necessités. La venda de petroli a crèdit resultava molt convenient per a les autoritats franquistes, atesa la poca disponibilitat de reserves monetàries.

Quan, a partir de gener de 1937, la venda de petroli a crèdit a Espanya esdevingué il·legal, Rieber preferí violar les lleis a haver de posar obstacles al subministrament de petroli a Franco. Els vaixells de Texaco simulaven tenir com a destí la ciutat d'Anvers, però, en realitat, es dirigien a ports espanyols controlats pels franquistes. El fiscal general dels Estats Units, Homer Cummings, es queixà d'aquesta violació encoberta de la legislació de neutralitat. Com a resposta, Rieber ordenà que els enviaments continuessin a través d'Itàlia. Ni tan sols una multa de vint mil dòlars que hagué de pagar la companyia aconseguí frenar l'ajuda de Texaco a Franco.¹⁸⁸ A més, en fort contrast amb les dificultats amb què la República intentà aconseguir vaixells de càrrega, Texaco va posar la seva flota a disposició de Franco.¹⁸⁹ Durant tota la guerra, Texaco vengué a Espanya més de 1.400.000 tones de petroli. A través de la venda a crèdit, Rieber arriscà fins a sis milions de dòlars de la companyia en la seva aposta per la victòria franquista.¹⁹⁰

L'actitud hostil de les petrolieres nord-americanes cap al govern republicà quedà palesa ben aviat. A Tànger, pocs dies després de l'esclat de la guerra, l'estatunidenca Vacuum Oil Company es trobà amb el dilema de si havia de subministrar carburant per als vaixells de la marina republicana. El cònsol general estatunidenc a Tànger, Maxwell Blake, recomanà a la companyia de demorar el lliurament fins que se sabés l'opinió de les autoritats de la ciutat internacional. Des de Washington, el 22 de juliol, Hull validà la resposta del cònsol general i afirmà que, tot i que el govern nord-americà no acceptava l'Estatut de Tànger, en nom de la cooperació internacional i per evitar majors complicacions, estava d'acord amb la decisió de l'autoritat internacional de la ciutat. Per tant, el Departament d'Estat no pensava donar suport

¹⁸⁸ HOWSON, Gerald, *Arms for Spain: the untold story of the Spanish Civil War*, Nova York, St. Martin's Press, 1998, pàg. 73; CHESTER, Edward W., *United States oil policy and diplomacy: a twentieth century overview*, Westport, Greenwood Press, 1983, pàg. 63-64.

¹⁸⁹ VIÑAS, Ángel, *La soledad de la República...*, pàg. 135.

¹⁹⁰ FEIS, Herbert, *The Spanish Story*, Nova York, W.W. Norton, 1966, pàg. 269. Segons dades de la CAMPSA franquista, tres quartes parts del petroli consumit per l'exèrcit de Franco provenia dels Estats Units. La resta s'aconseguia a través d'intermediaris en ports britànics i belgues. HUBBARD, John R., "How Franco Financed His War", *The Journal of Modern History*, vol. XXV, núm. 4, desembre de 1953, pàg. 404.

a cap ciutadà nord-americà a Tànger que subministrés materials a cap dels dos bàndols.¹⁹¹ Finalment, la Vacuum Oil es limità a lliurar petites quantitats de combustible a través d'un intermediari. En canvi, subministrà sense problemes al comitè petroler del bàndol rebel, organitzat per Demetrio Carceller, provinent de la CEPSA.¹⁹²

Una altra companyia nord-americana que destacà per la seva bona relació amb el bàndol franquista fou General Motors. Bona part dels 12.000 camions americans que van comprar els franquistes eren d'aquesta companyia (els preus dels camions italians i alemanys eren massa elevats). Alguns d'aquests contractes es pagaran en fórmules de crèdit més o menys encobert que vorejaven la violació de la legislació nord-americana, per bé que el Departament d'Estat es mostrà força flexible en la seva aplicació.¹⁹³

Una guerra per la democràcia?

Durant el 1936, els nord-americans amb una idea clara i unes simpaties definides sobre la guerra a Espanya eren una petita minoria. La resta es movia entre la indiferència i la confusió. Per començar, el tractament mediàtic que arribava als Estats Units sobre la guerra alimentava seriosos dubtes sobre el significat real del conflicte. Es tractava, com afirmava la jerarquia catòlica nord-americana, d'una guerra santa entre el comunisme ateu i la civilització cristiana? O era, tal com pregonava l'esquerra frontpopulista, la lluita de supervivència d'un govern democràtic traït per l'oligarquia local i agredit pel feixisme internacional? En quin bàndol s'haurien posicionat els grans líders històrics de la nació, Washington i Lincoln, si l'atzar els hagués fet néixer a Espanya? Per tal de convèncer la massa de ciutadans apàtics o indecisos, els nord-americans compromesos amb un o altre bàndol es lliuraren a una guerra de propaganda per intentar establir el marc conceptual hegemònic sobre els motius pels quals

¹⁹¹ Maxwell Blake a Cordell Hull, Tànger, 21 de juliol de 1936, 852.00/2190: Telegram, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 442; Cordell Hull a Maxwell Blake, Washington DC, 22 de juliol de 1936, 852.00/2190: Telegram, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 445-446.

¹⁹² VIÑAS, Ángel, *La soledad de la República...*, pàg. 67.

¹⁹³ TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 166-7.

Espanya es dessagnava. Si bé el debat ideològic sobre Espanya no defallí en tot el conflicte, fou justament durant els seus primers mesos quan les diferents concepcions sobre la caracterització de la guerra espanyola competiren de manera més intensa.

Val la pena tenir en compte que, malgrat la indiferència de la majoria, l'interès per Espanya als Estats Units havia augmentat molt amb l'adveniment de la II República. La simpatia que generà el nou règim es devia, en gran part, a l'aparent punt d'inflexió que representava la irrupció d'una nova democràcia en un context internacional de crisi i progressiva desaparició de sistemes democràtics. Tal com recorda l'historiador Julián Casanova: «[Espanya] fue el único país de Europa en el que la República democrática surgió en los años treinta tras una dictadura militar.»¹⁹⁴

En efecte, Carlton J. H. Hayes constatà que, des de 1931, Espanya fou destinatària d'un notable sentiment de solidaritat democràtica als Estats Units. Abans, el coneixement dels nord-americans sobre Espanya consistia en estereotips que s'arrossegaven des de feia temps i que la guerra de 1898 havia intensificat. La presència d'Espanya en els plans d'estudi de les universitats era pràcticament inexistent. També era notòriament absent en els mitjans de comunicació, llevat d'algunes notícies escadusseres sobre les afeccions mèdiques de la família reial i sobre l'afició d'Alfons XIII per la conducció d'alta velocitat.¹⁹⁵

Bona prova de l'interès que despertà la nova democràcia espanyola és que un dels primers encàrrecs que rebé Claude Bowers per part del president Roosevelt fou el d'esbrinar quin seria el paper d'Espanya en cas que el president es decidís a formular una crida a la humanitat contra les dictadures. L'encàrrec responia a la preocupació de Roosevelt pel declivi internacional de la democràcia i a la incertesa sobre el grau de compromís democràtic del nou règim republicà espanyol.¹⁹⁶

¹⁹⁴ CASANOVA, Julián, *Europa contra Europa, 1914-1945*, Barcelona, Crítica, 2011, pàg. 148.

¹⁹⁵ Hayes, de simpaties clarament franquistes, lamentava l'aparent ingenuïtat d'aquest sentiment: «In 1931, rather suddenly, Spain began to figure prominently in our journals and radio-broadcasts, and the news that it was becoming a republic was popularly welcomed. For we Americans are predisposed to regard with special favor the adoption of a republican form of government by any foreign nation. It should produce abroad, we like to believe, the same workable type of liberal political democracy as we have at home; and in the case of Spain, it should prove especially beneficent.» HAYES, Carlton Joseph Huntley, *The United States and Spain...*, pàg. 137-138.

¹⁹⁶ Les instruccions literals del president Roosevelt, tal com les recordà Bowers a les seves memòries, foren les següents: «One thing I want you to find out when you get over there is what would be the effect of my making

El debat nord-americà sobre el paper de la democràcia en el conflicte espanyol és indicatiu d'alguns aspectes interessants de la memòria històrica democràtica de l'època. En esclatar la guerra a Espanya, algunes figures aïllades de l'esquerra que simpatitzaven amb la República espanyola invocaren els records de la Primera Guerra Mundial, la guerra que, segons prometé el president Wilson, acabaria amb totes les guerres i construiria "un món segur per a la democràcia". El corresponent de *The Nation* a Espanya, Louis Fischer, intentà commoure els seus lectors lligant la descripció d'un bombardeig sobre Madrid amb els sentiments humanitaris que havia despertat la invasió alemanya de Bèlgica el 1914.¹⁹⁷

La identificació voluntària entre la Gran Guerra i la Guerra Civil Espanyola era minoritària i maldestra. En primer lloc, xocava contra un record dolorós i de penediment col·lectiu. Als Estats Units del període d'entreguerres, la desconfiança vers la versió oficial sobre les causes de la Gran Guerra estava molt generalitzada. Ben aviat aparegueren llibres que posaven en qüestió que la guerra fos una croada per la democràcia, presumptament amenaçada a escala planetària pel militarisme prussià. Albert Jay Nock, a *Myth of a Guilty Nation* (1922), responsabilitzà a França i la Gran Bretanya per l'esclat de la guerra, mentre que el mateix any, John Kenneth Turner, a *Shall It Be Again?* (1922), afirmava que Wilson havia fet entrar el país en guerra per tal de salvar Wall Street. El llibre de Harry Elmer Barnes *The Genesis of the World War* (1926) assegurava que el nacionalisme germànic de preguerra era menys intens que el dels seus enemics europeus. Fins i tot una obra com *The Origins of the World War* (1928) de Sidney B. Fay, que no pretenia assenyalar culpables, tendia a ser lleugerament favorable a Alemanya.¹⁹⁸

an appeal over the heads of government to the peoples of the world. I'm greatly disturbed over the trend of the world dictatorships. I'm a Jeffersonian democrat, despite some of the laws enacted recently in Congress. Italy is gone. Japan is gone. Germany with Hitler is becoming a menace. Now I can see that Spain has a potentiality to becoming again one of the foremost nations. She isn't one today. I don't know how positively she stands on democracy, but I'm anxious to have Spain on our side of the table.» Citat a BOWERS, Claude G., *My life: The Memoirs of Claude Bowers*, Nova York, Simon and Schuster, 1962, pàg. 264.

¹⁹⁷ Fischer donà detalls dels efectes de la destrucció de la ciutat a mans de l'aviació sota les ordres de Franco i la consegüent crisi humanitària: «The Spanish government, with every resource absorbed by war, hasn't the trucks or buses, or food or money enough, to evacuate the civilian population of Madrid, and from outside comes no help. Where is the world which answered the call of Belgium?» FISCHER, Louis, "Under Fire in Madrid", *The Nation*, 12 de desembre de 1936, pàg. 694.

¹⁹⁸ OFFNER, Arnold A., *American appeasement...*, pàg. 3; NOCK, Albert Jay, *The myth of a guilty nation*, Nova York, B.W. Huebsch, 1922; TURNER, John Kenneth, *Shall it be again?*, Nova York, B.W. Huebsch, Inc., 1922; BARNES, Harry Elmer, *The genesis of the world war; an introduction to the problem of war guilt*, Nova York, A.A. Knopf, 1926; FAY, Sidney Bradshaw, *The origins of the world war*, Nova York, Macmillan, 1929; ADLER,

Entre sectors significatius de l'esquerra nord-americana, la mateixa idea d'una guerra per la pau i la democràcia es considerava un oxímoron perillós i inacceptable. Segons una opinió molt popular a l'època, la guerra moderna comportava tal grau de destrucció i requeria una direcció política tan autoritària que qualsevol intent de salvar la democràcia a través de la guerra hauria d'implicar, per força, la destrucció de les institucions democràtiques i el nivell mínim de benestar material que les feia possibles.¹⁹⁹ La reticència a acceptar la idea d'una guerra d'ideals nobles venia recolzada justament per l'experiència de la Gran Guerra, el balanç de la qual, vint anys després, obligava a reconèixer el dramàtic descens de països amb sistemes democràtics arreu del món i el paral·lel ascens de la ideologia militarista i els programes de rearmament militar.²⁰⁰

Selig, "The War-Guilt Question and American Disillusionment, 1918-1928", *The Journal of Modern History*, vol. XXIII, núm. 1, març de 1951, pàg. 1-28.

¹⁹⁹ Quan el comitè legislatiu del CIO, amb John L. Lewis al capdavant, enuncia el seu programa polític per a 1940, deixa clara la seva adhesió al principi que vinculava la guerra a l'exterior amb la desaparició de la democràcia a l'interior: «It has become clear that if the United States permits itself to become engaged in the wars of Europe and Asia there will be a complete blackout of all democratic American institutions.» *Daily Worker*, 18 de desembre de 1939. Citat a MINTON, Bruce i STUART, John, *The Fat Years and The Lean*, Nova York, International Publishers, 1940, pàg. 422. Russell, com molts altres liberals, entenia la participació en una conflagració bèl·lica mundial com un perill letal a la supervivència de la democràcia. Per això demanava que els Estats Units, en cas d'esclatar una altra guerra a Europa, romanguessin neutrals i mantinguessin així l'esperança democràtica: «Whether America is a belligerent or not, air attacks on England and France will effect a vast destruction of life and property, generating a mood of panic rage which can only be kept in order by a severe military dictatorship. (...) A war for democracy cannot but end with the disappearance of democracy in Europe, except possibly in Scandinavia.» RUSSELL, Bertrand, "The Case for U.S. Neutrality", *Common Sense*, vol. VIII, núm. 3, març de 1939, pàg. 8-9.

²⁰⁰ Segons l'historiador Julián Casanova, el decliu de la democràcia liberal en l'Europa d'entreguerres es podia comptabilitzar de la manera següent: «En 1920, de los veintiocho estados europeos, todos menos dos (la Rusia bolchevique y la Hungría del dictador derechista Horthy) podían clasificarse como democracias o sistemas parlamentarios restringidos. A comienzos de 1939, más de la mitad, incluida España, habían sucumbido ante dictadores con poderes absolutos. Siete de las democracias que quedaban fueron desmanteladas entre 1939 y 1940, tras ser invadidas por el ejército alemán e incorporadas al nuevo orden nazi, con Francia, Holanda o Bélgica como ejemplos más significativos. A finales de 1940, sólo seis democracias permanecían intactas: el Reino Unido, Irlanda, Suecia, Finlandia y Suiza.» CASANOVA, Julián, *República y guerra civil*, Barcelona, Crítica/Marcial Pons, 2007, pàg. XVII. Per la seva banda, l'historiador Eric Hobsbawm, amb un recompte que inclou l'Hemisferi Occidental, afirmà: «(...) the only European countries with adequately democratic political institutions that functioned without a break during the entire inter-war period were Britain, Finland (only just), the Irish Free State, Sweden and Switzerland. In the Americas, the other region of independent states, the situation was more mixed, but hardly suggested a general advance of democratic institutions. The list of consistently constitutional and non-authoritarian states in the western hemisphere was short: Canada, Colombia, Costa Rica, the USA and that now forgotten 'Switzerland of south America' and its only real democracy, Uruguay.» HOBSBAWM, Eric J., *The Age of Extremes: a History of the World, 1914-1991*, Nova York, Pantheon Books, 1994, pàg. 111.

Val a dir que la dreta nord-americana més radical i filofeixista sabé explotar les possibles afinitats entre la guerra a Espanya i la Primera Guerra Mundial. Fletcher Pratt, a *The American Mercury*, no dubtava a identificar similituds amb la primera etapa de la Gran Guerra: l'escenari de guerra era tan remot que no afectava directament a cap nord-americà i el govern havia proclamat, en un principi, el desig de romandre neutral. Mentrestant, els “propagandistes” s'esforçaven a educar la població perquè interpretés el conflicte com una croada per la democràcia.²⁰¹

Per raons òbvies, la major part de l'esquerra nord-americana evità les comparacions amb la Gran Guerra.²⁰² En canvi, donà una gran importància i centralitat a la qüestió democràtica a Espanya, tal com demostra el nom de la principal organització de solidaritat amb l'Espanya republicana, el North American Committee to Aid Spanish Democracy. L'èmfasi es corresponia amb la línia adoptada pels comunistes d'arreu i implicava un cert esforç propagandístic per restar importància als aspectes socialment revolucionaris a fi de presentar el sistema republicà espanyol com una democràcia homologable a la nord-americana.²⁰³ Des del catolicisme profranquista, tampoc no faltaren veus que, com la del reverend Michael D.

²⁰¹ PRATT, Fletcher, “Propaganda from Spain”, *The American Mercury*, vol. XLI, núm. 163, agost de 1937, pàg. 409-422. Altres exemples interessants apareguts en les revistes més refinades de l'extrema dreta intel·lectual nord-americana, on s'alternen atacs contra les pretensions democràtiques del bàndol franquista amb un menyspreu directe per la causa democràtica en si mateixa: VON R. KUEHNELT-LEDDIHN, Erik, “The Anatomy of the Leftist”, *The Examiner*, vol. II, núm. 2, primavera de 1939, pàg. 147-159; JERROLD, Douglas, “The Issues on Spain”, *The American Review*, vol. IX, núm. 1, abril de 1937, pàg. 1-34; JERROLD, Douglas, “Red Propaganda from Spain”, *The American Review*, vol. IX, núm. 2, maig de 1937, pàg. 120-151; DENNIS, Lawrence, “Russia's Private War in Spain”, *The American Mercury*, vol. XL, núm. 158, febrer de 1937, pàg. 158-166; PRATT, Fletcher, “Hot-air Castles in Spain”, *The American Mercury*, vol. XLIII, núm. 172, abril de 1938, pàg. 450-461; CRAM, Ralph Adams, *The end of democracy*, Boston, Marshall Jones, 1937, pàg. 59-63.

²⁰² També hi hagué qui, com el poeta Archibald MacLeish, féu l'esforç de combatre la identificació entre la Gran Guerra i la Guerra Civil Espanyola. En aquest cas, MacLeish lamentava que la identificació fos formulada per elements liberals: «The weakness of this argument lies in its assumption that the pattern of 1914 fits the facts of 1937. The military vocabulary of 1914 and 1937 are not the same. In 1914 the methodical and murderous shelling of the civil population of a Spanish seacoast town by German fleet would have been an act of war. In 1937 it is not an act of war. The Spaniards merely die, and the Germans sail away.» MACLEISH, Archibald, “The Communists, the Writers, and the Spanish War”, *The New Masses*, 22 de juny de 1937, dins MACLEISH, Archibald, *A Time to Speak*, Boston, Houghton Mifflin Company, 1940, pàg. 103-105.

²⁰³ L'èxit d'aquesta estratègia arribà més tard, sobretot a partir del maig del 1937. Probablement hi ajudà el fet que un socialista tan moderat i respectable com Norman Thomas confirmà amb la seva experiència a Espanya el nou rol moderador dels comunistes espanyols: «As early as 1937 there was a jest in Spain to the effect that if one were too conservative to join the left Republican the communists would take him. The party which claimed allegiance to Lenin was vociferously non-revolutionary. Its socialization—and the government's—was mostly confined to the property of its enemies. It wanted the world to know that it fought only for “democracy” as part of an international Popular Front against fascism. This fitted into the general communist line. It also took account (so its supporters said) of the opposition of the peasants to collectivism and of the need of Spain for foreign capital for its development as well as for foreign friendship against the fascists.» THOMAS, Norman, *Socialism on the defensive*, Nova York, Harper & Brothers, 1938, pàg. 140-141.

Forrest, intentaren neutralitzar la retòrica democràtica de l'esquerra a base de crear una imatge democràtica de Franco, a qui s'arribà a descriure com l'equivalent espanyol de George Washington.²⁰⁴

La posició de *Current History* sobre Espanya, i sobretot la seva evolució a mesura que se succeïen els esdeveniments, té cert interès. Molts dels seus escriptors i bona part del seu públic potencial es poden encasellar en la família política del liberalisme wilsonià, si bé en una versió més popular i accessible que la dels estirats seminaris del Council on Foreign Relations o la Foreign Policy Association.²⁰⁵ En el primer editorial dedicat al tema, el setembre de 1936, la revista advertia els seus lectors sobre el caràcter extremista dels actors polítics a Espanya. Els editors donaven per fet que la democràcia no formava part dels objectius de guerra del govern legítim i que el govern republicà d'esquerres estava condemnat al fracàs, ja que representava «un punt de vista de classe mitjana en una nació en la qual no hi ha classe mitjana.»²⁰⁶

En els primers mesos de la guerra, *Current History* compartia amb el gruix del liberalisme wilsonià la convicció que la guerra a Espanya no tenia res a veure amb la democràcia. Al contrari, el seu esclat feia témer la fi de tota esperança democràtica per al país. El gener de

²⁰⁴ GUTTMANN, Allen, *The wound in the heart...*, pàg. 42. Un altre exemple representatiu de la posició de la jerarquia catòlica nord-americana en relació amb aquest tema és la bel·ligerància amb què el bisbe O'Connell descrivia les parts en conflicte. O'Connell negava simpaties feixistes, però reclamava més comprensió per a aquells països que havien escollit el feixisme com a “mur de defensa” contra el comunisme. «Americans talk about the government in Spain and speak of General Franco as the leader of the Rebels. But it seems that they have never learned the truth, which is the so-called government is no government at all, but only an unruly mob of atheists and Communists. Why Franco is called a Rebel I cannot understand. He is fighting for Christian civilization in Spain. Americans talk of democracy, but there is no democracy in the Valencia Government; it is nothing but piracy and communism gone rank. England woke up to that fact a long time ago and the press is standing by Franco. I cannot understand the attitude of the American press.» El més interessant d'O'Connell és que connecta el debat sobre la democràcia a Espanya amb el debat democràtic sobre la reforma constitucional: «Democracy will not take care of itself. Americans are too prone to take things easy, but we had better be aware of the dangers in our midst. For one thing, we should stand firm by the Constitution and not tear it apart. That is one of the first things that the Communists do.» “Boston Cardinal Hails Franco Aims”, *The New York Times*, 19 de març de 1938, pàg. 3.

²⁰⁵ *Current History* fou fundada el 1914 com un suplement del diari *The New York Times* per tractar la guerra amb més profunditat que la mera crònica periodística. Després de la Primera Guerra Mundial, passà a tenir un format amb articles llargs sobre afers nacionals i internacionals, on es combinaven el rigor i l'afany divulgatiu. El 1949, el diari va vendre la revista, que encara avui en dia segueix funcionant com a publicació independent. LUSTIG, Joshua, “A Hundred Years of *Current History*”, *Current History*, vol. CXIII, núm. 759, gener 2014, pàg. 4-5.

²⁰⁶ «a middle class point of view in a nation in which there is no middle class.» *Current History*, vol. XLIV, núm. 6, setembre de 1936, pàg. 21-22.

1937, els editors insistien en aquesta idea, que semblava confirmar-se a mesura que avançava la guerra: «Fins i tot a principis d'agost estava clar que, fos quin fos el resultat, la democràcia espanyola estava condemnada i que el bàndol victoriós seria d'un to extremista, d'esquerres o de dretes.»²⁰⁷

Bona part de les elits liberals no entenien el conflicte espanyol com una lluita entre democràcia i feixisme, tal com la presentava l'esquerra, ni com la batalla a mort entre comunisme i cristianisme, tal com afirmaven els catòlics. La seva interpretació era més aviat una combinació pessimista de les dues tesis, una anàlisi que delatava un cert gust liberal per les explicacions de síntesi balançada, d'identificació entre objectivitat i neutralisme, així com per la repugnància pels extrems en general. En els quaderns quinzenals de la influent *Foreign Policy Association*, Vera Micheles Dean afirmava: «La Guerra Civil Espanyola ha cristal·litzat la lluita europea entre el feixisme i el comunisme, una lluita que, fins aleshores, no havia tingut un camp de batalla comú.»²⁰⁸ Un mes després, en la mateixa publicació, Charles A. Thompson qüestionava la caracterització de la guerra que havia fet Dean. Per Thompson, entendre la guerra espanyola com una batalla entre el comunisme i el feixisme era una visió excessivament simplista.²⁰⁹ Ara bé, Thompson compartia la idea segons la qual la indiscutible víctima de la guerra espanyola era la mateixa democràcia, almenys tal com s'entenia als països capitalistes:

La transformació de la guerra civil en una lluita social pot comportar la fi de la democràcia espanyola en la seva fase política burgesa. Depenent de quin bàndol guanyi, pot ser substituïda, o bé per una dictadura militar-feixista, amb el suport de tropes estrangeres i ajuda financera; o possiblement algun tipus de sistema federal, que vinculi a una sèrie d'administracions regionals semiautònomes caracteritzades per diversos graus de socialització.²¹⁰

²⁰⁷ «Even in early August it was clear that, whatever the outcome, Spanish democracy was doomed and that the victorious party would be of an extreme hue, either of the Right or the Left.» “Log of Major Currents”, *Current History*, vol. XLV, núm. 4, gener de 1937, pàg. 20.

²⁰⁸ «Spain's civil war crystallized the European struggle between fascism and communism which had hitherto lacked a common battleground.» DEAN, Vera Micheles, “European Diplomacy in the Spanish Crisis”, *Foreign Policy Reports*, vol. XII, núm. 18, 1 de desembre de 1936, pàg. 222.

²⁰⁹ THOMPSON, Charles A., “Spain: Issues Behind the Conflict”, *Foreign Policy Reports*, vol. XII, núm. 20, 1 de gener de 1937, pàg. 246-256.

²¹⁰ «The transformation of the civil war into a social struggle may spell doom for Spanish democracy in its bourgeois political phase. Depending on which side wins, it may be replaced either by a military-Fascist dictatorship, supported by foreign troops and financial aid; or possibly some sort of federal system, linking together a number of semi-autonomous regional administrations characterized by various degrees of

Com veurem més endavant, aquesta percepció es veurà fortament alterada des de la primavera de 1937. Els editors de *Current History* començaran a considerar que el govern republicà lluita per la democràcia. L'actitud de l'Espanya republicana servirà com a exemple del contrast entre la resistència ferotge dels demòcrates en armes i la passivitat claudicant de la democràcia britànica: «(...) els republicans han unificat les seves forces i s'han més que defensat (...) No es pot dir el mateix dels seus col·legues demòcrates a l'estranger en les seves relacions diplomàtiques amb les potències feixistes.»²¹¹

Almenys fins a gener de 1937, el president Roosevelt també pensava que la guerra a Espanya era un conflicte entre feixistes i comunistes.²¹² A la primavera de 1937, el pensament del president sobre Espanya evolucionarà de manera paral·lela a la dels creadors d'opinió del liberalisme wilsonià. Entre els factors que afavoriren aquest canvi, és difícil determinar fins a quin punt fou efectiva la propaganda democràtica de l'esquerra o els signes de moderació que arribaven des de l'Espanya republicana. Atesa la facilitat amb què, en política exterior, la retòrica democràtica del president se subordinava a les seves prioritats geoestratègiques – l'amistat amb els dictadors llatinoamericans s'intensificà durant l'Administració Roosevelt –, és probable que aquest canvi de percepció estigués més influït per motius exògens al debat sobre el paper de la democràcia en la guerra espanyola, com ara el desenvolupament de la dimensió internacional del conflicte i les lliçons que el conflicte espanyol estava aportant al pensament estratègic nord-americà de l'època.

socialization.» THOMPSON, Charles A., "Spain: Civil War", *Foreign Policy Reports*, vol. XII, núm. 21, 15 de gener de 1937, pàg. 268.

²¹¹ «(...) the loyalists have unified their forces and more than held their own (...) The same cannot be said for their democratic colleagues abroad in their diplomatic dealings with the fascist powers.» "Non-Intervention: A New Chapter", *Current History*, vol. XLVI, núm. 1, abril de 1937, pàg. 21-22. Més endavant, aquesta tendència arrelarà amb força. En un editorial de setembre de 1937, els editors de *Current History* semblen ser cada vegada més prorepublicans. La legitimitat democràtica del govern republicà ja no es qüestiona. Segons els editors, en un any, els franquistes han aconseguit victòries diplomàtiques remarcables, gràcies, en part als avenços d'Alemanya i, especialment d'Itàlia a la Mediterrània, amb la pràctica ocupació de Mallorca: «Consequently, after one year of war, the rebels and their polyglot hordes have advanced from the position of being the manufacturers of a revolution against a legally and democratically constituted government to that of an international power with several diplomatic aces up its sleeve. And this advance has been achieved largely at the expense of Great Britain, whose strategic situation has deteriorated correspondingly.» "One Year of the Spanish War", *Current History*, vol. XLVI, núm. 6, setembre de 1937, pàg. 16-17.

²¹² José Camprubí a Franklin Delano Roosevelt, Nova York, 30 de gener de 1937, PPF4363: TS, *FDR and FA*, vol. IV, pàg. 45-46.

La guerra mediàtica: atrocitats d'una guerra fratricida

El 28 de juliol de 1936 apareixia a les pàgines de *Chicago Daily Tribune* l'entrevista que el periodista Jay Allen aconseguí fer-li al general Francisco Franco, quan aquest era a Tetuan. La impressió d'Allen sobre Franco no podia ser més desfavorable: «Un altre nan que vol manar». Després de descriure la persecució religiosa i la progressiva pèrdua de control sobre el Marroc com a principals causes de la seva oposició a la República, el general insurrecte no s'estigué d'advertir els lectors nord-americans sobre la conveniència de donar suport a la seva croada contra el comunisme per tal de protegir els interessos colonials de les grans potències europees: «L'efecte de la propaganda de la Rússia Roja es fa sentir a tot Europa. Certament, cap poder occidental pot ignorar la gravetat per a tots ells d'una Espanya roja utilitzant la seva posició estratègica a la península Ibèrica per difondre propaganda al Marroc i Algèria, i fins i tot a Amèrica. Els interessos de la Gran Bretanya, Itàlia i França estan en joc». L'entrevista Jay Allen és més famosa pel fragment que immortalitzà la insensibilitat humanitària del general insurgent, ja en els primers dies de la guerra. Quan Allen suggerí que els seus plans de lluitar sense treva i a qualsevol preu contra els seus enemics comportarien l'afusellament de mitja Espanya. Franco somrigué, assentí amb el cap i digué: «He dit a qualsevol preu».²¹³

En un to similar s'expressà el militar colpista Juan Yagüe quan fou entrevistat per John T. Whitaker del *New York Herald* sobre la massacre de Badajoz: «Evidentment que els vam disparar. Què esperava? Se suposa que m'havia d'emportar 4.000 rojos a mesura que avançava la meva columna, en una carrera contra rellotge? S'esperava que els deixés anar a la rereguarda i permetés que fessin roja Badajoz una altra vegada?».²¹⁴

²¹³ «Another midget who would rule» «The effect of the propaganda of Red Russia is felt all over Europe. Certainly no western power can ignore the gravity for each and all of them if there is a Red Spain using its strategic position on the Iberian peninsula to spread propaganda in Morocco and Algiers and even in America. The interests of Great Britain, Italy, and France are at stake» «I said whatever the costs» ALLEN, Jay, «Franco Orders: No Let-up in Drive on Madrid», *Chicago Daily Tribune*, 28 de juliol de 1936, pàg. 2. Les promeses que formulà Franco sobre una nova Espanya plena d'harmonia també tenen cert interès: «I will pacify Spain and put an end to hunting down one class of citizens by another. Spaniards are tired of politics and politicians.» Preguntat sobre què els passaria als polítics de la República: «Nothing. They'll have to go to work.»

²¹⁴ «Of course we shot them. What do you expect? Was I supposed to take 4,000 Reds with me as my column advanced, racing against time? Was I expected to turn them loose in my rear and let them make Badajoz Red

A més del debat sobre la democràcia, la guerra de propaganda dels primers mesos també estigué molt condicionada per les notícies relacionades amb les atrocitats que s'estaven cometent a Espanya. Malgrat que les imprudents declaracions dels militars insurrectes causaren certa impressió als Estats Units, el cert és que, durant la segona meitat de 1936, la violència anticlerical fou la que acaparà un protagonisme mediàtic més gran. Si bé és cert que als Estats Units de l'època l'anticatolicisme era força influent –tal com quedà evidenciat en les eleccions presidencials de 1928–, les notícies d'obres rojos exterminant monges i capellans resultaven devastadores per a la imatge exterior de la República espanyola. Per al reduït sector de nord-americans que es mobilitzà a favor de la causa franquista, les matances de religiosos de l'estiu de 1936 esdevingueren el principal recurs moral i propagandístic per qüestionar les pretensions democràtiques i humanitàries dels seus oponents.²¹⁵

També cal tenir en compte que la major part de la premsa als Estats Units era conservadora i, de fet, ferotge enemiga del *New Deal*, especialment la cadena propietat de William Randolph Hearst. Tal com assenyala el president Roosevelt a l'ambaixador Bowers: «Tens raó sobre la distorsió de les notícies –un altre exemple de la manca de llibertat de premsa similar a la que va haver d'enfrontar Jefferson. Per aquí els diaris de Hearst estan destacant tot tipus d'atrocitats per part del que ells anomenen el govern comunista a Madrid –res sobre les atrocitats per part dels rebels.»²¹⁶

again?» Citat a WHITAKER, John, "Prelude to the world war: A witness from Spain", *Foreign Affairs*, vol. XXI, núm. 1, octubre de 1942, pàg. 106.

²¹⁵ La reflexió de Julián Casanova sobre l'efecte de la violència anticlerical arreu del món és essencialment aplicable al que passà als Estats Units l'estiu de 1936: «Esa violencia contra la gente de orden y el clero causó enormes prejuicios a la causa republicana en el extranjero. Las imágenes de los conventos ardiendo y del aniquilamiento del clero dieron la vuelta al mundo, mientras que las grandes masacres cometidas por los militares rebeldes en el verano de 1936 no tuvieron ninguna repercusión negativa en los círculos políticos, diplomáticos y financieros de Londres o París. El «terror rojo» pesó además de forma muy desfavorable en los esfuerzos de la República por obtener apoyo internacional, aunque no fue por supuesto el principal motivo que inclinó a las potencias democráticas a dejarla abandonada y casi sola frente al acoso nazi y fascista.» CASANOVA, Julián, *República y guerra civil*, Barcelona, Crítica/Marcial Pons, 2007, pàg. 199.

²¹⁶ «You are right about the distortion of the news –another example of the lack of freedom of the press similar to that which confronted Jefferson. Over here the Hearst papers are playing up all kinds of atrocities on the part of what they call the Communist government in Madrid –nothing about atrocities on the part of the rebels.» Franklin D. Roosevelt a Claude G. Bowers, Washington DC, 16 de setembre de 1936. ROOSEVELT, Elliot (editor), *The Roosevelt Letters*, Londres, George G. Harrap, 1952, vol. III, pàg. 188. Una interessant anàlisi contemporània sobre el tractament sensacionalista i profranquista dels diaris de la cadena Hearst, en què, a més, es tracen paral·lelismes amb el tractament de la Guerra de Cuba, a: SEELEY, Evelyn, "Hearst Fights the Spanish Republic", *The New Republic*, 30 de setembre de 1936, vol. LXXXVIII, pàg. 217-220.

No van mancar autors que, des de la seva simpatia amb la República, intentaren donar un context vagament justificador de les matances anticlericals. El periodista de tendència liberal Lawrence Fernsworth indagà en els orígens de la violència anticlerical, en un reportatge publicat a *Current History* sobre les seves peripècies amb un grup d'anarquistes espanyols. A la Pobla de Valverde, a la província de Terol, Fernsworth quedà fascinat davant la destrucció d'una enorme església, desproporcionadament gran per a un poble tan petit. Allà Fernsworth preguntà als vilatans per la seva actitud cap a l'església: «Era la mateixa trista història repetida amb tanta freqüència. S'acusava els sacerdots de ser cabdills polítics, de tenir massa sentit de la cobdícia, d'estar en connivència amb els explotadors rics del poble (...). Evidentment s'havien trencat tots els llaços de confiança i simpatia entre el pastor i el ramat.»²¹⁷

En un altre article a la mateixa revista a l'octubre de 1936, un columnista assenyalava els principals atenuants sobre els episodis de violència descontrolada en territori republicà durant els primers mesos de la guerra:

Una camarilla militar estava tractant d'enderrocar el govern legítim del país i tingueren el suport de la majoria de l'alt clergat i dels capitalistes, i les passions s'intensificaren, la por popular i la indignació eren estridents, i va regnar la confusió. Era natural, tot i que no excusable, que les venjances personals i una histèria general de revenja haguessin donat lloc a un breu regnat de terror. Tot i així, el govern va fer tot el possible per frenar les activitats assassines, amb tota la velocitat i la potència de què disposava.²¹⁸

Amb tot, una mostra significativa de l'horror humanitari que havia provocat la persecució contra els religiosos espanyols fou que, justament en una revista com *Current History*, s'hi publicà un article de l'editor de la revista catòlica *Commonweal*, Michael Williams, sobre aquesta qüestió. Els editors de la revista sentiren la necessitat de justificar l'aparició d'un article com aquest, tan atípic per la manifesta parcialitat de l'autor, amb un recordatori sobre

²¹⁷ «It was the same sad story so frequently repeated. The priests were accused of being political bosses; of having too great a sense of acquisitiveness; of being in league with the wealthy exploiters of the people (...) Plainly all bonds of confidence and sympathy between pastor and flock were broken.» FERNSWORTH, Lawrence A., «With the Spanish Anarchists», *Current History*, vol. XLVI, núm. 4, juliol de 1937, pàg. 72-73.

²¹⁸ «A military clique was attempting to overthrow the legal government of the country and they were supported by most of the higher clergy and capitalists, and passions ran high, popular fear and indignation were at high pitch, and confusion reigned. It was only natural, though not forgivable, that personal vendettas and a general hysteria of vengeance should have brought about a brief reign of terror. With all the speed and power at its command, however, the Government did everything it could to check such murderous activities.» WATTS, Richard, Jr., «Madrid's Victory Complex», *Current History*, vol. XLVII, núm. 1, octubre de 1937, pàg. 48.

la dificultat per obtenir informació fiable sobre els assassinats de religiosos en l'Espanya republicana des de l'esclat de la guerra. La principal font de l'article era l'agència de notícies News Service of the National Catholic Welfare Conference. També incloïa testimonis oculars, com el reverend Baldomero Marcilla, cap del Departament d'Espanyol a la petita universitat catòlica de Seton Hill, a South Orange, Nova Jersey, que es trobava a València durant l'estiu de 1936. Malgrat no amagar les seves simpaties partidàries, les xifres de víctimes de la violència anticlerical que donà Williams en el seu article estan per sota del que realment succeí.²¹⁹

Contra els traficants d'armes

En els primers mesos de la guerra, la qüestió de les atrocitats i el caràcter ideològic dels bàndols en conflicte dominaren les discussions sobre Espanya als Estats Units. En canvi, l'embargament moral d'armes rarament era objecte de debat. Durant el 1936, els amics nord-americans de la República espanyola es dedicaren principalment a tasques de solidaritat humanitària i agitació propagandística, però en cap moment no es plantejaren la derogació de l'embargament com una prioritat política. Aquesta actitud s'explica, en gran mesura, pel sòlid consens nacional contra la llibertat de comerç per als traficants d'armes, part essencial del consens aïllacionista i apaivagador de l'època. El govern nord-americà n'era conscient i, naturalment, no s'estava d'invocar el sentiment popular contra el comerç d'armes per explicar la seva política.

²¹⁹ Williams afirmà que «500 priests and nuns had been killed during the Spanish civil war. About 400 were priests; the reminder, nuns. At least 500 were missing. The Bishops of Barbastro, Sigüenza, Segovia, Jaca, and Lerida were killed.» WILLIAMS, Michael, "How Many Slain?", *Current History*, vol. XLV, núm. 3, desembre de 1936, pàg. 50. Segons Julián Casanova: «Había en España en 1936 unos 115.000 clérigos, en una población de 24 millones. De ellos, casi 60.000 eran religiosas, 35.000 sacerdotes y 15.000 religiosos. Según un estudio que Antonio Montero Moreno publicó en 1961, fueron asesinados 4.184 sacerdotes diocesanos, 2.365 religiosos y 283 monjas. Doce obispos y el administrador apostólico de Orihuela corrieron la misma suerte. De las 6.832 víctimas mortales de la violencia anticlerical, 839 fueron asesinadas en los días de julio que siguieron a la sublevación y 2.055 en agosto. Es decir, el 42,35 por 100 del total de las víctimas fueron liquidadas en los primeros 44 días, y diez de los trece obispos cayeron asesinados antes del 31 de agosto, prueba irrefutable de lo inmediato y súbito que fue el calvario vivido por el clero.» CASANOVA, Julián, *República y guerra civil*, Barcelona, Crítica/Marcial Pons, 2007, pàg. 258.

El mateix Roosevelt, en un discurs sobre la pau mundial pronunciat el 14 d'agost de 1936, amb l'evident intenció de justificar l'embargament moral d'armes contra Espanya, advertí contra la capacitat d'influència i persuasió dels fabricants d'armes en cas d'esclatar una nova guerra a tot Europa:

Ells us dirien –i, per desgràcia, les seves opinions tindrien una àmplia publicitat, gràcies a mètodes que vosaltres podeu entendre tan fàcilment com jo– que si poguessin produir i enviar això i allò i aquell altre producte per a les nacions bel·ligerants, els aturats de tot Amèrica trobarien feina. Ells us dirien que si poguessin estendre el crèdit a les nacions en guerra aquest crèdit s'utilitzaria als Estats Units per construir cases i fàbriques i pagar els nostres deutes. (...) Per resistir el clam d'aquesta cobdícia, si la guerra ha de venir, caldria el suport incondicional de tots els nord-americans que estimen la pau. I, per tant, si ens enfrontem a haver d'escollir entre la pau i els beneficis econòmics, aquesta nació respondrà –aquesta nació ha de respondre– «escollim la pau».²²⁰

En un discurs de Cordell Hull, pronunciat el 15 de setembre de 1936, davant la Good Neighbor League de Nova York, Hull aprofità l'ocasió per defensar un cop més la teoria liberal de foment de la pau a través del comerç internacional.²²¹ El secretari d'Estat recordà a la seva selecta audiència que existia una classe de comerç que no estimulava la concòrdia entre les nacions, sinó tot el contrari. La naturalesa específica de la indústria armamentista obligava el govern a imposar-ne restriccions:

En l'intercanvi comercial hi entren elements danyosos, en particular el comerç d'armes, municions i material de guerra (...) [aquest comerç] pot ser en si mateix un element que estimuli o provoqui la guerra (...) com en l'actual situació espanyola,

²²⁰ «They would tell you –and, unfortunately, their views would get wide publicity, by methods that you can understand as readily as I do– that if they could produce and ship this and that and the other article to belligerent nations, the unemployed of America would all find work. They would tell you that if they could extend credit to warring nations that credit would be used in the United States to build homes and factories and pay our debts. They would tell you that America once more would capture the trade of the world. (...) To resist the clamor of that greed, if war should come, would require the unswerving support of all Americans who love peace. And so if we face the choice of profits or peace, this Nation will answer –this Nation must answer– “we choose peace”.» “Speech by Roosevelt”, Chautauqua, Nova York, 14 d'agost de 1936, [RL Recordings], *FDR and FA*, vol. III, pàg. 382. El mateix 14 d'agost el president havia rebut un telegrama signat per deu congressistes, entre els quals destacava el senador Gerald P. Nye, el gran enemic públic de la indústria armamentística, en què se li demanava que l'Administració evités l'enviament d'armes a Espanya i que fes una menció explícita a aquesta decisió en el seu discurs a Chautauqua. JONAS, Manfred, *Isolationism in America...*, pàg. 185.

²²¹ Sobre la Good Neighbor League i la seva rellevàcia en les eleccions presidencials de 1936, vegeu: MCCOY, Donald R., “The Good Neighbor League and the Presidential Campaign of 1936”, *The Western Political Quarterly*, vol. XIII, núm. 4, desembre de 1960, pàg. 1011-1021; SPENCER, Thomas T., “The Good Neighbor League Colored Committee and The 1936 Democratic Presidential Campaign”, *The Journal of Negro History*, vol. LXIII, núm. 4, octubre de 1978, pàg. 307-316.

fem valer la nostra influència tant com podem per tal d'impedir que les armes enviades des d'aquest país frustrin els esforços nacionals o internacionals per mantenir la pau o per acabar un conflicte (...) sempre estem disposats a descoratjar al màxim el tràfic d'armes quan els interessos de la pau ho demanen.²²²

Durant el 1936, diverses empreses d'armament –R. F. Sedgley, Francis Bannerman & Sons, Bellanca Aircraft, Federal Laboratories i Fairchild Aviation– reberen peticions per a l'exportació d'armament a Espanya. Després d'haver-ho notificat al Departament d'Estat i haver estat informades de la política d'embargament moral, aquestes empreses s'abstingueren de satisfer les ofertes de negoci proposades. Segons el que donaven a entendre els comunicats oficials del Departament d'Estat, l'únic que separà els Estats Units d'esdevenir un important proveïdor d'armament durant aquest període fou la disciplina i el patriotisme dels ciutadans nord-americans.²²³

Més enllà del presumpte patriotisme dels fabricants d'armes, resulta innegable l'existència de poderosos incentius que explicarien la capacitat del govern nord-americà per imposar restriccions voluntàries al comerç d'armes. En primer lloc, val la pena recordar que, molt abans de la Segona Guerra Mundial, la relació d'estreta proximitat entre el govern i la indústria privada d'armament ja presentava molts aspectes embrionaris del que més tard es coneixeria com a complex militar-industrial. En un moment en què les intencions del vast programa de rearmament eren vistes amb desconfiança per part d'importants sectors de l'opinió pública, hauria resultat molt inconvenient que les empreses privades d'armament haguessin aparentat una incontenible necessitat d'obtenir beneficis econòmics a costa de guerres estrangeres i en contra de la política dictada per Washington. A més de posar en perill el programa de rearmament, la violació de l'embargament moral també hauria donat renovats

²²² «In trade exchange baleful elements enter, particularly the trade in arms, ammunition, and implements of war (...) it may itself be an element in stimulating or provoking war (...) as in the present Spanish situation we assert our influence to the utmost to prevent arms shipped from this country from thwarting national or international efforts to maintain peace or end conflict (...) We are always ready to discourage to the utmost traffic in arms when required in the interests of peace». HULL, Cordell, *Our foreign relations and our foreign policy*, Washington DC, United States Government Printing Office, 1936, pàg. 9.

²²³ TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 57-58.

arguments per als defensors de la nacionalització de la indústria armamentista, una proposta que sonava amb freqüència en les tribunes de Capitol Hill.²²⁴

La política de l'embargament moral no fou suficient per a una guerra tan llarga. La indústria no estava formada exclusivament per grans empreses ben connectades amb Washington. També hi havia *outsiders* que tenien poc a perdre si aconseguien col·locar una gran comanda a un govern desesperat per aconseguir armament i municions. La disciplina del sector aguantà més de quatre mesos, però, finalment, fou trencada per dues sol·licituds de llicències d'exportació presentades per un tal Robert L. Cuse, ciutadà d'origen lituà i representant de Vimalert Company of Jersey City, a l'Estat de Nova Jersey. El 28 de desembre de 1936, el Departament d'Estat es veié amb l'obligació de concedir llicències per exportar al port de Bilbao. El carregament –principalment, 18 avions i 411 motors d'aviació, tot material de segona mà– estava valorat en quasi tres milions de dòlars. En els dies següents, Cuse, fins llavors un obscur comerciant d'armes, acaparà una gran atenció mediàtica. La premsa arribà a especular sobre el paper dels soviètics en tot l'afer, cosa que forçà l'ambaixada soviètica a desmentir qualsevol tipus d'intervenció en una operació d'aquesta mena.²²⁵

Malgrat la fragilitat d'una política basada en una mera recomanació cap als fabricants d'armes, sense cap lligam legal –ni amb tractats internacionals ni amb legislació nacional–, la política d'embargament moral funcionà durant els primers mesos de la guerra sense que l'Administració Roosevelt hagués de patir pressions significatives en el camp de la diplomàcia o de la política interna. El que acabà forçant un canvi fou l'allargament de la guerra a Espanya. Al cap i a la fi, la política d'embargament moral s'havia adoptat davant la urgència de voler conciliar un buit legal –l'absència de legislació de neutralitat per als casos de guerra civil– amb una necessitat política –el desig de neutralitat respecte a conflictes europeus, cooperant amb la diplomàcia britànica sense deixar d'adoptar una política eminentment unilateral. Es tractava d'una política conjuntural, basada en l'esperança que un

²²⁴ Per a una visió crítica i contemporània sobre la indústria armamentista durant el període d'entreguerres, vegeu: ROCHESTER, Anna, *Rulers of America: a study of finance capital*, Nova York, International Publishers, 1936, pàg. 199-222.

²²⁵ “Neutrality Law Loophole Lets \$2,777,000 U.S. Planes Go To Loyalists In Spain”, *The New York Times*, 29 de desembre de 1936, pàg. 1; “Washington Voices Regret To Powers Over Plane Deal”, *The New York Times*, 31 de desembre de 1936, pàg. 1.

ràpid desenllaç del conflicte espanyol alliberaria l'Administració de la necessitat d'elaborar una política consistent a llarg termini.

Fins aleshores, els intents per fer arribar armament nord-americà a Espanya sempre s'havien limitat a complicades operacions de desviament de subministraments militars que havien de fer escala a Mèxic o França sense que les autoritats nord-americanes s'adonessin del destí final. Ara, després d'uns mesos amb una política provisional i basada en la disciplina de la indústria privada d'armament, la diplomàcia nord-americana es veia obertament desafiada per primera vegada per un obscur comerciant d'armes de Nova Jersey. La resposta de la Casa Blanca i els congressistes fou fulminant. En un moment en què Capitol Hill era blanc de crítiques per la polarització política i per l'aparent disfuncionalitat del sistema polític nord-americà fins i tot en temps d'emergència nacional, la compra d'armes per a la República espanyola aconseguí arrencar una sorprenent demostració de celeritat en el procés d'elaboració legislativa, gràcies a la creació d'un consens quasi unànime. L'embargament moral tenia els dies comptats.

2.2 LA ‘LEGALITZACIÓ’ DE L’EMBARGAMENT D’ARMES

El marge temporal entre el dijous 24 de desembre –el dia en què Robert L. Cuse presentà dues sol·licituds per a llicències d’exportacions– i el dilluns 28 de desembre –quan inevitablement foren concedides i comunicades al gran públic– fou suficient perquè el Departament d’Estat i la Casa Blanca poguessin planificar una resposta política. L’estratègia elegida consistia a escalfar la premsa per tal de facilitar una acció ràpida per part del poder legislatiu. En el moment en què Joseph Green, cap de l’Oficina de Control d’Armes i Municions del Departament d’Estat, féu pública la concessió de les llicències d’exportació, l’alt funcionari aprofità per assenyalar que el Congrés tenia el poder d’aturar l’enviament d’armes a Espanya a través de nova legislació.²²⁶ El 29 de desembre de 1936, Roosevelt celebrà una roda de premsa a la Casa Blanca en què lamentà l’existència d’una minoria d’empresaris sense ètica ni patriotisme i negà valor a l’argument segons el qual l’encàrrec d’armament per a Espanya donaria feina a 1.500 treballadors qualificats.²²⁷

Amb l’embargament moral d’armes fent aigües, l’única alternativa possible era endegar un procés legislatiu accelerat que permetés revocar la llicència i blindar legalment la política espanyola de l’Administració Roosevelt. Entre el 24 de desembre i el 5 de gener, tingué lloc un conjunt de discussions i negociacions en els cercles governamentals i parlamentaris per definir en quines condicions es legislaria la continuació de l’embargament d’armes contra Espanya. Es plantejaren dos motius de controvèrsia. Calia aprofitar el moment per esmenar la legislació de neutralitat general o bé seria millor elaborar urgentment una llei específica que només s’apliqués a Espanya? El nou embargament hauria de ser *discrecional* o *imperatiu* –és a dir, atorgaria poder d’interpretació al president o bé seria automàtic i d’obligat compliment?

En un principi, tot semblava indicar que el Congrés s’avindria a aprovar una esmena a la legislació de neutralitat que concedís al president poders discrecionals per decretar embargaments en els casos de guerra civil en què, segons el seu criteri, la venda d’armes

²²⁶ TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 82; “Neutrality Law Loophole Lets \$2,777,000 U.S. Planes Go To Loyalists In Spain”, *The New York Times*, 29 de desembre de 1936, pàg. 1.

²²⁷ “Press Conference”, La Casa Blanca, 29 de desembre de 1936, President’s Press Conferences: T, *FDR and FA*, vol. III, pàg. 563-564.

posés en perill la neutralitat o la pau dels Estats Units. Aquesta era l'opció preferida per la Casa Blanca i el gruix del Departament d'Estat. Key Pittman, senador demòcrata de l'Estat de Nevada i president del Comitè de Relacions Exteriors del Senat, també hi estava d'acord. A més, Pittman confiava que l'esmena s'aprovaria per una majoria àmplia i sense gaire discussió. El seu optimisme estava justificat pel fet que fins i tot senadors aïllacionistes com William Borah d'Idaho i Arthur Capper de Kansas –tots dos membres del mateix comitè senatorial– recentment s'havien mostrat partidaris de concedir més competències al president.

Els plans de Roosevelt i Pittman es començaren a tòrcer per la ferma oposició del senador Arthur H. Vandenberg, republicà de Michigan, a la idea de concedir poder discrecional al president. En la seva defensa d'una política exterior rígida i predeterminada per una legislació estricta i detallista, el senador republicà vinculà hàbilment la discrecionalitat al concepte de sancions, el qual, al seu torn, estava molt associat a la qüestionable drecera gràcies a la qual un president podia provocar una guerra sense passar per l'aprovació del Congrés. La influència de Vandenberg al Senat no permetia pensar en una derrota de la proposta de la Casa Blanca, però, en canvi, sí que se'l veia amb prou força per arrossegar una minoria significativa de senadors capaç d'endarrerir l'aprovació del nou embargament.

Mentrestant, el desafiament a l'embargament moral semblava intensificar-se. D'una banda, els preparatius per a l'exportació del carregament de Robert Cuse a bord del vaixell *Mar Cantábrico* al port de Nova York s'estaven executant a un ritme molt més ràpid del que havia calculat l'Administració Roosevelt en un principi. A més, el 5 de gener el Departament d'Estat hagué de concedir unes noves llicències d'exportació d'armament per a Espanya per un valor aproximat de quatre milions i mig de dòlars. En aquest cas, l'intermediari era Richard L. Dinely, un traficant sense escrúpols, que fins i tot s'havia vantat davant dels responsables de l'Oficina de Control d'Armes i Municions d'un pla per estafar nou milions de dòlars al seu client espanyol, l'ambaixador republicà a Mèxic, Félix Gordón Ordás. Dinely havia fet saber al Departament d'Estat que no li faria res que se li revoqués unes llicències d'exportació per a aquest valor just en l'interval entre haver cobrat i haver d'aconseguir el carregament.

En aquestes condicions, els alts responsables de la diplomàcia nord-americana es deixaren aclaparar per una sensació d'emergència. El mateix 5 de gener, Pittman i Roosevelt, seguint el consell de Robert Walton Moore, canviaren d'opinió i estigueren d'acord a presentar una

llei que només fes referència a Espanya i que imposés un embargament imperatiu. Ara la prioritat era proposar una llei que obtingués el major consens possible per tal d'evitar que el debat congressional endarrerís la seva aprovació.²²⁸ El 6 de gener de 1937, Pittman introduí al Senat la proposta de resolució d'emergència per a l'embargament d'armes a Espanya pactada amb el Departament d'Estat i la Casa Blanca.²²⁹

Al Senat, la discussió fou protagonitzada per Pittman, Vandenberg i Nye. El senador de Nevada presentà el contingut de la resolució, que prohibia amb caràcter retroactiu les exportacions d'armes, municions i materials de guerra als dos bàndols en conflicte a Espanya. La pena per infringir la llei no podria ser superior a deu mil dòlars o cinc anys de presó. També quedaven prohibits els enviaments d'armes a tercers països que servissin d'escala i que tinguessin a Espanya com a destí final. Pittman reconegué que el mètode de tramitació – sense discussió prèvia en el comitè pertinent– no era l'usual. Tampoc no era gaire comú que es tractés d'una llei *ad hoc*, especialment dissenyada per a Espanya. La defensa de la resolució estigué carregada de dramatisme. Pittman assegurà que a Espanya, més que una guerra civil, hi havia una guerra ideològica entre teories polítiques estrangeres que no tenien res a veure amb la democràcia i que, per comparació, es tractava d'un conflicte potencialment molt més perillós per a la pau europea que l'assassinat de l'arxiduc Francesc Ferran d'Àustria a Sarajevo el 1914. Per la seva banda, el senador Vandenberg confessà públicament que el ritme i el mètode del procés legislatiu estaven condicionats per la voluntat d'impedir que el carregament d'armes destinat a Espanya sortís del port de Nova York. Altrament, el senador hauria preferit una modificació de la legislació de neutralitat en comptes d'una llei que

²²⁸ TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 84-91; “Neutrality Law Revision Is Speeded by President to Halt Arms for Spain”, *The New York Times*, 30 de desembre 1936, pàg. 1 i 13; CLARK, Delert, “Neutrality Provides Conflict in Congress”, *The New York Times*, 3 de gener de 1937, pàg. 69; “Congress to Rush Arms Embargo”, *The New York Times*, 6 de gener de 1937, pàg. 1 i 12. El fet que el client de Dinely fos l'ambaixador a Mèxic, en comptes de l'ambaixador a Washington, s'explicaria, segons Soledad Fox, per una decisió personal de Fernando de los Ríos, per a qui el buit legal que implicava l'embargament moral no era una esletxa d'oportunitats per aconseguir armament per a la República: «Para Fernando de los Ríos, ésta resultaba una pesadilla. No quería involucrarse en chanchullos y creía que a la larga serían contraproducentes en el intento de ganarse un apoyo legal y oficial del Gobierno norteamericano. Su intransigencia en este aspecto iba a causar muchas tensiones entre él y la comisión de compra de armas del Gobierno republicano (...)» FOX, Soledad, “Misión imposible: la embajada en Washington de Fernando de los Ríos”, dins VIÑAS, Ángel (editor), *Al servicio de la República*, Madrid, Marcial Pons i Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación, 2010, pàg. 160.

²²⁹ Sobre el senador Key Pittman i el seu paper en la política exterior nord-americana dels anys trenta, vegeu: COLE, Wayne S., “Senator Key Pittman and American Neutrality Policies, 1933-1940”, *Mississippi Valley Historical Review*, vol. XLVI, núm. 4, març 1960, pàg. 644-662; SEWALL, Arthur F., “Key Pittman and the Quest for the China Market, 1933-1940”, *Pacific Historical Review*, vol. XLIV, núm. 3, agost de 1975, pàg. 351-371.

discriminava un país en concret. Vandenberg defensà el seu vot favorable a la llei pel seu caràcter d'emergència i perquè no cedia cap poder d'interpretació a la Casa Blanca. Finalment, el senador de Dakota del Nord prengué la paraula. Nye, el gran enemic públic de la indústria armamentista, reconegué la cooperació exercida pels empresaris del sector des d'agost de 1936. Si no fos per un traficant d'armes de segona mà, admeté, l'embargament moral hauria rutllat. Nye també aprofità per assenyalar que si el govern hagués nacionalitzat la indústria de municions, tampoc no caldria estar discutint la legalització de l'embargament. El suport a la resolució de Pittman no li impedí denunciar el vergonyant contrast entre l'actual projecte de llei i l'actitud de l'Administració un any abans davant el fracàs de l'embargament moral de petroli contra Itàlia.²³⁰

De manera quasi simultània, Sam MacReynolds, demòcrata de l'estat meridional de Tennessee i president del Comitè d'Assumptes Exteriors de la Cambra de Representants, havia introduït la resolució Pittman per a la seva immediata aprovació a la cambra baixa. En el debat, quedà clar que la desconfiança vers els fabricants d'armes impregnava tot l'espectre polític nacional. El republicà conservador Hamilton Fish Jr. afirmà que els nord-americans havien de sacrificar els beneficis empresarials bèl·lics per no caure arrossegats a una nova guerra mundial. El congressista demòcrata de Texas, Luther Johnson, afirmà que els únics que tindrien motius per oposar-se a la resolució de Pittman eren els traficants de municions. Uns quants congressistes, entre els quals destacà Maury Maverick –congressista de Texas i destacat líder del sector més progressista i pro*New Deal*–, s'oposaren al caràcter discriminatori de la llei i proposaren estendre la mesura a tots els països que estiguessin implicats en qualsevol tipus de guerra, ja fos civil o entre nacions. En un descans de la sessió parlamentària, els congressistes s'assabentaren del resultat unànime de la votació del Senat. 81 a favor, 0 en contra. La notícia tingué un impacte afeblidor en la posició dels crítics de l'embargament. De totes maneres, en contra de la voluntat de McReynolds, el congressista frontpopulista de Minnesota, John T. Bernard, aconseguí allargar el debat i, d'aquesta manera, donar més marge de temps al vaixell *Mar Cantàbrico* per salpar del port de Nova York amb el carregament gestionat per Cuse. Bernard obtingué un cert suport en el gest tàctic d'allargar intencionalment el procés deliberatiu. En canvi, a l'hora de votar, es quedà sol. La Cambra de Representants aprovà la resolució amb 411 vots a favor, 1 vot en contra i 22

²³⁰ “The Debate in Congress on the Embargo of January 8”, dins GUTTMANN, Allen (editor), *American neutrality and the Spanish...*, pàg. 33-39.

abstencions.²³¹ El consol per a Bernard fou que, gràcies a les seves objeccions tècniques, la resolució no pogué entrar en vigor fins al 8 de gener.²³²

Des d'Espanya, Franco celebrà la resolució d'embargament amb paraules molt amables sobre la cavallerositat del president Roosevelt. Els nazis també aplaudiren l'actitud dels nord-americans a través d'un òrgan semioficial, el *Diplomatische Korrespondenz*.²³³

Com era previsible, l'ambaixador espanyol a Washington comunicà el malestar del govern de Largo Caballero pel reforçament legal de la política d'embargament d'armes contra Espanya.²³⁴ L'esquerra nord-americana també ho lamentà. Els editors de *Common Sense* posaren el dit a la llaga de les contradiccions amb què hagué de bregar l'esquerra institucional a Washington:

La nostra pròpia llei de neutralitat ha estat encertadament descrita com un “dispositiu legal pel qual podem estar preparats per donar suport i unir-nos al bàndol guanyador en qualsevol gran guerra, i, en particular, a l'Imperi Britànic.” De fet, al Congrés, els liberals trobaren difícil de prendre una posició *en contra* de la llei esmenada, encara que molts d'ells se sentiren prou culpables quan s'assenyalà que l'efecte pràctic immediat era el d'asfíxiar l'heroica lluita d'una democràcia legítima a Espanya contra la titella pagada de Herr Hitler. Un representant (Bernard, del Partit Camperol i Obrer de Minnesota) va votar-hi en contra, mentre que gràcies a Maury Maverick i els progressistes de Wisconsin la llei es va demorar prou per deixar que una càrrega de dos milions de dòlars en subministraments mèdics i avions creués ràpidament el límit de 3 milles.²³⁵

²³¹ TAYLOR, Foster Jay, *The United States and the Spanish...*, pàg. 80; TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 94-95; “The Debate in Congress on the Embargo of January 8”, dins GUTTMANN, Allen (editor), *American neutrality and the Spanish...*, pàg. 40-44. John T. Bernard era un treballador immigrant cors, congressista de Minnesota, escollit sota les sigles de l'organització frontpopulista local, el Farmer-Labor Party. Sobre John T. Bernard i el Farmer-Labor Party de Minnesota, vegeu: STUHLER, Barbara, “The One Man Who Voted ‘Nay’: The Story of John T. Bernard’s Quarrel with American Foreign Policy. 1937-1939,” *Minnesota History*, vol. XLIII, núm. 3, tardor de 1972, pàg. 82-92; GARLID, George W., “The Antiwar Dilemma of the Farmer-Labor Party”, *Minnesota History*, vol. XL, núm. 8, hivern de 1967, pàg. 365-374; GIESKE, Millard L., *Minnesota farmer-laborism: the third-party alternative*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1979.

²³² “Rush by Congress Fails to Stop Ship With Arms Cargo”, *The New York Times*, 7 de gener de 1937, pàg. 1 i 11.

²³³ *New York American*, 1 de febrer de 1937. TAYLOR, Foster Jay, *The United States and the Spanish...*, pàg. 81-82; “Germans Approve Our Neutrality Act”, *The New York Times*, 8 de gener de 1937, pàg. 9.

²³⁴ Memoràndum de Cordell Hull, Washington DC, 27 de gener de 1937, 852.00/4516, *FRUS*, 1937, vol. I, pàg. 233.

²³⁵ «Our own neutrality act has been aptly described as a “legal device by which we can get ready to support and join the winning side in any big war, and in particular the British Empire.” Liberals in Congress found it difficult to actually take a stand *against* the amended act, though many of them felt guilty enough when the immediate practical effect was pointed out as stifling the heroic struggle of a legitimate democracy in Spain

Des de fora de Capitol Hill, l'esquerra marxista mostrà la seva oposició frontal a la decisió presa per la pràctica unanimitat dels congressistes. Earl Browder, secretari general del Partit Comunista, criticà l'embargament com un «bloqueig contra Espanya» que implicava «un acte gratuït de guerra contra una nació amiga». El 20 de gener de 1937, en un míting davant de vint mil seguidors a Madison Square Garden, Browder afirmà que el govern estatunidenc semblava guiar-se pel principi d'ajudar els feixistes en l'esperança d'evitar un atac contra els Estats Units, en comptes d'ajudar les petites democràcies que mai no amenaçarien el país.²³⁶

Els socialistes adoptaren una postura similar. El dirigent Roy E. Burt criticà la falsa neutralitat de la mesura i el servilisme de l'Administració Roosevelt cap als seus aliats europeus.²³⁷ El 29 de desembre de 1936, el màxim dirigent del Partit Socialista, Norman Thomas, havia escrit una carta al president per expressar la seva preocupació per l'imminent procés de legalització de l'embargament d'armes contra Espanya. Thomas reconeixia que ell i el seu partit eren, en principi, fermes partidaris dels embargaments d'armes contra les nacions en guerra, però que el cas espanyol mereixia una atenció especial. La victòria dels franquistes suposaria una amenaça a la pau mundial per la seva capacitat d'encoratjar l'expansionisme feixista arreu del món. Thomas invocà els exemples recents a l'Amèrica Llatina per trobar una solució útil i flexible al dilema que plantejava Espanya per als pacifistes nord-americans:

Com vostè sap molt bé, hi ha hagut precedents en aquest hemisferi de negar-se a permetre que els ciutadans nord-americans subministressin armes als rebels alçats contra un govern elegit democràticament, mentre que, alhora, es permetia al govern fer les compres necessàries. Jo no assumeixo que aquest precedent sigui infal·lible i sempre hagi de ser vinculant. A vegades ha funcionat bé. No resulta suggeridor per al cas d'Espanya?²³⁸

against the paid tool of Herr Hitler. One representative (Bernard, Minnesota Farmer-Labor) voted against it while the Act was stalled enough by Maury Maverick and the Wisconsin Progressives to let a two-million dollar cargo of medical supplies and planes steam over the 3-mile limit.» “Stalemate at Madrid”, *Common Sense*, vol. VI, núm. 2, febrer de 1937, pàg. 7.

²³⁶ «blockade against Spain» (...) «a gratuitous act of war against a friendly nation». “20,000 Communists do honor to Lenin”, *The New York Times*, 21 de gener de 1937, pàg. 9.

²³⁷ *Socialist Call*, 16 de gener de 1937. TAYLOR, Foster Jay, *The United States and the Spanish...*, pàg. 82.

²³⁸ «As you well know there has been precedent on this hemisphere for refusal to permit American citizens to furnish rebels against a democratically elected government with arms while allowing that government to make necessary purchases. I do not assume that precedent is infallible and should always be binding. It has on

El 25 de gener de 1937, Roosevelt contestà a Thomas, assenyalant el perill d'un desbordament del conflicte espanyol fora de les seves fronteres i emfatitzant que la política espanyola de l'Administració era completament independent de les grans potències europees.²³⁹ Abans de rebre la decebedora resposta presidencial, Norman Thomas ja havia mostrat una profunda desconfiança per les intencions de Roosevelt en la polèmica sobre Espanya. En un article publicat a la revista *Socialist Call*, Thomas denuncià el presumpte biaix instrumentalista del president:

Tot l'història demostra que als governs establerts conservadors o feixistes, quan no estaven en guerra amb una altra nació, se'ls ha permès comprar, amb tota impunitat i sense retrets, el que necessitaven en matèria de subministraments militars. És només quan el govern espanyol lluita contra el feixisme per la pau i la llibertat de la humanitat que els escrúpols del president es desperten de sobte. Quina és l'explicació? En part, almenys per això: veu en l'incident espanyol l'oportunitat d'aconseguir el poder discrecional de l'executiu contra el Congrés en tot el comerç d'armes. El desig que té en aquest cas és un signe malastruc d'una deriva cap a un govern personal.²⁴⁰

Els fets posteriors no semblen confirmar l'acusació de Thomas. És cert que en la roda de premsa celebrada del 29 de desembre, el president Roosevelt insistí a assenyalat que la principal lliçó pràctica del desafiament plantejat per Robert Cuse era la necessitat d'atorgar més competències presidencials en la interpretació i aplicació de la legislació de

occasion worked well. Is it not suggestive in the case of Spain?» Norman Thomas a Franklin Delano Roosevelt, Nova York, 29 de desembre de 1936, OF: 422-C: TS, *FDR and FA*, vol. III, pàg. 566.

²³⁹ Sobre el caràcter unilateral de la política espanyola de l'Administració, el president afirmà: «You will observe that this stand [l'embargament moral] was taken some weeks before the non-intervention pact among several European nations came into effect and while the policy of those nations toward the Spanish conflict was still uncertain and undetermined. No suggestion was made to us by any European country in regard to the attitude which we should adopt at that time nor have been any subsequent actions of such a nature. Our stand was taken as a completely independent measure which arose naturally and inevitably from our policy of non-intervention and from the spirit of the recent neutrality laws.» Franklin Delano Roosevelt a Norman Thomas, Washington DC, 25 de gener de 1937, OF: 422-C: CT, *FDR and FA*, vol. III, pàg. 592.

²⁴⁰ «The whole record shows that with impunity and without rebuke established governments if they are conservative or Fascist have been allowed to buy what they needed in the way of military supplies when not actually at war with another nation. It is only when the Spanish Government fights against Fascism for the peace and freedom of mankind that the President's scruples are suddenly aroused. What is the explanation? In part, at least this: He sees in the Spanish incident a chance to get discretionary power for the Executive as against Congress over the whole trade of arms. The desire for it in this case is an onimous sign of a drift towards personal government.» *Socialist Call*, 2 de gener de 1937, pàg. 7. Citat a SEIDLER, Murray Benjamin, *Norman Thomas: respectable rebel* (1961), Syracuse, Syracuse University Press, 1967, pàg. 204-205.

neutralitat.²⁴¹ També es podria especular que, en el cas espanyol, la cessió de poder a la branca legislativa bé podia ser una maniobra per guanyar-se la confiança dels congressistes de cara a la propera negociació per a la revisió de la legislació de neutralitat, que havia de començar aquell mateix febrer.²⁴²

En qualsevol cas, més enllà d'especulacions d'impossible falsabilitat, el que sabem és que, malgrat les intencions inicials del president, la resolució que presentà Pittman, que aprovà el Congrés i que acabà signant el mateix Roosevelt no atorgava cap marge de discreció executiva. Com hem vist anteriorment, el president havia renunciat a un embargament de tipus discrecional el 5 de gener, un dia abans que Pittman presentés la seva resolució al Senat. El desig urgent de frustrar la sortida del *Mar Cantàbrico*, agreujat pel tractament sensacionalista de la premsa, va fer impossible un debat serè sobre els mèrits d'un embargament de tipus discrecional.

Al final, les premses no serviren per a res. Ni per a l'Administració Roosevelt ni per a la República espanyola. Finalment el *Mar Cantàbrico* salparia sense problemes, però, després d'haver fet escala a Veracruz, acabaria sent capturat a principis de març de 1937 al golf de Biscaia pel creuer franquista *Canarias*, poc abans d'arribar al seu destí.²⁴³ El tràgic destí del

²⁴¹ Roosevelt se serví de la història per fer entendre que, si la legislació forçava la imposició d'embargaments en casos de guerra civil en comptes de deixar un marge d'interpretació per al cap de l'executiu, no s'aconseguiria resoldre les confusions derivades d'un món en crisi, carregat de contingències imprevisibles: «The Confederate States, as I remember it, most of them seceded from the Union in the winter of 1861. Most of them had seceded from some time before Sumter. Well, what was the status then? Was it a civil war? (...) In other words, civil war means anything or nothing and the circumstances and the particular case must be decided on by somebody who has authority 365 days of the year. (...) Of course it seems obvious that today, in this particular case of Spain, (...) the normal person trying to define the Spanish situation would normally call that particular situation a Civil War. There isn't much question about that. In this particular case of the sale of these planes and engines, it is perhaps a rather good example of the need of some power in the Executive.» "Press Conference", La Casa Blanca, 29 de desembre de 1936, President's Press Conferences: T, *FDR and FA*, vol. III, pàg. 562-563.

²⁴² En qualsevol cas, tal com assenyala un analista per a la Foreign Policy Association, les negociacions entre la Casa Blanca i el Congrés sobre la nova resolució evidenciaren les tensions entre les dues branques del sistema polític en relació amb la qüestió de la discrecionalitat: «On December 28, however, and again on January 5, it [el Departament d'Estat] had been compelled to issue export licenses for arms consigned to the Spanish Loyalists. The President and State Department used these incidents to galvanize the new Congress into immediate action. At first they hoped to utilize this opportunity to obtain legislation conferring on the President discretionary authority to impose embargoes in any case of civil strife, but latent Congressional opposition caused the abandonment of this plan. The new resolution, applicable only to Spain, is one more indication of the hostility of Congress to sweeping discretion for the President in general neutrality legislation.» DEWILDE, John C., "Germany and Italy Temporarily on Spain", *Foreign Policy Bulletin*, vol. XVI, núm. 12, 15 de gener de 1937, pàg. 2.

²⁴³ DEWILDE, John C., "Italian Offensive in Spain", *Foreign Policy Bulletin*, vol. XVI, núm. 21, 19 de març de 1937, pàg. 1-2. A Veracruz, hi embarcaren brigadistes mexicans que acabaren sent afusellats pels franquistes,

Mar Cantábrico també contribuiria a enfortir una de les racionalitzacions per negar la revocació de l'embargament des de la simpatia amb els republicans. Segons aquest argument, la derogació de l'embargament només beneficiaria els franquistes, atès el seu presumpte domini sobre el trànsit marítim.²⁴⁴

Una altra conseqüència de la legalització de l'embargament d'armes fou la substancial legitimació política que proporcionà el resultat de les votacions al Senat i al Congrés. Els motius dels congressistes eren diversos. En primer lloc, els recels contra els fabricants i traficants d'armes encara formaven part del sentit comú general de la població. D'altra banda, el sector aïllacionista del Congrés es podia sentir reivindicat pel suport i la popularitat que rebien les seves propostes de blindar legalment els embargaments d'armes. En l'altre costat, els congressistes més proclius a una aliança amb l'Imperi britànic podien interpretar la mateixa llei com un pas endavant en la cooperació internacional per evitar l'esclat d'una nova guerra a Europa.

La quasi unanimitat dels congressistes reflectia un consens que no trigaria a trontollar, però que, en absència de futures votacions, l'Administració Roosevelt sempre podria esgrimir com a prova irrefutable de l'ampli suport social i polític a la seva actuació diplomàtica davant el conflicte espanyol. Al mateix temps, però, per a la Casa Blanca, la victòria política obtinguda en la votació del 6 de gener també tenia un preu: la cessió al Congrés de les competències de l'embargament d'armes contra Espanya. Amb el temps, el caràcter discrecional de la resolució del 8 de gener de 1937 actuaria com un inhibidor en les futures discussions en el si de l'Administració sobre la conveniència de canviar la seva política espanyola. En cas de voler derogar l'embargament, caldria comptar amb les dificultats polítiques addicionals d'haver d'obtenir la cooperació de les dues càmeres legislatives.

Pel que fa al president Roosevelt i el Departament d'Estat, cal tenir en compte que, a finals de 1936 i principis de 1937, encara mantenia un fort compromís amb la política nord-americana

juntament amb bona part de la tripulació. POWELL, Thomas G., "Mexico", dins FALCOFF, Mark i PIKE, Fredrick B. (editors), *The Spanish Civil War, 1936-39: American hemispheric...*, pàg. 72.

²⁴⁴ Segons Ángel Viñas, l'embargament legal d'armes de gener de 1937 representà un cop molt dur per al govern republicà espanyol ja que, fins aleshores, «(...) el canal norteamericano, hasta que se cerró, constituyó una de las pocas puertas entreabiertas a la República.» VIÑAS, Ángel, *La soledad de la República...*, Barcelona, Crítica, 2006, pàg. 82.

d'*appeasement* respecte a les potències feixistes europees. A finals de 1936 ja era clar que el Comitè de No Intervenció no havia aconseguit aturar l'àmplia ajuda d'Alemanya i Itàlia a Franco. Les dues potències feixistes havien reconegut el govern franquista aquell mateix novembre. Tot i així, Roosevelt optà per reforçar l'embargament, en comptes d'afluixar-lo, justament quan gaudia d'un gran capital polític, ja que –convé recordar-ho– acabava de ser reelegit en les eleccions presidencials de novembre de 1936 amb uns marges històrics – guanyà a tots els estats, menys a Maine i Vermont.

L'esperit apaivagador del moment quedà fidelment reflectit en les disculpes que féu arribar el Departament d'Estat per la seva incapacitat de denegar la sol·licitud d'exportació d'armes presentada per la companyia de Robert Cuse. Les disculpes s'enviaren a les grans potències europees, inclosa l'Alemanya de Hitler, els últims dies de desembre, quan l'Administració Roosevelt encara no era plenament conscient de la capacitat de Robert Cuse per carregar ràpidament el *Mar Cantàbrico*. La diplomàcia nord-americana féu saber a Berlín que, tenint en compte que la major part dels avions comprats eren de segona mà i encara havien de ser reparats, es calculava que l'enviament patiria un endarreriment de, com a mínim, sis mesos.²⁴⁵

Val a dir que la posició de la Casa Blanca i el Congrés al gener de 1937 no generà una oposició significativa. A més de l'esquerra frontpopulista, algunes de les crítiques més dures a la legalització de l'embargament vingueren de publicacions de la premsa econòmica com ara *Commercial and Financial Chronicle*²⁴⁶ i *The Wall Street Journal*²⁴⁷, en ple

²⁴⁵ "Memorandum by the Head of the Extra-European Section of the Political Department (Erdmannsdorff)", Berlín, 31 de desembre de 1936, 3253/E000646, dins *Documents on German Foreign Policy (1918-1945), Series D (1937-1945)*, Londres, His Majesty's Stationery Office, 1951, vol. III, pàg. 198.

²⁴⁶ Els editors de *Commercial and Financial Chronicle* criticaren l'embargament perquè implicava una forma d'intervenció estrangera: «If the commercial operations of private firms are to be denounced (...) for no better reason than that they do not accord with some policy which the administration hopes may be established later, we have exchanged government by law for government by executive opinion.» *Commercial and Financial Chronicle*, 14 de gener de 1937, pàg. 14-15. Citat a TAYLOR, Foster Jay, *The United States and the Spanish...*, pàg. 83.

²⁴⁷ L'editorial de *The Wall Street Journal* es mostrà especialment escèptica amb el projecte de resolució d'emergència. Per als editorialistes de *The Wall Street Journal* la mera idea de legislar de manera efectiva la neutralitat presentava molts problemes. «Wars today are, of course, not struggles between armies but between nations. (...) Would anyone say that cotton or wheat are not war materials in the modern world? (...) In short, if the Neutrality Act is to be extended to make it a hundred per cent effective it must be broadened to include any revolt in any country, as well as international wars, and must ban shipments of all sorts (...) Are we prepared to go that far?» L'editorial es mostrava escèptica cap a les lleis de neutralitat, però no mostrava cap simpatia per la

desafiament de la imatge estereotipada sobre la presumpta divisió classista de l'opinió pública sobre la guerra a Espanya. Les crítiques d'aquestes publicacions semblaven estar guiades per una repulsió cap a qualsevol forma de limitació arbitrària al comerç internacional.

En qualsevol cas, davant l'aparent fortalesa del consens nacional en relació amb l'embargament d'armes contra Espanya, el moviment nord-americà de solidaritat amb la democràcia espanyola hagué d'orientar els seus esforços en una campanya política que ajudés militarment la República espanyola i que, al mateix temps, no xoqués amb els sentiments majoritaris de la població.

causa de la democràcia espanyola. "The Price of Neutrality", *The Wall Street Journal*, 2 de gener de 1937, pàg. 6.

2.3 LA CAMPANYA PER L'EMBARGAMENT A ITÀLIA I A ALEMANYA

Revisió de la legislació de neutralitat

La Llei de Neutralitat de 1936 no expirava fins al maig de 1937. Des de principis d'any, però, tot just aprovat l'embargament legal d'armes contra Espanya, el Congrés començà a discutir sobre la revisió de la legislació de neutralitat. Els amics nord-americans de la República espanyola no desaprofitaren el moment. El febrer de 1937, en les compareixences realitzades durant el procés de deliberació legislativa, representants del Partit Socialista dels Estats Units, de l'American League against War and Fascism i de l'American Friends of Spanish Democracy van tenir l'oportunitat d'avançar arguments a favor del govern republicà espanyol davant dels membres dels comitès de política exterior. La majoria dels congressistes, però, es mostraren freds i indiferents.²⁴⁸

Un exemple d'aquest esforç mobilitzador el trobem en la llarga carta que Norman Thomas dirigí al cap del comitè de política exterior de la Cambra de Representants, Sam McReynolds. El líder socialista expressà el seu renovat suport a la filosofia general de la legislació de neutralitat, concretament a la limitació del poder executiu a l'hora de decretar embargaments d'armes. Tot i així, Thomas demanà que el Congrés es dotés d'un marge de maniobra suficient per poder fer excepcions:

Hi ha poc o gens de perill que els Estats Units s'involucrin en una guerra per permetre que els governs elegits democràticament li comprin subministraments (si és desitjable en el pla de *cash-and-carry* [pagament sense crèdit i transport en vaixells no estatunidencs]) per utilitzar-los en la lluita contra una insurrecció feixista armada. El Congrés ha de jutjar els problemes derivats de les guerres civils a mesura que apareguin. Sostenim, de manera respectuosa però amb urgència, que el criteri segons el qual nega al govern espanyol drets lliurement garantits al Japó, Itàlia, Alemanya, i el dictador xinès Chiang, no és un exemple de no intervenció, sinó d'intervenció (...) El perill insignificant per a la pau que implica permetre a Espanya els drets habituals dels governs que s'ocupen d'una rebel·lió armada queda eliminat per l'enorme perill d'aquest estímul al feixisme.²⁴⁹

²⁴⁸ TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 108-109.

²⁴⁹ «There is little or no danger that the United States will be involved in war by permitting democratically elected governments to buy supplies (if desirable on the cash-and-carry plan) to use in the struggle against

La carta de Thomas tocava de ple el que fou, de fet, el debat que havia quedat ajornat per les presses amb què s'aprovà l'embargament d'armes contra Espanya del 8 de gener de 1937. En efecte, les discussions més importants sobre la nova llei de neutralitat se centraren en el grau de competències que la nova llei atribuiria al poder executiu. En la legislació vigent, els embargaments eren *mandatory* (imperatius): l'Administració tenia l'obligació de decretar-los tant sí com no. La Casa Blanca aprofità el procés de revisió legislativa per tornar a demanar que se li concedís un cert marge de maniobra per interpretar, cas per cas, l'aplicació de la llei davant l'aparició de cada nou conflicte, a fi d'evitar els perills que un excessiu automatisme podia generar en un terreny tan relliscós i mudadís com el de les relacions internacionals.

Des de l'altre cantó de l'Atlàntic, la diplomàcia britànica també encoratjava el president a aconseguir canvis en la legislació de neutralitat que atorguessin més poder a l'executiu. A finals de març de 1937, Neville Chamberlain escrigué al secretari del Tresor, Henry Morgenthau, fent-li saber que el govern britànic:

(...) no té cap mena de dubte que la major contribució concreta a la preservació de la pau mundial que podrien fer els Estats Units en el moment actual seria la modificació de la legislació de neutralitat existent (...) En la seva forma actual, aquesta legislació constitueix un estímul indirecte, però potent, a l'agressió, i esperem seriosament que es pugui trobar alguna forma de deixar suficient discrecionalitat a l'Executiu perquè faci front a cada cas segons els seus mèrits.²⁵⁰

L'Administració Roosevelt no necessitava els consells britànics per convèncer-se de la necessitat de recuperar els poders cedits al Congrés des de l'estiu de 1935. De totes maneres,

armed Fascist insurrection. Congress should judge problems arising from civil wars as they arise. We respectfully but urgently submit that your judgement in denying to the Spanish government rights freely granted Japan, Italy, Germany, and the Chinese dictator Chiang, is not an exemple of non intervention, but intervention (...) The inconsiderable danger to Peace of permitting to Spain the usual rights of governments dealing with armed rebellion is blotted out by the enormous danger of this encouragement of Fascism.» Norman Thomas a Samuel McReynolds, 5 de març de 1937, House Records (Commitee on Foreign Affairs), File 75-D 13. Citat a JONAS, Manfred, *Isolationism in America...*, pàg. 188.

²⁵⁰ «(...) have no doubt whatever that the greatest single contribution which the United States could make at the present moment to the preservation of world peace would be the amendment of the existint neutrality legislation (...) The legislation in its present form constitutes an indirect but potent encouragement to aggression, and its earnestly hoped that some way may be found of leaving sufficient discretion with the Executive to deal with each case on its merits.» Memoràndum de Neville Chamberlain a Henry Morgenthau Jr., cap al 30 de març de 1937. Adjunt a Sumner Welles a Franklin D. Roosevelt, Washington DC, 27 de maig de 1937, 740.00/184, *FRUS*, 1937, vol. I, pàg. 100.

l'actuació de la Casa Blanca durant tot el procés fou més aviat de perfil baix. Aquesta discreció es devia, en gran part, a la voluntat presidencial de no encendre encara més els ànims de Capitol Hill.²⁵¹ Malgrat haver guanyat recentment les eleccions presidencials per una majoria aclaparadora, ja a començaments de 1937 la Casa Blanca s'estava desgastant seriosament en una dura lluita política entre partidaris i opositors d'un pla per reformar la composició del Tribunal Suprem. El debat sobre la reforma judicial és un dels moments més decisius de la història de la democràcia nord-americana i, sens dubte, fou l'episodi central del segon mandat presidencial de Franklin D. Roosevelt. Per al president i els seus aliats més fidels, es tractava de posar fi a l'obstrucció judicial i antisocial de l'anomenada Era Lochner per tal de garantir la viabilitat futura del programa de reformes econòmiques del *New Deal*. En oposició al projecte de llei, emergí una nova coalició de congressistes republicans i demòcrates conservadors que acusaven la Casa Blanca de voler obtenir poders dictatorials per poder esborrar del sistema polític nord-americà la doctrina del control judicial –és a dir, el tradicional poder de veto del Tribunal Suprem sobre la constitucionalitat de la legislació aprovada pel Congrés– i que bloquejaren la major part de les iniciatives polítiques de Roosevelt fins al final de la dècada.

El debat sobre el repartiment competencial en política exterior estava, per força, condicionat pels recels i ressentiments que estava creant la batalla política per la reforma judicial. Síntoma d'aquest efecte de contagi foren les declaracions d'Arthur Vandenberg, senador republicà per Michigan, quan, en el debat previ a la votació de la nova legislació de neutralitat, expressà el temor d'un bon nombre de congressistes: «Senyor President, estic en contra de les declaracions de guerra per decret executiu en una democràcia, ja siguin de manera directa o indirecta.»²⁵²

Amb tot, el baix perfil de la Casa Blanca es veié compensat per una certa tendència al consens entre els congressistes. Tot i que la discussió sobre la nova llei de neutralitat de 1937 reproduïa, en termes generals, la mateixa discussió i les mateixes divisions que ja s'havien produït l'agost de 1935 –quan s'aprovà la primera llei– i el febrer de 1936 –quan es renovà

²⁵¹ DALLEK, Robert, *Franklin D. Roosevelt and American foreign policy...*, pàg. 140.

²⁵² «Mr. President, I am opposed to declarations of war directly or indirectly by Executive decree in a democracy.» “Debate in Congress on the Neutrality Act of May 1, 1937”, dins GUTTMANN, Allen (editor), *American neutrality and the Spanish...*, pàg. 46.

per primer cop— sobre el grau de discrecionalitat que calia atorgar a la Casa Blanca en l'establiment i el manteniment dels embargaments, el cert és que, tal com observà l'analista William T. Stone, en la resolució presentada pel senador Pittman (molt proper a la Casa Blanca), la del representant McReynolds i la dels senadors aïllacionistes Clark, Vandenberg, Bone i Nye es podien detectar força més similituds que en els anteriors debats: «Aquestes mesures representen importants concessions per part dels dos extrems. Totes tres renovarien la llei actual, estendrien l'embargament d'armes als casos de guerra civil i aplicarien tots els embargaments sense discriminacions.»²⁵³

En essència, la nova llei de neutralitat de maig de 1937 —aprovada per una àmplia majoria, però lluny de la pràctica unanimitat de l'embargament d'armes a Espanya— era una prolongació indefinida de l'anterior amb escasses novetats, que no acabà de satisfer plenament cap dels sectors en què es dividia el Congrés en qüestions de política exterior.²⁵⁴ El resultat final de la revisió inclogué algunes noves competències per a l'executiu. La concessió més destacable del sector menys partidari de la discrecionalitat presidencial fou la famosa clàusula *cash-and-carry*. Gràcies a aquesta clàusula, el president, un cop decretat l'embargament d'armes, podia designar productes d'ús no estrictament militar per prohibir-ne la venda a crèdit i el transport en vaixells amb bandera nord-americana. La clàusula quedà incorporada amb caràcter temporal limitat a dos anys.²⁵⁵ La seva aplicació depenia de la proclamació, per part del president, de l'existència d'un estat de guerra entre dos països, o d'un estat de guerra civil en el si d'un estat estranger. La llei establí que, un cop el president hagués fet pública la proclamació, quedava imperativament prohibit el comerç d'armes,

²⁵³ «These measures represent important concessions by both extremes. All three would renew the existing act, would extend the arms embargo to cases of civil war and would apply all embargoes without discrimination.» STONE, William T., "Congress Debates Neutrality", *Foreign Policy Bulletin*, vol. XVI, núm. 16, 19 de febrer de 1937, pàg. 1-2.

²⁵⁴ Al Senat, la llei fou aprovada amb 41 vots a favor i 15 en contra. Segons l'historiador Robert A. Divine, la Llei de Neutralitat de 1937 reflectia interessos i sentiments contradictoris: «Having severely curbed munitions makers and bankers, Congress chose not to impair foreign trade by imposing drastic limitations on the export of contraband goods other than arms, despite the revelations of the Nye committee which indicated that general trade in wartime was far more likely to lead to involvement divinent than the export of munitions. (...) Instead, the legislators decided to limit risks while preserving profits.» DIVINE, Robert A., *The illusion of neutrality*, Chicago, University of Chicago Press, 1962, pàg. 194.

²⁵⁵ "Compromise Neutrality", *Foreign Policy Bulletin*, vol. XVI, núm. 28, 7 de maig de 1937, pàg. 1-2. Els crítics amb la clàusula *cash-and-carry* arguïen que la clàusula representava una renúncia dels tradicionals drets de neutralitat. A més, afavoria clarament els països amb major domini naval, especialment la Gran Bretanya. Els seus partidaris la consideraven com una mena d'esmena històrica als errors que portaren els Estats Units a la Primera Guerra Mundial.

municions i material de guerra –però no matèries primeres– amb els bàndols contendents, així com els préstecs –llevat dels crèdits comercials a curt termini–, el transport d’armament en vaixells nord-americans i els desplaçaments de ciutadans americans en vaixells dels països bel·ligerants.²⁵⁶

Les novetats més importants per al cas espanyol eren l’extensió de la legislació de neutralitat als casos de guerra civil i la major regulació que s’exercia sobre les organitzacions humanitàries que actuaven a Espanya (amb l’excepció de la Creu Roja internacional, les organitzacions humanitàries haurien de registrar-se al Departament d’Estat i informar detalladament dels seus comptes i activitats).²⁵⁷ La nova llei de neutralitat quedà aprovada per les dues cambres del Congrés el 29 d’abril i fou signada pel president l’1 de maig de 1937. El mateix dia el president proclamà que existia un estat de guerra civil a Espanya tal que l’exportació de material de guerra en aquest país podria amenaçar la pau dels Estats Units. L’embargament d’armes contra Espanya es mantenia, per tant, sota una nova legalitat.²⁵⁸ El 5 de maig el Departament d’Estat publicà les regulacions referents a l’ajuda humanitària a Espanya.²⁵⁹

Tot semblava indicar que la nova llei posaria fi a l’excepcional i anòmala política espanyola de l’Administració Roosevelt, que des del mes anterior es basava en una llei específica i discriminatòria, aprovada a corre-cuita per tal d’intentar evitar que el *Mar Cantàbrico* pogués salpar del port de Nova York. Tot i així, el congressista demòcrata Samuel D. McReynolds, de Tennessee, cap del Comitè de Relacions Exteriors de la Cambra de Representants, va introduir una declaració d’aclariment que tindria enormes conseqüències en el futur. Pocs minuts abans que s’acordés votar la nova revisió de la Llei de Neutralitat, McReynolds s’adreçà a la Cambra de Representants amb aquestes paraules:

La resolució espanyola, aprovada en la sessió de 8 de gener de 1937, no queda derogada per aquesta llei. La llei anterior es deroga a si mateixa quan s’emet una

²⁵⁶ DIVINE, Robert A., *The illusion of neutrality...*, pàg. 193.

²⁵⁷ TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 109; BOSCH, Aurora, *Miedo a la democracia...*, pàg. 160.

²⁵⁸ “The Debate in Congress on the Embargo of January 8”, dins GUTTMANN, Allen (editor), *American neutrality and the Spanish...*, pàg. 48.

²⁵⁹ TAYLOR, Foster Jay, *The United States and the Spanish...*, pàg. 87.

determinada declaració, però aquesta legislació amplia les disposicions de la Resolució de 8 de gener i dóna autoritat al president per prohibir l'exportació d'armes, a més de les disposicions recollides per una resolució prèvia i anterior, i inclou disposicions amb relació als préstecs, crèdits, i sol·licitud de fons que no estan recollides per la Resolució de 8 de gener. Faig aquesta declaració perquè en quedi constància en el Registre Congressual.²⁶⁰

La declaració de McReynolds, doncs, pretenia mantenir la validesa de la Resolució d'Emergència del 8 de gener de 1937 i, per tant, assegurar el poder del Congrés sobre un eventual intent de derogació de l'embargament d'armes. La maniobra de McReynolds era d'una legalitat dubtosa i el gest tenia més força política que legal. En qualsevol cas, la transcendència de la declaració de McReynolds no es faria notar fins més endavant, quan el president es repensés seriosament la possibilitat d'aixecar l'embargament. Durant la primavera de 1937, l'eventualitat de restablir el comerç d'armes amb Espanya semblava molt remota. El consens a favor de l'embargament, dins i fora de Capitol Hill, continuava mostrant-se molt sòlid.

Una campanya per fer complir la llei

Prova d'aquest consens és el comportament estratègic del moviment estatunidenc de solidaritat democràtica amb la República espanyola durant la primera meitat de 1937. Després d'haver constatat que la idea de restablir el comerç d'armes amb Espanya era escassament popular, el moviment enfocà els seus esforços de pressió institucional en una qüestió que era capaç d'aglutinar un suport social i polític molt més elevat. En comptes de proposar un canvi legislatiu, el *lobby* prorepublicà engegà una campanya per fer complir la legislació de neutralitat vigent.

²⁶⁰ «The Spanish resolution, which was passed on January 8, 1937, of this session is not repealed by this act. The previous act repeals itself when a certain proclamation is issued, but this legislation extends the provisions of the resolution of January 8 and gives the President authority to prohibit the exportation of arms, in addition to those covered by a previous former resolution, and includes provisions in regard to loans, credits, and solicitation of funds not covered by the resolution of January 8. I make this statement so that it will be in the *Record*.» *Congressional Record*, 75è Congrés, 1a sessió, pàg. 3975. Citat a TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 110.

El 19 de febrer de 1937, el congressista del Partit Obrer i Camperol de Minnesota, John Bernard, introduí una resolució per demanar al govern l'extensió de l'embargament d'armes a Alemanya i a Itàlia. La resolució comptava amb el suport de divuit membres de la Cambra de Representants i es justificava pel fet que les dues potències feixistes europees: «han envaït el territori i ara estan activament implicades en una guerra contra el govern democràticament elegit d'aquest país i amb el qual el govern dels Estats Units continua mantenint-hi relacions amistoses.» El representant John M. Coffee, demòcrata de Washington, assenyalà que la nova resolució pretenia corregir els efectes indesitjats de la resolució de gener de 1937. Bernard va defensar la nova iniciativa com una mostra de coherència:

La raó per la qual introdueixo l'actual resolució és idèntica a la raó per la qual vaig votar contra l'embargament a Espanya el 6 de gener. (...) El mínim que podem fer per compensar l'embargament contra el govern espanyol és imposar les mateixes restriccions contra els governs feixistes que estan implicats en un acte d'agressió injustificada. L'aprovació d'aquesta resolució reflectirà, crec jo, els sentiments de la gran majoria del poble nord-americà, que estan, com ha de ser, amb la lluita del poble espanyol per la democràcia i contra el feixisme.²⁶¹

Paral·lelament, el 25 de març de 1937, Gerald P. Nye introduí una resolució al Senat. Amb un llenguatge molt curós i sense citar en cap moment els governs d'Alemanya i Itàlia, la resolució de Nye demanava la informació necessària per facilitar una eventual extensió de l'embargament d'armes contra les dues potències europees aliades amb Franco:

Es resol que se li prega al secretari d'Estat, sempre que no sigui incompatible amb l'interès públic, que assessori el Senat a través del seu Comitè de Relacions Exteriors sobre si les lleis de neutralitat existents als Estats Units són suficients per proporcionar un embargament contra les nacions les forces armades de les quals estan

²⁶¹ «have invaded the territory and are now actively engaged in a war against the democratically elected government of that country with which the government of the United States continues to maintain friendly relations.» (...) «My reason for introducing the present resolution is identical with my reason for voting against the embargo on Spain on Jan. 6 (...) The least we can do to make up for the embargo against the Spanish Government is to impose equal restrictions against the Fascist governments who are engaging in an act of unwarranted aggression. Passage of this resolution will, I feel, reflect the sentiments of the great many of the American people whose sentiments are quite properly with the struggle of the Spanish people for democracy and against fascism». «House Bloc Asks Curb on Fascism», *The New York Times*, 20 de febrer de 1937, pàg. 34. A principis de febrer, el congressista demòcrata de Califòrnia, Jerry Voorhis, va presentar una declaració similar a la Cambra de Representants. Signada per trenta-un membres de la cambra, entre els quals cal destacar Maverick, Amlie, Ludlow i Koppleman, la declaració es mostrava favorable a una legislació de neutralitat estricta, però assenyalava que «if an embargo is enforced against the Spanish Government, but not against other nations shipping to the Spanish rebels, the United States is placed in the position of actively or constructively acting as cobelligerent with the forces attempting to overthrow the Spanish Government.» Citat a JONAS, Manfred, *Isolationism in America...*, pàg. 190.

participant activament en la guerra activa en un país on hi ha un estat de guerra civil, el qual estat de la guerra civil ha causat que el nostre govern decretés embargaments contra l'exportació d'armes, municions i material de guerra.

En declaracions als periodistes, Nye lamentava la incongruència entre el pretès objectiu de romandre allunyat de la guerra a Espanya i el manteniment del comerç d'armes, municions i materials de guerra amb els tercers països que hi estaven intervenint. També recordava que la legislació de neutralitat no podia dependre de declaracions formals de guerra, quan, de fet, aquestes ja no formaven part del protocol contemporani per encetar un conflicte. Els periodistes preguntaren a l'impulsor de la resolució al Senat si no creia que l'extensió de l'embargament corria el perill de ser interpretada com un acte hostil. Nye els contestà: «No, seria un acte de pau per part nostra. Aquesta línia d'actuació estaria en consonància amb els gestos per la pau mundial. Com més es manifesti el descontentament al món contra les activitats d'aquests països, més ràpidament s'adonarà la gent d'aquests països que el seu lideratge està a la corda fluixa.» Per la seva banda, els contraris a la resolució de Nye qüestionaven l'existència d'una intervenció militar a Espanya impulsada per governs estrangers. Per a l'influent senador demòcrata de Nevada, Key Pittman, no hi havia cap prova que demostrés que el govern italià com a tal estigués intervenint a Espanya.²⁶² En canvi, els diaris liberals, com ara *The Washington Post*, *Pittsburg Press* i *Philadelphia Record*, donaren un suport entusiasta a la proposta de Nye.²⁶³

²⁶² «Resolved, that the Secretary of State is hereby requested, if not incompatible with the public interest, to advise the Senate through its Committee on Foreign Relations whether the existing Neutrality Laws of the United States are sufficient to provide an embargo against nations whose armed forces are engaged in active warfare in a nation where a state of civil war exists, which state of civil war has caused our Government to declare embargoes against exportation of arms, ammunition, and implements of war.» «No, it would be an act of peace on our part. This course would be in keeping with world peace moves. The more displeasure voiced in the world against the activities of such countries, the more quickly will come acknowledgment by people of those countries that their leadership is off on thin ice.» OLSON, Sidney, «Nye Demands Spanish "Allies" Arms Embargo», *The Washington Post*, 26 de març de 1937, pàg. 1; «Nye Wants Ruling On Who is At War», *The New York Times*, 26 de març de 1937, pàg. 6. En qualsevol cas, l'observació de Nye sobre les declaracions formals de guerra ja havia estat compartida per Roosevelt quan justificà l'aplicació de la legislació de neutralitat a Itàlia el 1935. En aquella ocasió, el president, irritat amb les objeccions del Departament d'Estat, espetà al secretari Hopkins: «they are dropping bombs in Ethiopia and that is war. Why wait for Mussolini to say so?» SHERWOOD, Robert Emmet, *Roosevelt and Hopkins, an intimate history*, Nova York, Harper & Brothers, 1948, pàg. 79.

²⁶³ TAYLOR, Foster Jay, *The United States and the Spanish...*, pàg. 91. Dues setmanes més tard, en una sessió del Senat, Nye aclarí el significat de la seva proposta. Afirmà que Itàlia estava en guerra amb Espanya i que, per tant, el president havia d'aturar els enviaments d'armes a Itàlia. Com a prova, esgrimí un editorial de *The Washington Post* on s'afirmava que la política espanyola de l'Administració Roosevelt no era «neutrality at all but merely disguised assistance to a Fascist rebellion.» *Congressional Record*, 75è Congrés, 1a sessió, 9 d'abril de 1937, pàg. 3315-3317. Citat a JONAS, Manfred, *Isolationism in America...*, pàg. 191.

El mateix 25 de març, Hull convocà una reunió d'alts funcionaris del Departament d'Estat per avaluar la proposta de Nye. En la reunió s'arribà a la conclusió que mentre el govern espanyol no considerés l'existència d'un estat de guerra entre Espanya, d'una banda, i Alemanya i Itàlia, de l'altra, seria absurd que el president dels Estats Units el proclamés pel seu compte. Els reunits també estigueren d'acord a negar que la presència de "voluntaris" estrangers impliqués necessàriament l'existència d'un estat de guerra entre nacions.²⁶⁴

D'aquesta manera, Hull s'escudava en el presumpte caràcter voluntari i no governamental de la presència militar alemanya i italiana en les files franquistes, malgrat disposar d'abundants proves en sentit contrari. Els exemples són nombrosos. Només tres dies abans, Joseph C. Green, cap de l'Oficina de Control d'Armes i Municions, havia deixat constància del contingut d'una trucada telefònica amb el marquès Rossi Longhi, conseller de l'ambaixada italiana a Washington. Longhi deixà anar que el Departament d'Estat devia estar molt ocupat decidint si finalment el president havia de proclamar l'existència d'un estat de guerra entre Espanya i Itàlia. Per la seva banda, Green tragué ferro a l'assumpte:

Vaig pretendre que considerava aquest comentari com una broma, me'n vaig riure, i vaig canviar de conversa cap a altres temes tan aviat com fou possible. Llavors Rossi Longhi m'explicà amb certa extensió l'interès vital d'Itàlia en el resultat de la guerra civil a Espanya, va predir que els rebels no trigarien a ser amos de la situació i va dir que, tot i que els italians els estaven ajudant, no tenien més de deu o dotze mil tropes amb els exèrcits rebels.²⁶⁵

L'oposició de Hull a la resolució de Nye comptà amb la col·laboració de Pittman al Senat. Al·legant defectes de forma, manca de proves i, sobretot, la inconveniència d'implicar els

²⁶⁴ HULL, Cordell, *The Memoirs...*, vol. I, pàg. 510-511.

²⁶⁵ «I affected to consider that remark a pleasantry, laughed at the idea, and turned the conversation into other channels as quickly as possible. Rossi Longhi then explained at some length Italy's vital interest in the outcome of the civil war in Spain, predicted that the Rebels would soon be masters of the situation and said that although the Italians were assisting them, they had not more than ten or twelve thousand troops with the Rebel armies.» Memoràndum de Joseph C. Green, Washington DC, 22 de març de 1937, 852.00/5016, *FRUS*, 1937, vol. II, pàg. 257-258. Longhi criticà el tractament mediàtic sobre la participació italiana a Espanya perquè exagerava la xifra de tropes italianes que lluitaven al costat de Franco. Horace H. Fuller, adjunt militar de l'ambaixada nord-americana a París, envià un informe a Washington on transmeté les estimacions que li havia donat l'adjunt militar de l'ambaixada alemanya. Segons Fuller, entre 40.000 i 50.000 italians i 30.000 alemanys estarien lluitant a les ordres del general Franco. "Report of the Military Attaché in France (Fuller)", París, 23 de febrer de 1937, 852.00/4989, *FRUS*, 1937, vol. II, pàg. 247-248.

Estats Units en un assumpte europeu que ja estava sent tractat per les grans potències del Vell Continent, Pittman aconseguí traslladar la resolució al Comitè d'Afers Exteriors, on fou arxivada i des d'on mai no aconseguí tornar al plenari del Senat.²⁶⁶

Les evidències de participació estrangera s'acumulen

Si bé les peticions institucionals d'estendre l'embargament a Alemanya i Itàlia xocaven amb l'obstinació negacionista del Department d'Estat, l'evolució politicomilitar del conflicte espanyol durant la primera meitat de 1937 afavorí la insistència dels simpatitzants del bàndol republicà. Un dels factors era la presència de voluntaris nord-americans sobre el terreny. Sens dubte, la participació de centenars de brigadistes nord-americans a la batalla del Jarama de febrer de 1937, on van adquirir una destacada reputació de coratge i capacitat de sacrifici, ajudà a escalfar l'interès per la guerra espanyola.²⁶⁷

En aquest sentit, el paper dels mitjans de comunicació fou encara més decisiu. Per molt que el senador Pittman i el secretari Hull es mostressin públicament escèptics sobre les proves de la intervenció de les potències feixistes a Espanya, la premsa més respectable la donava per feta. La creixent divergència entre el parer de l'Administració Roosevelt i l'opinió pública informada es posà de manifest en la caiguda de Màlaga, el febrer de 1937. La participació italiana provocà àmplies reaccions de condemna. Per als editors de *Current History*, la participació de Mussolini resultava innegable. Al cap i a la fi, havia estat aplaudida en la premsa oficial del règim italià com una victòria pròpia i confirmada per corresponents internacionals aliats a la causa feixista. A més, se sospitava que l'anomenat *acord de cavallers* italo britànic del 2 de gener de 1937 sobre la Mediterrània havia facilitat el desenllaç de la caiguda de Màlaga.²⁶⁸

²⁶⁶ TAYLOR, Foster Jay, *The United States and the Spanish...*, pàg. 91-92.

²⁶⁷ El nombre de baixes de nord-americans durant la batalla fou esfereïdor. El 23 de febrer hi havia 373 brigadistes nord-americans al front. Cinc dies després, només en quedaven 150. CARROLL, Peter N., *The odyssey of the Abraham Lincoln Brigade: Americans in the Spanish Civil War*, Stanford, Stanford University Press, 1994, pàg. 97-106.

²⁶⁸ "Non-Intervention: A New Chapter", *Current History*, vol. XLVI, núm. 1, abril de 1937, pàg. 21-22.

Entre els testimonis estrangers de parla anglesa que donaven fe de la petjada italiana en l'ofensiva contra Màlaga, el periodista Lawrence Fernsworth representava una de les veus més autoritzades:

La presa de Màlaga, amb la presència de forces italianes de terra, mar i aire, ha convertit la costa del sud-est d'Espanya, de Màlaga a Cadis, juntament amb les seves bases i la rereguarda, en una zona italiana de guerra. (...) Màlaga, en el moment d'escriure aquestes línies continua sota el virtual, si no nominal, comandament dels italians, igual que Mallorca. Un document del qual tinc una còpia fotogràfica, datada l'Anno XV del feixisme, comença: "Primer comandament, Divisió de Voluntaris. Per voluntat divina", i és signat per "El comandant general de la Divisió, Giangualterio Arnaldi". Tot el text està en italià.²⁶⁹

Al març de 1937, amb la captura de tropes italianes comandades pel general Roatta a la batalla de Guadalajara, l'opció d'estendre l'embargament d'armes a Itàlia i Alemanya començà a agafar força. El 15 de març l'ambaixador espanyol a Washington, Fernando de los Ríos, envià una carta a Cordell Hull donant-li detalls de la informació obtinguda a partir dels presoners italians a Guadalajara.²⁷⁰ Per la seva banda, el president nord-americà es mostrava cada cop més conscient dels perills que implicava l'actitud desafiant de Mussolini, així com dels efectes inevitables que aquesta actitud tenia en la credibilitat de la política espanyola de la seva administració.²⁷¹ Per aquest motiu, el 27 de març Hull escrigué un telegrama a Robert Worth Bingham, ambaixador nord-americà al Regne Unit, fent-li arribar la petició de

²⁶⁹ «The taking of Malaga, with the presence of mobilized Italian land, sea, air forces, has converted the southeastern coast of Spain, from Malaga to Cadiz, together with its bases and rearguard, into an Italian war zone. (...) Malaga at this writing continues under the virtual, if not nominal, command of Italians, as does Mallorca. One document of which I hold a photostatic copy, dated in the Anno XV of fascism, begins, "First command, Division of Volunteers. God wills it," and it is signed, "The Commanding General of the Division, Giangualterio Arnaldi," its full text being in Italian.» FERNSWORTH, Lawrence A., "Spain Balks the Fascists", *Current History*, vol. XLVI, núm. 3, juny de 1937, pàg. 30.

²⁷⁰ Fernando de los Ríos a Cordell Hull, Washington DC, 15 de març de 1937, 852.00/4955, *FRUS*, 1937, vol. II, pàg. 251-253. Per la seva banda, l'ambaixador Bowers confirmà les proves de Guadalajara de Fernando de los Ríos en un informe enviat just l'endemà de la carta de l'ambaixador espanyol. Claude Bowers a Cordell Hull, Sant Joan Lohitzune, 16 de març de 1937, 852.00/5051, *FRUS*, 1937, vol. II, pàg. 253-256.

²⁷¹ En una roda de premsa, el president Roosevelt confessà als periodistes la seva preocupació per la tensió provocada per la humiliació italiana a Guadalajara: «You know what came closer to bringing on a European war than anything else in the past three weeks? It was when the Italian brigade, fighting with general Franco, ran away from the Government troops at Guadalajara. The British side is Government-owned and Government-operated –I think I am right in saying that– and that evening the British Government announcer told of the retreat, the rout of the Italian troops and then went on and said, "We might almost say that this was a second Caporetto," whereupon Brother Mussolini went clear out through the roof.» Press Conference, Casa Blanca, 15 d'abril de 1937, President's Press Conference: T, *FDR and FA*, vol. V, pàg. 74.

Roosevelt de sondejar l'actitud dels britànics en cas que «Itàlia traslladés a Espanya una força de l'exèrcit obertament governamental i oficial, ja fos amb la idea de protegir, rescatar o portar els italians que ja hi eren, o de participar a la guerra civil a Espanya».²⁷² Quatre dies més tard, Bingham responia assegurant que, fins i tot en aquest cas, el Regne Unit esquivaria qualsevol resposta armada i mantindria el seu compromís amb la política d'apaivagament seguida fins aleshores.²⁷³

Guernica commou l'opinió pública internacional

Davant l'evidència de la intensitat, crueltat i magnitud de la intervenció militar estrangera en contra del govern republicà, els partidaris d'estendre l'embargament a Alemanya i Itàlia anaren guanyant força entre l'opinió pública nord-americana. Els bombardejos contra la població civil de l'àrea republicana despertaren sentiments públics de rebuig, fins i tot entre ciutadans poc entusiastes amb el govern de València. El 28 de febrer de 1937 noranta-vuit escriptors nord-americans publicaren una declaració conjunta en què es condemnava els mètodes de l'exèrcit franquista. Entre els signants, val la pena destacar John Dewey, W. E. B. Du Bois, William Faulkner, Langston Hughes, Sinclair Lewis i Upton Sinclair. En la declaració, s'hi afirmava:

Nosaltres, els escriptors nord-americans signants, considerem que la política de neutralitat adoptada pel govern dels Estats Units cap a les forces d'oposició a Espanya fa que sigui encara més necessari que els judicis morals dels ciutadans s'expressin amb llibertat i sense por (...) Específicament, condemnem l'assassinat de dones, nens i altres no combatents desarmats per part de la facció militar que, juntament amb els seus aliats estrangers, està fent la guerra contra el govern republicà d'Espanya escollit legalment i democràticament. Condemnem l'atac deliberat

²⁷² «Italy should move an avowed governmental and official army force into Spain, either upon the theory of protecting, rescuing or bringing out Italians already there, or of participating in the civil strife in Spain» Cordell Hull a Robert W. Bingham, Washington DC, 27 de març de 1937, 852.00/5027a: Telegram, *FRUS*, 1937, vol. II, pàg. 268.

²⁷³ Concretament, Bingham pronosticà que «should Italy make an official armed move in Spain, the British Government, of course, influences at that time by imponderables in the situation would nevertheless endeavor to work with and on the French, both inside and outside the Non-Intervention Committee, to maintain their original policy of stalemate or Peace without victory in the Spanish situation but certainly without resort to armed intervention.» Robert W. Bingham a Cordell Hull, Londres, 31 de març de 1937, 740.00/134: Telegram, *FRUS*, 1937, vol. II, pàg. 272.

d'hospitals, parcs infantils, asils d'orfes, estacions de socors i cues del pa, així com el covard i cruel bombardeig de Madrid.²⁷⁴

Amb tot, l'esdeveniment que marcà un punt d'inflexió en la percepció i en l'interès dels nord-americans sobre la guerra a Espanya fou el bombardeig del 26 d'abril de 1937 sobre Guernica per part de la Legió Còndor alemanya i l'Aviació Legionària italiana, sota el comandament de l'oficial nazi Wolfram von Richtofen. El 28 d'abril aparegué a *The New York Times* la cèlebre crònica de George Steer, el periodista britànic corresponsal de *The Times*, on s'afirmava que haurien perdut la vida uns vuit-cents civils indefensos, solament protegits per la presència de capellans: «Els clergues beneïren i pregaren per les multituds agenollades –socialistes, anarquistes i comunistes, a més dels fidels declarats– en refugis que es derruïen.»²⁷⁵

L'endemà el mateix diari publicava la crònica del corresponsal profranquista William P. Carney, on posava en dubte l'autoria del bombardeig.²⁷⁶ Malgrat tot, l'editorial del 29 d'abril deixava clar que la direcció del diari reconeixia la veracitat de la matança aèria, confirmada pels cables de diverses agències de notícies: «Cap de les altres atrocitats d'aquesta sanguinària guerra civil ha estat més concloentment autenticada que aquest últim exemple de crueltat. (...) Contra el terrorisme del foc i la destrucció dels cels s'han enfrontat la tranquil·la valentia i la profunda fe del poble i dels seus sacerdots».²⁷⁷

²⁷⁴ «We, the undersigned American writers, feel that the policy of neutrality adopted by the government of the United States toward the opposing forces in Spain makes it the more necessary that the moral judgments of private citizens be freely and fearlessly expressed (...) Specifically we condemn the murder of women, children and other unarmed non-combatants by the military faction with its foreign allies is making war on the legally and democratically elected republican government of Spain. We condemn the deliberate bombing of hospitals, playgrounds, orphan asylums, relief stations and breadlines, and the cowardly and cruel bombardment of Madrid.» “98 Writers Score Spanish Rebels”, *The New York Times*, 1 de març de 1937, pàg. 7.

²⁷⁵ «The clergymen blessed and prayed for kneeling crowds –Socialists, Anarchists and Communists, in addition to the declared faithful –in crumbling dugouts.» STEER, G. L., “Historic Basque Town Wiped Out: Rebel Fliers Machine-Gun Civilians”, *The New York Times*, 28 d'abril de 1937, pàg. 1 i 4.

²⁷⁶ CARNEY, William P., “Rebels Lay Fires to Guernica ‘Reds’; Deny Their Planes Flew on the Day Town Was Destroyed”, *The New York Times*, 29 d'abril de 1937, pàg. 1 i 8.

²⁷⁷ «None of the other atrocities of this sanguinary civil war has been more conclusively attested than this latest example of ruthlessness. (...) Against the terrorism of fire and destruction from the skies were pitted the quiet courage and deep faith of the people and their priests». “Mass Murder in Guernica”, *The New York Times*, 29 d'abril de 1937, pàg. 20.

Sens dubte, l'èmfasi en el caràcter catòlic de les víctimes implicava un cop duríssim per a la imatge del bàndol franquista com a presumpte defensor de la religió catòlica i de l'amenaçada supervivència dels seus practicants als territoris controlats pel govern republicà. El protagonisme de l'aviació nazi encara n'agreujava més les conseqüències. El 30 d'abril apareixia a la portada de *The New York Times* una crònica que assegurava que els nazis estaven utilitzant Espanya «com una escola d'entrenament per als aviadors militars».²⁷⁸

La matança provocà una encesa reacció social als Estats Units. La indignació contra l'atrocitat de Guernica no es limitava als cercles esquerranistes. Seixanta-sis líders acadèmics, polítics, religiosos i empresarials organitzaren una resposta conjunta, en forma de crida a “tots els homes de bona voluntat”, on es defugia la cerca d'un consens sobre els motius de la guerra. Els signants apel·laren a la necessitat de transformar el rebuig al bombardeig de Guernica en un nou episodi de l'humanitarisme mundial:

Ens neguem a consentir tals atrocitats amb el nostre silenci. No tractem d'avaluar les causes rivals que ara lluiten pel domini d'Espanya, però insistim que aquesta guerra aèria cruel contra les dones i els nens es troba fora dels límits de la moral i de la civilització. Insistim que no existeix el partidisme quan es produeix aquest tipus d'assassinat en massa, o quan es permet que es produeixi. Denunciem el monstruós crim de Guernica, en nom de la justícia i de la humanitat. Exigim un renaixement d'aquella consciència mundial noble que es va manifestar en els dies de la persecució dels jueus a Rússia, i de nou quan el poble armeni jeia postrat davant els turcs. Per aquestes raons fem una crida a tots els homes de bona voluntat per protestar contra aquest immens crim en nom de tot el que és sagrat per a la moralitat humana i la decència humana, i en el nom de Déu Totpoderós.

De la difusió de la crida, se'n féu càrrec el bisbe Francis J. McConnell, líder de la Methodist Episcopal Church de Nova York i president del NACASD. El text s'envià a 5.000 religiosos de diverses denominacions amb la petició de ser llegida des del púlpit.²⁷⁹

²⁷⁸ «as a training school for military airmen» PERTINAX, “Air Attack on Guernica Attributed to Goering”, *The New York Times*, 30 d'abril de 1937, pàg. 1.

²⁷⁹ «We refuse to condone such atrocities by our silence. We do not attempt to assess the contending causes which now struggle for mastery in Spain, but we do insist that this ruthless aerial warfare upon women and children stands outside the pale of morality and of civilization. We insist that there is no such thing as partisanship when this type of mass murder occurs, or is permitted to occur. We denounce the monstrous crime of Guernica in the name of justice and humanity. We demand a revival of that noble world conscience which manifested itself in the days of the persecution of the Jews in Russia, and again when the Armenian people lay prostrate before the Turks. For these reasons we call upon all men of good-will to protest this immense crime in the name of all that is sacred to human morality and human decency –and in the name of Almighty God.» “U.S. Leaders Voice Guernica Protest”, *The New York Times*, 10 de maig de 1937, pàg. 5. Entre els signants, trobem, a més de bisbes protestants de tot el país, els senadors Robert F. Wagner de Nova York, Arthur Capper de

A Capitol Hill, el senador republicà William Borah, d'Idaho, pronuncià el 6 de maig de 1937 la condemna més eloqüent davant els fets de Guernica. Adreçant-se a la resta de senadors, Borah afirmà que la destrucció de Guernica superava la de Lió de 1793. Segons el senador d'Idaho, fins aleshores la ciutat francesa havia ocupat el trist honor de constituir l'exemple més abominable d'assassinat en massa de tota la història:

Però ara cal donar el lloc a Guernica, l'antiga capital basca. (...) No hi ha paraules per descriure l'escena a Guernica i Guernica no va ser un sol cas, fou simplement la culminació d'una llarga llista d'atrocitats indescriptibles. No va ser una maniobra militar. La ciutat era a una gran distància de la línia de batalla. L'atac no tenia cap objectiu militar legítim. Una ciutat desarmada i no combatent fou seleccionada per a l'exemple més repugnant de matança massiva dels temps moderns. Era l'estratègia feixista.²⁸⁰

No tothom estava d'acord amb el lloc excepcional que estava adquirint la matança de Guernica en l'imaginari popular.²⁸¹ Un exemple significatiu és el dels editors de *The Crisis*, la publicació de la National Association for the Advancement of Colored People, la principal organització en defensa dels drets dels afroamericans. En un editorial de juny de 1937, expressaren la seva preocupació pel contrast de reaccions que provocaven les agressions feixistes en funció de la identitat de les víctimes:

El món civilitzat es troba commocionat per la massacre ploguda del cel sobre Guernica, la ciutat santa dels bascos al nord d'Espanya. (...) Fa un any aviadors

Kansas, Homer T. Bone de Washington, Carter Glass de Virgínia, Gerald P. Nye de Dakota del Nord, Elmer E. Thomas d'Oklahoma i William E. Borah d'Idaho. De la cambra baixa, els congressistes Hamilton Fish Jr. i Caroline O'Day de l'Estat de Nova York. Del moment acadèmic, destaquen els rectors James Rowland Angell de Yale University, Ray Lyman Wilbur de Stanford University i Mary E. Woolley de Mount Holyoke College. També cal esmentar Newton D. Baker, Charles Beard, Clarence Darrow, el president de l'AFL William Green, els republicans Alfred Landon i Henry L. Stimson, així com l'influent periodista William Allen White.

²⁸⁰ «But now must given place to Guernica, the ancient Basque capital. (...) No language can describe the scene at Guernica, and Guernica was not a single instance, it was simply a culmination of a long line of unspeakable atrocities. It was not a military manoeuvre. The city was a long distance from the battle line. The attack had no legitimate military objective. An unarmed non-combatant city was singled out for the most revolting instance of mass massacre of modern times. It was Fascist strategy.» Citat a "Borah Sees Peril in Fascism Here", *The New York Times*, 7 de maig de 1937, pàg. 7.

²⁸¹ Els editors de *Common Sense*, per exemple, no es podien estar de recordar antecedents d'atacs aeris contra la població civil en tots dos bàndols, per bé que reconeixien una especificitat en el grau de terror i sadisme aplicat a Guernica: «Civilians had been bombed before (by the rebels at Madrid and Valencia, by the Loyalists at Teruel and Saragossa), but never in such a thorough fashion and with so little regard for military objectives.» "Troubles of the Spanish Loyalists", *Common Sense*, vol. VI, núm. 6, juny de 1937, pàg. 7.

feixistes de Mussolini abalançaren les seves grans màquines de bombardeig sobre els llogarets de fang d'Etiòpia i esborraren les vides de dones i nens. El món va murmurar, però no va cridar com ho ha fet amb Guernica. L'espantosa filosofia feixista de la força està posada al descobert perquè la vegi tot el món. No importa si els feixistes són italians o alemanys i les víctimes, bascos o etiòps, el feixisme significa la mort de la llibertat (...)²⁸²

En qualsevol cas, el que quedava clar és que els fets de Guernica representaven un desastre per als franquistes en l'important terreny de la batalla per l'opinió pública mundial.²⁸³ A més, a mesura que avançava la primavera, s'acumulaven nous incidents que feien més difícil el rebuig de l'Administració Roosevelt a la proposta d'estendre l'embargament d'armes a Alemanya i Itàlia. Com hem comentat anteriorment, ja des d'abans de Guernica el Departament d'Estat i la Casa Blanca eren plenament conscients que la participació militar italiana no estava limitada a "voluntaris", sinó que es tractava d'una operació militar de gran envergadura en la qual Mussolini donava ordres directes.

L'ambaixador nord-americà a Itàlia, William Phillips, envià una carta des de Roma el 23 d'abril on incloïa el contingut d'una conversa confidencial amb l'ambaixador de l'Espanya

²⁸²«The civilized world stands shocked as the slaughter rained from the skies upon Guernica, the Holy City of the Basques in northern Spain. (...) A year ago Fascist aviators for Mussolini were sooping their big bombing Machines over the mud villages of Ethiopia and blotting out the lives of women and children. The world murmured, but it did not cry out as it has done at Guernica. The ghastly Fascist philosophy of force is thus laid bare for all the world to see. It matters not whether the Fascists are Italians or Germans and the victims Basques or Ethiopians, Fascism means death to freedom (...).» "Death to men and freedom", *The Crisis*, vol. 44, núm. 6, juny de 1937, pàg. 177. L'observació dels editors de *The Crisis* estava ben justificada. No hi ha dubte que la crueltat aplicada a Etiòpia hauria merescut molta més atenció si les víctimes haguessin estat europees i notablement catòliques. Tal com recorda l'historiador Julián Casanova: «Tras algunos reveses iniciales en el avance de sus tropas, el general Pietro Badoglio comenzó a utilizar gas venenoso en bombas y pulverizadores arrojados desde aviones. Miembros de la Cruz Roja, la organización que precisamente había surgido a finales del siglo XIX para asistir y socorrer a los heridos de guerra, informaron de escenas horribles, de hombres quemados por "gas mostaza en la cara, en la espalda y en los brazos". El gas, que arrasaba la tierra y contaminaba el agua, socavó la capacidad de resistencia de los etiòps. Algunos contemporáneos, aunque los datos no han sido corroborados por los historiadores, dieron la cifra de un cuarto de millón de etiòps muertos o heridos por esa plaga química.» CASANOVA, Julián, *Europa contra Europa, 1914-1945*, Barcelona, Crítica, 2011, pàg. 83-84. Per bé que a Espanya no s'usaren armes químiques, molt probablement per por a les consegüents complicacions diplomàtiques, el cert és que els militars africanistes del bàndol franquista havien conreat el seu entusiasme pels bombardejos aeris (per "planxar l'enemic") en les guerres colonials contra la població marroquina, on, a més dels atacs aeris, també havien fet ús d'armament químic. NERÍN, Gustau, *La guerra que vino de África*, Barcelona, Crítica, 2005, pàg. 267-276.

²⁸³ Un exemple del duríssim cop per a la imatge del bàndol franquista entre l'audiència nord-americana és el reconeixement que en féu Douglas Jerrold, una de les veus més representatives del filofeixisme anglòfon: «Guernica is nevertheless the greatest, if only because it is the one victory of the "red" government. The name has echoed around the world. Every count in the indictment against General Franco is a lie, but no matter. The "red" government got their story in first, and that, in the modern world where "anything goes", is enough». JERROLD, Douglas, "Red Propaganda from Spain", *The American Review*, vol. IX, núm. 2, estiu de 1937, pàg. 141.

franquista a Roma, Pedro García Conde. En la conversa, García Conde confirmava l'existència d'entre 58.000 i 60.000 soldats italians i uns 18.000 alemanys en les files franquistes i reconeixia que l'esforç de Mussolini i el comte Ciano en el proveïment d'armes i municions a favor de l'Espanya franquista era extraordinari. L'ambaixador franquista també explicà que, després del desastre de Guadalajara, «tingué una llarga conversa amb el *Duce* i Ciano, durant la qual es parlà de les diverses causes del desastre, i entre les quals les dificultats que havien sorgit en l'alt comandament entre alemanys, italians i espanyols».²⁸⁴ D'altra banda, el 12 d'abril, l'ambaixador Bullit havia transmès a Roosevelt els càlculs de la diplomàcia francesa sobre el desequilibri de participació militar estrangera en cada bàndol: «La retirada dels “voluntaris” estrangers (...) no significaria quasi cap disminució en les forces governamentals però significaria la retirada d'unes tres quartes parts de l'exèrcit de Franco.»²⁸⁵

Almeria, la intervenció confessada

Fins ben entrada la primavera de 1937, la participació de les potències feixistes europees a Espanya no era un fet reconegut oficialment per l'Administració Roosevelt. Això canvià el 31 de maig de 1937, quan Almeria fou víctima d'un bombardeig naval per part dels nazis, que posà fi a la vida de dinou persones. El govern alemany admeté públicament l'autoria del bombardeig i el justificà com una acció de represàlia per l'atac aeri dels republicans espanyols contra el creuer *Deutschland* davant la costa d'Eivissa dos dies abans, on havien mort trenta-un mariners alemanys.²⁸⁶

²⁸⁴ «he had a long conversation with the *Duce* and Ciano, during which the various causes of the disaster were discussed, and among them the difficulties which had arisen in the high command between the Germans, Italians and Spanish» William Phillips a Cordell Hull, Roma, 23 d'abril de 1937, 852.00/5811, *FRUS*, 1937, vol. II, pàg. 288. En la mateixa conversa, Pedro García Conde parlà sobre el futur de les relacions entre els Estats Units i l'Espanya franquista. A més de subratllar la importància del reconeixement estatunidenc, el diplomàtic franquista també especulà sobre la necessitat d'un préstec nord-americà per a la reconstrucció de la postguerra. Segons García Conde, com a recompensa per l'hipotètic préstec, Franco s'inclinaria per cedir concessions bancàries als financers nord-americans en detriment de la City de Londres.

²⁸⁵ «The withdrawal of foreign “volunteers” (...) would mean almost no decrease in the government forces but would mean the withdrawal of about three-fourths of Franco's army.» William C. Bullit a Franklin D. Roosevelt, París, 12 d'abril de 1937, PPF1124: TS, *FDR and FA*, vol. V, pàg. 42.

²⁸⁶ BOSCH, Aurora, *Miedo a la democracia...*, pàg. 162.

El mateix 31 de maig, a Washington, Cordell Hull conversà telefònicament amb Hans-Heinrich Dieckhoff, l'ambaixador alemany als Estats Units, sobre el bombardeig. El secretari d'Estat es limità a escoltar la versió nazi de l'incident i a expressar l'esperança del govern en una solució pacífica dels problemes d'Alemanya a Espanya.²⁸⁷ L'endemà, Hull rebé una trucada de l'ambaixador espanyol. Fernando de los Ríos explicà la versió del govern republicà espanyol i demanà a Hull que el govern nord-americà expressés una condemna pública pel bombardeig alemany a Almeria. Hull s'hi negà. El cap de la diplomàcia nord-americana s'escudà en la necessitat de recollir primer els fets i les circumstàncies del que acabava de passar a Eivissa i Almeria abans d'emetre una valoració política oficial.²⁸⁸ De los Ríos quedà molt decebut amb l'actitud de Hull. En una carta al ministre d'Estat espanyol, l'ambaixador expressà la seva frustració: «no obtuve más respuesta que vaguedades pacifistas».²⁸⁹

Mentrestant, en els cercles diplomàtics, el bombardeig d'Almeria i les amenaces d'Alemanya i Itàlia de retirar-se del Comitè de No Intervenció feren témer sobre la imminència d'un desbordament de la participació militar internacional fora de les fronteres espanyoles.²⁹⁰ En un principi Hitler fins i tot hagués preferit declarar la guerra a la República espanyola. El bombardeig a Almeria no deixava de ser, per al dictador nazi, un exercici de contenció. En qualsevol cas, l'incident havia donat un cop mortal a l'esquema conjunt de patrulles de control naval d'Alemanya, Itàlia, la Gran Bretanya i França, que havien començat a funcionar el 19 d'abril de 1937 amb l'objectiu d'aturar l'entrada de voluntaris i material de guerra.²⁹¹

²⁸⁷ Memoràndum de Cordell Hull, 852.00/5607, Washington DC, 31 de maig de 1937, *FRUS*, 1937, vol. II, pàg. 310-311.

²⁸⁸ Memoràndum de Cordell Hull, 852.00/5608, Washington DC, 1 de juny de 1937, *FRUS*, 1937, vol. II, pàg. 313-314.

²⁸⁹ Citat a RUIZ-MANJÓN, Octavio, *Fernando de los Ríos: un intelectual en el PSOE*, Madrid, Editorial Síntesis, 2007, pàg. 430.

²⁹⁰ Tal com informava Claude Bowers: «My colleagues here all agree that the present situation constitutes the greatest danger of European involvement since the war began.» Claude Bowers a Cordell Hull, Sant Joan Lohitzune, 3 de juny de 1937, 852.00/5632: Telegram, *FRUS*, 1937, vol. II, pàg. 323.

²⁹¹ VIÑAS, Ángel, *El honor de la República: entre el acoso fascista, la hostilidad británica y la política de Stalin*, Barcelona, Crítica, 2009, pàg. 49-51; DEAN, Vera Micheles, "European Powers Seek General Settlement", *Foreign Policy Bulletin*, vol. XVI, núm. 26, 23 d'abril de 1937, pàg. 1 i 2. Des de bon principi, el sistema de patrulles de control naval i terrestre –sota la supervisió del Comitè de Londres– tenia limitacions evidents. La costa fou dividida per vaixells de França, la Gran Bretanya, Alemanya i Itàlia: «Their jurisdiction

Als Estats Units, el caràcter totalment indissimulat de l'agressió nazi a Almeria suposava una novetat que, per força, havia de tenir repercussió en el debat sobre l'embargament d'armes a Espanya. Els partidaris d'estendre l'embargament d'armes a Itàlia i a Alemanya comptaven amb una nova i indiscutible prova. En conèixer la notícia, el senador William E. Borah, fidel a l'argumentari aïllacionista, demanà l'aplicació de la legislació de neutralitat a tots els participants. D'aquesta manera, segons Borah, els Estats Units tornarien a ser neutrals i allunyarien el risc de veure's implicats en una guerra.²⁹²

El 2 de juny, representants de vint-i-un congressistes presentaren una declaració formal a Hull on es qüestionava la neutralitat de la política espanyola del Departament d'Estat i es demanava l'extensió de l'embargament a Itàlia i Alemanya. El grup estava liderat pel congressista catòlic de Montana, Jerry J. O'Connell. També en formaven part, entre d'altres, John T. Bernard de Minnesota, Robert G. Allen de Pennsylvania i John M. Coffee de l'Estat de Washington. En el text que lliuraren al secretari d'Estat, els signants afirmaven que, en cas de no estendre's l'embargament, els Estats Units, malgrat les declaracions oficials en un sentit contrari, estarien fent costat a Franco i a les potències feixistes. «Sens dubte, després d'Almeria, el poble nord-americà no pot acceptar la resposta que vostè donà en una ocasió anterior –a saber, que la participació alemanya i italiana no ha estat verificada amb proves.» Davant la nova petició, aquest cop el secretari Hull els contestà afirmant que s'estava investigant els fets. Els congressistes li preguntaren què més feia falta per invocar la llei de neutralitat. No reberen resposta. En un moment de la conversa, Hull els deixà anar: «Aquesta no és la nostra guerra. Hem de ser cautelosos. Hem de romandre en silenci.» Per apaivagar els ànims, el secretari d'Estat també assenyalà que, fet i fet, l'embargament a Itàlia i

extends only to vessels of the 27 nations which are represented on the London Committee, and they possess no authority to halt such vessels, or to make a thorough search of their cargoes. Neither is any effective control of airplane traffic provided. Should a vessel refuse to heed an order to stop, or should war material or volunteers be found aboard, the observers merely report the violation to the non-intervention committee, which in turn informs the government of the offending vessel. Inception of the plan was greeted not only by widespread skepticism, but by determined opposition on the part of the Valencia authorities.» THOMPSON, Charles A., "European Powers Patrol Spain", *Foreign Policy Bulletin*, vol. XVI, núm. 27, 30 d'abril de 1937, pàg. 2.

²⁹² El senador d'Idaho també assenyalà el contrast entre el neutralisme de la democràcia americana i la política bel·licista de les dictadures, les quals, en no haver de comptar amb el consentiment dels seus ciutadans, sempre estaven disposades a declarar la guerra a la mínima excusa. "Borah Wants U.S Neutrality Law Invoked Against Reich and Italy", *The New York Times*, 1 de juny de 1937, pàg. 1 i 7.

Alemanya tindria poques conseqüències pràctiques. La dimensió del comerç d'armes dels Estats Units amb tots dos països era molt reduïda.²⁹³

Norman Thomas, el *lobbista* infatigable

Els efectes de la campanya per estendre l'embargament també es feren notar a la Casa Blanca. Tal com recordaria el secretari Hull, a partir del bombardeig de Guernica, Roosevelt hagué de fer front a una enorme pressió popular: «Ara el president estava assetjat diàriament per visitants i bombardejat amb telegrams, cartes i demandes sol·licitant-li que apliqués la Llei de Neutralitat a Alemanya i Itàlia».²⁹⁴

Gràcies al seu accés directe amb el president, Norman Thomas s'erigí com el principal interlocutor polític dels partidaris d'aplicar la legislació de neutralitat a Alemanya i Itàlia. El líder dels socialistes nord-americans havia viatjat a Espanya aquella mateixa primavera de 1937, en el marc d'una gira europea. Thomas visità el front, on quedà impressionat en veure una foto dels germans Marx en una paret d'una trinxera. Mentre eren a la ciutat de València, Norman Thomas i la seva dona foren testimonis directes d'un bombardeig aeri. El consolat de Paraguai quedà destruït. Hi moriren set dels ocupants. Segons Associated Press, els avions eren de fabricació italiana i el total de víctimes mortals vorejava les dues-centes. Thomas

²⁹³ «After Almería the American people certainly cannot accept the reply made by you on a former occasion – namely, that German and Italian participation in the Spanish war has not been established by evidence.» «This is not our war. We must be cautious. We must be quiet.» “Roosevelt Stands on Spanish Policy”, *The New York Times*, 3 de juny de 1937, pàg. 2. A aquestes altures, Hull disposava d'un allau de proves sobre la participació militar de les grans potències feixistes europees. Només uns dies abans, per exemple, el cònsol nord-americà a Ginebra escrigué a Washington per informar que «I obtained definite information that the Spanish Delegation had in its possession documents respecting German intervention somewhat parallel to the documents respecting Italy. (...) Pierce, representative of the London *Times*, who had just returned from Bilbao showed me an extensive collection of photographs of documents respecting German participation in the Bilbao campaign with particular reference to the bombardment of Guernica. Among these was a map annotated by directions in German for the aerial bombardment of Guernica and he asserted that the actual bombardment fulfilled these directions.» Prentiss B. Gilbert a Cordell Hull, Ginebra, 29 de maig de 1937, 852.00/5557: Telegram, *FRUS*, 1937, v. II, pàg. 306.

²⁹⁴ «The President was now being daily besieged by visitors and bombarded by telegrams, letters, and petitions requesting him to apply the Neutrality Act to Germany and Italy.» HULL, Cordell, *The Memoirs...*, vol. I, pàg. 511.

afirmà a la premsa que pensava informar personalment el president Roosevelt d'aquest nou acte de la guerra per part d'Alemanya i Itàlia.²⁹⁵

En declaracions recollides per *The Washington Post*, ja des de París, Thomas afirmà que el bombardeig de València constituïa un acte de guerra perpetrat per aviadors alemanys i italians sota el control directe dels seus respectius governs: «És gairebé segur que la seva base d'operacions és l'illa de Mallorca, que ara està en mans italianes.» També denuncià la complicitat de les potències democràtiques en els bombardejos dels principals centres urbans del país:

El món, excessivament familiaritzat amb la hipocresia, a penes ha vist una actuació tan desvergonyida i descarada, a la qual els governs de la Gran Bretanya i França, aparentment, han donat la seva aprovació tàcita. Cal assenyalar que aquests bombardejos no serveixen a cap propòsit militar primordial. Les dones i els nens són les principals víctimes. Vaig veure la devastació del sector obrer de Barcelona i puc donar testimoni que el seu efecte principal no és el de debilitar la moral, sinó el d'augmentar l'amargor i l'odi a un grau que fins i tot podria donar raons a Hitler, Mussolini i Franco per témer pel futur.²⁹⁶

Setmanes després, Thomas compartí amb els lectors de *The Nation* les seves impressions sobre Espanya. Entres les conclusions, el líder socialista destacava que, si bé l'ajuda mèdica i humanitària havia de continuar i incrementar-se, la veritable prioritat dels amics de la democràcia espanyola havia de ser política: «(...) és clarament el deure del president, del Congrés i del poble plantejar-se amb quin dret continuem comerciant amb Alemanya i Itàlia si continuen la seva guerra actual a Espanya.»²⁹⁷ El 9 de juny, tot just acabat d'arribar del viatge europeu, Norman Thomas havia escrit al president proposant-li una trobada per parlar dels efectes reals que estava tenint la política espanyola del seu govern. Amb el crèdit que li

²⁹⁵ “Rebels Kill 200, Raze Buildings In Valencia Raid”, *The Washington Post*, 29 de maig de 1937, pàg. 1.

²⁹⁶ «Almost certainly their base of operations is the Island of Majorca, which now is in Italian hands.» «The world, all too familiar with hypocrisy, has scarcely seen anything equal to this performance in shameless effrontery to which the governments of Great Britain and France apparently have given tacit approval. It should be observed that these bombardments serve no primary military purpose. Women and children are the chief sufferers. I saw devastation of the working class quarter at Barcelona and can testify that its principal effect was not to weaken morale but to increase bitterness and hate to a degree that might give even Hitler, Mussolini and insurgent Gen. Franco reason to fear for the future.» “Hitler, Duce Waging Spanish War, Norman Thomas Asserts”, *The Washington Post*, 31 de maig de 1937, pàg. 7.

²⁹⁷ «(...) it is clearly the duty of the President, the Congress, and the people to consider by what right we continue to trade with Germany and Italy if they continue their present war on Spain.» THOMAS, Norman, “Spain: A Socialist View”, *The Nation*, vol. CXLIV, núm. 25, 19 de juny de 1937, pàg. 699.

atorgava l'experiència com a testimoni directe, el líder socialista avançava la seva postura en el debat sobre l'extensió de l'embargament d'armes:

Tot el que he vist i sentit em convenç que existeix un autèntic, per bé que no declarat, estat de guerra entre el legítim govern dels republicans espanyols i Alemanya i Itàlia, o per ser més precisos, Hitler i Mussolini. La guerra és en certa mesura subreptícia i en una escala relativament petita, però és molt real. Si volem aplicar el tipus de política de neutralitat que s'ha adoptat, em sembla que, llevat que els governs alemany i italià canviïn notablement la seva política, hauríem d'aplicar els principis de neutralitat en contra seu. Si no estem preparats per fer això, seria millor no aplicar la neutralitat contra l'Espanya republicana.²⁹⁸

El president accedí ràpidament a programar una entrevista amb Thomas per a finals de juny. Mentrestant, els motius de preocupació per la guerra a Espanya augmentaven. El 24 de juny de 1937 el Departament d'Estat rebé la notificació oficial d'un nou fracàs de la política de no intervenció liderada per la Gran Bretanya. L'ambaixador alemany Hans-Heinrich Dieckhoff confirmà al sotssecretari d'Estat, Sumner Welles, que Alemanya es retirava definitivament de les patrulles de control naval impulsades pel Comitè de No Intervenció. Dieckhoff també assenyalà que, tot i així, el seu govern continuaria formant part del comitè de Londres. El motiu que havia desencadenat la retirada definitiva era el presumpte atac submarí contra el creuer alemany *Leipzig* per part de la marina republicana espanyola.²⁹⁹

Finalment, el president nord-americà i el líder socialista es reuniren per parlar sobre Espanya el 29 de juny de 1937. Thomas féu a mans de Roosevelt el Llibre Blanc del govern republicà espanyol sobre la intervenció italiana a Espanya i li demanà que, per principi moral, decretés l'extensió de l'embargament. El president respongué que, en cas que la intervenció de les potències feixistes fos reconeguda oficialment o comprovada sense cap mena de dubte, la

²⁹⁸ «Everything that I saw and heard convinces me that a state of real, if undeclared, war exists between the legitimate Loyalists government of Spain and Germany and Italy, or to be more accurate, Hitler and Mussolini. The war is somewhat surreptitious and on a comparatively small scale, but it is very real. If we are going in for the kind of neutrality policy that has been adopted it seems to me that unless the German and Italian governments markedly change their policy we should apply the principles of neutrality against them. If we are not prepared to do that we should scarcely apply neutrality against Loyalist Spain.» Norman Thomas a Franklin D. Roosevelt, Nova York, 9 de juny de 1937, PPF4840:TS, *FDR and FA*, vol. V, pàg. 349.

²⁹⁹ Memoràndum de Sumner Welles, Washington DC, 24 de juny de 1937, 852.00/5896, *FRUS*, 1937, vol. II, pàg. 339-340. Una vegada finalitzada la crisi d'Almeria, el 16 de juny Alemanya i Itàlia havien tornat a l'esquema de patrulles de control naval. La retirada definitiva d'Alemanya el 23 de juny també fou simultània a la d'Itàlia. BUELL, Raymond Leslie, "New Alarms over Spain", *Foreign Policy Bulletin*, vol. XVI, núm. 36, pàg. 1 i 2.

legislació de neutralitat l'obligaria a actuar. Al mateix temps, Roosevelt tragué ferro a l'efectivitat d'una eventual extensió de l'embargament i reiterà l'argument de Cordell Hull sobre el reduït volum d'exportació d'armes nord-americanes a Alemanya i Itàlia. També negà la possible transcendència moral i simbòlica d'un gest d'aquesta mena. En un moment de la conversa, Roosevelt canvià bruscament de tema per dedicar un sentit elogi al cardenal Mundelein de Chicago. Thomas ho interpretà com una referència indirecta a la pressió catòlica a què es veia sotmès el president en la qüestió espanyola.³⁰⁰

Consultes a les ambaixades europees

En qualsevol cas, més enllà de les evasives, sembla que Roosevelt es prenia prou seriosament els arguments defensats per Norman Thomas. El mateix dia de la reunió amb el líder socialista, Roosevelt escrigué a Hull:

Per molts motius, crec que si Mussolini o el govern italià o Hitler o el govern alemany han fet cap reconeixement o declaració oficial segons la qual les seves forces armades governamentals estan participant en els combats d'Espanya al costat de Franco, o estan involucrades en la guerra espanyola, llavors en aquest cas haurem d'actuar sota la Llei de Neutralitat. Estic pensant en els precedents i en el futur. Sempre hi hagut consens a considerar que la guerra existeix si les forces armades governamentals de qualsevol país estan entaulant combat en el territori d'un altre país. No crec que siguem capaços d'agreujar una situació absurda si es demostra l'existència d'enfrontament armat, mentre la Gran Bretanya i França segueixen afirmant solemnement que "no tenen cap prova" de la participació italiana i alemanya en la guerra espanyola. No creus que hauríem d'enviar telegrams a Phillips i Dodd per demanar respostes categòriques? Segons alguns dels diaris, Mussolini ha dirigit personalment la participació italiana de les forces armades regulars i Hitler també ha fet el mateix tipus de declaració. Pots comprovar tot això i trucar-me a Hyde Park dijous o divendres?³⁰¹

³⁰⁰ DALLEK, Robert, *Franklin D. Roosevelt and American foreign policy...*, pàg. 142; TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish Civil War...*, pàg. 70.

³⁰¹ «For many reasons I think that if Mussolini or the Italian Government or Hitler or the German Government have made any official admissions or statements that their Government armed forces are actually taking part in the fighting in Spain on the side of Franco, or are engaging in the Spanish War, then in such a case we shall have to act under the Neutrality Act. I am thinking about precedents and the future. It has been out contention that war exists if the government armed forces of any nation upon the territory of another nation are engaged in fighting. I do not think we can compound a ridiculous situation if the fight is established, Great Britain and France continue to assert solemnly that they "have no proof" of Italian and German participation in the Spanish War. Don't you think we should cable Phillips and Dodd to ask for categorical answers? According to some of the newspapers, Mussolini has personally directed participation by the regular Italian armed forces –and Hitler

El 30 de juny, seguint les instruccions de Roosevelt, Hull envià un telegrama a William Phillips –nomenat ambaixador nord-americà a Itàlia des de l'estiu de l'any anterior– on li feia saber que l'acumulació d'actes evidents d'intervenció militar directa per part d'Itàlia i Alemanya a Espanya podia provocar que, d'acord amb la legislació de neutralitat aprovada l'1 de maig d'aquell mateix any, el president Roosevelt pogués «ser obligat per la força de l'opinió pública a estendre a Alemanya i Itàlia l'embargament sobre l'exportació d'armes que actualment només s'aplica a Espanya». El secretari d'Estat donava permís a Phillips per comunicar, si ho creia convenient, de manera oral i informal, el dilema en què es trobava la Casa Blanca al govern italià. Hull també demanava l'opinió personal del mateix Phillips sobre una situació tan delicada.³⁰²

El mateix dia 30 envià un telegrama semblant a l'ambaixador Bingham. En aquest cas, el secretari d'Estat demanà a l'ambaixador nord-americà a Londres que esbrinés l'opinió del govern britànic sobre l'existència d'un estat de guerra entre Espanya, d'una banda, i Alemanya i Itàlia, de l'altra, així com l'efecte que podria tenir sobre el govern britànic i la resta de governs europeus la proclamació per part dels Estats Units d'un embargament d'armes contra Alemanya i Itàlia.³⁰³

L'endemà mateix arribà una primera resposta des d'Itàlia. Phillips es mostrà contrari a la possible extensió de l'embargament. Segons l'ambaixador, si solament es prenen mesures contra Alemanya i Itàlia, aquestes nacions interpretarien l'acció dels Estats Units com un acte partidari i mancat de neutralitat. Més greu encara, si el govern nord-americà considerava que Itàlia estava en guerra amb Espanya, altres països podrien fer el mateix i es posaria en perill el confinament del conflicte a les fronteres espanyoles. A més, calia tenir en compte l'argumentari dels italians sobre la seva actuació a Espanya –el reconeixement italià a Franco

has also made the same kind of statement. Will you check all this and telephone me at Hyde Park Thursday or Friday?» Franklin D. Roosevelt a Cordell Hull, 29 de juny de 1937, OF1561: CT, *FDR and FA*, vol. V, pàg. 431.

³⁰² «may be compelled by the force of public opinion to extend to Germany and Italy the embargo on the export of arms at present applicable only to Spain.» Cordell Hull a William Phillips, Washington DC, 30 de juny de 1937, 852.00/5885a: Telegram, *FRUS*, 1937, vol. II, pàg. 345. No tenim constància del telegrama de Hull a l'ambaixador nord-americà a Alemanya.

³⁰³ Cordell Hull a Robert W. Bingham, Washington DC, 30 de juny de 1937, 852.00/5885a: Telegram, *FRUS*, 1937, vol. II, pàg. 344-345.

com a resposta als intents soviètics d'establir un govern comunista a Espanya i l'ajuda militar consegüent com a mecanisme compensatori per l'ajuda estrangera que estava rebent el govern republicà.³⁰⁴

Tres dies després, el 4 de juliol de 1937, l'ambaixador Phillips, sempre empàtic amb les justificacions del govern feixista italià, informà sobre una conversa amb el comte Ciano on el cap de la diplomàcia italiana explicava els objectius aparentment modestos d'Itàlia en la guerra a Espanya:

Els [els italians] estan interessats únicament en el manteniment de l'*statu quo* a la Mediterrània i tenen la ferma convicció que l'establiment d'un estat comunista a la Mediterrània alteraria realment l'*statu quo* i crearia una situació alarmant a tot Europa. Amb l'*statu quo* com a objectiu, el govern italià havia signat l'acord de cavallers amb el govern britànic el gener passat, acord que fou acompanyat per un canvi de notes diplomàtiques que donen garanties pel que fa a la integritat territorial d'Espanya i en aquest sentit Ciano esmentà específicament les Illes Balears.³⁰⁵

Des de Londres arribà una opinió similar. L'ambaixador nord-americà s'havia adreçat al cap de la diplomàcia britànica, Anthony Eden, qui assenyala que mentre el Comitè de No Intervenció continués funcionant sota l'autorització dels governs que en formaven part, no es podia considerar que existís un estat de guerra entre Espanya i qualsevol altre país. En l'opinió del mateix Bingham, basada en converses mantingudes amb Eden i altres alts càrrecs de les diplomàcies britànica i francesa, l'aplicació de la legislació de neutralitat estatunidenca a Alemanya i Itàlia complicaria la tasca de complir els objectius britànics a Espanya: l'eliminació de forces estrangeres i el manteniment del conflicte dins les fronteres espanyoles. En qualsevol cas, segons Bingham, si es volia estendre l'embargament a tercers països, també caldria incloure Rússia i França. L'ambaixador nord-americà alertà que, a

³⁰⁴ William Phillips a Cordell Hull, Roma, 1 de juliol de 1937, 852.00/5890: Telegram, *FRUS*, 1937, vol. II, pàg. 346-347.

³⁰⁵ «They are interested only in the maintenance of the *status quo* in the Mediterranean and are firmly of the belief that the establishment of a Communistic state in the Mediterranean would in fact alter the *status quo* and create an alarming situation throughout Europe. With the *status quo* as their objective the Italian Government had signed the Gentlemen's Agreement with the British Government in January last which was accompanied by an exchange of notes giving assurances as to the territorial integrity of Spain and in connection Ciano mentioned specifically the Balearic Islands.» William Phillips a Cordell Hull, Roma, 4 de juliol de 1937, 852.00/5910: Telegram, *FRUS*, 1937, vol. II, pàg. 350.

Europa, l'extensió de l'embargament s'interpretaria com una «interferència gratuïta dels Estats Units en els afers continentals».³⁰⁶

Amb la informació obtinguda, Hull telefonà al president Roosevelt i, després d'exposar-li les opinions recollides des de Londres i Roma, tots dos estigueren d'acord a no estendre l'embargament llevat que esclatés la guerra a tot Europa.³⁰⁷ Des de llavors, la decisió sobre no estendre l'embargament a Itàlia i Alemanya ja era ferma. I, malgrat tot, Norman Thomas continuà insistint. El 26 d'agost de 1937 envià una carta a Roosevelt on li mostrà comprensió pels dubtes presidencials a l'hora d'aplicar la legislació de neutralitat a l'Orient Llunyà. Thomas li recordà que la diferència entre els conflictes a la Xina i a Espanya era que, en el darrer cas, els Estats Units estaven aplicant la legislació de neutralitat contra el govern republicà. Segons Thomas, davant d'aquesta inconsistència legal, només hi havia dues alternatives possibles. O modificar la legislació existent o bé aplicar la llei de manera imparcial contra tots els bàndols. El líder socialista recordà que en la reunió del 29 de juny, Roosevelt li prometé que actuaria en cas que la participació militar estrangera a Espanya fos:

(...) clarament declarada o reconeguda o provada sense cap mena de dubte. Per tant, li crido l'atenció sobre les informacions als diaris d'aquest matí en el sentit que tota la premsa italiana s'està vantant obertament del triomf de les armes italianes a Santander. Aquestes cites que he vist ni tan sols pretenen que «la gran victòria italiana» la guanyaren voluntaris pels quals el govern no assumeix responsabilitat. Tal pretensió seria absurda, ja que per a un home seria tan fàcil fer de voluntari per lluitar a l'exterior de la presó de Sing Sing sense el consentiment del director com lluitar fora d'Itàlia sense el consentiment del govern.³⁰⁸

³⁰⁶ «gratuitous interference in continental affairs» Robert W. Bingham a Cordell Hull, Londres, 6 de juliol de 1937, 852.00/5931: Telegram, *FRUS*, 1937, vol. II, pàg. 353-355.

³⁰⁷ HULL, Cordell, *The Memoirs...*, vol. I, pàg. 512-513. Amb tot, el mateix 6 de juliol Hull es reuní amb l'ambaixador italià als Estats Units, Fulvio de Suvich, i mantingué una conversa relativament tensa sobre la possibilitat d'estendre l'embargament d'armes a Itàlia. Hull advertí l'ambaixador sobre l'existència als Estats Units d'una rígida legislació de neutralitat i d'una població de variada composició que tendia constantment a exigir al govern el seu compliment. Fou llavors quan «The Ambassador said, "I observe that you are not operating the embargo provisions", to which I replied that this is upon the assumption, as just stated, that no other government will engage in such official acts as would aggravate or complicate the situation any further in so far as it would relate to our neutrality law.» "Memorandum between Cordell Hull and Fulvio de Suvich", Washington DC, 6 de juliol de 1937, PSF: Italy: CT, *FDR and FA*, vol. VI, pàg. 52.

³⁰⁸ «(...) clearly declared or acknowledged or proved «beyond shadow of doubt. Therefore I call your attention to the dispatches in this morning's papers to the effect that the entire Italian press is openly boastful over the triumph of Italian arms in Santander. Such quotations as I have seen do not even pretend that "the great Italian victory" was won by volunteers for whom the government is not responsible. Such pretence would be absurd because men could as easily volunteer to fight outside of Sing Sing Prison without the consent of the warden as to fight outside Italy without the consent of the government» Norman Thomas a Franklin D. Roosevelt, Nova York, 26 d'agost, OF422-C: TS, *FDR and FA*, vol. VI, pàg. 380.

En la resposta del 6 de setembre, Roosevelt assegurà que estava prestant atenció a l'evolució dels esdeveniments a Espanya en relació amb l'aplicació de la legislació de neutralitat a Itàlia o qualsevol altre país. Ara bé, el president tornà a repetir els arguments del Departament d'Estat sobre l'escàs volum del tràfic d'armes amb Itàlia. Citant xifres del National Munitions Control Board, el president féu saber a Thomas que la venda d'armes nord-americanes a Itàlia durant els primers set mesos de 1937 vorejava els 190.000 dòlars. Roosevelt també invocà la manca de proves sobre el possible reenviament d'alguna d'aquestes armes a Espanya.³⁰⁹

El 16 de setembre el líder socialista li contestà que, si bé s'alegrava de saber que l'exportació d'armes a Itàlia era tan reduïda, «(...) hi ha una qüestió de principi i d'aplicació imparcial de la neutralitat que cal considerar.»³¹⁰ La insistència de Thomas fou en va. A finals de l'estiu de 1937, el president ja havia perdut la por a incomplir la legislació de neutralitat malgrat la manca d'escrúpols amb què Alemanya i Itàlia continuaven intervenint a Espanya.

Primers gestos a favor de la República

Malgrat la resistència a corregir l'aplicació discriminatòria de la legislació de neutralitat en el conflicte espanyol, el cert és que, durant la primera meitat de 1937, la Casa Blanca realitzà alguns gestos favorables vers els amics de la República espanyola als Estats Units. El gener de 1937 el Departament d'Estat havia fet pública la seva expressa oposició al reclutament de nord-americans per lluitar a Espanya. Per la seva banda, el Departament de Justícia es plantejà emprendre accions legals contra aquesta pràctica. La intervenció personal de Roosevelt frenà la persecució contra els organitzadors de les Brigades Internacionals als

³⁰⁹ Franklin D. Roosevelt a Norman Thomas, abord del USS Potomac, 6 de setembre de 1937, OF422-C: CT, *FDR and FA*, vol. VI, pàg. 447.

³¹⁰ «(...) there is the question of principle and of the even handed application of neutrality which has to be considered.» Norman Thomas a Franklin D. Roosevelt, Nova York, 16 de setembre de 1937, OF422-C: CT, *FDR and FA*, vol. VI, pàg. 472.

Estats Units. Molt probablement el president era conscient que la previsible resposta popular davant un ofensiva legal contra els reclutadors hauria resultat clarament contraproductent.³¹¹

Un altre gest important fou la reunió que mantingué Roosevelt el juny de 1937 amb l'executiu en cap de Texaco, Torkild Rieber. Com és sabut, la companyia havia apostat des de bon principi per afavorir la victòria dels militars insurrectes. Des de l'esclat de la guerra, les vendes de Texaco al bàndol franquista assoliren un volum extraordinari. Vendre petroli a Franco era legal perquè l'embargament a Espanya exclouïa les matèries primeres, independentment del seu valor estratègic. El que sí que anava en contra de la legislació de neutralitat vigent eren les condicions de venda a crèdit amb generosos terminis amb què Texaco lubricà la seva relació comercial amb el bàndol franquista. En la reunió amb Rieber, Roosevelt amenaçà el directiu d'embargar la venda de petroli si Texaco no posava fi a la venda a crèdit. Sembla que Rieber apaivagà els ànims del president en assegurar-li que els barrils de petroli estaven sent regularment pagats dins un estricte termini de noranta dies. Per les mateixes dates, l'ambaixador De los Ríos féu arribar al president Roosevelt proves que qüestionaven la versió de Rieber i que evidenciaven que la relació comercial entre Texaco i el govern de Burgos estava basada en un sentiment de solidaritat que anava més enllà del mer interès mercantil.³¹²

Roosevelt també tingué un paper important en la primera i indiscutible victòria del *lobby* prorepublicà. En una declaració publicada l'11 de març de 1937, el secretari Hull expressà la determinació del Departament d'Estat de rebutjar passaports per viatjar a Espanya, fins i tot per a aquells que formaven part d'unitats mèdiques i de socors humanitari. L'argument per denegar els passaports era la parcialitat amb què algunes organitzacions de solidaritat només es proposaven fer treball humanitari en la zona controlada pel govern republicà. En les quaranta-vuit hores següents, el Departament d'Estat fou el destinatari d'una onada de protestes. A més de la pressió ciutadana, també fou decisiva la intervenció personal del president Roosevelt, a través del seu fill i secretari James Roosevelt. Finalment, el Departament rectificà i, a partir del 13 de març, consentí la tramitació de passaports per a

³¹¹ TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish Civil War...*, pàg. 66.

³¹² "Telegrams given Roosevelt by Fernando de los Rios", Washington DC, 8 de juny de 1937, PSF: Spain: T, *FDR and FA*, vol. V, pàg. 346-348.

«metges, infermeres i assistents necessaris de missions mèdiques i de socors de bona fe.»³¹³
Uns 150 voluntaris mèdics realitzaren treballs humanitaris a Espanya.³¹⁴

Amb tot, durant el mateix període de la primavera de 1937, el moviment de solidaritat nord-americà amb la República espanyola fracassà en el seu intent d'organitzar l'acollida humanitària de 500 nens bascos als Estats Units. La iniciativa comptava amb el suport d'Eleanor Roosevelt i fins i tot es nomenà l'ambaixador Bowers com a president del comitè d'acollida. La pressió de grups de catòlics profranquistes fou suficient per cancel·lar aquest projecte humanitari.³¹⁵

L'aposta per una entesa amb Mussolini

Els gestos de Roosevelt a favor de la causa republicana durant la primera meitat de 1937 reforcen la idea que el president sentí una forta inclinació a favor d'estendre l'embargament a Alemanya i Itàlia, però que les circumstàncies adverses l'obligaren a continuar aplicant la legislació de neutralitat de manera discriminatòria contra el govern de la República espanyola.

No hi ha dubte que aquestes circumstàncies adverses existien. Els primers obstacles es podien trobar entre els membres del seu mateix govern, especialment en la burocràcia diplomàtica nord-americana. La indagació que Roosevelt demanà a Hull evidencià l'oposició a l'extensió de l'embargament entre els ambaixadors nord-americans més importants de la zona. Aquesta actitud no es limitava als diplomàtics que treballaven a Europa. A finals de juny de 1937, l'Oficina d'Armes i Municions alertava sobre les conseqüències del possible canvi en la política espanyola de l'Administració Roosevelt. Segons un informe d'aquest organisme dependent del Departament d'Estat, en cas que els Estats Units es decidís per estendre

³¹³ «physicians, nurses and necessary attendants of *bona fide* Medical and relief missions.» Citat a DEWILDE, John C., "Italian Offensive in Spain", *Foreign Policy Bulletin*, vol. XVI, núm. 21, 19 de març de 1937, pàg. 1-2.

³¹⁴ TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish Civil War...*, pàg. 67.

³¹⁵ TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 194-196.

l'embargament, els dictadors feixistes europeus accelerarien l'ajuda a Franco per obtenir una victòria ràpida. Les possibilitats militars de la República quedarien, per tant, seriosament perjudicades. A més, tenint en compte el precedent etiop, l'embargament podia incentivar majors concessions de la Gran Bretanya en la seva política d'apaivagament vers Hitler i Mussolini. Certament, l'evolució de la diplomàcia britànica no estava afavorint un canvi en la política exterior de Washington. En comptes d'adoptar una política més ferma davant l'allau de proves sobre la intervenció militar d'Alemanya i Itàlia, el relleu a Downing Street de maig de 1937, amb Neville Chamberlain ocupant el lloc de Stanley Baldwin, accentuà la deriva apaivagadora del govern britànic i reduí les possibilitats d'un gir en l'actitud respecte a Espanya.³¹⁶

Finalment, un dels grans factors que limitava el marge de maniobra de Roosevelt en política exterior eren les complicades relacions del Congrés i el president durant el primer semestre de 1937, a causa de la batalla política per la reforma del Tribunal Suprem i els efectes negatius que per a la Casa Blanca tingué l'alta conflictivitat laboral.³¹⁷ En efecte, la batalla per la reforma del Tribunal Suprem havia començat a principis de 1937. Tal com recorda Tierney, malgrat l'aclaparadora victòria electoral de 1936, els pitjors anys de Roosevelt foren justament els de 1937-1939.³¹⁸ En efecte, el desgast per la batalla contra la força combinada dels poders judicial i legislatiu deixà Roosevelt molt tocat, amb el Partit Demòcrata dividit, l'oposició republicana revifada i l'estesa sospita que el president pretenia anar massa enllà en el seu projecte d'actualització de la tradició política nord-americana, fins al punt de voler ampliar les competències del poder executiu fins a uns extrems impropis d'un govern constitucional.

És cert, doncs, que el president havia de bregar amb les limitacions imposades per un Departament d'Estat refractari a l'enfrontament amb Alemanya i Itàlia, per un Congrés en peu de guerra per la reforma del Tribunal Suprem i per una diplomàcia britànica ineluctablement encaminada cap a les capitulacions de Munic. Ara bé, no és menys cert que l'existència d'aquestes limitacions sovint han tendit a enfosquir un factor molt important per

³¹⁶ TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish Civil War...*, pàg. 69 i 71.

³¹⁷ BOSCH, Aurora, *Miedo a la democracia...*, pàg. 155.

³¹⁸ TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish Civil War...*, pàg. 57.

entendre la postura de Roosevelt a mitjan 1937: l'aposta de l'Administració Roosevelt per convèncer Mussolini de sumar-se a un esforç pacificador global.

En efecte, el 29 de juliol el president Roosevelt envià una carta a Mussolini on es mostrava comprensiu amb els greuges d'Itàlia en el repartiment de la riquesa mundial i on li explicitava els dos pilars de la seva proposta per evitar una nova guerra mundial: promoció del comerç internacional i del desarmament mundial.³¹⁹ Segons Roosevelt:

Les dues coses són inseparables. Em sembla clar que si les nacions no es poden posar d'acord sobre la reducció d'armaments, encara que sigui en forma d'una reducció progressiva durant un període d'anys, sí que poden discutir amb molta més eficàcia sobre els instruments polítics per a la reducció de les barreres comercials i construir així l'ocupació en indústria que substituirà els llocs de treball en armament. I reconec que, com a part de la discussió sobre l'augment del comerç, cal donar tota l'atenció a un accés més fàcil als mercats de matèries primeres per a aquelles nacions que no produeixen les matèries primeres necessàries per a la indústria. Estic segur, estimat *Duce*, que comparteixes amb mi el temor que la tendència de l'actual situació internacional és nefasta per a la pau. (...) Sovint he desitjat que et podria parlar amb franquesa i en persona perquè d'una reunió així en podria sorgir un gran bé.³²⁰

Hi ha diversos motius que expliquen la confiança de Roosevelt en la possibilitat d'una entesa amb Mussolini i els consegüents recels per provocar tensions en les relacions amb Itàlia a través d'un embargament d'armes que sancionés la intervenció militar italiana a Espanya. En primer lloc, val la pena recordar que, fins a la invasió d'Etiòpia, Mussolini, a diferència de

³¹⁹ Dues receptes que, val a dir-ho, comptaven amb el suport de Cordell Hull. En el memoràndum de la seva reunió del 6 de juliol amb l'ambaixador italià, Hull deixà constància de la insistència en els perills per a la pau i en la presumpta inviabilitat econòmica dels programes de rearmament mundial. Per Hull, la dimensió dels programes de rearmament havia arribat a uns extrems perillosíssims: «I said that today there are probably 4 million wage-earners in Germany engaged in armament production, who, with their families, comprise 15 to 20 million of the entire German population of 70 million; that relative numbers in the United States, Great Britain, Italy, France, and other countries, are likewise engaged; that within another eighteen months, when the resource of most countries necessary for further increase increased armaments are exhausted, it would not be humanly possible to find other gainful and productive employment for all the millions and millions of wage-earners now engaged in military production (...).» “Memorandum between Cordell Hull and Fluvio de Suvich”, Washington DC, 6 de juliol de 1937, PSF: Italy: CT, *FDR and FA*, vol. VI, pàg. 48.

³²⁰ «The two things must go hand in hand. It seems clear to me that if nations cannot agree on armament reduction, even if it be in the form of a progressive reduction over a period of years, they can far more effectively discuss political instruments for reduction of trade barriers, thus building up employment in industry to take place of employment in armament. And I recognize that as a part of the discussion of increasing trade, every consideration should be given to a more ready access to raw materials' markets for those nations which in themselves do not produce the raw materials necessary to industry. I am confident, my dear *Duce*, that you share with me the fear that the trend of the present international situation is ominous to peace. (...) I have often wished that I might talk to you frankly and in person because from such a meeting great good might come.» Franklin D. Roosevelt a Benito Mussolini, 29 de juliol de 1937, PSF:Italy:CT, *FDR and FA*, vol. VI, pàg. 220.

Hitler, havia comptat amb una gran popularitat als Estats Units.³²¹ La principal motivació era impedir una entesa permanent entre Mussolini i Hitler. L'apropament entre les dues potències feixistes havia començat amb la invasió italiana d'Etiòpia i s'havia intensificat per l'auxili comú a l'exèrcit de Franco. Justament per aquelles dates l'ambaixador Bullit feia arribar una informació preocupant obtinguda a través del Quai d'Orsay sobre les bases d'un possible acord informal entre els dos dictadors: «(...) Mussolini hauria donat definitivament mans lliures a Hitler respecte a Àustria i Txecoslovàquia, a canvi de promeses de suport alemany a les ambicions d'Itàlia a la Mediterrània.»³²²

Com a objectiu diplomàtic, l'apropament actiu de Roosevelt a la Itàlia de Mussolini tenia l'atractiu afegit d'estar en sintonia amb la política europea del Foreign Office, especialment pel que fa a l'esperança dipositada en un retorn al sistema d'aliances del Front d'Stresa de 1935, quan Mussolini s'uní als esforços per aïllar Hitler i desencoratjar canvis no pactats en l'*statu quo* continental. En aquest sentit, malgrat els alts i baixos de la primavera de 1937, l'any havia començat amb el prometedor pacte de cavallers angloitalià sobre el Mediterrani, assolit a Roma el 2 de gener. Segons aquest acord informal, Itàlia i l'Imperi britànic es garantien mútuament la lliure circulació naval pel Mediterrani. L'acord representava un pas important en la superació de la crisi diplomàtica entre els governs italià i britànic provocada per la invasió d'Etiòpia. I també tenia, per descomptat, conseqüències evidents per a Espanya. L'analista de política exterior Vera Micheles Dean, contrària a la política d'*appeasement* en general i escèptica dels guanys obtinguts pels britànics en el nou pacte amb Mussolini, interpretava l'acord de la manera següent: «Aquest intercanvi de compromisos –interpretats com una advertència tant per a Alemanya com per a la Unió Soviètica–, presumiblement prohibeix l'ocupació italiana de les Illes Balears, així com un repartiment del botí espanyol entre Itàlia i Alemanya. Alhora, podria obligar a la Gran

³²¹ Fins a finals dels anys vint, aquesta admiració fins i tot s'havia donat entre personalitats destacades del liberalisme pragmàtic prou afins al tarannà i a l'esperit reformista del president Roosevelt. Entre aquestes figures, val la pena esmentar Charles Beard, Horace Kallen, Herbert Croly, Ida Tarbell i Lincoln Steffens. El propi Mussolini havia demostrat una certa habilitat propagandística a presentar-se com un seguidor de la filosofia de William James, per bé que en una entrevista amb Kallen quedà clar que el dictador italià estava més interessat en la reputació de James que no pas en les seves idees. DIGGINS, John P., "Flirtation with Fascism: American Pragmatic Liberals and Mussolini's Italy", *The American Historical Review*, vol. LXXI, núm. 2, gener de 1966, pàg. 487-506.

³²² «(...) Mussolini had definitely given Hitler a free hand with regard to Austria and Czechoslovakia in return for promises of German support for Italy's ambitions in the Mediterranean.» William C. Bullit a Cordell Hull, París, 7 de juliol de 1937, 852.00/5933: Telegram, *FRUS*, 1937, vol. II, pàg. 356-357.

Bretanya a impedir l'establiment a Espanya d'un estat socialista o comunista independent, tal com sembla estar sorgint a Catalunya.»³²³

Els intents del president Roosevelt de millorar les relacions amb Mussolini començaren des de finals de 1936 i comptaven amb el suport entusiasta de William Phillips, un convençut apaivagador que, com hem vist anteriorment, jugà un paper essencial en els orígens de l'embargament d'armes contra Espanya l'agost de 1936, mentre exercia el càrrec de secretari d'Estat en funcions. Phillips compartia amb Roosevelt una llarga relació personal i la complicitat de pertànyer a una mateixa generació, una mateixa classe social i un mateix passat estudiantil a Harvard.³²⁴

Encara a finals d'abril de 1937, l'ara ambaixador a Itàlia transmetia al president el seu optimisme sobre la possibilitat d'un nou camí en la diplomàcia italiana vers Espanya. El 22 d'abril, Phillips escrigué una carta a Roosevelt, on, a més de confessar la seva gran admiració per Mussolini, li assegurà que en un primer moment els italians havien entrat a Espanya animats per la creença de la seva presumpta invencibilitat. A aquestes altures, però, segons assegurava Phillips, el govern italià ja estava disposat a retirar els seus soldats si s'aconseguia trobar una manera de fer-ho que no taqués el seu prestigi militar. Per exemple, després d'una lleu victòria en el camp de batalla o, potser, un temps més tard, mitjançant la mediació.

³²³ «This exchange of pledges –interpreted as a warning to both Germany and the Soviet Union– presumably bars Italian occupation of the Balearic Islands, as well as a division of Spanish spoils between Italy and Germany. At the same time, it might obligate Britain to prevent the establishment in Spain of a separate Socialist or Communist state, such as appears to be emerging in Catalonia.» DEAN, Vera Micheles, “Naval Incidents Aggravate Spanish Crisis”, *Foreign Policy Bulletin*, vol. XVI, núm. 11, 8 de gener de 1937, pàg. 1. Amb tot, la mateixa Vera Micheles Dean assenyala tres mesos després la fragilitat de l'acord, sotmès a una constant pressió en tots els front imaginables: «The diplomatic and military incidents provoked by Italian fascism during the past month have severely strained Italy's relations with Britain, already disturbed by the British program of naval rearmament, and have created serious friction between France and Italy. The shooting of hundreds of Ethiopians following the attempted assassination of General Graziani in Addis Ababa on February 19 brought condemnation of Italian “atrocities” from the Archbishop of Canterbury and members of the British House of Commons. The sudden advance of Spanish Loyalists, who routed Italians “volunteers” at Brihuega on March 16-20, was compared to Italy's World War defeat at Caporetto, and raised serious doubts regarding Fascist military valor. Reports that Italians troops had landed at Cadiz on March 5, in violation of an international agreement to prevent the departure of volunteers for Spain after February 20, increased French and British apprehensions regarding Italy's designs in the western Mediterranean. Nor did Mussolini's tour of Lybia, designed to place Rome in the role of protector of the Moslems, serve to strengthen British sympathies for Italy.» DEAN, Vera Micheles, “Italy Imperils Mediterranean Peace”, *Foreign Policy Bulletin*, vol. XVI, núm. 23, 2 d'abril de 1937, pàg. 1.

³²⁴ Els funcionaris militars de l'ambaixada nord-americana a Roma també eren entusiastes partidaris d'estrènyer les relacions diplomàtiques amb el *Duce*, a qui veien com un estadista interessat en la pau i en una entesa amb la Gran Bretanya. SCHMITZ, David F., *The United States and Fascist Italy, 1922-1949*, Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1988, pàg. 164-168.

Phillips insistí que el principal problema no era la voluntat de pau de Mussolini, que l'ambaixador jutjava sincera, sinó més aviat un malentès degut a la peculiar manera amb què el *Duce* estava intentant enlairar la moral dels italians:

Cada vegada s'és més conscient que la pau és absolutament essencial per a Itàlia. El *Duce* ho ha subratllat recentment, no només a Tom Lamont, que ara es troba a Roma, sinó a altres visitants nord-americans. (...) El seu llenguatge bel·licós i el soroll de l'espasa, que tant alarma a la resta del món, és, al seu parer, necessari per mantenir viu aquest nou esperit del poble italià. Però ara ha de veure que la seva línia actual no pot continuar indefinidament, ja que la resta del món que l'està prenent massa literalment.³²⁵

L'endemà, Phillips escrigué a Hull. L'ambaixador insistí que a Roma s'hi respirava «(...) una impressió evident que el Govern italià està cada vegada més ansiós per liquidar la seva participació en el conflicte espanyol i pot ser que busqui la primera ocasió en les reunions del Comitè Internacional per donar suport a qualsevol proposta efectiva per a la retirada dels voluntaris.»³²⁶

Cal tenir en compte que, en menor o major grau, la majoria d'intel·lectuals del liberalisme wilsonià compartia esperances similars sobre un eventual redreçament de la política exterior italiana. A la primavera de 1937, la mateixa Vera Micheles Dean encara confiava en la

³²⁵ «More and more it is realized that peace is absolutely essential for Italy. The *Duce* has recently emphasized this, not only to Tom Lamont, who is now in Rome, but to other American visitors. (...) His bellicose language and the rattling of the sword, which so alarms the rest of the world, is, in his opinion, necessary to keep alive this new spirit of the Italian people. But he must see now that his present course cannot continue indefinitely since the rest of the world is taking him too literally.» William Phillips a Franklin D. Roosevelt, 22 d'abril de 1937, PSF: Italy: Phillips: TS, *FDR and FA*, vol. V, pàg. 91-92. Thomas W. Lamont, el destacat banquer a J.P. Morgan, conegut per la seva bona relació amb Roosevelt i pel seu paper com a representant diplomàtic informal de Wall Street, especialment pel seu paper en les negociacions del deute amb el govern mexicà –en contra dels interessos de les grans empreses petrolieres–, es reuní el 16 d'abril de 1937 amb Mussolini durant mitja hora, per iniciativa del mateix *Duce*. En l'entrevista, Lamont aconsellà a Mussolini que intentés millorar la seva imatge pública als Estats Units, la qual havia decaïgut molt per culpa de la invasió d'Etiòpia i l'apropament amb Hitler. Per Lamont, les friccions entre l'opinió pública nord-americana i el govern feixista es podien reduir a un problema de relacions públiques. Lamont confessà a Mussolini la seva admiració per tots els «marvellous achievements you have accomplished since 1922». En una carta per als seus socis de J. P. Morgan, Lamont els calma en la qüestió de la participació d'Itàlia en la guerra espanyola i es mostrà convençut que Mussolini trobaria una forma de sortir d'Espanya. Citat a LAMONT, Edward M., *The ambassador from Wall Street: the story of Thomas W. Lamont, J.P. Morgan's chief executive: a biography*, Lanham, Madison Books, 1994, pàg. 408-409.

³²⁶ «(...) a definite impression that the Italian Government is becoming increasingly anxious to liquidate its participation in the Spanish conflict and may seek an early occasion in the meetings of the International Committee to support any effective proposal for the withdrawal of volunteers.» William Phillips a Cordell Hull, Roma, 23 d'abril de 1937, 852.00/5311, *FRUS*, 1937, vol. II, pàg. 287.

credibilitat del govern italià en les seves promeses de retirada de tropes d'Espanya com a conseqüència del potencial antagonisme entre els interessos estratègics d'Itàlia i Alemanya. Al mateix temps, Dean demanava comprensió al govern britànic a l'hora de tractar els greuges colonials alemanys.³²⁷

John C. deWilde, una altra ploma habitual en les publicacions de la Foreign Policy Association, considerava que les intencions de Hitler i Mussolini no representaven el principal obstacle per a la fi de la intervenció militar estrangera que estava sostenint l'esforç de guerra franquista: «Pot no ser difícil obtenir un principi d'acord per repatriar els soldats estrangers. Alemanya sembla ansiosa per retirar-se d'Espanya i fins i tot Itàlia es pot preparar per a aquest pas, mentre que tant Burgos com València han manifestat el seu consentiment.»³²⁸ A començaments de l'estiu de 1937, passada la crisi d'Almeria i després de l'abrupte final de les patrulles de control naval, dominava la sensació que, sortosament, s'havia aconseguit evitar el pitjor perill d'internacionalització del conflicte espanyol. Les il·lusions alimentades per la política d'*appeasement* dominant feien creure que les grans potències feixistes europees estaven raonablement disposades a sortir d'Espanya si se'ls oferia una manera digna de fer-ho.³²⁹

En qualsevol cas, val a dir que la justificació més sòlida per a l'estratègia nord-americana vers Mussolini l'havia donat el mateix líder italià. En efecte, a la primavera de 1937, el dictador italià havia estat enviant alguns vagues signes d'interès cap a la diplomàcia nord-americana. A principis d'abril, el comte Ciano havia dit a l'ambaixador Phillips que Itàlia

³²⁷ Per Dean, el pacte entre Itàlia i Iugoslàvia era simptomàtic de la decepció de Mussolini amb Berlín. Dean també aconsellava satisfer part de les demandes de Hitler: «The prospects for European appeasement would be immeasurably improved if Britain, while proceeding with rearmament and offering to use its new armaments on behalf of collective security, would at the same time display a genuine desire to consider Germany's economic and colonial demands.» DEAN, Vera Micheles, "European Powers Seek General Settlement", *Foreign Policy Bulletin*, vol. XVI, núm. 26, 23 d'abril de 1937, pàg. 2.

³²⁸ «It may not be difficult to obtain an agreement in principle to repatriate foreign soldiers. Germany appears anxious to withdraw from Spain and even Italy may be prepared for such a step, while both Burgos and Valencia have indicated their assent.» DEWILDE, John C., "Liquidating Foreign Intervention in Spain", *Foreign Policy Bulletin*, vol. XVI, núm. 34, 18 de juny de 1937, pàg. 1.

³²⁹ La sensació que, efectivament, Itàlia i Alemanya també desitjaven una sortida digna a la seva aventura espanyola no era exclusiva del Departament d'Estat, de la Casa Blanca o dels liberals wilsonianians. A *Common Sense*, per exemple, també creien en la versemblança del nou gir geopolític: «Even Germany is in a conciliatory mood –having avenged her "honor" by bombarding Almeria– and the work of the Non-Intervention Committee in London appears more succesful than at any time in the past. Prophecy is dangerous, but the situation in Spain seems at the moment to be under control as far as intevening nations are concerned.» "Brother Shoots Brother Behind the Pyrenees", *Common Sense*, vol. VI, núm. 7, juliol de 1937, pàg. 6.

donaria suport a una conferència sobre limitació d'armaments patrocinada per Washington. El 24 de maig Mussolini concedí una entrevista a William Philip Simms, l'editor d'afers exteriors de la cadena de diaris Scripps-Howard, a qui assegurà que «si Roosevelt prengués la iniciativa de convocar una conferència per la limitació dels armaments en el futur immediat aquest gest sens dubte tindria un gran èxit».³³⁰

Els gestos de Mussolini es revelaren equívocs. Durant 1937, la diplomàcia alemanya també s'havia marcat l'apropament a Roma com un objectiu prioritari de la seva política exterior. I, cap al final de l'estiu, ja gairebé ho havia aconseguit, en part gràcies a la coincidència dels dos governs en el conflicte espanyol. El 4 de setembre el govern italià anuncià que Mussolini visitaria Alemanya. Tres setmanes després, Hitler el rebé amb tota la pompa i desplegament de poder militar i industrial possibles. Mussolini signà el Pacte Antikomintern el 4 de novembre. El mateix dia, el dictador italià deixà entendre que ja s'estava cansant de garantir la independència d'Àustria.³³¹ Amb tot, com veurem més endavant, això no impedí que Londres i Washington persistissin en l'intent de plaure al dictador italià a costa de la supervivència de la República espanyola.

Canvis en la percepció del conflicte espanyol

La campanya per l'extensió de l'embargament a Itàlia i Alemanya no aconseguí el seu principal objectiu, però, tal com féu notar l'historiador Foster Jay Taylor, tampoc no fou en va. La mobilització aconseguí centrar l'atenció de l'opinió pública en l'esforç conjunt d'Alemanya i Itàlia a favor d'una victòria feixista a Espanya.³³² La creixent consciència sobre

³³⁰ «if Roosevelt would take the initiative of calling a conference for the limitation of armaments in the immediate future this gesture would certainly have a great succes». Citat a OFFNER, Arnold, *American appeasement...*, pàg. 184.

³³¹ OFFNER, Arnold, *American appeasement...*, pàg. 176 i 186.

³³² Una mostra de l'èxit de la mobilització per l'extensió de l'embargament fou el problema d'ordre públic provocat per les contínues manifestacions enfront de les ambaixades d'Alemanya i Itàlia a Washington. Davant l'assetjament públic, alguns diplomàtics de les potències feixistes europees cregueren convenient traslladar les seves famílies fora de la capital nord-americana. Després d'haver estat alertat pel secretari Hull sobre els seus perillous efectes per als interessos estatunidencs a l'exterior, el senador Pittman proposà al Senat una llei per

aquest fet, juntament amb altres aspectes de la direcció dels esdeveniments polítics i militars de la guerra a Espanya, proporcionaren una sèrie de canvis en l'opinió pública nord-americana que, al seu torn, es traduïren en una ampliació dels suports socials i polítics per a la causa republicana espanyola. L'aparent gran consens a favor de la política espanyola de l'Administració Roosevelt que s'havia manifestat en la Resolució d'Emergència del 8 de gener començà a esquarterar-se. Des de la Casa Blanca es donaren senyals esperançadors –en la no persecució de brigadistes, en la recriminació governamental contra Texaco i en les facilitats per enviar ajuda humanitària– sobre un eventual gir de política en relació amb Espanya. Cada cop semblava menys impensable una modificació en l'aplicació de la legislació de neutralitat a Espanya que resultés menys discriminatòria contra el govern de la República espanyola. Davant d'aquest canvi de tendència en l'opinió pública i en els cercles governants, el moviment nord-americà de solidaritat amb la democràcia espanyola difícilment podia sentir-se derrotat.

Com hem assenyalat anteriorment, la novetat més evident tenia a veure amb les conseqüències de la guerra aèria contra els centres urbans sota control de la República. La imatge del bàndol insurgent entre l'opinió pública nord-americana, especialment a partir de Guernica, quedà seriosament afectada. Als franquistes se'ls associà amb un nivell de crueltat que només tenia precedents en sufocacions de resistències en poblacions colonials. Franco no només era culpable de bombardejar civils catòlics del seu mateix país, sinó que, a més, havia permès que la matança fos duta a terme per les aviacions de l'Alemanya nazi i la Itàlia feixista. En els primers mesos de la guerra, la causa republicana havia quedat tacada per les notícies sobre les atrocitats comeses contra milers de religiosos espanyols. Des de la primavera de 1937, el bàndol més identificat amb crims humanitaris fou, sens dubte, el del govern de Burgos.

Un altre canvi de percepció de certa importància fou el relacionat amb el caràcter social i polític del règim republicà. La tendència moderadora en la zona republicana contribuï a millorar en certa mesura la posició del govern republicà espanyol en el panorama polític i diplomàtic estatunidenc. Bowers interpretà els fets de maig de 1937 de manera entusiasta.

prohibir manifestacions a uns 150 metres –500 peus– de les seues diplomàtiques. TAYLOR, Foster Jay, *The United States and the Spanish...*, pàg. 89 i 100.

Segons l'ambaixador, la victòria sobre els anarquistes revoltats resultava més decisiva que tres victòries en el camp de batalla.³³³

El 18 de maig, Walter C. Thurston, des de l'ambaixada nord-americana a València, informava el Departament d'Estat sobre el nou govern republicà. El diplomàtic especulà que, atesa la seva composició, es podia esperar «un avenç vers polítiques socials més conservadores». Thurston basà les seves impressions en el fet que les dues figures més importants del nou govern, Juan Negrín i Indalecio Prieto, pertanyien al sector moderat del Partit Socialista. També interpretà l'increment de la influència dels comunistes com un allunyament de les posicions radicals, ja que darrerament el PCE havia estat «defensant un programa d'acció moderat i conservador».³³⁴

Per la seva banda, Bowers completà la informació de Thurston sobre el nou govern amb una sèrie de comentaris de valoració personal, entre els quals destacava un extraordinari ditirambe sobre el nou president de govern: «Negrín, l'home més capaç a l'antic govern i un dels homes més capaços i cultes a Espanya, és, amb tot, força conservador.»³³⁵ En un memoràndum intern del Departament d'Estat del mateix 18 de maig, es valorava el gir moderat del govern republicà i fins i tot s'apreciava el poder estabilitzador que tindria la permanència dels comunistes en el nou gabinet.³³⁶

³³³ SEHLINGER, Peter J., *Spokesman for democracy: Claude G. Bowers, 1878-1958*, Indianapolis, Indiana Historical Society, 2000, pàg. 187.

³³⁴ «an advance toward a more conservative social policies» «advocating a moderate and conservative program of action» Walter C. Thurston a Cordell Hull, València, 18 de maig de 1937, 852.00/5465: Telegram, *FRUS*, 1937, vol. II, pàg. 298.

³³⁵ «Negrín, the ablest man in the old government and one of the ablest and most cultured man in Spain, still is reasonably conservative.» Bowers a Hull, Sant Joan Lohitzune, 18 de maig de 1937, 852.00/5364: Telegram, *FRUS*, 1937, vol. II, pàg. 299. També en la publicació de la Foreign Policy Association es valorà positivament els efectes del maig del 37, tant per a la millora de l'organització militar del govern republicà com per a un possible final de la intervenció militar de les potències feixistes europees. «Behind these conflicts, some observers see International influences at work. Britain and France, acting through the Soviet Union, are believed willing to grant increased suport to the Valencia régime, in return for a pledge that radical social revolution will not be carried through in the penninsula. The Communists, thus pictured as the Soviet agency in Spain, are apparently playing a more conservative role than the left-wing Socialists. (...) Should a moderate republican government eventually result from this trend, grounds for German and Italian apprehensions regarding communism in Spain would largely be removed, and the prospects for international mediation and a negotiated Peace would be materially improved. In the immediate future, however, Spain's recent political conflicts may promote more effective coordination of the Loyalist forces.» THOMPSON, Charles A., «Dissension Plagues Spanish Loyalists», *Foreign Policy Bulletin*, vol. XVI, núm. 30, 21 de maig de 1937, pàg. 1.

³³⁶ Department of State, Division of Western European Affairs, *Memorandum, The New Spanish Cabinet* (sense firma), 18 de maig de 1937, 852.00/5490. Citat a BOSCH, Aurora, *Miedo a la democracia...*, pàg. 173. Val a dir que fins i tot un socialista moderat com Thomas trobava que potser la tendència moderadora del nou govern

La millora en la percepció política de la República també arribà a la Casa Blanca. Un exemple d'aquest canvi d'actitud fou el comportament de Roosevelt en l'estrena del film prorepublicà *The Spanish Earth* a la Casa Blanca. A l'estrena, celebrada el 8 de juliol de 1937, també hi assistiren, a més del president, Ernest Hemingway, guionista del film, el cineasta Joris Ivens, la periodista Martha Gellhorn, la dona del president i el seu fill James, així com diversos consellers militars. Després de veure el film, el president digué a Ivens que li havia agradat molt, però que caldria emfatitzar que els espanyols no només lluitaven pel seu propi govern, sinó també pel dret a conrear la terra. A Martha Gellhorn, li confessà: «Espanya és un sacrifici indirecte per a tots nosaltres.»³³⁷ Roosevelt, doncs, ja no veia la guerra a Espanya com un conflicte entre extremistes comunistes i feixistes. Pel fatalisme de la darrera frase, però, s'entén que el president encara no es plantejava usar la seva influència política per alterar la dimensió internacional del conflicte.

És indubtable que el bàndol republicà havia millorat la seva imatge com a règim democràtic i socialment moderat. Ara bé, resulta difícil determinar fins a quin punt l'evolució política de la República fou decisiva per a la diplomàcia nord-americana.³³⁸ De fet, cal no descartar que bona part d'aquestes valoracions fossin, en part, conseqüència d'altres valoracions més rellevants per als interessos nord-americans a l'exterior.

No és improbable que la major benvolença a l'hora de jutjar el caràcter democràtic del govern republicà estigués condicionada pels canvis en la situació militar espanyola. En els primers mesos de la guerra, amb el ràpid avenç dels militars insurrectes, la República semblava tenir els dies comptats. Durant la primavera de 1937, en canvi, el fracàs de

Negrín havia anat massa enllà: «(...) I was disquieted not to find a more definite economic and social program in the new Cabinet's policy or among the leaders of the parties which support it.» THOMAS, Norman, "Spain: A Socialist View", *The Nation*, vol. CXLIV, núm. 25, 19 de juny de 1937, pàg. 699.

³³⁷ «Spain is a vicarious sacrifice for all of us.» Citat a TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish Civil War...*, pàg. 34.

³³⁸ Aurora Bosch estén la valoració sobre l'escassa importància de l'evolució política interna a tots dos dos bàndols: «No parece que en estas decisiones del gobierno de Roosevelt [les decisions de la primavera de 1937, principalment la de no estendre l'embargament a Itàlia i Alemanya] influyera demasiado la evolución del poder político en ambas zonas de España. Hacia la confirmación de un Estado totalitario de partido único desde abril de 1937 en el bando rebelde (...) y hacia una mayor centralización, restablecimiento de la normalidad democrática y moderación bajo hegemonía comunista en el bando gubernamental, tras una fuerte lucha interna en el mes de mayo.» BOSCH, Aurora, *Miedo a la democracia...*, pàg. 165.

l'ofensiva de Madrid de la tardor de l'any anterior i la humiliació de les tropes de Mussolini a Guadalajara feien pensar que s'havia arribat a un cert equilibri entre els dos bàndols, fins i tot lleugerament inclinat a favor del govern de València.

Entre els liberals wilsonians, el desenvolupament militar semblava actuar com un poderós argument a favor de veure amb major simpatia el bàndol republicà. El maig de 1937, els editors de *Current History* formularen una dura crítica als càlculs de la diplomàcia britànica a Espanya. Segons els editors, els britànics continuaven actuant a partir de premisses caducades. No estaven percebent el canvi de tendència en la correlació de forces en la guerra d'Espanya: «La gairebé segura victòria rebel s'ha convertit en una forta possibilitat de triomf del govern. (...) Ara hi ha a Europa una nova i poderosa força armada, de fortes tendències antifeixistes i, probablement, amb una estreta relació amb la Unió Soviètica. Aquesta força no es pot deixar fora dels càlculs futurs sobre l'equilibri polític al continent.»³³⁹

La percepció d'una major probabilitat de victòria republicana també era compartida pel mateix Roosevelt. El 5 d'abril de 1937, el president s'adreçà al secretari Hull mostrant-se contrari al pla de nomenar Bowers ambaixador a Bèlgica: «No és millor potser observar la situació d'Espanya en les pròximes setmanes i, si sembla que el govern va guanyant, no seria millor que Claude Bowers romangués a Espanya?»³⁴⁰

³³⁹ «The virtually certain rebel victory has turned to a strong possibility of a Government triumph. (...) there now exists in Europe a new and powerful armed force, of strong anti-fascist leanings and probably with a close relationship to Soviet Russia; this cannot be left out of any future calculations of the political balance on the continent.» “Spanish Casualties: Two Illusions”, *Current History*, vol. XLVI, núm. 2, maig de 1937, pàg. 19-20. Un mes abans, l'ambaixador Claude Bowers havia expressat una valoració semblant sobre la notable millora en la capacitat militar del bàndol republicà: «(...) the war in Spain has definitely entered upon a new phase with the advantage shifting to the Government. The army defending the Republic is no longer an undisciplined mob, broken up into numerous independent party or factional segments, indifferent to the Government orders. (...) This national army no more resembles that which made a mess of things, clinging to their trenches, in the early stages of war, than did the Union army of Bull Run resemble that which fought at Gettysburg.» Claude Bowers a Cordell Hull, Sant Joan Lohitzune, 12 d'abril de 1937, 852.00/5238, *FRUS*, 1937, vol. II, pàg. 278. Per les mateixes dates, una valoració molt positiva sobre l'evolució del nou Exèrcit republicà i la seva capacitat ofensiva, a: THOMPSON, Charles A., “Tide Turns in Spanish War”, *Foreign Policy Bulletin*, vol. XVI, núm. 25, 16 d'abril de 1937, pàg. 1-2.

³⁴⁰ «Is it not best perhaps to watch the Spain situation the next few weeks and if the government looks as if it would win, should not Claude Bowers stay in Spain?» Franklin D. Roosevelt a Cordell Hull, 5 d'abril de 1937, OF20: CT, *FDR and FA*, vol. V, pàg. 14. Durant una reunió del gabinet de l'Administració Roosevelt celebrada per aquelles mateixes dates, el secretari Hull afirmà: «(...) while no one could tell yet who would win in the end, the Loyalists now had a greater advantage than either side had had since the civil war broke out.» ICKES, Harold LeClair, *The secret diary of Harold L. Ickes: The inside struggle, 1936-1939*, Nova York, Simon and Schuster, 1954, vol. II, pàg. 110. Fins i tot els editors de la revista aïllacionista i d'esquerres *Common Sense* compartien una anàlisi de la situació militar molt favorable a les perspectives de victòria republicana: «While it is still too early to say that the Fascist rebellion has crumpled in Spain, the prospect is a lot more hopeful than a month ago. The Loyalist succès seems to be due to: 1) a superiority of air equipment, in which Russian planes are said

En qualsevol cas, el progressiu acostament dels liberals wilsonianos cap a la causa republicana no sempre significà una ruptura amb la política espanyola de l'Administració Roosevelt. En un article de Raymond Leslie Buell, president de la Foreign Policy Association, l'autor es mostrà comprensiu amb la negativa del govern nord-americà d'estendre l'embargament, sense deixar de lamentar els indesitjables efectes de la negligència del govern nord-americà amb relació a les obligacions que li pertocarien pel seu pes internacional:

(...) Encara que aquesta política és òbviament injusta, el Departament d'Estat no pot aixecar l'embargament contra el govern de València, sense intensificar la crisi actual i enredar encara més els Estats Units. (...) Si els Estats Units s'haguessin unit al comitè de Londres la tardor passada i haguessin ajudat en l'aplicació de l'acord de no intervenció, la Guerra Civil Espanyola podria haver quedat realment localitzada. (...) Avui en dia, ocupat per greus assumptes domèstics, l'Administració Roosevelt presta el seu suport a les polítiques iniciades per França o la Gran Bretanya, sense exercir cap control sobre la naturalesa o la direcció d'aquestes polítiques. Sense l'acompanyament d'una política de cooperació positiva, la nova "neutralitat" dels Estats Units només ha aconseguit augmentar els perills internacionals als quals està exposat aquest país.³⁴¹

El suport aïllacionista i la fi del consens sobre Espanya

On la causa de la República espanyola aconseguí nous i més sòlids suports fou en els cercles d'opinió aïllacionista i, fins i tot, pacifista. Tal com féu notar l'analista Vera Micheles Dean:

to have played a decisive role; 2) a more unified command in the defense of the Madrid area; 3) better morale behind the lines—Franco has already been forced to suppress several mutinies; and 4) the fact that Loyalists are now fighting for their homeland against paid mercenaries and foreign invaders, which through history has made men fight like hell.» "Fascism Lost Two Rounds", *Common Sense*, vol. VI, núm. 5, maig de 1937, pàg. 6.

³⁴¹ «(...) Although this policy is obviously unjust, the State Department cannot lift the embargo against the Valencia government, without intensifying the present crisis and further embroiling the United States. (...) Had the United States joined the London committee last fall and assisted in enforcing the non-intervention agreement, the Spanish civil war might really have been localized. (...) Today, occupied by acute domestic issues, the Roosevelt administration lends its support to policies initiated by France or Britain, without exercising any control over the nature or direction of such policies. Unaccompanied by a policy of positive cooperation, the new "neutrality" of the United States has merely increased the International dangers to which this country is exposed.» BUELL, Raymond Leslie, "New Alarms over Spain", *Foreign Policy Bulletin*, vol. XVI, núm. 36, 2 de juliol de 1937, pàg. 2.

«Alguns pacifistes que condemnen l'ús de la força en els assumptes internacionals ataquen els governs francès i britànic per no subministrar armes als republicans espanyols, justament la producció a la qual s'havien oposat prèviament (...)».³⁴² Com era d'esperar, el procés pel qual els sectors pacifistes s'uniren al moviment de solidaritat nord-americà amb la democràcia espanyola no estigué exempt de contradiccions i conflictes interns.

Un cas interessant és el del Partit Socialista liderat per Norman Thomas. En un principi, la solidaritat dels socialistes nord-americans es continuà expressant en el marc del seu tradicional neutralisme aïllacionista. El comitè executiu, reunit a la ciutat de Milwaukee (Wisconsin) –la joia del poder institucional del socialisme nord-americà–, emeté una crida per recaptar ajut financer per al govern espanyol. També es convocà una reunió amb altres organitzacions i sindicats per organitzar una manifestació conjunta a favor del govern espanyol. En el comunicat de convocatòria, s'hi afirmava: «La lluita a Espanya determinarà si el país serà governat per uns pocs a través d'un feudalisme en decadència o per molts a través d'una democràcia real. (...) El mínim que els Estats Units poden fer és romandre neutrals i insistir a través de la diplomàcia i d'altres canals pacífics que tots els altres països facin el mateix.»³⁴³

La significació especial del conflicte espanyol per al moviment obrer internacional i l'evolució de la dimensió internacional de la guerra provocaren un canvi d'opinió en el líder socialista. Thomas no reclamà la revocació de l'embargament d'armes fins que, ben aviat, quedà clar que Hitler i Mussolini continuaven proveint armes als militars insurrectes i que, per tant, la política de no intervenció de les grans potències democràtiques només estava perjudicant el bàndol republicà. D'aquesta manera, Thomas va prioritzar una política antifeixista per sobre del pacifisme abstracte i intransigent que fins aleshores havia defensat.³⁴⁴

³⁴² «Some pacifists who condemn the use of force in international affairs attack the French and the British governments for failing to supply Spanish loyalists with arms, the very production of which they had previously opposed (...)» DEAN, Vera Micheles, "A Challenge to Pacifists", *The Nation*, 6 de febrer de 1937, vol. CXLIV, núm. 6, pàg. 148.

³⁴³ «The struggle in Spain will determine whether that country will be governed by the few through a decayed feudalism or by the many through a real democracy. (...) The least the United States can do is to remain neutral and insist through diplomatic and other peaceful channels that all other countries shall do the same» "U.S. Socialists Ask Funds To Aid Madrid", *The New York Times*, 15 d'agost de 1936, pàg. 2.

³⁴⁴ Segons un dels seus biògrafs, la Guerra Civil Espanyola provocà serioses contradiccions en el pensament polític de Norman Thomas: «It was Spanish civil war that severely tested Thomas' dedication to the pacifist

Val la pena recordar que, per al moviment obrer de l'època, la percepció de la causa de la República espanyola resultava tan atractiva que fins i tot dins l'esquerra més pacifista es tendia a veure en l'organització militar republicana unes característiques que la distingien de la resta, talment com si, gràcies al conflicte espanyol, s'hagués aconseguit vèncer l'escepticisme pacifista en la possibilitat de crear un exèrcit per la defensa de la pau mundial. Així ho entenia Norman Thomas: «És perquè crec tan a fons en l'horror i la futilitat de la guerra que crec que hem de fer tot el que puguem per ajudar els nostres camarades espanyols a aturar la guerra de Franco i que, en aturar-la, augmentarà en gran mesura l'esperança del món d'evitar la catàstrofe d'una segona guerra mundial molt pitjor que la primera.»³⁴⁵ La militància de Thomas a favor d'una victòria militar republicana tenia, doncs, el valor afegit d'un reconegut pacifista que tradicionalment havia estat partidari d'una legislació de neutralitat estricta.

La flexibilitat del pacifisme de Norman Thomas en la qüestió espanyola es veié novament ampliada quan Jack Altman, un destacat militant de la secció novaiorquesa del partit, proposà la recol·lecta de cinquanta mil dòlars per a una eventual Columna Eugene V. Debs de cinc-cents voluntaris per lluitar a Espanya. Thomas hi donà el seu suport. El líder socialista esgrimí que, a diferència d'una hipotètica intervenció directa en la propera Guerra Mundial, els que lluitarien a la Columna Debs eren voluntaris que anaven a un altre país a intentar evitar una nova guerra mundial. D'aquesta manera, els voluntaris americans que s'encaminaven cap a Espanya formaven part d'una tradició americaníssima encarnada per l'heroi revolucionari de l'imaginari progressista, Thomas Paine. En qualsevol cas, l'entusiasme del líder socialista per al reclutament de voluntaris tenia un límit. En el viatge a Espanya, Thomas comprovà que els voluntaris socialistes havien acabat formant part de la

principles that twenty years earlier led him to join the Socialist Party. (...) Thomas' position on the appropriateness of the United States policy in the Spanish civil war was inconsistent with positions he assumed in prior conflicts. He had previously favored the imposition of an arms embargo on both sides of a conflict, always questioning a US policy that allowed unilateral sales of arms to one side of a conflict, as frequently occurred in Latin American civil wars.» GREGORY, Raymond F., *Norman Thomas: the great dissenter*, Nova York, Algora Publishing, 2008, pàg. 171-172.

³⁴⁵ «It is because I believe so thoroughly in the horror and futility of war that I think we must do all we can to help our Spanish comrades stop Franco's war and by stopping it greatly increase the world's hope of avoiding the catastrophe of a second world war far worse than the first.» *Socialist Call*, 13 de febrer de 1937, pàg. 7. Citat a SEIDLER, Murray Benjamin, *Norman Thomas: respectable rebel...*, pàg. 205.

Brigada Lincoln, dominada pels comunistes, cosa que provocà la retirada del seu suport al projecte.³⁴⁶

Amb tot, la innovadora posició de Norman Thomas sobre Espanya comportà, inevitablement, l'aparició de dures crítiques internes. Un company de partit i amic proper, el reverend John Haynes Holmes, lamentava en una carta l'evolució política del dirigent socialista en la qüestió de la guerra:

Aparentment els temps han canviat des que tu i jo érem joves, i el 1917 vam veure com el Partit Socialista es negava a donar suport a una guerra en la qual no un país estranger, sinó el nostre propi país estava involucrat! (...) Enviem menjar, roba, subministraments mèdics en abundància, però ni una arma, ni una bomba, ni un avió, per prolongar la guerra, i estendre l'àrea de devastació i mort. Tu i jo, Norman, ja hem passat per això abans. Ens vam mantenir fermes quan els belgues van aixecar crits planyívols com els que aixequen avui els espanyols, i quan París va ser assetjada de manera no menys terrible que Madrid (...)³⁴⁷

En gairebé totes les explicacions resumides sobre les causes de l'embargament d'armes contra Espanya se cita, juntament amb el factor catòlic i els imperatius de l'aliança amb francesos i britànics, la popularitat de l'*aïllacionisme* entre la població dels Estats Units durant el període d'entreguerres i, especialment, durant la meitat de la dècada dels anys trenta. El cert, però, és que la majoria dels anomenats aïllacionistes adoptaren una actitud similar a la dels socialistes nord-americans. Com ja hem vist anteriorment, els qui lideraren la iniciativa per estendre l'embargament a Capitol Hill foren justament els senadors Gerald P. Nye i William Borah. Els esforços d'aquests congressistes aïllacionistes evidenciaven que l'aparent consens de gener de 1937, quan el Congrés havia aprovat la resolució d'emergència quasi per unanimitat, començava a esquerdar-se. Fora de Capitol Hill succeïa una cosa similar. El professor de dret de la Universitat de Yale Edwin Borchard, un dels representants intel·lectuals més destacats de l'aïllacionisme, es mostrà contrari a la resolució d'emergència

³⁴⁶ GREGORY, Raymond F., *Norman Thomas: the great dissenter...*, pàg. 169-174; THOMAS, Norman, *A socialist's faith*, Nova York, Norton, 1951, pàg. 311-312.

³⁴⁷ «Times have changed apparently since you and I were young, and in 1917 saw the Socialist Party refuse to support a war in which not a foreign but our own country was involved! (...) Let us send food, clothing, medical supplies in abundance, but not a gun, not a bomb, not an airplane, to prolong the war, and extend the area of devastation and death. You and I, Norman, have been through this business before. We stood fast when Belgians lifted cries as pitiful as those lifted by Spaniards today, and when Paris was beset no less terribly than Madrid (...)» John Haynes Holmes a Norman Thomas, 23 de desembre de 1936. Citat a GREGORY, Raymond F., *Norman Thomas: the great dissenter...*, pàg. 173.

del 8 de gener 1937. El mateix mes de gener, Borchard ja havia fet saber la seva opinió al cèlebre periodista Oswald Garrison Villard: «l'embargament d'armes espanyol, acabat d'aprovar, és una llei d'intervenció i no una llei de neutralitat. Això vol dir que tractarem el govern legítim d'Espanya i els insurgents la bel·ligerància dels quals no reconeixem com si tinguessin exactament el mateix estatus.»³⁴⁸ L'estiu de 1937, l'historiador Charles A. Beard – una altra gran figura de l'aïllacionisme intel·lectual– criticà durament el president Roosevelt per la seva política espanyola, la qual era «una clara violació dels principis del dret internacional» i posava en perill els interessos nord-americans.³⁴⁹

El suport de bona part dels líders aïllacionistes a la República espanyola es devia al seu desig de mantenir un aspecte important de la tradicional política de neutralitat americana –estendre ajuda a un govern legítimament reconegut per sufocar una revolta interna– i, sobretot, a la seva percepció sobre els perills que amenaçaven la pau als Estats Units. La majoria d'aïllacionistes imaginava que els Estats Units podien veure's novament implicats en una guerra mundial per la seva aliança amb França i, especialment, amb la Gran Bretanya, més que no pas per un improbable atac estranger al seu territori. Per tant, en la mesura en què els dos grans imperis democràtics europeus havien demostrat el seu desinterès per la sort de la democràcia a Espanya, l'ajuda material –fins i tot el restabliment del tràfic d'armes– per als republicans espanyols semblava lliure de perill.

A més, en opinió d'aquests aïllacionistes, ajudant l'Espanya republicana els Estats Units també s'allunyarien del seguidisme de la diplomàcia nord-americana cap al Foreign Office, cosa que només podria redundar en benefici de l'enfortiment de la pau mundial. Sens dubte, els aïllacionistes tenien sospites molt raonables sobre el paper que estava jugant el Regne Unit en la política espanyola de l'Administració Roosevelt. El 6 de juliol de 1937 Anthony

³⁴⁸ «the Spanish Arms Embargo, just enacted, is an intervention statue and not a neutrality statue. It means that we shall treat the lawful government of Spain and the insurgents whose belligerency we do not recognize, as having precisely the same status.» Edwin Borchard a Oswald Garrison Villard, 12 de gener de 1937, Villard Papers, File 305. Citat a JONAS, Manfred, *Isolationism in America...*, pàg. 190.

³⁴⁹ «was a clear violation of the principles of international law» BEARD, Charles A., “Will Roosevelt Keep Us Out of War”, *Events*, vol. II, juliol de 1937, pàg. 1-6. Citat a KENNEDY, Thomas C., *Charles A. Beard and American foreign policy*, Gainesville, University Presses of Florida, 1975, pàg. 85.

Eden notà que, en relació amb Espanya: «Roosevelt no volia fer res sense consultar-nos abans.»³⁵⁰

L'existència de bons motius per donar suport a la República espanyola des d'una perspectiva aïllacionista no solucionava totes les contradiccions. Al cap i a la fi, el principal postulat de l'ideari aïllacionista era la indiferència respecte als conflictes europeus. Un altre tret essencial de l'argumentari aïllacionista consistia en la desconfiança a les crides a la solidaritat democràtica, per la seva fàcil confusió amb l'historial de manipulacions propagandístiques amb què la Gran Bretanya i França solien disfressar la vella política d'interessos imperials.

De fet, no tots els aïllacionistes, ni tan sols tots els aïllacionistes d'esquerres, es deixaren endur per l'entusiasme idealista dels partidaris de la República espanyola als Estats Units. Aquest fou el cas de la revista *Common Sense*, defensora d'una vaga alternativa socialista al capitalisme basada en els valors democràtics i progressistes de la tradició nord-americana. Si bé en un principi la revista es mostrà molt solidària amb l'antifeixisme espanyol i molt crítica amb la mena de neutralitat seguida per l'Administració Roosevelt, els editors anaren perdent interès en Espanya a mesura que arribaven notícies sobre la moderació política en el bàndol republicà i el paral·lel ascens de la influència comunista i, sobretot, a mesura que s'adonaren que, com a conseqüència de la feina política realitzada pel moviment de solidaritat amb la República espanyola, bona part de l'esquerra nord-americana s'estava preparant per donar suport a una eventual participació estatunidenca en una guerra mundial contra l'expansionisme del feixisme europeu.

El fundador i director de *Common Sense*, Alfred M. Bingham, alertà el juliol de 1937 sobre la necessitat de refredar els ànims respecte a la guerra a Espanya. Bingham mostrà la seva admiració pels brigadistes i el seu suport a la proposta d'estendre l'embargament, però també ressaltà la seva oposició a qualsevol altre pas que pogués implicar el país en una guerra per la democràcia, la qual suposaria inevitablement la desaparició de la mateixa democràcia. Segons Bingham, Europa estava irremeiablement condemnada i l'únic lloc on es podia construir una alternativa democràtica al capitalisme era en uns Estats Units allunyats del

³⁵⁰ «Roosevelt desired to do nothing without consulting us first.» Eden papers, Public Records Office, Londres, FO 954. Citat a TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish Civil War...*, pàg. 36.

conflictes del Vell Continent.³⁵¹ En el mateix número de la revista, John Dos Passos escrivia un transcendental article sobre la seva experiència a Europa, especialment a Espanya. Sense deixar de mostrar esperança en la victòria final de la causa republicana, la conclusió de Dos Passos era semblant a la de Bingham: «L'Atlàntic és prou ampli per protegir-nos dels atacs aeris, però no ens pot protegir contra les fórmules infeccioses de l'esclavitud que s'estan preparant a Europa per tot arreu.»³⁵²

³⁵¹ BINGHAM, Alfred M., "War Mongering on the Left (III). Spain and American Progressivism", *Common Sense*, vol. VI, núm. 7, juliol de 1937, pàg. 11-15.

³⁵² «The Atlantic is broad enough to protect us against air raids, but it can't protect us against the infectious formulas for slavery that are preparing in Europe on every side.» DOS PASSOS, John, "Farewell to Europe!", *Common Sense*, vol. VI, núm. 7, juliol de 1937, pàg. 10. Venint d'algú que havia estat un dels més destacats companys de viatge dels comunistes, l'article provocà un enorme rebombori. Uns mesos més tard, Dos Passos respongué als seus crítics amb un article molt més dur, on denuncià el sectarisme dels comunistes i la seva pèrdua d'objectius socials. També comparà l'Espanya d'aleshores amb la Bèlgica de 1914 com a analogia útil per alertar sobre el perill de tornar a caure en el parany d'un fals idealisme democràtic, que, barrejat d'histèrica bèl·lica, acabava servint objectius allunyats de l'ideal democràtic. DOS PASSOS, John, "The Communist Party and the War Spirit. A letter to a friend who is probably a Party member", *Common Sense*, vol. VI, núm. 12, desembre de 1937, pàg. 11-14. Dos Passos no esmentà en cap dels dos articles la dramàtica desaparició del seu amic José Robles.

2.4 CRISI A L'ORIENT LLUNYÀ I DISCURS DE LA QUARANTENA

El 9 de juliol de 1937, tropes de la República de la Xina i de l'Imperi del Japó s'enfrontaren prop del Pont Marco Polo, als afores de Pequín. Ben aviat, l'incident –que ja venia precedit per la invasió de Manxúria de 1931 i el consegüent establiment del règim titella de Manxukuo– escalà fins a esdevenir una nova guerra en tota regla. En un principi, la reacció nord-americana a la Segona Guerra Sinojaponesa estigué marcada per una enorme prudència. En la primera setmana del conflicte, Cordell Hull assegurà a la Xina, el Japó i el Regne Unit que el seu govern donaria suport als esforços per mantenir la pau. Ara bé, el secretari d'Estat deixà clar que el seu país no participaria en cap forma de mediació i que, de fet, no creia que pogués realitzar cap acció útil per millorar la situació de l'Orient Llunyà.³⁵³

La desvinculació diplomàtica dels Estats Units respecte als greus esdeveniments a la Xina no fou tan profunda com el que havia deixat entendre Hull. Sempre amb compte de no provocar excessivament el Japó, Roosevelt donà senyals d'una certa voluntat per fer respectar els interessos nord-americans a la zona. Els Estats Units no només no retiraren els 2.300 soldats que tenien a la Xina per drets extraterritorials, sinó que, a partir dels bombardejos sobre Xangai, hi enviaren 1.200 nous marines.³⁵⁴

Els evidents paral·lelismes entre la situació d'Espanya i de la Xina foren assenyalats des d'abans de l'esclat de la Segona Guerra Sinojaponesa, quan el conflicte militar xinès encara era, eminentment, una guerra entre faccions internes. A l'agost de 1936, l'únic desacord contra l'embargament moral d'armes a Espanya provinent d'un membre rellevant del Departament d'Estat fou un memoràndum elaborat per Stanley Hornbeck, un funcionari de llarga experiència que en aquell temps ocupava el càrrec de cap de la divisió d'Orient Llunyà.

Amb data d'onze d'agost –el dia després de la carta de William Phillips a Glenn L. Martin Company–, l'escrit de Hornbeck alertava sobre el caràcter innovador de decretar un

³⁵³ BORG, Dorothy, *The United States and the Far Eastern crisis of 1933-1938*, Cambridge, Harvard University Press, 1964, pàg. 276-300.

³⁵⁴ BOSCH, Aurora, *Miedo a la democracia...*, pàg. 176.

embargament d'armes contra un govern reconegut que necessitava sufocar una revolta interna. Hornbeck assenyalava que, en cas d'aplicar-se l'embargament moral d'armes a Espanya, els Estats Units haurien de preparar-se per fer el mateix en altres guerres civils. Per exemple, a la Xina. L'informe també criticava que el mètode persuasiu amb què es pretenia aplicar l'embargament moral resultava «un procediment molt insatisfactori i perillós», ja que, en no haver-hi sancions per als infractors, es premiava els ciutadans que no feien cas del govern i pretenien enriquir-se a costa del patriotisme dels altres.³⁵⁵

La necessitat d'harmonitzar les polítiques espanyola i xinesa de l'Administració Roosevelt tornà a sorgir arran del debat que acompanyà el pas de l'embargament moral a l'embargament legal, el gener de 1937. Un exemple interessant és el dels editors de *The Wall Street Journal*:

Fins ara, la convenció internacional en ús permetia l'enviament de tot tipus de material per a qualsevol govern immers en una guerra civil, sempre que es tractés del govern reconegut oficialment. Per exemple, els Estats Units han permès enviaments de material de guerra a la Xina de manera intermitent durant alguns anys, malgrat que hi ha hagut forces sobre el terreny contra el govern de Nanquín de manera gairebé ininterrompuda durant els darrers deu anys. Però si s'acaba estenent la Llei de Neutralitat, és difícil de veure en quin sentit la situació a la Xina difereix essencialment de la d'Espanya. El simple fet que la lluita espanyola estigui més igualada no altera la naturalesa essencialment similar de les situacions. En quin moment una revolta esdevé una guerra civil?³⁵⁶

Com era previsible, l'inici de la Segona Guerra Sinojaponesa a l'estiu de 1937 posà sobre la taula la possible aplicació de la legislació de neutralitat a l'Orient Llunyà. La reacció del Congrés i la Casa Blanca donaria la raó als qui creien que la legislació de neutralitat vigent encotillava excessivament el marge de maniobra de la diplomàcia nord-americana davant de cada nou i imprevisible conflicte. En aquest cas, encara que tampoc no existís una declaració

³⁵⁵ «very unsatisfactory and dangerous procedure» Stanley K. Hornbeck memorandum, Department of State Records, 852.00/2552. Citat a TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 77.

³⁵⁶ «Hitherto, the international convention in use permitted shipment of all sorts to any government engaged in civil war as long as that government was recognized officially. For instance, the United States has permitted shipments of war materials to China intermittently for some years, although there have been forces in the field against the Nanking government almost uninterruptedly for the past ten years. But if the Neutrality Act is to be extended, it is difficult to see in what respect the situation in China differs in essentials from that in Spain. The mere fact that the Spanish struggle is more nearly even does not alter the essentially similar nature of the situations. When does a revolt become a civil war?» «The Price of Neutrality», *The Wall Street Journal*, 2 de gener de 1937, pàg. 6.

formal de guerra, l'estat de guerra entre tots dos països era encara més evident que la participació alemanya i italiana a Espanya. Qualsevol interpretació mínimament honesta de la llei exigia que l'Administració Roosevelt decretés un embargament d'armes, municions i materials de guerra per a tots dos bàndols, la Xina i el Japó, sense distingir entre agressor i víctima. I, malgrat tot, l'Administració Roosevelt preferí mantenir inalterat el comerç amb tots dos països, convençut que l'aplicació de la llei perjudicaria el bàndol xinès. Com a conseqüència d'aquesta decisió, el tràfic d'armes i municions amb la Xina va augmentar de manera significativa. Paral·lelament, també s'incrementà el comerç de materials estratègics amb el Japó.³⁵⁷

La Casa Blanca no es pogué estalviar ser objecte de certes crítiques i retrets. A Capitol Hill, nombrosos congressistes aïllacionistes, entre els quals destacava el senador Gerald P. Nye, denunciaren que la política xinesa de l'Administració Roosevelt no aconseguia limitar la capacitat agressiva del Japó ni tampoc no allunyava el perill d'implicar els Estats Units en una guerra al Pacífic. En reiterades ocasions, aquests congressistes es mostraren partidaris d'aplicar la legislació de neutralitat indiscriminadament contra la Xina i el Japó.³⁵⁸ La mateixa petició fou realitzada per societats pacifistes i alguns diaris, sobretot a partir del 20 d'agost de 1937, quan el creuer nord-americà *Augusta* fou accidentalment agredit durant un atac aeri sobre Xangai.

En canvi, per a un liberal wilsonià com Raymond Leslie Buell, el problema era ben diferent. Buell temia que l'hegemonia dels aïllacionistes podia provocar l'aparició de serioses incoherències en la política exterior nord-americana: «És sorprenent que l'Amèrica "aïllacionista" continuï predicant els principis de la moralitat internacional, en un moment en què la Societat de les Nacions no diu res, i es planteja, en solitari entre les potències mundials, l'adopció d'una política d'embargament.»³⁵⁹ Per la seva banda, l'esquerra

³⁵⁷ TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish Civil War...*, pàg. 30. En el cas de la Xina, val la pena assenyalar que en el moment d'esclatar la Segona Guerra Sinojaponesa ja era el segon importador mundial d'armes i municions estatunidenques. "Arms Exports Reach New High", *Foreign Policy Bulletin*, vol. XVI, núm. 52, 22 d'octubre de 1937, pàg. 3.

³⁵⁸ JONAS, Manfred, *Isolationism in America...*, pàg. 201-202.

³⁵⁹ «It is striking that "isolationist" America continues to preach the principles of international morality, at a time when the League of Nations is silent, and alone among the powers considers the adoption of an embargo policy.» BUELL, Raymond Leslie, "American Policy in the Far East", *Foreign Policy Bulletin*, vol. XVI, núm. 44, 27 d'agost de 1937, pàg. 2. No tots els investigadors de la Foreign Policy Association estaven d'acord a deixar d'aplicar la legislació de neutralitat davant d'un cas tan flagrant. Des d'un posició semblant a la de Buell,

frontpopulista nord-americana aprofità l'ocasió per demanar la derogació de la legislació de neutralitat i l'adopció d'una política de seguretat col·lectiva.³⁶⁰

Amb tot, cal dir que, en el cas xinès, el flagrant incompliment de la legislació de neutralitat fou comès amb la tranquil·litat de no haver de patir cap gran conflicte de política interna. Al cap i a la fi, el suport social pel bàndol japonès era pràcticament inexistent.³⁶¹ La indiferència general per la guerra a l'Orient Llunyà, sumada a l'aclaparadora simpatia cap a la Xina entre els qui seguien les notícies sobre l'evolució del conflicte, atorgà a la Casa Blanca el marge de maniobra que la legislació de neutralitat li negava.³⁶²

L'esperança de Nyon

La línia seguida per la diplomàcia britànica al llarg de 1937 es caracteritzà per un progressiu aprofundiment en la política de concessions i gestos cap a la Itàlia de Mussolini. No obstant això, la política d'*appeasement* no estava exempta de vacil·lacions i moments d'aparent fermesa davant el desafiament de les grans potències feixistes. Durant el 1937 el cap de la diplomàcia britànica, Anthony Eden, rectificà algunes de les seves opinions anteriors i

William T. Stone expressà la seva discrepància amb tacte i prudència: «Whether or not application of the Neutrality Act will hamper a constructive long-term policy depends upon what is meant by “constructive”. (...) If the objective of American policy is to prevent the spread of hostilities, however, cooperation with other neutrals is not rendered impossible by the neutrality law, despite its obvious shortcomings in the Far Eastern situation.» STONE, William T., “Far Eastern Crisis Baffles Powers”, *Foreign Policy Bulletin*, vol. XVI, núm. 45, 3 de setembre de 1937, pàg. 2.

³⁶⁰ DIVINE, Robert A., *The illusion of neutrality...*, pàg. 222.

³⁶¹ En una enquesta de Gallup del 4 d'octubre de 1937, el 59% dels enquestats afirmaven tenir simpaties pel bàndol xinès, mentre que un 40% es considerava neutral. Només un 1% assegurava tenir simpaties pel Japó. Les simpaties pel Japó pujaven al 2% entre els habitants de la Costa del Pacífic i les Muntanyes Rocoses i entre els ciutadans econòmicament benestants. CANTRIL, Hadley i STRUNK, Mildred (editors), *Public Opinion 1935-1946*, Princeton, Princeton University Press, 1951, vol. II, pàg. 1081.

³⁶² En aquesta ocasió, el president rebé un consell no demanat per part de l'anterior secretari d'Estat, Henry L. Stimson, qui l'advertí sobre les devastadores conseqüències d'aplicar la legislació de neutralitat contra la Xina: «China is really fighting our battle for freedom and peace in the Orient today. Her people, representing a peaceful culture almost immemorial, are headed by a government largely influenced by American education and traditions. (...) A voluntary embargo by us upon China's supplies would not only be a serious present military blow to her but it would psychologically have permanent and damaging effects upon China's faith in us and our civilization.» Henry L. Stimson a Franklin D. Roosevelt, Nova York, 15 de novembre de 1937, PSF: CF: State: TS, *FDR and FA*, vol. VII, pàg. 228 i 230.

promogué un cert canvi d'actitud respecte a la guerra espanyola, conscient dels riscos d'una victòria franquista per als interessos britànics a Espanya. A l'estiu de 1937, després d'una onada d'atacs per part de submarins no identificats –la identitat italiana dels quals era un fet conegut per tothom–, la marina britànica va rebre ordres d'enfonsar els submarins sospitosos. El 31 d'agost, França proposà a la Gran Bretanya la convocatòria d'una conferència internacional per posar fi a la pirateria al Mar Mediterrani. Londres hi accedí. Un dels objectius principals era garantir una veritable política de no intervenció a Espanya. A més, totes dues potències tenien la necessitat de fer respectar la llibertat de trànsit al Mediterrani si no volien veure amenaçades les línies de comunicació amb les seves colònies. Les sessions de la conferència començaren a la localitat suïssa de Nyon el 10 de setembre de 1937.³⁶³

Alemanya i Itàlia es negaren a assistir-hi, però el desafiament simbòlic de les potències feixistes no serví de res. Amb una velocitat i una determinació impròpies dels anys de l'*appeasement*, els nou països assistents acordaren un efectiu sistema de patrulles per al control internacional de la pirateria submarina al Mediterrani i al Mar Negre. La principal garantia per al compliment de l'acord estava basada en l'ús de les forces navals de França i la Gran Bretanya.³⁶⁴

El periodista Louis Fischer interpretà la Conferència de Nyon com un breu moment de gran esperança per a la República espanyola, un instant històric en què les dues principals potències imperials europees s'entengueren en la necessitat de no permetre el col·lapse militar del bàndol republicà:

Nyon va ser un moment de seny, una explosió de realisme. Els interessos nacionals i imperials de França i Anglaterra estaven amenaçats a Espanya. L'estiu de 1937, Franco havia conquerit la costa basca d'Espanya i expulsat els republicans de Bilbao i Santander. Ara la República només podia aconseguir armes de Rússia a través de la

³⁶³ DEAN, Vera Micheles, ««Piracy» Forces Action in Mediterranean», *Foreign Policy Bulletin*, vol. XVI, núm. 46, 10 de setembre de 1937, pàg.1-2. Segons recordà Sumner Welles, Roosevelt se sentia, poc abans de Nyon, especialment decebut per l'actitud de francesos i britànics davant els atacs dels submarins italians: «I recalled that we discussed the pusillanimous role that both had so far played in the Spanish Civil War. (It must be sadly admitted that the part of the United States was no more courageous.) The president was especially incensed over the official farce that the submarines in the Mediterranean attacking ships carrying supplies to the Spanish Republic were “of unknown nationality” when every man and woman in Western Europe was well aware that they were Italian.» WELLES, Sumner, *Seven Decisions That Shaped History*, Nova York, Harper & Brothers, 1951, pàg. 14.

³⁶⁴ DEAN, Vera Micheles, “Democracies Take Offensive at Nyon”, *Foreign Policy Bulletin*, vol. XVI, núm. 47, 17 de setembre de 1937, pàg. 1-2.

Mediterrània. Si Mussolini tallava aquesta ruta, els republicans estarien acabats. Això explica Nyon. França i Anglaterra desitjaven que Rússia continués ajudant Espanya.³⁶⁵

El Discurs de la Quarantena

La breu fermesa mostrada a Nyon per part de la Gran Bretanya i França, la preocupació per la intervenció de Hitler i Mussolini a Espanya i el neguit per la invasió japonesa de la Xina contribuïren a iniciar un lent canvi de rumb en la política exterior nord-americana.³⁶⁶ Des de llavors, Roosevelt començà a qüestionar-se la conveniència de seguir una línia d'actuació tan semblant a la dels britànics i la seva política d'*appeasement*. El primer exemple públic i rellevant d'aquest procés de transformació gradual en el pensament estratègic de l'Administració Roosevelt es donà en el famós Discurs de la Quarantena.

El setembre de 1937, Cordell Hull i Norman Davis proposaren al president de fer un discurs sobre cooperació internacional. El president hi estigué d'acord i el Departament d'Estat li proporcionà un esborrany.³⁶⁷ El 5 d'octubre de 1937, Roosevelt pronuncià el discurs a Xicago, la capital nacional del sentiment aïllacionista. El president semblava proposar la participació dels Estats Units en un pacte internacional basat en els principis de la seguretat col·lectiva. Per tal d'aconseguir un món en pau i sense por, assegurà Roosevelt, «les nacions

³⁶⁵ «Nyon was a moment of sanity, a burst of realism. The national and imperial interests of France and England were threatened in Spain. In the summer of 1937, Franco had conquered the Basque coast of Spain and driven the Loyalists from Bilbao and Santander. Now the Republic could get arms from Russia only via the Mediterranean. If Mussolini cut that route, the Loyalists would be finished. That explains Nyon. France and England wished to see Russia continue her aid to Spain.» FISCHER, Louis, *Men and politics: an autobiography*, Nova York, Duell, Sloan and Pearce, 1941, pàg. 477.

³⁶⁶ Un observador contemporani tan privilegiat com Sumner Welles recordava uns anys més tard el paper protagonista d'Espanya en l'origen del discurs: «Partly because of the issues involved in the Spanish civil war, and partly because the real nature of Hitlerism was becoming apparent, the President determined to make a vigorous effort to persuade public opinion that in its own interest the United States should propose some constructive plan for international action to check the forces of aggression before they succeeded in engulfing the world. For this effort he selected the very heart of isolationism –the city of Chicago.» WELLES, Sumner, *The time for decision...*, pàg. 61.

³⁶⁷ HULL, Cordell, *The Memoirs...*, vol. I, pàg. 544-545.

amants de la pau han de fer un esforç concertat en contra d'aquelles violacions dels tractats i d'aquelles indiferències respecte als instints humans que avui estan creant un estat d'anarquia i inestabilitat internacionals, del qual no hi ha sortida a través del mer aïllament o neutralitat.» El president no especificà gaire la forma amb què s'havia de concretar aquest esforç concertat, però, per fer-se entendre sense comprometre's excessivament, se serví d'una metàfora mèdica: la guerra era contagiosa i la millor manera de combatre el contagi consistia a establir quarantenes contra les nacions agressores.³⁶⁸

El discurs estava ple de referències implícites als grans conflictes del moment, especialment a la Xina i Espanya. Louis Fischer les interpretà de la manera següent:

«L'actual règim de terror i absència de llei va començar fa diversos anys», va dir [Roosevelt], «... i ara ha arribat a un grau en què la mateixa base de la civilització està seriosament amenaçada.» Òbviament, es referia a Abissínia, Espanya i la Xina. «Els civils, entre ells dones i nens, estan sent brutalment assassinats amb bombes des de l'aire. En temps de presumpta pau, els vaixells estan sent atacats i enfonsats per submarins sense causa o avís. Les nacions estan fomentant i prenent partit en guerres civils de nacions que mai no els han fet cap mal.» Això només podia significar Espanya.³⁶⁹

La reacció al Discurs de la Quarantena fou més favorable del que solen reconèixer els qui encara defensen la visió d'un Roosevelt internacionalista a finals dels anys trenta, tràgicament reprimat pel provincianisme insolidari de la majoria dels seus compatriotes. En l'àmbit nacional, la resposta negativa al discurs provingué principalment dels diaris de la cadena controlada pel magnat Hearst, però també hi hagué respostes entusiastes, fins i tot de diversos diaris pertanyents a àrees tradicionalment aïllacionistes del *Midwest*, així com de nombrosos líders polítics i d'opinió.³⁷⁰ Entre els líders polítics dels imperis democràtics

³⁶⁸ «The peace-loving nations must make a concerted effort in opposition to those violations of treaties and those ignorings of humane instincts which today are creating a state of international anarchy and instability from which there is no escape through mere isolation or neutrality.» Speech by Roosevelt, Xicago, 5 d'octubre de 1937, Speech File: T, *FDR and FA*, vol. VII, pàg. 14.

³⁶⁹ «“The present reign of terror and lawlessness began several years ago,” he said, “...and has now reached a stage where the very foundation of civilization are seriously threatened.” He obviously referred to Abyssinia, Spain, and China. “Civilians, including women and children, are being ruthlessly murdered with bombs from the air. In times of so-called peace ships are being attacked and sunk by submarines without cause or notice. Nations are fomenting and taking sides in civil warfare in nations that have never done them any harm.” That could only mean Spain.» FISCHER, Louis, *Men and politics...*, pàg. 470.

³⁷⁰ BORG, Dorothy, “Notes on Roosevelt’s «Quarantine» Speech”, *Political Science Quarterly*, vol. LXXII, núm. 3, setembre de 1957, pàg. 425-432.

europèus, la resposta fou, en general, bastant positiva, especialment per part del govern francès, per bé que Chamberlain, en privat, es mostrà escèptic sobre l'autèntic significat del discurs, més enllà de la dimensió merament retòrica.³⁷¹

L'ambaixador Claude Bowers escrigué al president per felicitar-lo pel discurs de Xicago i per informar-lo de les reaccions que aquest havia generat a Espanya. En els diaris de la zona republicana el discurs de Roosevelt hauria estat àmpliament comentat i alabat, mentre que, en la zona franquista, hi dominà un silenci estat pràcticament total, llevat d'alguna crítica al discurs de Roosevelt barrejada d'un indissimulat menyspreu cap als sistemes democràtics en general.³⁷²

Harry Bergson, un pròsper advocat de Boston i amic del president, també el felicità, però no s'estigué de formular una pregunta incòmoda: «No és una conseqüència necessària del seu discurs que el país revisi la seva actitud oficial cap a l'Espanya republicana i la Xina?»³⁷³ Sens dubte, l'ambaixador espanyol a Washington s'estava fent preguntes similars.³⁷⁴ Amb tot, les esperances de la diplomàcia republicana espanyola en el nou gir discursiu del president es revelaren exagerades. Roosevelt ja li havia dit al seu secretari d'Interior, Harold Ickes, que no hi hauria “quarantenes” a Espanya i la Xina «perquè el que ha passat en aquests països ja ha passat.»³⁷⁵

L'endemà del discurs, el president assegurà *off-the-record* als periodistes que els esquemes de sancions estaven descartats. És difícil esbrinar quines eren les seves veritables intencions

³⁷¹ OFFNER, Arnold, *American appeasement...*, pàg. 189; Edwin C. Wilson a Cordell Hull, París, 6 d'octubre de 1937, 711.00 Pres. Speech Oct. 5 1937/8, *FRUS*, 1937, vol. I, pàg. 132-133.

³⁷² Claude G. Bowers a Franklin D. Roosevelt, Sant Joan Lohitzune, 11 d'octubre de 1937, PSF: Spain: TS, *FDR and FA*, vol. VII, pàg. 74-77.

³⁷³ «Is it not a necessary implication of your speech that this country revise its oficial attitude toward loyalist Spain and China?» Harry Bergson a Franklin D. Roosevelt, Boston, 6 d'octubre de 1937, PPF1669: TS, *FDR and FA*, vol. VII, pàg. 28.

³⁷⁴ Concretament, De los Ríos s'adreçà al Departament d'Estat per preguntar-li si, en cas d'esclatar una guerra europea, els Estats Units actuarien d'acord amb la línia exposada en el discurs presidencial. Memoràndum de Hugh R. Wilson a Cordell Hull, Washington DC, 8 d'octubre de 1937, 852.00/6702, *FRUS*, 1937, vol. I, pàg. 413.

³⁷⁵ «because what has happened in those countries has happened.» ICKES, Harold LeClair, *The secret diary of Harold L. Ickes...*, vol. II, pàg. 213.

quan va escriure el discurs i perquè es va fer enrere tan ràpidament. Segons l'historiador Arnold Offner, «la ràpida resposta favorable l'havia sorprès sense un pla i sense l'aval i l'assistència dels seus assessors, i, en conseqüència, va recular.»³⁷⁶ Interpretacions d'intencions a banda, el cert és que a la tardor de 1937 l'Administració Roosevelt encara no estava preparada per trencar de manera significativa amb la pròpia política d'*appeasement* seguida fins aleshores, tant a Europa com a l'Orient Llunyà.

En efecte, el Discurs de la Quarantena no es veié acompanyat per cap canvi tangible i immediat en la política exterior. Ni tan sols a l'Orient Llunyà. L'episodi de la destrucció del canoner fluvial *Panay* el 12 de desembre de 1937 a mans d'avions japonesos evidencià la relativa debilitat amb què els Estats Units miraven de fer respectar els seus interessos a la Xina. Si bé en un principi el president pensà a aplicar fortes sancions econòmiques contra el Japó, ja cap als voltants de Nadal l'assumpte havia quedat tancat després que el govern nipó demanés disculpes, s'oferís a pagar una indemnització i prometés que en el futur respectaria els drets i els interessos dels nord-americans a la Xina.³⁷⁷

Per entendre aquesta fase de la política xinesa de l'Administració Roosevelt, Aurora Bosch recorda que l'escassa voluntat de confrontació venia condicionada per l'encara reduïda capacitat militar dels Estats Units i pel volum d'exportacions nord-americanes al Japó –en aquell moment, el tercer importador de productes estatunidencs.³⁷⁸ Tal com assenyalà Robert Dallek, des de l'inici del programa de rearmament naval el 1933, l'Administració Roosevelt havia procurat que el programa no provoqués una guerra amb el Japó i, en conseqüència, la diplomàcia nord-americana havia optat per seguir una política marcada per la discreció i la manca d'acció.³⁷⁹ Segons Dominic Tierney, la incoherent resposta de Roosevelt a l'expansionisme nipó reflectia una sèrie de dilemes no resolts: «La necessitat de contenir – sense arribar a provocar– el Japó, el temor que els britànics no cooperarien en una posició

³⁷⁶ «The quick favorable response had caught him both without a plan and without endorsement and assistance of his advisers, and he retreated.» OFFNER, Arnold, *American appeasement...*, pàg. 190.

³⁷⁷ DALLEK, Robert, *Franklin D. Roosevelt and American foreign policy...*, pàg. 153-156.

³⁷⁸ BOSCH, Aurora, *Miedo a la democracia...*, pàg. 177.

³⁷⁹ DALLEK, Robert, *Franklin D. Roosevelt and American foreign policy...*, pàg. 76.

ferma i deixarien els Estats Units actuant en solitari, així com el sentiment intern aïllacionista.»³⁸⁰

Amb tot, és important assenyalar que, a l'Orient Llunyà, a diferència d'Espanya, Roosevelt es preocupà de no tallar el subministrament d'armes amb el bàndol agredit. Una de les interpretacions més curioses i extravagants d'aquesta divergència la trobem en l'obra de l'historiador Michael E. Chapman. Basant-se en una sèrie d'anècdotes, precàriament enfilades en un argument de tipus psicoanalític, Chapman especula sobre el presumpte menyspreu que Roosevelt sentia per Espanya, en contrast amb l'admiració i la simpatia que tenia cap a la Xina: «Els efeminats dels espanyols eren la base de colònies decrepites, enfonsaven subrepticiament cuirassats nord-americans [el *Maine*], fugien davant dels *Rough Riders* del coronel Theodore [Roosevelt], torturaven toros desventurats, feien competència deslleial als productors americans de ceba, donaven noms a virus assassins [la *Spanish flu* de 1918], i, quan lluitaven, lliuraven una sagnant guerra civil amb atrocitats comeses per ambdós bàndols. Pitjor encara, per Roosevelt, tots els espanyols eren indolents.»³⁸¹

Els dilemes i les diferències entre la política espanyola i la política xinesa de l'Administració Roosevelt s'entenen millor si tenim en compte que en el pensament estratègic nord-americà de l'època hi convivien dos principis contradictoris. D'una banda, els Estats Units no volien augmentar la seva influència al món a través de noves conquestes territorials, sinó gràcies a un sistema informal d'hegemonia geopolítica. El marc per estendre la influència nord-americana havia de ser alguna forma combinada de liberalització comercial i dret internacional, amb una política exterior basada en un conjunt de normes, precedents i principis coherents, que permetés un consens sòlid a l'interior i que proporcionés un comportament predictable i capaç de donar confiança a l'exterior.

³⁸⁰ «the need to contain but not provoke Japan; the fear that the British would not cooperate in a firm stance, leaving the United States acting alone; and domestic isolationist sentiment.» TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish Civil War...*, pàg. 30.

³⁸¹ «Effeminate Spaniards propped up decrepit colonies, surreptitiously sunk U.S. battleships, fled before Colonel Theodore's Rough Riders, tortured hapless bulls, undercut American onion growers, had killer viruses named after them, and, when they did fight, waged a bloody civil war with atrocities committed by both sides. Worse still, for Roosevelt, they were all indolent.» CHAPMAN, Michael E., *Arguing Americanism: Franco lobbyists, Roosevelt's foreign policy, and the Spanish Civil War*, Kent, Kent State University Press, 2011, pàg. 80.

Al mateix temps, però, la política exterior nord-americana dels anys trenta es basava en una visió del món dividida en blocs, on Washington s'atorgava la responsabilitat de tutelar l'Hemisferi Occidental, mentre exigia una *Open Door Policy* per a Àsia on totes les potències competissin amb certa igualtat de condicions i, a Europa, acceptava l'hegemonia britànica, però defugia qualsevol compromís que pogués implicar un suport militar al manteniment de l'*statu quo*.

Si l'Administració Roosevelt incomplia la pròpia legislació de neutralitat a Espanya – conscient que l'incompliment afavoria Franco– i a la Xina –amb la clara voluntat d'ajudar els xinesos en la seva lluita contra el Japó– es devia, principalment, al lloc que ocupaven els dos països en l'esquema que ordenava i prioritzava els interessos estratègics de la diplomàcia estatunidenca. Entre l'interès per fer respectar el dret internacional i la concepció d'un món dividit en blocs, l'Administració Roosevelt optà clarament per donar prioritat al segon principi, almenys fins a finals dels anys trenta. Finalment, doncs, els dilemes sobre la incoherència entre l'actitud de la diplomàcia nord-americana davant les guerres a Espanya i la Xina quedaren parcialment resolts gràcies a un criteri que, en aquella època, resultava políticament inconfessable: en tots dos casos, s'optà per interpretar la legislació de neutralitat en funció de les conveniències geopolítiques de la Casa Blanca. A Àsia, es tractava de no afavorir l'expansionisme japonès. A Europa, donar un suport indirecte al lideratge britànic.

Malgrat tot, l'agressió japonesa a la Xina tingué efectes indirectes que, amb el temps, beneficiarien la causa de la República espanyola als Estats Units. El conflicte a l'Orient Llunyà enfortí les tendències antifeixistes de la societat i obrí el camí per a un eventual abandonament de la política apaivagadora del Departament d'Estat. En el cas d'Espanya, però, les millors esperances per a un canvi de política no vindrien de la Xina, sinó de les imminents turbulències geopolítiques a l'Amèrica Llatina.

CAPÍTOL III
ESPANYA EN LA
‘GOOD NEIGHBOR POLICY’
(Novembre de 1937-Abril de 1939)

3.1 LA POLÍTICA DE BON VEÍ

A finals dels anys trenta i principis dels quaranta, als Estats Units, l'Amèrica Llatina estava de moda. Gràcies en gran part a l'èxit de Fred Astaire i Ginger Rogers en el musical *Flying Down to Rio* (1933) i a la decisiva contribució del músic català Xavier Cugat en la difusió dels ritmes llatins, la vida nocturna de les grans metròpolis dels Estats Units estava fortament impregnada per la cultura musical de la part meridional del continent. La conga i la rumba arrasaven a les sales de ball de Manhattan. L'obertura, a la tardor de 1940, del llegendari local *Copacabana* a Nova York simbolitza l'auge de la música llatina. Aquesta és també l'època daurada del muralisme mexicà. A Nova York es venerava Diego Rivera. Amb el finançament dels programes públics d'ocupació del *New Deal* específicament destinats als pintors a l'atur, l'estil de Rivera inspirà una miriada de murals a oficines de correu i escoles d'arreu del país. Part d'aquesta fal·lera per tot allò que tingués a veure amb els veïns del Sud, venia alimentada i reforçada per un esforç conscient de diplomàcia cultural. A la seva columna de premsa, Eleanor Roosevelt encoratjava l'estudi de l'espanyol per estrènyer vincles amb la resta del continent. El *boom* d'estudi de l'espanyol era tal que els professors qualificats de llengua espanyola no donaven a l'abast.³⁸²

I és que l'anomenada *febre llatina* (Latin Craze) no era un fenomen exclusivament popular. Els cercles més influents de la política exterior nord-americana vivien la seva particular obsessió amb l'Amèrica Llatina. A finals dels anys trenta, es temia que el feixisme europeu podria arrelar amb força a l'hemisferi Occidental i que la seva entrada més probable podria ser a través d'algun país llatinoamericà. La preocupació sobre l'ascens del feixisme al continent americà esclatà amb força el novembre de 1937, amb l'autocop d'Estat de Getúlio Vargas i el naixement de l'*Estado Novo* brasiler. A les publicacions sobre actualitat internacional, de públic relativament selecte i especialitzat, començaren a aparèixer articles on s'especulava sobre l'abast de la influència de les potències feixistes europees entre els països llatinoamericans. Als despatxos del Departament d'Estat i a la Casa Blanca se seguia

³⁸² PERRET, Geoffrey, *Days of sadness, years of triumph: the American people, 1939-1945*, Baltimore, Penguin, 1973, pàg. 164-165; SANDOVAL-SÁNCHEZ, Alberto, *José, can you see?: Latinos on and off Broadway*, Madison, University of Wisconsin Press, 1999, pàg. 31. La gran atenció mediàtica i social que generà la guerra a Espanya també afavorí un augment dels estudiants d'espanyol a les universitats nord-americanes. "Study of Spanish Grows at Cornell; Civil War Called the Cause of Larger Classes in Language and Literature Courses", *The New York Times*, 20 de març de 1938, pàg. 4.

de prop i amb especial neguit tots els moviments de la diplomàcia italiana i alemanya pel continent americà, ja fossin les negociacions de tractats comercials amb l'Alemanya nazi, les desfilades paramilitars de les seccions exteriors del Partit Nazi o les compres de diaris per part de la Itàlia de Mussolini.

Val a dir que el creixent interès de Roosevelt des de finals de 1937 per la política exterior en general i per l'Amèrica Llatina en particular també s'explica tant per l'empitjorament objectiu de les tensions internacionals com pel frustrant bloqueig que el president estava patint en qüestions de política interior. La coalició de republicans i demòcrates conservadors que sorgí arran de la batalla política per la reforma del Tribunal Suprem s'havia anat consolidant al llarg de 1937 i, en conseqüència, l'impuls reformista del *New Deal* quedà pràcticament esgotat. Per bé que als anys trenta el Congrés controlava aspectes molt importants de la política exterior, no deixava de tractar-se d'una àrea política on l'autonomia de la Casa Blanca era força elevada. A més, malgrat els agres debats sobre la legislació de neutralitat, les inclinacions intervencionistes i probritàniques del president Roosevelt comptaven amb el suport dels demòcrates conservadors del Sud, els mateixos que, en política interior, eren capaços d'obstaculitzar les reformes socials i polítiques de l'ala esquerra de l'Administració.

En qualsevol cas, per al tema que ens ocupa, és important assenyalar que l'augment d'interès per l'Amèrica Llatina modificà la perspectiva amb què s'analitzava l'evolució de la guerra espanyola. El vincle entre Espanya i les repúbliques llatinoamericanes resultava obvi. I, de fet, es tractava d'un aspecte constant en la valoració de la importància internacional del país ibèric. El 1951, Carlton J. H. Hayes, historiador i exambaixador nord-americà a Madrid durant la Segona Guerra Mundial, s'explicava la intervenció dels soviètics durant la Guerra Civil Espanyola per l'atractiva posició estratègica del país ibèric. A més de fer de porta d'entrada al Mar Mediterrani, Espanya també representava «l'enllaç amb l'Amèrica Llatina. Al triomf del comunisme a Espanya el seguiria de ben segur el seu triomf a Portugal, i podria resultar decisiu a Itàlia i França, així com a l'altre costat de l'Atlàntic.»³⁸³

³⁸³ «(...) the link with Latin America. The triumph of communism in Spain would certainly be followed by its triumph in Portugal, and might prove decisive in Italy and France and across the Atlantic.» HAYES, Carlton Joseph Huntley, *The United States and Spain...*, pàg. 113.

Atesos els llaços culturals i històrics entre Espanya i les seves antigues colònies, una de les principals consideracions dels nord-americans sobre l'evolució de la guerra a Espanya es basava justament en el càlcul de la seva possible influència en els contextos polítics dels països llatinoamericans. Ja des de l'estiu de 1936, les respostes dels països llatinoamericans a la crisi espanyola suposen un factor important a tenir en compte per part de l'Administració Roosevelt, per bé que subordinat al seguiment de la diplomàcia britànica en qüestions europees i a l'aplicació de la versió nord-americana de l'*appeasement*.

A mesura que la guerra espanyola avanci i la guerra mundial semblés una possibilitat cada cop més propera i versemblant, la preocupació dels nord-americans per l'evolució del conflicte s'anirà agreujant. El creixent neguit pels signes de penetració feixista a l'hemisferi Occidental, sobretot a partir de la tardor de 1937, anirà centrant l'atenció dels diplomàtics nord-americans en la vessant llatinoamericana de la Guerra Civil Espanyola en detriment de l'europea. A la primavera de 1938 les portes per a un possible aixecament de la política d'embargament semblaran més obertes que mai. Quan els pressupòsits i les il·lusions que havien fet possible la política d'*appeasement* nord-americana comencin a esfondrar-se de manera definitiva el setembre de 1938 a Munic, l'exemple espanyol esdevindrà un referent de gran poder heurístic, molt útil per educar la població sobre l'amenaça feixista a les Amèriques.

La historiografia ha tendit a menystenir la importància de l'exemple espanyol en el pensament diplomàtic de finals dels anys trenta. És una negligència comprensible. S'emmarca, de fet, en l'oblit generalitzat sobre la centralitat de l'Amèrica Llatina en les preocupacions geoestratègiques de l'Administració Roosevelt. Una lloable excepció entre els estudiosos d'aquest període és l'obra de l'historiador David G. Haglund: *Latin America and the transformation of U.S. strategic thought, 1936-1940* (1984).

Segons Haglund, l'atenció dedicada a les noves amenaces a la seguretat nacional provinents de l'Amèrica Llatina s'explica, en gran part, pel grau de desenvolupament de la tecnologia militar pròpia d'aquells anys. Els canvis vertiginosos en la indústria aèria del moment, en els quals Espanya jugà un paper tràgicament destacat com a camp d'experimentació, modificà radicalment la versemblança d'un atac aeri contra territori estatunidenc. Per primer cop, l'establiment d'un règim hostil al Carib, amb l'eventual instal·lació de, posem per cas, una base militar aèria alemanya, hauria implicat haver de conviure amb l'amenaça constant d'un

imminent atac devastador sobre la ciutat de Miami. Haglund esquiva les possibles acusacions d'alarmisme amb un encertat recordatori: la *percepció* d'amenaça, més enllà de la seva autèntica plausibilitat, és un factor prou rellevant en el pensament estratègic nord-americà de l'època. A més, Haglund també assenyala una causa encara més important per entendre la centralitat de l'Amèrica Llatina. En uns anys on l'extensió de l'àmbit natural d'intervenció internacional era objecte d'un intens i amarg debat, l'obligació de mantenir l'Amèrica Llatina lliure d'influències europees es mantenia com un dels escassos consensos nacionals en política exterior. Tal com afirma Haglund, fou justament en aquells anys «quan la política d'aïllament dels Estats Units es basava en la premissa que la defensa dels Estats Units també implicava la defensa de gran part de l'Amèrica Llatina (i, segons alguns, de *tota* l'Amèrica Llatina).»³⁸⁴

La dimensió continental de l'aïllacionisme

Com ja hem vist anteriorment, *aïllacionista* és un terme enganyós, ja que el que sovint s'hi amaga és una proposta de política exterior unilateral, alliberada dels condicionants de l'acció concertada amb la resta de grans potències mundials. O, dit amb altres paraules, la defensa de la peculiar manera amb què, des de la fi de la Primera Guerra Mundial, els Estats Units havien evadit els costos polítics i militars que hauria comportat l'assumpció de les seves noves responsabilitats com a primera superpotència econòmica.

Cal tenir en compte que l'origen del terme *aïllacionista* és la denominació despectiva que encunyaven els rivals dels qui, a finals dels anys trenta, s'oposaren a modificar el consens que havia dominat la política exterior nord-americana del període d'entreguerres. No tots els pretesos *aïllacionistes* es reconeixien com a tals. Molts s'ho prenien més aviat com un insult. El general Hugh S. Johnson, antic membre destacat de la primera etapa del *New Deal* i, posteriorment, important figura d'*America First Committee*, la gran plataforma contrària a l'ajut de guerra per als aliats, n'és un bon exemple. En una indignada carta del general

³⁸⁴ «(...) when the U.S. policy of isolation was premised upon an expectation that the defense of the United States also entailed the defense of much of Latin America (and, some held of *all* Latin America.)» HAGLUND, David G., *Latin America and the transformation...*, pàg. 2.

Johnson a l'actor Douglas Fairbanks, Jr., durant la tardor de 1940, Johnson li retreia la terminologia que aquest havia emprat recentment en un discurs probritànic: «Estàs sent un petit agent propagandista –i la direcció d'aquesta propaganda és un desastre. (...) Quan m'anomenes aïllacionista, estàs insultant. Preparar-se –i allistar-se– per defensar la meitat del món no és aïllament.»³⁸⁵

En efecte, l'aspecte que posa més en evidència les limitacions explicatives del terme *aïllacionista* és l'extensió del territori que es pretenia “aïllar”. Com ja hem assenyalat anteriorment, en cap cas es referia només als Estats Units, sinó que incloïa, com a mínim, bona part de l'Amèrica Llatina. L'historiador Charles Beard ens dóna una definició acurada del nucli del programa aïllacionista, així com de l'acotació geoestratègica que es proposava. Després d'un disciplinat silenci durant els anys de la guerra, Beard recordava als seus lectors les principals reivindicacions del moviment on ell mateix havia participat com a líder intel·lectual. Segons Beard, l'aïllacionisme consistiria en el: «rebuig a la pertinença a la Societat de les Nacions; la no implicació en les controvèrsies polítiques d'Europa i Àsia; la no intervenció en les guerres d'aquests continents; la neutralitat, la pau i la defensa dels Estats Units a través de mesures apropiades per a aquests fins; i la cerca d'una política exterior amistosa amb totes les nacions disposades a correspondre.»³⁸⁶

És a dir, el moviment aïllacionista participava del consens nacional que reconeixia el dret dels Estats Units a incloure l'Amèrica Llatina com a part integrant de la pròpia àrea de seguretat estratègica, amb tot el que això implicava. Exceptuant una irrellevant minoria d'*aïllacionistes* radicals, la premissa indiscutida i consensuada en l'agitat debat de preguerra marcava uns límits molt generosos sobre l'abast de les obligacions de defensa nacional. Tant

³⁸⁵ «You are being a propagandist's little agent –and the direction of that propaganda is disaster (...) When you call me an isolationist, you are calling names. It isn't isolation to prepare to defend –and get ready to defend– half a world.» CONNELL, Brian, *Knight errant: a biography of Douglas Fairbanks, Jr.*, Londres, Hodder and Stoughton, 1955, pàg. 122.

³⁸⁶ «Rejection of membership in the League of Nations; non-entanglement in the political controversies of Europe and Asia; non-intervention in the wars of those continents; neutrality, peace, and the defense for the United States through measures appropriate to those purposes; and the pursuit of a foreign policy friendly to all nations disposed to reciprocate.» BEARD, Charles Austin, *American foreign policy in the making, 1932-1940; a study in responsibilities*, New Haven, Yale University Press, 1946, pàg. 17.

aïllacionistes com *intervencionistes* s'adherien als principis de la Doctrina Monroe (“Amèrica per als americans”).³⁸⁷

En definitiva, en la qüestió de l'Amèrica Llatina, el debat de política exterior era gairebé inexistent. La defensa explícita de la Doctrina Monroe incloïa personalitats de quasi tot el ventall polític nacional, des de l'extrema dreta fins a Earl Browder, líder dels comunistes nord-americans.³⁸⁸ L'Administració Roosevelt n'era conscient i des de finals dels anys trenta vinculà la necessitat de preparar-se per a una nova guerra als perills que implicava la voluntat expansionista de les potències feixistes a l'Hemisferi Occidental. És en aquest sentit que l'escriptor *aïllacionista* –i radicalment anglòfob– Quincy Howe es lamentava que «la mera substitució del lema de 1937 “quarantena per als agressors” pel lema de 1938 “defensa de l'hemisferi” ja ha fet créixer les files del partit de la guerra amb antics aïllacionistes.»³⁸⁹

L'atac japonès a Pearl Harbor i la consegüent entrada dels Estats Units en la Segona Guerra Mundial ha contribuït a enfosquir el decisiu paper de l'Amèrica Llatina durant els anys immediatament anteriors. Diverses enquestes del començament de la Segona Guerra Mundial deixaven clar que la major part del poble nord-americà tenia interioritzats els principis de

³⁸⁷ També cal recordar que l'*aïllacionisme* era un moviment ideològicament plural i socialment extens. Entre els seus membres més destacats, fins i tot hi havia qui limitava el seu *aïllacionisme* a la no interferència amb els afers del Vell Continent. Per exemple, el cèlebre pilot Charles Lindbergh. Assidu orador dels actes d'*America First Committee*, Lindbergh afirmà en un seu discurs a la Universitat de Yale el 30 d'octubre de 1940 que la participació dels Estats Units en una guerra europea limitaria la seva capacitat bèl·lica en una eventual guerra a l'Orient Llunyà. Per Lindbergh, les possibilitats d'èxit en una eventual guerra al Pacífic depenien de la capacitat dels Estats Units d'evitar l'antagonisme de les grans potències europees. COLE, Wayne S., *Charles A. Lindbergh and the battle against American intervention in World War II*, Nova York, Harcourt Brace Jovanovich, 1974, pàg. 208-209. La manera amb què Eric Hobsbawm descriu el problemàtic abast de l'aïllacionisme té cert interès: «In any case, US public opinion regarded the Pacific (unlike Europe) as a normal field for US action, rather like Latin America. American 'isolationism' merely wanted to keep out of Europe.» HOBBSAWM, Eric J., *The age of extremes: a history of the world, 1914-1991*, Nova York, Pantheon Books, 1994, pàg. 41.

³⁸⁸ En el moment de desconcert immediatament posterior a l'anunci públic del Pacte Ribbentrop-Molotov, Earl Browder justificà el nou gir de la política exterior soviètica d'aquesta manera: «At one blow, the Soviet-German pact has begun to restore the Open Door in the Far East, to dissolve the threat to the Monroe Doctrine, and has given the first ray of hope that Europe may survive.» *Daily Worker*, 30 d'agost de 1939. Citat a ISSERMAN, Maurice, *Which side were you on?: the American Communist Party during the Second World War*, Middletown, Wesleyan University Press, 1982, pàg. 34-35. Els comunistes nord-americans també donaren suport crític a la Política de Bon Veí. Segons els editors de *National Issues*, una publicació vinculada al CPUSA, una de les lliçons de la derrota dels republicans espanyols tenia a veure amb l'Amèrica Llatina: «We must act through the medium of a stronger and more democratic Good Neighbor Policy to help curb the penetration of fascism in the Latin American countries and to aid these sister states still more effectively in maintaining and strengthening democracy in the Americas.» “Our Debt to Spain”, *National Issues*, vol. I, núm. 4, abril de 1939, pàg. 6.

³⁸⁹ «the mere substitution of the 1938 slogan “hemisphere defense” for the 1937 slogan “quarantine agressors” has already swelled the ranks of the war party with former isolationists.» HOWE, Quincy, *Blood is cheaper than water; the prudent American's guide to peace and war*, Nova York, Simon and Schuster, 1939, pàg. 121-122.

l'anomenat *aïllacionisme continental*, però que, en canvi, seguia mostrant-se reticent a enfangar-se en els camps de batalla europeus.³⁹⁰ Segons Hadley Cantril, el cèlebre investigador en opinió pública, el 20 de juliol de 1940 només un 12% de nord-americans pensaven que el país s'havia d'arriscar a acabar en una guerra amb el Japó per tal d'evitar el seu control sobre la Xina. En la mateixa data, un 3% opinava que calia declarar la guerra a Alemanya i Itàlia, mentre que un 37% creia que calia fer tot el possible per ajudar a la Gran Bretanya a guanyar la guerra, fins i tot assumint el risc d'acabar-hi implicats. En canvi, quan es tractava del continent americà, un 67% eren partidaris de declarar la guerra a Alemanya en cas que Hitler intentés controlar algun país sud-americà. Per als enquestats, la pregunta no feia referència a una hipòtesi remota. El 70% creien que, en efecte, Hitler intentaria envair l'Amèrica del Sud.³⁹¹

En la transició entre l'*aïllacionisme continental* hegemònic als Estats Units dels anys trenta i la condició de primera superpotència a la fi de la Segona Guerra Mundial, l'Espanya en guerra té un paper més destacat del que s'ha volgut reconèixer habitualment. La influència del conflicte espanyol en la diplomàcia nord-americana s'explica, sobretot, pel fort lligam estratègic entre Espanya i l'Amèrica Llatina i per la centralitat de l'Amèrica Llatina –només compartida, en menor grau, per l'Orient Llunyà– en la política exterior nord-americana de finals dels anys trenta. Per entendre la decisiva vessant llatinoamericana de les relacions entre els Estats Units i la República espanyola durant la Guerra Civil cal repassar breument la nova política exterior dels Estats Units de l'Administració Roosevelt vers els seus veïns meridionals, l'anomenada *Good Neighbor Policy* (Política de Bon Veí).

³⁹⁰ Segons una enquesta de Gallup d'octubre de 1939, en el moment en què els nord-americans mostraren el menor entusiasme davant la seva eventual entrada a la guerra mundial, només un 2% dels enquestats creia que els Estats Units havien d'anar a lluitar a Europa contra els nazis. JACOB, Philip E., "Influences of World Events on U.S. «Neutrality» Opinion", *The Public Opinion Quarterly*, vol. IV, núm. 1, març de 1940, pàg. 60.

³⁹¹ CANTRIL, Hadley, "America Faces the War: A Study in Public Opinion", *The Public Opinion Quarterly*, vol. IV, núm. 3, setembre de 1940, pàg. 390-393.

L'emergència d'una nova política per a l'Amèrica Llatina

El primer president a usar l'expressió de “bon veí” no fou Roosevelt, sinó el seu antecessor, el republicà Herbert C. Hoover. Després de la seva rotunda victòria a les urnes el novembre de 1928, el president electe va fer una gira per nou repúbliques llatinoamericanes. A Hondures, en la primera parada del viatge, Hoover parlà per primer cop de la necessitat de ser un bon veí. Just després de ser investit president, criticà les intervencions militars a Nicaragua i Haití i començà una retirada gradual de tropes del Carib. En esclatar la crisi del 29, una de les reaccions polítiques de l'Administració Hoover fou l'apujada d'aranzels. La nova política comercial contribuï a mantenir la tensió i les suspicàcies en les relacions interamericanes. Als ulls de la majoria de governs llatinoamericans, l'actitud de Hoover amb l'Amèrica Llatina resultava poc creïble. La menor disposició a usar la força militar se solia interpretar com un afortunat resultat de les restriccions pressupostàries a què obligava la Gran Depressió. Més enllà d'una política de gestos relativament intrascendents, no semblava que Hoover estigués disposat a renunciar a noves intervencions militars unilaterals tan bon punt el país s'hagués recuperat de la sotragada econòmica.³⁹²

Roosevelt rescatà el tema de la Política de Bon Veí en el seu discurs inaugural del 4 de març de 1933, a les acaballes d'un cruel hivern en què tots els indicadors socials i econòmics semblaven fer vorejar la nació nord-americana en el precipici d'un col·lapse de civilització. El discurs, eminentment centrat en qüestions domèstiques, proposava un vague projecte de reconstrucció econòmica nacional, que acabés amb la plaga de l'atur forçós i posés fi a l'excessiu poder econòmic i polític acumulat per l'elit financera. Les referències a la política exterior foren escassíssimes. Després d'una advertència sobre la prioritat de fer reviure l'economia nacional abans d'intentar reactivar el comerç internacional, el nou president afirmà: «En el camp de la política mundial dedicaré aquesta nació a la política del bon veí —el bon veí que es respecta a ell mateix amb fermesa i que, per això mateix, respecta els drets

³⁹² GELLMAN, Irwin F., *Good neighbor diplomacy: United States policies in Latin America, 1933-1945*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1979, pàg. 8-9; SCHOULTZ, Lars, *Beneath the United States: a history of U.S. policy toward Latin America*, Cambridge, Harvard University Press, 1998, pàg. 290.

dels altres— el veí que respecta les seves obligacions i respecta la santedat dels seus acords *en* i *amb* un món de veïns.»³⁹³

Tal com la formulà en un principi, la proposta de Política de Bon Veí de Roosevelt era força ambigua. No definia objectius específics ni concretava els límits de la seva extensió territorial. El periodista i diplomàtic bolivià Gaston Nerval, animat per les possibles conseqüències que l'anunci d'una política d'aquesta mena podia tenir a l'Amèrica Llatina, escrigué el mateix mes de març al Departament d'Estat per mirar d'esbrinar si la Política de Bon Veí es pensava estendre a l'Hemisferi Occidental. La resposta de la diplomàcia nord-americana a l'escriptor bolivià fou evasiva i insatisfactòria.³⁹⁴

De fet, els primers passos de la nova Administració Roosevelt a l'Amèrica Llatina contribuïren a reforçar l'escepticisme i la desconfiança entre els llatinoamericans, especialment pel paper dels nord-americans en la crisi de la dictadura de Gerardo Machado a Cuba. La reacció de Roosevelt a la creixent inestabilitat política de l'illa fou la d'enviar a Sumner Welles com a enviat especial del president a Cuba. Arribat a L'Havana, Welles començà a preparar una sortida negociada per a Machado. Amb la caiguda del dictador l'agost de 1933, Welles donà suport al nou i brevíssim govern de Carlos Manuel de Céspedes. Menys d'un més després, la revolta dels sergents liderada per Fulgencio Batista i tota l'oposició antimachadista establia un nou govern liderat per Ramón Grau. Welles i Roosevelt es negaren a reconèixer el nou govern cubà sota el pretext que el gabinet encapçalat per Grau només representava una minoria.³⁹⁵ La veritat és que el govern Grau resultava excessivament nacionalista i esquerranista per als gustos de Washington. Entre les mesures del seu programa, destacaven l'extensió del sufragi a les dones, legislació laboral avançada i hostilitat contra la inversió estrangera en els sectors claus de l'economia nacional.

³⁹³ «In the field of world policy I would dedicate this Nation to the policy of the good neighbor –the neighbor who resolutely respects himself and, because he does so, respects the rights of others –the neighbor who respects his obligations and respects the sanctity of his agreements in and with a world of neighbors.» Inaugural Address, 4 de març de 1933, *PPA of FDR*, vol. 1933 (The year of crisis), pàg. 11-16.

³⁹⁴ GELLMAN, Irwin F., *Good neighbor diplomacy: United States policies in Latin America, 1933-1945*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1979, pàg. 11.

³⁹⁵ Concretament, Welles recomanà el no reconeixement del govern Grau perquè «conclusive evidence has now been presented to my satisfaction that the existing regime represents only the students, a few radical agitators and a small number of insignificant radical groups which have no political importance or following whatever.» Citat a GELLMAN, Irwin F., *Roosevelt and Batista; good neighbor diplomacy in Cuba, 1933-1945*, Albuquerque, University of New Mexico Press, 1973, pàg. 59.

Welles exigí la incorporació al govern de membres de la classe política tradicional i, com a prova de bona voluntat, prometé renegociar el tractat de relació entre els dos països, fins i tot l'Esmena Platt de la Constitució cubana, gràcies a la qual els Estats Units gaudien del dret a intervenir militarment a l'illa. Finalment, el gener de 1934 es resolgué la crisi amb la traïció de Batista a Grau i el posterior reconeixement d'un nou govern més inclinat a satisfer els desitjos de la diplomàcia nord-americana. Durant la crisi, els Estats Units s'abstingueren de recórrer a la intervenció militar directa, però les pressions diplomàtiques i la intimidació militar –vaixells estatunidencs de guerra estigueren patrullant els voltants de la illa i usant els ports cubans com si no fossin estrangers– foren suficients per tacar greument la credibilitat de les noves promeses de l'Administració Roosevelt.³⁹⁶

A finals de 1933 el concepte de Política de Bon Veí encara s'aplicava vagament a tot el món. Aviat, però, quedaren clars els diferents obstacles que existien per fer una política mundial. A Europa, la iniciativa estava monopolitzada per les potències feixistes, mentre que a Àsia les ambicions japoneses i les reticències dels diplomàtics nord-americans a coordinar-se amb els russos i els xinesos reduïren dràsticament el marge de maniobra. Davant d'aquestes dificultats, els alts responsables de la diplomàcia nord-americana s'inclinaren per l'opció d'anar centrant els esforços diplomàtics en el continent americà fins que el sintagma del bon veïnatge quedà definitivament associat a una nova política estatunidenca per als països al sud del Río Grande.³⁹⁷

Un dels moments més decisius en la definició de la nova política es donà en la conferència d'estats americans de desembre de 1933 a Montevideo. En aquesta ocasió, Cordell Hull liderà la delegació estatunidenca. Durant la Conferència, el secretari d'Estat nord-americà va haver

³⁹⁶ GELLMAN, Irwin F., *Good neighbor diplomacy...*, pàg. 20-21.

³⁹⁷ Sumner Welles recordava la història del significat geopolític de la Good Neighbor Policy de la manera següent: «This new inter-American policy came to be known as the “good neighbor policy” more by chance than by deliberate intent. In his first inaugural message, President Roosevelt announced that the United States would pursue in its dealings with all the nations of the world the policy of the good neighbor. The phrase was not intended to apply solely to the other American republics. But in an address on Pan-American Day, the first April 14 after he took office, the President laid special emphasis upon this aspect of his foreign policy as the course which his government would follow in its dealings with the peoples of the New World. Inasmuch as his words were immediately backed by practical action in this hemisphere, it was not many months before the people of Central and South America, and subsequently of the United States, seized upon the “good neighbor” phrase as particularly applicable to the policy pursued by this government in its dealings with the twenty other republics. It has now so definitely become associated with inter-American relations that its broader meaning, as used in the President’s first inaugural message, has been lost.» WELLES, Sumner, *The time for decision...*, pàg. 192-193.

d'aguantar els atacs dels representants de països que havien estat objecte d'intervenció militar (República Dominicana, El Salvador, Haití i Nicaragua) i de la Cuba de Grau. Quan li arribà el seu torn, Hull pujà a la tribuna i afirmà que el seu govern era tan contrari a la violació de sobirania d'altres països com qualsevol altre, cosa que li valgué els aplaudiments dels delegats.

A més, el cap de la diplomàcia nord-americana acceptà adherir-se a la declaració final de la Conferència de Montevideo, que contenia una promesa de ruptura amb la tradicional política estatunidenca al continent americà: «Cap Estat té el dret a intervenir en els afers interns o externs d'un altre Estat». El secretari d'Estat signà la declaració, però afegí una important reserva per la qual els Estats Units no renunciaven al seu dret a intervenir militarment en aquells casos en què el compliment de determinats tractats i obligacions internacionals vigents així ho exigissin. Els delegats llatinoamericans apreciaren el contrast entre la nova actitud de Hull i l'història de la diplomàcia nord-americana en les anteriors cimera panamericanes.³⁹⁸

La principal motivació de la *Good Neighbor Policy* cap a l'Amèrica Llatina era justament la voluntat de redreçar les deteriorades relacions entre els Estats Units i els seus veïns americans. Als anys vint, la impopularitat *gringa* a l'Amèrica Llatina semblava haver assolit el seu màxim històric. La percepció dels Estats Units com un perill per a la sobirania nacional impulsà la majoria de governs llatinoamericans a participar activament en la Societat de les Nacions en els seus primers anys d'existència. La promesa de seguretat col·lectiva que oferia l'organització internacional encaixava bé amb les seves necessitats geopolítiques.³⁹⁹ Cap a finals dels 20, però, conscients de la debilitat de Ginebra com a contrapès a l'hegemonia estatunidenca en el continent, els líders llatinoamericans acudiren a la cinquena (Santiago de

³⁹⁸ «No state has the right to intervene in the internal or external affairs of another.» Citat a DALLEK, Robert, *Franklin D. Roosevelt and American foreign policy...*, pàg. 83; GELLMAN, Irwin F., *Good neighbor diplomacy: United States policies in Latin America, 1933-1945*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1979, pàg. 17, 22, 25 i 28.

³⁹⁹ Segons Gaston Nerval, en un principi la majoria de nacions llatinoamericanes s'entusiasmaren amb la Societat de les Nacions pel seu valor simbòlic, perquè els proporcionava un fòrum on les petites nacions seien al costat de les grans. A més, també els convenia un esquema de legalitat internacional que els protegís de possibles invasions per part de les grans potències. La reticència d'aquests països a aplicar les sancions contra Itàlia per la invasió d'Etiòpia s'explicaria pel gran sacrifici que aquestes implicaven en economies centrades en les exportacions d'un nombre limitat de productes. NERVAL, Gaston, "Europe versus the United States in Latin America", *Foreign Affairs*, vol. XV, núm. 4, juliol de 1937, pàg. 636-645.

Xile, 1923) i sisena (L'Havana, 1928) conferències panamericanes, on es pogueren escoltar dures crítiques a l'actitud imperialista dels Estats Units a la regió.⁴⁰⁰

Fins llavors, els Estats Units havien exercit un efectiu veto sobre els membres participants de les conferències panamericanes i n'havien exclòs els governs menys dòcils i obediets a l'hegemonia estatunidenca. A la conferència celebrada a Xile, la majoria dels participants van repudiar el veto estatunidenc. Alarmat per l'emergència d'un perillós sentiment llatinoamericanista, gairebé sempre en incòmoda convivència amb el panamericanisme promogut per Washington, la diplomàcia estatunidenca féu un gest calculat a la conferència de L'Havana de 1928, on declarà que les seves "responsabilitats especials" fora de les seves fronteres es limitaven als països al nord de l'istme de Panamà.⁴⁰¹

Les intervencions militars al Carib per defensar els interessos de la United Fruit Company o per garantir el cobrament de deutes havien contribuït enormement a la mala imatge dels Estats Units. Amb tot, la repulsió per la presència de *marines* en països llatinoamericans només representava l'aspecte més extrem i desagradable del problema de fons. Els conflictes entre els Estats Units i l'Amèrica Llatina durant els anys vint era el producte inevitable d'una relació de dominació, que alimentava unes asimetries econòmiques cada cop més marcades. La Primera Guerra Mundial havia convertit els Estats Units en la primera potència econòmica mundial segons tots els paràmetres. A més de ser el país amb més producció industrial, els Estats Units de la postguerra també abandonaren la condició de nació deutora per esdevenir la primera potència creditora. Amb les grans potències europees greument desgastades pels llargs anys de devastació bèl·lica, l'expansió econòmica del capitalisme nord-americà es desplejà amb força per tots els continents.

Tot i l'alt estàndard de vida als Estats Units, la capacitat de consum de la seva població treballadora no podia absorbir la capacitat de producció de l'economia nacional. Els excessos de capital i de producció havien de trobar una sortida a l'exterior. Naturalment, les relacions econòmiques amb l'Amèrica Llatina s'intensificaren en totes les formes possibles: inversions en serveis, agricultura i extracció de matèries primeres i penetració en els mercats locals.

⁴⁰⁰ GELLMAN, Irwin F., *Good neighbor diplomacy...*, pàg. 7-8.

⁴⁰¹ HASLUCK, Eugene Lewis, *Foreign affairs, 1919-1937*, Nova York, The Macmillan Company, 1938, pàg. 281-282.

La prosperitat aparent dels anys vint contenia les llavors de la crisi dels trenta. En efecte, la intensificació d'aquestes relacions comercials no es veié acompanyada de polítiques econòmiques destinades a corregir els desequilibris i construir una dinàmica sostenible en el temps. Tot el contrari. Les grans empreses acostumaven a retirar ràpidament el gruix del benefici de les seves inversions, cosa que impedia que el govern pogués proveir-se d'una bona font d'ingressos via impostos. A més, atès el baix poder adquisitiu de les masses llatinoamericanes, l'absorció dels excedents de producció estatunidenca per part dels seus mercats només es podia aconseguir a través del finançament de capital nord-americà. Com ja s'ha comentat anteriorment, als anys vint el Departament d'Estat va gestionar la concessió de substanciosos préstecs privats per a governs de països pobres. Els préstecs tenien una forta condicionalitat per a la política econòmica dels països receptors. Per assegurar el pagament dels deutes a Wall Street, s'enviaven ambaixadors econòmics que ajudessin els governs llatinoamericans a "posar en ordre" les seves finances. Un cas emblemàtic fou el del professor Edwin W. Kemmerer, conegut com *Money Doctor*, apòstol de la vinculació de les monedes locals al patró-or. Així el desenvolupament industrial dels països llatinoamericans es veia impedit per dos factors. D'una banda, els tractats lliurecanvistes que impulsaven els Estats Units dificultaven l'adopció de polítiques d'industrialització nacional. De l'altra, l'adhesió al patró-or els privava de la possibilitat de devaluar la pròpia moneda, afavoria les importacions de productes manufacturats als Estats Units i desincentivava el creixement de la indústria local. Els desequilibris inherents a una relació tan desigual es manifestaren amb cruessa quan esclatà la crisi financera nord-americana de finals dels anys vint. Llavors el col·lapse del comerç interamericà fou total. El 1930, Hoover signà la Tarifa Smoot-Hawley, l'increment aranzelari més gran de la història del país. El préstec deixà de fluir, els països deixaren de pagar els seus deutes i entre els governs de la zona començà a popularitzar-se les doctrines que afavorien el nacionalisme econòmic.⁴⁰²

A més, també cal tenir en compte que, malgrat la caiguda del comerç internacional, per a les principals economies llatinoamericanes, l'impacte de la Gran Depressió fou relativament

⁴⁰² GELLMAN, Irwin F., *Good neighbor diplomacy: United States policies in Latin America, 1933-1945*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1979, pàg. 7; BEALS, Carleton, *The coming struggle for Latin America...*, pàg. 217-246.

menor al que experimentà els Estats Units i el Canadà.⁴⁰³ Durant la crisi, la desigualtat econòmica entre el nord i el sud del continent disminuï. Aquest nou context continental invitava a un reequilibri de les relacions diplomàtiques entre les repúbliques americanes.

Els motius per impulsar la Política de Bon Veí no escassejaven. Com ja s'ha apuntat abans, quan parlàvem de l'Administració Hoover, la Gran Depressió invitava a suspendre les intervencions militars al Carib per la seva elevada càrrega pressupostària. Una altra causa important té a veure amb el transformat escenari internacional després de la Primera Guerra Mundial. Les intervencions militars al Carib tenien com a justificació estratègica la cerca de l'estabilitat, la necessitat de reforçar la defensa del Canal de Panamà i la determinació de no donar cap excusa que donés peu a una intervenció militar per part dels poders europeus. Als anys vint, però, el nou pes dels Estats Units a nivell mundial i la seva posició dominant a l'Hemisferi Occidental restava força a la credibilitat d'una amenaça externa. A més, el creixent sentiment antiimperialista d'arreu del món, estimulat per l'exemple de la Revolució Mexicana, la resistència a l'Índia i la popularitat de la Revolució Russa, feien que l'ús de tropes *gringues* per garantir el pagament del deute dels països caribenys es veiés com un regal involuntari per als enemics dels Estats Units i que sorgís la necessitat d'explorar mitjans de pressió més subtils.⁴⁰⁴

Un altre incentiu important era l'aposta del liberalisme del *New Deal* a favor d'un reequilibri en la relació entre la comunitat empresarial i la política exterior. A diferència de la política seguida als anys vint, l'Administració Roosevelt es proposà corregir l'excessiva subordinació del Departament d'Estat als interessos immediats de les grans empreses a l'exterior. D'una banda, es tractava d'una tendència molt coherent amb la filosofia reformadora del *New Deal* en el seu objectiu de "salvar el capitalisme dels mateixos capitalistes". De l'altra, sense ser del tot contradictori, la nova política formava part d'una estratègia mercantilista i d'un cert desig de justícia cap al conjunt de la classe capitalista. Fins aleshores, les empreses extractores de matèries primeres havien rebut un tracte excessivament privilegiat. Promoure la bona imatge dels Estats Units obriria oportunitats per a les empreses que exportaven a l'Amèrica Llatina.

⁴⁰³ DÍAZ FUENTES, Daniel, *Crisis y cambios estructurales en América Latina: Argentina, Brasil y México durante el periodo de entreguerras*, Ciutat de Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1994, pàg. 35-64.

⁴⁰⁴ GELLMAN, Irwin F., *Good neighbor diplomacy...*, pàg. 2, 4 i 23.

Cal recordar que, per a l'Administració Roosevelt, l'adopció d'una nova política per a l'Amèrica Llatina no implicava cap contradicció amb els principis de la Doctrina Monroe. Ben al contrari. La Política de Bon Veí era defensada com la millor manera de protegir el continent d'influències de fora i fomentar la prosperitat i el comerç internacional entre nacions amigues. Al mateix temps, també servia per predicar amb un exemple de relacions internacionals pacífiques, on el lideratge regional era compatible amb el respecte formal a la sobirania. El tracte proposat implicava que els Estats Units estarien disposats a millorar el respecte formal per la sobirania de les repúbliques veïnes sempre que aquestes s'abstinguessin de qüestionar els principis generals de la Doctrina Monroe. Si, per contra, un govern llatinoamericà gosava fer ús de la seva sobirania per estrènyer vincles polítics i comercials amb una potència europea, el Departament d'Estat no dubtava a mobilitzar els seus instruments de pressió diplomàtica per redreçar la situació. La novetat més substancial respecte al període anterior raïa, doncs, en la reticència a l'ús directe de la força militar com a mitjà per assegurar el lideratge estatunidenc al Carib i a l'Amèrica Central.

Fent de la necessitat virtut, Roosevelt articulà un nou programa d'hegemonia estatunidenca al continent, en què el domini dels Estats Units havia d'aprendre a ser compatible amb mecanismes de consulta interamericana, absència d'intervenció armada directa i un major grau de respecte a la sobirania de la resta de repúbliques americanes. Si bé un dels punts forts de la *Good Neighbor Policy* era la seva capacitat per actualitzar la Doctrina Monroe amb un missatge de gran sensibilitat simbòlica, la nova política exterior amb l'Amèrica Llatina no hauria funcionat si no hagués anat acompanyada d'un cert nombre de concessions diplomàtiques reals que donessin credibilitat a la retòrica del bon veïnatge.

De les paraules als fets, un nou programa d'hegemonia continental

La novetat principal de la Política de Bon Veí no rau, doncs, en les bones intencions que proclama. Les polítiques anteriors també s'havien embolcallat amb mostres d'aparent respecte a la sobirania nacional i d'adhesió als nobles ideals de la germanor panamericana. A més de la reticència a l'ús de la força al Carib i a l'Amèrica Central, la nova política també

fou acompanyada d'altres gestos substancials que ajudaven a fer creïble la promesa d'estendre els principis wilsonià d'autodeterminació als veïns del Sud. L'exemple més important és la derogació de l'Esmena Platt en la Constitució cubana. Un altre exemple similar es donà en les relacions de Mèxic amb els Estats Units. En el Tractat de la Compra de Gadsden de 1853, un obscur article permetia al veí del Nord fer drecera en el trànsit de tropes i municions nord-americanes a través de l'istme de Tehuantepec. L'article no havia estat mai invocat pels Estats Units i, quan a principis de 1937, els mexicans en proposaren la derogació, les autoritats estatunidenques no van plantejar cap inconvenient.

La Política de Bon Veí també implicà, almenys en teoria, la renúncia formal al recurs diplomàtic de pressionar altres països a través del no reconeixement. Després del fracàs relatiu de l'experiència cubana, el mateix Welles impulsà el reconeixement del govern d'El Salvador a finals de gener de 1934 i, poc després, la cancel·lació del tractat centreamericà de no reconeixement de 1923.⁴⁰⁵

Malgrat tot, la Política de Bon Veí no se salvà de la desaprovació dels intel·lectuals d'esquerra nord-americanes, que veïen en la política exterior del president Roosevelt un àmbit on les inconsistències i ambigüitats típiques del *New Deal* es manifestaven amb especial intensitat. Un dels seus crítics més ferotges fou el periodista especialitzat en temes llatinoamericans, Carlton Beals. En un principi, el periodista es mostrà favorablement impressionat per la nova política, especialment per l'actitud de l'ambaixador Joseph Daniels a Mèxic, de qui n'era un gran admirador. Més endavant, però, Beals, sense negar alguns avenços substancials respecte al període anterior, passà a valorar el conjunt de la Política de Bon Veí com un hàbil muntatge de relacions públiques que ajudava a amagar la sòrdida realitat d'un imperialisme de rostre amable, centrat en l'obtenció de beneficis i avantatges comercials. Les crítiques de Beals atacaven el principal pilar de la política exterior nord-americana dels anys trenta: el revifament del comerç internacional després del bruscat descens

⁴⁰⁵ GELLMAN, Irwin F., *Good neighbor diplomacy...*, pàg. 30-31. Es mantingué, això sí, la Doctrina Stimson sobre el no reconeixement de canvis fronterers obtinguts per la força. Sobre El Salvador, val la pena notar que el reconeixement de 1934, després de tres anys ruptura de relacions, també tingué a veure amb l'aprovació de la diplomàcia nord-americana a la matança de milers de camperols indígenes de 1932, perpetrada per ordres del dictador Maximiliano Hernández Martínez com a represàlia a la insurrecció liderada pel comunista salvadorenc Agustín Farabundo Martín i pel líder indígena Feliciano Ama. Malgrat els recels inicials contra el cop d'Estat de 1931 contra el president electe Arturo Araujo, la diplomàcia nord-americana arribà a la conclusió que la dictadura salvadorenc era preferible al perill comunista que prometia prevenir i combatre. LITTLE, Douglas, "Antibolshevism and American Foreign Policy, 1919-1939: The Diplomacy of Self-Delusion", *American Quarterly*, vol. XXXV, núm. 4, tardor de 1983, pàg. 383-384.

que patí des de l'inici de la Gran Depressió. Aquesta política tenia com a model els tractats de comerç recíproc, amb els quals es pretenia abaixar les barreres aranzelàries com a estímul al comerç internacional. Beals, seguint el fil de la crítica del teòric contemporani de l'antiimperialisme Parker Moon, denunciava els tractats de reciprocitat comercial com l'arma amb què les nacions industrialitzades condemnaven a les nacions pobres a l'extracció de matèries primeres en detriment d'una política nacional d'industrialització.⁴⁰⁶

Beals també feia seves la crítiques a la política de Hull per part de J. M. Puig Casauranc, representant mexicà a la conferència panamericana de 1933, celebrada a Montevideo. El periodista resumia les crítiques de Puig Casauranc despullant-les de tot llenguatge diplomàtic:

El que Hull i Welles estan exigint realment als països llatinoamericans –que són els que per sobre de tots els altres haurien de recórrer als aranzels adequats, així com a una moneda de protecció, a les quotes i a les taxes de canvi– és que, pel bé dels comerciants nord-americans, no tractin d'aconseguir la llibertat econòmica, no tractin de crear noves indústries, sinó que, en canvi, segueixin sent petites colònies obediènts sota la tutela de l'oncle Sam.⁴⁰⁷

Segons Beals, Hull semblava no voler entendre que, històricament, el lliure comerç a l'Amèrica Llatina havia provocat una gran dependència econòmica –primer cap als britànics, després amb els nord-americans– de la qual ara pretenia lliurar-se amb polítiques de nacionalisme econòmic. Aparentment, Hull també es negava a reconèixer que l'èxit de la

⁴⁰⁶ BRITTON, John A., *Carleton Beals: a radical journalist in Latin America*, Albuquerque, University of New Mexico Press, 1987, pàg. 156-157; BEALS, Carleton, *The coming struggle for Latin America*, Nova York, J.B. Lippincott Company, 1938, pàg. 219-222. Val la pena assenyalar que la lectura de l'obra de Parker Moon, professor de relacions internacionals a la Universitat de Columbia, és un bon recordatori que la subtileza exhibida per l'Administració Roosevelt té precedents importants en l'anomenada "diplomàcia del dòlar" de principis del segle XX: «Lending money to unstable governments, or investing money in unruly countries, has been one of the most widespread features of imperialism, and has usually led to annexations, in European practice, whereas in American practice "dollar diplomacy" leads to financial receiverships, that is to the collection of the custom duties of a Haiti or a Santo Domingo by American officials, or to other methods of financial supervision. It may be pointed out in this connection, that the American method is more subtle, achieving as it does the desired financial and economic domination, without political annexation (...) As an attempt to reconcile business interests with political principles, it has its philosophical as well as its practical attractions.» MOON, Parker Thomas, *Imperialism and World Politics*, Nova York, The Macmillian Company, 1926, pàg. 415.

⁴⁰⁷«What Hull and Welles are really demanding of the Latin American countries –which are the ones that above all others should resort to proper tariffs, and protective currency and quota and exchange rates– is that for the sake of American merchants they do not try to achieve economic freedom, do not try to build up new industries, but remain dutiful little colonies under Uncle Sam's tutelage.» BEALS, Carleton, *The coming struggle...*, pàg. 256.

industrialització nord-americana s'explicava, en gran part, gràcies a un prolongat període de proteccionisme aranzelari.

Més endavant, alguns dels historiadors que s'han ocupat de la Política de Bon Veí també han emès un judici bastant dur sobre els resultats de la política llatinoamericana del president Roosevelt, sobretot en el seu aparent fracàs en la promoció dels valors democràtics. És cert que, almenys en teoria, la Política de Bon Veí incloïa principis que representaven un factor objectiu de progrés en les relacions entre repúbliques americanes. Al cap i a la fi, l'Administració Roosevelt es proposava democratitzar les relacions diplomàtiques entre els països americans, respectant la sobirania de cada nació i mirant de trobar solucions de consens per als problemes comuns. Sens dubte, aquestes intencions implicaven un pas endavant respecte a l'actitud de les administracions republicanes dels anys vint, quan el Departament d'Estat aplicava una política de defensa intransigent de les persones i la propietat nord-americanes a l'exterior.

Ara bé, les intencions democratitzadores de l'Administració Roosevelt es limitaven al terreny de les relacions entre governs. En cap cas es pretenia afavorir canvis en els sistemes polítics de la regió. De fet, una de les crítiques que rebé la Política de Bon Veí per part de sectors progressistes de la mateixa Administració Roosevelt fou que, en donar tanta importància a l'estabilitat interna dels governs a través de la promesa de no interferir en la seva política interna, Washington acabava donant suport a nombroses dictadures filofeixistes llatinoamericanes.⁴⁰⁸

Tal com assenyala l'historiador Clayton R. Koppes, cal no oblidar que la Política de Bon Veí coincideix amb un moment històric en què Washington estrenyé relacions amb règims autoritaris amb els quals mantenia una relació clientalista:

Els Estats Units tenien entre els seus amics a Anastasio Somoza a Nicaragua, Maximiliano Martínez a El Salvador, Rafael Leónidas Trujillo a la República Dominicana, i Fulgencio Batista a Cuba. Aquesta combinació de palanques de pressió militars, econòmiques i diplomàtiques suggereixen que la Política de Bon Veí permetia més un canvi cap a la tàctica de l'obliquïtat que no pas el canvi de principis

⁴⁰⁸ TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 153.

que els historiadors admiratius hi han volgut veure. La Política del Bon Veí dels Estats Units era l'hegemonia hemisfèrica perseguida per altres mitjans.⁴⁰⁹

Certament, resulta innegable que entre els objectius de la Política de Bon Veí no figurava la promoció de la democràcia. I, amb tot, en els discursos de Roosevelt abunden les referències a una presumpta tradició democràtica comuna a totes les repúbliques de l'hemisferi Occidental.⁴¹⁰ Roosevelt resolia aquesta contradicció en la creença que la seva millor aportació a l'extensió de la democràcia vindria per l'exemple inspirador del *New Deal*. En una carta del 9 de gener de 1937 adreçada a l'ambaixador estatunidenc a Alemanya, William Dodd, el president descrivia d'aquesta manera la profunda impressió que li havia causat una visita recent a Buenos Aires: «Tant de bo haguessis pogut veure aquelles gentades de l'Amèrica del Sud. El seu gran crit mentre jo passava era “*Viva la Democracia*”. Aquesta gent d'allà baix estaven a favor meu per la senzilla raó que he aconseguit que la democràcia funcioni i estigui al dia i que, com a sistema de govern, sigui, per tant, preferible al feixisme o el comunisme».⁴¹¹

⁴⁰⁹ «The United States counted among its friends Anastasio Somoza in Nicaragua, Maximiliano Martínez in El Salvador, Rafael Leónidas Trujillo in the Dominican Republic, and Fulgencio Batista in Cuba. This combination of military, economic and diplomatic levers suggests that the Good Neighbor entitled less the change in principles that admiring historians have found than a shift to the tactics of indirection. The Good Neighbor policy was United States hemispheric hegemony pursued by other means.» KOPPES, Clayton R., “The Good Neighbor Policy and the Nationalization of Mexican Oil: A Reinterpretation”, *The Journal of American History*, vol. LXIX, núm. 1, juny de 1982, pàg. 81. Un balanç encara més crític sobre la Política de Bon Veí: «Taking up where the Roosevelt administration had left off, the Truman administration completed the building of an inter-American system which was intended to ratify United States supervision and control of Latin American economic development. (...) But in the long run, United States policy-makers failed to win general Latin American acquiescence in the arrangement. They failed to convince Latin Americans that the Good Neighbor Policy was really a policy of institutionalized benevolence. Most important, they failed to overcome or to obviate the need for Latin American nationalism.» GREEN, David, *The containment of Latin America; a history of the myths and realities of the good neighbor policy*, Chicago, Quadrangle Books, 1971, pàg. 291. Bryce Wood, en canvi, considera que la política tingué èxit si es jutja per l'actitud de les repúbliques llatinoamericanes durant la Segona Guerra Mundial. Al mateix temps, no s'està d'invocar una certa dosi de relativisme: «Evaluation of the Good Neighbor policies will depend on the points of view taken by different observers (...)». WOOD, Bryce, *The making of the good neighbor policy*, Nova York, Columbia University Press, 1961, pàg. 359.

⁴¹⁰ En el discurs que Roosevelt pronuncià a la Conferència de Buenos Aires, valorà el resultat de la conferència anterior a Montevideo: «(...) a greater measure of mutual trust between the American democracies than had ever existed before.» “Speech by Roosevelt before the Inter-American Conference for the Maintenance of Peace”, Buenos Aires, 1 de desembre de 1936, RL Recordings, *FDR and FA*, vol. III, pàg. 516.

⁴¹¹ «I wish you could have seen those South American crowds. Their great shout as I passed was ‘viva la democracia.’ Those people down there were for me for the simple reason that they believe that I have made democracy function and keep abreast of the time and that as a system of government it is, therefore, to be preferred to Fascism or Communism.» Franklin D. Roosevelt a William E. Dodd, Washington DC, 9 de gener de 1937. ROOSEVELT, Elliot (editor), *The Roosevelt Letters*, Londres, George G. Harrap, 1952, vol. III, pàg. 203.

Ara bé, cal assenyalar que, quan esclatà la guerra a Espanya, la Política de Bon Veí encara no estava del tot definida. No era possible saber fins on arribarien les promeses de l'Administració Roosevelt en la nova etapa de relacions interamericanes. I, com veurem més endavant, la guerra espanyola i les seves possibles implicacions a l'altre costat de l'Atlàntic es revelaren com un terreny especialment fèrtil per extreure lliçons sobre el camí que hauria de prendre la política exterior nord-americana en el futur.

La Política de Bon Veí com a justificació de la política espanyola de Roosevelt

A finals de la Segona Guerra Mundial, Nelson A. Rockefeller, ambaixador cultural i econòmic de l'Administració Roosevelt a l'Amèrica Llatina, recordava els nobles principis de respecte a l'autodeterminació dels pobles que guiaven l'anomenada Política de Bon Veí: «Crec que la Política de Bon Veí expressa la voluntat del poble dels Estats Units. Aquesta política proclamà completa inhibició en la interferència de qualsevol república en els assumptes interns d'una altra república. Inspirà major seguretat i confiança. Desenvolupà el sistema interamericà com un laboratori realista per a la forma i el tipus d'organització mundial que pot esdevenir-se en el futur.»⁴¹²

En efecte, si bé des de finals de 1933 es començà a entendre que l'Amèrica Llatina era l'àmbit natural d'aplicació de la Política de Bon Veí, l'Administració Roosevelt mai no s'està de recordar que aquesta política també s'havia de veure com la proposta americana per a unes relacions internacionals pacífiques. El 1943, per exemple, en unes negociacions amb el ministre d'exterior xinès T. V. Soong –cunyat del Generalíssim Chiang Kai-Shek–, Hull li recordà que els Estats Units havien exposat tots els seus principis de política exterior a la conferència de Montevideo de 1933. La invocació venia a tomb de la necessitat que sentia

⁴¹² «I believe the Good Neighbor Policy expresses the will of the people of the United States. It proclaimed complete forbearance from interference by any one republic in the domestic affairs of any other. It inspired greater confidence and trust. It developed the inter-American system as a realistic laboratory for the form and type of the world organization which may lay ahead.» ROCKEFELLER, Nelson A., "The Fruits of the Good Neighbor Policy", *The New York Times*, 14 de maig de 1944, pàg. 15 i 30.

Hull per demostrar que les promeses de cedir els drets especials americans a la Xina eren sinceres i fiables.⁴¹³

Des de l'esclat de la Guerra Civil Espanyola, el Departament d'Estat també esgrimí els principis de la Política de Bon Veí per explicar el suport extern i paral·lel dels Estats Units a la Política de No Intervenció. Davant la iniciativa francobritànica de No Intervenció d'agost de 1936, Hull tranquil·litza un alt diplomàtic francès recordant-li que «La no intervenció en els assumptes d'altres nacions va ser una de les propostes essencials que vaig ajudar a inserir en la plataforma electoral demòcrata de 1932.» Hull afegí que, a la Conferència Panamericana de Montevideo, els Estats Units havien assumit la no intervenció com un pilar de la Política de Bon Veí i que, des de llavors, s'havien succeït accions encaminades en aquest sentit, com ara els nous tractats amb Cuba i Panamà i la retirada de tropes d'Haití.⁴¹⁴

Per la seva banda, Fernando de los Ríos, que havia estat nomenat ambaixador espanyol a Washington el 19 de setembre de 1936 i havia arribat als Estats Units el 6 d'octubre, fou conscient des de bon principi de la importància cabdal del factor llatinoamericà en la política espanyola de l'Administració Roosevelt. El 10 d'octubre tingué la primera reunió amb Cordell Hull. De los Ríos preguntà si no seria possible que els Estats Units ajudessin la República. Hull centrà la seva resposta en l'Amèrica Llatina. En el passat, segons afirmà Hull, els Estats Units s'havien trobat en indesitjables i complicades situacions davant les dificultats aparegudes en certs països llatinoamericans.

⁴¹³ «Memorandum of a conversation by the Secretary of State», Washington DC, 25 de febrer de 1943, 711.93/524, *FRUS*, 1943, vol. China, pàg. 11-12.

⁴¹⁴ «Nonintervention in the affairs of other nations was one of the planks I helped insert in the Democratic platform of 1932.» HULL, Cordell, *The Memoirs...*, vol. I, pàg. 477. En un sentit semblant al del secretari d'Estat s'expressà l'ambaixador nord-americà a França, William C. Bullit, en una conversa amb el ministre francès d'exterior del moment, Yvon Delbos. A finals de novembre de 1936, el ministre francès temptejà l'ambaixador per saber si el president dels Estats Units estaria disposats a unir-se a Anglaterra i a França en una *démarche* conjunta. Es tractava d'exigir un pacte de cavallers als governs alemany, italià i soviètic per tal d'aturar els proveïments d'homes i municions per als bàndols en conflicte. El pas següent consistiria a unir-se a França i Anglaterra en un esforç de mediació internacional col·lectiva que el govern de Madrid i Franco haurien d'acceptar immediatament. La resposta de Bullit fou que, segons la seva opinió, Roosevelt no es podria sumar a aquesta iniciativa perquè el president estava en alta mar, en direcció a una conferència interamericana. Segons Bullit, la implicació en afers europeus podia ser molt perjudicial perquè «his purpose now was to produce a solidarity for peace between the nations of the Western Hemisphere» William C. Bullit a Robert Walton Moore, París, 28 de novembre de 1936, 852.00/3922: Telegram, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 579.

Quan l'ambaixador espanyol li recordà que durant la Revolució Mexicana, l'Administració Wilson s'havia posicionat clarament contra els colpistes liderats pel militar Victoriano Huerta, Cordell Hull li contestà: «Aquesta és una de les accions a què m'acabo de referir. Va provocar que es criticés aquest govern i va ocasionar aquestes mateixes dificultats que ara desitjo evitar, en línia amb l'acord de Montevideo.»⁴¹⁵ De los Ríos veié per primer cop a Roosevelt el 20 d'octubre, en motiu de la presentació de credencials. L'ambaixador espanyol no s'estigué d'advertir el president nord-americà dels perills que podia implicar una victòria de Franco per a la política estatunidenca vers els països de parla hispana.⁴¹⁶

Des del primer moment, la importància de la vessant llatinoamericana de la política espanyola de l'Administració Roosevelt no es limitava a la invocació dels compromisos adquirits a Montevideo com a justificació teòrica de l'embargament moral d'armes. Per motius obvis, la guerra a Espanya se seguia amb especial interès en els països hispanoparlants. El conflicte agreujava les diferències entre els governs de les repúbliques americanes i revifava les seves tensions internes. Aquests antagonismes presentaven un gran perill per a la mena d'*aïllacionisme continental* que propugnava el Departament d'Estat, basat en la capacitat de crear un front comú i solidari entre els països de l'Hemisferi Occidental, que fomentés la pau i la recuperació econòmica a la regió i que servís d'exemple per a un món en aparent crisi permanent. Tal com assenyala l'historiador Richard P. Traina, el 1936 la Política de Bon Veí representava l'únic èxit de l'Administració Roosevelt en política exterior. La perspectiva de trencament del procés de *solidaritat hemisfèrica* per culpa de la Guerra Civil Espanyola representava, per a Washington, un risc inassumible.⁴¹⁷

La següent conferència d'estats americans, que s'havia de celebrar el desembre de 1936 a Buenos Aires, seria la millor ocasió per comprovar el grau de versemblança d'aquests temors.

⁴¹⁵ «“That.” I replied “is one of those actions to which I just referred. It led this Government to be criticized and caused those very difficulties I am now anxious to avoid in line with the Montevideo agreement.”» HULL, Cordell, *The Memoirs...*, vol. I, pàg. 485.

⁴¹⁶ L'ambaixador repetí la mateixa advertència en la següent reunió que mantingué amb el president, el 10 de novembre de 1936. RUIZ-MANJÓN, Octavio, *Fernando de los Ríos...*, pàg. 420-423.

⁴¹⁷ TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 144.

La Conferència de Buenos Aires, un projecte de solidaritat continental

Ja el juny de 1935, Cordell Hull havia sondejat altres estats americans sobre la idea de construir una “maquinària de pau” que permetés afrontar col·lectivament eventuais conflictes i amenaces externes a la regió. No fou, però, fins al gener de 1936, que Roosevelt i Hull prengueren la iniciativa de convocar una nova cimera d'estats americans per tractar la qüestió del “manteniment de la pau”. La consciència del deteriorament de la situació a Europa donà un renovat impuls als esforços per construir una solidaritat continental, capaç de mantenir-se al marge dels vents de guerra que semblaven imperar al Vell Continent.⁴¹⁸ En efecte, a principis de 1936, el president Roosevelt es mostrava força escèptic amb Europa. A l'ambaixador nord-americà a Roma, li confessà: «Tots mirem les notícies d'Europa amb el sentiment, crec jo, que l'endemà hi haurà una gran explosió.»⁴¹⁹ William C. Bullit, escrivint des de Moscou, confirmà els temors presidencials amb una sòrdida analogia històrica: «(...) tornem a ser, segons la meua opinió, on érem abans de 1914, quan l'observació certa i familiar era ‘La pau està a mercè d'un incident’.»⁴²⁰

La convocatòria de la cimera panamericana s'endarrerí uns mesos perquè es volgué esperar a la finalització de les negociacions de pau entre Bolívia i el Paraguai per la Guerra del Chaco. El gener de 1936, Roosevelt invità la vintena d'estats llatinoamericans a reunir-se per determinar la millor manera de mantenir la pau al continent americà. La proposta fou ben acollida per la resta i, un cop s'acordà l'agenda, l'Argentina envià les invitacions formals com a amfitriona de la cimera. La Conferència Interamericana per al Manteniment de la Pau tindria lloc a Buenos Aires, a partir de l'1 de desembre de 1936.⁴²¹ La conferència comptà amb la presència de Roosevelt, que encara estava assaborint l'aclaparadora victòria electoral del mes anterior.

⁴¹⁸ DALLEK, Robert, *Franklin D. Roosevelt and American foreign policy...*, pàg. 122.

⁴¹⁹ «We all watch the daily news from Europe with, I think, the feeling each day that the next will bring a major explosion.» Franklin D. Roosevelt a Breckinridge Long, Washington DC, 22 de febrer de 1936. ROOSEVELT, Elliot (editor), *The Roosevelt Letters*, Londres, George G. Harrap, 1952, vol. III, pàg. 170.

⁴²⁰ «(...) we are, in my opinion, back when we were before 1914, when the familiar and true remark was ‘Peace is at the mercy of an incident’.» William C. Bullit a Franklin D. Roosevelt, Moscou, 4 de març de 1936, PSF: Russia: TS, *FDR and FA*, vol. III, pàg. 236.

⁴²¹ DALLEK, Robert, *Franklin D. Roosevelt and American foreign policy...*, pàg. 122; HULL, Cordell, *The Memoirs...*, vol. I, pàg. 493-494.

Les propostes de la delegació nord-americana, però, no recolliren el mateix èxit entre els diplomàtics llatinoamericans reunits a la capital argentina. La delegació s'havia proposat dos grans objectius: l'aprovació del principi de consulta obligatòria entre les repúbliques americanes davant una amenaça de guerra a l'Hemisferi Occidental –proposta que s'havia de concretar en la creació d'un Comitè Interamericà Consultiu de caràcter permanent– i una política de neutralitat comuna en resposta a qualsevol guerra americana.

El cap de la diplomàcia del país amfitrió, Saavedra Lamas, que acabava de guanyar el Premi Nobel de la Pau pels seus esforços mediadors en la Guerra del Chaco, liderà l'oposició a les principals demandes estatunidenques. L'equip de Lamas s'enfrontà al de Hull per la senzilla raó que els objectius de la delegació estatunidenca xocaven amb aspectes fonamentals de la política exterior argentina. La proposta nord-americana d'una política comuna de neutralitat equivalia a estendre els embargaments indiscriminats de la legislació estatunidenca a la resta de governs americans. La diplomàcia argentina no podia acceptar un acord d'aquesta mena i, al mateix temps, mantenir la seva adhesió als principis de seguretat col·lectiva de la Societat de les Nacions. A més, els argentins temien que els mecanismes de consulta obligatòria podrien restar influència als argentins i, per tant, acabarien afectant negativament la seva capacitat de lideratge entre els llatinoamericans.⁴²²

Finalment, la delegació nord-americana s'hagué de conformar amb una versió aigualida de les seves propostes. La Conferència de Buenos Aires aprovà que, en cas d'esclatar una guerra estrangera que amenacés indirectament la pau a l'Hemisferi Occidental, s'encoratjava la realització voluntària de consultes interamericanes, però es rebutjà la creació d'un comitè permanent. En canvi, els acords que desenvoluparen el principi de no intervenció aprovat a Montevideo obtingueren un ampli suport. La Conferència de Buenos Aires consagrà la proscripció de la conquesta territorial per mitjans violents, la condemna de la intervenció d'un estat sobre els afers d'un altre i la il·legalització del cobrament de deutes per la força. Cordell Hull, decebut amb els mediocres resultats de la Conferència, preferí no fer el discurs

⁴²² El redactat exacte de l'article 10 és el següent: «The Members of the League undertake to respect and preserve as against external aggression the territorial integrity and existint political independence of all Members of the League. In case of any such aggression or in case of any threat or danger of such aggression the Council shall advise upon the means by which this obligation shall be fulfilled.» WALTERS, F. P., *A history of the League of Nations*, Londres i Nova York, Oxford University Press, 1960, pàg. 48.

de cloenda. Escudant-se amb un sobtat refredat, deixà que Sumner Welles ocupés el seu lloc a la tribuna.⁴²³

La decepció de Hull tenia sentit. Des del punt de vista de la delegació nord-americana, la Conferència de Buenos Aires suposava l'intent frustrat d'estendre la seva política aïllacionista a tots els països llatinoamericans. Els recels entre la diplomàcia nord-americana i l'Argentina no impediren, però, la coincidència en el tema espanyol. Totes dues delegacions preferiren mantenir Espanya tan fora de l'agenda com fos possible.⁴²⁴

En efecte, per als projectes d'aïllacionisme continental de la delegació estatunidenca, la qüestió espanyola representava un molest i seriós obstacle. El secretari Hull era conscient de l'interès del govern republicà espanyol respecte al desenvolupament de la Conferència de Buenos Aires. Tal com recordava a les seves memòries, «al govern espanyol li hauria agradat tenir alguna declaració de solidaritat panamericana per la seva causa i alguna mesura d'auxili». Abans de marxar cap a Buenos Aires, l'ambaixador espanyol De los Ríos sondejà Hull sobre la possibilitat d'acceptar un observador espanyol a la conferència panamericana. Com a justificació, De los Ríos li assenyalà la condició d'Espanya com a “*madre patria*” de moltes repúbliques llatinoamericanes. Tres anys abans, a Montevideo, Hull havia accedit a satisfer la mateixa petició, tot i que amb l'advertència que Espanya no podria participar de les trobades secretes. En aquesta ocasió, però, Hull no volia Espanya adduint que, en cas de permetre la seva presència, també caldria invitar altres països europeus amb vincles històrics i culturals amb les nacions americanes. La veritable raó del rebuig era la possible distorsió que podia provocar la participació espanyola en una conferència interamericana pensada per mantenir l'Hemisferi Occidental allunyat i protegit de les guerres europees. Segons Hull, «Això estava en conflicte directe amb el desig del govern espanyol de veure el Nou Món intervenint en els afers del Vell.»⁴²⁵

⁴²³ DALLEK, Robert, *Franklin D. Roosevelt and American foreign policy...*, pàg. 132-134; HULL, Cordell, *The Memoirs...*, vol. I, pàg. 501-502.

⁴²⁴ HAGLUND, David G., *Latin America and the transformation...*, 1984, pàg. 38-40; HULL, Cordell, *The Memoirs...*, vol. I, pàg. 501. Saavedra Lamas explorà la possibilitat d'alguna forma d'intervenció diplomàtica a Espanya a través de la Conferència de Buenos Aires. L'ambaixador argentí a França ho desaconsellà completament. William C. Bullitt a Robert Walton Moore, París, 9 de desembre de 1936, 852.00/4043: Telegram, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 599-600.

⁴²⁵ «the Spanish Government would liked to have some Pan-American declaration of sympathy for its cause and some measure of assistance.» «This was in direct conflict with the desire of the Spanish Government to see the New World intervene in the affairs of the Old.» HULL, Cordell, *The Memoirs...*, vol. I, pàg. 501.

En aquest aspecte, Hull podia sentir-se raonablement satisfet. La guerra a Espanya no destorbà el funcionament de la Conferència de Buenos Aires. La qüestió espanyola hi rebé un tractament molt tangencial. De fet, en les sessions públiques, la seva aparició es limità a tres ocasions. Un discurs encès, pronunciat el 20 de desembre pel sotssecretari de Relacions Exteriors mexicà, Ramón Beteta, en què es justificava l'ajuda dels mexicans al govern republicà espanyol tant en l'àmbit legal com en el moral. Una proposta de resolució conjunta dels delegats centreamericans a favor de la pau, que acabà sent desestimada. I, finalment, un acte formal en la sessió plenària del 23 de desembre, en què, a petició del president de la conferència, el ministre argentí d'exteriors Saavedra Lamas, els delegats se solidaritzaren amb el patiment espanyol amb un minut de silenci.⁴²⁶

Malgrat els silencis públics, la delegació estatunidenca era conscient que el conflicte espanyol a l'Amèrica Llatina planava sobre l'ànim de la resta de delegacions. Des de Buenos Aires, Cordell Hull informà Moore, secretari d'Estat en funcions: «El sentiment a l'Amèrica Llatina amb relació a la situació espanyola és altament inflamable.»⁴²⁷ La consciència sobre aquest fet reforçava els arguments per intentar mantenir l'aparença de neutralitat a Espanya. En uns moments en què es pretenia consolidar organismes col·lectius per garantir la pau i la seguretat al continent, les passions antagòniques que despertava la Guerra Civil Espanyola podien convertir-se en una amenaça per al programa nord-americà d'aïllacionisme continental.

El comentari de Hull reflectia correctament les profundes escissions internes de les societats llatinoamericanes. En l'àmbit governamental, però, val a dir que a finals de 1936 existia una aclaparadora majoria de governs llatinoamericans hostils a la causa republicana, amb la notable excepció de Mèxic i, en menor mesura, Colòmbia. Tot i les evidents simpaties de governs importants de la zona com el peruà o l'argentí, el suport més entusiasta cap a la causa franquista venia de les petites repúbliques centreamericanes, justament l'àrea on la

⁴²⁶ GIL, Enrique, "Repercussions of the Spanish Crisis in Latin America", *Foreign Affairs*, vol. XV, núm. 3, abril de 1937, pàg. 552-553.

⁴²⁷ «Sentiment in Latin America regarding the Spanish situation is highly combustible.» Cordell Hull to Robert Walton Moore, 7 de desembre, 1936, DSR, 852.000/4015. Citat a TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 150.

influència diplomàtica estatunidenca era més evident. El Salvador i Hondures van reconèixer la Junta de Burgos a principis de novembre de 1936, abans fins i tot que els italians i els alemanys. Aquell novembre Guatemala també va fer el mateix gest diplomàtic. El dictador guatemalenc Jorge Ubico va enviar un ambaixador a la zona franquista el 1937. Quan l'ambaixador declarà que el seu país seguia amb interès i simpatia la insurrecció franquista, un portaveu franquista li va respondre elogiant el paper de Guatemala com a primera línia de defensa contra el “Mèxic bolxevic”.⁴²⁸

A diferència de dictadures altament repressives com les de Nicaragua o Guatemala, en un país com l'Argentina, on l'elit conservadora governava autoritàriament a través del frau electoral, el govern havia de tenir més en compte les tendències de l'opinió pública. El suport popular per la República –juntament amb el seguidisme cap a la Gran Bretanya– contribuï a impedir que les simpaties del govern argentí es traduïssin en un reconeixement diplomàtic del govern de Burgos. Entre els governs conservadors i profranquistes de l'Amèrica Llatina, un altre factor que determinà la qüestió del reconeixement fou la conveniència de no trencar relacions mentre a les seves ambaixades a Madrid encara que s'hi allotgessin milers de refugiats.⁴²⁹

És evident, doncs, que, a finals de 1936, el factor llatinoamericà de la política espanyola de l'Administració Roosevelt ja era molt rellevant. Tenint en compte el perill que representava per a la unitat panamericana i la correlació de forces favorable al govern franquista, el factor llatinoamericà reforçava la política d'embargament d'armes per diversos motius: representava un exemple útil de no intervenció en afers europeus, donava una aparença de neutralitat aïllacionista i, al mateix temps, ateses les conseqüències pràctiques contra la causa republicana, complaïa la majoria de governs llatinoamericans. L'historiador Richard P. Traina també apunta un altre motiu important: «(...) hi havia massa règims profranquistes on l'oposició interna estava formada per liberals i radicals que donaven suport als republicans.

⁴²⁸ La Nicaragua de Somoza també va reconèixer el govern franquista en els primers temps de la guerra. Adolfo Cienfuegos y Camús al secretari de Relacions Exteriors, Ciutat de Guatemala, 9 de juny de 1937, i Enrique Solórzano al secretari de Relacions Exteriors, Ciutat de Guatemala, 31 de juliol de 1937, AHGE, III-767-14; MORAL RONCAL, Antonio Manuel, *El asilo diplomático en la Guerra Civil española*, Madrid, Actas Editorial, 2001, pàg. 98-100; GIL, Enrique, “Repercussions of the Spanish Crisis in Latin America”, *Foreign Affairs*, vol. XV, núm. 3, abril de 1937, pàg. 552.

⁴²⁹ FALCOFF, Mark, “Argentina” dins FALCOFF, Mark i PIKE, Fredrick B. (editors), *The Spanish Civil War, 1936-39: American hemispheric perspectives*, Lincoln, University of Nebraska Press, 1982, pàg. 312-313.

Una política a favor dels republicans espanyols als Estats Units no només empitjoraria l'esclatxa ideològica entre Washington i més d'una dotzena de governs de l'Amèrica Llatina, sinó que també enfortiria les forces desestabilitzadores dins d'aquests països.»⁴³⁰

La constatació de Traina és essencialment certa, però no té en compte l'evolució de la causa de la República a l'Amèrica Llatina al llarg del conflicte. Entre els països que donaren suport a la República, és cert que Mèxic –que tractarem amb detall més endavant– es destacà per un suport obert i constant per la causa de la República. Però hi ha com a mínim tres altres països –Colòmbia, Cuba i Xile– que, en major o menor grau, canviaren la seva actitud diplomàtica cap a Espanya durant la guerra. Una breu descripció de la relació de cada país respecte a l'Espanya en guerra ens ajudarà a matisar la impressió segons la qual els Estats Units es veieren condicionats en la seva política espanyola per la pràctica unanimitat dels governs llatinoamericans en la seva simpatia per la causa franquista.

Colòmbia, de l'amenaça de ruptura a la consolidació de l'amistat

El seguiment de la Guerra Civil Espanyola a Colòmbia fou molt intens, malgrat la relativa irrellevància de la colònia espanyola. En el moment d'esclatar la guerra civil, les relacions econòmiques entre tots dos països tampoc no eren especialment profundes. El comerç entre tots dos països representava el 3% i l'1'5% del comerç exterior total de Colòmbia i d'Espanya respectivament.

Segons l'historiador David Bushnell, entre els països llatinoamericans, Colòmbia fou, després de Mèxic, el partidari més persistent de la República espanyola durant la Guerra Civil Espanyola. En la primera setmana d'esclatar la guerra, les dues cambres legislatives colombianes aprovaren per unanimitat resolucions de solidaritat amb el règim republicà. Per la seva banda, els republicans, a més de comptar amb el suport institucional del govern i el

⁴³⁰ «(...) there were too many pro-Franco regimes opposed internally by liberals and radicals who favored the Loyalists. A pro-Loyalist policy in the United States would not only worsen the ideological rift between Washington and more than a dozen Latin American governments, but it would also give strength to disruptive forces within those countries.» TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 154-155.

parlament liberals, també reberen el suport d'un cert moviment de solidaritat popular, impulsat pels comunistes i els sectors més progressistes del Partit Liberal. L'aparent unanimitat parlamentària no reflectia, en absolut, l'estat d'ànim polític del país, ja que, convé recordar-ho, el Partit Conservador havia decidit boicotejar les eleccions de 1934. Totes les faccions de la família conservadora es posicionaren a favor del bàndol franquista. Els franquistes també comptaren amb el suport de l'Església catòlica colombiana. La jerarquia eclesiàstica aprofità el *Día de la Raza* de 1936 per emetre una declaració de solidaritat amb les forces insurrectes a Espanya. L'actitud prorepublicana del govern liberal havia de bregar amb l'exèrcit colombià, en el qual, tot i mantenir una aparença de neutralitat i lleialtat institucional, la majoria d'oficials eren de filiació conservadora, amb evidents simpaties per les tropes insurrectes contra el govern republicà.

A més, fins i tot alguns liberals moderats arribaren a declarar-se profranquistes. Un dels casos més rellevants fou el de l'ambaixador colombià a Madrid, Carlos Uribe Echeverri, un liberal moderat, proper al món dels negocis de la regió d'Antioquia. L'altre cas destacat fou el del cònsol a Barcelona, Carlos Ortiz Lozano. Els dos diplomàtics havien protagonitzat les pitjors tensions entre els governs dels dos països, just al començament de la guerra, quan la capacitat del govern per garantir l'ordre públic en la zona antifeixista era molt feble. A diferència d'altres ambaixades llatinoamericanes, la colombiana no acollí un nombre significatiu de refugiats de nacionalitat espanyola. De fet, només n'admeté dos: el propietari de l'edifici on es trobava l'ambaixada i el seu fill.

Uribe Echeverri es dedicà principalment a acollir ciutadans colombians i a ajudar-los a sortir del país sans i estalvis. Des de Madrid, l'ambaixador enviava fins a Barcelona aquells ciutadans colombians que havien demanat la protecció de l'ambaixada per sortir del país. Quan arribaven a la capital catalana, el cònsol Ortiz Lozano se'n feia càrrec fins a la frontera francesa. El cònsol a Barcelona, a diferència de l'ambaixador i sense comptar amb l'autorització de Bogotà, no s'havia limitat a protegir colombians, sinó que també havia donat refugi a presumptes enemics interns de la República. Fins i tot havia lliurat passaports colombians a ciutadans espanyols en perill, cosa que li acabà valent l'hostilitat de les milícies antifeixistes i la recomanació, per part de la Generalitat, d'abandonar el país.

Malauradament, el procés d'evacuació segura de ciutadans colombians no sempre fou possible. El 7 d'agost de 1936 set joves religiosos colombians provinents de Madrid –i un

mecànic colombià que els acompanyava— foren assassinats per milicians catalans abans que el cònsol hi pogués contactar. Fou l'escàndol més sonat. A Colòmbia, la tragèdia provocà protestes diplomàtiques i resolucions parlamentàries de condemna. Els conservadors, juntament amb alguns liberals moderats, arribaren a demanar la ruptura de relacions. A finals de 1936, doncs, durant la cimera panamericana a Buenos Aires, les relacions del govern colombià amb l'espanyol republicà encara arrossegaven les conseqüències d'aquest tràgic episodi.

Amb el temps, però, el liberalisme colombià recuperarà una quasi unanimitat en el suport a la causa de la República espanyola. Tant el govern d'Alfonso López com el d'Eduardo Santos, que el succeí l'agost de 1938, mantingueren i intensificaren una actitud prorepublicana. Entre els factors que possibilitaren la renovada comunió liberal, l'historiador Daniel Bushnell destaca l'admiració provocada per l'heroica defensa de Madrid, la creixent impopularitat de l'Alemanya de Hitler i de la seva intervenció militar a Espanya i, *last but not least*, la credibilitat moderada i legalment garantista del govern Negrín.⁴³¹

La Cuba de Batista: de “Franco cubà” a “defensor de la democràcia”

A Cuba, des d'un bon principi, el suport popular a la causa republicana entre els cubans i fins i tot entre els espanyols residents a l'illa fou molt elevat. L'ambaixador Félix Gordón Ordás calculava que el 80% dels cubans eren partidaris dels republicans i que, a diferència de Mèxic, la majoria de la comunitat espanyola a Cuba també es decantava pel bàndol republicà. Sens dubte, el suport entusiasta dels cubans amb la República s'explica, en gran part, com a projecció de les seves esperances i frustracions amb el període revolucionari de 1933-1935.

En un principi, Batista es mostrà menys profranquista del que es podria esperar d'un govern dominat pels militars. En realitat, Batista tenia pocs incentius per associar-se obertament amb la insurrecció militar a Espanya. La debilitat històrica de l'Església catòlica a l'illa feia que el

⁴³¹ BUSHNELL, David, “Colombia” dins FALCOFF, Mark i PIKE, Fredrick B. (editors), *The Spanish Civil War, 1936-39: American hemispheric...*, pàg. 159-202.

moviment profranquista comptés amb un arrelament popular molt feble, més enllà de la influent comunitat de capitalistes. A més, la forta intervenció estrangera a favor de Franco li restava credibilitat nacionalista, justament la font de legitimitat que Batista buscava per a la seva carrera política. De totes maneres, durant la primera etapa de la Guerra Civil Espanyola, tot i mantenir el reconeixement diplomàtic amb l'Espanya republicana, Batista s'inclinà lleugerament a favor dels insurrectes. Obstaculitzà el reclutament de voluntaris i les recol·lectes de fons de solidaritat per a la República.

A finals de 1936 i principis de 1937, les relacions entre el govern cubà i el republicà espanyol es degradaren per culpa del *Manel Arnús*, un vaixell republicà que anava d'Alacant a Veracruz per carregar-se d'armes mexicanes. Quan el vaixell arribà a L'Havana el novembre de 1936, tots els oficials, amb l'única excepció del capità, es van rebel·lar i van desertar, després d'haver fet destrosses considerables a la nau. Les autoritats cubanes van bloquejar els intents dels diplomàtics espanyols de recuperar el vaixell. El gener de 1937 es retirà l'ambaixador espanyol i el cònsol general passà a ser màxima autoritat diplomàtica de la República a Cuba. El contenciós no es resolgué fins a la primavera de 1938, gràcies, en gran part, a un alt diplomàtic mexicà a L'Havana i a un ministre cubà simpatitzant de la causa republicana. Finalment el vaixell arribà a Veracruz, tot i que en un estat tan lamentable que resultà inservible. El nou gest del govern cubà fou correspost per la República espanyola, que tornà a nomenar un ambaixador a l'illa: Félix Gordón Ordás, que també ho era de Mèxic.

Quan Gordón arribà a Cuba el juliol de 1938, notà un ambient favorable a la República en els cercles governamentals, molt diferent del que havia dominat fins aleshores. A principis d'agost de 1938, Gordón podia informar que els últims canvis ministerials havien creat una nova majoria prorepublicana dins el gabinet i que el mateix Batista ja havia expressat per primera vegada el seu suport públic per la República el setembre anterior. El canvi de Batista té molt a veure amb el seu apropament als comunistes durant el 1938, que culminà amb la seva legalització el setembre.

Abans del pacte, els comunistes cubans estaven perseguits pel govern. A més, patien un fort aïllament amb la resta de l'oposició. Havien intentat aplicar la política de front popular per enderrocar Batista, el "Franco cubà", però no havien tingut èxit. Rebutjats pels seguidors de Ramón Grau, els comunistes acabaren pactant amb el mateix Batista. La racionalització del gir estratègic es basava en la teoria que Batista havia estat forçat a seguir un camí democràtic

gràcies a la pressió popular. Sens dubte, el líder cubà obtingué certs beneficis de la nova aliança. Aconseguí la neutralització dels *auténticos* de Grau gràcies a l'hegemonia sindical dels comunistes. La nova postura del govern en relació amb la guerra a Espanya també li valgué unes oportunes credencials democràtiques i antifeixistes sense arriscar gaire res, ja que el suport profranquista entre els cubans era molt minoritari. Per als comunistes cubans, la nova condició de legalitat i respectabilitat els permeté un creixement espectacular. Per la seva banda, el moviment de solidaritat republicà a Cuba va poder treballar en unes condicions molt favorables. El 1938, el Comitè Nacional d'Ajuda a Espanya canalitzà donacions del govern cubà de tabac i sucre. El comitè també aconseguí que les exportacions per a l'Espanya republicana d'aquests dos productes quedessin lliures d'impostos.

Probablement, els testimonis més xocats pel canvi d'estratègia del comunisme cubà foren els brigadistes internacionals que pertanyien al Partit Comunista Cubà. Van anar a lluitar contra Franco, d'amagat, perseguits pel règim de Batista i convençuts que l'experiència espanyola els seria útil per a un eventual enderrocament de la dictadura cubana. Quan tornen, però, el panorama polític local havia canviat radicalment. Batista havia passat de ser titllat de "Franco cubà" a rebre els elogis propis d'un "defensor de la democràcia" digne de suport frontpopulista.⁴³²

Xile, de l'hostilitat a la germanor frontpopulista

Al juliol de 1936, les relacions entre Espanya i Xile no eren gaire fluides. A diferència de l'Argentina, Xile comptava amb una comunitat d'immigrants espanyols molt reduïda (poc més de 23.000, segons el cens de 1930). El comerç entre Xile i Espanya era minúscul, basat principalment en l'exportació de nitrat xilè. La balança comercial era clarament desfavorable

⁴³² HENNESSY, Alistar, "Cuba", dins FALCOFF, Mark i PIKE, Fredrick B. (editors), *The Spanish Civil War, 1936-39: American hemispheric...*, pàg. 101-158; GORDÓN ORDÁS, Félix, *Mi política fuera de España*, Ciutat de Mèxic, s. n., 1967, vol. II, pàg. 95-107. Bona part dels brigadistes cubans van arribar a Espanya a través de Nova York, on vivien exiliats per motius econòmics o polítics. Els seus testimonis estan recollits a: NICOLAU GONZÁLEZ, Ramón, *Cuba y la defensa de la República Española (1936-1939)*, L'Havana, Editora Política, 1981.

per a Espanya, que, al seu torn, exportava a Xile alguns productes alimentaris, com les sardines i l'oli d'oliva.

En esclatar la guerra, el govern d'Alessandri adoptà oficialment una posició de neutralitat. No es mostrà favorable ni a l'atorgament de drets de bel·ligerància ni al reconeixement prematur del govern de Burgos. Els motius per no allunyar-se d'una actitud moderadament profranquista eren poderosos. Tal com un observador nord-americà a Santiago de Xile assenyalava a l'estiu de 1938, el govern xilè temia la influència que un moviment diplomàtic d'aquesta magnitud podria tenir en la campanya electoral presidencial d'aquell mateix any. Més important encara, Xile no podia permetre's una ruptura oficial amb el govern republicà espanyol a causa de l'alt nombre de refugiats que acollia la seva ambaixada a Espanya.

En efecte, l'aspecte més important –i font de nombroses friccions– en la relació entre el govern xilè i el de la República espanyola fou l'espinesca qüestió dels refugiats. L'ambaixada de Xile a Madrid acollí més de dos mil refugiats espanyols –la majoria, religiosos i soldats– en diversos edificis, inclosa la residència de l'encarregat de negocis i els locals de l'ambaixada d'El Salvador (que quedà sota custòdia xilena des de principis de novembre de 1936). La iniciativa de l'ambaixador xilè, el fervent catòlic Aurelio Núñez Morgado, comptà amb el suport del govern d'Alessandri, el qual no escatimà esforços per tal d'aconseguir suport internacional a favor d'una interpretació molt generosa del dret a asil. La campanya internacional fou liderada per un altre diplomàtic xilè profranquista, Agustín Edwards. Com a ambaixador xilè a Londres i cap de la delegació xilena a la Societat de les Nacions, Edwards s'enfrontà a les peticions de la República per tal que l'organisme internacional condemnés la presència d'unitats militars estrangeres al servei de Franco. La victòria més sonada d'Edwards fou el lideratge de la delegació xilena en la campanya diplomàtica de 1937 –culminada amb èxit a la tardor de 1937– per evitar la reelecció d'Espanya en el Consell de la Societat de les Nacions. En conseqüència, les relacions entre el govern de la República espanyola i el de Xile es tibaren com mai.

Malgrat el suport del govern i de l'Església xilens, sembla que la societat tendia a donar un suport majoritari a la causa de la República. Així ho constatà l'ambaixador Claude Bowers, quan, acabada la Guerra Civil, fou reassignat com a ambaixador a Xile. El moviment de solidaritat amb la democràcia espanyola aportà prop de cinquanta brigadistes als camps de batalla espanyols, mentre que entre els profranquistes hi hagué tan sols tres voluntaris. Un

d'ells, Juan Francisco Jiménez, fou capturat i executat per les forces republicanes, que no atengueren les súpriques del govern xilè. Juntament amb les desavinences en relació amb la qüestió dels refugiats, l'execució d'aquest voluntari xilè en el bàndol franquista gairebé provocà la ruptura de relacions entre els dos governs el juny de 1938.

El moviment xilè de solidaritat amb la democràcia espanyola contribuiria a l'esperit unitari que faria possible la coalició xilena de Frente Popular, que obtingué la victòria en les eleccions presidencials d'octubre de 1938. El govern del radical Pedro Aguirre Cerda comptà amb la presència de ministres socialistes, però els comunistes en quedaren al marge per tal de no justificar temors sobre la pretesa soviètzació del país. A la inauguració d'Aguirre Cerda, estigueren presents, com a ambaixadors extraordinaris de la República espanyola, Indalecio Prieto, Ángel Ossorio y Gallardo i el general Emilio Herrera. En la visita, Prieto pronuncià un discurs centrat en el potencial paper d'Amèrica per a la reconstrucció econòmica de l'Espanya de postguerra. Prieto i l'ambaixador Soriano també demanaren a un receptiu Aguirre Cerda que impulsés les propostes de mediació panamericana per posar fi a la Guerra Civil Espanyola.⁴³³

El canvi de govern a Xile suposà un nou triomf diplomàtic per a la República espanyola i culminà un canvi de tendència cap a un major equilibri de simpaties entre els governs de la regió. De la defensa quasi en solitari de Mèxic, se sumà la consolidació de la bona relació amb Colòmbia i les noves relacions amistoses amb Cuba i Xile. L'evolució de les relacions d'Espanya amb aquests tres països ajuda a matisar la falsa percepció d'una Amèrica Llatina aclaparadorament i invariablement profranquista durant tota la guerra. Als Estats Units, per la seva banda, les posicions favorables a la República espanyola anaven guanyant influència en cercles decisius. És difícil determinar fins a quin punt els nous triomfs diplomàtics de la República a Colòmbia, Cuba i Xile foren causa o conseqüència del procés de replantejament de l'estratègia nord-americana davant la Guerra Civil Espanyola. En canvi, el que sí que resulta evident és el lligam entre l'augment de la popularitat de la República espanyola als Estats Units i la creixent preocupació nord-americana pels alarmants signes de penetració nazi-feixista al continent americà, especialment des de la tardor de 1937.

⁴³³ DRAKE, Paul W., "Chile", dins FALCOFF, Mark i PIKE, Fredrick B. (editors), *The Spanish Civil War, 1936-39: American hemispheric...*, pàg. 245-290; MORAL RONCAL, Antonio Manuel, *El asilo diplomático en la Guerra...*, pàg. 82-98; BOWERS, Claude Gernade, *Chile through embassy windows, 1939-1953*, Nova York, Simon and Schuster, 1958, pàg. 144; PRIETO, Indalecio, *La tragedia de España; discursos pronunciados en América del Sur*, Buenos Aires, Editorial Claridad, 1939, pàg. 17-51.

La penetració feixista a l'Amèrica Llatina

Fins ben entrada la dècada dels trenta, una de les grans preocupacions de la diplomàcia nord-americana havia estat la possible influència soviètica al continent. L'abast planetari de la Internacional Comunista i el discurs antiimperialista dels soviètics feia témer que una eventual irrupció dels soviètics en la política del continent es traduiria en un qüestionament de les relacions polítiques i comercials dels Estats Units amb els seus veïns meridionals. Amb l'arribada de l'Administració Roosevelt, en canvi, el centre de preocupació s'anirà desplaçant cap a l'auge del feixisme.

L'actitud de la diplomàcia italiana a l'Hemisferi Occidental era una font important d'inquietud. En aquest cas, la preocupació estava justificada pels més de sis milions d'immigrants italians per l'Amèrica Llatina i els hàbils mètodes de pressió propagandística que estava demostrant el feixisme italià, especialment a través de la compra de publicitat en influents diaris del continent. La propaganda oberta havia començat el 1935 amb l'objectiu d'aconseguir suport en la guerra contra Etiòpia. La propaganda italiana també dedicà molts esforços a millorar la imatge de la causa franquista a l'Amèrica Llatina. Malgrat tot, la tendència dels immigrants italians a assimilar-se culturalment en els països d'acollida i l'escàs volum de la relació comercial entre Itàlia i l'Amèrica Llatina mantingueren la tensió sobre la influència italiana sota control.⁴³⁴

Les ambicions del Japó també preocupaven. El 2 de juliol de 1937, el secretari de Guerra, Harry H. Woodring, recordava al president Roosevelt que el seu departament ja venia investigant les activitats del Japó a l'Amèrica Llatina des de maig de 1934, seguint ordres estrictes de la Casa Blanca.⁴³⁵ Atesa la importància primordial del Canal de Panamà, l'informe que Woodring féu arribar a Roosevelt se centrava en els països de l'Amèrica

⁴³⁴ HAGLUND, David G., *Latin America and the transformation...*, pàg. 55; GELLMAN, Irwin F., *Good neighbor diplomacy...*, pàg. 105.

⁴³⁵ Harry H. Woodring a Franklin D. Roosevelt, Washington DC, 2 de juliol de 1937, PSF: Japan: TS, *FDR and FA*, vol. VI, pàg. 19-20.

Central. Segons les dades recollides, les activitats del Japó a la zona s'havien intensificat en els darrers anys. Els centres de preocupació eren l'augment del volum de comerç entre l'economia nipona i els països centreamericans –especialment l'increment d'incursions pesqueres–, els avenços en les negociacions diplomàtiques, els acords de colonització a Colòmbia de 1936 i les activitats relacionades amb l'espionatge.⁴³⁶

Si bé la comunitat d'immigrants japonesos no era –fora del Perú i el Brasil– gaire significativa en nombre, el que més preocupava dels japonesos era l'impuls del seu expansionisme comercial. La compra de minerals peruans i de petroli mexicà per part dels japonesos provocà més d'un maldecap a Herbert Feis, conseller econòmic del Departament d'Estat. D'altra banda, per a la majoria dels responsables diplomàtics nord-americans resultava obvi que, ateses les seves capacitats i el seu pensament estratègic, el Japó tenia altres prioritats. Els seus plans imperials per a l'Orient Llunyà i el Pacífic ja eren prou ambiciosos com per enredar-se amb una disputa per l'hegemonia a l'Hemisferi Occidental.⁴³⁷ De fet, per a nombrosos diplomàtics i observadors resultava evident que el Japó estava desenvolupant un projecte d'hegemonia regional relativament inspirat en el paper que els Estats Units s'atorgaven al Nou Món. Al cap i a la fi, el projecte per a un “Nou Ordre a l'Est Asiàtic” –o, més endavant, per a una “Gran Esfera de Coprosperitat de l'Est Asiàtic”– es podia interpretar com una versió japonesa de la Doctrina Monroe: “Àsia per als asiàtics”.⁴³⁸

Per a l'Administració Roosevelt, l'activisme alemany a l'Amèrica Llatina acaparà més interès i preocupació que el dels italians i japonesos. Des dels primers anys del nazisme, la política exterior alemanya a l'Amèrica Llatina havia patit la típica confusió derivada dels encavalcaments entre els serveis diplomàtics alemanys i la secció exterior del Partit Nazi. La Wilhelmstrasse mirava de moderar els esforços organitzatius per enquadrar les poblacions germanes al continent americà.⁴³⁹

⁴³⁶ “Resume of Japanese Activities in Panama and Central America (May 1, 1934 to June 1, 1937)”, PSF: Japan: T, *FDR and FA*, vol. VI, pàg. 21-27.

⁴³⁷ GELLMAN, Irwin F., *Good neighbor diplomacy...*, pàg. 105-6.

⁴³⁸ HU, Shizhang, *Stanley K. Hornbeck and the open door policy, 1919-1937*, Westport, Greenwood Press, 1995, pàg. 40.

⁴³⁹ GELLMAN, Irwin F., *Good neighbor diplomacy...*, pàg. 106.

I el cert és que, fins al 1937, l'activitat exterior del Partit Nazi s'havia dut a terme amb força discreció. A partir d'aquest any, però, els criteris de la secció exterior del Partit Nazi s'imposaren temporalment i els països llatinoamericans foren testimonis de les celebracions massives en honor al Reich, a l'aniversari de Hitler, el Dia del Poble Alemany i altres festivitats patriòtiques i nazis. En aquestes trobades multitudinàries d'immigrants alemanys, era habitual l'exhibició d'esvàstiques i uniformes nazis. El desvergonyiment amb què el Partit Nazi fomentava una lleialtat forana entre els residents d'un país estranger provocà una onada d'alarma i desaprovació entre les opinions públiques de l'Amèrica Llatina. També provocà indignació la manera amb què la influència nazi es feia notar a través de la pressió publicitària en certs diaris de l'Amèrica Llatina. Amb tot, la influència i el prestigi de l'Alemanya nazi a l'Amèrica Llatina a finals dels anys trenta i principis dels quaranta experimentà un sostingut creixement, en gran part per la seva aparent capacitat per erigir-se com un centre de poder geopolític alternatiu a l'hegemonia angloestatunidenca a nivell global.⁴⁴⁰

Per a l'Administració Roosevelt, hi havia, a més, un altre factor d'especial preocupació: la política exterior econòmica dels nazis per a l'Amèrica Llatina es desenvolupava amb un èxit alarmant.

En efecte, a l'Amèrica Llatina, els nazis semblaven haver trobat un terreny ideal per a la posada en pràctica de la seva política comercial. En aquells moments, Alemanya, a diferència de la Gran Bretanya i els Estats Units, era una potència industrial fortament endeutada i sense reserves importants de divises. En l'àmbit exterior, els responsables de la política econòmica nazi esquivaren aquest obstacle amb la promoció de tractats bilaterals de comerç. Molts d'aquests tractats s'establiren justament amb països de l'Amèrica del Sud. Gràcies a aquesta política comercial, els països llatinoamericans –que també tenien problemes d'escassetat de capitals– podien vendre les seves matèries primeres a un preu aparentment superior al que obtenien en el mercat internacional. La condició que imposaven els alemanys, però, era el tipus de moneda amb què s'efectuava l'intercanvi comercial: un marc alemany especial, que no només no era convertible a l'or ni a les grans divises internacionals, sinó que solament

⁴⁴⁰ FRYE, Alton, *Nazi Germany and the American Hemisphere, 1933-1941*, New Haven, Yale University Press, 1967, pàg. 101 i 111; GUNTHER, John, *Inside Latin America*, Londres, Hamish Hamilton, 1942, pàg. 26-27.

podia gastar-se comprant determinats productes industrials alemanys. Es tractava, doncs, en essència, de tractats de permuta.

A ulls dels nord-americans, la política comercial dels nazis a l'Amèrica Llatina representava una intolerable i deslleial competència al programa de tractats de reciprocitat comercial impulsat per Cordell Hull. L'enrarament de relacions entre els Estats Units i Alemanya s'agreujà a mesura que els nazis aconseguien signar nous tractats comercials. La incursió econòmica dels nazis a l'Amèrica Llatina aconseguí un èxit notable, sobretot si es té en compte que el volum d'intercanvi comercial anterior era quasi negligible. El 1938 Alemanya ja era el mercat del 10,5% de les exportacions llatinoamericanes i, al seu torn, representava el 17,1% del total d'importacions de l'Amèrica Llatina.⁴⁴¹

De totes maneres, des de la tardor de 1937, la principal preocupació per a la diplomàcia nord-americana no serien ni les desfilades nazis ni l'augment de productes manufacturats a Alemanya per tot el continent. El que ara semblava estar en joc era l'hegemonia geopolítica dels Estats Units a la regió i, per extensió, la pròpia seguretat nacional. Evidentment, el factor econòmic mantingué una gran rellevància i, en molts sentits, un caràcter difícilment destriable de les consideracions estratègiques més generals. En una roda de premsa de l'estiu de 1940, Roosevelt recordà la vessant econòmica del perill de penetració feixista. Segons alertà Roosevelt, si a Europa els nazis guanyaven la guerra contra la Gran Bretanya, el proper objectiu seria l'Amèrica del Sud. Amb Europa a les mans, la pressió econòmica seria molt fàcil d'exercir. Tot el que hauria de fer Hitler, afirmà el president, seria fer arribar als argentins el missatge següent: «Escoltin, estimats, la seva existència depèn de la venda de bestiar a Europa. Els Estats Units no els el compraran.» L'exemple venia a tomb de la polèmica prohibició de compra de bestiar argentí als Estats Units i servia per il·lustrar un eventual escenari on les victòries de la diplomàcia econòmica alemanya podien precedir aliances polítiques amb conseqüències negatives per a la seguretat nacional dels Estats Units.⁴⁴²

⁴⁴¹ HAGLUND, David G., *Latin America and the transformation...*, pàg. 137; GELLMAN, Irwin F., *Good neighbor diplomacy...*, pàg. 106.

⁴⁴² «Listen, sweetness, you people are dependent for your existence on selling cattle to Europe. The United States won't buy them.» Press Conferences, 18 d'abril de 1940. Citat a HAGLUND, David G., *Latin America and the transformation...*, pàg. 165.

Malgrat tot, la preocupació primordial i immediata de l'Administració Roosevelt eren els indicis segons els quals les potències feixistes estrangeres eren capaces d'intervenir políticament en els països llatinoamericans a través de la desestabilització política i la promoció de canvis de règim. El Brasil fou el primer país de l'Amèrica Llatina que aconseguí desencadenar un veritable pànic al Departament d'Estat. Ja des de 1935, Getúlio Vargas havia estat emetent missatges diplomàticament contradictoris, en signar tractats comercials amb Alemanya i, alhora, amb els Estats Units. Davant la impossibilitat de respectar simultàniament el tractat de permuta amb els alemanys i el tractat de reciprocitat comercial amb els estatunidencs, Vargas escalfava els antagonismes culpant alternativament un o altre país en funció del seu interlocutor.⁴⁴³ Coincidint amb el procés de sortida a la superfície de les organitzacions nazis a l'Amèrica Llatina, Vargas perpetrà un autocop d'Estat el novembre de 1937. La retòrica del nou règim sorgit del cop, l'*Estado Novo*, evocava unes inequívokes ressonàncies feixistes. L'acció de Vargas despertà temors entre la premsa i l'elit diplomàtica estatunidenca sobre la possible implicació alemanya i l'eventual apropament entre tots dos països.⁴⁴⁴

En els mesos següents, s'acumularen signes que semblaven presagiar una creixent influència dels nazis per tot el continent.⁴⁴⁵ En aquest context, la percepció del que passava a Espanya, la seva possible influència sobre el continent i les inquietants lliçons que se'n desprenien,

⁴⁴³ GELLMAN, Irwin F., *Good neighbor diplomacy...*, pàg. 107.

⁴⁴⁴ De totes maneres, el caràcter feixista del nou règim brasiler era una qüestió que no pocs analistes posaven en dubte. Per a Charles A. Thompson, el presumpte finançament alemany dels feixistes locals, els integralistes, així com les grans colònies d'italians i alemanys, havien de despertar raonables alarmes sobre un possible increment de la influència de les potències feixistes europees a l'Hemisferi Occidental. Ara bé, també calia tenir en compte que els militars havien jugat un paper més important que els integralistes durant el cop i que, al cap i a la fi, al Brasil com en altres països de la regió, el feixisme podia funcionar com una mera i convenient retòrica ideològica amb què poder justificar i actualitzar el que no deixava de ser una vellíssima tradició autoritària llatinoamericana: «Even if President Vargas should declare himself a fascist, it may be doubted that he will prove more orthodox in his attachment to fascism than the has previously been in his professions of democracy.» THOMPSON, Charles A., "Has Brazil Gone Fascist?", *Foreign Policy Bulletin*, vol. XVII, núm. 4, 19 de novembre de 1937, pàg. 2.

⁴⁴⁵ No faltà qui també posà en dubte la sinceritat de les preocupacions sobre la penetració feixista a l'Amèrica Llatina posteriors al cop d'Estat brasiler. Segons el matrimoni d'historiadors Beard, el panamericanisme de finals dels anys trenta feia moltes referències als: «(...) ties of strength that might be created between dictators in Latin America and their brethren in Germany, Italy, Spain and Japan. Attempts were made to evoke this fright in the United States, especially after a Brazilian dictator announced the formation of "a corporative state" in 1937. However, the specter had qualities of a scarecrow. (...) Neither by interest nor necessity were South American countries inclined to call in Hitler or Mussolini or Franco.» BEARD, Charles A. i BEARD, Mary R., *America in Midpassage*, Nova York, The Macmillan Company, 1939, pàg. 496-497.

influí decisivament en el debat sobre la necessitat d'aixecar l'embargament d'armes a Espanya que es produí a la primavera de 1938.

3.2 ESCLETXES EN L'EMBARGAMENT, PRIMAVERA DE 1938

Mentrestant, alguna cosa es movia en relació amb la percepció del conflicte espanyol als Estats Units. El 18 d'octubre de 1937, en una reunió amb el sotssecretari d'Estat Sumner Welles, l'ambaixador De los Ríos tornà a esmentar el discurs de la quarantena. Segons l'ambaixador espanyol, la conseqüència lògica del discurs hauria d'implicar la participació activa dels Estats Units en defensa dels països democràtics. L'ambaixador també es queixà que l'embargament d'armes contra Espanya representava «la primera vegada en la història del món civilitzat en què s'havia impedit a un govern legalment constituït l'obtenció dels materials que necessitava per a la seva pròpia i legítima defensa».⁴⁴⁶

Un mes després, el 19 de novembre de 1937, l'ambaixador de la República s'adreçà a Cordell Hull per fer-li arribar la primera protesta formal contra l'embargament d'armes a Espanya. De los Ríos denunciava que l'embargament representava una doble violació del dret internacional. En primer lloc, perquè implicava la ruptura unilateral del Tractat de Madrid de 1902 entre els Estats Units i Espanya, fet que entrava en plena contradicció amb les declaracions del president sobre la integritat dels tractats i el compromís de no modificar-los de manera unilateral. Com ja havia fet amb Welles, De los Ríos insistí a denunciar que l'embargament negava a un govern legítimament reconegut el seu dret a adquirir els mitjans per a la seva pròpia defensa.⁴⁴⁷

Tal com assenyala el mateix Hull, l'argumentació de Fernando de los Ríos seria recollida i repetida pels amics nord-americans de la República per la seva força legalista i aparentment irrefutable. Per al secretari d'Estat, a la línia d'argumentació del *lobby* prorepublicà li mancava consistència. Els seus defensors no tenien en compte el perill de contagi present en la guerra espanyola. A més, segons Hull, el dret d'un govern a proveir-se d'armament no podia prevaldre sobre el dret d'un altre govern a restringir les seves exportacions d'armament segons els criteris que trobés més oportuns per a la seva pròpia defensa. És a dir, el dret d'un

⁴⁴⁶ «the first time in the history of the civilized world where a legally constituted government had been prevented from obtaining the materials it required in its own legitimate self-defense.» Memorandum de Sumner Welles, 852.00/6771, Washington DC, 18 d'octubre de 1937, *FRUS*, 1937, vol. I, pàg. 426.

⁴⁴⁷ HULL, Cordell, *The Memoirs...*, vol. I, pàg. 513-514.

país a comprar armes no implicava l'obligació d'un altre país a vendre-les-hi. Així ho expressà a l'ambaixador espanyol en la seva resposta del 21 de desembre de 1937: «aquest govern no està d'acord amb la tesi segons la qual el dret internacional obliga a proporcionar armes a una o ambdues parts d'una guerra o un conflicte civil.»⁴⁴⁸

En qualsevol cas, el que resulta molt significatiu de la protesta formal de l'ambaixador espanyol és el moment escollit per formular-la. Sens dubte, el nou pas tenia a veure amb la constatació d'una certa evolució en l'actitud del poble i el govern nord-americans. Així ho reconegué el mateix ambaixador a principis de desembre. Segons li explicà a un alt càrrec del Departament d'Estat, si l'ambaixada espanyola a Washington no havia presentat una protesta formal es devia al fet que, fins aleshores, l'opinió pública nord-americana havia semblat molt ferma en el seu suport a l'embargament. Darrerament, però, la situació semblava estar canviant.⁴⁴⁹ El canvi tenia molt a veure amb l'Amèrica Llatina i De los Ríos n'era plenament conscient. A mitjan setembre, l'ambaixador havia tornat a insistir personalment al president Roosevelt sobre l'increment del perill d'infiltració nazi en el continent americà en cas d'una possible victòria del bàndol franquista.⁴⁵⁰ En el cable diplomàtic que envià a Espanya per explicar la presentació de la protesta formal, De los Ríos deixà constància dels nous aires que

⁴⁴⁸ «This Government does not concur in the thesis that it is obligated under international law to provide arms to either or both of the parties to a war or a civil conflict.» Cordell Hull a Fernando de los Ríos, Washington DC, 21 de desembre de 1937, 711.00111 Armament Control/1582, *FRUS*, 1937, vol. I, pàg. 469; HULL, Cordell, *The Memoirs...*, vol. I, pàg. 514. O, en paraules d'un professor de dret internacional de la Catholic University of America: «It is true that the sister governments are “privileged to aid directly” the established government, if they see fit, but there is no obligation to do so.» WRIGHT, Herbert, *Memorandum in Support of the Retention of the Spanish Embargo*, Washington DC, Keep the Spanish Embargo Committee, 1939, pàg. 21. En la mateixa línia, s'expressava un acadèmic porto-riqueny: «La política de la Administración [Roosevelt] fue objeto de frecuentes censuras. Alguien aseguró que la negativa de vender armas a un Gobierno legítimo constituía una infracción al Derecho de Gentes. Jurídicamente, tal aseveración es una falacia. Lo que sí es innegable es que el embargo aplicado a un Gobierno constituido significó una novedad en la política exterior de los Estados Unidos.» VILLARONGA, J., *Política exterior del presidente Franklin D. Roosevelt*, San Juan de Puerto Rico, Biblioteca de Autores Puertorriqueños, 1943, pàg. 190.

⁴⁴⁹ Com a exemples de la nova tendència, De los Ríos cità els últims discursos de Hull, el discurs de Roosevelt a Xicago (que semblava indicar que els nord-americans estaven preparats per començar a distingir entre agressor i víctima) i la no aplicació de l'embargament en el cas de la guerra sinojaponesa. Davant les negatives rotundes de l'alt funcionari, De los Ríos no s'estigué de preguntar sobre la possibilitat d'una aplicació menys rígida de l'embargament. Memoràndum de Hugh R. Wilson, 8 de desembre de 1937, 711.001118 Armament Control/1582, 8 de desembre de 1937, *FRUS*, 1937, vol. I, pàg. 463-464.

⁴⁵⁰ RUIZ-MANJÓN, Octavio, *Fernando de los Ríos...*, pàg. 434.

corrien per Washington: «Considero que el riesgo de movimientos fascistas hispanoamericanos favorece aquí nuestra causa.»⁴⁵¹

A la tardor de 1937, l'ambaixador comptava amb elements suficients per percebre un canvi de tendència favorable a la causa republicana entre l'opinió pública estatunidenca. A la primavera de 1938, els indicis d'aquest canvi de tendència ja permetien pensar en la possibilitat d'un imminent canvi en la posició oficial. Les pressions per revocar l'embargament d'armes contra Espanya creixien en intensitat a tots els nivells.

La causa de la República espanyola guanya força

A l'hivern de 1938, la pràctica dels bombardejos contra la població civil continuà escandalitzant bona part de l'opinió pública dels Estats Units. A principis de febrer de 1938, 477 personalitats destacades del món acadèmic, religiós i artístic havien demanat al president que se sumés a altres líders mundials amb una condemna moral contra els bombardejos aeris realitzats per l'aviació del bàndol franquista.⁴⁵² Un més després, els intensos bombardejos sobre Barcelona van provocar una nova onada de protestes contra els mètodes dels enemics de la República. *The New York Times* els dedicà un encès editorial: «La guerra a Espanya arriba a l'àpex del seu horror i vergonya en els assassinats comesos a Barcelona aquesta setmana per avions insurgents. Cap de les parts arriba a aquesta crisi amb les mans netes. (...) No obstant això, no hi ha hagut res en aquesta guerra, ni en cap guerra a Europa, que pugui ser comparat amb aquest terrible assalt contra civils indefensos.»⁴⁵³ En aquest cas, fins i tot el

⁴⁵¹ Fondo Fernando de los Ríos, Archivo de la Residencia de Estudiantes. Citat a FOX, Soledad, "Misión imposible: la embajada en Washington de Fernando de los Ríos", dins VIÑAS, Ángel (editor), *Al servicio de la República...*, pàg. 163.

⁴⁵² "Roosevelt Urged to Censure Rebels", *The New York Times*, 7 de febrer de 1938, pàg. 7.

⁴⁵³ «The war in Spain reaches the apex of its horror and shame in the murders committed in Barcelona this week by Insurgent planes. Neither side comes to this crisis with clean hands. (...) But there has been nothing in this war, or in any European war, that can be compared with this dreadful assault upon helpless noncombatants.» "Knights of the Air", *The New York Times*, 19 de març de 1938, pàg. 14.

Departament d'Estat es mostrà indignat pels bombardejos. A finals de març, Cordell Hull va emetre una declaració condemnatòria.⁴⁵⁴

Els bombardejos sobre Barcelona generaren una nova polèmica entre religiosos protestants – principalment, episcopalianes– i catòlics. El reverend Robert L. Paddock, president de la American Friends of Spanish Democracy i bisbe episcopalià –ja retirat– de l'est d'Oregon, fou el responsable de fer pública una carta adreçada als catòlics estatunidencs. La carta anava signada per seixanta-un bisbes protestants de trenta-sis estats diferents. S'hi demanava que la jerarquia catòlica nord-americana denunciés «qualsevol aprovació tàcita d'aquests terribles tàctiques que el nostre propi exèrcit ha rebutjat». En efecte, la carta feia referència a unes declaracions recents d'estratègies de l'Exèrcit nord-americà en què es descartava l'eventual bombardeig de població civil. El text tenia un cert to conciliatori, comprensiu amb els motius que havien empès els catòlics a donar suport a Franco en un principi, quan encara podia semblar que es tractava d'una guerra merament espanyola. Els bisbes protestants demanaven als seus compatriotes catòlics que aprofitessin el seu pes per influir Franco i els seus aliats per aturar els bombardejos aeris contra grans centres urbans.⁴⁵⁵

En general, la reacció de la jerarquia catòlica nord-americana davant d'aquesta mena de peticions era força intransigent. Un exemple fou el cardenal O'Connell de Boston. Preguntat pel miler i escaig de víctimes civils i l'absència d'objectius militars en el bombardeig sobre Barcelona, O'Connell contestà amb un parell de frases que crearen un gran escàndol nacional: «El general Franco no faria una cosa així. Ha d'haver estat una maniobra militar.»⁴⁵⁶ Encara més agressiva fou la resposta del pare Thorning, un acadèmic catòlic, fortament compromès amb la causa franquista. Thorning exigí als seixanta-un bisbes protestants una «solemne disculpa» i assenyalà l'incongruent silenci d'aquests mateixos bisbes protestants davant la massacre de religiosos espanyols a mans dels enemics de Franco.⁴⁵⁷

⁴⁵⁴ TAYLOR, Foster Jay, *The United States and the Spanish...*, pàg. 126.

⁴⁵⁵ «any tacit approval of these appalling tactics which our own army has foresworn» “Catholic Protest to Franco Urged”, *The New York Times*, 21 de març de 1938, pàg. 4.

⁴⁵⁶ «General Franco would not do a thing like that. It must have been a military manoeuvre.» “Boston Cardinal Hails Franco Aims”, *The New York Times*, 19 de març de 1938, pàg. 3.

⁴⁵⁷ «dignified apology» “Bishops Criticized for Stand on Spain”, *The New York Times*, 28 de març de 1938, pàg. 4. El destacat compromís del pare Thoring, que inclogué gires per tot el continent, fou reconegut després de la

A l'abril de 1938, Ernest Hemingway començà la publicació d'una sèrie d'articles per a la revista *Ken*. En el segon article de la sèrie, intitulat "Dying Well or Badly", Hemingway advertia els seus lectors: «Si les nacions democràtiques permeten que Espanya sigui envaïda pels feixistes per la seva negativa a permetre que el govern espanyol legal compri i importi armes per combatre una insurrecció militar i una invasió feixista, llavors es mereixen qualsevol cosa que el destí els depari.»⁴⁵⁸

Les contribucions de Hemingway coincidiren amb un moment en què el moviment nord-americà de solidaritat democràtica amb l'Espanya republicana estava guanyant en dinamisme i incidència social. La percepció d'un augment de simpatia popular per la causa republicana entre la població nord-americana i l'angoixa per la preocupant situació militar de la República –amb les tropes franquistes arribant a Vinaròs el 15 d'abril de 1938 i tallant el territori republicà en dos– afavorí un canvi de tàctica.

El moviment es tornà més agosarat: de les peticions per estendre de l'embargament a Itàlia i Alemanya s'anà passant a les crides a aixecar l'embargament contra l'Espanya republicana.⁴⁵⁹ La nova demanda trencava un tabú important: s'estava exigint una mesura que implicaria beneficis econòmics immediats per als odiats traficants i comerciants d'armes. I, malgrat això, el *lobby* prorepublicà no perdé suports significatius. Fins i tot la carismàtica i venerada líder pacifista Carrie Chapman Catt estava d'acord a reprendre la venda d'armes a Espanya.⁴⁶⁰

El 4 d'abril de 1938, vuit-centes dones d'ascendència espanyola, acompanyades per uns mil dos-cents amics i simpatitzants, arribaren a Washington amb un tren especial des de Nova

guerra pel mateix Franco amb la condecoració de l'Orde d'Isabel la Catòlica. "J.F. Thorning, Jesuit Teacher And Pastor, Dies in Maryland", *The New York Times*, 12 de març de 1985. pàg. B5.

⁴⁵⁸ «If the democratic nations allow Spain to be overrun by the fascists through their refusal to allow the legal Spanish government to buy and import arms to combat a military insurrection and fascist invasion then they will deserve whatever fate brings them.» Citat a SANDERS, David, "Ernest Hemingway's Spanish Civil War", *American Quarterly*, vol. XII, núm. 2, estiu de 1960, pàg. 139.

⁴⁵⁹ El març de 1938, la proporció de correu favorable a l'extensió de l'embargament doblava a la de l'aixecament. El maig del mateix any el Departament d'Estat rebé 149 cartes demanant l'extensió i 18.299 favorables a l'aixecament. TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish Civil War...*, pàg. 91.

⁴⁶⁰ FISCHER, Louis, *Men and politics...*, pàg. 473.

York. Desfilaren fins al Departament d'Estat i el Capitoli per demanar la derogació de l'embargament a l'exportació d'armes per als republicans espanyols. Mentrestant, a Nova York, deu mil persones es reuniren al Madison Square Garden per reclamar canvis en la legislació de neutralitat que incloguessin la distinció entre nació agressora i nació agredida. Un dels oradors, el doctor Harry F. Ward de la Union Theological Seminary, denuncià la política d'embargament contra l'Espanya republicana: «Serà un gran escàndol per a l'Administració si, de resultes de la no retirada l'embargament del president contra la venda d'armes a Espanya i la negativa a establir una prohibició d'exportar a Alemanya i Itàlia, es perd la causa de la democràcia a Europa Central i Occidental i, d'aquesta manera, queda encara més amenaçada en aquest hemisferi.»⁴⁶¹

El 27 d'abril, una delegació de líders religiosos, obrers i empresarials es reuní amb el *counselor* del Departament d'Estat, Robert Walton Moore, per demanar-li la fi de l'embargament. La delegació argumentà que l'activa intervenció d'Alemanya i Itàlia havia transformat la Guerra Civil Espanyola en un conflicte internacional. Moore els contestà que la qüestió estava en mans del Congrés. El mateix dia el president rebé una carta de quinze prestigiosos científics de la National Academy of Sciences, la majoria provinents de les universitats d'elit de la Costa Est i allunyats de l'activisme polític quotidià. La carta dels científics demanava al president Roosevelt que aixequés l'embargament com un acte «en defensa de la democràcia mundial i la llibertat americana.»⁴⁶²

L'estrena de la cèlebre pel·lícula *Blockade* també fou durant la primavera de 1938. El film, protagonitzat per Henry Fonda i amb guió del militant comunista John Howard Lawson, contenia un clar missatge polític contra l'aïllament diplomàtic de la República espanyola per part de les grans democràcies. Gràcies a la polèmica que l'acompanyà –pressions de les ambaixades alemanya i italiana, crides al boicot i prohibicions en nombroses ciutats i pobles nord-americans–, la pel·lícula assolí un gran impacte en l'audiència.⁴⁶³

⁴⁶¹ “Women In Capital Appeal For Loyalists”, *The New York Times*, 5 d'abril de 1938, pàg. 14; «Deep disgrace (...) will fall upon the Administration if, through failure to withdraw the President's embargo against the sale of arms to Spain and the refusal to lay a ban on exports to Germany and Italy, the cause of democracy in Central and Western Europe is lost and thereby further threatened in this hemisphere». “Peace Rally Hears Attack on Clergy”, *The New York Times*, 5 d'abril de 1938, pàg. 11.

⁴⁶² «in defense of world democracy and American freedom.» “U.S. Asked To End Loyalist Arms Ban”, *The New York Times*, 28 d'abril de 1938, pàg. 10.

⁴⁶³ REY, Marta, *Stars for Spain...*, pàg. 343-345.

Bona part de l'increment de l'oposició a la política espanyola de l'Administració Roosevelt es devia a un major interès general pel que succeïa a Espanya. Una altra part també s'explica pel canvi d'opinió d'antics partidaris de l'embargament d'armes. Després de gairebé dos anys de guerra, per a qualsevol persona mínimament informada en afers internacionals, resultava difícil negar que la política de l'Administració Roosevelt, independentment de la sinceritat de les seves intencions inicials, havia tingut uns efectes gens imparcials. L'embargament nord-americà d'armes havia contribuït a augmentar el desequilibri entre les forces de Franco, que rebien abundant i ininterrompuda ajuda militar dels seus aliats Hitler i Mussolini, i els republicans espanyols, destinataris d'una ajuda militar molt menor per part de la Unió Soviètica i Mèxic i, per tant, incapaços d'armar el seu exèrcit al nivell dels insurrectes per culpa de la negativa de les grans democràcies liberals a vendre'ls l'armament que necessitaven amb tanta desesperació. Tal com afirmà Taylor, «a finals de 1937 es va fer evident per a moltes persones que l'embargament d'armes a Espanya no era neutralitat, sinó tot el contrari, ja que perjudicava exclusivament el govern republicà».⁴⁶⁴

Aquesta era la línia d'argumentació d'una carta feta pública el febrer de 1938 i signada, entre d'altres, per l'exsecretari d'Estat amb l'Administració Hoover, Henry L. Stimson, l'exambaixador a l'Alemanya nazi, William Dodd, i el reconegut professor d'història de la Universitat de Harvard, Arthur M. Schlesinger. La carta constata que les premisses amb què s'havia iniciat l'embargament –que les potències feixistes imitarien l'exemple i aturarien el subministrament d'armes– s'havien revelat mancades de fonament. A més, els signants qüestionaven que el manteniment de relacions comercials normals amb un país reconegut pogués implicar un perill per a la pau als Estats Units: «La història del nostre país és plena d'exemples en què els Estats Units han mantingut relacions normals amb nacions que es batien en una guerra civil.»⁴⁶⁵

⁴⁶⁴ «by late 1937 it became apparent to many persons that the Spanish arms embargo was not neutrality, but the precise opposite, since it operated to the exclusive disadvantage of the Loyalist Government». TAYLOR, Foster Jay, *The United States and the Spanish...*, pàg. 168.

⁴⁶⁵ «The history of our country is full of instances in which the United States has continued normal relations with nations in the throes of civil war» «U.S. Urged To End Embargo On Spain», *The New York Times*, 16 de febrer de 1938. pàg. 1.

Quan es pensa en l'impacte de la Guerra Civil Espanyola en la política nord-americana, és fàcil imaginar-se les simpaties dels dos bàndols repartides en funció de la classe social, amb una esquerra obrerista mobilitzada, amb l'ajuda d'algunes estrelles cinematogràfiques, a favor de la causa republicana, mentre que els grans capitalistes petrolers corren a donar un suport immediat als generals insurrectes.

La imatge és parcialment certa i encaixa amb certs fenòmens i dades fonamentals del moment històric. Serveix, per exemple, per explicar bona part de la divisió de la comunitat d'immigrants espanyols als Estats Units. La Casa d'Espanya a Nova York, centre d'operacions dels simpatitzants de Franco a la gran metròpoli, estava formada principalment per pròspers empresaris i professionals d'èxit. La composició social d'aquest selecte club no canvià en tot el conflicte. L'intent d'atreure el sector obrer de la immigració espanyola fent córrer el rumor que s'organitzarien borses de treball fou en va.⁴⁶⁶

També és cert que, entre els nord-americans, el suport a Franco anava més enllà de la jerarquia catòlica i comptava amb una influència notable en certs cercles de negocis. A principis d'abril de 1938, l'organització empresarial National Foreign Trade Council insistí en la demanda de reconèixer el règim franquista com abans millor.⁴⁶⁷ El suport de Texaco fou decisiu i notori. És menys conegut l'activisme d'un membre de l'extrema dreta empresarial, Merwin K. Hart, que organitzà la plataforma profranquista American Union for Nationalist Spain, en la qual van confluïr molts membres de l'organització filofeixista nord-americana Christian Front. A més de la seva implicació en els esforços de propaganda profranquista als Estats Units –fins i tot en va escriure un llibre, *America, Look at Spain* (1939)– Hart va dedicar-se a defensar les causes més reaccionàries de l'època des d'un *lobby* empresarial anomenat New York State Economic Council. Entre les seves lluites, destaca la seva oposició als impostos sobre la renda, les lleis contra el treball infantil i el dret a vot de les persones beneficiàries d'ajuda social.⁴⁶⁸

⁴⁶⁶ REY, Marta, *Stars for Spain...*, pàg. 159.

⁴⁶⁷ TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 131.

⁴⁶⁸ “Merwin K. Hart of Birch Society”, *The New York Times*, 2 de desembre de 1962, pàg. 88; HART, Merwin Kimball, *America, look at Spain*, Nova York, P. J. Kenedy & sons, 1939.

Amb tot, el factor de classe va tenir un efecte menor al que se li atribueix normalment. La rellevància social i política dels signants de la carta de febrer de 1938 és una bona mostra que els partidaris d'aixecar l'embargament d'armes contra l'Espanya republicana no es limitaven als cercles d'obrers i intel·lectuals frontpopulistes, sinó que incloïen influents membres de l'elit política i diplomàtica nord-americana. Un gran capitalista financer pròxim a l'Administració Roosevelt, Bernard Baruch, féu una donació de 10.000 dòlars per a la Friends of the Abraham Lincoln Brigade per «fer tornar aquests nois a casa».⁴⁶⁹ Entre els solidaris amb la causa republicana, hi havia conservadors com l'estadista Henry L. Stimson i el prestigiós metge de la Harvard Medical School, Walter B. Cannon, consogre d'un altre professor de la mateixa universitat que, com Cannon, també era favorable a la revocació de l'embargament, l'historiador Shlesinger. La major part de la premsa econòmica, incloent-hi *The Wall Street Journal*, era contrària a l'embargament d'armes a Espanya. En l'altre extrem de la piràmide social, val a dir que, entre els amics de Franco, hi abundaven els catòlics urbans, majoritàriament de classe treballadora.

Per contra, cap direcció sindical apostà públicament per la solidaritat amb la República, tot i que el cap de la central sindical menys militant, William Green, de l'American Federation of Labor, signà manifestos, cosa que no va fer el líder de la Congress of Industrial Organizations, John L. Lewis, protagonista de l'efervescència sindical de la segona meitat dels anys trenta. Bon exemple del caràcter eminentment interclassista del moviment de solidaritat amb la causa republicana el trobem en aquest àcid retrat del periodista Eugene Lyons, antic corresponal del setmanari liberal *The Nation* a Moscou i una de les figures més destacades de l'anticomunisme intel·lectual de la Guerra Freda:

Ningú no ha calculat el nombre de festes “per la causa espanyola” que han tingut lloc durant aquests anys, però, sens dubte, van arribar a desenes de milers. Festes de *cocktail*, sessions de ruleta i *bridge*, festes de piscina i jardí, donacions de teatre, rifles, col·lectes de carrer, mítings de masses, petits sopars privats a cent dòlars el plat, balls, musicals (...). Hi havia festes de *cocktail* en àtics i mansions aristocràtiques, i festes nocturnes amb entrada de cinquanta centaus en cases de classe mitjana. (...) Per curiositat vaig assistir a un bon nombre de festes on es recollien fons per a Espanya. Una d'elles era en una ostentosa mansió a la franja de l'East River, en l'elegant barri de Manhattan. Tots els convidats anaven mudats i hi brillaven les joies. Quatre plantes atapeïdes amb l'elit social i literària de Nova York, fent girar la roda de la ruleta, jugant a *blackjack*, tirant els daus, comprant begudes, jugant al *bridge*, sorteiant quincalla... (...) En un apartament del West Side, els preus eren més barats,

⁴⁶⁹ «to get those boys back home» Robert D. Murphy a Cordell Hull, París, 8 d'agost de 1938, 852.2221/1131, *FRUS*, 1938, vol. I, pàg. 317.

els convidats vestien de paisà, però l'ambient no era menys estrafolari. Una gran gentada ballava amb la ràdio, bevien mal ponx per un quart de dòlar, lligaven pels racons, –tot per als republicans.⁴⁷⁰

En contra d'una idea vagament dominant, val a dir que les divisions polítiques i socials de la Guerra Civil Espanyola no es reproduïen de manera sistemàtica en la polèmica que generà el conflicte espanyol entre la població informada i políticament implicada dels Estats Units. Segons una enquesta, el 31% dels homes de negoci i un 41% dels professionals es declaraven partidaris de la República espanyola, mentre que, en el cas dels obrers, aquesta xifra descendia al 30% dels treballadors no qualificats, el 27% dels qualificats i, a baix de tot, el 25% dels aturats. El suport a la República espanyola també era més gran entre els seguidors del candidat presidencial dels republicans, Alf London, que no pas entre els votants del president Roosevelt. Evidentment, bona part d'aquesta aparent distorsió es devia al fet que els catòlics nord-americans donaven suport a Roosevelt i eren, alhora, una part significativa de la classe treballadora nacional.⁴⁷¹ Pel que fa als capitalistes, malgrat el suport obtingut a nivell individual i entre bona part dels seus òrgans d'expressió, val la pena recordar que, en el nivell institucional veritablement rellevant –el de la direcció de les grans empreses–, els franquistes es van veure afavorits per una innegable solidaritat de classe.⁴⁷²

⁴⁷⁰ «No one has estimated how many “Spanish cause” parties took place during these years, but without doubt they came to tens of thousands. Cocktail parties, bridge and roulette sessions, garden and swimming pool parties, theatre benefits, raffles, street collections, mass meetings, little private meetings at a hundred dollars a plate, dansants, musicales (...) There were cocktail parties in penthouses and aristocratic mansions, and fifty-cents-admission evenings in middle-class flats. (...) Out of curiosity I attended a number of Spanish fund-raising parties. One of them was in a swanky mansion on Manhattan's fashionable East River fringe. All the guests were in dress clothes and there was a shimmer of jewels. Four floors were jammed with New York's social and literary elite, spinning the roulette wheels, playing blackjack, shooting craps, buying drinks, playing bridge, raffling off trinkets... (...) In a West Side apartment the prices were cheaper, the guests in mufti, but the temper was not less bizarre. A great crowd danced to the radio, drank bad punch at a quarter a throw, made love in corners –all for the Loyalists.» LYONS, Eugene, *The Red Decade* (1941), Nova York, Arlington House, 1970, pàg. 281.

⁴⁷¹ PARRY, Hugh Jones, “The Spanish Civil War: A Study in American Public Opinion, Propaganda and Pressure Groups”, Tesi de doctorat, University of Southern California, 1949, pàg. 367-370. Citat a GUTTMANN, Allen, *The wound in the heart...*, pàg. 65. En aquest sentit, no deixa de ser interessant la posició de Baruch i Kennedy. Tots dos formen part del sector *business* i financer del Partit Demòcrata que havia restat fidel a l'Administració Roosevelt (a diferència d'Al Smith i Raskob, que van acabar a la Liberty League). Tots dos havien lluitat una batalla interna en contra de les propostes de fiscalitat progressiva que sorgeixen en el si de l'Administració. I, malgrat això, davant la Guerra Civil, tenien postures radicalment diferents. Sens dubte, en aquest cas el factor religiós fou decisiu. Baruch era jueu i Kennedy, catòlic. LEUCHTENBURG, William Edward, *Franklin D. Roosevelt and the New Deal...*, pàg. 260.

⁴⁷² El cas més cèlebre és el de l'actitud obertament profranquista de Texaco. És menys conegut que les autoritats franquistes obtingueren una part gens menyspreable del finançament de la guerra gràcies al comerç internacional amb els Estats Units, en una mesura que no hauria estat possible si no fos per les connexions empresarials i per la solidaritat de classe. Segons Whealey, durant la guerra, els franquistes comerciaren amb els

Un fet encara més significatiu és la pluralitat ideològica del suport nord-americà a la República espanyola, fins i tot a l'interior de l'elit. En el popular programa de ràdio *America's Town Meeting of the Air* es posà de manifest que el procés de convergència antiembargament havia aconseguit incloure grups que, en altres qüestions de política exterior, podien mantenir punts de vista molt diferenciats, fins i tot antagònics. En un programa de finals de 1938 dedicat a discutir la política de neutralitat, Raymond L. Buell, president de la Foreign Policy Association, i el senador Gerald P. Nye es posaren d'acord en el seu rebuig a l'embargament d'armes. Buell, ferm defensor de la política de seguretat col·lectiva, denuncià que l'embargament d'armes havia ajudat la causa de Hitler, Mussolini i Franco a Espanya i que, per tant, era injust i parcial. Per la seva banda, Nye, destacat unilateralista i bèstia negra dels partidaris de la seguretat col·lectiva, es mostrà d'acord amb Buell sobre la manca de neutralitat de l'embargament contra Espanya i proposà l'eliminació dels casos de guerra civil en la legislació de neutralitat. La posició de tots dos implicava una rectificació de l'actitud adoptada en el passat. Tant Buell com Nye havien estat donant suport a l'embargament d'armes contra Espanya en moments clau com l'agost de 1936 i el gener de 1937.⁴⁷³

Sens dubte, la creixent diversitat ideològica entre els partidaris nord-americans de la República espanyola resultava una arma de pressió molt efectiva. En un Congrés on les tesis unilateralistes tenien força, la nova postura antiembargament del senador Gerald P. Nye representava un notable guany en influència política. Per la seva banda, la feina tenaç de *lobbying* dels liberals wilsonians tenia el mèrit d'articular-se en el mateix llenguatge i tradició política que els personatges més influents del Departament d'Estat i de la Casa Blanca i, més important encara, de tenir-hi accés directe.

països de la lliura esterlina i el dòlar un total de 76 milions de dòlars, xifra que cobrí un 12% de les necessitats de comerç exterior de guerra dels militars insurrectes. Però l'ajuda dels capitalistes dels Estats Units i l'Imperi Britànic no es limità a això: «Much more than the \$76 million in direct Nationalist trade became involved in support of Franco's cause: foreign business interests afforded the Nationalists information about technology, logistics, sources of supply and traditional business procedures. This kind of aid may have surpassed in importance the actual money furnished to the Caudillo. Also, the Nationalists knew better than their Republican opponents where to buy supplies and, despite official non-recognition of their regime, they had the right image to get short-term credits.» WHEALEY, Robert, "How Franco Financed his War – Reconsidered"... , pàg. 145-146.

⁴⁷³ Fins i tot la tercera participant del debat, la pacifista Josephine Schain, presidenta del National Committee of the Cause and Cure on War, també es mostrà partidària d'esmenar la legislació de neutralitat vigent per tal de no repetir l'error que s'havia comès a Espanya contra els partidaris de la democràcia. STREET, Wolcott D. (editor), "Should Our Neutrality Law be Repealed or Revised?", *Town Meeting: Bulletin of America's Town Meeting of the Air*, 26 de desembre de 1938, vol. IV, núm. 7, pàg. 3-30.

El cert és que, a la primavera de 1938, la necessitat d'ajudar militarment la República espanyola formava part del consens de quasi totes les figures importants del liberalisme wilsonià. Aquest és el cas, sens dubte, de Hamilton Fish Armstrong, editor de *Foreign Affairs*, la revista de l'influent *think-tank* Council on Foreign Relations. A Armstrong el desesperava l'aparent indiferència de la majoria dels seus conciutadans «si l'antic Imperi d'Etiòpia és annexat per Itàlia (...) o si les Balears es converteixen de sobte en una base italiana a mig camí entre Marsella i Alger.»⁴⁷⁴

Per la seva banda, Raymond L. Buell es mostrà particularment actiu en els seus esforços per fer arribar el missatge prorepublicà als cercles decisoris de la política exterior estatunidenca. El 18 de març de 1938 escrigué a Hull per assenyalar-li que la legislació de neutralitat donava poders a Roosevelt per revocar la Proclamació de l'1 de maig de 1937, a través de la qual el president havia aplicat la nova legislació al cas espanyol. Per efectuar el canvi, el president hauria de considerar que les condicions que havien fet possible la proclamació havien canviat. Buell estava convençut que aquest era el cas i que, a més, la guerra a Espanya no amenaçava la seguretat ni la pau dels Estats Units. Hull negà els arguments de Buell. Segons el secretari d'Estat, el poder per aixecar l'embargament estava en mans del Congrés, ja que, fins i tot en cas de revocar la Proclamació de l'1 de maig de 1937, l'embargament seguiria vigent per la resolució congressual del 8 de gener de 1937. La confusió sobre quina branca del sistema polític nord-americà tenia les competències per cancel·lar l'embargament s'arrossegaria durant tot el 1938.⁴⁷⁵

⁴⁷⁴ «if the ancient Empire of Ethiopia is annexed by Italy (...) or if the Balearics suddenly become an Italian base midway between Marseilles and Algiers.» ARMSTRONG, Hamilton Fish, *"We or they" Two Worlds in Conflict*, Nova York, The Macmillan Company, 1937, pàg. 65-66.

⁴⁷⁵ "U.S. Not To Change Neutrality Policy", *The New York Times*, 23 de març de 1938. pàg. 1 i 6; Cordell Hull a Raymond Leslie Buell, 21 de març de 1938. Citat a *The Department of State Press Releases*, 26 de març de 1938, vol. XVIII, núm. 443, 26 de març de 1938, pàg. 398-399.

Breckinridge Long, sorprenent *lobbista* per a la causa republicana

Més impressionant encara fou la capacitat del *lobby* prorepublicà a Washington de fixar com a *lobbista* el destacat diplomàtic Breckinridge Long. El perfil de Long no encaixava en cap dels sectors que donaven suport a la causa republicana. No era progressista, ni aïllacionista, ni liberal internacionalista, ni, per descomptat, pacifista o frontpopulista. També és difícil encasellar-lo dins les categories del Departament d'Estat. Malgrat compartir el mateix origen social i haver estudiat a Princeton, no era exactament un diplomàtic de carrera, ni tampoc, a diferència del publicista Claude Bowers o del professor William Dodd, tampoc no era un nomenament polític o intel·lectual. La figura més propera a Long podria ser Joseph P. Kennedy –pare del futur president John F. Kennedy–, un altre patrici del Partit Demòcrata que devia la seva posició a les generoses contribucions econòmiques per a campanyes electorals.

De jove, Long havia fracassat en el seu intent de fer carrera com a advocat al seu estat natal, Missouri. Tampoc no tingué èxit quan el 1908 es presentà com a candidat demòcrata per a les eleccions legislatives a l'assemblea estatal. Gràcies al seu matrimoni amb una dona de l'alta societat el 1912, Long es pogué permetre dedicar la major part del seu temps a la política. Després d'una quantiosa donació per a la campanya de reelecció de Woodrow Wilson el 1916, l'any següent Long fou recompensat amb un nomenament polític de categoria: tercer secretari assistent d'Estat, encarregat de les qüestions fiscals i assumptes de l'Orient Llunyà. Wilsonià convençut, el 1920 es presentà al Senat fent campanya a favor de l'ingrés a la Societat de les Nacions i va perdre de nou. A finals de la dècada ho tornà a intentar i perdé per tercera vegada. Després de tants fracassos a les urnes, Long abandonà les seves aspiracions a un càrrec d'elecció popular. Quan els demòcrates tornaren a guanyar les eleccions presidencials, Roosevelt premià els seus esforços econòmics i polítics, i el nomenà ambaixador a Itàlia. Ocupà el càrrec des de 1933 a 1936, quan hagué de renunciar a causa d'una malaltia. Una de les seves accions més destacades fou desaconsellar el president Roosevelt l'aplicació de la legislació de neutralitat per la invasió italiana. Ho justificà pel paper d'Itàlia com a baluard contra la dominació soviètica d'Europa. Tot i que Long pretenia tornar a l'activitat diplomàtica poc després de la seva recuperació, Roosevelt no el tornà a

nomenar per ocupar un càrrec dins l'organigrama del Departament d'Estat fins al setembre de 1939.⁴⁷⁶

L'episodi de la carrera diplomàtica de Breckinridge Long que ha rebut un tractament historiogràfic més extens ha estat el seu decisiu paper en la negativa de l'Administració Roosevelt a auxiliar els refugiats jueus perseguits pel nazisme.⁴⁷⁷ També és notori el seu escàs sentit de solidaritat amb el vell aliat britànic. Quan França caigué en mans nazis, Long semblava disposat a abandonar els anglesos a la seva sort. Fins i tot quan el sentiment anglòfil de la majoria de membres del Departament d'Estat estava fent desaparèixer els últims rastres de l'era *appeasement*, Long, comentant el discurs presidencial de Charlottesville, deixà escrit: «Si no anem amb molt de compte, acabarem com a campions d'una causa derrotada... El col·lapse de França ha estat total. Pot ser que només faltin poques setmanes perquè Anglaterra es col·lapsi i Hitler imperi per tot el continent europeu.»⁴⁷⁸

Fou el mateix Breckinridge Long, però, qui dos anys abans, en el seu període de retir forçat de l'activitat diplomàtica, s'havia encarregat de transmetre als alts responsables del Departament d'Estat l'argumentari dels liberals wilsonians favorables a la República espanyola. El 24 de març de 1938, Long visità el president per parlar sobre el vincle entre la necessitat de cancel·lar l'embargament d'armes contra Espanya i els interessos estratègics dels Estats Units. Roosevelt el reenvià al secretari d'Estat, Cordell Hull. Al seu torn, Hull derivà Long a tres alts càrrecs, entre els quals hi havia Moffat. En l'última conversa, Long reconegué a Moffat que abans d'acudir al Departament d'Estat havia parlat amb les autoritats

⁴⁷⁶ GELLMAN, Irwin F., *Secret affairs: Franklin Roosevelt, Cordell Hull, and Sumner Welles*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1995, pàg. 231-232; LITTLE, Douglas, "Antibolshevism and American Foreign Policy, 1919-1939: The Diplomacy of Self-Delusion", *American Quarterly*, vol. XXXV, núm. 4, tardor de 1983, pàg. 385. Louis Fischer descriu així l'orgull amb què Long jutjava el seu paper en la crisi diplomàtica de 1935: «Breckinridge Long, the United States Ambassador in Rome, told me that he opposed the application of oil sanctions. He worked against their application. He submitted his views to Washington. And since the United States is one of the largest oil exporters, America's attitude would be decisive, for if one country continued to supply Italy, all would. On the day that the idea of oil sanctions was definitely shelved Mr. Long told me he was very happy because he had helped avert a European war.» FISCHER, Louis, *Men and politics...*, pàg. 331.

⁴⁷⁷ Sobre Breckinridge Long i el drama dels refugiats jueus: SNYDER, Mark F., *Breckinridge Long and the Jewish refugee crisis*, Tesi de Llicenciatura, Universitat de Harvard, 2003 i BREITMAN, Richard, *American refugee policy and European Jewry, 1933-1945*, Bloomington, Indiana University Press, 1987.

⁴⁷⁸ «If we are not very careful we are going to find ourselves the champions of a defeated cause... France has utterly collapsed. It may not be but a few weeks before England collapses and Hitler stands rampant across the continent of Europe.» Breckinridge Long MS. Diary, 13 de juny de 1940. Citat a LEUCHTENBURG, William Edward, *Franklin D. Roosevelt and the New Deal...*, pàg. 303.

diplomàtiques republicanes als Estats Units. Long entenia les complicades conseqüències polítiques d'una eventual derogació de l'embargament, però confiava que el Departament pogués trobar una manera de fer els ulls grossos amb els enviaments d'armes. Els alts càrrecs insistiren a assenyalar Capitol Hill com el centre de poder responsable de qualsevol canvi de política en la qüestió espanyola. Long se n'anà amb les mans buides.

Quatre dies més tard, aparegué un altre *lobbista* molt ben connectat a la Casa Blanca i gens sospitós d'esquerranisme: Donald Richberg, un influent membre de l'Administració durant el Primer *New Deal*, que a la segona dècada dels anys trenta ja se n'havia allunyat per adoptar posicions cada cop més proempresarials. Richberg lliurà un memoràndum al secretari privat – i fill– del president, James Roosevelt, juntament amb les galerades d'un article de John C. deWilde, intitulat “The Struggle in Spain”, que havia d'aparèixer a la revista *Foreign Policy Reports*. Un dels principals arguments del memoràndum era que la derogació de l'embargament harmonitzaria la política espanyola de l'Administració Roosevelt amb la xinesa. L'altre argument fort es referia al perill que una victòria franquista suposaria per a l'increment de la penetració feixista a l'Amèrica Llatina. Segons el memoràndum, els càlculs britànics sobre Espanya estarien erròniament basats en la confiança que Franco romandria independent d'Alemanya i Itàlia. En qualsevol cas, per als interessos estratègics nord-americans, la versemblança d'aquesta hipòtesi tampoc no seria gaire rellevant ja que, tant si Franco aconseguia romandre independent com si no, la causa de la democràcia a l'Amèrica Llatina perillava en cas de derrota republicana.⁴⁷⁹

Una setmana després de la seva visita, Long recordava la promesa de Hull. El secretari d'Estat li havia assegurat que l'embargament es podia revocar si ell rebia documentació suficient per demostrar la presumpta invasió italoalemanya d'Espanya: «Avui l'ambaixador espanyol li ha proporcionat una prova substancial de la suposada ‘invasió’ d'Espanya. Si és suficient o no, encara està per veure.»⁴⁸⁰

⁴⁷⁹ TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 129-130; DEWILDE, John, “The Struggle in Spain”, *Foreign Policy Reports*, 1 d'abril de 1938, vol. XIV, núm. 2., pàg. 14-24.

⁴⁸⁰ «The Spanish Ambassador today furnished him with substantial proof of alleged ‘invasion’ of Spain. Whether that is sufficient remains to be seen.» Breckinridge Long Diary, 1 d'abril de 1938. Citat a TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish Civil War...*, pàg. 93.

L'argumentari de Long i Richberg és indicatiu d'un fenomen molt important per entendre el moment d'expansió que experimentà el moviment nord-americà de solidaritat amb la democràcia espanyola, justament en un moment en què els avenços militars franquistes semblaven trencar definitivament l'equilibri entre els dos bàndols. Més que les denúncies legalistes sobre les violacions del dret internacional, l'argument veritablement efectiu per atreure l'interès dels liberals wilsonians i de la Casa Blanca era el vincle hipotètic entre una victòria franquista i el previsible i consegüent enfortiment de la presència de les potències feixistes europees a l'Hemisferi Occidental.

Pressió des de Capitol Hill

El *lobby* prorepublicà també manifestà la seva creixent influència a Capitol Hill. El mateix dia Moffat havia constatat en el seu diari que «la pressió organitzada de l'esquerra resulta inversemblant».⁴⁸¹ L'endemà, el 5 d'abril de 1938, a la Cambra de Representants, el congressista demòcrata Byron Scott de Califòrnia introduí una resolució per demanar la derogació de l'embargament d'armes a Espanya. Des del Senat, el membre més compromès amb la causa republicana tornà a ser Gerald P. Nye. El 2 de maig, Nye introduïa la *Senate Joint Resolution 288*, més coneguda com a Resolució Nye. L'objectiu de la resolució Nye era derogar l'embargament contra el govern de la República espanyola amb una condició: el tràfic d'armes amb l'Espanya republicana s'hauria de fer seguint el procediment *cash-and-carry*, és a dir, la transacció comercial havia de tenir lloc sense la implicació de vaixells nord-americans ni la concessió de crèdits. Nye partia de la premissa que la llei de neutralitat de 1937 ja atorgava al president el poder de cancel·lar l'embargament d'armes si creia que l'estat de guerra civil havia deixat d'existir o d'amenaçar la pau als Estats Units.⁴⁸² Segons el senador de Dakota del Nord, la resolució tractava de corregir una política fracassada, que no

⁴⁸¹ «the organized pressure of the Left Wing surpasses belief». Moffat Diaries, 4 d'abril de 1938. Citat a TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 131.

⁴⁸² *Congressional Record*, 75è Congrés, 3a Sessió, 5 d'abril de 1938, pàg. 4810 i *Congressional Record*, 75è Congrés, 3a Sessió, 2 de maig de 1938, pàg. 6030. TAYLOR, Foster Jay, *The United States and the Spanish...*, pàg. 172; *Congressional Record*, 75è Congrés, 3a Sessió, 2 de maig de 1938, pàg. 6017 i 6060. JONAS, Manfred, *Isolationism in America...*, pàg. 192.

havia aconseguit ser neutral. A més, Nye també volia posar fi a «la política de posar-se de peus com un gos ensinistrat cada cop que Anglaterra xiula».⁴⁸³

Com era habitual en casos com aquest, el senador per Nevada i president del Comitè de Relacions Exteriors del Senat, Key Pittman, preguntà al Departament d'Estat quina era la posició oficial de l'Administració davant la iniciativa del senador Nye. El 3 de maig de 1938, l'endemà de la introducció de la resolució al Senat, Robert Walton Moore es reuní amb tres altres alts càrrecs del Departament, Joseph Green, James C. Dunn i Green H. Hackworth. Hores més tard, Moore comunicà a Hull l'acord majoritari assolit en la reunió anterior: el secretari d'Estat podia contestar a la pregunta del senador Pittman afirmant que no tenia objeccions a la resolució Nye.⁴⁸⁴ El 4 de maig, Hull es reuní amb els seus consellers. La majoria dels presents eren partidaris de comunicar ràpidament al senador Pittman que el Departament d'Estat no era favorable ni contrari a l'aprovació de la Resolució Nye, però que, en cas de seguir endavant, caldria estendre la proposta de la resolució a tots dos bàndols, republicans i franquistes. Hull, en canvi, preferia donar-se més temps i trucà a Pittman per dir-li que necessitava «dos o tres dies» per lliurar una resposta.⁴⁸⁵

A l'ofensiva de Nye al Senat, se li sumà la pressió de les grans plomes del liberalisme nord-americà. En comptes de seguir una tàctica de persuasió amistosa, alguns s'inclinaren per l'ús d'una crítica ferotge i intimidadora. Tal com recordaria unes setmanes més tard l'intel·lectual frontpopulista Max Lerner, entre les principals figures del Departament d'Estat, a James C. Dunn era a qui se li suposava una major resistència a la revocació de l'embargament:

Dunn ha estat sempre el blanc principal dels atacs contra els “feixistes” del Departament d'Estat. És un dels protegits de Hull, que el va conèixer col·locant targetes amb noms com a cap de protocol, i l'anà promovent fins que esdevingué assessor polític. La premsa havia informat que la seva esposa, membre de la família Armour i una catòlica conversa, era obertament antirepublicana, i Dunn era sospitós de compartir la seva convicció.⁴⁸⁶

⁴⁸³ «the policy of coming to heel like a well trained dog every time England whistles» Citat a COLE, Wayne S., *Senator Gerald P. Nye and American foreign relations*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1962, pàg. 113-114.

⁴⁸⁴ TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 131-132.

⁴⁸⁵ «two or three days» Moffat Diaries, 4 de maig, 1938. Citat a TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 131.

⁴⁸⁶ «Dunn has always been the chief target of the attacks on State Department “fascists.” He is a favorite of Hull, who found him arranging place cards as chief of protocol, and stepped him up until he became political adviser.

L'atac més decisiu i despietat fou, però, per a Robert Walton Moore. En un article sagnant, publicat el mateix 4 de maig, el periodista Drew Pearson havia criticat durament el seu paper en la llei espanyola de gener de 1937: «(...) tot el mapa d'Europa pot haver estat canviat per les ambicions d'un vell.»⁴⁸⁷ Per extensió, l'article també responsabilitzava els diplomàtics de carrera del Departament d'Estat com la veritable força que bloquejava els intents de revocar l'embargament d'armes contra Espanya. Segons el privilegiat testimoni de Pierrepont Moffat, Drew Pearson hauria obtingut el material confidencial per a l'article gràcies a l'ajuda de Breckinridge Long.⁴⁸⁸

Els atacs contra Dunn i Moore eren parcialment injustos. És cert que Moore exercí un paper important en la negociació per a la legalització de l'embargament d'armes el gener de 1937 i que, gràcies al consell de Moore, Roosevelt havia cedit les competències de l'embargament, almenys fins a la Proclamació de l'1 de maig. També és veritat que Dunn, que acabaria com a ambaixador a l'Espanya franquista en els decisius anys 1953 a 1955, tenia una clara simpatia pel bàndol franquista ja des dels anys de la guerra. Malgrat tractar-se d'un representant que no estava oficialment reconegut pel govern nord-americà, Dunn es reunia informalment i amb periodicitat setmanal amb Juan Francisco de Cárdenas, en aquell moment un mer agent del militars insurrectes espanyols als Estats Units.⁴⁸⁹ I, amb tot, com hem vist abans, tant Dunn com Moore havien estat d'acord en la reunió del 3 de maig a no oposar-se a la Resolució Nye per aixecar l'embargament d'armes contra Espanya.

Els atacs contra Moore feriren la sensibilitat i l'orgull del vell diplomàtic. Moore, visiblement enrabiada amb Pearson, es reuní amb Hull, a qui comunicà les seves ganes de tenir un cara a cara amb el periodista. Moore també s'oferí com a cap de turc per justificar un canvi en la política espanyola de l'Administració Roosevelt: «Etic plenament disposat a suportar

His wife, a member of the Armour family and a converted Catholic, had been reported in the press as being openly anti-Loyalist, and Dunn was suspected of sharing her persuasion.» LERNER, Max, "Behind Hull's Embargo", *The Nation*, 28 de maig de 1938, vol. CXLVI, núm. 22, pàg. 608.

⁴⁸⁷ «(...) the whole map of Europe may have been changed by the ambitions of one old man.» Moffat Diary, 2-4 de maig de 1938. Citat a TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish Civil War...*, pàg. 96.

⁴⁸⁸ TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 132.

⁴⁸⁹ REY, Marta, *Stars for Spain...*, pàg. 154.

qualsevol sentiment d'odi lligat a l'acusació que sóc el responsable de la línia seguida pel nostre govern i que tenia la seva desaprovació i que representa l'error més colossal de l'Administració i que pot tenir l'efecte de canviar el mapa d'Europa.»⁴⁹⁰ Per les paraules de Moore, per l'actitud de Dunn –contrària a les seves simpaties– i per la necessitat de Hull de donar-se uns dies per poder respondre a Pittman, tot fa pensar que el Departament d'Estat possiblement s'estava preparant per acceptar –a contracor– un canvi impulsat des del número 1600 de l'Avinguda Pennsilvània.

***The New York Times* anuncia l'imminent fi de l'embargament**

El 5 de maig de 1938, a la primera pàgina de *The New York Times*, hi apareixia un titular sorprenent: “Roosevelt dóna suport a l'aixecament de l'embargament d'armes a Espanya. El Congrés està d'acord que no funciona”. L'article donava per fet que l'Administració Roosevelt havia decidit donar suport a la resolució presentada el 2 de maig per Gerald P. Nye. Segons *The New York Times*, la resolució podria ser esmenada de tal manera que el Congrés es limités a delegar en el president el poder de decisió sobre l'embargament d'armes a Espanya, sense suggerir-li cap canvi concret. En aquest cas, segons especulava el diari, el més probable era que el president estengués la derogació de l'embargament a tots dos bàndols, conscient que per als franquistes, ben proveïts per Alemanya i Itàlia, la mesura tindria un efecte pràctic marginal. L'article assenyalava l'aparent ironia provocada pel fet que eren justament destacats *aïllacionistes* els que estaven liderant l'esforç congressional per aixecar l'embargament a Espanya, cosa que s'atribuïa a l'impuls sentimental d'aquells congressistes que percebien que els republicans espanyols estaven «lluitant una batalla per la democràcia». També es feia referència a les implicacions d'una eventual aprovació de la Resolució Nye en el marc de la legislació de neutralitat: el nou gir comportaria el retorn a la

⁴⁹⁰ «(I am) perfectly willing to bear any odium attached to the charge that I brought about the course taken by our Government and that it had your disapproval and represents the major blunder of the Administration and may have the effect of changing the map of Europe» R. Walton Moore a Cordell Hull, 5 de maig de 1938, Moore Papers, box 19, “Spanish Revolution”. Citat a TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish Civil War...*, pàg. 97.

tradicional política de defensa dels drets dels neutrals sota el dret internacional i d'aplicació d'aquests drets en les relacions amb els governs amics.⁴⁹¹

Aquest possible retorn a la política tradicional de neutralitat dels Estats Units era justament l'aspecte que emfatitzava un article de la influent periodista Dorothy Thompson, publicat el 6 de maig a *The Boston Globe*. Thompson constata el pànic dels amics de Franco als Estats Units davant la possibilitat del final de l'embargament d'armes contra l'Espanya republicana. La periodista defensava que la derogació de l'embargament no s'havia de fer per solidaritat amb els republicans espanyols, sinó perquè els Estats Units no havien de permetre «l'ús d'una anomenada Llei de Neutralitat com a instrument de política nacional per a Anglaterra, Itàlia i Alemanya». Per Thompson, la nova posició contribuiria a apropar els Estats Units a una política de major neutralitat. Amb la fi de l'embargament contra Espanya «ens limitem a tornar al principi que com a poder sobirà comerciarem allà on trobem clients, i retirarem aquest comerç només si els nostres propis interessos ens porten a pensar que és assenyat de fer-ho.»⁴⁹²

Mentrestant, al Departament d'Estat, Cordell Hull accelerà les consultes per preparar la resposta de l'Administració a la pregunta del senador Pittman. El 5 de maig Hull demanà al nou ambaixador a Londres, Joseph P. Kennedy, un informe telegràfic sobre l'activitat i les perspectives d'èxit del Comitè de No Intervenció des de novembre de 1937.⁴⁹³

L'endemà Hull envià un telegrama similar a Bullit, on es posava especial èmfasi en la confirmació de les notícies aparegudes sobre la presumpta decisió de França de «tornar a imposar un control internacional al llarg de la frontera francoespanyola» tan bon punt arribessin dues comissions a Espanya per supervisar la retirada de «voluntaris estrangers»

⁴⁹¹ «a battle for democracy» “Roosevelt Backs Lifting Arms Embargo on Spain; Congress Agrees It Fails”, *The New York Times*, 5 de maig de 1938, pàg. 1.

⁴⁹² «to use a so-called Neutrality act as an instrument of national policy for England, Italy and Germany» (...) «we are merely going back to the principle that as a sovereign Power we will trade wherever we find customers, and withdraw that trade only if our own interests seem to indicate that it is wisdom to do so.» THOMPSON, Dorothy, “The Embargo Against Loyalist Spain”, *Daily Boston Globe*, 6 de maig de 1938, pàg. 22.

⁴⁹³ Cordell Hull a Joseph P. Kennedy, Washington DC, 5 de maig de 1938, 852.24/020a: Telegram, *FRUS*, 1938, vol. I, pàg. 183-184.

d'Espanya.⁴⁹⁴ El 7 de maig Bullit confirmà les informacions sobre el proper tancament de la frontera pirinenca.⁴⁹⁵

El 9 de maig, l'ambaixador Kennedy informava sobre les trifulgues del Comitè de No Intervenció amb relació als plans de retirada de soldats estrangers, remarcant que, segons fonts confidencials britàniques «en realitat els francesos són els que han posat més dificultats». La conclusió del seu informe ens recorda que, a la primavera de 1938, l'apaivagament encara era lluny de sonar com una paraula tabú, especialment per a l'ambaixador Kennedy: «Amb tots els seus defectes la no intervenció ha contribuït a la preservació de la pau a Europa. La solució del problema espanyol sembla que és un requisit previ essencial per a qualsevol pla d'apaivagament general europeu. La injecció de qualsevol nou factor en aquesta situació ja de per si sobrecarregada i delicada, podria tenir conseqüències de llarg abast.»⁴⁹⁶

El següent pas de Cordell Hull fou fer front, cara a cara, a les pressions dels periodistes prorepublicans. En una roda de premsa celebrada el 6 de maig, Hull mantingué un enfrontament dialèctic amb Drew Pearson, el periodista que havia assenyalat a Robert Walton Moore com a principal responsable de la política espanyola de l'Administració Roosevelt. El secretari Hull defensà l'actuació de Moore i assegurà que, en contra del que s'havia publicat, els fonaments de la política d'embargament d'armes contra Espanya havien estat obra col·lectiva del president Roosevelt, William Phillips i ell mateix. També suggerí que les acusacions de filofeixisme contra els seus subordinats constituïen un delictes de calúmnia. Un fet inusual de la roda de premsa –i probablement bona mostra de la seva voluntat de desacreditar Drew Pearson–, fou que Hull permeté la publicació d'una transcripció.⁴⁹⁷ El 8 de

⁴⁹⁴ «reimpose international control along the Franco-Spanish frontier» (...) «foreign volunteers» Cordell Hull a William C. Bullit, Washington DC, 6 de maig de 1938, 852.24/625a: Telegram, *FRUS*, 1938, vol. I, pàg. 184.

⁴⁹⁵ William C. Bullit a Cordell Hull, París, 7 de maig de 1938, 852.00/7868: Telegram, *FRUS*, 1938, vol. I, pàg. 185.

⁴⁹⁶ «the French have made actually more difficulties than anyone else» (...) «With all its faults non-intervention has contributed towards the preservation of peace in Europe. Settlement of the Spanish problem would seem to be an essential prerequisite to any scheme for general European appeasement. The injection of any new factor into this already overcharged and delicate situation, might have far-reaching consequences.» Joseph P. Kennedy a Cordell Hull, Londres, 9 de maig de 1938, 852.24/631: Telegram, *FRUS*, 1938, vol. I, pàg. 190 i 192.

⁴⁹⁷ «Hull Clashes With a Columnist On Arms Exports to Germany», *The New York Times*, 7 de maig de 1938, pàg. 1; «Transcript of Press Conference at Which Hull Criticized Reporters», *The New York Times*, 7 de maig de 1938, pàg. 6.

maig, dos dies després de la roda de premsa, Breckinridge Long lamentà en el seu diari el caràcter contraproductiu de les virulentes invectives de Pearson contra els caps del Departament d'Estat.⁴⁹⁸

En aquells mateixos dies, Cordell Hull rebé notícies tranquil·litzadores des del front congressional. Key Pittman informà Hull que la pressió per cancel·lar l'embargament d'armes es limitava als senadors aïllacionistes Nye i Borah. També li féu saber que el Comitè de Relacions Exteriors del Senat seguiria les instruccions presidencials.⁴⁹⁹

El 10 de maig els editorialistes de *The New York Times* assenyalaren un dels grans arguments per aixecar l'embargament, sense deixar de mostrar certa comprensió cap a l'actitud seguida per la Casa Blanca fins aleshores. Fos quina fos la intenció original de l'Administració Roosevelt i del Congrés, després de gairebé dos anys d'haver iniciat l'embargament, calia jutjar la política seguida fins aleshores a partir dels seus efectes. L'augment de l'agitació per canviar la política cap a Espanya demostrava, segons *The New York Times*, les vergonyoses conseqüències d'una política de neutralitat que no rutllava: «A hores d'ara és bastant obvi que la Llei de Neutralitat no ens manté neutrals.» L'aplicació de les lleis de neutralitat «(...) en els conflictes espanyol i etiòp, han servit per ajudar un antagonista contra l'altre.»⁵⁰⁰

L'11 de maig la Resolució Nye rebé un petita empenta des de Ginebra. A la Societat de les Nacions, Álvarez del Vayo denuncià el recent acord italo-britànic del 16 d'abril com una legalització de la intervenció militar italiana a Espanya. Del Vayo demanà que s'investiguessin les acusacions del govern republicà espanyol sobre la intervenció estrangera en suport als militars insurrectes. El diplomàtic espanyol també exigí que es restaurassin els principis de dret internacional que garantien el dret a la compra d'armes als governs legalment constituïts mentre el negaven per als líders d'una rebel·lió interna. La delegació espanyola aconseguí un modest triomf diplomàtic en allargar la discussió sobre la seva proposta més enllà de la sessió de l'11 de maig. Segons el periodista Clarence K. Streit, la

⁴⁹⁸ TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish Civil War...*, pàg. 97.

⁴⁹⁹ TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 138-139.

⁵⁰⁰ «embarrassing consequences» (...) «It is fairly obvious by now that the Neutrality Act does not keep us neutral. Where the present bill and the preceding legislation to the same end have been applied, in the Ethiopian and Spanish conflicts, they have served to aid one antagonist against the other.» “Embargoes and Neutrality”, *The New York Times*, 10 de maig de 1938, pàg. 20.

reacció de Lord Halifax davant l'ajornament de la discussió evidenciava els temors de la diplomàcia britànica:

(...) L'ampla boca de Lord Halifax s'aprimà en una línia recta i la seva mà va arrugar nerviosament un full de paper. El *Señor Álvarez del Vayo* havia guanyat temps perquè l'opinió pública reaccionés a Londres, París, i –un lloc que la delegació britànica tem per sobre de tot– a Washington, on la Resolució Nye, redactada per fer exactament el que Álvarez del Vayo demana a la Societat de les Nacions de fer, plana sobre el Congrés.⁵⁰¹

El mateix 11 de maig Cordell Hull féu arribar al president, que acabava de tornar del seu viatge pel Carib, l'esborrany definitiu sobre la posició oficial de l'Administració davant la Resolució Nye. L'endemà Roosevelt donà la seva aprovació. El 13 de maig es féu pública la resposta de l'Administració a la consulta del Comitè de Relacions Exteriors del Senat. La carta manifestava una rotunda oposició als intents d'aixecar l'embargament contra l'Espanya republicana. Fins i tot en cas que es decidís estendre el comerç d'armes a tots dos bàndols, afirmava Hull, «encara ens sotmetria a riscos innecessaris que fins ara hem evitat». El comitè senatorial seguí la recomanació de Hull i acordà posposar la llei per disset vots a favor i un en contra.⁵⁰²

Maig del 38, la gran cruïlla històrica

La publicació de l'article d'Arthur Krock del 5 de maig de 1938, donant per fet el suport de l'Administració Roosevelt a la Resolució Nye, representa el punt àlgid de les esperances republicanes als Estats Units. Tot i la prudència habitual de *The New York Times*, la notícia

⁵⁰¹ «Lord Halifax broad mouth thinned its straight line and his hand nervously crushed a piece of paper. Señor Alvarez del Vayo had gained time for public opinion to react in London, Paris, and –a place that the British delegation fears most of all– Washington, where the Nye resolution, to do exactly what Alvarez del Vayo asks the League to do, looms in Congress.» STREIT, Clarence K., “Britain Is Checked By Spain At Geneva”, *The New York Times*, 12 de maig de 1938, pàg. 1 i 6.

⁵⁰² «would still subject us to unnecessary risks we have so far avoided» Cordell Hull a Franklin D. Roosevelt, 10 de maig de 1938, *FDR and FA*, vol. X, pàg. 70-75; Moffat diary, 13 de maig de 1938. TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish Civil War...*, pàg. 102.

no s'acabà confirmant. L'espectacular titular quedà, doncs, reduït a un miratge, a una mera victòria de paper per als amics nord-americans de la República. El cert és que, durant uns dies, els seguidors informats de la política exterior nord-americana tenien motius per pensar que, molt probablement, els Estats Units reprendria el comerç d'armes amb la República espanyola. Fins i tot un alt diplomàtic com J. Pierrepont Moffat, membre destacat de l'anomenat sector "realista" del Departament d'Estat –i, per tant, contrari a la revocació de l'embargament–, pronosticà que la Resolució Nye seria aprovada per una aclaparadora majoria a Capitol Hill.⁵⁰³

Sembla clar que a la primavera de 1938 Roosevelt havia assumit que una victòria militar del bàndol republicà resultava preferible per als interessos estratègics nord-americans. En una reunió entre De los Ríos i Roosevelt de principis de març de 1938, el president prometé a l'ambaixador espanyol que donaria directrius per tal de no obstaculitzar l'exportació d'armes a França, sense importar la destinació final. De los Ríos n'informà confidencialment a un alt diplomàtic de l'ambaixada soviètica a Washington, a qui també explicà que Roosevelt havia formulat una promesa similar a Francisco Castillo Nájera, l'ambaixador mexicà.⁵⁰⁴ Les promeses de Roosevelt s'acabaren concretant en l'aprovació que donà al seu cunyat per dur a terme una venda encoberta d'armes per als republicans espanyols a través de França. El suport del president, però, es mantingué en la clandestinitat i no fou prou consistent per enviar ordres concretes al Departament d'Estat que assegurassin l'èxit de l'operació.⁵⁰⁵

En qualsevol cas, més enllà de preferències personals o de l'encoratjament a fallits plans encoberts, el que és històricament rellevant és que Roosevelt no donà suport a la Resolució Nye. Quins són, doncs, els motius que van impedir que la portada de *The New York Times* del 5 de maig de 1938 s'acabés fent realitat?

Els contemporanis tenien explicacions diverses. Segons el secretari del Tresor Henry Morgenthau Jr., les reticències del president a canviar la política espanyola responien al desig

⁵⁰³ TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish Civil War...*, pàg. 93.

⁵⁰⁴ Konstantin Umansky a Maxim Maximovich Litvinov, Washington DC, 14 d'abril de 1938. RADOSH, Ronald, HABECK, Mary R. i SEVOSTIANOV, Grigory (editors), *Spain betrayed: the Soviet Union in the Spanish Civil War*, New Haven, Yale University Press, 2001, pàg. 428-429.

⁵⁰⁵ TIERNEY, Dominic, "Franklin D. Roosevelt and Covert Aid to the Loyalists in the Spanish Civil War, 1936-39", *Journal of Contemporary History*, vol. XXXIX, núm. 3, juliol de 2004, pàg. 299-313.

de no contrariar Cordell Hull. Sens dubte, el secretari d'Estat era una figura popular i respectada dins el Partit Demòcrata, d'origen meridional i, per tant, molt útil per a les batalles presidencials al Congrés.⁵⁰⁶

En canvi, segons Breckinridge Long, el fracàs s'explicaria pel sectarisme del senador Gerald P. Nye, que no volia permetre que el president aprofités la fi de l'embargament d'armes contra Espanya per aconseguir canvis en la legislació de neutralitat que donés més marge de maniobra per al poder executiu. Long estava convençut que la Resolució Nye hauria tingut més probabilitats d'èxit si la seva formulació no hagués estat tan específicament dissenyada per a Espanya i tan partidàriament esbiaixada a favor de la República. En efecte, la proposta de Nye només pretenia aixecar l'embargament per al bàndol republicà espanyol i no obria la porta a una reforma general de la legislació de la neutralitat. El diplomàtic nord-americà lamentava que Nye no havia fet cas d'un esborrany de resolució redactat pel mateix Long, que hauria esmenat la Llei de Neutralitat amb l'eliminació de les parts referides als «conflictes civils» i hauria exigint que el transport comercial es fes amb vaixells que no fossin de propietat nord-americana. En canvi, per a desesperació de Long, la resolució de Nye:

no era la meua resolució. Ell la va canviar a l'últim moment i la va redactar de tal manera que només fa referència a Espanya, no a la llei de neutralitat general, i proposa que s'autoritzi el president a revocar l'embargament, en lloc de derogar les disposicions de la llei sobre les quals es recolzava l'embargament. En altres paraules, ell la va canviar per al [seu] propi propòsit polític partidista de col·locar el president en la posició d'actuar amb decisió i d'entomar tots els atacs opositors –d'aguantar tot el pes de la culpa i de l'oposició–, mentre que, en canvi, amb la derogació de les parts de la Llei de Neutralitat que fan referència a les guerres civils, amb tots els sectors polítics cooperant, es compartiria la responsabilitat.⁵⁰⁷

Per a un contemporani ben informat de l'època com W. T. Stone, membre del personal investigador de la Foreign Policy Association, l'episodi de maig de 1938 revelava fins a quin punt la política espanyola de l'Administració Roosevelt seguia actuant en funció de la

⁵⁰⁶ TAYLOR, Foster Jay, *The United States and the Spanish...*, pàg. 185.

⁵⁰⁷ «was not my resolution. He changed it the last moment and he phrased it that it applies only to Spain –not to the general neutrality law; –and proposes to authorize the President to revoke the embargo–instead of repealing the provisions of law on which the embargo rested. In other words, he changed it to [his] own political partisan purpose to place the President in the position of acting affirmatively and to take all the opposition attacks –to bear the brunt of the blame and opposition– whereas a repeal of the civil war parts of the Neutrality Act, with all political parties cooperating, would share responsibility.» Breckinridge Long Diary, 8 de maig de 1938. Citat a TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish Civil War...*, pàg. 98-99.

direcció i els girs de la diplomàcia britànica. Encara a la primavera de 1938, Roosevelt es negava a seguir una política diferent de la de França i, especialment, de la Gran Bretanya. En altres paraules, la versió nord-americana de la política d'*appeasement* seguia vigent. Val la pena recordar que la resposta nord-americana a l'*Anschluss* de març de 1938 fou relativament cordial. De manera indirecta, es reconegué la incorporació d'Àustria a Alemanya. Es tancà l'ambaixada nord-americana a Viena i s'obrí un consolat general. El malestar amb l'annexió d'Àustria es limità a exigir al Tercer Reich que assumís el deute austríac.⁵⁰⁸

Més decisiu encara per al cas espanyol, Roosevelt donà una mesurada aprovació pública a l'acord entre Londres i Roma del 16 d'abril de 1938, que consagrà el reconeixement britànic a la conquesta d'Etiòpia.⁵⁰⁹ La sortida d'Eden del gabinet britànic, amb el consegüent reforçament de la doctrina d'*appeasement*, explicaria la negativa de Roosevelt i Hull a ajudar la República espanyola. Segons W. T. Stone, la carta de Hull a Pittman «(...) és entesa per la majoria dels observadors polítics de Washington com un clar indicatiu que el gir en la política britànica ha forçat un gir similar aquí.»⁵¹⁰ La idea d'un gir vinculat a l'acord angloitalià del 16 d'abril també explicaria les altes expectatives dels amics nord-americans de la República espanyola durant els mesos de març i abril, gràcies a l'obtenció de filtracions que indicaven un canvi de parer a la Casa Blanca.⁵¹¹

⁵⁰⁸ OFFNER, Arnold A., *American appeasement...*, pàg. 238-239.

⁵⁰⁹ La declaració oficial del president Roosevelt fou la següent: «As this Government has on frequent occasions made it clear, the United States, in advocating the maintenance of International law and order, believes in the promotion of world peace through the friendly solution by peaceful negotiation between nations of controversies which may arise between them. It has also urged the promotion of peace through the finding of means for economic appeasement. It does not attempt to pass upon the political features of acords such as that recently reached between Great Britain and Italy, but this Government has seen the conclusion of an agreement with sympathetic interest because it is proof of the value of peaceful negotiations.» “Statement by the president Roosevelt, April 19, 1938”, *Documents on American Foreign Relations 1938-1939*, Boston, World Peace Foundation, 1939, pàg. 276.

⁵¹⁰ «(...) is accepted by most Washington observers as a plain indication that the reversal in British policy has forced a similar reversal here.» STONE, W.T., “Behind the Spanish Embargo”, *Foreign Policy Bulletin*, vol. XVII, núm. 30, 20 de maig de 1938, pàg. 3.

⁵¹¹ El mateix mes d'abril Bowers rebé un telegrama de Jay Allen: «Great White Father [Roosevelt] gave inimation of concrete execution our action Stop This possible legally by proclamation that civil war no longer exists.» SEHLINGER, Peter J. i HAMILTON, Holman, *Spokesman for democracy...*, pàg. 198-199.

Una causa militar aparentment perduda

Un altre factor rellevant que explica la derrota de la Resolució Nye fou l'evolució de la situació militar a Espanya. El mateix Long entenia que la delicada situació militar de la República era un dels principals obstacles per aconseguir aixecar l'embargament. Així ho deixa escrit el 10 d'abril de 1938, poques setmanes després de la seva visita al Departament d'Estat.⁵¹²

Ja fos per convicció sincera o per necessitat de racionalitzar la seva política, Roosevelt sempre tingué present el precedent de la captura del *Mar Cantàbrico* a mans dels franquistes. El 20 d'abril de 1938, en una roda de premsa, expressà als periodistes la seva visió sobre els intents d'aixecar l'embargament d'armes contra Espanya. Roosevelt reconeixia *off the record* que la rigidesa de la llei de neutralitat a vegades implicava comportaments gens neutrals, però defensava que, justament en el cas concret d'Espanya, la llei permetia una actitud imparcial. Fins i tot en les esclatxes per on es violava la llei, Roosevelt considerava que els efectes contribuïen a la neutralitat dels Estats Units en el conflicte: «Tal com està la situació avui, hi ha bombes i municions de diversos tipus que sens dubte van des d'aquí a través d'Alemanya o Holanda o Bèlgica o Anglaterra, sortint d'aquí i d'allà i sent reenviades, sense el nostre coneixement, però evidentment tenim un cert convenciment que van d'allà a Franco.» Roosevelt també confessà als periodistes que ell era plenament conscient de l'obtenció d'armes nord-americanes per part del govern de Barcelona a través de França. En canvi, en cas contrari, si s'aixequés l'embargament, s'acabaria la neutralitat americana ja que les forces franquistes, gràcies al seu domini sobre la mar, monopolitzarien la recepció d'enviaments directes de municions des dels Estats Units. Per Roosevelt, els impulsors de la iniciativa per aixecar l'embargament: «per descomptat mai no ho han analitzat detalladament.»⁵¹³

⁵¹² TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish Civil War...*, pàg. 93.

⁵¹³ «As the situation is today, undoubtedly there are bombs and munitions of various kinds going from here via Germany or Holland or Belgium or even England, going out from here to there and being reshipped, without our knowledge, but of course we have a pretty good guess that they are going from there to Franco.» (...) «of course they have never thought the thing through.» “A Special Press Conference with Members of the Associated Church Press”, Washington DC, 20 d'abril de 1938. *PPA of FDR*, vol. 1938 (The Continuing Struggle for Liberalism), pàg. 252-253.

El 10 de maig de 1938, quan Roosevelt li comunicà al senador Borah la seva oposició a la derogació de l'embargament, el president articulà la seva oposició basant-se en tres arguments: les armes acabarien en mans feixistes, la causa republicana estava militarment perduda i la derogació de l'embargament interferiria amb la política de França i la Gran Bretanya.⁵¹⁴

Conscient de la desconfiança dels nord-americans en la capacitat militar de la República, la diplomàcia republicana no s'estalvià esforços per tal de modificar aquesta percepció. El 3 d'abril de 1938, Álvarez del Vayo visità el *counselor* de l'ambaixada americana a Barcelona, Walter C. Thurston, per tal de comunicar-li que el govern republicà encara podia mantenir la lluita durant molts mesos. El polític espanyol afirmà haver estat informat de la favorable disposició del president estatunidenc i del secretari d'Estat a satisfer les demandes del moviment que exigia la derogació de l'embargament. Del Vayo també sabia que Cordell Hull considerava que es tractaria d'un canvi fútil, atesa l'aparent situació desesperada dels republicans. El polític socialista assegurà que en grans ciutats com ara Madrid, València, Albacete i Ciudad Real l'ànim de les tropes republicanes era elevat, així com la seva determinació a lluitar fins a la victòria. A més, Companys estava animant els catalans a resistir. La resistència dels republicans podria durar, com a mínim, tres o quatre mesos. Per aquests motius, Del Vayo demanava un canvi en la política espanyola de l'Administració Roosevelt que permetés al govern reconegut d'Espanya la compra d'armes per a la seva defensa.

A més de transmetre el parer d'Alvárez del Vayo, Thurston inclogué l'opinió de l'ambaixada nord-americana a Barcelona. Segons l'agregat militar, les forces franquistes tenien la victòria assegurada en qüestió de setmanes. D'altra banda, el mateix Thurston advertia sobre l'enorme transcendència que podia tenir un canvi en la política espanyola de l'Administració Roosevelt. A part de l'arribada de material bèl·lic, l'efecte psicològic seria incalculable i fins i tot podia alterar el resultat de la guerra. Ara bé, Thurston també advertia sobre el gran risc:

Jo no sé, per descomptat, quines són les consideracions de política general que vostè deu tenir davant seu en aquest moment. En cas que abandonem la nostra actual postura de neutralitat (...) s'interpretaria (...) amb tota probabilitat com un acte equivalent a la intervenció en el conflicte espanyol amb la reacció òbvia a Alemanya,

⁵¹⁴ TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish Civil War...*, pàg. 101.

Itàlia i l'Espanya nacional i potser afectaria (en el cas d'una victòria rebel) les nostres grans inversions, els comptes congelats de divises i el comerç a Espanya.⁵¹⁵

Conscients de les dificultats que generava la sensació d'una imminent victòria franquista, la diplomàcia republicana espanyola es preocupà d'intentar desmentir les prediccions més pessimistes. El 21 d'abril, l'ambaixador De los Ríos transmeté a Pierrepont Moffat, cap de la Divisió d'Afers Europeus, que qualsevol impressió segons la qual la resistència republicana estava prop del seu final era «completament errònia».⁵¹⁶

Per la seva banda, el 9 de maig Bowers informà d'una trobada a París amb Álvarez del Vayo en què el ministre d'Estat espanyol donà signes de renovat optimisme militar, especialment en relació amb la defensa del territori català: «L'anunci de Franco sobre la seva intenció de privar els catalans de l'autonomia jurídica i de prohibir la seva llengua ha convertit un poble letàrgic en un poble militant i vehementment determinat.» Bowers també féu arribar a Cordell Hull una reflexió d'Álvarez del Vayo que coincidia plenament amb la preocupació de molts dels nord-americans informats sobre el vincle entre el que estava en joc a Espanya i les seves possibles conseqüències al continent americà:

Es pregunta si hem calculat les inevitables repercussions del resultat de la guerra espanyola a l'Amèrica del Sud. Diu [que té] en el seu poder informació fiable sobre propaganda i organització a favor del feixisme i contra la influència dels Estats Units allà per part de Hitler i Mussolini, i diu [que] un triomf feixista a Espanya donarà un gran impuls al moviment feixista i [que] la victòria democràtica ho liquidaria en el seu origen.⁵¹⁷

⁵¹⁵ «I do not, of course, know what considerations of major policy may be before you at this time. Should we abandon our present position of neutrality (...) it would (...) in all probability be generally construed as an act tantamount to intervention in the Spanish conflict with the obvious reaction in Germany, Italy and Nationalist Spain and perhaps affect (in the event of a Rebel victory) our large investments, frozen exchange accounts and trade in Spain.» Walter C. Thurston a Cordell Hull, Barcelona, 3 d'abril de 1938, 852.00/7671: Telegram, *FRUS*, 1938, vol. I, pàg. 173.

⁵¹⁶ «entirely erroneous» “Memorandum of Conversation by the Chief of the Division of European Affairs”, Washington DC, 21 d'abril de 1938, 852.00/7803, *FRUS*, 1938, vol. I, pàg. 179.

⁵¹⁷ «Franco's announcement of intention to deprive Catalans of autonomous right and to outlaw their language has converted a lethargic into a militant and bitterly determined people.» «He wonders if we have calculated on the inevitable repercussions in South America on the result of the Spanish war. Says in possession of positive information on propagandizing and organizing for Fascism and against American influence there by Hitler and Mussolini and says a Fascist triumph in Spain will give tremendous impetus to the Fascist movement and democratic victory would end it in its incipiency.» Claude Bowers a Cordell Hull, Sant Joan Lohitzune, 9 de maig de 1938, 852.00/7881: Telegram, *FRUS*, 1938, vol. I, pàg. 187.

El *timing* analític de Claude Bowers

De fet, el peculiar ritme d'anàlisi expressat en els informes de Claude Bowers pot haver tingut un paper important en el desenllaç d'aquest episodi. A finals de 1938, l'ambaixador nord-americà es lamentava de l'aparent indiferència amb què les seves opinions eren interpretades a Washington: «Durant un any i mig he estat donant la tabarra al Departament d'Estat amb l'avertiment que si Franco guanyés pel feixisme tindrem un enemic jugant el joc del feixisme a l'Amèrica del Sud i que el triomf de la democràcia espanyola seria del nostre interès.»⁵¹⁸

El cert, però, és que durant la major part de la guerra a Espanya, els informes de Bowers havien sancionat la política espanyola de l'Administració. Malgrat la seva comprensible tendència posterior a presentar-se com un precoç defensor de la causa republicana espanyola, des de l'esclat de la guerra l'ambaixador havia estat combinant un complicat equilibri entre les seves simpaties ideològiques cap a la democràcia espanyola i el seu suport constant a l'embargament d'armes. En els informes de Bowers dels primers dos anys de la guerra, hi abunden les referències elogioses a l'èxit de la política espanyola de l'Administració Roosevelt –incloent-hi, òbviament, l'embargament d'armes com a peça central– i el seu caràcter presumptament neutral. Val a dir que aquestes valoracions eren compatibles amb les crítiques al Comitè de No Intervenció de Londres.⁵¹⁹

⁵¹⁸ «For a year and a half I have been hammering the State Department with the warning that were Franco to win for fascism we shall have an enemy playing the game of fascism in South America and that the triumph of the Spanish Democracy would be in our interests.» Bowers Diary, 1 de desembre de 1938. Citat a TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish Civil War...*, pàg. 97-98.

⁵¹⁹ Fins i tot els autors d'una biografia molt favorable a la figura de Bowers reconeixen que, en aquest aspecte, el relat *ex post facto* del propi interessat divergeix de la veritat històrica en un grau notable: «In the aftermath of the war's end, he [Bowers] sought to defend himself by misleading the American public about his views on American policy. He implied that he always had favored United States intervention, but this was not true. In 1936-37 he endorsed neutrality and the embargo, a fact he never mentioned. (...) In letters to three historians he stressed his opposition to the embargo, and in his memoirs he attacked neutrality. Nowhere did he mention his initial defense of Washington's policy.» SEHLINGER, Peter J. i HAMILTON, Holman, *Spokesman for democracy...*, pàg. 200.

Una prova d'aquesta inclinació és el cofoisme amb què, just acabada d'aprovar la resolució d'emergència del 8 de gener de 1937, l'ambaixador Bowers explicà a Hull la bona percepció de la diplomàcia nord-americana en tots dos bàndols: «Tinc l'honor d'informar que crec que es pot afirmar sense reserves que en els sectors responsables de les dues parts del conflicte espanyol hi ha un acord a considerar que els Estats Units han estat absolutament neutrals i han observat escrupolosament totes les bones maneres.»⁵²⁰ Ben entrat l'estiu de 1937, i després de la polèmica sobre l'extensió de l'embargament d'armes a Itàlia i Alemanya, Bowers seguia manifestant una gran satisfacció per la política espanyola de l'Administració Roosevelt, tan semblant, com ell mateix reconeixia, a la del govern britànic:

La nostra pròpia posició durant tot l'any ha estat immillorable. Hem observat estrictament la nostra política de neutralitat. (...) Per estrany que sembli, el Regne Unit, que quasi en solitari ha seguit la nostra política, és amargament odiat pels insurgents. Només puc atribuir això a la sensació dels insurgents que la Gran Bretanya hauria d'haver reconegut el govern de Franco, juntament amb Itàlia i Alemanya. (...) De tot el que he sentit i de converses amb les dues parts, la meua impressió és que tots dos desitgen conservar la bona voluntat dels Estats Units amb mireres cap al futur, després d'obtenir la victòria, i quan caldran diners i negocis.⁵²¹

A l'ambaixador li costà gairebé dos anys arribar a la conclusió que l'embargament d'armes nord-americà representava una ajuda indirecta per a Franco, i que, a més, estava perjudicant

⁵²⁰ «I have the honor to report that I think it can be unqualified said that in responsible quarters on both sides in the Spanish conflict there is an agreement that the United States has been absolutely neutral and has scrupulously observed all the proprieties.» Claude Bowers a Cordell Hull, Sant Joan Lohitzune, 12 de gener de 1937, 852.00/4478, *FRUS*, 1937, vol. II, pàg. 223. Ja el 10 de desembre de 1936 Bowers havia expressat una opinió similar: «We have concentrated entirely on the protection of Americans. We have therefore retained the respect and confidence of the Government, and we have done absolutely nothing to justify the slightest complaint from the rebels. We have done so by attending to our own business.» Claude Bowers al secretari d'Estat en funcions, Sant Joan Lohitzune, 10 de desembre de 1936, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 604.

⁵²¹ «Our own position during the entire year has been all that could be desired. We have strictly observed our policy of neutrality. (...) Strangely enough, Britain, which almost alone has followed our policy, is bitterly hated by the insurgents. I can ascribe this only to the feeling of the insurgents that Britain should have recognized the Franco government along with Italy and Germany. (...) My impression is, from everything I have heard and from conversations with both sides, that both wish to retain the good-will of the United States with the view to the future, after a victory is won, and when business and money will be needed.» Claude Bowers a Cordell Hull, Sant Joan Lohitzune, 20 de juliol de 1937, OF1193: TS, *FDR and FA*, vol. VI, pàg. 191-192. Val a dir que, en la qüestió de jutjar la política espanyola del govern britànic, Bowers manté una actitud vacil·lant. Si bé al juliol defensava la similitud entre el neutralisme dels britànics amb el de l'Administració Roosevelt, al maig considerava que el govern britànic havia seguit una línia diplomàtica marcada per la parcialitat: «No one with a rudimentary knowledge of the facts can possibly have followed the debates on the Spanish war in the House of Commons and noted the evasions, the transparent concealments, and the constant anti-Government twists of Mr. Eden's rather elephantine attempts at subtlety, without knowing that the British Government has been pro-rebel.» Claude G. Bowers a Cordell Hull, 18 de maig de 1937, PSF: Spain: T, *FDR and FA*, vol. V, pàg. 213.

els interessos estratègics nord-americans. El posicionament prorepublicà de seixanta congressistes el gener de 1938 encoratjà l'ambaixador a canviar d'opinió. Bowers s'indignà encara més quan se li informà que algunes de les bombes que havien caigut sobre Barcelona eren d'origen nord-americà. Fins i tot Roosevelt ho reconegué en una roda de premsa: «Probablement és cert que avions de Franco han llançat bombes de fabricació nord-americana sobre Barcelona.»⁵²²

El febrer de 1938 Bowers manifestà per primer cop el seu desig d'aixecar l'embargament, un anhel que confinà a l'àmbit de l'opinió personal i que quedà assuaujat per la percepció que es tractava d'un posicionament marginal entre els seus compatriotes. Amb tot, no fou fins al juny de 1938 –és a dir, un mes després del moment decisiu del debat sobre la derogació de l'embargament d'armes a Espanya–, quan Bowers es decidí a demanar per primer cop als seus superiors el restabliment del tràfic d'armes entre els Estats Units i Espanya. En una carta a Hull, Bowers afirmà:

Només hi ha un llenguatge que [els feixistes] entenguin –el llenguatge de la força. Mentre al Govern espanyol se li negui el dret a comprar armament antiaeri i avions per a la defensa dels pobles i ciutats del territori republicà, aquests bombardejos continuaran i augmentaran en intensitat, tot i les protestes del món exterior. L'única resposta a aquesta política és concedir al Govern espanyol el dret de comprar els avions i les armes necessàries per a la protecció de la seva gent.⁵²³

⁵²² «It probably is true that American-made bombs have been dropped on Barcelona by Franco airplanes.» Citat a SEHLINGER, Peter J. i HAMILTON, Holman, *Spokesman for democracy...*, pàg. 197. Mesos després, Sumner Welles assegurà a Roosevelt que, malgrat les afirmacions de la premsa, el Departament d'Estat havia dut a terme una investigació sobre el possible ús d'armament nord-americà per part de les forces franquistes i havia conclòs que, des del gener del 1937, no s'havia exportat cap mena d'armament nord-americà a l'Espanya franquista. De fet, segons Welles, el carregament més sospitós –69.000 bombes aèries transportades en vaixells alemanys des de ports del riu Delaware durant els cinc primers mesos de 1938– havia tingut com a destinatari el govern de la Xina. Sumner Welles a Franklin D. Roosevelt, Washington, 6 de desembre de 1938, PSF: China: TS, *FDR and FA*, vol. XII, pàg. 267-269.

⁵²³ «There is but one language that [the fascists] understand –the language of force. So long as the Spanish Government is refused the right to buy anti-aircraft guns and planes for the defense of loyalist towns and cities, these bombings will continue and increase in intensity, despite the protests of the outside world. The only answer to that policy is to grant the Spanish Government the right to buy the planes and guns necessary for the protection of its people.» Claude G. Bowers to Cordell Hull, 10 de juny de 1938. Department of State Records 852.00/8133. TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish Civil War...*, pàg. 97. Des de llavors, les peticions per derogar l'embargament apareixerien freqüentment en els informes de Bowers. Per exemple, en una carta al president Roosevelt d'aquell mateix estiu: «The only way to bring this criminal war to an end is to restore to the legal, constitutional, democratic Government of the Spanish people its right under international law to buy arms for its defence.» Claude G. Bowers a Franklin D. Roosevelt, Sant Joan Lohitzune, 18 d'agost de 1938, PSF: Spain: TS, *FDR and FA*, vol. XI, pàg. 81.

La tardança de Bowers a demanar la revocació de l'embargament s'explica, en gran part, per la seva visió política general, la qual, en el fons, és menys progressista del que se sol pensar. És cert que Bowers sentia una clara antipatia pels feixismes europeus, que destacava encara més en el context diplomàtic on es movia. El seu homòleg britànic, Sir Henry Chilton, no dissimulava la seva inclinació filofeixista, que també era compartida per la pràctica totalitat del personal de l'ambaixada nord-americana a Espanya.⁵²⁴

També és veritat que Bowers donà suport a les polítiques de *New Deal* i que, dins el Partit Demòcrata, li agradava identificar-se com a *demòcrata jeffersonià*. Aquesta autoidentificació, juntament amb la coneguda aversió de Bowers contra els dictadors feixistes europeus, podria induir a pensar que l'ambaixador formava part d'una tradició política englobable en el ventall de forces progressistes que, als anys trenta, podien formar part de les aliances frontpopulistes.⁵²⁵ Si bé és cert que el frontpopulisme nord-americà de l'època reivindicava els herois revolucionaris de la tradició política nacional –Jefferson inclòs–, en el cas de Bowers la seva admiració per Jefferson era plenament compatible amb la reivindicació d'alguns dels aspectes més reaccionaris del mateix Jefferson –al cap i a la fi, un ric esclavista de Virgínia– i de la història del Partit Demòcrata en general, concretament el seu paper com a partit hegemònic en el règim de dominació racista al Sud del país.

Bowers, val la pena recordar-ho, era un demòcrata d'Indiana, un estat del *Midwest* on el Segon Ku Kux Klan de la dècada dels vint havia irromput amb força. De fet, el nomenament de Bowers com a ambaixador nord-americà a Espanya té molt a veure amb la seva contribució en les eleccions de 1932, especialment gràcies a la publicació d'un llibre sobre la postguerra civil, *The Tragic Era* (1929), que fou un èxit de vendes nacional. L'obra, de to i contingut inequívocament racistes, ajudà a refer la cohesió interna del Partit Demòcrata, després de les batalles regionals provocades per la nominació d'Al Smith –el governador catòlic de l'estat de Nova York, partidari de relegalització de l'alcohol– com a candidat a la

⁵²⁴ SEHLINGER, Peter J. i HAMILTON, Holman, *Spokesman for democracy...*, pàg. 191.

⁵²⁵ Una prova de la llunyania política de Bowers amb el frontpopulisme en general i amb l'antiimperialisme en particular són els temors expressats per les tendències polítiques d'alguns dels refugiats a l'ambaixada estatunidenca a Madrid: «I am afraid that among those now in the Embassy are a few who at least are not desirable from the viewpoint of preventing any sort of incident. Confidentially, among the poorer Porto Ricans are some who during the two months preceding the rebellion followed a Porto Rican communist about cheering his denunciations of American rule in Puerto Rico and denouncing ours as a plutocratic nation. These were among the first to claim protection of the Embassy. These are potential mischief makers.» Claude G. Bowers a Cordell Hull, Sant Joan Lohitzune, 2 de febrer de 1937, 352.1115/3000, *FRUS*, 1937, vol. I, pàg. 476.

presidència el 1928. El llibre de Bowers denunciava el passat igualitarista del Partit Republicà i narrava amb vigor una versió sobre la postguerra civil fidel als postulats historiogràfics de l'influent Escola Dunning, segons els quals els negres i els republicans radicals del Nord tenien tota la culpa del desordre i les turbulències presumptament imposades a la derrotada població blanca i demòcrata del Sud.

Roosevelt aprecià la utilitat de l'obra de Bowers i li demanà que fos justament ell qui el nomenés candidat demòcrata a la convenció del partit el 1932. Bowers declinà l'oferta després d'haver-ho consultat amb el magnat de la comunicació William Randolph Hearst, propietari del diari on Bowers treballava en aquell moment, el *New York Journal*. En qualsevol cas, Roosevelt no li tingué en compte i, ja com a president a la Casa Blanca, premià els serveis de Bowers en la victòria electoral dels demòcrates amb la seva designació com a ambaixador a Espanya.⁵²⁶

Ja durant l'Administració Roosevelt, Bowers no canvià la seva actitud de solidaritat racista cap al règim de *Jim Crow*. La gran campanya de l'esquerra frontpopulista dels anys trenta en qüestió de drets civils –la proposta d'una llei federal per combatre la impunitat amb què els afroamericans eren víctimes de linxaments– meresqué la seva rotunda desaprovació. Bowers la considerava una actitud «condescendent cap al Sud».⁵²⁷

Les opinions de l'ambaixador a Espanya tenien un pes escàs entre els diplomàtics de carrera a Washington. A Bowers se'ls considerava un *amateur*, que, a més, passà pràcticament tota la guerra a l'altre costat de la frontera, al poble de Sant Joan Lohitzune, situat al País Basc francès, juntament amb altres delegacions diplomàtiques que temien per la seguretat dels seus ambaixadors a Espanya.

⁵²⁶ KYVIG, David E., "History as Present Politics: Claude Bowers' The Tragic Era", *Indiana Magazine of History*, vol. LXXIII, núm. 1, març de 1977, pàg. 17-31.

⁵²⁷ «patronizing toward the South». Citat a SEHLINGER, Peter J. i HAMILTON, Holman, *Spokesman for democracy: Claude G. Bowers...*, pàg. 189. Per la seva banda, el president Roosevelt li digué a Walter White, secretari de la NAACP, el 1934, els motius pels quals no podia donar suport a una llei federal contra els linxaments. Per Roosevelt, el tema important eren les eines amb què ell podia treballar per salvar el país, unes eines que, es defensava, ell no havia triat: «Had I been permitted to choose them I would have selected quite different ones. But I've got to get legislation passed by Congress to save America. Southerners, by reason of the seniority rule in Congress, are chairmen or occupy strategic places on most of the Senate and House Committees. If I come out for the anti-lynching bill now, they will block every bill I ask Congress to pass to keep America from collapsing. I just can't take that risk.» WHITE, Walter Francis, *A man called White. The autobiography of Walter White*, Nova York, Viking Press, 1948, pàg. 169-170.

En canvi, Claude Bowers comptava amb l'estima personal i intel·lectual del president Roosevelt, amb qui mantenia una bona relació.⁵²⁸ El suport d'algú com Bowers –de conegudes simpaties prorepublicanes– a l'embargament d'armes fins a juny de 1938 havia de tenir una significació especial. No es pot descartar, per tant, que la reticència de Roosevelt a aixecar l'embargament el maig de 1938 es pugui explicar, entre altres motius, pel desfasament entre el *timing* analític de Claude Bowers i les necessitats de la causa que pretenia defensar.

El factor catòlic

Entre els historiadors que s'han ocupat d'aquesta qüestió, el factor catòlic és el motiu més citat per explicar el fracàs de la Resolució Nye. Segons aquesta versió, Roosevelt i bona part dels congressistes demòcrates rebutjaren la derogació de l'embargament perquè tenien por de perdre el vot catòlic en les següents eleccions legislatives previstes per a la tardor de 1938. La idea ja fou defensada en el seu moment per Foster Jay Taylor, amb un cert èmfasi en les peticions realitzades per alts funcionaris catòlics al president Roosevelt, així com en l'agitat clima de confrontació política que era capaç de generar la qüestió espanyola.⁵²⁹

La importància del factor catòlic en la derrota de la Resolució Nye es basa principalment en testimonis del secretari d'Interior, Harold Ickes, especialment en la conversa mantinguda entre el president i Ickes el 9 de maig, quan el primer acabava d'arribar del seu viatge marítim. Ickes li retragué al president que l'embargament d'armes contra Espanya no hauria d'haver existit mai i que constituïa una pàgina negra en la història nord-americana. Roosevelt li contestà que els demòcrates de la Cambra de Representants estaven «nerviosíssims» sobre

⁵²⁸ Segons Merrill Peterson, l'única ressenya que escrigué Franklin D. Roosevelt en tota la seva vida fou la que li dedicà a *Jefferson and Hamilton* (1925) de Claude G. Bowers, publicada a les pàgines de l'*Evening World* de Nova York a petició de l'autor. PETERSON, Merrill D., *The Jefferson Image in the American Mind*, Nova York, Oxford University Press, 1960, pàg. 351.

⁵²⁹ TAYLOR, Foster Jay, *The United States and the Spanish...*, pàg. 174.

la possibilitat d'aixecar l'embargament, ja que temien que aquesta mesura «significaria la pèrdua de tots els vots catòlics» en les eleccions de novembre.⁵³⁰

Segons l'historiador Leo Kanawada, el president Roosevelt era tan conscient de la importància de l'electorat catòlic, que fins i tot filtrà deliberadament la notícia de *The New York Times* que aparegué el 5 de maig per provocar una forta reacció catòlica que neutralitzés les inclinacions prorepublicanes de la majoria de congressistes.⁵³¹ L'historiador Dominic Tierney, més caut, s'inclina per la interpretació que el mateix Drew Pearson defensà davant d'Ickes. Més que una història falsa pensada per mobilitzar l'opinió pública en defensa de l'embargament, es tractaria d'una mena de globus sonda llençat des de la Casa Blanca per determinar l'estat d'ànim nacional sobre la política espanyola de l'Administració Roosevelt.⁵³²

Sens dubte, hi ha motius per pensar que les organitzacions i publicacions catòliques contribuïren en alguna mesura a la derrota de la iniciativa legislativa del senador Gerald P. Nye. Davant l'escletxa que s'obrí a principis de maig de 1938 per posar fi a l'embargament, els líders catòlics es mobilitzaren intensament per impedir-ho. La jerarquia catòlica nord-americana argumentà que la lluita per la derogació de l'embargament estava sent liderada pels comunistes estatunidencs i que, en cas d'aprovar-se, els efectes de la nova política només ajudarien a allargar innecessàriament la guerra. També afirmaven que la fi de l'embargament es podria interpretar com un acte de guerra o com una aliança amb la Rússia soviètica, cosa que sotmetria els Estats Units al risc de ser atacat per Alemanya i Itàlia.⁵³³ L'argumentari de la jerarquia catòlica sobre l'embargament coincidia, a grans trets i amb diferents graus de sinceritat i estridència, amb el pensament d'alguns dels màxims responsables de la política exterior de l'Administració Roosevelt. Per exemple, amb Cordell Hull. L'11 de maig de 1938, en una conversa amb Herbert Feis, el secretari Hull li transmeté

⁵³⁰ «jittery» «would mean the loss of every Catholic vote» ICKES, Harold LeClair, *The secret diary of Harold L. Ickes...*, vol. II, pàg. 389-390.

⁵³¹ KANAWADA, Leo V., *Franklin D. Roosevelt's diplomacy and American Catholics, Italians, and Jews*, Ann Arbor, UMI Research Press, 1982, pàg. 61-62.

⁵³² TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish Civil War...*, pàg. 99-100.

⁵³³ VALAIK, J. David, "Catholics, Neutrality, and the Spanish Embargo, 1937-1939", *The Journal of American History*, vol. LIV, núm. 1, juny de 1967, pàg. 75.

el seu disgust pel fet que «l'actual moviment per derogar l'embargament és, en gran part, d'inspiració comunista.»⁵³⁴

També és cert que la jerarquia catòlica tenia una influència desproporcionada en el peculiar sistema bipartidista nord-americà. La importància de les divisions ètniques, regionals i religioses en el sistema nord-americà de partits polítics feien que el vot catòlic ocupés una posició estratègicament decisiva. En efecte, els catòlics eren fidels votants demòcrates i base imprescindible de les maquinàries electorals urbanes del nord-est del país, autèntic pal de paller de la coalició política i social del *New Deal*. A més, els polítics catòlics es podien sentir representants en els cercles presidencials per la prominent figura de Jim Farley. Mentre els tres presidents republicans anteriors –Harding, Coolidge i Hoover– havien nomenat vuit catòlics en els jutjats federals, Roosevelt n'havia nomenat cinquanta-un en quatre anys. A les eleccions presidencials de 1936, Roosevelt rebé el suport formal de nombroses organitzacions d'immigrants catòliques, entre les quals hi havia la Lithuanian Roman Catholic Alliance of America, la Slovak Catholic Sokol de New Jersey, la Croatian Catholic Union of America i la National Alliance of Bohemian Czech Catholics of America. Els càlculs sobre el vot catòlic a Roosevelt variaren entre el 70% i el 81%.⁵³⁵

Aquesta base social i electoral tenia una evident traducció parlamentària: alguns dels millors defensors de Franco al Congrés eren catòlics. Els més destacats i influents provenien tots dos de Massachusetts, una àrea de forta immigració irlandesa: el senador David I. Walsh i el congressista John William McCormack, que als anys seixanta acabaria ostentant el càrrec de president de la Cambra de Representants, la tercera figura institucional del sistema polític nord-americà, després de la presidència i la vicepresidència. Amb les eleccions congressuals de novembre de 1938 a la vista, no és estrany, doncs, que molts congressistes demòcrates temessin enemistar-se amb la jerarquia catòlica. Tal com va assenyalar Richard P. Traina, el temps acabà confirmant que es tractava d'un temor raonable. En efecte, molts dels

⁵³⁴ «the present move to repeal the embargo is largely Communist-inspired». Memoràndum, 11 de maig de 1938, “1938 Unidentified”, Herbert Feis papers, caps 126. Citat a TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish...*, pàg. 96.

⁵³⁵ LEUCHTENBURG, William Edward, *The FDR years: on Roosevelt and his legacy*, Nova York, Columbia University Press, 1995, pàg. 128 i 156.

congressistes identificables amb l'esquerra nord-americana i el moviment de solidaritat amb la República espanyola foren derrotats en les eleccions legislatives de 1938.⁵³⁶

Un altre aspecte important de la influència catòlica en el debat sobre l'embargament fou la seva capacitat per neutralitzar parcialment el suport del moviment obrer nord-americà cap a la República. A nivell nacional, la CIO –la central sindical més militant i emergent– no criticà públicament la política espanyola de l'Administració Roosevelt, tot i que sí que emeté algunes condemnes retòriques contra l'agressivitat de l'expansionisme feixista a diversos països, Espanya inclosa.⁵³⁷ En la qüestió de l'escàs suport institucional del moviment obrer nord-americà cap als seus homòlegs espanyols, el paper de John L. Lewis, líder de la CIO, fou decisiu. Lewis expressà la seva visió sobre Espanya a Gardner Jackson. Quan el veterà activista començà a treballar per la CIO, Lewis li demanà que abandonés els seus vincles amb el moviment de solidaritat amb la República espanyola. El motiu argüït pel líder sindical era l'extensa presència de catòlics entre els quadres i les bases del sindicat.⁵³⁸

Generalment, el pes dels catòlics en la inhibició d'un suport sindical a la República espanyola més consistent i institucional s'exercí de manera indirecta, com una conseqüència de la por a incomodar un sector important de la classe treballadora. També existí una certa hostilitat militant per part d'algun grup de sindicalistes catòlics. Aquest fou el cas del nucli organitzat al voltant de l'Association of Catholic Trade Unionists (ACTU), que pressionà per la base per tal de frustrar iniciatives de suport a la República espanyola en el marc de la seva croada contra l'esquerra sindical de la CIO.⁵³⁹ Les direccions sindicals nord-americanes de la CIO i l'ALF no apostaren decididament per la causa antifranquista fins als anys quaranta, especialment a partir de la fi de la Segona Guerra Mundial, coincidint amb l'ostracisme internacional del règim.⁵⁴⁰

⁵³⁶ TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 135.

⁵³⁷ ROBERTS, John Walter, *Putting foreign policy to work: the role of organized labor in American foreign relations, 1932-1941*, Nova York, Garland Pub., 1995, pàg. 86.

⁵³⁸ DUBOFSKY, Melvyn i VAN TINE, Warren, *John L. Lewis: a biography*, Nova York, Quadrangle/New York Times Book Co., 1977, pàg. 289.

⁵³⁹ SEATON, Douglas P., *Catholics and radicals: the Association of Catholic Trade Unionists and the American Labor movement, from Depression to cold war*, Lewisburg, Bucknell University Press, 1981, pàg. 115 i 138.

⁵⁴⁰ El Consell Executiu de l'AFL demanà el 1945 que el govern americà reconegués el govern republicà de l'exili, ja que aquest aglutinava la «most inclusive constellation of genuine democratic elements». Citat a TAFT, Philip, *The A.F. of L. from the death of Gompers to the merger*, Nova York, Harper & Brothers, 1959, pàg. 400.

Malgrat tot, cal dir que s'ha tendit a exagerar el pes de la influència catòlica en la política exterior nord-americana durant la primavera de 1938. És cert que la mobilització de la jerarquia catòlica a favor de la causa franquista es donà des d'un primer moment, però la maquinària del *lobby* catòlic proembargament no estaria ben greixada fins als darrers mesos de la guerra.⁵⁴¹ I, fins i tot llavors, una gran part de la població catòlica dels Estats Units es mostrava en desacord amb les consignes llançades des de la jerarquia. Segons una enquesta de desembre de 1938, només un 39% dels catòlics nord-americans es declaraven partidaris de Franco.⁵⁴²

Un dels signes inequívocs de la relativa debilitat del moviment nord-americà de solidaritat amb l'Espanya franquista són les seves organitzacions humanitàries, que no eren ni nombroses ni efectives. La més important, l'American Committee for Spanish Relief, fou un fracàs total. Gastà més diners en la campanya per recol·lectar fons dels que fou capaç d'ingressar.⁵⁴³ Els problemes de la jerarquia catòlica no es limitaven a la incapacitat per mobilitzar les seves bases. Fins i tot una institució tan important com la revista catòlica *Commonweal* decidí desobeir la posició oficial de l'Església. El juny de 1938, després d'un

Durant la primavera de 1946, 225 delegats de les dues centrals sindicals, l'AFL i el CIO, que deien representar a més d'un milió de treballadors, emeteren una resolució conjunta en què es demanava la ruptura de relacions diplomàtiques i comercials amb l'Espanya de Franco i el judici de Franco davant del Consell de Seguretat de l'Organització de les Nacions Unides. En un dels parlaments, s'afirmà que els Estats Units estava pagant amargament la seva política de no intervenció cap a Espanya dels anys trenta. "Labor Groups Urges Breaking With Spain", *The New York Times*, 31 de març de 1946, pàg. 38. El 13 d'abril, milers de persones es reuniren en una assemblea multitudinària a Madison Square Park a Nova York en què, a més de la ruptura de relacions s'aprovà una resolució on es demanava «the blockading by the United Nations of the Franco Regime». "Break With Spain Urged; Group at Rally Also Demands a Trial by U.N. for Franco", *The New York Times*, 14 d'abril de 1946. pàg. 12.

⁵⁴¹ En qualsevol cas, al *lobby* de la jerarquia catòlica li costà més d'arrancar que al *lobby* prò-republicà, tal com ho reconegué Thomas E. Molloy, bisbe de la Diòcesi de Brooklyn, la publicació oficial de la qual, *The Brooklyn Tablet*, va mantenir una actitud molt militant al llarg de la guerra. Quan Molloy autoritzà una col·lecta popular per ajudar els catòlics espanyols, *The New York Times* va recollir declaracions on reconeixia l'alt grau de mobilització prò-republicana als Estats Units «The Reds in this country have done their part to win the battle in Spain. They deserve credit for their loyalty, vicious as it is. Have the Catholics done the same for the Catholics? Have they done anything at all?». Per Molloy, la passivitat dels catòlics nord-americans resultava tan incomprendible com irritant: «It is very hard to understand the suicidal apathy of the American Catholics in the face of the activities of the Reds.» "Authorizes a Fund for Spain's Catholics; Bishop Molloy of Brooklyn Sponsors Move to Aid Co-Religionists", *The New York Times*, 23 de gener de 1937, pàg. 13

⁵⁴² VALAIK, J. David, "Catholics, Neutrality, and the Spanish Embargo, 1937-1939", *The Journal of American History*, vol. LIV, núm. 1, juny de 1967, pàg. 85.

⁵⁴³ TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 192-193; TAYLOR, Foster Jay, *The United States and the Spanish...*, pàg. 42.

canvi d'editors, abandonà el posicionament profranquista per adoptar una nova imparcialitat vers els bàndols combatents a Espanya i demanà als lectors que seguissin el seu exemple.⁵⁴⁴

Més que una causa decisiva, probablement el factor catòlic tenia més rellevància com a efiç racionalitzador *a posteriori* per a una determinada audiència, concretament, per als admiradors del president Roosevelt que estaven decebut i desconcertats per la política espanyola de la seva Administració. Val la pena recordar que Roosevelt estava literalment rodejat de simpatitzants de la República espanyola: entre d'altres, la seva dona Eleanor, el seu amic, veí i secretari del Tresor, Morgenthau, i també el secretari d'Interior, Ickes, amb qui compartia creuers de relaxament pel Carib. És fàcil imaginar-se que, quan Roosevelt necessitava complaure al seu cercle íntim, la invocació de l'oposició catòlica i el perill d'una possible derrota electoral del *New Deal* representava la millor carta disponible, especialment quan es podia fer en privat i quasi a mode de confessió.⁵⁴⁵ A Roosevelt, el factor catòlic li era útil per recordar als seus interlocutors el punt feble del *lobby* prorepublicà: la seva falta general d'implicació en el joc electoral i, concretament, la seva absoluta incapacitat per amenaçar amb la retirada de suport electoral com a arma de pressió. A més, per als sectors esquerranistes que donaven suport al president i que simpatitzaven amb la República espanyola, apel·lar a una necessitat de política interior –en aquest cas, mantenir el suport electoral catòlic per poder avançar en el programa de reformes socials del *New Deal*– constituïa un argument més moralment acceptable i intel·lectualment sòlid que no pas, per exemple, la necessitat d'estrènyer vincles amb l'Imperi britànic.

De manera similar, entre els historiadors del període –molts d'ells comprensiblement fascinats per la figura històrica de Franklin Delano Roosevelt, la gran icona de l'esquerra nord-americana del segle XX, el president que fundà la versió nord-americana de l'Estat del

⁵⁴⁴ TAYLOR, Foster Jay, *The United States and the Spanish...*, pàg. 154.

⁵⁴⁵ L'afany per demostrar la simpatia de Roosevelt per la causa republicana pot portar a exagerar la importància d'unes declaracions privades que, al cap i a la fi, el president sempre feia quan tenia al davant un interlocutor de tendència inequívocament prorrepublicana. A més, en el cas del president Roosevelt, es tractava d'una de les seves armes polítiques més utilitzades i conegudes. Els exemples abunden. En el llarg interludi entre la victòria de Roosevelt de novembre 1932 i la presa de possessió de març de 1933, conservadors, liberals i populistes acudiren a Hyde Park per visitar el futur president. Tots aconseguiren sentir el que volien. Roosevelt tranquil·litza el senador Pat Harrison de Mississipi, assegurant-li retallades de despesa en el marc d'intentar aconseguir un pressupost equilibrat com abans millor. Un futur enemic de l'Administració, el Pare Coughlin, afirmà després de reunir-se amb el president: «the New Deal is Christ's deal.» DUNN, Susan, *Roosevelt's purge: how FDR fought to change the Democratic Party*, Cambridge, Belknap Press of Harvard University Press, 2010, pàg. 44-45.

Benestar, acabà amb la Gran Depressió i guanyà la Segona Guerra Mundial [l'anomenada “Bona Guerra” (*Good War*) en la memòria popular nord-americana]–, la necessitat de conciliar el Roosevelt de la memòria popular amb el Roosevelt històric sembla haver afavorit la tendència a emfasitzar el factor catòlic per explicar la seva actitud respecte a Espanya el maig de 1938.

Amb tot, el més raonable és pensar que Roosevelt desitjava un canvi en la política espanyola que afavorís el bàndol republicà, vacil·là sobre la conveniència d'aixecar l'embargament i finalment s'inclinà per mantenir l'embargament, més condicionat per l'evolució militar del conflicte i per la tendència de Londres a intensificar la política de concessions i de cerca d'una entesa amb Mussolini que no pas per les pressions dels catòlics profranquistes dels Estats Units. Tal com recorda l'historiador Michael E. Chapman, el maig de 1938 l'*appeasement* encara no havia esdevingut la paraula insultant de setembre de 1939.⁵⁴⁶

Els altres demòcrates profranquistes

A més, l'èmfasi en el factor catòlic també sol eclipsar el decisiu posicionament d'un altre sector important del Partit Demòcrata, concretament del sector que provenia del Sud ultraconservador i racista, on el Partit Demòcrata comptava amb una hegemonia indiscutible, amb un règim de partit únic *de facto* des de la fi del període de Reconstrucció posterior a la guerra civil. Els conservadors demòcrates meridionals, popularment coneguts com a *dixiecrats* o *Southern Bourbons*, tenien prejudicis contra els catòlics, però encara eren més recelosos contra l'ala progressista del *New Deal*, tant per la ferma oposició dels liberals d'esquerres a *Jim Crow* –el sistema jurídic de discriminació racista predominant en el Sud– com pel seu suport al nou sindicalisme industrial de la CIO i la seva proximitat amb els comunistes. De fet, el suport dels *dixiecrats* a la política d'embargament d'armes contra Espanya devia molt al seu anticomunisme furibund.

⁵⁴⁶ Una dura crítica als defensors del factor catòlic i una atrevida hipòtesi sobre un presumpte desacord entre Hull i Roosevelt sobre la Resolució Nye (amb Hull interpretant un insòlit paper com a prorepublicà), a CHAPMAN, Michael E., *Arguing Americanism...*, pàg. 87-96.

Val la pena recordar que els demòcrates del Sud tenien una gran influència en el Congrés dels anys trenta. A més, també cal assenyalar que, malgrat els obstacles que plantejaren a parts importants de l'agenda reformista del *New Deal*, els demòcrates meridionals eren el sector més afí a les idees del president en el gran debat de política exterior de finals dels anys trenta. En efecte, es tractava del sector més partidari d'una posició intervencionista en política exterior, més allunyada dels postulats aïllacionistes i més inclinada, per tant, a establir una forta aliança amb l'Imperi britànic i arriscar-se a entrar a una eventual guerra contra les potències feixistes del continent europeu.⁵⁴⁷

Els demòcrates meridionals també van destacar en el seu afany persecutori contra el reclutament de voluntaris per anar a lluitar a Espanya. El senador Robert Reynolds, demòcrata de Carolina del Nord, introduí una resolució al Senat en què es demanava a tres departaments de l'Administració que s'esforcessin a obtenir informació sobre qualsevol persona implicada en l'allistament de persones residents als Estats Units per a exèrcits estrangers.⁵⁴⁸

⁵⁴⁷ Sobre la fortalesa de l'intervencionisme militarista al Sud del país, vegeu: DABNEY, Virginius, "The South Looks Abroad", *Foreign Affairs*, vol. XIX, núm. 1, octubre de 1940, pàg. 171-178; COLE, Wayne S., "America First and the South, 1940-1941", *The Journal of Southern History*, vol. XXII, núm. 1, febrer de 1956, pàg. 36-47. La historiadora Susan Dunn resumeix magistralment els condicionaments culturals i els incentius econòmics que expliquen aquesta peculiar tendència intervencionista entre els estats meridionals: «The South had ancient cultural and blood ties to Great Britain as well as lingering gratitude to the British for their sympathy toward the Confederacy. More than any other region of the country, the South had a strong military tradition, a plethora of military academies, a cult of chivalry, honor, and dueling, pride and fighting ability of its sons, and, as one historian suggested, an "indifference to violence". (...) And, in the one-party South, there was also loyalty to a Democratic president. (...) There was also a factor of self-interest. Southerners feared that German conquests in Europe would disrupt their cotton and tobacco trade. When war finally did come, the South would reap a bounty of material rewards and would benefit from an economic defense boom, with the construction of shipyards, training camps, powder mills, aircraft plants, petroleum refineries and pipelines, and new orders for its textile mills.» DUNN, Susan, *Roosevelt's purge...*, pàg. 221.

⁵⁴⁸ *Congressional Record*, 75è Congrés, 3a Sessió, 8 de gener de 1937, pàg. 217. TAYLOR, Foster Jay, *The United States and the Spanish...*, pàg. 108. Un altre prominent enemic declarat del moviment de solidaritat amb la democràcia espanyola fou J. Edgar Hoover. El llegendari director del FBI posava en dubte la sinceritat d'intencions dels organitzadors de la Brigada Lincoln: «Those Americans who were the leaders in the movement to send other Americans, of whom some 50 per cent never returned, had no interest in either the Franco group or the opposing Loyalist government. They were acting, along with the international communism, to advance the Bolshevik cause.» Segons Hoover, els mètodes per reclutar els voluntaris evidenciaven el pensament retorçat dels comunistes nord-americans: «American communists used glittering promises, underhanded tricks, and downright fraud to coax young men to go to Spain. An enlistee might be promised a lucrative position in Spain, cash rewards, or travel accommodations. A young girl would entice unsuspecting men; in return for favors they would promise to enlist.» Gairebé vint anys després del final de la Guerra Civil Espanyola, Hoover seguia creient que l'experiència militar dels veterans de la Brigada Abraham Lincoln constituïa una seriosa amenaça per a la seguretat nacional. HOOVER, John Edgar, *Masters of deceit: the story of communism in America and how to fight it*, Nova York, Holt, 1958, pàg. 71-72 i 305.

Al Congrés, el líder d'aquesta facció del Partit Demòcrata fou Martin Dies. Fill d'un antic congressista texà, Dies era un home alt, d'aspecte juvenívol i modals suaus. Encara no havia arribat a la trentena, quan el 1934 fou escollit per primera vegada com a congressista per un districte de l'est de Texas. Dies donà suport a les polítiques del *New Deal* fins al 1936, però, com molts altres demòcrates meridionals, l'actitud davant les vagues de 1937 el distanciaren irremeiablement de la Casa Blanca. Els seus contemporanis coincidien a considerar-lo un home astut, comicastre, que, tot i tenir un afinat sentit de la publicitat, era un total desconegut fins al 1938. Aquell any fundà el Comitè d'Activitats Antiamericanes a la Cambra de Representants, que presidiria fins al 1945. Amb l'excusa d'investigar la infiltració del feixisme i el comunisme en les institucions del país, Dies emprengué una campanya d'assetjament contra la branca executiva que anys més tard continuaria a la Cambra Alta el senador republicà per Wisconsin, Joseph McCarthy. En els primers anys del comitè, els principals objectius de la campanya contra el comunisme nord-americà consistien a desacreditar l'ala progressista del *New Deal*, impedir un tercer mandat del president i frenar la creixent influència sindical de la CIO en el món del treball. Gràcies a l'enorme atenció mediàtica que aconseguí generar amb les seves investigacions, Dies s'erigí com el líder dels demòcrates rebels contraris a l'Administració Roosevelt en la Cambra de Representants, un grup format per uns setanta-cinc congressistes que votaven reiteradament en contra de l'Administració i de la resta de congressistes demòcrates.⁵⁴⁹

Fins a la creació del comitè, Dies només havia aconseguit un modest reconeixement gràcies a diverses iniciatives legislatives destinades al control de la immigració i a la deportació d'estrangers. El comitè Dies començà investigant el moviment feixista local, però aviat se centrà en els comunistes i els seus aliats frontpopulistes. El comitè tenia el poder de convocar testimonis i normalment l'usava extensament com a mètode publicitari per tal d'alertar a la població sobre la creixent força social i la presumpta capacitat de penetració dels comunistes en l'Administració Roosevelt. Les referències a la Guerra Civil Espanyola servien per qüestionar la pretesa noblesa dels ideals de solidaritat democràtica, retratant un món sòrdid d'enganys i dobles intencions. S'associava el reclutament de brigadistes a xarxes de

⁵⁴⁹ ALEXANDER, Albert, "The President and the Investigator: Roosevelt and Dies", *The Antioch Review*, vol. XV, núm. 1, primavera de 1955, pàg. 106-117. La més cèlebre encarnació cinematogràfica de Martin Dies fou interpretada per Harris Yulin a la pel·lícula *Cradle Will Rock* (traduïda al castellà com a *Abajo el telón*), dirigida per Tim Robbins el 1999, on es relata el principal èxit pràctic del Comitè Dies: la destrucció del programa de teatre públic Federal Theater Project. Malgrat que la tria d'un envellit Harris Yulin no resulta gaire realista, el film representa molt encertadament la manca de rigor en les investigacions.

falsificació de passaports. També hi hagué testimonis que asseguraven que, quan tornaven als Estats Units, als veterans de la Brigada Lincoln se'ls agrupava en nuclis del que, amb el temps, havia de ser una mena d'Exèrcit roig nord-americà. Amb el temps es descobrí que alguns dels testimonis que s'havien fet passar per exmilitants comunistes desenganyats eren, en realitat, infiltrats d'extrema dreta que havien passat un breu període en el Partit Comunista.⁵⁵⁰

Entre les primeres víctimes del Comitè Dies, destacaren aquells membres de l'Administració Roosevelt que havien manifestat alguna mena de suport a la causa republicana, especialment a la Brigada Lincoln. Dies atacà Harold L. Ickes per haver estat president honorari de la Spanish Refugee Relief Campaign i el fiscal general Robert H. Jackson per haver enviat un telegrama de suport a una desfilada de l'American League for Peace and Democracy, encapçalada per dos-cents veterans de la Lincoln. Entre una llarga llista de càrrecs secundaris, el congressista texà també va arremetre contra el poeta i director de la Biblioteca del Congrés, Archibald MacLeish per haver estat connectat amb diverses organitzacions del *lobby* prorepublicà. També fou objecte de denúncia el governador de les illes Verges d'aquell període, Robert Morss Lovett, per tenir connexions amb l'American Friends of Spanish Democracy i el Committee to Save Spain and China. Dies es mostrava convençut del caràcter comunista d'aquestes organitzacions per associació metonímica amb la presència de militants comunistes, així com per l'encaix teòric entre l'acte de reclutar voluntaris i la teoria leninista sobre la necessitat de combinar mètodes legals i il·legals en l'acció política revolucionària.⁵⁵¹

Els atacs de la dreta anticomunista contra els veterans del moviment de solidaritat amb la República espanyola es reprendrien durant l'era McCarthy, però ja havien estat presents en el seu influent antecedent, el comitè Dies. El principal suport parlamentari de Dies eren demòcrates meridionals, més aviat anticatòlics i radicalment anticomunistes. No deixa de ser estrany, doncs, que quan es parla de les pressions internes per les quals l'Administració Roosevelt va decidir mantenir l'embargament no s'esmenti mai aquest poderós grup de

⁵⁵⁰ De fet, en els seus primers anys de carrera Dies comptava amb certa popularitat entre cercles d'extrema dreta, com ara el grup antisemita "Order of 76", que havia distribuït milers de còpies de la llei antideportació introduïda pel jove congressista de Texas i coneguda com a Llei Dies. SAUNDERS, D. A., "The Dies Committee: First Phase", *The Public Opinion Quarterly*, vol. III, núm. 2, abril de 1939, pàg. 223-238; "Anti-red writers barred from WPA witness declares", *The New York Times*, 16 de setembre de 1938, pàg. 1 i 16.

⁵⁵¹ DIES, Martin, *The Trojan horse in America*, Nova York, Dodd, Mead & Company, 1940, pàg. 219 i 293-295.

parlamentaris demòcrates, aliats a la Casa Blanca en qüestions de política exterior, però decididament contraris a la presència d'elements d'esquerres i frontpopulistes en llocs importants del govern dels Estats Units.

Finalment, per fer-se una idea de l'escassa influència de la jerarquia catòlica en les polítiques Departament d'Estat de finals dels anys trenta val la pena assenyalar el seu fracàs absolut en una altra de les seves grans croades en política exterior: la fustigació contra el govern mexicà de Lázaro Cárdenas. Malgrat les reiterades crides al trencament de relacions amb Mèxic per part de la premsa catòlica estatunidenca, que acumulava una llarga història de militància en contra de l'anticlericalisme dels vencedors de la Revolució Mexicana, les relacions bilaterals entre el govern Cárdenas i l'Administració Roosevelt no es van veure afectades per cap problema religiós.⁵⁵²

En canvi, hi ha altres aspectes de les relacions diplomàtiques entre Mèxic i els Estats Units que sí que provocaren unes fortes tensions entre els dos països. En la solució d'aquestes tensions, l'Espanya republicana jugaria, de manera involuntària, un paper molt important.

⁵⁵² CRONON, E. David, "American Catholics and Mexican Anticlericalism, 1933-1936", *The Mississippi Valley Historical Review*, vol. XLV, núm. 2, setembre de 1958, pàg. 201-230. Val la pena recordar que, en aquells anys, malgrat l'actitud de major conciliació cap a l'Església per part del govern de Lázaro Cárdenas –si es compara, sobretot, amb els temps d'oberta confrontació anticlerical que caracteritzà la política de Plutarco Elías Calles–, en nombrosos estats de la República mexicana les esglésies romanien tancades i la jerarquia catòlica mexicana es considerava víctima d'un estat de persecució religiosa. THOMPSON, Charles A., "Mexican Churches Reopened", *Foreign Policy Bulletin*, vol. XVI, núm. 17, 19 de febrer de 1937, pàg. 1.

3.3 LA CONNEXIÓ MEXICANA

Més enllà d'Europa

Els estudis sobre la relació entre la II República espanyola i els Estats Units durant la Guerra Civil solen prestar atenció als condicionants que imposava la relació estratègica de la diplomàcia nord-americana amb els dos grans imperis europeus, especialment amb la Gran Bretanya. Sens dubte, la importància atorgada a la diplomàcia britànica està molt justificada. Com ja hem vist, en diversos moments clau de la guerra espanyola, la diplomàcia estatunidenca optà per no desmarcar-se de la línia d'actuació seguida pels britànics, malgrat els dubtes de la Casa Blanca i la pressió organitzada per una àmplia coalició política i social favorable a la derogació de l'embargament d'armes. L'escassa influència de França en els càlculs del Departament d'Estat es fa evident després de constatar que, malgrat certes coincidències d'anàlisi amb el Quai d'Orsay, la diplomàcia nord-americana mai no es plantejà la possibilitat d'articular una pinça entre els Estats Units i França per fer rectificar la política espanyola del Foreign Office britànic.

L'interès per la innegable influència de la diplomàcia britànica sobre el Departament d'Estat ha tingut com a lamentable conseqüència un cert oblit per l'impacte de les diplomàcies dels països llatinoamericans –especialment, la de Mèxic– en les consideracions de la política espanyola de l'Administració Roosevelt. Aquest oblit també s'ha vist reforçat per la tradicional reticència dels països més poderosos –i de les seves historiografies– a reconèixer la influència exercida per governs de menor pes internacional en les seves decisions geopolítiques.

Sense menystenir la importància del seguidisme nord-americà cap a la diplomàcia britànica a Espanya, un enfocament centrat en una altra relació triangular –en aquest cas, entre la República espanyola, els Estats Units i Mèxic– està justificat per la seva pròpia rellevància. Per a l'Administració Roosevelt, en als anys anteriors a la Segona Guerra Mundial, Mèxic estava al centre de les preocupacions sobre la seguretat nacional. Tal com afirma l'historiador

David S. Haglund, «(...) als anys trenta, hauria estat difícil trobar una nació de més suposada importància estratègica per als Estats Units que Mèxic.»⁵⁵³

En efecte, Mèxic acaparava bona part de l'atenció de la diplomàcia nord-americana perquè, entre altres motius, se'l veia com un Estat dèbil que forces enemigues podien aprofitar com a trampolí per amenaçar la seguretat nacional estatunidenca. Com veurem ben aviat, en la creació i el creixement d'aquesta percepció de perill, la Guerra Civil Espanyola hi jugà un paper molt important.

Els Estats Units, al seu torn, atesa la tradicional asimetria de poder econòmic i militar entre els dos veïns, també representava una de les grans prioritats de la política exterior del govern mexicà. La República espanyola n'era una altra. Tal com assenyala l'historiador Friedrich E. Schuler, en aquells anys «La relació econòmica i política més important de Mèxic era amb els Estats Units. El vincle cultural i social més important a l'estranger continuà sent Espanya, o més concretament, l'Espanya republicana.»⁵⁵⁴

Evidentment, la importància de les relacions entre els Estats Units de Roosevelt i el Mèxic de Cárdenas i entre aquest últim i la República espanyola havia de tenir, per força, algun efecte indirecte en la qüestió que ens ocupa. Sembla obligat, doncs, deixar temporalment de banda el tradicional marc bilateral d'anàlisi i fer l'esforç d'integrar la influència de Mèxic per poder copsar aspectes fonamentals de la diplomàcia nord-americana vers l'Espanya republicana en guerra.

A més, l'estudi del paper de Mèxic en aquest episodi de la història diplomàtica ens serà molt útil en dos sentits. En primer lloc, ens ajudarà a entendre millor les vacil·lacions i els dubtes de l'Administració Roosevelt respecte a Espanya, ens aclarirà les diferents cruïlles en què es va trobar la diplomàcia nord-americana i les autèntiques escletxes que feren possible reobrir

⁵⁵³ «in the 1930s it would have been hard to find a nation of greater imagined strategic importance to the United States than Mexico.» HAGLUND, David G., *Latin America and the transformation...*, pàg. 10.

⁵⁵⁴ «Mexico's most important economic and political relationship was with the United States. Mexico's most important cultural and social link abroad remained Spain, more precisely, Republican Spain.» SCHULER, Friedrich Engelbert, *Mexico between Hitler and Roosevelt: Mexican foreign relations in the age of Lázaro Cárdenas, 1934-1940*, Albuquerque, University of New Mexico Press, 1998, pàg. 199.

el debat sobre la fi de l'embargament d'armes, i ens farà allunyar-nos, per tant, de la boirina de determinisme teleològic amb què s'ha caigut massa sovint.

A més, l'estudi de la vessant mexicana de les relacions entre els Estats Units i la República espanyola en guerra també pot contribuir a donar certs elements d'anàlisi a qüestions molt importants de la història estatunidenca, especialment sobre el procés pel qual s'esquerda el consens d'*aïllacionisme continental* i una majoria de l'opinió pública es prepara per entrar en la següent conflagració mundial, així com els límits i les contradiccions del liberalisme nord-americà entre el reverenciat respecte al dret internacional i les necessitats pròpies d'una gran potència que està a punt de prendre el relleu als grans imperis europeus com a garant de l'ordre i la supremacia occidental.⁵⁵⁵

El Mèxic de Cárdenas en la Guerra Civil Espanyola

A l'estiu de 1936, Mèxic era un país que, en el terreny internacional, patia un preocupant aïllament diplomàtic. L'existència de nombroses dictadures dretanes per tota l'Amèrica Llatina impedia que Mèxic sortís d'aquesta situació. Les seves relacions amb la veïna Guatemala s'havien deteriorat molt per culpa de l'assassinat d'uns guatemalencs a l'estat mexicà de Campeche el 1930, el mateix any en què Mèxic trencà relacions amb la Unió Soviètica. Per altra banda, si bé les relacions amb el gegant estatunidenc eren notablement millors que durant la primera etapa de la Revolució Mexicana, les bases d'aquesta progressiva millora eren més aviat fràgils i precàries. L'aparent cordialitat entre els dos governs devia molt al fet que les qüestions veritablement conflictives –petroli, deute i indemnitzacions pels danys causats durant la Revolució– havien quedat temporalment apartades o mig resoltes amb acords que aviat es revelarien de curta durada.

⁵⁵⁵ Una interessant visió sobre les relacions entre els Estats Units i la Gran Bretanya durant aquells anys, basades, segons l'autor, en l'afinitat ideològica i en unes necessitats geopolítiques complementàries, a: REYNOLDS, David, *The Creation of the Anglo-American Alliance 1937-41*, Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1982.

En canvi, les relacions entre els revolucionaris mexicans i els republicans espanyols d'esquerres eren excel·lents. Sens dubte, constituïen un dels escassos triomfs diplomàtics del Mèxic de Cárdenas. Els republicans espanyols havien cultivat una admiració per la Revolució Mexicana que venia de lluny. La Constitució de 1931 estava parcialment inspirada en la Constitució mexicana de 1917. L'elit política mexicana correspongué l'admiració amb una actitud amistosa cap a les noves autoritats republicanes espanyoles. Un exemple fou la càlida relació personal que establí l'ambaixador del nou règim republicà espanyol, Julio Álvarez del Vayo, amb el general Plutarco Elías Calles i altres membres del seu govern.⁵⁵⁶

Quan esclatà la guerra a Espanya, el president Cárdenas es trobava de gira per l'estat de Coahuila. La primera reacció oficial mexicana a l'alçament militar a Espanya fou un comunicat del partit governant, que aleshores tenia el nom de Partido Nacional Revolucionario (PNR), aparegut el 19 de juliol. El PNR se solidaritzava amb el govern republicà espanyol i traçava paral·lelismes entre la insurrecció militar espanyola i el cop d'Estat contra el líder democràtic mexicà, Francisco Madero, de 1913.⁵⁵⁷

A més de l'oficialista PNR, la causa republicana comptà amb el suport militant de la central sindical del Partit Comunista Mexicà i de la Confederación de Trabajadores de México, liderada per Vicente Lombardo Toledano. Les organitzacions obreristes mexicanes aportaren la solidaritat més militant amb la República, així com una considerable part dels 400 voluntaris mexicans que es calcula que van lluitar al bàndol republicà.⁵⁵⁸

El suport militar mexicà per a la República espanyola no trigà a arribar. En un primer moment, es tractà d'auxiliar el govern republicà en tasques d'intermediació per a la compra d'armament. El 26 de juliol de 1936 el general Adalberto Tejeda, aleshores ambaixador mexicà a França, envià un telegrama a la secretaria de Relacions Exteriors de Mèxic en què informava el secretari Eduardo Hay sobre una sol·licitud urgent, plantejada per Fernando de

⁵⁵⁶ POWELL, Thomas G., "Mexico", dins FALCOFF, Mark i PIKE, Fredrick B. (editors), *The Spanish Civil War, 1936-39: American hemispheric...*, pàg. 54-55; PUY MUÑOZ, Francisco (coordinador), *Los derechos en el constitucionalismo histórico español*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, 2002, pàg. 185.

⁵⁵⁷ OJEDA REVAH, Mario, *México y la Guerra Civil Española*, Madrid, Turner, 2004, pàg. 103-104.

⁵⁵⁸ OJEDA REVAH, Mario, *México y la Guerra Civil...*, pàg. 104; REQUENA GALLEGU, Manuel i SEPÚLVEDA LOSA, Rosa María (coordinadors), *Las brigadas internacionales: el contexto internacional, los medios de propaganda, literatura y memorias*, Conca, Editorial de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2003, pàg. 166.

los Ríos (recentment nomenat ambaixador espanyol a França), en què es demanava la participació de Mèxic com a comprador intermediari d'armes en territori francès. Pocs dies després, Tejeda rebé l'autorització del president Cárdenas. L'ambaixador mexicà quedava d'aquesta manera autoritzat a seguir la iniciativa dels republicans espanyols, sempre que s'evités qualsevol complicació internacional i, sobretot, qualsevol mena d'engany a governs amics.⁵⁵⁹

El govern mexicà també decidí proporcionar un suport militar més directe. El 10 d'agost de 1936, Cárdenas escrigué en el seu diari que havia ordenat el trasllat al port de Veracruz dels vint mil fusells Mauser de 7 mm i vint milions de cartutxos del mateix calibre que li havia demanat el govern republicà espanyol a través del seu ambaixador a Mèxic, Félix Gordón Ordás. Deu dies després, quan el carregament salpà del port de Veracruz, Cárdenas justificava així l'ajut en les mateixes pàgines del seu diari:

El gobierno de México está obligado moral y políticamente a dar apoyo al gobierno republicano de España, consituido legalmente y presidido por el señor don Manuel Azaña. La responsabilidad interior y exterior está a salvo. México proporciona elementos de guerra a un gobierno institucional con el que mantiene relaciones. Además, el gobierno republicano de España tiene la simpatía del gobierno y sectores revolucionarios de México. Representa el presidente Azaña las tendencias de emancipación moral y económica del pueblo español. Hoy se debate en una lucha encarnizada, fuerte y sangrienta, oprimido por las castas privilegiadas.⁵⁶⁰

L'1 de setembre de 1936 s'informà breument les dues cambres legislatives sobre el suport del govern mexicà a l'Espanya republicana.⁵⁶¹ Els legisladors mexicans, fidels a les directrius de l'executiu, aprovaren la política espanyola de Cárdenas en tots els aspectes.⁵⁶² Mèxic es convertia en el primer país que ajudava obertament l'Espanya republicana a fer front a la insurrecció militar.

⁵⁵⁹ OJEDA REVAH, Mario, *México y la Guerra Civil...*, pàg. 141-142.

⁵⁶⁰ CÁRDENAS, Lázaro, *Apuntes*, Ciutat de Mèxic, Universidad Nacional Autónoma de México, 1972, vol. I, pàg. 354-355.

⁵⁶¹ VIÑAS, Ángel, *La soledad de la República: el abandono de las democracias y el viraje hacia la Unión Soviética*, Barcelona, Crítica, 2006, pàg. 84.

⁵⁶² POWELL, Thomas G., "Mexico", dins FALCOFF, Mark i PIKE, Fredrick B. (editors), *The Spanish Civil War, 1936-39: American hemispheric...*, pàg. 79.

Els límits de l'ajuda militar mexicana

Quan Félix Gordón Ordás començà el seu mandat com a ambaixador espanyol a Mèxic el maig de 1936, les tasques més importants que havia hagut d'assumir foren dues: la signatura d'un tractat comercial i l'intent d'arreglar la mala imatge d'Espanya per culpa del sonat conflicte de la vaga de toreros espanyols contra els seus competidors mexicans. Amb l'esclat de la guerra, Gordón Ordás, a diferència de la major part del cos diplomàtic, no desertà dels seus deures i reorientà immediatament els seus esforços cap a l'obtenció de material militar per a la República.⁵⁶³

De totes maneres, malgrat la bona predisposició del govern de Lázaro Cárdenas i l'activisme audaç de l'ambaixador espanyol, la dura realitat era que Mèxic no disposava d'una indústria armamentista pròpia capaç de satisfer la demanda republicana. Com ja hem apuntat abans, gran part de l'ajut militar mexicà a Espanya consistí en operacions comercials en què els mexicans exercien el paper de mediadors en la compra d'armes a tercers països. Les diferències entre la política de solidaritat democràtica del govern mexicà i la voluntat dels Estats Units de tancar l'aixeta d'armament per a Espanya havien de provocar, per força, friccions entre les diplomàcies dels dos països veïns.

En aquest sentit, les peticions de Mèxic a Washington començaren ben aviat. Ja a l'estiu de 1936, el cap de la diplomàcia mexicana, el general Eduardo Hay, s'apropà a Josephus Daniels, l'ambaixador nord-americà a Mèxic, per demanar-li la seva opinió sobre el possible paper de Mèxic com a intermediari en la compra d'armes de fabricació estatunidenca per a la República espanyola. Daniels contestà que aquesta qüestió li tocava plantejar-la a l'ambaixador espanyol a Washington.

El 14 de setembre, l'ambaixador mexicà a Washington, Francisco Castillo Nájera, transmetia de nou la mateixa petició. Aquest cop, la demanda venia reforçada pel fet que l'ambaixador afirmava actuar sota les ordres del president Cárdenas. Al seu torn, el president mexicà estava

⁵⁶³ GORDÓN ORDÁS, Félix, *Mi política fuera de España*, Ciutat de Mèxic, s. n., 1965, vol. I, pàg. 141 i 351.

satisfent una petició formulada per l'ambaixador espanyol a Mèxic, Gordón Ordás. La resposta fou clarament negativa.⁵⁶⁴

Malgrat la claredat d'aquests posicionaments oficials, el desembre de 1936 hi havia una certa preocupació a Washington per la presumpta acumulació d'avions per part de Gordón Ordás, fins al punt que un funcionari del Departament d'Estat s'hi referia com «la col·lecció de l'ambaixador espanyol».⁵⁶⁵

La fricció més important entre el govern mexicà i el govern nord-americà ocorregué el mes de gener de 1937 i s'entrellaçà amb la controvèrsia que motivà la legalització de l'embargament d'armes contra Espanya. D'una banda, com ja hem vist abans, Dinely no amagà al Departament d'Estat que el client que li havia proposat una compra d'armament per valor de nou milions de dòlars era l'ambaixador espanyol a Mèxic, Félix Gordón Ordás. A més, el primer de gener aparegué una informació a *The New York Times* segons la qual el vapor espanyol *Motomar* tenia instruccions de l'ambaixada espanyola a Washington d'embarcar avions nord-americans des del port mexicà de Veracruz. Els avions havien estat comprats originalment per una petita companyia aèria mexicana i després haurien estat venuts a l'ambaixada espanyola a Mèxic.⁵⁶⁶ L'afer fou molt explotat per la cadena de diaris conservadors del magnat de la premsa, William Randolph Hearst, que afirmà que els avions estaven sent enviats per ajudar els comunistes espanyols.⁵⁶⁷

El president d'American Airlines –l'empresa que havia venut els grans avions comercials– assegurà que en el passat havia rebutjat una petició de Robert Cuse perquè el traficant no li havia pogut assegurar que el destí final dels avions no fos l'Espanya republicana. En qualsevol cas, el problema no era legal, sinó polític i diplomàtic, ja que, tal com reconeixien els alts responsables del Departament d'Estat, amb la legislació existent, no hi havia manera d'imposar sancions a les empreses implicades i, encara menys, al govern d'un país estranger.

⁵⁶⁴ Memoràndum d'Edward L. Reed, Washington DC, 14 de setembre de 1936, 852.24/108, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 530.

⁵⁶⁵ «the Spanish Ambassador collection» Citat a TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 78.

⁵⁶⁶ «U.S. Cargo Released By Spanish Loyalists», *The New York Times*, 1 de gener de 1937. pàg. 16.

⁵⁶⁷ «Venta de armas y municiones a España, 1936», AHGE, III-1325-5.

El 2 de gener de 1937, la secretaria de Relacions Exteriors del govern mexicà comunicà a l'ambaixada nord-americana a la Ciutat de Mèxic que, tot i que el govern mexicà estava venent armes a la República espanyola, s'abstenia de fer d'intermediari en el tràfic d'armes si el país de fabricació no donava el seu consentiment. L'endemà, des de Washington, el Departament d'Estat publicà un comunicat oficial felicitant-se de la cooperació del govern mexicà en la política espanyola de l'Administració Roosevelt.⁵⁶⁸

Mesos després, Félix Gordón Ordás insistia a traslladar divuit avions nord-americans a Espanya, comprats abans de la resolució d'emergència del 8 de gener de 1937. L'abril de 1937, en la preparació de la reunió entre Roosevelt i l'ambaixador mexicà a Washington, al president nord-americà se li lliurà l'argumentari de la diplomàcia estatunidenca contra l'enviament dels avions comprats per Gordón Ordás després de l'esclat del conflicte. El document recomanava amenaçar amb la interrupció de la venda d'armes a Mèxic.⁵⁶⁹

En una carta de Cárdenas a l'ambaixador espanyol, escrita l'11 de maig de 1937, el president mexicà rebutjà les peticions d'Ordás, recordant-li els límits de la solidaritat mexicana amb el govern republicà espanyol: «La única limitación señalada por mi gobierno para la ayuda a que me refiero, fue la de que México no serviría de gestor o de intermediario en la compra de materiales de guerra destinados a España, sino cuando los gobiernos de los países vendedores conociesen la finalidad de la compra y manifestasen su completa aquiescencia en forma adecuada.»⁵⁷⁰

La limitació anunciada pel president mexicà no sempre es complí de manera estricta. Quasi un any després, el desembre de 1937, mentre Cárdenas es trobava fora de la capital, l'ambaixador Gordón Ordás aconseguí, gràcies a la complicitat del secretari de la Guerra –i

⁵⁶⁸ “U.S. Finds No Basis For Note To Mexico”, *The New York Times*, 3 de gener de 1937. pàg. 34; Robert Walton Moore a Pierre Boal, Washington DC, 3 de gener de 1937, 711.00111 Unlawful Shipment/10: Telegram, *FRUS*, 1937, vol. I, pàg. 564.

⁵⁶⁹ Sumner Welles a Franklin Delano Roosevelt, Washington DC, 26 d'abril de 1937, PSF: Mexico: TS, *FDR and FA*, vol. V, pàg. 111-117.

⁵⁷⁰ CÁRDENAS, Lázaro, *Epistolario de Lázaro Cárdenas (presentación de Elena Vázquez Gómez)*, Ciutat de Mèxic, Siglo Veintiuno Editores, 1974, vol. I, pàg. 296.

futur president– Ávila Camacho, de fer embarcar els polèmics avions de fabricació estatunidenca cap a Espanya des de Veracruz.⁵⁷¹

Més enllà d'alguns casos aïllats, el cas és que el govern Cárdenas es comprometé seriosament a no interferir en l'embargament d'armes de l'Administració Roosevelt. D'aquesta manera, Cárdenas cedí davant la pressió diplomàtica del seu gran veí nord-americà i frustrà els plans de Gordón Ordás de convertir Mèxic en un permanent colador d'armes de fabricació estatunidenca per a l'exèrcit republicà espanyol. La decisió de respectar els límits imposats pels nord-americans fou una mostra de bona voluntat política de Cárdenas cap a l'Administració Roosevelt, que tingué efectes decisius per a la posició internacional de la República. Tancada la possibilitat d'exercir com a intermediari comercial en el mercat d'armament estatunidenc, la contribució més substancial dels mexicans se centrà en els camps humanitari i diplomàtic.⁵⁷²

La bandera diplomàtica del respecte al dret internacional

Com és ben sabut, Mèxic es destacà pel suport humanitari a la República espanyola, amb l'acolliment, ja durant la guerra, de mig miler de nens espanyols, els anomenats *nens de Morelia*, i, sobretot, després d'acabada la guerra, amb una política de gran generositat amb els refugiats republicans.⁵⁷³ És menys conegut que, de fet, la labor humanitària de la

⁵⁷¹ GORDÓN ORDÁS, Félix, *Mi política fuera de España*, Ciutat de Mèxic, s. n., 1965, vol. I, pàg. 763-768.

⁵⁷² Segons una crònica del periodista mexicà Salvador Novo, Ávila Camacho també hauria ajudat els republicans espanyols en un altre sentit. El futur president decidí que, per tal de modernitzar i homogeneïtzar l'armament mexicà i ajudar els republicans espanyols sense violar les lleis de neutralitat estatunidenques, Mèxic compraria armament nou als Estats Units i vendria el vell i –de procedència nacional molt variada– a l'Espanya republicana. Sempre segons Novo, «A un ejército heterogéneo como el republicano, en realidad le daba igual disparar con lo que fuera.» NOVO, Salvador, *La vida en México en el periodo presidencial de Lázaro Cárdenas*, Ciutat de Mèxic, Empresas Editoriales, 1964, pàg. 372-373.

⁵⁷³ La bibliografia sobre els nens acollits en un centre instal·lat a Morelia, la capital de l'estat de Michoacán, és molt extensa. Entre d'altres, vegeu: PLA BRUGAT, Dolores, *Los niños de Morelia: un estudio sobre los primeros refugiados españoles en México*, Ciutat de Mèxic, Instituto Nacional de Antropología e Historia, 1985; RASCÓN BANDA, Víctor Hugo, *Los niños de Morelia*, Ciutat de Mèxic, Universidad Autónoma Metropolitana, Casa Juan Pablos, Centro Cultural, 2007; PAYÁ VALERA, Emeterio, *Los niños españoles de Morelia: el exilio infantil en México*, Zapopan, El Colegio de Jalisco, 2002; FOULKES, Vera, *Los “niños de Morelia” y la escuela “España-México”*; *consideraciones analíticas sobre un experimento social*, Ciutat de Mèxic, s.n., 1953.

diplomàcia mexicana es remuntà als primers mesos de la guerra, quan, per iniciativa de l'ambaixador Manuel Pérez Treviño, l'ambaixada mexicana arribà a acollir un miler de refugiats que temien per les represàlies de la zona republicana. La situació provocà tensions entre el govern mexicà i el republicà espanyol, així com entre el govern de Cárdenas i l'ambaixador a Madrid, ja que el primer no aprovava ni la generosa política d'asil de Pérez Treviño ni la insistència de l'ambaixador a denunciar la manca d'ordre públic i de garanties legals en el territori on fracassà la insurrecció militar. Entre els refugiats més destacats, cal esmentar el radical Emiliano Iglesias, antic ambaixador espanyol a Mèxic durant el bienni negre, i el futur president del govern espanyol, Luis Carrero Blanco. Al cap de pocs mesos, la tensió entre el govern mexicà i l'ambaixador a Espanya esdevingué insostenible. Pérez Treviño fou cessat i enviat a Xile el 18 de desembre de 1936. El succeí en el càrrec el polèmic Ramón P. de Negri. Després de llargues negociacions, es traslladà cap a València el gruix dels refugiats –poc més de 800 persones– el 14 de març de 1937 per després embarcar en el vapor *Medi II* amb destí a Marsella.⁵⁷⁴

En l'arena diplomàtica internacional, l'activisme mexicà a favor de la República espanyola s'articulà de manera coherent i persistent al llarg de tota la guerra, especialment a la Societat de Nacions. I és que, per al govern de Lázaro Cárdenas, la pertinença a l'organisme internacional amb seu a Ginebra constituïa un instrument diplomàtic molt valorat. El 1931 Mèxic obrí una esquerda en el mur de l'aïllament internacional gràcies al seu ingrés a la Societat de Nacions. En el procés d'invitació, l'aleshores cap de la diplomàcia republicana espanyola, Alejandro Lerroux, jugà un cert paper com a intermediari privilegiat del govern mexicà.⁵⁷⁵ En la segona meitat de la dècada dels trenta, la defensa de la Societat de Nacions ja s'havia convertit en un puntal de la política exterior mexicana.⁵⁷⁶

⁵⁷⁴ OJEDA REVAH, Mario, *México y la Guerra Civil...*, pàg. 122-131; POWELL, Thomas G., *Mexico and the Spanish Civil...*, pàg. 77-78 i 82-83.

⁵⁷⁵ HERRERA LEÓN, Fabián, *México en la Sociedad de Naciones: modernización y consolidación de una política exterior, 1931-1940*, Tesi de doctorat en Història, El Colegio de México, Centro de Estudios Históricos, 2010, pàg. 91-93.

⁵⁷⁶ Val a dir que no sempre havia estat així. De fet, en un principi, al govern mexicà li havia interessat de participar en la Societat de les Nacions perquè li havien fet el lleig diplomàtic de no invitar-la i per considerar que aquest organisme internacional atorgava validesa jurídica a la Doctrina Monroe, la qual, tal com recordava l'historiador i diplomàtic mexicà Daniel Cosío Villegas, «nuestro país consideraba como una autorización al gobierno norteamericano para intervenir en los asuntos internos de los países latinoamericanos so pretexto de impedir que lo hiciera Europa.» COSÍO VILLEGAS, Daniel, *Memorias*, Ciutat de Mèxic, Consejo Nacional del Fomento Educativo, 1986, pàg. 119. Fins i tot quan finalment hi entrà el setembre de 1931, el govern mexicà cregué necessari explicitar «él nunca ha admitido la entente regional mencionada en el artículo 21 del Pacto [la Doctrina Monroe]». DE LA PEDRAJA Y MUÑOZ, Daniel Julio, «La Admisión de los Estados de América Latina en

En un discurs pronunciat l'estiu de 1938, Eduardo Hay, secretari de Relacions Exteriors en el govern Cárdenas, justificava l'aposta de Mèxic per l'organisme de Ginebra com una natural prolongació internacional de l'ideari de justícia social de la Revolució Mexicana. Segons Hay, malgrat les limitacions de l'organisme internacional en la mediació de conflictes, la seva mateixa existència tenia una funció educativa que ja estava donant fruits:

La incorfomidad y aun la protesta universal, en los más recientes casos de imperialismo, deben ser estimados justamente como producto legítimo de la Liga de Naciones, que ha concitado con su actitud, y a pesar de los fracasos que se le imputan, un sentimiento de reprobación general contra los actos que ella misma ha declarado punibles. (...) Desde su alta tribuna, México, en diversas ocasiones ha hecho que se oiga su voz de protesta contra la rapacidad del imperialismo, contra el atropello al derecho de los débiles y contra la abusiva contumacia que sigue siendo la característica de la fuerza.

Tal com assenyalava el mateix Hay, l'experiència històrica de Mèxic com a víctima de l'imperialisme li feia apreciar la necessitat de promoure la "força del dret" per sobre del "dret de la força" en l'àmbit internacional.⁵⁷⁷

Els responsables de la política exterior mexicana eren, doncs, conscients de les limitacions de la Societat de Nacions, però no s'estaven d'aprofitar la tribuna de Ginebra com un amplificador per dirigir-se a les classes populars d'arreu del món amb un missatge a favor de la democràcia i la pau mundials. Cal recordar que, als anys trenta, Mèxic exercia, en certa mesura, un protagonisme de la causa antiimperialista a la Societat de Nacions similar al que exerciria l'Índia independent en els primers anys de l'Organització de Nacions Unides.⁵⁷⁸ En

la Sociedad de las Naciones: El caso de México", *Revista Mexicana de Ciencia Política*, juliol-setembre de 1969, any XV, núm. 57, pàg. 394.

⁵⁷⁷ "México en la Liga de Naciones", dins HAY, Eduardo, *Discursos pronunciados en su carácter de Secretario de relaciones exteriores (1936-1940)*, Ciutat de Mèxic, Talleres gráficos de la nación, 1940, pàg. 39-41. També en el diari progovernamental *El Nacional* es podien llegir elogis a la Societat de les Nacions. Després de recordar el desastre que havia representat la descoordinació de les democràcies davant les agressions a Espanya i la Xina, un articulista hi afirmava: «Ginebra significa la diplomacia al servicio de la solidaridad y la cooperación, el espíritu de conciliación y de concesión, la garantía técnica y la libre discusión, el control de los Estados medianos y pequeños sobre la política mundial. Ginebra significa el amparo de la personalidad de los pueblos –la soberanía– y de la personalidad de los individuos –la dignidad del trabajador.» LABINTER, "La desconfianza mutua inhibe la labor de Ginebra", *El Nacional*, 10 de gener de 1938, pàg. 1 i 4.

⁵⁷⁸ Sobre els orígens del paper de l'Índia a l'ONU, vegeu: MAZOWER, Mark, *No enchanted palace: the end of empire and the ideological origins of the United Nations*, Princeton, Princeton University Press, 2009.

una carta al diplomàtic mexicà Isidro Fabela de 29 de setembre de 1937, el president Cárdenas recordava que:

Aunque muchos crean que la Liga es inútil y por encima de las fórmulas de la democracia y el derecho están los grandes intereses financieros y políticos, en la competencia por conquistar territorios, mercados o zonas de influencia, para explotar materias primas y trabajo barato, no debe olvidarse que a través de la Asamblea de Ginebra se llevará a la conciencia de las masas populares y trabajadoras (...) que de esas grandes reservas humanas dependen en definitiva el poder de los ejércitos, la estabilidad de los gobiernos y la producción de los campos y las fábricas, base de la existencia colectiva.⁵⁷⁹

Des del seu ingrés a l'organisme internacional, Mèxic no desaprofita cap ocasió per agitar la bandera del dret internacional com a remei contra els nous perills a la pau mundial. En la crisi d'Etiòpia, Mèxic fou sempre un ferm partidari de les sancions a la Itàlia de Mussolini i lamentà el seu posterior aixecament. En el cas d'Àustria, Mèxic es destacà per la seva protesta contra l'*Anschluss* de març de 1938. La delegació mexicana denuncià la desaparició d'Àustria com a contrària als principis del dret internacional i del Pacte de la Societat de les Nacions, així com una flagrant violació dels tractats de Versalles i Saint Germain, signat aquest últim el mateix 1919 entre la recentment creada República d'Àustria i els estats vencedors de la Primera Guerra Mundial. La bel·ligerant actitud de la diplomàcia cardenista en la defensa de la integritat austríaca contrasta amb la política de concessions i comprensió amb el "greuge colonial" d'Alemanya i Itàlia, que caracteritzà la política d'*appeasement* de la Gran Bretanya, França i els Estats Units en la segona meitat de la dècada dels trenta.⁵⁸⁰

Fou, però, en el cas espanyol, on la diplomàcia mexicana expressà amb més força en el seu propòsit d'aplicar els principis de la Societat de Nacions com a fre a l'expansionisme feixista. A finals de setembre de 1936, quan la Societat de Nacions tractà el tema espanyol i es decidí per donar suport al Comitè de No Intervenció, el delegat mexicà, Narciso Bassols, s'hi mostrà contrari. A diferència de la Unió Soviètica, Mèxic mai no acceptà els principis de la Política de No Intervenció. El 2 d'octubre de 1936, davant de l'Assemblea de la Societat de les Nacions, Bassols qualificà l'anomenada no intervenció com un tràgic pas enrere en les

⁵⁷⁹ FABELA, Isidro, *Cartas al Presidente Cárdenas*, Ciutat de Mèxic, s.n., 1947, pàg. 245-246.

⁵⁸⁰ MEDIN, Tzvi, *Ideología y praxis política de Lázaro Cárdenas*, Ciutat de Mèxic, Siglo Veintiuno Editores, 1972, pàg. 198; SERRANO MIGALLÓN, Fernando, *Isidro Fabela y la diplomacia mexicana*, Ciutat de Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1981, pàg. 84-120.

relacions internacionals i afirmà que Mèxic seguiria donant suport al govern espanyol legalment constituït, pel qual afirmava sentir una comprensió especial, atesa l'experiència dels mexicans en alçaments militars de caràcter antisocial.⁵⁸¹ A Ginebra, la diplomàcia mexicana insistí reiteradament que el caràcter internacional de la guerra havia de forçar l'organisme internacional a retirar el suport al comitè de Londres i a prendre les mesures necessàries per aturar l'agressió contra un membre de ple dret.

En la defensa dels interessos de la República espanyola, Mèxic sempre preferia minimitzar la seva evident afinitat ideològica amb el republicanisme espanyol d'esquerres. Fins i tot en les respostes rutinàries a particulars que agraïen a Mèxic la seva ajuda al govern republicà, la secretaria de Relacions Exteriors emfatitzava que l'actitud de Mèxic només responia als principis de la llei i la justícia. La justificació de la solidaritat diplomàtica de Mèxic amb Espanya era, doncs, estrictament legalista i s'utilitzava com a plataforma per a una defensa general dels principis de dret internacional.⁵⁸²

A principis de 1937, Bassols fou substituït per Isidro Fabela. El veterà diplomàtic mexicà continuà la tasca del seu predecessor en la defensa de la República espanyola i el seu dret legal a proveir-se de material militar a l'exterior per sobreviure.⁵⁸³ Els objectius de la delegació mexicana a la Societat de les Nacions es veieren torpedinats per l'evident simpatia profranquista de bona part de governs llatinoamericans.⁵⁸⁴ Foren precisament aquests governs, liderats per la delegació xilena i escudats en la crisi dels refugiats a les ambaixades de Madrid, els que aconseguiren evitar la reelecció de la República espanyola al Consell de la

⁵⁸¹ POWELL, T. G., "Mexico", dins FALCOFF, Mark i PIKE, Fredrick B. (editors), *American hemispheric perspectives...*, pàg. 63-64.

⁵⁸² Ignacio García Téllez a Ernesto Hidalgo, Ciutat de Mèxic, 5 de novembre de 1937, AHGE III-767-11.

⁵⁸³ Prentiss B. Gilbert a Cordell Hull, Ginebra, 31 de març de 1937, 852.00/5056: Telegram (part air), *FRUS*, 1937, vol. II, pàg. 269.

⁵⁸⁴ L'actitud militantment profranquista de la majoria de delegacions llatinoamericanes era tan notòria, que fins i tot els amics anglòfons de Franco se'n servien per demanar la reforma de l'organisme i el reconeixement diplomàtic de l'Espanya sublevada. Trobem un exemple d'aquesta línia argumentativa en una de les poques publicacions teòriques del feixisme estatunidenc, *The American Review*, on l'intel·lectual filofeixista britànic, Douglas Jerrold afirmava: «The great South American republics will not tolerate the League unless and until it recognizes the national Government of Spain. (...) The recognition of the Salamanca Government, de facto, is the necessary first step to any effective revival of the League. As an instrument of purely secular policies based on purely secular grounds, the League is dead.» JERROLD, Douglas, "The Issues on Spain", *The American Review*, vol. IX, núm. 1, abril de 1937, pàg. 31-32.

Societat de les Nacions a la tardor del 1937, malgrat els esforços de la diplomàcia mexicana per aconseguir la seva permanència.⁵⁸⁵

Un dels objectius principals de la diplomàcia mexicana fou la implicació dels Estats Units en el conflicte espanyol en qualitat de mediador. El 6 d'abril de 1937, l'ambaixador mexicà als Estats Units, Francisco Castillo Nájera, desenvolupà en una carta per al Departament d'Estat una proposta de col·laboració conjunta que ja havia estat breument formulada en una nota diplomàtica cinc dies abans. Es tractaria de prevenir la prolongació indefinida de la guerra a Espanya. L'esforç conjunt estaria justificat pels sentiments humanitaris comuns i la sort – també compartida – de gaudir de pau i seguretat. Castillo Nájera no s'estigué de fer notar que l'interès de Mèxic en un esforç diplomàtic conjunt no es devia únicament a la seva voluntat d'atenuar la desgràcia a Espanya: «sinó també per la seva sincera intenció de definir per al futur fins a quin punt la seva posició internacional coincideix amb una correcta aplicació dels postulats essencials del dret internacional».⁵⁸⁶

La resposta de Hull fou freda i cordial. El secretari d'Estat recordà a l'ambaixador mexicà que els principis de no intervenció del govern nord-americà eren els mateixos que estaven seguint nacions europees molt pròximes al conflicte espanyol. Sense tancar la porta a una contribució nord-americana «en suport de passos imparcials cap a una conducta més humana del conflicte», Hull també deixà entendre que el principi unilateralista de la política exterior de l'Administració Roosevelt feia difícil una eventual cooperació formal en la qüestió espanyola.⁵⁸⁷

⁵⁸⁵ DRAKE, Paul W., "Chile", dins FALCOFF, Mark i PIKE, Fredrick B. (editors), *The Spanish Civil War, 1936-39: American hemispheric...*, pàg. 261-262; POWELL, Thomas G., *Mexico and the Spanish Civil...*, pàg. 87-88. Per la seva banda, Fernando de los Ríos havia transmès la petició del govern republicà espanyol perquè el Departament d'Estat exercís la seva influència sobre les delegacions llatinoamericanes a Ginebra per tal que Espanya retingués el seu seient en el Consell de la Lliga. Hull s'hi negà, recordant a l'ambaixador espanyol que els Estats Units no formaven part de la Societat de les Nacions. En canvi, en una reunió amb el seu gabinet, el president Roosevelt demanà a Hull que satisfés la petició de Fernando de los Ríos. El secretari d'Estat no volia que el govern nord-americà deixés constància del seu posicionament. Roosevelt li contestà que hi havia d'haver una manera de fer arribar l'opinió de la diplomàcia nord-americana sense deixar-ne constància escrita. Memoràndum de Cordell Hull, Washington DC, 7 de setembre de 1937, 852.00/6417, *FRUS*, 1937, vol. I, pàg. 386; ICKES, Harold LeClair, *The secret diary of Harold L. Ickes...*, vol. II, pàg. 210-211.

⁵⁸⁶ «but also by her sincere intention to define for the future how far her international position coincides with a correct application of the essential postulates of international law» Francisco Castillo Nájera a Cordell Hull, Washington DC, 6 d'abril de 1937, 852.00/5081, *FRUS*, 1937, vol. II, pàg. 275.

⁵⁸⁷ «in support of impartial steps towards a more humane conduct of the conflict» Cordell Hull a Francisco Castillo Nájera, Washington DC, 10 d'abril de 1937, 852.00/5081, *FRUS*, 1937, vol. II, pàg. 277.

Poc després del bombardeig d'Almeria, el govern mexicà, a través de l'encarregat de negocis de la seva ambaixada a Washington, s'adreçà a l'Administració Roosevelt per demanar-li que liderés un esforç internacional per trobar una solució pacífica al conflicte entre el govern republicà espanyol i l'Alemanya nazi. La proposta fou rebutjada. El sotssecretari d'Estat, Sumner Welles, justificà el rebuig per dos motius. En primer lloc, perquè el govern nord-americà considerava que no tenia una informació dels fets prou clara, atesa la divergència entre la versió nazi i la del govern republicà espanyol. A més, l'Administració Roosevelt creia que la responsabilitat principal per trobar una solució pacífica a aquests incidents havia de recaure sobre les nacions europees.⁵⁸⁸

Malgrat les reiterades negatives estatunidenques, el govern mexicà seguí insistint a proposar que Roosevelt s'impliqués en la guerra a Espanya, encara que només fos per frenar en alguna mesura els excessos de les forces franquistes. El 24 de juny de 1937, l'ambaixador mexicà a Washington féu arribar una nova proposta. En aquest cas, els mexicans demanaven que el president Roosevelt posés el seu prestigi internacional al servei d'un esforç conjunt per acabar amb els atacs franquistes sobre la població civil urbana.⁵⁸⁹

El president Roosevelt encarregà a Sumner Welles el rebuig oral a la proposta mexicana. La resposta era un recordatori dels aspectes de la política espanyola de la diplomàcia nord-americana que, segons el president, ja havien estat clarament exposats a les potències europees: defensa de l'esperit i la lletra de la política de neutralitat, negativa a participar en les patrulles de control naval i rebuig a les formes de violència contràries a les normes de guerra o al respecte a l'humanitarisme. Finalment, el president Roosevelt assegurava que els Estats Units «en aquest moment no conceben la manera d'oferir la seva mediació per la certesa que aquesta seria rebutjada».⁵⁹⁰

⁵⁸⁸ Memoràndum de Sumner Welles, Washington DC, 2 de juny de 1937, 852.00/5651, *FRUS*, 1937, vol. II, pàg. 318-320.

⁵⁸⁹ Francisco Castillo Nájera a Cordell Hull, Washington DC, 24 de juny de 1937, 852.00/5818, *FRUS*, 1937, vol. II, pàg. 337-338; Sumner Welles a Franklin D. Roosevelt, Washington DC, 30 de juny de 1937, OF422-C: TS, *FDR and FA*, vol. V, pàg. 439.

⁵⁹⁰ «The United States cannot at this time see its way clear to offer mediation because of the certainty that it would be rejected» Franklin Delano Roosevelt a Sumner Welles, Washington DC, 3 de juliol de 1937, 852.00/5906, *FRUS*, 1937, vol. II, pàg. 348. Probablement, el president devia pensar en el rebuig per part del bàndol franquista, ja que a finals de la primavera havia rebut una carta de l'ambaixador De los Ríos en què li

Un altre aspecte interessant del front diplomàtic mexicà és que, malgrat servir-se de conceptes molt similars a la diplomàcia estatunidenca, la interpretació i l'aplicació d'aquests mateixos conceptes per part de Mèxic ens ajuda a entendre alguns aspectes essencials de la política espanyola de l'Administració Roosevelt. Trobem un exemple d'aquesta divergència interpretativa en una carta de Cárdenas a Fabela del 17 de febrer de 1937. En l'escrit, el president mexicà donà instruccions al seu nou delegat a Ginebra sobre la posició legalista del govern mexicà. Cárdenas hi qüestionà la mateixa validesa de l'expressió “no intervenció”, «(...) muy utilizada en la actualidad por la diplomacia europea y por la política interamericana», la qual, per culpa de les conseqüències internacionals de la rebel·lió militar, tenia un significat diferent al defensat per la delegació mexicana a la conferència de pau de Buenos Aires de 1936 quan proposà –i aconseguí que s'acabés aprovant per unanimitat– el Protocol Adicional a la Convenció sobre Deures i Drets dels Estats signada a Montevideo el 1933:

Bajo los términos “no intervención” se escudan ahora determinadas naciones de Europa, para no ayudar al gobierno español legítimamente constituido. México no puede hacer suyo semejante criterio ya que la falta de colaboración con las autoridades constitucionales de un país amigo es, en la práctica, una ayuda indirecta – pero no por eso menos efectiva– para los rebeldes que están poniendo en peligro el régimen que tales autoridades representan. Ello, por lo tanto, es en sí mismo uno de los modos más cautelosos de intervenir.

Cárdenas també qüestionava el concepte de “neutralitat internacional”. El president mexicà recordava que una de les grans conquestes jurídiques del Pacte de la Societat de les Nacions havia estat justament la d'establir la diferència entre estats agredits, als quals s'havia de proporcionar suport material i moral, i estats agressors, per als quals estava prevista l'aplicació d'un règim de sancions. Segons Cárdenas, aquesta distinció tenia encara més sentit quan la lluita es lliurava entre el govern legítim d'un país i una facció rebel que rebia suport de l'estranger.⁵⁹¹

demanava la seva mediació per aconseguir la retirada dels soldats estrangers. RUIZ-MANJÓN, Octavio, *Fernando de los Ríos...*, pàg. 430.

⁵⁹¹ Lázaro Cárdenas a Isidro Fabela, Ciutat de Mèxic, 17 de febrer de 1937. CÁRDENAS, Lázaro, *Epistolario de Lázaro Cárdenas (presentación de Elena Vázquez Gómez)*, Ciutat de Mèxic, Siglo Veintiuno Editores, 1974, vol. I, pàg. 292-293.

En una carta del 17 de maig de 1937, Isidro Fabela escrivia a Lázaro Cárdenas des de Ginebra per explicar-li un dels dilemes més greus de la diplomàcia mexicana en relació amb Espanya. El dilema venia determinat pel fet que el govern espanyol no s'havia mostrat prou ferm en la defensa dels seus propis drets i dels principis de dret internacional i, pressionat per les difícils circumstàncies, havia cedit davant la creació del comitè de Londres, amb l'única exigència que aquest aplicés una política de no intervenció "rigorosa". D'aquesta manera, la diplomàcia mexicana quedava paradoxalment forçada a defensar el dret internacional en solitari: «Por desgracia, señor Presidente, este absurdo estado de cosas ha sido legitimado por las propias autoridades de Valencia. (...) México, contra el mundo entero, y aun contra la misma España, defiende la integridad y el cumplimiento del Pacto y enarbola los principios en él contenidos al no aceptar, *urbi et orbe*, al Comité de No Intervención.»

Fabela detallava l'argumentació legalista que defensava com a cap de la delegació mexicana a Ginebra i que es basava en dos acords internacionals. El primer feia referència als articles del Pacte de la Societat de Nacions que estableixen disposicions aplicables en cas que un coassociat recorregués a la guerra i que obligaven la resta de països a sentir-se solidaris amb la nació atacada i a trencar, com a mínim, les seves relacions comercials amb el país agressor. L'altre acord era un tractat internacional que feia referència a les guerres civils:

(...) recordé la "Convención sobre Derechos y Deberes de los Estados en caso de luchas civiles" suscrita en La Habana en 1928, por las 21 Repúblicas de América, y decidí aprovechar su vigencia y su aplicabilidad para recordar ante el mundo nuestra posición estrictamente legalista. (...) El artículo 1 establece: «los Estados contratantes se obligan a observar las reglas siguientes respecto a una lucha civil en otro de ellos: prohibir el tráfico de armas y material de guerra, salvo cuando fueren destinados al gobierno, mientras no esté reconocida la beligerancia de los rebeldes; caso en el cual se aplicarán las reglas de neutralidad».

Fabela considerava que, per bé que Espanya no podia reclamar els beneficis d'un tractat que no havia signat, la diplomàcia mexicana, per coherència amb el seu projecte de convivència entre nacions, havia d'estendre la seva aplicació a altres zones del món ja que «(...) para conseguir el propósito universal de establecer una jurisprudencia internacional, precisa cada Estado uniforme su conducta exterior.»⁵⁹² A més d'una qüestió de principis, Fabela també veia en el conflicte espanyol una oportunitat per mobilitzar les nacions petites i dèbils en una

⁵⁹² Isidro Fabela a Lázaro Cárdenas, Ginebra, 17 de maig de 1937. GUILLÉN, Fedro, *Fabela y su tiempo: España, Cárdenas, Roosevelt*, Ciutat de Mèxic, s.n., 1976, pàg. 63, 65 i 70-72.

causa comuna.⁵⁹³ En una carta del 27 de juliol de 1937, Fabela lamentava que la diplomàcia republicana espanyola no volgués adoptar una actitud diplomàtica més bel·ligerant, ja que, en cas d'intensificar-se la batalla diplomàtica a Ginebra, probablement la causa de la República podria comptar amb el suport de «la mayoría de los pequeños Estados, que podrían quizás hacer su primer acto de presencia contra las hasta ahora dominantes grandes potencias.»⁵⁹⁴

Isidro Fabela no fou l'únic que pensà en la conveniència d'aplicar a Espanya el conveni aprovat a L'Havana el 1928. Segons recordava el professor Phillip C. Jessup en un article sobre Espanya i el dret internacional, l'Administració Hoover ja havia aplicat la Convenció de l'Havana durant la revolució brasilera de 1930. Només havia venut armes al govern reconegut del Brasil –i no als rebels– fins que aquest fou completament derrotat. Per Jessup, el problema espanyol s'explicava, en gran part, per l'absència d'un conveni similar entre les potències europees.⁵⁹⁵ A la primavera de 1938, el senador Nye invocà explícitament la

⁵⁹³ Des d'una perspectiva diferent, l'analista de política exterior Vera Micheles Dean també donava importància al paper de les nacions petites davant les conseqüències de l'*appeasement* en casos com el d'Espanya. A Dean li preocupava la pèrdua de lligams que podien sentir moltes nacions petites com a conseqüència de la manifesta passivitat dels grans imperis democràtics per fer front a l'expansionisme feixista. Si Fabela creia que Mèxic podria liderar una resposta diplomàtica on s'agruparien el conjunt de nacions dèbils o petites, els pronòstics pessimistes de Dean apuntaven a la possibilitat que diverses nacions petites europees preferissin romandre neutrals abans de mantenir les seves tradicionals aliances amb les dues grans potències del continent: «The tendency of the small powers to seek security irrespective of traditional diplomatic alignments, already strikingly displayed by Belgium, is not of a nature to reassure Britain and France. By their successive failures to check aggression in Manchuria, Ethiopia and Spain, the Western democracies have not only shaken the foundations of collective security, but have lost the support they once enjoyed among the small powers –a support they may need the day they are involved in a direct clash with Germany and Italy.» DEAN, Vera Micheles, "Italy Imperils Mediterranean Peace", *Foreign Policy Bulletin*, vol. XVI, núm. 23, 2 d'abril de 1937, pàg. 2.

⁵⁹⁴ En la mateixa carta, Fabela era conscient que la intransigència de Mèxic en la defensa del dret internacional podia provocar situacions paradoxals de conseqüències indesitjables. Per això aconsellà a Cárdenas de no intentar forçar una implicació més gran de la Societat de les Nacions en la solució del conflicte espanyol, ja que, en cas contrari Mèxic s'exposaria a un doble fracàs «a que la Asamblea lo rechazara por mayoría de votos (...) y a ser "más papistas que el Papa". Esto es, pedir para España lo que ella no ha pedido y quizá no pida para sí misma, porque no le convenga tal vez, en virtud de compromisos secretos que nosotros ignoramos.» Isidro Fabela a Lázaro Cárdenas, Ginebra, 27 de juliol de 1937. FABELA, Isidro, *Cartas al Presidente Cárdenas*, Ciutat de Mèxic, s.n., 1947, pàg. 41.

⁵⁹⁵ Segons l'eminent professor de la Columbia Law School: «The existence of such a convention among European Powers might have made unnecessary the special non-intervention agreement regarding Spain were it not that in the present European situation this amount of partiality in favor of the established government would not have been welcomed by Italy, Germany or Portugal.» JESSUP, Philip C., "The Spanish Rebellion and International Law", *Foreign Affairs*, vol. XV, núm. 2, gener de 1937, pàg. 265-266. Sobre la importància de Jessup en el camp del dret internacional, vegeu: SCHACHTER, Oscar, "Philip Jessup's Life and Ideas", *The American Journal of International Law*, vol. LXXX, núm. 4, octubre de 1986, pàg. 878-895.

Convenció de L'Havana per demanar que l'embargament d'armes només s'aixequés per a benefici del bàndol republicà.⁵⁹⁶

A finals de desembre de 1936, Norman Thomas escrigué al president Roosevelt per fer-li arribar la seva oposició a la imminent legalització de l'embargament d'armes contra Espanya. Per reforçar el seu argument, el líder socialista féu servir l'exemple llatinoamericà: «Com vostè sap molt bé, en aquest hemisferi hi ha hagut precedents en la negativa a permetre que els ciutadans nord-americans proporcionessin armes als revoltats contra un govern elegit democràticament, alhora que permetien que el govern realitzés les compres necessàries.»⁵⁹⁷

Un mes després, Roosevelt li contestà:

És cert que (...) que la nostra política en aquest hemisferi ha estat, amb freqüència, permetre l'exportació d'armes als governs establerts i negar-la als grups insurgents. En tractar amb casos de guerra civil en aquest hemisferi, però, hem estat actuant en virtut d'una llei –la Resolució Conjunta del 31 de gener de 1922– el principi subjacent de la qual s'ha plasmat en un conveni que vam signar amb molts dels nostres veïns del sud. Aquesta Resolució Conjunta no és aplicable a l'exportació d'armes a Europa i en aquest cas ens hem sentit obligats a mantenir l'estricta imparcialitat prevista per les nostres lleis de neutralitat més recents.⁵⁹⁸

La diferent concepció de Cárdenas i Roosevelt sobre l'aplicabilitat de la Convenció de L'Havana al cas espanyol és molt reveladora de les diferències dels dos països en política exterior. Tant la diplomàcia mexicana com l'estatunidenca coincidien a destacar les relacions

⁵⁹⁶ THOMAS, Joan Maria, *Roosevelt y Franco...*, pàg. 53.

⁵⁹⁷ «As you well know there has been precedent on this hemisphere for refusal to permit American citizens to furnish rebels against a democratically elected government with arms while allowing that government to make necessary purchases.» Norman Thomas a Franklin D. Roosevelt, Nova York, 29 de desembre de 1936, OF 422-C: TS, *FDR and FA*, vol. III, pàg. 566. Uns mesos abans, Norman Thomas ja havia usat un argument similar. El 31 d'agost de 1936, Thomas havia escrit al president per demanar-li que els Estats Units s'abstinguessin de mantenir tractes comercials amb els franquistes: «In America there has been abundant precedent for a refusal by our State Department to permit shipments of supplies to rebels in Latin American countries who take up arms against a duly constituted and democratically elected government.» Norman Thomas a Franklin D. Roosevelt, Nova York, 31 d'agost de 1936, OF 422-C: T, *FDR and FA*, vol. III, pàg. 409.

⁵⁹⁸ «It is true that (...) our policy in this hemisphere has frequently been to permit the export of arms to established governments, while denying them to insurgent groups. In dealing with civil strife in this hemisphere, however, we have been acting under a law –a Joint Resolutions of January 31, 1922– the underlying principle of which has been embodied in a Convention which we entered into with many of our neighbors to the South. This Joint Resolution is not aplicable to export of arms to Europe and in this case we have felt bound to hold to the strict impartiality envisaged by our more recent neutrality acts». Franklin Delano Roosevelt a Norman Thomas, Washington DC, 25 de gener de 1937, *DHFDRP*, vol. XXXVI, document 26, pàg. 131-132.

interamericanes com un exemple que la resta del món faria bé d'imitar. En el cas espanyol, com ja hem vist abans, Cordell Hull havia invocat des de bon principi la interpretació estatunidenca sobre el principi de no intervenció aprovat a Montevideo el 1933 per explicar la negativa del seu país a vendre armes a Espanya. Ara bé, quan es tractava d'estendre l'aplicació d'una convenció concreta sobre el tràfic d'armes en cas de guerra civil, l'Administració Roosevelt reulava. Mentre Mèxic apel·lava a la Convenció de L'Havana amb la convicció que l'extensió dels tractats interamericans a la resta del món afavoria la causa del dret internacional, els Estats Units demostraven els límits de "l'exemple interamericà". Per a la diplomàcia estatunidenca, el poder de l'exemple de les relacions diplomàtiques al Nou Món estava condicionat pel consens de la Doctrina Monroe i l'*aïllacionisme continental*, és a dir, per una visió de les relacions internacionals que, de manera més o menys explícita, entenia que el repartiment de les àrees d'influència entre les grans potències era un principi geopolític molt més eficaç i operatiu que les vel·leïtats del dret internacional. No es tracta de qüestionar la sinceritat de la retòrica de la diplomàcia estatunidenca quan enaltia la Política de Bon Veí amb la resta del continent americà com l'exemple a seguir per la resta del món. L'important és tenir en compte el context històric de les interpretacions divergents sobre el significat del panamericanisme per entendre que, a diferència de Mèxic, el que en realitat estava proposant la diplomàcia estatunidenca no era un model de relació entre tots els països, independentment de la seva força i ubicació. Per Washington, la Política de Bon Veí era, sobretot, un exemple de lideratge regional. La lliçó que l'Administració Roosevelt volia divulgar era senzilla: si les grans potències europees afavorissin el comerç internacional i tractessin les respectives àrees d'influència amb la mateixa traça i respecte formal que els Estats Units, molt probablement el món no hauria de viure amb l'insofrible esglai de vorejar constantment el precipici de la confrontació bèl·lica general.⁵⁹⁹

⁵⁹⁹ En un sentit semblant, l'historiador israelià Tzvi Medin també assenyala el principi de no intervenció com la principal diferència entre el panamericanisme de Mèxic i el dels Estats Units: «Estados Unidos veía en la unión panamericana un organismo que debía convertirse en un factor de importancia en la arena internacional; México, amén de ello, veía en el panamericanismo una oportunidad de neutralizar en determinada medida al gran vecino del norte. Al explicar esto debemos tener presente que algunos países latinoamericanos, como Argentina y Chile, por ejemplo, no aceptaban de buena gana el panamericanismo en tanto expresión de la hegemonía estadounidense (...) El principio de no intervención constituyó uno de los aspectos esenciales del panamericanismo mexicano, y según Castillo Nájera, quien presidiera la delegación mexicana a la Conferencia de Buenos Aires, fue el principal objetivo de México en la mencionada conferencia. El entonces subsecretario de Relaciones Exteriores, Ramón Beteta, considera inclusive que fue sólo con el Protocolo de No Intervención, propuesto por la delegación mexicana, que nació el verdadero panamericanismo.» MEDIN, Tzvi, *Ideología y praxis política de Lázaro Cárdenas*, Ciutat de Mèxic, Siglo Veintiuno Editores, 1972, pàg. 193.

La defensa mexicana del dret internacional tampoc no s'ha d'entendre com la croada quixotesca d'un govern immaculadament subordinat a principis polítics de gran noblesa. Al cap i a la fi, la generositat dels mexicans amb l'Espanya republicana resultava coherent amb els interessos estratègics de Mèxic. La defensa intransigent del dret internacional i del respecte escrupolós a la sobirania dels pobles, així com l'aposta per la seguretat col·lectiva per fer front als agressors, satisfieien la necessitat mexicana d'un marc de relacions internacionals que proscrivís l'agressió imperialista contra les nacions febles. Més enllà d'una sincera demostració de solidaritat democràtica, per al govern de Cárdenas, concentrat en la cerca d'una via de desenvolupament econòmic autòcton que li permetés avançar cap a la plena sobirania, la causa de la República espanyola oferia l'oportunitat d'alliçonar el món en les virtuts de l'antiimperialisme.

Per ser creïble i eficaç, la denúncia de les agressions contra el dret internacional per part de la diplomàcia mexicana no podia fer excepcions en funció de l'afinitat ideològica o l'amistat geopolítica amb l'agressor o la víctima. En aquest aspecte, la imparcialitat del govern de Cárdenas quedà demostrada en la condemna a la invasió soviètica de Finlàndia de 1939. També és significativa la posició de Cárdenas en el cas de Polònia. El maig de 1940, el mateix Cárdenas rebé el diplomàtic polonès, el doctor Mieczyslaw Marchlewski, a qui li expressà que Mèxic entenia el manteniment de relacions diplomàtiques com un deure de solidaritat humana cap als pobles oprimits per nacions poderoses.⁶⁰⁰

Tal com ha afirmat l'historiador Thomas G. Powell, tant Cárdenas com Fabela s'adonaren de l'oportunitat que representava Espanya per a la posició internacional de Mèxic:

Van voler convèncer les potències occidentals que la guerra espanyola era un altre cas d'agressió exterior contra els països febles que feia perillar la pau mundial (el feixisme en auge). Si es podia demostrar aquest punt de vista de manera convincent, llavors les potències mundials podrien comprometre's a salvar la República i, alhora, posar-se d'acord per oposar-se per principi a qualsevol intervenció imperialista d'un país en els assumptes d'un altre. (...) Malgrat les garanties donades per Washington, els mexicans seguien tement la intervenció dels Estats Units. Per desgràcia per a la política exterior mexicana, les grans potències mai no interpretaren el conflicte

⁶⁰⁰ FABELA, Isidro, *Neutralidad: estudio histórico, jurídico y político. La Sociedad de las naciones y el continente americano ante la guerra de 1939-1940*, Ciutat de Mèxic, Biblioteca de Estudios Internacionales, 1940, pàg. 272-274.

espanyol a la manera de Cárdenas. El defensor europeu més explícit de la resistència contra l'agressió feixista, Winston Churchill, va afavorir la rebel·lió de Franco.⁶⁰¹

Hi ha molts motius per dubtar que l'anàlisi de Cárdenas sobre la vessant antiimperialista de la defensa de la República espanyola fos tan poc compartida com Powell suggereix. És més probable que els imperialistes britànics com Churchill copsessin les potencials implicacions geopolítiques de la guerra Espanya a la perifèria colonial i, justament per aquest motiu, s'abstinguessin de proposar la mateixa recepta que defensava la diplomàcia mexicana. En qualsevol cas, a la primavera de 1938, malgrat les promeses de no intervenció militar incloses en la Política de Bon Veí de l'Administració Roosevelt, Mèxic tenia motius seriosos per témer alguna mena de conflicte militar amb el seu veí del Nord per culpa del contenciós entre el govern mexicà i les petrolieres estrangeres. Les implicacions del conflicte petrolier en les relacions entre Mèxic i els Estats Units serien tan profundes que també alterarien la percepció de l'Administració Roosevelt sobre els interessos en joc en la Guerra Civil Espanyola.

Mèxic nacionalitza el petroli

En efecte, quan el món tenia la seva mirada centrada en la guerra a Espanya i, sobretot, en la desaparició d'Àustria com a estat independent, Mèxic prenia el pas més decisiu en la seva lluita per la independència econòmica: la nacionalització del petroli del 18 de març de 1938.

Val a dir que, a finals dels anys trenta, Mèxic arrossegava una notable decadència com a potència petrolera. La pendent descendent s'havia produït al llarg de la dècada anterior. El 1921 Mèxic havia arribat a ocupar el segon lloc com a productor de petroli (el 25% de la producció mundial), només per sota dels Estats Units. Al cap de nou anys, però, produïa una

⁶⁰¹ «They wanted to persuade the Western powers that the Spanish war was another instance of outside aggression against weak countries that endangered world peace (fascism on the march). If this viewpoint could be convincingly established, then the powers might commit themselves to saving the Republic and at the same time agree to oppose in principle any imperialistic intervention by one country in another's affairs. (...) Despite Washington's assurances, the Mexicans continued to fear U.S. intervention. Unfortunately for Mexican foreign policy, the major powers never interpreted the Spanish conflict as Cárdenas did. Europe's most outspoken advocate of resistance to fascist aggression, Winston Churchill, favored Franco's rebellion.» POWELL, Thomas G., *Mexico and the Spanish Civil...*, pàg. 60.

cinquena part del nivell que havia assolit el 1921 i el seu petroli només representava el 3% de la producció mundial. Si bé la inestabilitat política contribuï al descens de la producció, els motius del declivi foren més geològics que institucionals. Senzillament, cada cop era més difícil trobar fonts de petroli que es poguessin extreure a un preu raonable amb la tecnologia existent.⁶⁰² Un altre motiu complementari fou el descobriment i el desenvolupament de l'extracció petrolera a Veneçuela, on les condicions polítiques i naturals resultaren molt més favorables.⁶⁰³

I, amb tot, la transcendència històrica de la nacionalització del petroli mexicà de 1938 és innegable. Tal com afirma l'historiador Clayton R. Koppes:

La nacionalització del govern mexicà de les companyies petrolieres estrangeres del 18 de març de 1938 constitueix una fita en les relacions entre els països industrialitzats i els països en desenvolupament. Punt d'inflexió per al desenvolupament econòmic mexicà, la nacionalització esdevingué un model econòmic d'autodeterminació per a altres països en desenvolupament, independentment dels seus sistemes polítics. Però la nacionalització plantejà un desafiament crucial al caràcter preferencial de la posició econòmica i política dels Estats Units i la Gran Bretanya a l'Amèrica Llatina. Per primera vegada un país del bloc que acabaria sent conegut com el Tercer Món havia pres el control d'un sector bàsic de l'economia en mans del centre capitalista.⁶⁰⁴

La nacionalització del petroli mexicà fou l'episodi que culminà una llarga història de greuges i ressentiments. En efecte, a Mèxic, els recels contra els excessos de la inversió estrangera venien de lluny. De fet, havia ocupat un lloc important entre les causes de la Revolució Mexicana. La convenció constitucional de 1917 havia adoptat el famós article 27, que assegurava per a Mèxic els drets finals sobre l'aigua, les terres i els recursos naturals, «ya sea debajo o encima de la tierra». L'article entroncava així tant amb l'herència de la tradició legal

⁶⁰² HABER, Stephen, MAURER, Noel i RAZO, Armando, "When the Law Does Not Matter: The Rise and Decline of the Mexican Oil Industry", *The Journal of Economic History*, vol. LXIII, núm. 1, març de 2003, pàg. 1-32.

⁶⁰³ BROWN, Jonathan C., "Why Foreign Oil Companies Shifted Their Production from Mexico to Venezuela during the 1920s", *The American Historical Review*, vol. XC, núm. 2, abril de 1985, pàg. 362-385.

⁶⁰⁴ «The Mexican government's nationalization of the foreign oil companies on March 18, 1938, is a landmark in relations between the industrialized and the developing countries. A turning point in Mexican economic development, the nationalization became a model of economic self-determination for other developing countries of whatever political systems. But the nationalization posed a seminal challenge to the preferential economic and political position of the United States and Great Britain in Latin America. For the first time a country from the bloc that would become known as the Third World had seized control of a basic sector of its economy held by the capitalist center.» KOPPES, Clayton R., "The Good Neighbor Policy and the Nationalization...", pàg. 62.

colonial, que reservava els drets d'exploració mineral per a la corona, com amb les tradicions indígenes de propietat comunal de la terra.

Per tal d'evitar l'antagonisme de les Administracions republicanes dels anys vint, la política diplomàtica de les quals passava per la defensa intransigent dels interessos de les seves grans empreses a l'exterior, els revolucionaris mexicans mantingueren una actitud inicial de prudència i s'abstingueren d'aplicar els instruments constitucionals més avançats en el tracte amb les empreses de capital estatunidenc. El 1928 les relacions entre els dos països milloraren substancialment arran de l'acord assolit entre el president Plutarco Elías Calles i l'ambaixador nord-americà Dwight Morrow. L'acord Calles-Morrow implicava acceptar que els títols de propietat passaven a ser concessions. Ara bé, gràcies a l'acord, les petrolieres nord-americanes obtingueren nombrosos beneficis legislatius, entre els quals destacava el caràcter temporalment il·limitat de les concessions.

L'impuls reformista del general Lázaro Cárdenas (1934-1940) faria inevitable l'aparició de noves tensions entre tots dos països. Durant el sexenni de Cárdenas, el govern mexicà expropià algunes terres importants de ciutadans nord-americans a la Vall del Yaqui i el 1937 nacionalitzà la major part dels ferrocarrils, que es trobaven en estat de quasi bancarrota. L'autèntic motiu d'enfrontament fou, però, per la qüestió petrolera. Des de 1935, Cárdenas s'havia enfrontat amb les companyies petrolieres estrangeres a través de pujades d'impostos i de pressions governamentals perquè augmentessin la producció i milloressin les condicions de treball dels seus empleats mexicans. El desafiament de les companyies petrolieres a les decisions del poder judicial mexicà, que havia avalat les reivindicacions dels treballadors, fou el desencadenant de la nacionalització del petroli mexicà, anunciada per Cárdenas el 18 de març de 1938. El suport popular al president i al seu programa d'autodeterminació econòmica fou tan extens que fins i tot comptà amb el suport de la jerarquia catòlica mexicana.⁶⁰⁵

L'ampli suport nacional fou essencial per mantenir el pols contra els Estats Units i la Gran Bretanya. En la necessitat de trencar l'aïllament internacional, Cárdenas fins i tot pensà que l'Espanya republicana podia exercir un cert paper. Segons escrigué al seu diari el 17 de juliol de 1938:

⁶⁰⁵ DE LA PEÑA, Sergio i AGUIRRE, Teresa, *De la Revolución a la industrialización*, Ciutat de Mèxic, UNAM i Oceano, 2006, pàg. 256-257; KOPPES, Clayton R., "The Good Neighbor Policy and the Nationalization...", pàg. 64-65.

A mi gobierno toca encauzar el desarrollo de la industria petrolera en manos de los mexicanos, y a conseguirlo pondré todo mi esfuerzo. Posiblemente España pueda ayudarnos pignorando nuestro petróleo. Interesa esto a todos los pueblos de Hispanoamérica. Si México se viera abandonado en la lucha contra el capitalismo imperialista, se extinguiría aquí por hoy la democracia político-económica que empieza a nacer en los pueblos de América, y esto perjudicaría seriamente a la España republicana. Escribí al señor Presidente Azaña.⁶⁰⁶

El vincle entre la lluita del govern mexicà per la independència econòmica nacional i el combat del govern republicà espanyol contra les potències feixistes europees no passà desapercbut per als publicistes del règim revolucionari mexicà.⁶⁰⁷ Tampoc no faltaren reflexions sobre les conseqüències de la nacionalització del petroli en la política exterior del govern mexicà. El professor de dret M. López Pérez de Freineda afirmà:

México tenía un petróleo que no era suyo, hasta 18 de marzo de 1938 (...) Por tanto, las compañías petroleras lo mismo vendían y podrían vender a un país agredido que a un país agresor (...) México, país debil en relación a las potencias agresoras de hoy, y hermano, en origen y destino, de otros pueblos más debiles aún, vivía ante la trágica perspectiva de que su petróleo, podía servir de un momento a otro para perjudicar el propio pueblo mexicano y a sus hermanos de Latinoamérica. En estas condiciones, ¿cómo no admirar y agradecer la declaración expresa de que el petróleo mexicano, al pasar a propiedad de México, «no se apartará un solo ápice de la solidaridad moral – tan distinta de la solidaridad diplomática– que nuestro país mantiene con las naciones de tendencia democrática»?⁶⁰⁸

De fet, és molt probable que el petroli mexicà arribés al bàndol franquista. Entre les principals companyies petrolieres que subministraven l'exèrcit de Franco n'hi havia dues, la Shell i la Standard Oil Company of New Jersey, que controlaven un sector molt important del petroli mexicà a través de les respectives subsidiàries, la Compañía Mexicana de Petróleo El Águila i la Huasteca Petroleum Company.⁶⁰⁹

⁶⁰⁶ CÁRDENAS, Lázaro, *Apuntes...*, pàg. 397.

⁶⁰⁷ NECK, Mónico, “Aceite y hierro”, *El Nacional*, 25 de març de 1938, pàg. 1.

⁶⁰⁸ LÓPEZ PÉREZ DE FREINEDA, M., “Petróleo para las democracias”, *El Nacional*, 25 de març de 1938, pàg. 1 i 4.

⁶⁰⁹ WHEALEY, Robert, “How Franco Financed his War – Reconsidered”..., pàg. 146.

Saturnino Cedillo, candidat a Franco mexicà

Les afinitats i els vincles culturals històrics entre Espanya i Mèxic feien que el seguiment de la guerra a Espanya i el paper actiu del govern mexicà en el conflicte actuessin com un escalfador de les tensions polítiques internes.⁶¹⁰ Val a dir que el ferm suport de Cárdenas a la causa republicana espanyola anava en contra del sentiment majoritari entre la colònia d'espanyols residents a Mèxic. A principis de març de 1938, els diputats de l'oficialista Partido Nacional Revolucionario van organitzar un acte per demostrar la seva solidaritat amb l'Espanya republicana. El diputat Miguel Ángel Menéndez pronuncià un discurs en què denuncià una llarga llista d'espanyols residents a Mèxic que simpatitzaven amb el feixisme i que exercien un domini quasi monopolista sobre sectors importants de l'economia mexicana, com per exemple en el cas dels hotels de la capital. El diputat acusà els propietaris espanyols d'hoteles de mantenir els seus establiments en unes condicions pèssimes: «sólo sirven para la prostitución de la mujer mexicana, siendo inadecuados para los turistas y viajeros.»

En el mateix acte també intervingué José Loredo Aparicio, encarregat de negocis de l'ambaixada espanyola, amb un parlament on es mostrava perplex per l'actitud de la majoria d'espanyols residents a Mèxic:

Desgraciadamente lo que ocurre con la Colonia Española en México es único en toda América. Desde los Estados Unidos hasta Chile, la inmensa mayoría de los españoles son leales a la causa de su patria: cotizan dinero; envían a sus hijos a luchar en las filas del Gobierno; realizan toda la labor necesaria para defender a su país. ¿Por qué son una excepción los españoles residentes en México? No lo sé.⁶¹¹

⁶¹⁰ L'ambaixador Daniels dedicà una carta sencera a informar el president sobre la intensitat amb què els mexicans d'un i altre signe ideològic estaven seguint el desenvolupament de la guerra a Espanya: «The people of Mexico have been more keenly interested in the struggle in Spain than I have supposed. (...) In the civil war in Spain they are not only interested. They are intensely partisan. The old "Científicos" and wealthy people here have from the first been warmly in sympathy with the forces trying to drive out the government that was elected last February. (...) On the other hand the president and the National Revolutionary Party (embracing 75 percent of the population) have been militantly for the Azaña government and quite as vigorously against what they call the rebels. They have had demonstrations, raised money to send to their brothers fighting for the same things that they stand for in Mexico.» Josephus Daniels a Franklin D. Roosevelt, Ciutat de Mèxic, 30 de setembre de 1936, *DHFDRP*, vol. XXXVI, document 15, pàg. 63-65.

⁶¹¹ "España, símbolo de la democracia en el mundo", *El Nacional*, 9 de març de 1938, pàg. 2 i 4. Alguns membres de la llarga llista d'empresaris espanyols acusats de donar suport a Franco sentiren la necessitat d'aclarir la seva condició de republicans d'esquerres i la seva fidelitat als presidents Azaña i Cárdenas. "Otro español que repudia el fascismo", *El Nacional*, 14 de març de 1938, pàg. 5.

Per a desgràcia de la causa franquista a l'antiga Nova Espanya, el suport de la jerarquia catòlica no fou tan intens com en altres països llatinoamericans. La precària treva que l'Església mexicana mantenia amb el govern Cárdenas des de 1929 invitava a la precaució. L'encíclica papal de 1937 sobre la situació religiosa a Mèxic havia confirmat l'estratègia d'intentar evitar que l'activisme polític religiós pogués provocar una renovada persecució governamental. Això no impedí que en diverses ocasions l'oposició catòlica als plans governamentals per a la implantació d'una "educació socialista" es manifestés de forma visceral i violenta. Tot i així, la jerarquia catòlica mexicana s'inhibí parcialment de la controvèrsia sobre la guerra a Espanya.⁶¹²

Les simpaties franquistes, molt intenses entre els intel·lectuals conservadors mexicans i bona part de la colònia espanyola, es manifestaren principalment a través d'organitzacions ultradretanes com ara la Confederación de la Clase Media (CCM) o la Unión Nacional de Veteranos de la Revolución (UNVR).⁶¹³ Una altra organització de propaganda profranquista fou la branca mexicana de la Falange, establerta el 1937. A més de les tasques pròpiament propagandístiques, la Falange mexicana també servia com a oficina de col·locació. Començà els atacs directes contra Cárdenas el setembre de 1937, coincidint amb l'empitjorament de les condicions econòmiques, i mantingué contactes amb la CCM i la UNVR.⁶¹⁴

El govern mexicà també era conscient que les companyies petrolieres eren capaces d'aliar-se amb les potències feixistes per defensar els seus interessos a Mèxic i que no es podia descartar que, com a resposta, s'impulsés una insurrecció militar local que seguís l'exemple espanyol. Entre els militars mexicans, no faltaven possibles candidats per interpretar el paper de Franco mexicà. Finalment fou Saturnino Cedillo el qui es llançà a l'aventura d'intentar enderrocar Cárdenas. Cedillo era el cacic de San Luis Potosí i, fins feia ben poc, havia estat un aliat del president mexicà. Havia donat suport a Lázaro Cárdenas quan aquest trencà amb Plutarco Elías Calles el 1935 i formà part del seu govern com a secretari d'Agricultura fins a agost de 1937, quan abandonà el càrrec adduint desavinences amb el president per la seva

⁶¹² POWELL, T. G., "Mexico", dins FALCOFF, Mark i PIKE, Fredrick B. (editors), *The Spanish Civil War, 1936-39: American hemispheric...*, pàg. 73-74.

⁶¹³ OJEDA REVAH, Mario, *México y la Guerra Civil...*, pàg. 104.

⁶¹⁴ SCHULER, Friedrich Engelbert, *Mexico between Hitler and Roosevelt...*, pàg. 77-78.

manera de solucionar un conflicte estudiantil a l'Escola Nacional d'Agricultura. Des de la tardor de 1937, Washington ja estava al corrent sobre la probabilitat de l'alçament. El 15 de maig de 1938, quasi dos mesos després de l'anunci de nacionalització del petroli, començà la revolta cedillista a San Luis Potosí, amb el suport del parlament estatal i del seu governador. Una de les principals justificacions de la revolta, segons la mateixa cambra legislativa estatal, era l'oposició a l'expropiació petroliera per tractar-se d'un acte «antieconómico, antipolítico y antipatriótico». Cedillo marxà a les muntanyes amb uns quants milers de seguidors, que durant diversos mesos es mostraren actius a San Luis Potosí, però també a Michoacán, Guanajuato i Puebla, entre altres estats.⁶¹⁵

Des del principi, la rebel·lió de Cedillo motivà moltes especulacions sobre els possibles instigadors estrangers. Fins i tot l'ambaixada de l'Espanya republicana a Mèxic fou la destinatària d'un article al diari *Excelsior* aparegut el 9 de juliol de 1938 on s'acusava a Gordón Ordás de vendre armes i avions al general insurrecte. Com és natural, però, la condició de sospitosos habituals recaigué sobre els feixistes d'Alemanya, Itàlia i Espanya.⁶¹⁶ La sospita de certa connivència petroliera amb la revolta de Cedillo també era força estesa. Segons recordava uns anys més tard un empleat de l'ambaixada nord-americana a la capital mexicana, molts homes de negoci nord-americans encoratjaren Cedillo a revoltar-se. A l'ambaixada estatunidenca acudien militars propers a Cedillo per preguntar si els Estats Units obririen la frontera per al tràfic d'armes en cas que el govern mexicà expropiés el petroli.⁶¹⁷ I és que, més enllà del possible suport de les companyies petrolieres i de l'incert suport financer dels feixistes europeus, la clau de l'èxit d'una revolta militar contra Cárdenas depenia de la resposta de l'Administració Roosevelt a la nacionalització del petroli mexicà.

En un primer moment, la reacció oficial estatunidenca a l'anunci de nacionalització havia estat prou agressiva. La principal mesura de pressió fou la suspensió temporal del programa de compres mensuals de plata mexicana per part del Departament del Tresor.⁶¹⁸ La pressió

⁶¹⁵ MEYER, Lorenzo, *México y Estados Unidos en el conflicto petrolero, 1917-1942* (2. ed., corr. y aumentada), Ciutat de Mèxic, Colegio de México, 1972, pàg. 350-352.

⁶¹⁶ PÉREZ MONTFORT, Ricardo, *Hispanismo y Falange. Los sueños imperiales de la derecha española*, Ciutat de Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1992, pàg. 140.

⁶¹⁷ SCHULER, Friedrich Engelbert, *Mexico between Hitler and Roosevelt...*, pàg. 76.

⁶¹⁸ "Mexico: Silver-Purchase Arrangement", *Department of State Press Releases*, vol. XVIII, núm. 44, 2 d'abril de 1938, pàg. 425.

econòmica fou acompanyada per una protesta diplomàtica formal. Les relacions entre Mèxic i els Estats Units passaren per uns moments de greu tensió. Amb tot, gràcies en part a l'audàcia de Josephus Daniels, l'ambaixador estatunidenc a Ciutat de Mèxic, la situació no degenerà de manera irremeiable.⁶¹⁹

Daniels no era un diplomàtic de carrera. El 1933, amb l'arribada de Roosevelt a la Casa Blanca, fou nomenat ambaixador, amb setanta anys d'edat. Igual que Claude Bowers, l'ambaixador a Espanya, Daniels també venia del periodisme, havent destacat com a editor d'un diari a Raleigh, la capital de Carolina del Nord, des d'on havia fet política a favor de les causes del Partit Demòcrata a la regió, incloent-hi la de la supremacia racial blanca. En un principi, la tria de Daniels no deixava de resultar estranya. Daniels també havia estat secretari de la Marina –i, per tant, cap de Franklin Delano Roosevelt quan aquest n'era el sotssecretari– durant la presidència de Wilson. Mentre formava part del gabinet de Wilson, es féu càrrec de l'ocupació de Veracruz de 1914 amb soldats de la marina nord-americana. A més, no parlava castellà i imposà la seva moral estricta prohibint les begudes alcohòliques a l'ambaixada. Malgrat tot, l'estil planer de Daniels li permeté guanyar-se moltes simpaties entre els mexicans. Daniels, al seu torn, es mostrà un admirador del programa social del cardenisme, el qual arribà a descriure com a part d'una lluita transnacional entre el privilegi i la democràcia.

Quan esclatà el conflicte per la nacionalització del petroli, Daniels intentà des d'un bon principi trobar una sortida negociada a la crisi. L'ambaixador Daniels, conscient que la nota de Hull de 26 de març de 1938 era excessivament agressiva –posava en dubte la promesa mexicana d'una eventual compensació– i hauria pogut fer trencar les relacions diplomàtiques, es prengué la llibertat d'aconsellar els mexicans de considerar la nota de Hull com a “no

⁶¹⁹ Daniels ja arrossegava una antipatia cap a les petrolieres des d'abans de l'expropiació. En una carta a Roosevelt de setembre de 1937, Daniels resumia la seva postura d'aquesta manera «Having made big money on absurdly low wages from time oil gushers made Doheny and Pearson rich, all oil producers oppose any change in tax and wages, and resent it if their Governments do not take their point of view. Mexico can never prosper on low wages and we must be in sympathy with every just demand. (...) I need not tell you that as a rule the oil men will be satisfied with nothing less than that the United States Government attempt to direct the Mexican policy for their financial benefit. They are as much against fair wages here as economic royalists at home are against progressive legislation. They would like to have an Ambassador who would be a messenger boy for their companies, and a Government at Washington whose policy is guided by Dollar Diplomacy.» Josephus Daniels a Franklin D. Roosevelt, Ciutat de Mèxic, 14 de setembre de 1937, PSF: Mexico: TS, *FDR and FA*, vol. V, pàg. 468-469.

rebuda”. D’aquesta manera, Daniels evità que el govern mexicà respongués al Departament d’Estat de la mateixa manera que amb el Foreign Office britànic: trencant-hi relacions.⁶²⁰

Naturalment, el debat sobre els efectes geopolítics de la nacionalització del petroli mexicà transcendí els cercles diplomàtics i ocupà bon espai de la premsa especialitzada en assumptes internacionals. L’analista D. Graham Hutton, membre de la redacció de *The Economist*, assegurava que la futura actitud de països com Veneçuela i l’Argentina respecte a la inversió estrangera estaria directament condicionada pel resultat del conflicte diplomàtic amb Mèxic. Hutton també donava credibilitat a les acusacions que apuntaven a les potències feixistes com a còmplices de la revolta de Cedillo. L’autor temia que la intervenció encoberta obligaria tant a Cárdenas com als seus oponents a flirtejar amb el Japó, Alemanya i Itàlia, en detriment dels interessos de Washington. En aquest context, Hutton no s’imaginava un acostament de Mèxic amb la Unió Soviètica, sinó l’eventual triomf de forces filofeixistes que provocarien un conflicte intern i una reorientació de la política exterior mexicana, cosa que «constituïria el més greu dels problemes per al seu gran “bon veí” del nord».⁶²¹

A *Current History*, Carleton Beals, el famós periodista progressista especialitzat en l’Amèrica Llatina, advertia de les nefastes conseqüències de subordinar els interessos de la política exterior dels Estats Units als de les grans companyies petrolieres. Beals lamentava que el govern estatunidenc tendia a conrear molt bones relacions amb els governs filofeixistes de l’Amèrica Llatina en detriment de les nacions més democràtiques i progressistes:

⁶²⁰ KOPPEL, Clayton R., “The Good Neighbor Policy and the Nationalization...”, pàg. 70. Per als estàndars del llenguatge diplomàtic, la nota de Hull al govern mexicà de 26 de març de 1938 era, en efecte, extraordinàriament agressiva. Després de queixar-se del tractament de propietat estatunidenca en territori mexicà, equiparant l’expropiació sense compensació immediata a la confiscació, Hull usava el precedent agrari per justificar els seus dubtes sobre la credibilitat de les promeses del govern mexicà: «Finally, we have the occurrence of recent date of the taking over by the Mexican Government of large investments of American nationals in the oil industry of Mexico, amounting to many millions of dollars. The position which my Government has so frequently presented to the Mexican Government regarding the payment of just compensation for land taken pursuant to the agrarian policy applies with equal force with respect to the oil properties that have just been expropriated. This does not mean that the Government may latter pay as and when it may suit its convenience. Having in mind the treatment that has been accorded the American owners of land, my Government must of necessity view with concern and apprehension the most recent act of the Mexican Government.» Citat a DANIELS, Josephus, *Shirt-sleeve diplomat*, Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1947, pàg. 233-34.

⁶²¹ «would constitute the gravest of problems for her great “good neighbor” to the north» HUTTON, D. Graham, “The New-Old Crisis in Mexico”, *Foreign Affairs*, vol. XVI, núm. 4, juliol de 1938, pàg. 639.

Els beneficis immediats de les vendes de matèries primeres per part d'interessos de grans empreses estatunidenques amb grans inversions al Sud, que de cap manera beneficien els Estats Units, es consideren més importants que les nostres polítiques comercials més àmplies i, fins i tot, que la futura seguretat nacional del nostre país. Una camarilla solidària dins el nostre propi Departament d'Estat és còmplice d'aquesta tendència. (...) En contrast amb això, ens estem apropant ràpidament a l'extrem de posar-nos en peu de guerra contra el govern més progressista en els dos continents, el baluard més fort contra el feixisme –el govern de Mèxic.⁶²²

La resposta de l'Administració Roosevelt davant una revolta armada a Mèxic presumiblement instigada per les petrolieres estrangeres no era previsible.⁶²³ El president Roosevelt havia rebut bones referències de Cedillo per part del governador demòcrata de l'estat fronterer i petroler de Texas.⁶²⁴ L'ambaixador Daniels creia que la major part dels capitalistes estatunidencs establerts a Mèxic eren partidaris del trencament de relacions diplomàtiques i del lliure comerç d'armes amb els revoltats: «No volen res que no sigui l'ús de la força i la demanarien encara que convertís Mèxic en una altra Espanya.»⁶²⁵

Els moviments anticardenistes col·locaven l'Administració Roosevelt en un complicat dilema. D'una banda, es tractava de moviments –especialment el de Cedillo– que prometien

⁶²² «Immediate raw-product sales profits, in no way benefiting the United States, by American corporate interests with large investments to the South, are considered more important than our broader trade policies or even the future national security of our country. A sympathetic clique in our own State Department is abetting this tendency. (...) In contrast to this we are rapidly coming to sword points with the most progressive government on the two continents, the strongest bulwark against Fascism—that of Mexico.» BEALS, Carleton, “The Mexican Challenge”, *Current History*, vol. XLVIII, núm. 4, abril de 1938, pàg. 30.

⁶²³ El temor a una agressió militar estatunidenca estava justificat per la proximitat en el temps. A més de la famosa ocupació de Veracruz de 1914 per part de la Marina dels Estats Units, el 1916 l'expedició punitiva contra les tropes de Francisco Villa al nord del país, comandades pel general John Pershing, arribà a comptar amb 10.000 soldats estatunidencs en territori mexicà. ZORAIDA VÁZQUEZ, Josefina i MEYER, Lorenzo, *Mèxico frente a Estados Unidos. Un ensayo histórico, 1776-2000*, Ciutat de Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 2001, pàg. 139.

⁶²⁴ Poc després de l'anunci de l'expropiació petrolera, el governador James V. Allred escrigué a Roosevelt per felicitar-lo per la suspensió de les compres de plata mexicana i per exigir-li mà dura contra els mexicans. Del paper de Cedillo a San Luis Potosí, n'afirmà: «He has not permitted persecution of the church. He has not permitted expropriation of lands. He is not in sympathy with these policies; yet he has the most prosperous state in the Mexican union.» James V. Allred a Franklin D. Roosevelt, Austin, 31 de març de 1938, PSF: CF: State: TS, *FDR and FA*, vol. IX, pàg. 280.

⁶²⁵ «Nothing short of the use of force is what they want and they would invite it even if it made Mexico another Spain.» Un alt executiu nord-americà, Elmer Jones, fins i tot suggerí a Daniels que els Estats Units s'haurien de plantejar, com a última opció, una possible conquesta i annexió de Mèxic als Estats Units. Davant la negativa de Daniels, Jones insistí: «Nothing else will insure protection of American investments and in the long run will be the best thing for the Mexicans.» Josephus Daniels a Cordell Hull, Ciutat de Mèxic, 20 d'agost de 1938, PSF: Mexico: Daniels: CT, *FDR and FA*, vol. XI, pàg. 115-117.

protegir els interessos del capital nord-americà a Mèxic i evitar d'aquesta manera l'existència d'un perillós precedent per a les inversions estatunidenques arreu del planeta. D'altra banda, aquests mateixos moviments demostraven estar molt influïts per l'exemple dels feixismes europeus, concretament per la Falange. Gràcies a l'hispanisme i al catolicisme militant, els dos grups anticardenistes més importants, el sinarquisme i el Partit d'Acció Nacional, tenien molta més afinitat amb el falangisme espanyol que amb el feixisme italià o el nazisme alemany.⁶²⁶ La diplomàcia nord-americana havia d'escollir, per tant, entre permetre un precedent molt perillós per al conjunt de la inversió nord-americana a l'estranger o emprendre una negociació que assegurés la permanència de Mèxic com veí amistós i allunyat del poder emergent del feixisme europeu.

La diplomàcia mexicana entenia el dilema dels nord-americans i mirava de persuadir-los perquè situessin la qüestió del petroli en el marc més ampli de la profunda crisi de les relacions internacionals. Un bon exemple de l'argumentari mexicà és un discurs d'Alejandro Carrillo, líder sindicalista de la CTM, pronunciat el 8 de juliol de 1938, a l'Institute of Public Affairs de la Universitat de Virgínia. Carrillo exercia d'emissari del govern mexicà als Estats Units. Com ell, una vintena de líders socials, acadèmics, religiosos i sindicals havien estat enviats als Estats Units amb la missió de contrarestar la propaganda anticardenista de la Standard Oil Company de Nova Jersey, a través de conferències i taules rodones.⁶²⁷

Per Carrillo, la vinculació entre les petrolieres i el feixisme era un fet evident. Després de recordar la penetració nazi a Xile, el Brasil, Guatemala i l'Equador, així com les incursions dels italians al Perú i dels japonesos a El Salvador, Carrillo assenyalava que la insurrecció filofeixista del general Cedillo s'havia presentat com a defensora del seu aliat natural: les companyies petrolieres estrangeres. Si els Estats Units havien de buscar aliats per a la propera guerra, més els valia aliar-se amb Mèxic que no pas confiar en les pròpies companyies petrolieres:

⁶²⁶ El mimetisme del moviment sinarquista respecte al seu referent espanyol era especialment notori. Al seu líder, José Antonio Urquiza, se l'esmentava pel nom de pila i, un cop mort, també com *El Ausente*. CAMPBELL, Hugh G., *La derecha radical en México, 1929-1949*, Ciutat de Mèxic, Secretaría de Educación Pública, 1976, pàg. 105.

⁶²⁷ TOWNSEND, William Cameron, *Lázaro Cárdenas: Mexican Democrat*, Ann Arbor, George Wahr, 1952, pàg. 291.

Permeteu-nos recordar al poble dels Estats Units que un Mèxic democràtic és, sens dubte, un millor i més sincer veí que un Mèxic feixista. Si els trusts petrolers i els seus aliats aconseguissin empènyer el meu país al caire del caos, potser no Cedillo, però qualsevol altre instrument de la mateixa mena pot servir al seu propòsit d'enviar Mèxic a l'Edat Mitjana, destruint el poder adquisitiu de la població del nostre país, el 50% de les importacions del qual provenen dels Estats Units. Però estem convençuts que aquest somni, tan desitjat pels monopolis del petroli i pel senyor Chamberlain, no es farà fàcilment realitat. En qualsevol cas, Mèxic lluitarà; i si el drama d'Espanya es repeteix al nostre país, tindrem una millor oportunitat de sortir victoriosos contra les forces més fosques de la reacció i l'imperialisme que la que fins ara ha tingut la traïda democràcia espanyola.⁶²⁸

L'intent mexicà d'usar Espanya per fer entendre la necessitat d'un pacte sobre la qüestió petrolera entre l'Administració Roosevelt i el govern de Cárdenas tenia sentit. La mateixa diplomàcia nord-americana era ben conscient de les possibles conseqüències de la nacionalització petrolera mexicana, del perill que representaria per a la seguretat nacional una rèplica mexicana de la guerra espanyola i dels límits de la seva capacitat de pressió en el marc de la nova política cap a l'Amèrica Llatina. Al cap i a la fi, la resposta estatunidenca a la nacionalització petrolera representava un test de sinceritat per a la Política de Bon Veí. Així ho entenia Josephus Daniels, qui no es cansava de demanar al Departament d'Estat que optés per la via de les negociacions i les concessions per posar fi al conflicte petroler:

Crec que impulsarem la nostra Política de Bon Veí si concedim més a un veí pobre del que podríem pensar a concedir a un gran país. Crec profundament que la Política de Bon Veí és un ideal tan noble i d'una necessitat tan pràctica hem de fer molts sacrificis per enfortir-la i apuntalar-la. Al costat de la Doctrina Monroe, és l'esperança de l'amistat i la solidaritat panamericanes.⁶²⁹

⁶²⁸ «Let us remind the people of the United States that a democratic Mexico is undoubtedly a better, more sincere neighbor than a fascist Mexico. If the oil trusts and their allies succeed in pushing my country to the verge of chaos, not Cedillo perhaps, but any other instrument of his base type may serve their purpose in sending Mexico back to the Middle Ages, destroying the purchasing power of our country's population, 50% of whose imports come from the United States. But we feel confident that this dream, so heartily cherished by the oil monopolies and Mr. Chamberlain will not easily come true. In any event, Mexico will fight; and if the drama of Spain is to be reenacted in our country, there will be a better chance for us to be victorious against the darkest forces of reaction and imperialism than the betrayed Spanish democracy has had so far.» CARRILLO, Alejandro, *The Mexican people and the oil companies*, Ciutat de Mèxic, D.A.P.P., 1938, pàg. 27-30.

⁶²⁹ «I believe our Good Neighbor Policy will be furthered [sic] by conceding more to a poor neighbor than we would think of conceding to a great country. I profoundly believe the Good Neighbor Policy is so lofty and such a necessary practical ideal that we ought to make many sacrifices to strengthen it and undergird it. Next to the Monroe Doctrine, it is the hope of Pan American solidarity and amity.» Josephus Daniels a Cordell Hull, Ciutat de Mèxic, 7 d'agost de 1938, PSF: Mexico: Daniels: CT, *FDR and FA*, vol. XI, pàg. 14.

El resultat del conflicte diplomàtic entre Mèxic i els Estats Units permetria, doncs, saber si la Política de Bon Veí implicava un compromís autèntic amb el principi de no intervenció en els afers interns d'altres països americans independentment del seu sistema polític i social o si, per contra, es limitava a ser una mera estratègia per fomentar l'estabilització de la majoria de governs reaccionaris del continent.⁶³⁰

En un memoràndum intern del Departament d'Estat del 29 de març de 1938, s'exposaven els dilemes de Washington davant la nacionalització petrolera a Mèxic en un to menys idealista que el de l'ambaixador Daniels:

La situació a Mèxic, on s'han expropiat les propietats de les companyies petroleres, s'estendrà, sens dubte, a altres interessos de propietat nord-americana. Els diners en joc són importants, però no són importants en comparació amb una cosa de significat més profund. La propietat, el control i la direcció d'aquesta mena de recursos naturals són importants per als Estats Units ja que aporten no només aquestes matèries primeres, sinó els beneficis que se n'extreuen, elevant el nivell de vida nord-americà i l'enriquiment de la nostra tresoreria. Si el govern mexicà es fa càrrec d'aquestes propietats de manera permanent, seran incapaços de gestionar-les però s'adreçaran a altres per fer-ho. Aquests altres fàcilment podrien ser el Japó, Itàlia i Alemanya, que necessiten aquestes matèries primeres. Si aquesta situació s'estén als països de l'Amèrica Central i del Sud, fàcilment els Estats Units poden trobar-se no només desposseïts de la inversió que representa, sinó també aïllats del subministrament d'aquests materials, excepte a preus que poden ser dictats per altres. No se'ns pot posar en posició de lluitar pels recursos materials, però (...) si no fem res per protegir els interessos nord-americans, sens dubte hem de mirar que aquests recursos desenvolupats per l'enginy americà no es posin en mans dels nostres enemics. Podríem trobar fàcilment una revolta a Mèxic, una situació similar a la d'Espanya, a la nostra mateixa porta.⁶³¹

⁶³⁰ El cardenisme es mostrà obert i esperançat amb les implicacions que tenia la Política de Bon Veí, fins i tot, acceptà que es tractava d'una nova fórmula per regenerar la Doctrina Monroe i féu l'esforç de fer seus els postulats teòrics de la consigna "Amèrica per als americans", deslligant-los de la llarga història d'instrumentalització a favor de l'hegemonia estatunidenca. Sens dubte, es tractà d'un gran pas, si es té en compte que, fins llavors, la denúncia sistemàtica de la Doctrina Monroe havia estat un dels pilars de la política exterior del règim mexicà. Ara, en canvi, com a mostra de confiança amb l'Administració Roosevelt i sense deixar de condemnar l'ús de la Doctrina Monroe en el passat, els editorialistes d'*El Nacional* n'admetien el potencial progressista: «En este momento dijimos, cuando se proclamó la política de "buena vecindad", que la Doctrina Monroe, como enunciado teórico, es intachable desde el punto de vista de América Latina, en sus tres principios genuinos: la no intervención de las potencias europeas en los asuntos interiores de los Estados de este continente; la repulsa que a tal injerencia formularon los Estados Unidos, considerándola como una amenaza hostil y un peligro, y lo inadmisible de la fundación de colonias en un ámbito territorial entre pueblos autónomos y civilizados.» "Afirmando la tesis democrática del nuevo mundo", *El Nacional*, 16 d'abril de 1938, pàg. 1.

⁶³¹ «The situation in Mexico where the properties of oil companies have been expropriated, will doubtless spread to other American-owned interests. The money involved is important but is not important as compared with something of deeper significance. The ownership, control and direction of the natural resources such as those, are important to America because they bring not only these raw materials, but the profits therefrom, raising the American standard of living, and enriching our treasury. If the Mexican government permanently takes these properties over, they will be unable to operate them but will turn to others to do so. Those others might readily be Japan, Italy and Germany who need these raw materials. If this condition spreads to Central and South

Si bé l'acord definitiu entre el Departament d'Estat i el govern mexicà no arribà fins ben entrada la Segona Guerra Mundial, aviat quedà clar que l'Administració Roosevelt preferia optar per una solució negociada que no posés en perill ni la relació amb Mèxic ni la credibilitat de la Política de Bon Veí.⁶³²

Tal com apuntava una crònica publicada a finals de maig de 1938 a *Foreign Policy Bulletin*, Mèxic s'havia convertit en la principal preocupació del Departament d'Estat. Aparentment, la decisió de Cárdenas de trencar relacions diplomàtiques amb la Gran Bretanya no havia alterat excessivament els alts responsables de la diplomàcia nord-americana, malgrat que la ruptura forçava l'ajornament de la negociació. En qualsevol cas, en opinió del corresponsal, aquests alts responsables:

(...) estan fins i tot més preocupats per l'espectre de la guerra civil que per la qüestió del petroli. En cas que esclatés una guerra civil, l'actitud de Washington seria decisiva. En aquest cas, el senyor Hull probablement no seguiria el precedent d'Espanya. (...) Per tant, a part del desig de Washington d'ajudar Cárdenas a preservar l'ordre, la Convenció de l'Havana fa que sigui possible per evitar el trist precedent d'Espanya.⁶³³

American countries, America may readily find herself not alone denuded of the investment represented, but also shut off from the supply of those materials, except at prices that can be directed by others. We cannot be put in the position of fighting for material resources but (...) If we do not do anything to protect American interests, we should certainly see that these resources developed by American ingenuity are not placed in the hands of our enemies. We might readily find a revolt in Mexico at our very door a situation similar to that in Spain.» Memoràndum, 29 de març de 1938, OF536-C: T, *FDR and FA*, vol. IX, pàg. 259-260.

⁶³² Aquesta és la visió comunament acceptada per la historiografia que s'ha ocupat de la qüestió. Val a dir que darrerament també s'han alçat veus crítiques contra el pretès punt d'inflexió que la nacionalització del petroli mexicà hauria representat en la història de l'imperialisme del segle XX: «The Mexican oil expropriation is generally viewed as the harbinger of two defining characteristics of the modern age: the end of empire and resource nationalism. (...) Like most stereotypes, there is a core of truth to these characterizations. The Roosevelt administration was hesitant to intervene against Mexico. The Mexican government *did* establish the first of the great national oil companies. After that the actual historical record diverges substantially from the accepted view. The U.S. government ultimately intervened to defend property rights of American and British companies. The Mexican government, in turn, compensated the companies at more than their market value.» MAURER, Noel, «The Empire Struck Back: Sanctions and Compensation in the Mexican Oil Expropriation of 1938», *The Journal of Economic History*, vol. LXXI, núm. 3, setembre de 2011, pàg. 612.

⁶³³ «(...) they are even more concerned by the spectre of civil strife than by the petroleum issue. Should civil war result, the attitude of Washington would be decisive. In such a case, Mr. Hull would not be likely to follow the precedent of Spain. (...) Thus, apart from the desire of Washington to help Cárdenas preserve order, the Havana Convention makes it possible to avoid the sad precedent of Spain.» «Washington News Letter», *Foreign Policy Bulletin*, vol. XVII, núm. 31, 27 de maig de 1938, pàg. 3. L'actitud comprensible i favorable que els liberals wilsonianes de la Foreign Policy Association mostraren davant la política de nacionalització del petroli mexicà del president Cárdenas no passà desapercibuda als editors del diari *El Nacional*. «El juicio que nos interesa», *El Nacional*, 23 d'abril de 1938, pàg. 3.

El primer acord d'indemnització amb una de les companyies petrolieres nord-americanes encara trigaria dos anys a arribar, però l'actitud de Roosevelt davant la possibilitat d'una revolta militar a Mèxic el 1938 ja deixà a entendre que la diplomàcia nord-americana no tenia la intenció de plantejar una confrontació desestabilitzadora amb el seu veí meridional. De fet, que els Estats Units acceptessin la legalitat de l'expropiació i limitessin el seu desacord a la quantitat de la indemnització ja semblava una prometedora confirmació de la credibilitat de la Política de Bon Veí. Així s'havia expressat un editorial de *El Nacional* del 4 d'abril de 1938: «Varias habían sido las pruebas tangibles de que el “nuevo orden” de los Estados Unidos rebasaba, en lo internacional, la intrascendencia de lo escrito. Pero ninguna tan eficaz para nosotros como la última, que consiste en reconocer expresamente la justificación de que México aplicó sus leyes al expropiar, con debida indemnización, la industria petrolera.»⁶³⁴

El govern de Cárdenas també es beneficià de la gran simpatia i admiració de què gaudia entre amplis cercles del liberalisme nord-americà, que veien el seu programa de reformes com una versió mexicana del *New Deal* i que fins i tot disculpaven el comerç de Mèxic amb les potències de l'Eix com a conseqüència de l'acorralament comercial impulsat per les grans petrolieres. Per a bona part de la societat nord-americana, el govern mexicà s'havia guanyat unes innegables credencials antifeixistes en la seva ajuda desinteressada i quasi en solitari a favor de la República espanyola.⁶³⁵

Val a dir que el Departament del Tresor, dirigit per un dels membres més antifeixistes de l'Administració, Henry Morgenthau, havia adoptat a contracor la decisió de suspendre la compra de plata mexicana el març de 1938. Al cap de poc temps, Morgenthau aconseguí atenuar l'efecte de represàlia sobre l'economia mexicana, negant-se a manipular el preu de la plata a la baixa i tornant a comprar plata mexicana en el mercat obert, al marge dels canals

⁶³⁴ “La nueva aurora sobre dos democracias”, *El Nacional*, 4 d'abril de 1938, pàg. 1.

⁶³⁵ TOWNSEND, William Cameron, *The Truth About Mexico's Oil*, Ciutat de Mèxic, Ocampo Hermanos, 1940; FRANK, Waldo, “Cardenas of Mexico”, *Foreign Affairs*, vol. XVIII, núm. 1, octubre de 1939, pàg. 91-101; WEYL, Nathaniel i WEYL, Sylvia Castleton, *The reconquest of Mexico; the years of Lázaro Cárdenas*, Nova York, Oxford University Press, 1939, pàg. 279-314.

bilaterals establerts fins aleshores.⁶³⁶ A més, el secretari del Tresor seguí donant un biaix antifeixista al programa de compra de plata de l'Administració Roosevelt. L'abril de 1938 arribaren quaranta-set tones de plata des d'Espanya. D'aquesta manera, el govern republicà incrementà el seu volum de reserves en divises internacionals.⁶³⁷

Finalment, doncs, la rebel·lió cedillista no pogué comptar amb cap mena de suport, ni directe ni indirecte, per part l'Administració Roosevelt. El president advertí que els pilots estatunidencs que participessin en una revolta contra un govern estranger podrien perdre les seves llicències. En una reunió entre alts responsables diplomàtics i representants de la petrolera Standard Oil Company of New Jersey, al secretari d'Estat Cordell Hull se li assegurà que la companyia petrolera «ha fet com qui sent ploure davant les nombroses persones que han tractat de reclutar l'interès de la companyia i el seu suport financer per a les revolucions (...) a Mèxic.»⁶³⁸ De totes maneres, més enllà de la credibilitat que aquestes promeses poguessin tenir per als alts funcionaris del Departament d'Estat, el president Roosevelt no s'estigué de deixar ben clar a Donald R. Richberg –que, en aquesta ocasió, actuava com a advocat de la petrolera Standard Oil– que no hi hauria cap «revolució» a Mèxic. Segons l'historiador E. David Cronon, el president Roosevelt «pel que sembla, no volia cap recreació de la tragèdia espanyola a l'Hemisferi Occidental».⁶³⁹

Sense suport estatunidenc, l'aventura de Cedillo estava condemnada al fracàs. La revolta fou esclafada amb relativa facilitat per l'exèrcit federal –que es mantingué lleial al president–,

⁶³⁶ RIGUZZI, Paolo, “Comercio, moneda y política de la plata en las relaciones México-Estados Unidos”, dins COVARRUBIAS, José Enrique i IBARRA, Antonio, *Moneda y mercado. Ensayos sobre los orígenes de los sistemas monetarios latinoamericanos, siglos XVIII a XX*, Ciutat de Mèxic, Instituto Mora i UNAM, 2013, pàg. 341-342.

⁶³⁷ WHEALEY, Robert, “How Franco Financed his War – Reconsidered”..., pàg. 139. Les gestions per a la compra de plata espanyola havien començat uns mesos abans, el gener de 1938, en una reunió entre l'ambaixador De los Ríos i Sumner Welles. El diplomàtic espanyol preguntà Welles si el govern nord-americà estaria interessat en la compra de plata. Welles li recomanà que es dirigís al Departament del Tresor, ja que es tractava d'un àmbit de la seva competència. De los Ríos també indagà sobre si Washington podria ajudar el govern republicà espanyol a trobar una companyia nord-americana que s'encarregués de la gestió i la distribució del mercuri espanyol. “Memorandum of Conversation: Purchase of quantity of silver from Spain; proposal of Spanish Government that American company act as agent for mercury supplies”, Washington DC, 20 de gener de 1938, *DHFDRP*, vol. XXXVI, document 53, pàg. 415-417.

⁶³⁸ «has turned a deaf ear to the many persons who have endeavored to enlist the company's interest and financial support in revolutions (...) in Mexico.» “Memorandum of Conversation, by the Chief of the Division of the American Republics (Duggan)”, Washington DC, 31 de maig de 1938, 812.6363/4123, *FRUS*, 1938, vol. V, pàg. 754.

⁶³⁹ «apparently wanted no Western Hemisphere re-enactment of the tragedy in Spain.» CRONON, Edmund David, *Josephus Daniels in Mexico*, Madison, University of Wisconsin Press, 1960, pàg. 212.

principalment a través de la negociació amb les diferents bandes lleials a Cedillo. Abans de rebel·lar-se, Saturnino Cedillo havia mantingut contactes amb organitzacions filofeixistes com la Confederación de Clase Media o la Unión de Veteranos de la Revolución, però en el seu precipitat pla de revolta Cedillo no havia estat capaç de construir una àmplia i sòlida aliança. Ni tan sols estava ben coordinat amb altres focus d'oposició armada anticardenista. El mateix Saturnino Cedillo, abandonat per gairebé tots els seus aliats, moriria a principis de 1939 en una topada amb l'exèrcit.⁶⁴⁰

Tot i que no existeix un consens historiogràfic clar sobre l'existència del suport estranger a la revolta de Saturnino Cedillo, la seva percepció pública com un potencial titella de Hitler i Mussolini és prou rellevant. A més, l'esclafament de la revolta cedillista no suposaria, ni de bon tros, el final de l'alarma sobre l'amenaça de penetració feixista a través de Mèxic. Amb la derrota de Cedillo, els conservadors mexicans tornaren a usar el moviment franquista com a objecte preferent de projecció política. Durant la segona meitat de 1938, els esforços de propaganda falangista a Mèxic s'intensificaren. Segons documentació de l'FBI, els serveis secrets franquistes finançaven generosament a grups anticomunistes mexicans. Per al govern de Cárdenas, la connexió entre Cedillo i la Falange era prou evident per motivar un escorcoll de les oficines falangistes immediatament després d'haver sufocat la revolta cedillista. Segons càlculs de la Secretaria de Governació mexicana, 40.000 dels 47.000 residents a Mèxic amb vincles espanyols s'havien unit a la Falange.

Cedillo no seria l'últim militar mexicà a ser encasellat com a aspirant a Franco mexicà. El que seria candidat de l'oposició a les eleccions presidencials de 1940, Juan Andreu Almazán, tornà d'un llarg viatge europeu el juliol de 1937 i, en una cerimònia de benvinguda, es declarà admirador de Francisco Franco. Derrotat en unes eleccions violentes i amb denúncies de frau, Andreu Almazán tampoc no aconseguí suport estatunidenc per als seus plans de revolta. D'altra banda, si bé els nazis tenien un cert interès en Almazán, no els interessava repetir l'error comès el 1917, amb el famós Telegrama Zimmermann. Sense el suport de cap potència, els almazanistes buscaren –sense èxit– l'ajuda de l'Espanya franquista. El més sorprenent d'aquest episodi és el paper de Plutarco Elías Calles, expresident revolucionari de

⁶⁴⁰ MEYER, Lorenzo, *México y Estados Unidos en el conflicto petrolero...*, pàg. 350-351; FERNÁNDEZ BOYOLI, Manuel i MARRÓN DE ANGELIS, Eustaquio, *Lo que no se sabe de la rebelión cedillista*, Ciutat de Mèxic, s.n., 1938, pàg. 11-47.

Mèxic i antic amic de la República espanyola, com a intermediari entre els almanistes i els representants de Franco als Estats Units.⁶⁴¹

Cal assenyalar que, a Washington, les connexions de l'anticardenisme amb els franquistes –i, per extensió, amb els feixismes europeus– resultaven molt preocupants. La diplomàcia mexicana no havia tingut èxit en l'intent de persuadir l'Administració Roosevelt sobre la necessitat de subministrar armes a l'Espanya republicana. Tampoc no havia convençut –de moment– els seus homòlegs estatunidencs sobre la conveniència d'exercir un paper mediador en la guerra espanyola. En canvi, l'activisme de la diplomàcia mexicana en la difusió del vincle entre el feixisme europeu i els opositors locals, així com les evidents afinitats entre Mèxic i Espanya, ajudaren a crear una alarma sobre la plausibilitat d'una amenaça feixista a la frontera estatunidenca, que resultaria decisiva en l'evolució dels grans debats sobre política exterior de finals dels anys trenta.

Ara bé, també cal dir que la diplomàcia mexicana jugava la carta del temor a un Franco mexicà en dos sentits. D'una banda, presentava els seus opositors com si fossin titelles dels dictadors feixistes europeus. De l'altra, alimentava la percepció de perill sobre una possible modificació de les aliances geopolítiques del mateix règim mexicà. Aquesta segona amenaça podia ser tant o més temible que la primera. Més que una improbable victòria cedillista, els nord-americans podien témer que, per culpa de l'escàs coneixement tecnològic mexicà i l'aïllament comercial promogut per les grans petrolieres amb interessos a Mèxic, Cárdenas s'inclinés per un apropament pragmàtic i antinatural cap a les grans potències feixistes europees, similar al que la Unió Soviètica acabaria fent cap a l'Alemanya nazi amb el pacte Ribbentrop-Molotov, després d'haver estat igualment menyspreada en la seva aposta per l'antifeixisme espanyol.⁶⁴²

⁶⁴¹ SCHULER, Friedrich Engelbert, *Mexico between Hitler and Roosevelt...*, pàg. 76-77 i 136-137; MEYER, Lorenzo, "Calles vs. Calles. El "jefe máximo" con la República, el exiliado con Franco. Contradicciones de la élite revolucionaria mexicana", *Historia Mexicana*, vol. LVIII, núm. 3, gener-març de 2009, pàg. 1.005-1.044.

⁶⁴² A finals d'agost de 1938, l'ambaixador Daniels advertí el secretari d'Estat: «Cárdenas is strongly anti-Fascist, anti-Nazi, anti-Stalin, but if he is up against selling oil to the undemocratic countries and taking pay in goods, influences from those countries might find logment here if the people belived that the United States was not friendly.» Josephus Daniels a Cordell Hull, Ciutat de Mèxic, 22 d'agost de 1938, PSF: Mexico: Daniels: TS, *FDR and FA*, vol. XI, pàg. 94.

L'amença fou acompanyada de gestos significatius. Davant el boicot econòmic de les grans petrolieres i l'hostilitat del Departament d'Estat, Cárdenas buscà en els mercats alemany i italià una possible font de compensació per les pèrdues que s'estaven registrant en els mercats anglosaxons. Un articulista assenyalava a *Foreign Affairs* la inconsistència d'aquesta política amb l'antifeixisme militant defensat fins aleshores:

Es pot recordar que el Cap d'Any de 1937 el president Cárdenas de Mèxic va informar amb orgull els seus compatriotes que durant els anteriors quatre mesos el seu govern havia subministrat als republicans espanyols armes i municions per un valor d'un milió i mig de dòlars. Avui aquest mateix govern, sota la pressió de l'adversitat econòmica, està venent a Alemanya i Itàlia petroli, que, pel que sap, podria utilitzar-se per lluitar contra els mateixos republicans en les mans dels quals ha posat les pistoles i els projectils!⁶⁴³

En tot aquest complex joc diplomàtic, el govern de Cárdenas tragué molt de profit explotant els vincles i les similituds amb l'Espanya republicana en guerra. Això fou possible gràcies al fet que, en els cercles diplomàtics i intel·lectuals nord-americans, l'*exemple espanyol* i el seu presumpte perill de contagi al sud del Río Bravo era un element central en el gran debat de política exterior de finals dels anys trenta.

L'exemple espanyol en el canvi de pensament estratègic nord-americà

Als Estats Units, la consciència que el desenvolupament de la lluita a Espanya podia provocar un perillós contagi en les repúbliques llatinoamericanes venia de lluny. Ja el febrer de 1937,

⁶⁴³ «It may be recalled that on New Year's Day of 1937 President Cárdenas of Mexico proudly informed his countrymen that during the preceding four months his Government had supplied the Spanish Loyalists with \$1,500,000 worth of guns and ammunition. Today this same Government, under the strain of economic adversity, is selling Germany and Italy oil which, for all it knows, may be used in fighting the very Loyalists in whose hands it has placed guns and shells!» SCROGGS, William O., "Mexican Oil in World Politics", *Foreign Affairs*, vol. XVII, núm. 1, octubre de 1938, pàg 174. A més de la venda de petroli, el 1938 Cárdenas realitzà una sèrie de gestos d'apropament a l'Alemanya de Hitler. Va fer tornar l'ambaixador mexicà a Berlín en el mateix moment que els Estats Units retiraren el seu en protesta per la Nit dels Vidres Trencats. El president també advertí Hull que, si els Estats Units volien que el govern mexicà pagués una indemnització immediata, caldria recórrer a un préstec de les potències feixistes. La diplomàcia nazi a Mèxic donà suport a la posició mexicana en el conflicte petroler. D'altra banda, el volum d'intercanvi comercial entre els dos països augmentà considerablement al llarg de 1938. MEYER, Lorenzo, *México y Estados Unidos en el conflicto petrolero...*, pàg. 391-393.

Gardner Jackson, representant del *lobby* prorepublicà, alertava en una compareixença al Congrés sobre l'impuls que donaria a la penetració feixista a l'Amèrica del Sud una eventual victòria franquista. Com a prova, Jackson assegurava que el feixisme a Mèxic havia fet seriosos avenços en els últims temps.⁶⁴⁴

El 1937 també aparegué un influent llibre contra l'aïllacionisme, escrit per un destacat membre de l'*establishment* de política exterior, Livingston Hartley, on s'alertava sobre la debilitat militar dels aliats dels estatunidencs i es reprenia l'exemple d'Espanya per fer entendre el perill existent a l'Amèrica Llatina. Hartley s'imaginava un escenari en què, si Alemanya desplaçava la Gran Bretanya i es feia mestressa d'Europa i de l'Atlàntic, primer cauria Àfrica i, després, en uns deu anys, els Estats Units haurien d'afrontar una lluita per la supervivència que començaria a l'Amèrica del Sud. La guerra entre l'expansionisme nazi i els Estats Units es podia donar de dues maneres. O en una gran confrontació aèria i naval, o bé seguint l'exemple espanyol:

La dictadura de Berlín, d'altra banda, tindria disponible per a nosaltres a l'Amèrica del Sud el nou instrument de la política de poder que ha emprat amb aquests efectes a Espanya. (...) Una Europa germanitzada, com a hereva natural de la influència cultural i econòmica de les potències europees a l'Amèrica del Sud, es trobaria admirablement situada per promoure el creixement dels partits nazis al Brasil, Xile, i fins i tot l'Argentina, per instigar aquests partits a rebel·lar-se contra els governs establerts, així com per ajudar-los i ser-ne còmplices amb avions de combat, artilleria, municions i regiments de "voluntaris" organitzats, entrenats. Si s'apliqués la tècnica de la Guerra Civil Espanyola a l'Argentina o al Brasil, els Estats Units haurien de veure aquestes nacions convertides en satèl·lits alemanys o haurien d'impedir l'èxit de la intervenció alemanya de dues maneres alternatives. Una podria ser la guerra contra el colós alemany, que podria acabar en un desastre nacional. L'altra seria fer l'esforç de vèncer Alemanya en el seu propi joc mitjançant l'enviament de milers de "voluntaris" nord-americans més enllà de l'equador a lluitar i morir en guerres civils alienes.⁶⁴⁵

⁶⁴⁴ "House Bloc Asks Curb on Fascism", *The New York Times*, 20 de febrer de 1937, pàg. 34.

⁶⁴⁵ «The Berlin dictatorship, moreover, would have available for us in South America the new instrument of power politics it has employed with such effects in Spain. (...) Germanized Europe, as the natural heir to the cultural and economic influence of the European Powers in South America, would be admirably situated to promote growth of Nazi parties in Brazil, Chile, and even Argentina, to instigate these parties to revolt against the established governments, and to aid and abet them with warplanes, artillery, munitions, and regiments of organized, trained "volunteers." If the technique of the Spanish Civil War were applied to Argentina or Brazil, the United States would either have to see these nations converted into German satellites or prevent the success of German intervention by two alternative means. One would be war against the German Colossus, which might end in national disaster; the other would be an effort to beat Germany at her own game by sending thousands of American "volunteers" beyond the equator to fight and die in alien civil wars.» HARTLEY, Livingston, *Is America afraid? A new foreign policy for the United States*, Nova York, Prentice-Hall, Inc., 1937, pàg. 129-130.

Els paral·lelismes entre Espanya i els països de l'Amèrica Llatina no es poden explicar, doncs, com un mer recurs propagandístic de l'esquerra frontpopulista, com una consigna alarmista, convenientment exagerada per despertar la simpatia de la societat nord-americana cap al bàndol republicà espanyol.

La inquietant analogia transatlàntica i la sensació de potencial contagi del conflicte espanyol eren prou compartides amb altres sectors d'opinió perquè, a l'abril de 1937, Enrique Gil, professor d'economia política a la Universidad de la Plata (l'Argentina), es proposés tranquil·litzar els lectors de *Foreign Affairs*. Segon Gil, els reportatges en la premsa anglòfona en què es traçaven similituds entre la tragèdia espanyola i els eventuais conflictes a l'Amèrica Llatina patien d'una certa tendència a la hipèrbole. La gran tensió interna entre profranquistes i prorepublicans hauria ocorregut durant els primers mesos, però a la primavera de 1937 els ànims ja havien canviat de to. Més que una plena identificació amb un dels dos bàndols, els llatinoamericans estarien aprofitant el conflicte en l'antiga metròpoli colonial per interrogar-se sobre els seus propis problemes domèstics:

Ha fracassat la democràcia? Té el feixisme o el comunisme alguna possibilitat de ser acceptat aquí com un sistema de govern capaç de reemplaçar la democràcia? Tot i que la lluita dels espanyols ens va fer sentir la importància d'aquestes qüestions, l'èxit d'un o altre bàndol en aquest conflicte probablement tindrà poc efecte directe sobre les respostes que donem. Per a nosaltres els llatinoamericans, avui Espanya ha esdevingut en gran part un exemple del que cal evitar, un exemple dels perills del partidisme i de l'absència d'una percepció de joc net, disciplina social i ordre.

Gil, admirador de Wilson i partidari d'un panamericanisme liderat pels Estats Units, també pretenia corregir una altra percepció dels nord-americans que jutjava equivocada, a saber, que l'únic perill desestabilitzador vindria d'una victòria franquista:

No obstant això, no cal concloure que l'exemple de Franco fou l'únic que podria afectar la situació interna de les repúbliques llatinoamericanes. Si el govern espanyol hagués aconseguit sufocar la rebel·lió instrumentalitzant l'extrema esquerra, podria haver fet perillar més d'un govern. En ocasions, l'equilibri del qual depenen algunes de les nostres institucions republicanes és tan precari que qualsevol moviment radical, ja sigui de dreta o d'esquerra, pot fer-les caure. En cas que el govern espanyol hagués derrotat ràpidament els rebels, principalment a través de l'ajuda de l'extrema

esquerra, les masses de moltes parts del nostre continent podrien haver-se tornat ingovernables.⁶⁴⁶

A l'estiu de 1937, l'escriptor Raúl Díez de Medina, amb el pseudònim de Gaston Nerval, tractava la mateixa qüestió a les pàgines de *Foreign Affairs*. A diferència de Gil, l'autor veia amb alarma les conseqüències geopolítiques d'una victòria franquista a l'Amèrica Llatina. L'article es feia ressò dels advertiments que estava llançant l'ambaixador De los Ríos des de Washington:

«Si els rebels espanyols triomfen», explica aquest erudit i diplomàtic, estudiós vitalici i professor de ciències polítiques i socials, «Espanya deixarà de ser un líder en el món de parla espanyola. En comptes d'això, serà dirigida principalment per Alemanya, però també per Itàlia, perdrà el seu caràcter autònom. Alemanya serà llavors la líder de les minories espanyoles, italianes i alemanyes a l'Amèrica del Sud. I les principals nacions d'Europa capaces d'oferir grans grups de població per al trasplantament a altres continents són Itàlia, Alemanya i Espanya.» És impossible exagerar aquesta advertència. La connexió vital que existeix en la història política d'Espanya i l'Amèrica Llatina, i el ressò inevitable que tot moviment social a Espanya té a Hispanoamèrica, sempre s'ha de tenir en compte, i ara més que mai. El feixisme espanyol, instigat i recolzat per Berlín i Roma, no trigaria a creuar l'oceà.

L'article també representa un bon recordatori que, a mitjan 1937, les elits ben informades sobre la política exterior no tenien clar el paper que finalment adoptarien els Estats Units davant d'un nou conflicte al continent americà. És aquesta incertesa la que explica que Díez de Medina criticés els incentius de la legislació de neutralitat a un enfortiment de les relacions entre els poders europeus –principalment els feixistes– i les nacions llatinoamericanes. En cas d'esclatar una guerra, els governs implicats en el conflicte només els quedaria l'opció de demanar auxili militar a les potències europees. També en cas de guerra civil, les conseqüències d'aplicar embargaments indiscriminats podrien ser similars:

⁶⁴⁶ «Has democracy failed? Has fascism or communism any chance of being accepted here as a system of government to replace democracy? But though the Spanish struggle caused us to feel the importance of these questions, the success of one side or the other in that conflict will probably have little direct effect on the answers we give. To us Latin Americans, Spain has today become largely an example of what to avoid, an example of the dangers of partisanship and the absence of a sense of fair play, social discipline and order.» (...) «Yet it must not be concluded that Franco's example was the only one which could affect the domestic situation in the Latin American republics. More than one government might have been jeopardized if the Spanish Government had succeeded in quenching the rebellion through the instrumentality of the extreme Left. The equilibrium on which some of our republican institutions depend is occasionally so precarious that any radical movement, either from Right or Left, may upset them. In the event that the Spanish Government had promptly defeated the rebels mainly through the aid of the extreme Left the masses in many parts of our continent might have become unruly.» GIL, Enrique, "Repercussions of the Spanish Crisis in Latin America", *Foreign Affairs*, vol. XV, núm. 3, abril de 1937, pàg. 547 i 549.

«Si es tanquessin les fàbriques d'armes i els ports dels Estats Units, les potències europees podrien decidir altre cop el resultat de la contesa, proporcionant els elements materials de la victòria per a la facció que volguessin veure com a guanyadora. I possiblement qualsevol república meridional podria ser transformada d'aquesta manera en un altra Espanya.»⁶⁴⁷

Per al setmanari liberal *The Nation*, l'alçament *nacista* de Xile del 5 de setembre 1938 era un clar exemple d'aquestes “altres Espanyes” amb què l'Alemanya nazi pretenia encerclar els Estats Units: «De la mateixa manera que Espanya fou envaïda per la seva importància estratègica en una possible guerra de les potències feixistes contra França i la Gran Bretanya, l'Amèrica Llatina està sent disputada com una base d'operacions des de la qual les forces militars, navals i aèries d'Alemanya podrien llançar un decisiu atac contra els Estats Units i el Canal de Panamà en la propera guerra mundial.»⁶⁴⁸

De fet, entre els comentaristes de política exterior, els dubtes sobre la reacció dels Estats Units davant una possible repetició del model espanyol a l'Amèrica Llatina no s'esvairien ni tan sols després del suport de l'Administració Roosevelt en la lluita del govern Cárdenas contra la insurrecció cedillista. A l'octubre de 1938, Carleton Beals, dirigint-se als lectors de *Foreign Affairs*, insistia en la posició de desavantatge dels Estats Units per fer front a l'expansionisme feixista:

En el moment actual, és improbable que cap potència europea envaeixi l'Amèrica Llatina. Però l'activitat dels estats totalitaris en aquesta regió, i el creixement del seu poder econòmic i polític, podria produir una sèrie de circumstàncies que aquests

⁶⁴⁷ «“If the Spanish Rebels succeed,” explained this scholar-diplomat, a lifelong student and professor of social and political sciences, “Spain will no longer be a leader in the Spanish-speaking world. Instead she will be led, mainly by Germany but also by Italy, and she will lose her autonomous character. Germany will then be the leader of the Spanish, Italian and German minorities in South America. And the chief nations in Europe able to provide large population groups for transplantation to other continents are Italy, Germany and Spain.” This warning cannot be emphasized too strongly. The vital connection existing in the political history of Spain and Latin America, and the inevitable echo which every social movement in Spain has in Hispanic America, must always be kept in mind, and now more than ever. Spanish Fascism, abetted and supported by Berlin and Rome, would not take long to cross the ocean.» «If the arms factories and ports of the United States were closed, again the European Powers could decide the outcome of the strife by providing the faction which they wished to see win with the material elements of victory. And conceivably any Southern republic might thus be converted into another Spain.» NERVAL, Gaston, “Europe versus the United States in Latin America”, *Foreign Affairs*, vol. XV, núm. 4, juliol de 1937, pàg. 642 i 644-645.

⁶⁴⁸ «Just as Spain was invaded because of its strategic importance in a possible war of the fascist powers against France and Great Britain, so Latin America is being contended for as a base of operations from which Germany's military, naval, and air forces might launch a decisive attack on the United States and the Panama Canal in the upcoming world war.» TETENS, Th. i LORE, Ludwig, “Chile as a Nazi Outpost”, *The Nation*, 24 de setembre de 1938, vol. CXLVII, núm. 13, pàg. 298.

estats podrien explotar, com ja ho han fet en la guerra civil a Espanya. Els Estats Units han donat la seva paraula de no intervenir a l'Amèrica Llatina, però cap potència europea ha fet tal promesa. (...) Aquestes possibilitats poden obligar-nos a un replantejament de la Doctrina Monroe: la conquesta territorial ja no és l'únic perill europeu que hem de tenir en compte a l'Amèrica Llatina.⁶⁴⁹

El 1938 també aparegué un llibre sobre política de defensa estatunidenca en què s'esmentava Espanya com a part d'una presumpta campanya global de l'expansionisme alemany que algun dia acabaria creuant l'Atlàntic. L'autor era un oficial de reserva de la intel·ligència militar nord-americana, el Major George Fielding Eliot, que demanava als seus compatriotes concentrar els esforços en la consolidació de les defenses hemisfèriques. Eliot temia que la política d'apaivagament a Europa estava enfortint Alemanya fins a l'extrem de convertir-la en una seriosa amenaça per als Estats Units. L'autor, seguint una línia de raonament similar a la de Livingstone Hartley, pronosticava que, després del seu èxit a Espanya, Hitler podria fer-se amb el control de Portugal i instal·lar bases al mig de l'Atlàntic que l'aproparien molt al Brasil i que posarien en perill la seguretat dels Estats Units al Carib. A més, Eliot també destacava que els nous perills per a la Doctrina Monroe ja no es limitaven a la mera possibilitat d'una invasió en tota regla, sinó que podien arribar de la mà de revoltes que comptarien amb el suport encobert de les potències feixistes europees:

Ara està tenint lloc a Espanya una sagnant guerra civil, que ha atret l'atenció i la simpatia de molta de la nostra gent cap a un o altre bàndol, i en una mesura molt més gran –de fet, en una mesura poc coneguda aquí– ha involucrat una atenció i una simpatia que deixa pas a un partidisme apassionat entre els pobles de llengua i cultura espanyoles al nostre sud. (...) Si Franco guanya, els sentiments que ha despertat per la guerra seran, sens dubte, explotats pel nou govern d'Espanya i pels poders estrangers (Alemanya i Itàlia), que llavors estaran en condicions d'influir-hi. (...) El nou nacionalisme racial, que és la base tant de la doctrina feixista com de la nazi, és una força creixent en el món d'avui. Un “destí comú”, sobre aquesta base, en el qual una Espanya-titella controlada per Roma i Berlín avancés al costat de les nacions hispanoamericanes, de ben segur que dirigiria la seva marxa cap a objectius poc propicis per a la pau a l'Hemisferi Occidental.⁶⁵⁰

⁶⁴⁹ «At the present moment no European Power is likely to invade Latin America. But the activity there of the totalitarian states, and the growth of their economic and political power, might produce a set of circumstances which they could exploit as they have exploited the civil war in Spain. The United States has pledged its word not to intervene in Latin America; but no European Power has made any such pledge. (...) These possibilities may force us to a reappraisal of the Monroe Doctrine: territorial conquest is no longer the only European danger with which we have to reckon in Latin America.» BEALS, Carleton, “Totalitarian Inroads in Latin America”, *Foreign Affairs*, vol. XVII, núm. 1, octubre de 1938, pàg. 89.

⁶⁵⁰ «There is now taking place in Spain a bloody civil war, which has engaged the attention and the sympathies of many of our own people on one side or the other; and to a far greater extent, an extent indeed little realized here, has engaged an attention and a sympathy passing to on to passionate partisanship among the peoples of Spanish language and culture to the south of us. (...) If Franco wins, the feelings this aroused by the war will

La insistència amb què els analistes de política exterior establiren analogies i vincles entre Espanya i el perill de penetració feixista al continent americà, especialment a Mèxic, no podia passar desapercebuda als comentaristes mexicans. En una columna d'opinió publicada a *El Nacional*, es recollien i s'aplaudien unes declaracions del congressista Sam McReynolds, alhora que es mostrava una certa sorpresa pels nous posicionaments antifeixistes de Washington:

De los Estados Unidos nos llegan ahora voces en contra del fascismo. Es algo asombroso, porque los Estados Unidos, desde hace muchos años, establecieron en las naciones pequeñas el fascismo económico. Y el fascismo político. Protegieron a las satrapías a cambio de concesiones de petróleo y de oro. Alimentaron a dictaduras y pusieron a sueldo a presidentes. (...) Los Estados Unidos ya no son fascistas. ¡Salud, camaradas! ¡Salud! (...) Y el senador [sic] Reynolds (...) dice cosas que es interesante tener en cuenta (...): que el Brasil está de acuerdo con el fascismo italiano y el nazismo alemán. Y más: que Guatemala hará en la América el papel lamentable que Portugal está haciendo en la guerra de España. Y que México —y los Estados Unidos serán invadidos desde el sur por el fascismo europeo.⁶⁵¹

Finalment, val la pena recordar que el temor a la presència d'una força enemiga en les illes atlàntiques era un tema recurrent en les discussions sobre la seguretat nacional nord-americana de finals dels anys trenta. Lligat a aquesta por, cal assenyalar que una de les influències indirectes en el canvi d'apreciació dels estatunidencs sobre el perill feixista tenia a veure precisament amb les tràgiques lliçons d'Espanya com a camp de proves de l'aviació alemanya. Ja fos com a preocupació sincera o com a convenient racionalització, el cert és que

unquestionably be exploited by the new government of Spain and by those foreign powers (Germany and Italy) who will then be in a position to influence it. (...) The new racial nationalism which is the basis of both Fascist and Nazi doctrine is a growing force in the world today. A "common destiny", on this basis, in which a puppet Spain controlled by Rome and Berlin marched side by side with Spanish-American nations, would assuredly direct its march toward ends hardly conducive to Peace of the Western Hemisphere.» ELIOT, George Fielding, *The ramparts we watch...*, pàg. 72-73.

⁶⁵¹ NECK, Mónico, "Libertad en América", *El Nacional*, 12 de gener de 1938, pàg. 1. No tots els opinadors de *El Nacional* estaven tan contents amb l'evolució de la política exterior estatunidenca ni amb l'atenció que estava rebent Mèxic en el debat polític nord-americà sobre el paper dels Estats Units davant el desafiament de les potències feixistes europees: «Gran parte de la campaña en contra del actual régimen político y social de México que llena las columnas de la prensa diaria y semanal de los Estados Unidos, no tiene otra finalidad que la de crear una psicología popular favorable al gran rearme norteamericano. Las noticias son tremendas. Los lectores de periódicos se alarman: en Veracruz hay un centro de propaganda comunista que puede desarrollarse en base de ataque militar a los Estados Unidos. El gobierno de tal cual potencia suministra subrosa [sic] dinero para mantener un ejército particular en San Luis Potosí. De un momento a otro puede estallar en México una guerra como la de España. Se ha llegado a decir que el presidente de la República lo tiene todo dispuesto para fugarse del país y que la rebelión es inminente.» DE LA SELVA, Sabino, "Quiere basarse en anti-mexicanismo el fascismo norteamericano", *El Nacional*, 14 de març de 1938, pàg. 1 i 4.

per a Roosevelt els avenços en aviació militar representaven una qüestió decisiva per educar la població nord-americana en un abandó gradual de l'aïllacionisme continental.

En una roda de premsa celebrada el 15 de novembre de 1938, el president Roosevelt constata que «com a resultat dels esdeveniments mundials en els darrers anys, i com a resultat dels avenços científics per fer la guerra» les relacions entre totes les repúbliques americanes i el Canadà havien millorat substancialment. El principal motiu era que «(...) qualsevol possible atac ha estat portat infinitament més a prop del que era fa cinc anys. (...) Una de les raons és el desenvolupament en els avions.»⁶⁵²

No hi ha dubte que el president tenia Espanya com un dels principals exemples que invitaven a repensar una nova política de seguretat nacional. En la roda de premsa especial celebrada el 20 d'abril de 1938 amb membres d'Associated Church Press, després de recordar la necessitat de protegir les Filipines mentre mantinguessin hissada la bandera nord-americana, el president usava el poder pedagògic d'Espanya per justificar el seu programa d'expansió naval:

Roosevelt: (...) Imagini que alguns governs estrangers, governs europeus, anessin a fer a Mèxic el que van fer a Espanya. Imagini que organitzessin una revolució, una revolució feixista a Mèxic. Mèxic està massa a prop nostre. Imagini que enviessin avions i oficials i armes de foc i equipessin els revolucionaris i obtinguessin el control de la totalitat de Mèxic, per a tot seguit dirigir el govern de Mèxic, dirigir l'Exèrcit mexicà i enfortir-lo amb centenars d'avions. Creu que els Estats Units podrien romandre de braços creuats mentre tenim aquesta amenaça europea just a les nostres pròpies fronteres? Per descomptat que no. No ho podria tolerar. Això significa que hauríem de tenir una marina de guerra prou gran per mantenir-los fora de Mèxic. Això sí, la bandera mexicana segueix voleiant. Això sí, no és la bandera espanyola, no és la bandera italiana o la bandera alemanya. Probablement tots estem d'acord que no podríem suportar que una nació estrangera fes això sota la disfressa d'una bandera mexicana.

Periodista: No n'hi ha prou amb les tres mil milles?

Roosevelt: Sí, és una llarga distància a través de l'oceà. Tot i així, no ens atacarien des de l'altre costat de l'oceà si vénen de Mèxic.

Periodista: Sí, però ara no hi ha cap nació europea que tingui cap raó per topar amb Mèxic i imposar-li un conflicte d'aquesta mena.

⁶⁵² «As a result of world events in the last few years, and as a result of scientific advancement in waging war» (...) «(...) any possible attack has been brought infinitely closer than it was five years ago. (...) one of the reasons is the development in aircraft.» “The Five Hundredth Press Conference (Excerpts)”, 15 de novembre de 1938. *PPA of FDR*, vol. 1938 (The Continuing Struggle for Liberalism), pàg. 598-599.

Roosevelt: Ho van fer a Espanya.

Periodista: Ja ho sé, però això està a l'altre costat de l'Atlàntic.

Roosevelt: Està a tres dies d'Alemanya, i Mèxic només està a set dies d'Alemanya.⁶⁵³

A la primavera de 1938, doncs, Roosevelt ja tenia clara l'existència de fortes similituds i paral·lelismes entre Mèxic i Espanya. A la tardor del mateix any, l'evolució de l'escenari internacional impulsaria el president nord-americà a plantejar-se un altre cop la possibilitat d'emprendre un gir radical en la política espanyola seguida fins aleshores per la seva Administració.

⁶⁵³ «(...) Suppose certain foreign governments, European governments, were to do in Mexico what they did in Spain. Suppose they would organize a revolution, a Fascist revolution in Mexico. Mexico is awfully close to us. Suppose they were to send planes and officers and guns and were to equip the revolutionists and get control to the whole of Mexico and thereupon run the Mexican Government, run the Mexican Army and build it up with hundreds of planes. Do you think that the United States could stand idly by and have this European menace right on our own borders? Of course not. You could not stand for it. That means we would have to have a big enough Navy to keep them from getting into Mexico. Mind you, the Mexican flag is still flying. Mind you, it is not the Spanish flag; it is not the Italian flag or the German flag. We probably all agree that we could not stand for a foreign nation doing that under the guise of a Mexican flag. Q. Isn't the three thousand miles sufficient? The president: Yes, it is a long distance across the ocean. We would not be attack from across the ocean, however, if they came from Mexico. Q. Yes, but there isn't any reason now for any European nation to come across and establish such a conflict in Mexico. The president: They did it in Spain. Q. I know, but that is across the Atlantic. The president: It is three days from Germany, and Mexico is only seven days from Germany.» "A Special Press Conference with Members of the Associated Church Press", Washington DC, 20 d'abril de 1938. *PPA of FDR*, vol. 1938 (The Continuing Struggle for Liberalism), pàg. 255-256.

3.4 ESPANYA, MUNIC I EL PRINCIPI DE LA FI DE L'APPEASEMENT NORD-AMERICÀ

Propostes de mediació des de l'altre costat de l'Atlàntic

A finals de 1938, la diplomàcia nord-americana va reprendre la qüestió d'una possible mediació panamericana per posar fi al conflicte espanyol. Des de l'estiu de 1936, altres governs del continent americà ja havien plantejat propostes similars. El govern uruguaià del colpista reaccionari Gabriel Terra fou el primer. El 17 d'agost de 1936, just un mes després de l'esclat de la insurrecció militar al Marroc, Cordell Hull rebé una comunicació diplomàtica de part del ministre uruguaià de relacions exteriors, el doctor José Espalter, on se li proposava una acció conjunta per part dels països americans amb l'objectiu de mitjançar en la guerra a Espanya.⁶⁵⁴

La proposta uruguaiana no aconseguí el suport dels grans països llatinoamericans. L'Argentina considerava que el gest equivaldria al reconeixement de drets de bel·ligerància per als dos bàndols. El govern brasiler compartia els recels dels argentins, per bé que obria la porta a una eventual cooperació si la resta de països americans finalment es decidia a actuar conjuntament. La diplomàcia xilena valorava positivament la intenció del govern uruguaià, però preferia rebutjar la proposta d'Espalter per les seves escasses possibilitats d'èxit. Els xilens també feren saber al Departament d'Estat que, abans d'emetre una resposta definitiva, estaven oberts a considerar qualsevol suggeriment del govern estatunidenc. El secretari de Relacions Exteriors mexicà, Eduardo Hay, considerava que la proposta de mediació era una forma d'intervenció, que s'allunyava, per tant, de la política oficial de Mèxic. Hay també assenyalà, via analogia històrica, que, en el seu moment, a Victoriano Huerta –a qui els líders del règim mexicà veien com un precedent local de Franco– també li havia convingut la intervenció estrangera.⁶⁵⁵

⁶⁵⁴ José Richling a Cordell Hull, Washington DC, 17 d'agost de 1936, 852.00/2741, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 490-491.

⁶⁵⁵ Raymond D. Cox a Cordell Hull, Buenos Aires, 18 d'agost de 1936, 852.00/2672: Telegram, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 492; Hugh S. Gibson a Cordell Hull, Rio de Janeiro, 19 d'agost de 1936, 852.00/2681: Telegram, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 497; Josephus Daniels a Cordell Hull, Ciutat de Mèxic, 18 d'agost de 1936, 852.00/2683: Telegram, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 495; Hoffman Philip a Cordell Hull, Santiago de Chile, 18

Com era previsible, a la diplomàcia estatunidenca tampoc no li entusiasma la proposta de mediació. El 20 d'agost, el secretari d'Estat en funcions, William Phillips, contestà que, si bé els Estats Units donaven suport als principis generals de conciliació, el Departament d'Estat creia que, en aquest cas, les possibilitats d'èxit no eren prou elevades per justificar un allunyament de la política de no interferència dels Estats Units en els afers interns d'altres nacions.⁶⁵⁶

Més que un sincer intent per trobar una solució pacífica i negociada al conflicte espanyol, la iniciativa uruguaiana semblava una maniobra diplomàtica dissenyada amb l'objectiu de garantir els drets de bel·ligerència per als militars insurrectes. A principis de setembre, davant el rebuig diplomàtic dels governs més importants del continent, Montevideo anuncià la suspensió temporal de la proposta. La diplomàcia uruguaiana no trigà a retirar els seus representants de la zona republicana.⁶⁵⁷

Uns mesos després, l'Administració Roosevelt rebé una altra proposta de mediació panamericana. En aquest cas, es tractava d'una proposta impulsada per un ciutadà individual, José Camprubí, amic del president durant els anys d'universitat. Camprubí és un interessant personatge d'arrels catalanes, nascut a Puerto Rico el 1879, fill de Raimundo Camprubí, un enginyer al servei del govern espanyol, i Isabel Aymar, descendent d'una adinerada família mercantil de Nova York. Una germana seva era Zenobia Camprubí, futura muller de l'escriptor Juan Ramón Jiménez.

Poc després del naixement de José, la família va tornar a Catalunya. José va estudiar amb els jesuïtes a Barcelona del carrer Casp i després va continuar la seva educació preuniversitària als Estats Units. Va entrar a la Universitat de Harvard on es va especialitzar en enginyeria i

d'agost de 1936, 852.00/2678: Telegram, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 494-495. Curiosament, el dia abans que el cap de la diplomàcia argentina es mostrés contrari a la proposta de mediació uruguaiana, el secretari d'Estat en funcions donava instruccions a Bowers de rebutjar una proposta de mediació diplomàtica internacional –no estrictament panamericana– formulada per l'ambaixador argentí a Espanya. William Phillips a Claude Bowers, Washington DC, 17 d'agost de 1936, 852.00/2629: Telegram, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 488.

⁶⁵⁶ William Phillips a José Richling, Washington DC, 20 d'agost de 1936, 852.00/2741, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 498-499.

⁶⁵⁷ TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 148; Julius G. Lay a Cordell Hull, Montevideo, 8 de setembre de 1936, 852.00/8047: Telegram, *FRUS*, 1936, vol. II, pàg. 528.

on conegué el futur president dels Estats Units, Franklin Delano Roosevelt, amb qui compartia la passió pel periodisme. En aquells anys, Roosevelt era el director del diari de la universitat, el *Harvard Crimson*.

Després del seu pas per Harvard, Camprubí va dedicar-se a tasques de representació en diverses empreses de ferrocarrils i d'electricitat. Va fer la seva carrera als Estats Units, però passava estius a Barcelona. Durant la Primera Guerra Mundial, Camprubí fundà el diari en espanyol *La Prensa*. El diari de Camprubí realitzà una tasca important en la vida cultural dels hispans de la ciutat, ja fos organitzant concerts, campanyes per recaptar fons per als barris, concursos de bellesa i, fins i tot, jocs florals.

Amb l'esclat de la guerra a Espanya, *La Prensa* intentà mantenir una actitud neutral, cosa que li valgué atacs ferotges per part de tots els sectors de la colònia espanyola a Nova York. Fins i tot el principal competidor del diari de Camprubí, *La Voz*, de simpaties inequívocament prorepublicanes i convenientment lubricades per les subvencions de l'ambaixada espanyola a Washington, s'aprofità d'aquesta pretesa neutralitat per guanyar terreny, reivindicant-se com el diari en espanyol que representava els sentiments majoritaris de la comunitat hispanoparlant de la gran metròpoli nord-americana.⁶⁵⁸

El 7 de gener de 1937, mentre el Congrés i la Casa Blanca intentaven aturar la marxa del *Mar Cantábrico* del port de Nova York, Camprubí envià una carta a Roosevelt on insistia en una idea que ja havia expressat en un telegrama anterior. El vell amic de Harvard pretenia convèncer Roosevelt sobre la necessitat d'una mediació panamericana que posés fi al conflicte espanyol i que, al seu torn, allunyés l'espectre d'una nova guerra general a Europa. L'efectivitat d'un comitè panamericà estaria basada en la força moral de les repúbliques

⁶⁵⁸ A més de ser l'editor de *La Prensa*, Camprubí fou president de la Unión Benéfica Española de Nova York i membre de la Confederación de Sociedades Puertorriqueñas. En els anys de la Primera Guerra Mundial, molts immigrants hispans eren arrestats com a presumptes desertors i, per a desgràcia seva, no tenien un anglès prou bo per demostrar que eren estrangers. Camprubí pressionà amb èxit les autoritats americanes perquè establissin un Spanish Local Law Board, presidit pel distingit advocat Mr. Severo Mallet-Prévost. També destacà per les seves contribucions econòmiques a l'estudi de l'espanyol i al coneixement d'escriptors espanyols i hispanoamericans entre el públic nord-americà. Encara avui dia, el Departament de Llengües i Literatures Romàniques de la Universitat de Harvard organitza anualment unes conferències sobre estudis hispànics que porten el seu nom. SANCHEZ KORROL, Virgin, *From colonia to community: the history of Puerto Ricans in New York City*, Berkeley, University of California Press, 1994, pàg. 71 i 247; H. G. D., "José Camprubí", *Hispania*, vol. XXV, núm 2, maig de 1942, pàg. 210-211; DE ZULUETA, Carmen, *Compañeros de paseo*, Sevilla, Editorial Renacimiento, 2001, pàg. 169-184; REY GARCÍA, Marta, "Los españoles de Norteamérica y la Guerra Civil (1936-1939)", *REDEN: Revista española de estudios norteamericanos*, núm. 7, 1994, pàg. 114-115; RUIZ-MANJÓN, Octavio, *Fernando de los Ríos...*, pàg. 436.

americanes, a les quals no es podia acusar de tenir cap mena d'interès territorial a la zona. La solució hauria de comptar amb el suport de les grans potències mundials. També s'hauria de basar en dos principis: el democràtic i el de no ingerència de potències estrangeres, o, expressat en la retòrica un pèl grandiloqüent de Camprubí, «els principis que defensa aquest país –l'autodeterminació i un govern del poble, pel poble i per al poble– estan en joc al país que portà a aquest continent els primers elements de la civilització moderna.»⁶⁵⁹

El 28 de gener, Camprubí visità la Casa Blanca per parlar de la situació a Espanya i de la seva proposta de mediació panamericana. Roosevelt deixà clara la percepció que tenia en aquell moment sobre el caràcter ideològic dels dos bàndols en conflicte a Espanya, quan afirmà: «No sóc feixista, però tampoc no sóc un comunista.» Segons Camprubí, el president no era del tot conscient de l'abast de la intervenció estrangera a Espanya ni de l'autèntica natura política del conflicte espanyol.⁶⁶⁰ La campanya personal de l'antic company d'universitat no prosperà, però, tal com assenyala l'historiador Foster Jay Taylor, és molt probable que la insistència de Camprubí ajudés el president a plantejar-se seriosament l'extensió de l'embargament a Itàlia i a Alemanya durant la primavera de 1937.⁶⁶¹

Com ja hem vist anteriorment, l'Administració Roosevelt també rebutjà les propostes de mediació per humanitzar el conflicte espanyol que li arribaren des de Mèxic durant el 1937. Per la seva banda, el 27 d'agost de 1937, els uruguaians van tornar a proposar a la resta de repúbliques americanes una nova iniciativa panamericana en relació amb la guerra a Espanya. A diferència de la de l'any anterior, aquest cop l'objectiu del govern Terra era ben explícit. Es tractava de coordinar un reconeixement conjunt dels drets de bel·ligerància per a tots dos

⁶⁵⁹ «The principles for which this country stands for –self-determination and a government of the people, by the people and for the people– are at stake in the country that brought to this continent the first elements of modern civilization.» José Camprubí a Franklin Delano Roosevelt, Nova York, 7 de gener de 1937, PPF4363: TS, *FDR and FA*, vol. IV, pàg. 10-11.

⁶⁶⁰ «I am not a Fascist, but I am not a Communist either.» José Camprubí a Franklin Delano Roosevelt, Nova York, 30 de gener de 1937, PPF4363: TS, *FDR and FA*, vol. IV, pàg. 45-46. Mesos després, Camprubí tornà a escriure al seu vell amic de Harvard: «The contradictory news of the AP received yesterday, regarding a Pan-American Committee to mediate in the Spanish Civil War, reminds me of our talk last January. (...) You may remember that I suggested to you that a Pan-American Committee be named, without instructions, to go to Spain, investigate and recommend the best way to get all foreigners in the fighting forces of both sides out of Spain. This would not be intervention in the internal affairs of a country but, on the contrary, it would be acting to end intervention.» José Camprubí a Franklin D. Roosevelt, Nova York, 2 de novembre de 1937, PSF: CF: State: TS, *FDR and FA.*, vol. VII, pàg. 165.

⁶⁶¹ TAYLOR, Foster Jay, *The United States and the Spanish...*, pàg. 93.

bàndols. La diplomàcia uruguaiana justificava la proposta com una conseqüència natural del fet que tant els republicans com els franquistes eren reconeguts per diversos governs americans.

La nova proposta no obtingué un grau de suport gaire superior a l'anterior. Aquesta vegada els xilens es mostraven oberts a considerar-la i fins i tot a convocar una cimera panamericana per tractar la qüestió. Veneçuela es distingí pel seu suport sense reserves. El govern brasiler no hi estava en contra per principi, però deixà ben clar que, en qualsevol cas, secundaria la posició adoptada per la diplomàcia estatunidenca. Mèxic i Bolívia, entre d'altres, s'hi mostraren en contra. En els cercles diplomàtics de Montevideo, corria la hipòtesi que la proposta de Terra era una solució de compromís entre els membres del govern favorables a reconèixer Franco i els qui hi posaven pegues. El 3 de setembre, Hull donà instruccions per fer arribar al govern uruguaia la negativa de l'Administració Roosevelt. La resposta es limitava a assenyalar que el Comitè de No Intervenció, format per vint-i-set nacions europees i que comptava amb la simpatia del govern estatunidenc, no havia reconegut els drets de bel·ligerància als dos bàndols.⁶⁶²

Per Richard P. Traina, aquest és un dels exemples que demostrarien que el Departament d'Estat va exercir una influència moderadora en els governs conservadors de l'Amèrica Llatina, en la mesura que va frenar una expressió diplomàtica més oberta dels seus sentiments profranquistes. Altres exemples serien la negativa dels Estats Units a donar suport a les contínues queixes de Xile contra el govern republicà espanyol sobre els drets d'asil, el rebuig a una proposta de mediació panamericana formulada per Cuba l'octubre de 1937 i l'aigüalliment que l'ambaixador nord-americà al Brasil, Jefferson Caffery, aconseguí imposar sobre una proposta d'Oswaldo Aranha, ministre brasiler d'afers exteriors, formulada a l'abril de 1938, per establir una política comuna entre els estats americans en relació amb la guerra a Espanya. Finalment, gràcies a Caffery, els Estats Units, el Brasil, Xile, el Perú i l'Argentina es limitaren a acordar mantenir un contacte regular per seguir l'evolució del conflicte⁶⁶³

⁶⁶² Julius G. Lay a Cordell Hull, Montevideo, 27 d'agost de 1937, 852.00/6314: Telegram, *FRUS*, 1937, vol. I, pàg. 380; "Memorandum by the Chief of the Division of American Republics (Duggan) of a Conversation With the Brazilian Ambassador (Aranha)", Washington DC, 1 de setembre de 1937, 852.00/6358, *FRUS*, 1937, vol. I, pàg. 383-384; Cordell Hull a William Dawson, Washington DC, 3 de setembre de 1937, 852.00/6314: Telegram, *FRUS*, 1937, vol. I, pàg. 385-386; Reed a Cordell Hull, Montevideo, 8 de setembre de 1937, 852.00/6408: Telegram, *FRUS*, 1937, vol. I, pàg. 390-391.

⁶⁶³ TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish ...*, pàg. 149; Sumner Welles a J. Butler Wright, Washington DC, 30 d'octubre de 1937, 852.00/6760: Telegram, *FRUS*, 1937, vol. I, pàg. 440-441. Segons

Els Estats Units es preparen per a la mediació panamericana

El novembre de 1938, finalment, els Estats Units canviaren d'opinió i es mostraren fermes partidaris d'una mediació panamericana per trobar una sortida pacífica al conflicte espanyol. La proposta que es va idear preveia el colideratge de Roosevelt i del papa Pius XI. Com acabem de veure, la idea d'una mediació des de l'Hemisferi Occidental no era nova. L'Uruguai, a l'estiu de 1936, i Cuba, a la tardor de 1937, havien plantejat propostes similars.

La combinació de Roosevelt i el Papa en un mateix pla de mediació per a Espanya també venia de lluny. A finals de juliol de 1937, Bullit informà al secretari d'Estat sobre un suggeriment realitzat per Ybon Delbos, cap de la diplomàcia francesa. El govern francès estava preocupat per la crisi del Comitè de No Intervenció i es temia que ben aviat les potències europees abandonarien els esforços per a una acció concertada a Espanya i tornarien a actuar sense restriccions i amb plena independència. Delbos informà Bullit que el Papa de Roma tenia la intenció de protagonitzar un intent de mediació per posar fi al conflicte a Espanya, però que, a causa de la insistència dels francesos, encara no havia donat el pas endavant. Delbos creia que un intent d'aquesta mena estava condemnat al fracàs per l'hostilitat que despertava el Papa entre el govern republicà espanyol i el govern nazi alemany: «L'única esperança que ell [Delbos] podia veure per a una mediació reeixida seria si el president dels Estats Units i el Papa fessin una crida al mateix temps per al cessament de les hostilitats, juntament amb una proposta de mediació.»⁶⁶⁴

l'analista Charles A. Thompson, un dels motius importants del rebuig de la diplomàcia nord-americana a la proposta cubana tenia a veure amb l'evolució de la guerra a Espanya. A la tardor de 1937 es podia observar la tendència del conflicte espanyol a mobilitzar tots els recursos disponibles en direcció a l'esforç bèl·lic, tal com havia quedat evidenciat per la mudança de la capital republicana a Barcelona: «Recognizing apparently that this trend eliminates for the time being the possibility of mediation, the State Department declined on November 2 the Cuban invitation of October 21 proposing a joint offer of good offices to the Spanish factions by all countries of the Western Hemisphere.» THOMPSON, Charles A., "Major Offensive Looms in Spain", *Foreign Policy Bulletin*, vol. XVII, núm. 2, 5 de novembre de 1937, pàg. 2.

⁶⁶⁴ «The only hope that he could see for a successful mediation would be if the President of the United States and the Pope should appeal simultaneously for a cessation of hostilities coupled with a proposal of mediation.» William C. Bullit a Cordell Hull, París, 30 de juliol de 1937, 852.00/6122: Telegram, *FRUS*, 1937, vol. I, pàg. 367. Quan, a través del periodista H. V. Kaltenborn, l'ambaixador Claude G. Bowers s'assabentà de la proposta francesa, escrigué una carta al president desaconsellant vivament qualsevol resposta afirmativa. Bowers assegurà que la proposta no podia prosperar per molts motius –per l'entusiasme fanàtic amb què lluitaven tots dos bàndols en una guerra tan ideològica, per la implausibilitat d'un acord mínimament satisfactori i per la parcialitat proitaliana del cap de l'Església catòlica. A més, Bowers considerava que la participació de Roosevelt en una iniciativa com aquesta posaria en risc la posició privilegiada dels Estats Units com a potència

El gener de 1938, Delbos insistí en la mateixa proposta. Aquest cop, per reforçar la credibilitat del seu esquema de mediació, es mostrà convençut que la diplomàcia francesa podria convèncer el govern de Barcelona per seure a la taula i que els britànics serien capaços del mateix grau de persuasió amb el govern de Franco.⁶⁶⁵ Un pla de mediació panamericana molt semblant, amb amenaces de sancions comercials incloses, fou presentat pel liberal wilsonià Raymond Leslie Buell al Departament d'Estat l'estiu de 1937.⁶⁶⁶

Fins a la tardor de 1938, doncs, els Estats Units sempre havien rebutjat participar en les propostes de mediació conjunta perquè xocaven amb els principis unilateralistes i aïllacionistes que fins aleshores havien dominat la política exterior nord-americana. Ara, a proposta del president, el Departament d'Estat començà a treballar en un pla que, si bé es plantejava com una acció aparentment imparcial, el cert és que tenia com a objectiu final impedir una victòria franquista. En un memoràndum per al president, un dels encarregats d'elaborar els detalls de la proposta, el destacat diplomàtic i economista Adolf Berle, especialista en l'àmbit llatinoamericà, es mostrava optimista:

(...) tenint en compte el canvi de les nostres relacions amb Alemanya, serà necessari associar alguns països sud-americans amb nosaltres, i si és possible, fer que sigui un acte unànim de la conferència de Lima. (...) Crec que l'Espanya republicana acceptaria. Hi ha la possibilitat que Franco accepti, però, en cas que no ho fes, el coneixement del seu rebuig alliberaria forces polítiques que podrien forçar la pau en qüestió de mesos. A més, si ho rebutgés, aplanaria el camí per canviar la nostra posició en l'embargament espanyol.⁶⁶⁷

neutral i només serviria per intentar salvar, sense èxit, la pèssima gestió de França i la Gran Bretanya en la guerra a Espanya. Claude Bowers a Franklin Delano Roosevelt, Sant Joan Lohitzune, 11 d'agost de 1937, 852.00/6216, *FRUS*, 1937, vol. I, pàg. 372-374.

⁶⁶⁵William C. Bullit a Cordell Hull, París, 25 de gener de 1938, 852.00/7254: Telegram, *FRUS*, 1938, vol. I, pàg. 152-153.

⁶⁶⁶“Buell memorandum”, 13 de juliol de 1937, Department of State Records, 852.00/6109. TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish ...*, pàg. 276-277.

⁶⁶⁷«(...) in view of our changed relations with Germany it will be necessary to associate some South American countries with us; and if possible, make it a unanimous act of the Lima conference. (...) I think that Loyalist Spain would accept; there is a possibility that Franco might, but that if he did not, the knowledge that he had declined would liberate political forces which might force peace within months. Further, if he did refuse it would clear the way of changing our position of the Spanish embargo.» “Memorandum by the Assistant Secretary of State (Berle) to President Roosevelt”, Washington DC, 19 de novembre de 1938, 852.00/8654, *FRUS*, 1938, vol. I, pàg. 255; OFFNER, Arnold A., *American appeasement...*, pàg. 90.

La proposta de la diplomàcia nord-americana consistia, en primer lloc, en un armistici declarat pels dos bàndols i respectat durant un any. Durant aquest període, s'hauria d'efectuar la retirada de les forces militars estrangeres. Les dues administracions continuarien governant els seus respectius territoris, però s'escolliria una ciutat espanyola per exercir de capital federal. La capital estaria desmilitaritzada i cogovernada per representants d'ambdós bàndols. L'últim pas seria la creació d'una comissió de notables que s'encarregaria de discutir una nova constitució per restablir i reunificar l'Estat espanyol.⁶⁶⁸

Més que els detalls del mètode amb què es volia arribar a una pau negociada, el més interessant de la iniciativa era el lideratge assumit per la Casa Blanca i el Departament d'Estat. El pla reflectia la incipient determinació de Roosevelt per trencar amb la política d'*appeasement*, tal com quedà clar quan el president cridà a consultes a l'ambaixador nord-americà a Berlín com a protesta per la Nit dels Vidres Trencats del 9 de novembre. La feblesa del pla també era evident. Per tal d'evitar riscos, els alts responsables de la diplomàcia estatunidenca s'autoimposaven unes condicions poc realistes: la iniciativa diplomàtica havia de comptar amb el doble suport del Vaticà i de les repúbliques americanes reunides en la cimera panamericana de Lima de desembre de 1938.

La proposta s'ha d'entendre, doncs, com una conseqüència pràctica dels importants canvis que estava experimentant el pensament que guiava la política exterior nord-americana. A aquestes altures, la diplomàcia estatunidenca ja assumia plenament que la derrota militar de la República espanyola era contrària als interessos estratègics dels Estats Units, sobretot pels seus temuts efectes de contagi als països de parla hispana. Es tracta d'una assumpció tardana, que només s'expressa per canals interns i que, de moment, es concreta principalment en una iniciativa diplomàtica de tempteig, poc assertiva i decidida, molt condicionada per la voluntat de no incomodar els governs de la resta de repúbliques americanes.

L'evolució del Departament d'Estat en la qüestió espanyola es pot rastrejar des d'un any abans, a la tardor de 1937, quan les tensions a l'Orient Llunyà i, sobretot, les alarmes per la penetració feixista a l'Amèrica Llatina, inviten a un replantejament de la política

⁶⁶⁸ "Proposed telegram from the Lima conference to the Spanish government and to General Franco", 19 de novembre de 1938, Adolf A. Berle Papers, *DHFDRP*, vol. XXXVI, document 71, pàg. 534-537.

d'apaivagament seguida fins aleshores. A la tardor de 1938, l'episodi que ajudarà a culminar aquest canvi de rumb és l'Acord de Munic. En efecte, la lectura de la diplomàcia nord-americana sobre el nou escenari mundial féu més versemblant la possibilitat d'un canvi radical en la política espanyola de l'Administració Roosevelt.

La interpretació nord-americana de Munic

Val la pena recordar que, durant la crisi internacional prèvia a la signatura de l'Acord de Munic a finals de setembre de 1938, la causa de la República espanyola, per bé que molt breument, semblava passar per un dels seus millors moments des de l'esclat de la guerra. La combinació de l'ofensiva republicana de l'Ebre i l'aparent imminència d'una nova guerra mundial generaren un cert pessimisme sobre el futur de l'Espanya franquista. Mussolini arribaria a confessar a Ciano que creia que Franco ja havia perdut l'oportunitat de guanyar. El líder feixista espanyol, alarmat per la situació, emeté declaracions d'eventual neutralitat en cas que esclatés el següent conflicte mundial.⁶⁶⁹

Des de Washington, Roosevelt encoratjà les negociacions per evitar la guerra.⁶⁷⁰ Si aquestes fracassaven, el president nord-americà no tenia dubtes del magre futur que li esperava a Franco. En una reunió de gabinet de finals de setembre de 1938, Roosevelt pronosticà que «si la guerra esclatés, els francesos es desfarien veloçment de les colònies italianes al nord d'Àfrica i liquidarien ràpidament Franco a Espanya.»⁶⁷¹

Com és sabut, les conseqüències de l'Acord de Munic no només implicarien la futura liquidació de Txecoslovàquia a mans d'Alemanya, Hongria i Polònia. També representà una estocada mortal per a les esperances del govern de Juan Negrín. En el punt àlgid de

⁶⁶⁹ MORADIELLOS, Enrique, *El reñidero de Europa...*, pàg. 224-227.

⁶⁷⁰ DALLEK, Robert, *Franklin D. Roosevelt and American foreign policy...*, pàg. 165-166.

⁶⁷¹ «if war came the French would speedily mop up the Italian colonies in northern Africa and would promptly liquidate Franco in Spain.» ICKES, Harold LeClair, *The secret diary of Harold L. Ickes...*, vol. II, pàg. 481.

l'*appeasement* britànic i francès, les portes a un eventual ajut de les grans potències democràtiques europees semblaven definitivament tancades.

És menys conegut, en canvi, que Munic tingué un efecte contrari als Estats Units. Si bé Roosevelt va compartir en certa mesura l'estès sentiment mundial d'alleugeriment, no es féu excessives il·lusions sobre la previsible durada de l'acord. Més aviat, per a Roosevelt, Munic provocà un fort sentiment de decepció respecte als seus aliats europeus i la confirmació que calia abandonar la política d'*appeasement* seguida fins aleshores i concentrar-se a accelerar el procés de rearmament, especialment en el camp de l'aviació. L'acord també generà una enorme preocupació pels seus possibles efectes geopolítics més enllà d'Europa. Roosevelt creia que el poder alemany que acabava d'emergir a Munic podia tenir greus conseqüències per als Estats Units. Per primer cop des de la Santa Aliança de principis del segle XIX, el continent «s'enfronta a la possibilitat d'un atac al cantó atlàntic, tant a l'hemisferi nord com al sud.»⁶⁷² El 29 de setembre, l'assistent del secretari d'Estat, George S. Messersmith, havia afirmat: «Em temo que en els acords que s'estan a punt d'arribar, i en els que poden sorgir en un futur pròxim a partir de la reunió de Munic, algú que no serà nosaltres regalarà una cosa valuosa que ens pertany.»⁶⁷³

En efecte, cancel·lada temporalment la possibilitat d'un conflicte entre l'Alemanya nazi i els imperis democràtics europeus, els nord-americans es preguntaven amb certa angoixa si l'impuls expansionista alemany no s'acabaria veient reconduït cap a la regió més vulnerable de l'Hemisferi Occidental. El 12 de novembre, l'ambaixador nord-americà a Portugal, Herbert C. Pell, escrigué: «l'amenaça dictatorial d'Europa és molt més a prop dels Estats Units i del continent americà que no pas abans.»⁶⁷⁴

⁶⁷² «faced the possibility of an attack on the Atlantic side in both the Northern and Southern Hemispheres.» Citat a DALLEK, Robert, *Franklin D. Roosevelt and American foreign policy...*, pàg. 173.

⁶⁷³ «I am fearful that in the arrangements about to be made, and which may be made in the near future growing out of the Munich meeting, someone other than ourselves is going to give away something precious that belong to us.» George S. Messersmith a Cordell Hull, 29 de setembre de 1938, PSF: State: TS, *FDR and FA*, vol. XI, pàg. 276.

⁶⁷⁴ «dictator threat from Europe is a good deal closer to the United States and the American Continent than it was before.» Roosevelt to Herbert C. Pell, 12 de novembre de 1938. Citat a HAGLUND, David G., *Latin America and the transformation...*, pàg. 99.

El secretari del Tresor, Henry Morgenthau, Jr., compartia la mateixa visió. Morgenthau creia que els Estats Units havien d'auxiliar econòmicament les repúbliques llatinoamericanes per tal d'evitar que aquestes es convertissin en objecte d'explotació per part de nacions enemigues. Morgenthau temia que a l'Amèrica Llatina es produís un augment de la presència estrangera hostil als interessos nord-americans: «Ara, després de l'Acord de Munic, podem esperar que Alemanya, Itàlia i el Japó esdevindran més audaçs i eficaços en els seus intents d'establir àrees de suport econòmic i polític al nostre sud.»⁶⁷⁵

Morgenthau no era l'únic que estava preocupat per les conseqüències econòmiques de l'Acord de Munic a l'Amèrica Llatina. Un informe intern del Departament d'Estat alertava sobre l'ascendència geopolítica d'Alemanya per culpa de la recent capitulació diplomàtica de britànics i francesos:

No hi ha dubte que l'expropiació de propietats en aquests països, que està tenint lloc o a punt de tenir lloc, ha estat fomentada pels representants del Japó, Itàlia i Alemanya, en particular per aquest últim. Diuen que Londres i Nova York, i els grans Estats Units han sotmès l'Amèrica Llatina a un estat d'esclavitud financera, que fins i tot ha afectat la seva independència política. Els països de l'Amèrica Llatina veuen com Alemanya repudia els seus deutes i els tractats i després passà a ser la major potència mundial. Alemanya els diu que això és el que haurien de fer. (...) la major amenaça és per a la vida econòmica dels Estats Units. Agafen, sense pagar, matèries primeres o recursos nord-americans. Després, aquestes coses que han estat plenament desenvolupades pels britànics i els nord-americans es traslladen a Alemanya, Itàlia i el Japó. Aquests últims països pagaran amb mercaderies produïdes per mà d'obra explotada sota un règim totalitari, que al seu torn destruiran els estàndards de vida als Estats Units, perquè ja no tindrem aquests mercats sud-americans, excepte en un grau minvant, i en competència amb la mà d'obra explotada.⁶⁷⁶

⁶⁷⁵ «Now, after the Munich agreement, we may expect that Germany, Italy, and Japan will become bolder and more effective in their attempts to establish areas of economic and political support to the south of us.» Henry Morgenthau Jr. a Franklin Delano Roosevelt, 17 d'octubre de 1938, PSF: Treasury: Morgenthau: TS, *FDR and FA*, vol. XI, pàg. 392.

⁶⁷⁶ «There is no question but what the expropriation of properties in these countries, which is now taking or about to take place, has been fomented by the representatives of Japan, Italy and Germany, particularly the last named. They say that London and New York, and the big United States have held Latin America in a state of financial slavery, and even affected their political independence. The Latin American countries see Germany repudiate her debts and treaties and then rise to be the greatest world power. They are told by Germany that this is what they should do. (...) the greatest threat is to the economic life of America. They take American resources or raw materials and do not pay Americans for them. Then those things which have been thoroughly developed by the British and Americans move into Germany, Italy and Japan. These latter countries will pay for them with totalitarian sweated labor goods, which will in turn destroy the standards of living in America, for we will no longer have those South American markets, excepte to a lessening degree, and in competition with sweated labor.» Memoràndum, 11 d'octubre de 1938, OF536-C: T, *FDR and FA*, vol. XII, pàg. 349-351.

El 28 de setembre de 1938, conscient dels efectes que podia tenir el resultat de les negociacions de Munic al continent americà i coneixedor, també, dels dilemes en què es trobava la diplomàcia estatunidenca, el president Lázaro Cárdenas havia escrit al seu homòleg nord-americà per proposar-li un front comú contra les nacions agressores. En la carta, Cárdenas proposava a Roosevelt «una acción conjunta de los pueblos de América estableciendo desde hoy, antes de la guerra, un boicot para los países agresores.» Concretament, el president mexicà oferia un sacrifici econòmic nacional: «Consecuente con esta idea, México podría prescindir desde hoy del mercado alemán para sus materias primas, inclusive el petróleo, no obstante que éste y sus derivados han podido colocarse ya en aquel país en cantidades muy considerables.» Amb aquesta oferta, Cárdenas estava suggerint que calia ampliar les negociacions per a la solució del conflicte petroler entre Mèxic i les companyies petroleres nord-americanes a qüestions d'interessos estratègics i de seguretat nacional. Roosevelt contestà des de Washington molt amablement el 10 d'octubre, rebutjant la proposta per entendre que el moment de màxim perill ja havia passat.⁶⁷⁷

A Washington, els temors que provocà l'Acord de Munic es reforçaren a principis de novembre de 1938 amb l'arribada d'un informe confidencial de Breckinridge Long, el diplomàtic retirat que mesos abans havia estat fent tasques de *lobbying* a favor de la República espanyola i que, juntament amb Donald Richberg, havia alertat els alts funcionaris del Departament d'Estat sobre el perill d'una victòria franquista per als interessos nord-americans a l'Amèrica Llatina.

El govern nord-americà havia enviat Long a l'Amèrica del Sud en una missió especial per recollir informació sobre el grau de penetració feixista a la zona. Al Brasil, el ministre d'extersors, Oswaldo Aranha, assegurà al diplomàtic nord-americà que el govern brasiler estava convençut del patrocini alemany de la revolta *integralista* del maig anterior. Aranha també creia en un imminent alçament als estats meridionals, on es concentrava la població germànica, amb l'objectiu de crear un nou estat en l'òrbita de Berlín, per bé que formalment independent. En una carta a Sumner Welles del mateix mes de novembre, el cap de la

⁶⁷⁷ CÁRDENAS, Lázaro, *Epistolario de Lázaro Cárdenas (presentación de Elena Vázquez Gómez)*, Ciutat de Mèxic, Siglo Veintiuno Editores, 1974, vol. I, pàg. 336-337; SCHULER, Friedrich Engelbert, *Mexico between Hitler and Roosevelt...*, pàg. 127-128; Franklin D. Roosevelt a Lázaro Cárdenas, Washington DC, 8 d'octubre de 1938, PSF: Mexico: CT, *FDR and FA*, vol. XI, pàg. 327-328.

diplomàcia brasilera insidia en el perill d'una conspiració nazi a la zona. Els alemanys, assegurà Aranha, pretenien: «fomentar disturbis, revolucions i guerres civils, per tal de justificar una intervenció semblant a la d'Espanya.»

A l'Argentina, Long conversà amb el president Ortiz, que li compartí la seva preocupació per la necessitat de millorar les relacions comercials entre els Estats Units i l'Argentina a través d'un tractat. En cas contrari, l'Argentina es veuria abocada a estrènyer –a contracor– les seves relacions econòmiques amb les principals nacions europees.⁶⁷⁸

Unes setmanes més tard, Roosevelt rebé un telegrama del seu amic Archibald MacLeish, el cèlebre poeta i liberal frontpopulista. MacLeish havia passat la primavera de 1938 per l'Amèrica del Sud, escrivint reportatges per a la revista *Fortune*, i es considerava un bon coneixedor de la regió. Per això creia necessari alertar la Casa Blanca sobre el perill en què es trobava la Política de Bon Veí per culpa de la guerra a Espanya. Segons MacLeish, en cas que Franco guanyés –gràcies, en part, a l'embargament d'armes estatunidenc–, calia esperar una cadena de cops d'Estat feixistes a les antigues colònies espanyoles.

Si la política exterior nord-americana a Espanya no demostrava cap compromís especial amb la defensa de la democràcia, els enemics dels Estats Units a l'Amèrica Llatina no trigarien a aprofitar-se'n: «En certes repúbliques, els grups reaccionaris (...) donarien una càlida benvinguda a [una] demostració que la nostra tirada per [la] forma republicana de govern no és tan gran perquè es pugui comptar amb nosaltres per protegir els governs republicans de l'Amèrica del Sud contra els aventurers feixistes d'origen europeu.» Quatre dies després de

⁶⁷⁸ «fomenting disorders, revolutions and civil wars, in order to justify an intervention similar to that in Spain.» Oswaldo Aranha a Sumner Welles, Rio de Janeiro, 8 de novembre de 1938, PSF: State: Welles: T, *FDR and FA*, vol. XII, pàg. 101; “Memorandum by Breckinridge Long, Special Ambassador to Argentina, Brazil and Uruguay, aboard the *SS Brazil*”, 3 de novembre de 1938, PSF: South and Central America: TS, *FDR and FA*, vol. XII, pàg. 110-119. Els *integralistes* eren un moviment format el 1932, inspirat en el feixisme europeu i liderat per Plinio Salgado. S'havien mostrat partidaris de la derogació de la Constitució per part de Vargas, però la seva marginació del poder els portà a posicions antagòniques fins al punt d'organitzar una insurrecció armada contra Vargas. El fracàs de la revolta *integralista* de maig de 1938 al Brasil provocà una dura resposta repressiva contra les organitzacions nazis del Brasil, a les quals s'acusava de ser les autèntiques instigadores dels feixistes brasilers. Altres estats llatinoamericans, com per exemple Chile i Guatemala, també prengueren mesures preventives contra les colònies d'alemanys que vivien als seus territoris. El fracàs de la revolta també donà lloc a una onada de literatura antinazi, entre els quals destacaren el llibre d'Adolfo Tejera, *Penetración nazi en América Latina* (Montevideo, Nueva América, 1938), i el d'Ernesto Giudici, *Hitler Conquista América* (Buenos Aires, Editorial Acento, 1938). Des de llavors, el Brasil de Vargas ja no preocupava excessivament a Washington. FRYE, Alton, *Nazi Germany and the American Hemisphere...*, pàg. 104-106.

rebre el telegrama, Roosevelt convocà MacLeish a la Casa Blanca per aprofundir en la qüestió de l'avenç del feixisme a l'Amèrica Llatina.⁶⁷⁹

Des de la localitat de Sant Joan Lohitzune, l'ambaixador Bowers lamentava, en la seva correspondència amb Roosevelt, la situació creada per l'Acord de Munic: «Crec que hauria de saber que els rebels (...) ara dipositen les seves esperances en la capacitat de Chamberlain per utilitzar la nova Santa Aliança per lliurar a Franco la victòria per al feixisme que ell no va poder guanyar en armes.»⁶⁸⁰ Setmanes més tard, l'ambaixador assenyalava el vincle entre Munic, el conflicte espanyol i la seguretat de l'Hemisferi Occidental:

He previst l'actual situació lamentable i també l'he predit com el resultat inevitable de la reacció dels governs de les dues democràcies a les violacions escandaloses de totes les normes del dret i la justícia a Espanya. (...) Com vostè sap, Hitler i Mussolini estan ocupats amb l'Amèrica del Sud. Ara estan muntant una organització feixista a l'Espanya franquista de tots els sud-americans i centreamericans que viuen a Espanya, que se suposa que s'ha d'esforçar a portar llum i dolçor als nostres veïns.⁶⁸¹

En aquest context tan carregat d'advertiments sobre les connexions entre Espanya i la penetració feixista a l'Amèrica Llatina, Hull tenia la missió de plantejar un esforç diplomàtic

⁶⁷⁹ «Reactionary groups in certain republics (...) would warmly welcome [a] demonstration that our attachment to [the] republican form of government is not so great that we can be counted on to protect South American republican governments against Fascist adventurers of European origin.» Archibald MacLeish a Missy LeHand (secretària del president), 14 de novembre de 1938, OF 87, contenidor 1933-1938, Franklin Delano Roosevelt Library. HAGLUND, David G., *Latin America and the transformation...*, pàg. 100-101.

⁶⁸⁰ «I think you should know that the rebels (...) now pin their faith on the capacity of Chamberlain to use the new Holly Alliance to deliver to Franco the victory for fascism that he could not win in arms.» Claude G. Bowers a Franklin D. Roosevelt, Sant Joan Lohitzune, 3 d'octubre de 1938, PSF: Spain: TS, *FDR and FA*, vol. XI, pàg. 293.

⁶⁸¹ «I have foreseen the present lamentable situation and have right along predicted it as the inevitable result of the reaction of the Governments of the two Democracies to the outrageous violations of all the rules of law and justic [sic] in Spain. (...) Hitler and Mussolini are working on South America as you know. They are now organizing a Fascist organization in Franco Spain of all South and Central Americans living in Spain that is supposed to exert itself to bring sweetness and light to our neighbors.» Claude G. Bowers a Franklin D. Roosevelt, Sant Joan Lohitzune, 24 d'octubre de 1938, PSF: Spain: TS, *FDR and FA*, vol. XI, pàg. 428-430. Durant la tardor de 1938, Bowers insistí constantment en les terribles conseqüències d'una victòria franquista per als interessos nord-americans a l'Hemisferi Occidental. A finals de novembre, l'ambaixador assenyalà: «On the Government side, as shown in the notable speech of Prieto, the point is made that in the reconstruction of Spain she cannot count on the European nations, and that her policy should be to cultivate the best possible commercial relations with the two Americas –North and South. I have reported and I repeat it now that no one can be in touch with the South and Central diplomats to Spain as intimately and constantly as I have been without positively knowing that a victory for Franco will have most serious repercussions in South and Central America in favor of fascism; and that the triumph of democracy in Spain will tend to chill the enthusiasm for fascism there so manifest here.» Claude G. Bowers a Cordell Hull, Sant Joan Lohitzune, 21 de novembre de 1938, *DHFDRP*, vol. XXXVI, document 72, pàg. 542-543.

conjunt de mediació a Espanya en la conferència panamericana de Lima de desembre de 1938. A Lima, els Estats Units aconseguiren el suport necessari per aprovar mesures de blindatge continental contra la influència de les altres grans potències mundials. L'ambaixador alemany al Perú valorà molt negativament les resolucions aprovades a la conferència, ja que les entenia com a accions diplomàtiques directament dirigides contra els interessos de l'Alemanya nazi. Aquestes resolucions incloïen la Declaració de Lima, la Declaració de Principis Americans i les resolucions que negaven el reconeixement de drets de les minories als grups ètnics estrangers.⁶⁸²

En el comitè de la Conferència de Lima dedicat a l'estudi i aprovació d'iniciatives diplomàtiques, la delegació cubana presentà el seu propi pla de mediació panamericana, que només aconseguí captar el suport de Mèxic i d'Haití. Davant el fracàs cubà, i sensible a l'objectiu primordial de la solidaritat i la unitat panamericanes, Hull reculà. En una comunicació amb Sumner Welles, el secretari d'Estat afirmà: «El consens del comitè fou que no es podia fer res en la situació actual tot i que l'assumpte es mantenia obert, pendent de possibles desenvolupaments durant la setmana. Es va decidir de manera definitiva no obrir el tema per al debat, almenys de moment. Com que aquest debat probablement emfatitzaria les diferències, això sembla totalment desitjable.»⁶⁸³

Probablement el secretari d'Estat no era la persona més indicada per fer avançar una iniciativa tan agosarada. Amb tot, més enllà de les preferències de Hull, el pla de mediació panamericana plantejat pels Estats Units a la tardor de 1938 fracassà abans de veure la llum per la senzilla raó que estava sotmès a uns requisits altament improbables: suport simultani del Vaticà i dels governs llatinoamericans, la majoria dels quals encara eren profranquistes. Anteriorment, alguns d'aquests mateixos països havien proposat o donat suport a plans similars, però, al final de la tardor de 1938, passat l'ensurt de Munic, resultava massa evident que els republicans espanyols serien els únics beneficiats per un hipotètic final negociat a la guerra. A més, el procés de negociació previ a un eventual anunci públic de la proposta de

⁶⁸² FRYE, Alton, *Nazi Germany and the American Hemisphere...*, pàg. 112-113.

⁶⁸³ «The consensus of the committee was that nothing could be done as matters now stood though the matter was held open pending possible developments during the week. It was definitely determined not to open the matter for debate at least for the time being. Since such debate would probably emphasize the differences this seems wholly desirable.» Cordell Hull a Sumner Welles, 19 de desembre de 1938, Cordell Hull papers, microfilm, reel 17. TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish Civil War...*, pàg. 120-121.

mediació es va veure afectat per algunes filtracions mediàtiques que restaren efectivitat a la maniobra diplomàtica.⁶⁸⁴

Blat per a Espanya

Des de l'estiu de 1938, el govern republicà espanyol havia fet arribar peticions perquè els nord-americans apliquessin la seva experiència humanitària a Bèlgica i Rússia al drama dels refugiats espanyols que fugien de les tropes franquistes i que el govern de Negrín calculava en tres milions.⁶⁸⁵ A la tardor, la Casa Blanca acceptà la petició i impulsà un esquema d'ajuda humanitària per pal·liar la fam a Espanya, que, amb tota probabilitat, estava pensat per ajudar el bàndol republicà a resistir durant l'hivern.⁶⁸⁶ Novament, per evitar suspicàcies, el projecte es presentà com una ajuda imparcial per a la totalitat del sofert poble espanyol, sense distincions de bàndol, tal com havia demanat el mateix govern republicà. L'esforç humanitari comptava amb la col·laboració de la Creu Roja i de l'organització humanitària dels quàquers nord-americans, l'American Friends Service Committee. Entre novembre i desembre, s'aconseguí enviar 60.000 barrils de farina, a més d'altres productes alimentaris, com ara una gran quantitat de cafè donat pel govern brasiler a petició del Departament d'Estat.

Conscients de les enormes necessitats de la població civil espanyola, l'Administració Roosevelt ideà un pla per fer arribar 500.000 fanegues mensuals de blat, a partir de les reserves d'excedents que acaparava el govern nord-americà. El problema, tal com s'exposà en un comunicat de premsa del Departament d'Estat del 21 de desembre de 1938, era que el

⁶⁸⁴ Sumner Welles a Cordell Hull, Washington DC, 10 de desembre de 1938, 852.00/8677a: Telegram, *FRUS*, 1938, vol. I, pàg. 260.

⁶⁸⁵ Theodore Dreiser a Franklin D. Roosevelt, Nova York, 1 de setembre de 1938, PPF5482: TS, *FDR and FA*, vol. XI, pàg. 142.

⁶⁸⁶ Claude G. Bowers a Franklin D. Roosevelt, Sant Joan Lohitzune, 17 de novembre de 1938, PSF: Spain: TS, *FDR and FA*, vol. XII, pàg. 89-94; Franklin D. Roosevelt a Claude G. Bowers, Washington DC, 6 de desembre de 1938, OF422: T, *FDR and FA*, vol. XII, pàg. 265-266. L'ambaixador Bowers havia estat informant sobre els problemes d'abastiment alimentari a Espanya i les seves conseqüències en l'àmbit militar. Aquella mateixa tardor, Bowers havia afirmat: «The one great advantage of Franco lies in the food question.» Claude G. Bowers a Cordell Hull, Sant Joan Lohitzune, 1 d'octubre de 1936, PSF: Spain: CT, *FDR and FA*, vol. XI, pàg. 281.

govern no podia fer arribar el blat de manera gratuïta i que la Creu Roja no tenia fons per finançar els costos de desplaçament. Per aquest motiu, i amb l'objectiu d'evitar un nou boicot catòlic com el que havia frustrat la campanya per acollir nens bascos la primavera de 1937, Roosevelt creà un Committee for Impartial Relief in Spain, format per prestigiosos filantrops, que havien d'aconseguir recaptar el mig milió de dòlars necessari per comprar i enviar la farina a Espanya. Com a cap del comitè, el president nomenà un distingit catòlic de Nova York, George MacDonald.⁶⁸⁷

La resposta de la jerarquia catòlica a la campanya humanitària del govern fou, de nou, molt intensa. Als amics de Franco als Estats Units no se'ls escapà la diferència que, en matèria de blat, mantenien franquistes i republicans. Mentre Franco controlava l'àrea productora de cereals, els republicans tenien greus problemes per alimentar una elevada població urbana i famolenca. Inevitablement, ateses les diferents necessitats, un pla de lliuraments massius de farina beneficiaria principalment els republicans. Finalment, gràcies al boicot dels profranquistes, MacDonald quedà paralitzat i el comitè només aconseguí recaptar una desena part de l'objectiu previst.⁶⁸⁸

Quan la guerra ja s'apropava al seu final i gràcies, sobretot, a la interpretació del govern nord-americà sobre els nous perills que havia generat l'Acord de Munic a l'Hemisferi Occidental, la causa republicana comptava amb el suport indirecte del president Roosevelt, un simpatitzant poderós i amb ganes d'exercir un part de la seva influència. Amb tot, els seus gestos per evitar una derrota militar del bàndol republicà no tingueren èxit. La proposta de mediació panamericana havia fracassat a Lima. El pla per alimentar l'Espanya republicana durant el difícil hivern de 1938-1939 no fou capaç de vèncer les resistències del sector profranquista del catolicisme nord-americà, que finalment havia aconseguit articular un *lobby* amb prou múscul organitzatiu per seguir frustrant importants iniciatives humanitàries, fins i tot quan comptaven amb el suport explícit de l'Administració Roosevelt i la participació de destacats membres de la comunitat catòlica.

⁶⁸⁷ Franklin D. Roosevelt a George MacDonald, Washington DC, 19 de desembre de 1938, OF422-D: CT, *FDR and FA*, vol. XII, pàg. 343-345.

⁶⁸⁸ TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 196-201; Claude Bowers a Cordell Hull, Sant Joan Lohitzune, 8 de juliol de 1938, 852.00/212, *FRUS*, 1938, vol. I, pàg. 364; "Aide-Mémoire. The Department of State to the British Embassy", Washington DC, 9 de desembre de 1938, 852.00/310, *FRUS*, 1938, vol. I, pàg. 381-382.

I, malgrat tot, encara al gener de 1939, als Estats Units, la causa de la República espanyola tenia motius racionals per a l'esperança. El context internacional i els nous canvis en la política exterior de l'Administració Roosevelt provocaren un nou debat sobre el manteniment de l'embargament d'armes amb una pregunta que encengué l'opinió pública nord-americana. Era massa tard per derogar-lo?

La polèmica de gener de 1939

A finals de 1938, el president Roosevelt havia arribat a la conclusió que, per al bé dels interessos nord-americans a l'exterior, seria preferible aixecar l'embargament d'armes contra l'Espanya republicana. El convenciment de Roosevelt era prou intens per explorar la possibilitat de derogar l'embargament en solitari, des de l'executiu, malgrat la incertesa jurídica que generava l'aparent encavalcament de la resolució d'emergència del 8 de gener de 1937 –que atorgava el poder de derogació de l'embargament al Congrés– i la proclamació de l'1 de maig del mateix any –decretada a partir de la Llei de Neutralitat de 1937, segons la qual el president podia revocar l'embargament si considerava que, gràcies a l'evolució de les condicions del conflicte, la pau als Estats Units ja no estava amenaçada.

La nova posició de la Casa Blanca quedà clara el 19 de novembre de 1938 en una reunió a l'oficina de Cordell Hull amb alts funcionaris del Departament d'Estat. En la trobada, s'hi discutí la possibilitat d'aixecar l'embargament, tal com desitjava el president Roosevelt. L'únic membre de la reunió que es mostrà totalment favorable a la iniciativa presidencial fou Adolf Berle, l'especialista en relacions amb l'Amèrica Llatina.⁶⁸⁹ Moffat deixà escrit al seu diari: «Llarga reunió a l'oficina del secretari en relació amb la possibilitat d'un anunci del president en què demanaria al Congrés que derogués la mesura de l'embargament espanyol al gener. El president està clarament ansiós per fer-ho (...) Més tard [Cordell Hull] ens ha dit a Jimmy Dunn i a mi que pensava que el president faria alguna cosa en aquest sentit d'aquí a molt poc.»⁶⁹⁰ Per aquelles dates, l'ambaixador nord-americà a Espanya assegurà al ministre

⁶⁸⁹ TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 214.

⁶⁹⁰ «Long meeting in the Secretary's office with regard to the possibility of an announcement by the President that he would ask Congress to repeal the Spanish embargo measure in January. The president is clearly anxious to do so (...) Later he [Cordell Hull] told Jimmy Dunn and myself that he thought that the President would

d'Estat espanyol que les perspectives per derogar l'embargament eren molt favorables, especialment des que la República havia decidit desfer-se dels soldats estrangers que lluitaven al seu bàndol.⁶⁹¹

Roosevelt també compartí el seu canvi d'opinió amb el secretari d'Interior, Harold Ickes. El 23 de novembre, Ickes escrigué novament a Roosevelt per fer-li veure els avantatges d'aixecar l'embargament d'armes. Ickes havia estat present en unes jornades organitzades pel Lawyers Committee on American Relations with Spain a l'Hotel Mayflower de Washington, el 19 i 20 de novembre. L'organització estava formada per juristes prorepublicans –advocats, professors de dret d'escoles prestigioses i fins i tot algun jutge– i estava integrada en la plataforma Coordinating Committee to Lift the Embargo. En la carta a Roosevelt, Ickes adjuntà l'informe legal sobre el conflicte de competències entre el Congrés i la Casa Blanca en relació amb l'embargament espanyol. De manera poc sorprenent, l'informe conclouïa que el president tenia l'autoritat per revocar-lo.

El secretari d'Interior també li narrà el paper destacat exercit en la conferència per cèlebres juristes catòlics com Frank P. Walsh, Louis F. McCabe i Dean Francis Shea, així com el seu parer sobre el que estava en joc a Espanya després de més de dos anys de guerra:

Tots ells consideren que malgrat l'aparença que la guerra espanyola pugui haver tingut en un principi, la qüestió ara és si Hitler, aconseguint el domini d'Espanya, podrà, en última instància, dominar l'Amèrica Llatina. De manera força natural, ells senten que aquesta possibilitat constitueix una tremenda amenaça per als catòlics d'Espanya i de l'Amèrica Llatina. Un altre aspecte de la situació de l'Amèrica Llatina tractat en aquesta conferència és el fet que el nostre embargament d'armes contra la República espanyola crea inevitablement un dubte en els cercles governamentals de l'Amèrica Llatina sobre si un govern liberal amenaçat per una insurrecció amb ajuda feixista pot pressuposar que li serà atorgat el dret a comprar equipament militar en aquest país per a la supressió d'una insurrecció d'aquesta mena.⁶⁹²

move on this very shortly.» Moffat Diary, 19 i 20 de novembre. Citat a TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish Civil War...*, pàg. 124.

⁶⁹¹ SEHLINGER, Peter J. i HAMILTON, Holman, *Spokesman for democracy...*, pàg. 198.

⁶⁹² «They all take the view that however the situation may have appeared at the beginning of the Spanish war, the question now is whether Hitler, by gaining mastery of Spain, will be able ultimately to dominate Latin America. They feel quite naturally that this possibility constitutes a terrific threat to the Catholics of Spain and of Latin America. Another aspect of the Latin America situation brought out at this conference is the fact that our arms embargo against the Spanish Republic inevitably creates a doubt in Latin American governmental circles as to whether a liberal government threatened by Fascist-aided insurrection can assume that it will be accorded the right to purchase military equipment in this country for the suppression of such an insurrection.» Harold L. Ickes a Franklin D. Roosevelt, Washington DC, 23 de novembre de 1938, PSF: Spain: TS, *FDR and FA*, vol. XII, pàg. 161.

En efecte, els juristes solidaris amb la República espanyola centraven bona part de la seva tasca propagandística a reforçar el vincle entre Espanya i el perill de penetració feixista a l'Amèrica Llatina.⁶⁹³

Un exemple interessant d'aquesta línia argumentativa el trobem en un discurs pronunciat pel polític republicà John Q. Tilson, antic líder de la majoria parlamentària a la Cambra de Representants, entre 1925 i finals de 1931, quan els demòcrates recuperaren el control de la cambra baixa.⁶⁹⁴ En les mateixes jornades on assistí el secretari d'Interior, Tilson recordà que el president, segons la proclamació presidencial de l'1 de maig de 1937, havia d'aixecar l'embargament en cas que les condicions que l'havien portat a decretar-lo haguessin deixat d'existir. Tilson féu un repàs de les quatre premisses que, segons la seva opinió, havien fet possible l'embargament contra Espanya i l'enorme consens nacional de què gaudí en els primers temps: l'acord de patrulla naval per part del Comitè de No Intervenció, les negatives oficials d'Alemanya i Itàlia sobre la seva participació militar en el conflicte espanyol, l'assumpció que l'embargament garantiria la seguretat dels vaixells estatunidencs en aigües europees i el convenciment que es tractava d'una guerra merament europea. El destacat polític del Partit Republicà constatava que totes les premisses s'havien revelat errònies, fins i tot la quarta:

En aquells dies vam assumir que el que passava a Espanya no era assumpte d'aquest hemisferi. Sobre això, ara també n'hem après. (...) El destí d'aquesta nació europea,

⁶⁹³ A finals de gener de 1939, el mateix comitè publicava un llarg pamflet sobre el presumpte paper de Franco en els plans nazis d'expansió per l'Amèrica Llatina i s'exigia la revocació de l'embargament com a mesura necessària per protegir els Estats Units d'un eventual encerclament de forces hostils. El pamflet explicava detalladament com els avenços dels darrers anys en l'àrea de l'aeronàutica havien provocat un perillós escurçament de les distàncies transoceàniques. En aquest sentit, s'alertava sobre la relativa desprotecció del Canal de Panamà i sobre la proximitat dels territoris africans d'Espanya: «It is our business because if their man Franco wins in Spain, Hitler and Mussolini will become the masters not only of Spain itself, but of the Canary Islands and her other possessions in West Africa, which will provide them with naval and aerial bases but one day's flying distance from Latin America.» LAWYERS COMMITTEE ON AMERICAN RELATIONS WITH SPAIN, *Hitler over Latin America. Why the embargo against Spain must be lifted now!*, Nova York, Lawyers Committee on American Relations with Spain, 1939, pàg. 35.

⁶⁹⁴ Advocat i polític, Tilson era oginari de la zona muntanyosa de Tennessee –un històric feu dels republicans–, però la seva carrera política l'havia començat a Connecticut, on havia fet arrels des del seu pas per la Universitat de Yale. Tilson és un altre bon exemple dels amics que la República espanyola tenia entre l'elit estatunidenc. SWEETING, Orville J., “John Q. Tilson and the Reapportionment Act of 1929”, *The Western Political Quarterly*, vol. IX, núm. 2, juny de 1956, pàg. 434-453.

que representa la mare pàtria de la major part d'aquest continent, és més important per a nosaltres que el destí de qualsevol altre país d'Europa. No podem seguir consolant-nos amb la idea que els problemes d'Espanya no són els nostres. (...) És hora que abandonem una política cap a Espanya que posa les potències feixistes en condicions de controlar els destins de l'Amèrica Llatina.

Tilson també usava l'exemple de l'Amèrica Llatina –concretament, de Mèxic– per assenyalar les inconsistències dels qui argumentaven que, en cas de restablir-se el comerç d'armes amb la República espanyola, es posaria en perill la pau dels Estats Units:

(...) una república al nostre sud ha estat enviant municions a Espanya, de manera oberta i fonamentant-ho en obligacions reconegudes pel dret internacional. Tot i així, a Mèxic no l'ha amenaçat amb la guerra ni Franco, ni Hitler ni Mussolini. Sabem que Mèxic és molt més vulnerable a un atac per part de les potències feixistes que els Estats Units. És versemblant que les potències feixistes que no gosen ni esbrincar Mèxic quan envia armament a Espanya s'alçaran i aniran a la guerra contra els Estats Units si fem el mateix?⁶⁹⁵

El 25 de novembre, el president, sensible a l'argument sobre el vincle entre Espanya i l'Amèrica Llatina, contestà a Ickes: «Etic totalment d'acord en la conveniència de fer un canvi». El problema, segons Roosevelt, era la qüestió legal.⁶⁹⁶

En efecte, abans de fer el pas de revocar l'embargament, la Casa Blanca havia de bregar amb un problema d'hermenèutica legal. Des del Departament d'Estat estaven plenament convençuts que, en el cas espanyol, la Llei de Neutralitat de 1937 no invalidava les competències atorgades al Congrés en la resolució del 8 de gener de 1937.⁶⁹⁷ Amb tot, el 28

⁶⁹⁵ «We assumed in those days that what happened in Spain was no affair of this hemisphere. Now we know better as to that too. (...) the fate of that European which to the greater part of this continent is the mother country means more to us than the fate of any other country in Europe. We cannot any longer comfort ourselves with the thought that Spain's troubles are not ours. (...) It is time then that we abandoned a policy towards Spain which puts the Fascist powers in a position to control the destinies of Latin America.» «(...) a republic to the south of us has been shipping munitions to Spain, openly and on the basis of recognized obligations under international law. Yet Mexico has not been threatened with war by Franco, by Hitler or by Mussolini. We know that Mexico is far more vulnerable to attack by Fascist powers than is the United States. Is it likely that the Fascist powers which do not dare to say "boo" when Mexico ships arms to Spain will rise up and go to war against the United States if the United States does the same thing?» TILSON, John Q., *The Embargo on Spain*, New Haven, Edició de l'autor, 1939, pàg. 8.

⁶⁹⁶ «I agree absolutely with the desirability of making a change» Franklin D. Roosevelt a Harold L. Ickes, Washington DC, 25 de novembre de 1938, PSF: Spain: TS, *FDR and FA*, vol. XII, pàg. 182-183.

⁶⁹⁷ Sumner Welles a Franklin D. Roosevelt, Washington DC, 25 de novembre de 1938, PSF: Spain: TS, *FDR and FA*, vol. XII, pàg. 187-188; Sumner Welles a Franklin D. Roosevelt, Washington DC, 30 de novembre de 1938, PSF: Spain: TS, *FDR and FA*, vol. XII, pàg. 226-229.

de novembre el president demanà l'opinió legal del seu Fiscal General, Homer Cummings, evidenciant subtilment les seves preferències per a una interpretació que situés el poder de derogació de l'embargament en mans de la Casa Blanca.⁶⁹⁸ L'extens informe encarregat per Cummings conclougué que l'opinió donada per part del Departament d'Estat era excessivament categòrica i que, de fet, hi havia motius legals de pes per considerar que la llei més recent cancel·lava els poders del Congrés en l'embargament espanyol.⁶⁹⁹

Finalment, el president decidí que no actuaria sol per aixecar l'embargament i que preferia compartir la responsabilitat d'un canvi tan transcendent amb la majoria del Congrés. Molt probablement aquesta decisió no estigué tan determinada per la valoració dels diversos arguments legals presentats com per la necessitat de consensuar amb el Congrés la propera revisió de la legislació de neutralitat i per la consciència de la gran mobilització que estava generant la guerra espanyola en la societat nord-americana durant els darrers mesos de la guerra.

Cal tenir en compte que, després de Munic, Roosevelt se sentí parcialment alliberat de la necessitat de coordinar-se amb la política britànica d'*appeasement*.⁷⁰⁰ En conseqüència, les consideracions de política interior estaven guanyant importància en detriment de l'anterior necessitat de respectar el lideratge britànic en els assumptes europeus. Així doncs, conscient de la necessitat de comptar amb aliats poderosos a Capitol Hill, el 15 de desembre el president s'adreçà al cap del Comitè de Relacions Exteriors del Senat, Key Pittman, amb la proposta de revisar la legislació de neutralitat per tal d'eliminar obstacles al tràfic d'armes amb països víctimes de potències agressores. La xerrada no serví de gaire. Pittman no es comprometé a res fins que no hagués consultat la resta del comitè.⁷⁰¹

⁶⁹⁸ Franklin D. Roosevelt a Homer S. Cummings, 28 de novembre de 1938, PSF: Spain: TS, *FDR and FA*, vol. XII, pàg. 196.

⁶⁹⁹ Golden W. Bell a Homer S. Cummings, 5 de desembre de 1938, PSF: Spain: TS, *FDR and FA*, vol. XII, pàg. 243-260; Homer S. Cummings a Franklin D. Roosevelt, 19 de desembre de 1938, PSF: Spain: TS, *FDR and FA*, vol. XII, pàg. 340.

⁷⁰⁰ De fet, fins i tot abans de Munic, el president Roosevelt es mostrà força obert en la decepció que li despertava el paper dels britànics a Espanya. A finals d'agost de 1938, li digué a Bowers: «I do wish that our British friends would see the situation as it seems to be –but, as you know, they are doing everything to stall off controversy and possible war until at least 1940. It is amazing and sad to note that so many small nations have lost their confidence in England during the past two or three years.» Franklin D. Roosevelt a Claude G. Bowers, 31 d'agost de 1938, PSF: Spain: CT, *FDR and FA*, vol. XI, pàg. 122.

⁷⁰¹ DALLEK, Robert, *Franklin D. Roosevelt and American foreign policy...*, pàg. 179.

El 4 de gener de 1939, en un intent de pressionar el Congrés i d'educar l'opinió pública, Roosevelt inclogué referències implícites a Espanya en el seu discurs sobre l'Estat de la Unió: «Com a mínim podem i hem d'evitar qualsevol acció o manca d'acció, que encoratgi, ajudi o enforteixi un agressor. Hem après que quan intentem legislar la neutralitat de manera deliberada, les nostres lleis de neutralitat poden funcionar de manera desigual i injusta. En realitat, poden tenir l'efecte de donar ajuda a un agressor i negar-la a una víctima.»⁷⁰² Bowers se sentí reivindicat amb el discurs de Roosevelt i fins i tot assegurà que el president s'havia servit de fragments literals de la seva correspondència.⁷⁰³ Gene Dennis, editor de la revista comunista *National Issues*, interpretà les paraules del president com «les bases per a una política de pau eficaç, incloent-hi l'esmena de la Llei de Neutralitat i l'aixecament de l'embargament espanyol».⁷⁰⁴

Com dèiem, durant els últims mesos del conflicte, l'activitat dels grups militants a favor i en contra de l'embargament assolí la màxima intensitat de tot el conflicte. Els prorepublicans mobilitzaren els seus simpatitzants perquè enviessin telegrams a la Casa Blanca i al Congrés, animats pels senyals de canvi que s'emetien des de la Casa Blanca i conscients que la debilitat militar del bàndol republicà exigia un últim gran esforç per intentar capgirar la situació. També els encoratjava l'evolució de les enquestes, que indicaven una tendència a l'alça en el suport per a la causa republicana, especialment entre els ciutadans nord-americans que asseguraven seguir les notícies sobre Espanya. Segons un informe de l'American Institute of Public Opinion, el febrer 1937 el 65% dels enquestats es mostraven partidaris de la causa republicana a Espanya. Un any després, aquest suport havia augmentat fins al 75%.⁷⁰⁵

⁷⁰² «At the very least we can and should avoid any action, or any lack of action, which will encourage, assist or build up an aggressor. We have learned that when we deliberately try to legislate neutrality, our neutrality laws may operate unevenly and unfairly –may actually give aid to an aggressor and deny it to a victim.» “Speech by Roosevelt”, 4 de gener de 1939, Speech File (1191): T, *FDR and FA*, vol. XIII, pàg. 7.

⁷⁰³ SEHLINGER, Peter J. i HAMILTON, Holman, *Spokesman for democracy...*, pàg. 198.

⁷⁰⁴ «the basis for a positive peace policy, including the amendment of the Neutrality Act and lifting of the Spanish embargo» DENNIS, Gene, “The President’s Message –an Editorial”, *National Issues*, vol. I, núm. 2, febrer de 1939, pàg. 4.

⁷⁰⁵ La pregunta exacta de l'enquesta era: «Which side do you sympathize in the Spanish Civil War?» GALLUP, George i ROBINSON, Claude, “American Institute of Public Opinion-Surveys, 1935-38”, *The Public Opinion Quarterly*, vol. II, núm. 3, juliol de 1938, pàg. 389.

D'altra banda, els amics de Franco als Estats Units havien millorat molt la seva capacitat organitzativa. Ara es coordinaven en la plataforma Keep the Spanish Embargo Committee, patrocinat pel National Council of Catholic Men. La campanya profranquista rebé el decisiu suport de diversos bisbats catòlics dels Estats Units, com ara el de Filadèlfia, que emeteren crides als seus fidels per escriure als polítics de Washington i demanar-los que mantinguessin l'embargament d'armes a Espanya.⁷⁰⁶

Prova de la capacitat de neutralització del *lobby* profranquista és que la caracterització del bàndol republicà com un govern comunista i responsable dels assassinats de religiosos encara era capaç de fer vacil·lar un senador com William Borah, que s'havia destacat en la defensa de l'extensió de l'embargament a Alemanya i Itàlia durant la primavera de 1937 i en la condemna de l'atac aeri contra Guernica.⁷⁰⁷

El resultat de l'increment d'activisme entre els simpatitzants nord-americans de tots dos bàndols fou una marea de cartes i telegrams que impressionà fortament els seus destinataris. El president escrigué a Bowers el 26 de gener: «Els esdeveniments dels últims dies prop de Barcelona han estat ocupant els meus pensaments en un nivell sorprenent. És difícil que et facis a la idea de la intensitat de l'opinió pública en aquest país en relació amb la qüestió espanyola.»⁷⁰⁸

Una de les cartes més influents fou la que escriví Henry L. Stimson i que aparegué publicada a *The New York Times* el 24 de gener. La carta de Stimson criticava l'embargament d'armes com una perillosa violació del dret internacional. Stimson demanava al president –no al

⁷⁰⁶ TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 210.

⁷⁰⁷ El 13 de gener de 1939, Borah escrigué al professor Ignatius W. Cox de la catòlica Fordham University i li expressà els seus dubtes: «It is earnestly contended by one side that to lift the embargo is to favor communism and tacitly approve the mass murders and persecutions of religionists in Spain. On the other hand, it is contended that if we do not lift the embargo, we are favoring Franco, who is supported by the fascists. I want nothing to do with either outfit and I do not want, if it is possible, to favor either of these forces. The fascists and communists are all the same when I come to consider the interests of my own country (...) At this writing, I do not know what my course will be.» William Borah a Ignatius W. Cox, 13 de gener de 1939, Borah Papers, capsa 427. Citat a JONAS, Manfred, *Isolationism in America...*, pàg. 193-194.

⁷⁰⁸ «The events of the last few days near Barcelona have been occupying my thoughts to an astonishing degree. You can have little idea of the intensity of public opinion in this country on the Spanish issue.» Franklin D. Roosevelt a Claude G. Bowers, 26 de gener de 1939, PPF730: CT, *FDR and FA*, vol. XIII, pàg. 186.

Congrés— que hi posés fi. L'estadista recordava que, molt probablement, el govern federal nord-americà no hauria guanyat la Guerra Civil Americana si el Regne Unit hagués aplicat un embargament a les dues parts en conflicte i que l'accés al mercat internacional d'armes i municions per a la pròpia defensa era un dret fonamental per a aquells països que, com els Estats Units, vivien relativament desarmats en temps de pau.

Stimson també assenyalava que, per molt bones que fossin les intencions inicials, el resultat de la política seguida per la Gran Bretanya, França i els Estats Units havia demostrat que el govern republicà espanyol era l'únic bàndol perjudicat per aquesta transgressora innovació en política internacional. En aquestes circumstàncies, l'extraordinària capacitat de resistència exhibida pel bàndol antifeixista provava que la major part del poble espanyol estava a favor del govern republicà i que la principal responsabilitat de la seva possible derrota hauria de recaure sobre les espatlles dels governs de les grans potències democràtiques. A més, l'allunyament físic dels Estats Units del conflicte assegurava que la pau del país no hauria quedat amenaçada si l'Administració hagués decidit respectar els principis tradicionals del dret internacional:

De fet, el nostre govern, sota la nostra llei de compra de plata, ha continuat fent grans compres de plata que sens dubte han ajudat a aquest govern [el republicà espanyol] en la conducció de la guerra. Aquestes compres ni tan sols han atret l'atenció de la premsa, i, encara menys, tampoc no han despertat acritud contra nosaltres. (...) Afirmar que aquesta digna línia d'adherència per part nostra a una política tradicional del dret internacional podria haver-nos arrossegat a la guerra a Europa no parla gaire bé sobre el judici equilibrat dels qui fan aquesta afirmació.⁷⁰⁹

A les planes del mateix diari, Martin Conboy, un advocat de Nova York, respongué la carta de Stimson. Conboy discrepà sobre el poder del president per revocar l'embargament i sobre la conveniència de fer-ho.⁷¹⁰ La carta de Stimson generà una petita guerra de paper a les

⁷⁰⁹ «As a matter of fact, our Government has continued under our Silver Purchase Law to make large purchases of Spanish silver from the Spanish Government which undoubtedly have assisted that Government in its conduct of the war. Such purchases have not even attracted attention in the press, let alone aroused acrimony against us. (...) To assert that such a course of self-respecting adherence on our part to a historic policy of international law could have dragged us into war in Europe does not speak well for the balanced judgement of those who make the assertion.» «Text of the Stimson Letter on Embargo», *The New York Times*, 24 de gener de 1939, pàg. 6.

⁷¹⁰ «Martin Conboy's Letter in Reply to Stimson, Opposing Embargo Change», *The New York Times*, 26 de gener de 1939, pàg. 4.

pàgines de *The New York Times*, amb una cadena de cartes a favor i en contra.⁷¹¹ La resposta més important, però, era la que havia de rebre Stimson de part del seu successor, Cordell Hull. Per al Departament d'Estat, la crítica de Stimson a la política espanyola de l'Administració Roosevelt resultava molt preocupant, sobretot tenint en compte d'on venia. Amb una llarga trajectòria en diferents administracions republicanes, Henry L. Stimson era un reconegut estadista, que havia donat suport a la política exterior de l'Administració Roosevelt en reiterades ocasions. A més, durant uns dies, la carta d'Stimson elevà encara més les expectatives dels qui volien pensar que la derogació de l'embargament d'armes era un fet imminent.⁷¹²

De fet, el text que aparegué a *The New York Times* era una versió d'una carta molt similar que Stimson havia enviat el 18 de gener a Cordell Hull. La notícia de l'existència de la carta original es filtrà a la premsa i Stimson decidí escriure'n una versió pública.⁷¹³ En la carta original, Stimson mostrava de manera més franca les seves inquietuds sobre Espanya. Confessava que, en un principi, no havia sentit cap simpatia per cap dels dos bàndols i s'havia limitat a desitjar un final ràpid, sense importar-li el resultat. El que l'havia fet canviar d'opinió era la capacitat dels republicans espanyols per crear un exèrcit del no-res capaç de resistir contra un enemic molt més ben equipat i extremadament dependent de l'ajuda de les potències feixistes. Per Stimson, els Estats Units havien escollit un pèssim moment per abandonar l'aplicació del dret internacional per a aquelles nacions que, com Espanya, necessitaven accedir al mercat d'armament per fer front a una revolta interna, justament ara «(...) quan aquests governs autoritaris han desenvolupat una nova tècnica, per mitjà de la qual provoquen guerres civils entre els seus veïns com una forma d'agressió final contra ells». Per al futur secretari de Guerra, qualsevol mèrit que pogués tenir la legislació de neutralitat

⁷¹¹ “Replying to Mr. Stimson Frederic Coudert Opposes Any Change Now in Our Policy on Arms for Spain”, *The New York Times*, 25 de gener de 1939, pàg. 16; “Text of Reply of Burlingham and Jessup to Conboy’s Letter”, *The New York Times*, 31 de gener de 1939, pàg. 2.

⁷¹² L’endemà de la publicació de la carta de Stimson, el periodista Louis Fischer conversà amb Cordell Hull sobre la situació a Espanya. Segons recordà Fischer dos anys més tard, en aquell moment el secretari d'Estat es mostrava favorable a aixecar l'embargament. El testimoni de Fischer va en contra de quasi tot el que s'ha escrit sobre Hull en relació amb Espanya i és, per tant, una prova massa fràgil per qüestionar la versió més acceptada per la majoria dels historiadors. FISCHER, Louis, *Men and politics...*, pàg. 472.

⁷¹³ “Stimson Asks Hull to Fight Embargo”, *The New York Times*, 22 de gener de 1939, pàg. 26. El senador Gerald P. Nye expressà la seva coincidència amb Henry L. Stimson, malgrat la seva abismal distància ideològica en quasi tota la resta de qüestions relacionades amb la política exterior. També s'oferí a tornar a introduir una resolució al Senat per derogar l'embargament d'armes contra Espanya. “Nye Backs Stimson on Spanish Embargo”, *The New York Times*, 23 de gener de 1939, pàg. 2.

quedava invalidat per l'inoportú context històric en què s'havia decidit aprovar-la. Amb la proclamació de l'1 de maig de 1937:

(...) el nostre govern ha optat per invertir aquesta doctrina específicament nord-americana del dret internacional i provar un nou experiment d'un caràcter exactament oposat. (...) Un experiment d'aquesta mena en un moment així no és sensat, no és conservador, no és nord-americà. Hem triat el moment en què dos dels governs dictatorials i temeraris, Alemanya i Itàlia, han violat totes les regles de la llei i els tractats per intervenir per la força a la guerra civil a Espanya i proporcionar no només municions sinó tropes de soldats per als rebels; hem triat aquest precís moment per negar-li al govern legítim d'Espanya els drets que li han atorgats pel dret internacional per defensar-se contra aquesta nova salvatjada.

Un altre aspecte interessant de la versió original de la carta és que, en aquesta ocasió, Stimson es mostrava molt obert sobre la necessitat d'actuar a Espanya sense tenir en compte l'opinió de París i Londres: «Estic arribant a la conclusió que hem de prendre una acció decisiva i que, en fer-ho, aquest país pot ser capaç d'evitar greus conseqüències per a tothom, cosa que ni la Gran Bretanya ni França semblen ara en condicions de fer.»⁷¹⁴

Les discussions internes en el si del Departament d'Estat sobre quina havia de ser la millor manera de contestar la carta reflectien que, el gener de 1939, un bon nombre d'alts càrrecs del Departament d'Estat ja no estaven convençuts sobre la conveniència de mantenir l'embargament d'armes contra Espanya. No tots havien canviat d'opinió, és clar. L'ambaixador estatunidenc a França, Bullit, es trobava a Washington durant aquells dies i participà en la primera sessió de debats interns sobre la necessitat de reavaluar l'embargament. Bullit afirmà que si els Estats Units es decidien a aixecar l'embargament, França i la Gran Bretanya farien el mateix. Bullit dubtava de la capacitat de salvar la República a aquestes altures i, a més, exigia tenir en compte les possibles conseqüències d'un canvi tan radical. Què farien els Estats Units si les potències feixistes i les democràtiques entressin en conflicte

⁷¹⁴ «(...) when these authoritarian governments have developed a new technique whereby they provoke civil strife among their neighbors as a means of ultimate aggression against them». «(...) our government has chosen to reverse this peculiarly American doctrine of international law and to try a new experiment of an exactly opposite character. (...) Such an experiment at such a time is not sensible, is not conservative, is not American. We have chosen the moment when two of the reckless dictator governments, Germany and Italy, have violated all rules of law and treaties to intervene by force in the civil strife in Spain and to furnish not only munitions but organized soldiery to the rebels; we have chosen that very moment ourselves to cut off from the lawful government of Spain the rights given to it by international law to defend itself against this new outrage.» «I am coming to the conclusion that we should take decisive action and that by so doing this country may well be able to ward off serious consequences to the whole world which neither Great Britain nor France is apparently now in a position to do.» Henry L. Stimson a Cordell Hull, 18 de gener de 1939, *DHFDRP*, vol. XXXVI, document 89, pàg. 646-652.

arran de la revocació de l'embargament? Bullit també es preguntava sobre el paper del Congrés. Donaria suport a la nova posició del Departament d'Estat?

El dubte es resolgué el mateix 19 de gener. Com a resposta a la gran pressió rebuda per part del *lobby* profranquista i del *lobby* prorepublicà en forma de milers de cartes, telegrams i peticions amb les signatures de milions de nord-americans, el Comitè de Relacions Exteriors del Senat votà unànimement a favor de suspendre temporalment el debat sobre la legislació de neutralitat i l'embargament espanyol. Pittman li confessà a Moffat que: «(...) l'allau antagònica de telegrams d'ambdós bàndols havia convençut els senadors per separat que estaven en un lloc massa calent per seure amb comoditat i que com abans poguessin sortir-se'n evitant el problema, més feliços serien.»⁷¹⁵

Al Departament d'Estat, la resposta del Congrés tancà el debat sobre la possibilitat de revocar l'embargament. A partir de llavors, els alts responsables del Departament d'Estat centraren els seus esforços a trobar la millor manera de respondre la carta d'Stimson sense donar-li la raó ni malmetre la seva relació amb l'Administració Roosevelt. En el seu diari, Moffat reconeixia les dificultats d'aquests objectius:

(...) si enviem una resposta evasiva, la premsa afirmarà que estem fugint d'estudi, si discutim amb el senyor Stimson i assenyalem certes afirmacions inexactes en la seva carta, ofendrem un home que ha donat suport a la nostra política exterior, i nosaltres, per cert, no estarem donant un retrat fidel dels nostres sentiments, i si, per altra banda, estem d'acord amb tot el que ell diu, estarem admetent que la nostra línia d'actuació en els últims dos anys ha estat un error i que les opinions dels nostres assessors legals no són vàlides (...) es miri com es vulgui, tenim problemes.⁷¹⁶

⁷¹⁵ «(...) he conflicting avalanche of telegrams of telegrams from both sides had convinced individual Senators that they were on too hot a spot to sit with ease and that the sooner they could get off it by avoiding the issue the happier they would be.» Entrada de 19 de gener de 1939. HOOKER, Nancy Harvison (editora), *The Moffat Papers. Selection from the diplomatic journals of Jay Pierrepont Moffat*, Cambridge, Harvard University Press, 1956, pàg. 226-227.

⁷¹⁶ «(...) if we send a noncommittal reply the press will allege that we are pussyfooting; if we argue with Mr. Stimson and can call attention to certain inaccuracies of statement in his letter we shall be offending a man who has supported our foreign policy, and we shall, incidentally, not be giving a true picture of our feelings; if, on the other hand, we agree with everything that he says we are admitting that our course during the last two years has been wrong and that the opinions of our Legal Advisors are not valid... anyway you look at it we are in for some trouble.» *Moffat Diaries*, 20-23 de gener de 1939. TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 219.

Hull tingué cura de respondre Stimson amb la combinació de claredat i subtileza necessària per tal d'evitar un debat públic entre el Departament d'Estat i el reverenciat estadista republicà. El secretari d'Estat envià una nota personal adreçada a Stimson on li agraià els seus punts de vista i li prometia tenir-los molt en compte. En un estil marcat per la discreció i el tacte, també li deixà clar que la seva resposta formava part d'un intercanvi epistolar de caràcter privat. Hull li féu saber que deplorava la filtració que s'havia produït a *The New York Times* al mateix temps que es confessava incapaç d'explicar-ne l'origen. D'aquesta manera, Stimson es veia privat de continuar el debat públic a les pàgines del diari novaiorquès.⁷¹⁷

Mentrestant, encara el 20 de gener, el president Roosevelt s'havia plantejat impulsar una mediació per aconseguir un pau negociada, no militar. El 24 de gener lamentà que, tal com s'estava desenvolupant l'ofensiva franquista sobre Catalunya, ja no hi havia possibilitats de negociar la pau.⁷¹⁸ Roosevelt es mostrà penedit en una reunió del gabinet el 27 de gener de 1939, quan, just després de la caiguda de Barcelona, semblava absurd intentar subministrar armes a un exèrcit republicà en retirada cap a la frontera francesa. Fent una crítica retrospectiva, Roosevelt admeté que la política espanyola del seu govern:

havia estat un gran error (...) La política que hauríem d'haver adoptat era la de prohibir el transport de municions de guerra en vaixells nord-americans. Això es podria haver fet i l'Espanya republicana encara hauria pogut venir a nosaltres a aconseguir el que necessitava per lluitar per la seva vida contra Franco –per lluitar per la seva vida i també per la vida d'alguns de nosaltres, tal com els esdeveniments molt probablement demostraran.⁷¹⁹

La confessió del president sobre l'error comès a Espanya podia donar un cert consol als membres de l'Administració que s'havien mostrat contraris a l'embargament, als que, com Ickes, confiaven que algun dia Roosevelt els donaria la raó i acostaria la seva pràctica a la retòrica i la imatge democràtica i antifeixista que, en política exterior, sabia projectar amb

⁷¹⁷ TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 219-220.

⁷¹⁸ TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish Civil War...*, pàg. 131.

⁷¹⁹ «had been a great mistake (...) The policy we should have adopted was to forbid the transportation of munitions of war in American bottoms. This could have been done and Loyalist Spain would still have been able to come to us for what she needed to fight for her life against Franco –to fight for her life and for the lives of some of the rest of us as well, as events will very likely prove.» ICKES, Harold LeClair, *The secret diary of Harold L. Ickes...*, vol. II, pàg. 569-570.

tant d'èxit. Per a les esperances de la República, però, la confessió equivalia al tancament definitiu de la finestra nord-americana per a la compra d'armament.

Amb tot, el cert és que el gener de 1939 el govern nord-americà havia estat força a prop de derogar l'embargament d'armes. Entre les causes per no fer-ho, l'anàlisi del *Foreign Policy Bulletin* citava l'escassa cooperació del Congrés i destacava l'evolució de la situació militar, és a dir, la sensació que el canvi general en la política exterior de l'Administració Roosevelt arribava massa tard per poder ajudar la causa de la República espanyola. També atorgava força importància al paper del *lobby* dels catòlics profranquistes:

(...) una consideració que va influir en la decisió final fou el temor que qualsevol intent d'aixecar l'embargament podria precipitar un perillós debat al Congrés i al país, que agitaria la controvèrsia religiosa i posaria en perill les possibilitats de revisió general de la legislació de neutralitat existent. Els milers de telegrams en contra de l'aixecament de l'embargament que plogueren sobre el Congrés seguint les crides dels líders de l'Església Catòlica van resultar un factor decisiu.⁷²⁰

A diferència d'ocasions anteriors, els analistes de la *Foreign Policy Association* no esmentaven en cap moment els condicionants que podia haver imposat l'entesa diplomàtica amb els britànics. I, en efecte, a finals de 1938 i principis de 1939, en les discussions internes del Departament d'Estat sobre l'embargament espanyol, la diplomàcia britànica no apareix com un factor rellevant a tenir en compte. El desencís nord-americà amb l'Acord de Munic – juntament amb l'arrelada percepció que els vincles amb l'Amèrica Llatina convertien a Espanya en un problema per a la seguretat de l'hemisferi– féu possible que el debat sobre l'embargament es basés, en gran part, sobre consideracions de política nacional.

En aquest sentit, és important assenyalar que, a diferència del que passava en la política exterior, l'evolució de la política interna nord-americana anava en contra dels interessos de la República espanyola. Les eleccions legislatives de 1938 havien posat fi a la presència a Capitol Hill de nombrosos congressistes prorepublicans. El resultat electoral també havia

⁷²⁰ «(...) one consideration which influenced the final decision was the fear that any move to lift the embargo might precipitate a dangerous debate in Congress and the country, which would stir religious controversy and jeopardize the chances of general revision of existing neutrality legislation. The thousands of telegrams against lifting the embargo which poured in on Congress following appeals by leaders of the Catholic Church proved a decisive factor.» “Washington News Letter”, *Foreign Policy Bulletin*, vol. XVIII, núm. 15, 3 de febrer de 1939, pàg. 3.

enfortit els diversos sectors conservadors del Partit Demòcrata. Aquests sectors, malgrat les seves diferències internes, coincidien en un visceral anticomunisme que, en la qüestió espanyola, es concretava en un rebuig frontal a qualsevol mena d'ajuda per al govern republicà espanyol.

A més, els congressistes del Partit Demòcrata partidaris de mantenir l'embargament d'armes també estaven d'acord en un altre aspecte crucial de la política exterior. Tant els demòcrates meridionals contraris a l'agenda reformista del *New Deal* com els polítics catòlics urbans de les grans ciutats donaven suport al president en el seu programa de rearmament militar. En aquesta coalició, s'hi inclouïen congressistes que, en altres aspectes, eren considerats aïllacionistes per la seva negativa a estrènyer vincles amb els britànics. Un cas interessant és el del senador catòlic per l'estat de Massachusetts, David I. Walsh. Ferm defensor de l'embargament d'armes contra Espanya i recelós de qualsevol implicació nord-americana en afers europeus, Walsh dedicà grans esforços a promoure el creixement de les forces navals estatunidenques. En canvi, Gerald P. Nye, famós també per les seves posicions aïllacionistes, era partidari de revocar l'embargament d'armes contra Espanya i, alhora, contrari als plans de rearmament militar impulsats des de la Casa Blanca.⁷²¹

També cal assenyalar que els partidaris de mantenir l'embargament comptaven amb l'avantatge addicional de defensar una política iniciada per la mateixa Administració. En la mesura que es limitaven a exigir una continuació de la política seguida fins aleshores, es tractava, sens dubte, d'una petició més fàcil de satisfer que la demanda d'un canvi, amb tots els costos i incerteses que això implicava.⁷²²

⁷²¹ El posicionament de Nye era àmpliament compartit per l'esquerra nord-americana, especialment per l'extraparlamentària. Els comunistes nord-americans s'oposaren als programes de rearmament de l'Administració Roosevelt fins a finals de 1938, de resultes de la interpretació que provocà l'Acord de Munic. BROWDER, Earl, "Armaments and peace", *National Issues*, vol. I, núm. 1, gener de 1939, pàg. 8-10.

⁷²² És cert que també es podria argumentar que, d'alguna manera, fins que la caiguda de Barcelona féu evident la manca d'esperança militar per a la causa republicana, els partidaris de derogar l'embargament també havien tingut a favor seu el pas del temps, en el sentit que, per a l'Administració Roosevelt, cada cop es feia més difícil sostenir la contradicció de reconèixer un govern –el republicà espanyol– i, alhora, negar-li el seu dret a comprar armes per a la defensa contra una insurrecció interna, unida a una intervenció militar estrangera. En qualsevol cas, fins i tot un acadèmic molt crític amb l'embargament d'armes com Edwin M. Borchard reconeixia el pes d'haver establert l'embargament i els aspectes aparentment poc neutrals de canviar de posició abans que finalitzés el conflicte. Borchard considerava que l'embargament «(...) operated to disable the recognized government of Spain from purchasing here the arms which international law, the commercial treaty, and American precedents entitled the government to obtain, and placed Franco rebels, whose belligerency was not then recognized (...) on a parity with the legitimate government. The motive was not a bad one, but the result was not to prevent intervention in Spain. The belated effort of May, 1938, to lift the embargo against the Loyalists would now be unneutral and would not compensate for the earlier departure from precedent.»

El reconeixement del règim franquista

El 13 de febrer de 1939, l'ambaixador Fernando de los Ríos regalà uns gravats de Goya a la primera dama, Eleanor Roosevelt, com a mostra d'agraïment per les múltiples mostres de suport i d'esforç humanitari.⁷²³ El valor simbòlic del gest diplomàtic semblava reflectir el caràcter de final d'etapa en què es trobaven les relacions entre l'Espanya republicana i els Estats Units. La principal missió de l'ambaixador De los Ríos –aconseguir obrir una escletxa en una de les baules més dèbils del bloqueig armamentista contra l'Espanya republicana– ja no tenia raó de ser. Aquesta possibilitat havia quedat tancada des de finals de gener de 1939. A partir de llavors, només romanien dues incògnites pendents en les relacions entre l'Administració Roosevelt i els republicans espanyols: quan s'acabarien i què passaria amb els refugiats espanyols. En tots dos casos, el govern nord-americà mostrà un interès humanitari més aviat feble.

El 10 de febrer, consumada la pèrdua de Catalunya per a la República, Roosevelt ja donava definitivament per perduda la causa republicana, fins i tot la seva capacitat per negociar una rendició que no fos incondicional.⁷²⁴ Potser per això, per la consciència que la República no estava en condicions per negociar res, el president donà una certa importància a la idea de vincular el reconeixement del règim franquista amb alguna promesa relacionada amb un tracte compassiu cap al bàndol derrotat.

També és possible que aquesta preocupació humanitària estigués motivada per l'activisme de grups importants de la societat civil nord-americana, amb la participació de destacades personalitats com ara Xavier Cugat i Albert Einstein, que durant els últims mesos de la guerra demanaren al Departament d'Estat una actitud generosa en la concessió del dret a asil i un paper actiu en la prevenció de les previsibles massacres que acompanyarien el final de la

BORCHARD, Edwin M., "Neutrality", dins DAVIDSON, Frank P. i VIERECK JR., George S., *Before America Decides: Foresight in Foreign Affairs*, Cambridge, Harvard University Press, 1938, pàg. 240.

⁷²³ "Displays Goya Etchings; Mrs. Roosevelt Shows Gifts From Spain Despite Criticism", *The New York Times*, 14 de febrer de 1939. pàg. 18.

⁷²⁴ DALLEK, Robert, *Franklin D. Roosevelt and American foreign policy...*, pàg. 180.

guerra. Fernando de los Ríos també realitzà reiterades crides al govern nord-americà perquè exercís la seva influència per aconseguir una rendició republicana sense represàlies. D'altra banda, val a dir que el Departament d'Estat estava rebent considerables pressions a favor d'un ràpid reconeixement per part de certs grups empresarials amb interessos directes a Espanya.⁷²⁵

Fins aleshores, les relacions entre els Estats Units i les autoritats franquistes havien existit de manera informal, gairebé clandestina. El 1937 hi havia hagut una certa tensió, quan els franquistes negaren el permís per reobrir el consolat nord-americà a Bilbao com a tàctica per pressionar a favor del reconeixement. Finalment s'arribà a una entesa segons la qual els Estats Units facilitarien la presència d'un agent de Franco a Nova York per validar documents d'exportació i, a canvi, les autoritats franquistes permetrien consolats nord-americans al seu territori. Burgos estava avisat que, en cas de filtrar-se l'acord a la premsa, el Departament d'Estat es veuria en l'obligació de negar la seva existència.⁷²⁶

El 23 de febrer de 1939 Hull envià un telegrama a Roosevelt, mentre el president era a bord d'un creuer de la marina nord-americana. El motiu del missatge era informar-lo de la decisió del govern britànic de reconèixer el govern franquista. Setze altres països ja havien fet el mateix pas. A més dels britànics, aviat se'ls sumarien francesos i holandesos. Amb l'objectiu de donar-se llibertat de moviments per fer front a qualsevol contingència, Hull suggeria cridar a consultes l'ambaixador nord-americà.⁷²⁷ Roosevelt acceptà la proposta de Hull de fer tornar Bowers a Washington. Tot i així, segons el president, no calien presses per reconèixer el règim franquista. El que calia era fer arribar un missatge, tant a l'opinió pública nord-americana com al mateix Franco, sobre les condicions del reconeixement. Abans de concedir-lo, els Estats Units esperaven que els vencedors tractessin els derrotats amb «magnanimitat cristiana».⁷²⁸

⁷²⁵ BOSCH, Aurora, *Miedo a la democracia...*, pàg. 217, 219 i 231; "Memorandum of Conversation, by the Under Secretary of State (Sumner Welles)", Washington DC, 2 de març de 1939, 852.00/9024, *FRUS*, 1939, vol. II, pàg. 758.

⁷²⁶ SEHLINGER, Peter J. i HAMILTON, Holman, *Spokesman for democracy...*, pàg. 193-194.

⁷²⁷ Cordell Hull a Franklin D. Roosevelt, 23 de febrer de 1939, OF422: CT, *FDR and FA*, vol. XIII, pàg. 356.

⁷²⁸ «Christian magnanimity» Franklin D. Roosevelt a Cordell Hull, USS *Houston*, 23 de febrer de 1939, PSF: Spain: CT, *FDR and FA*, vol. XIII, pàg. 357.

Pocs dies després, el 27 de febrer, britànics i francesos acordaren el reconeixement de l'Espanya de Franco. La primera conseqüència fou la renúncia del president de la República, Manuel Azaña. França nomenà el mariscal Petáin com a primer ambaixador francès a l'Espanya franquista. El mateix 27 de febrer Hull explicà a la premsa que els Estats Units estaven considerant la possibilitat de reconèixer el règim franquista, però que encara no s'havia pres cap decisió.⁷²⁹ En aquesta ocasió, malgrat els desitjos de Hull i les pressions rebudes, Roosevelt no volgué seguir molt de prop els passos dels seus aliats europeus.

El secretari d'Estat era partidari d'un ràpid reconeixement perquè, a diferència del que sostenia la Doctrina Stimson, en el cas espanyol no es podia parlar de canvis de frontera aconseguits per l'ús de la força. Segons Hull, el que s'havia d'esbrinar abans de fer el pas del reconeixement era si Franco controlava l'administració civil, si el poble espanyol donava suport al seu govern i si les noves autoritats estaven preparades i disposades a assumir les seves obligacions en l'àmbit internacional. Bullit fou l'encarregat de trencar el gel amb les autoritats de Burgos.⁷³⁰

En efecte, el 28 de febrer l'ambaixador Bullit havia rebut instruccions per iniciar negociacions amb el representant diplomàtic de Burgos a París, Quiñones de León. L'ambaixador tenia mandats clars. El primer era informar a la diplomàcia franquista que els Estats Units s'estaven plantejant el reconeixement del règim franquista. En segon lloc, també se li demanà que obtingués garanties del govern franquista sobre la protecció de vides i propietat nord-americanes, i sobre el compliment de les obligacions i responsabilitats pròpies d'un estat sobirà sota el dret internacional. Finalment, Bullit havia de fer saber que al govern i a l'opinió pública dels Estats Units els complauria molt rebre senyals que indiquessin l'absència de represàlies contra els vençuts.⁷³¹

En les converses de principis de març de 1939 entre Bullit i Quiñones de León, l'ambaixador nord-americà intentà aconseguir, sense èxit, una promesa substancial sobre el tractament dels dissidents antifranquistes. Quiñones transmeté les instruccions que havia rebut des de Burgos.

⁷²⁹ "U.S. Defers Action On Franco Regime", *The New York Times*, 28 de febrer de 1939, pàg. 10.

⁷³⁰ HULL, Cordell, *The Memoirs...*, pàg. 618-620.

⁷³¹ Cordell Hull a William C. Bullit, Washington DC, 28 de febrer de 1939, 852.01/493b: Telegram, *FRUS*, 1939, vol. II, pàg. 757-758.

Negà la possibilitat d'acceptar un reconeixement condicional, però, al mateix temps, intentà tranquil·litzar el seu interlocutor assegurant-li que als detinguts se'ls aplicaria la legislació existent el 16 de juliol de 1936. Quan Bullit li preguntà com seria possible conciliar aquesta promesa amb la Llei de Responsabilitats Polítiques que s'acabava d'aprovar, el diplomàtic espanyol no fou capaç de donar una resposta convincent. Bullit conclougué que la paraula de les autoritats franquistes no era de fiar.⁷³²

Al Departament d'Estat, la insistència amb què les autoritats franquistes assenyalaren la seva negativa a negociar un reconeixement condicionat van fer témer per l'existència d'un possible malentès en la transmissió d'ordres. Sumner Welles recordà a Bullit que les qüestions que plantejava la diplomàcia estatunidenca no s'havien d'interpretar com a exigències. Sobre les possibles represàlies, l'ambaixador hauria de deixar clar que només es tractava d'una pregunta motivada per l'interès de la majoria dels nord-americans.⁷³³

En l'últim mes de guerra, l'Administració Roosevelt també hagué de fer front a la pressió que provenia del seu mateix partit. A principis de març de 1939, la Cambra de Representants de l'Estat de Nou Mèxic aprovà per aclaparadora majoria una resolució presentada pel congressista Leo de Baca en què es demanava el reconeixement del govern de Burgos. La mesura es justificava per l'actitud favorable de l'Església Catòlica vers Franco i com a suport a l'activitat desplegada a Washington pel senador demòcrata per Nou Mèxic, Dionisio "Dennis" Chavez.⁷³⁴ En efecte, el senador Chavez, el segon senador nord-americà d'ascendència hispana de la història, fou una de les veus més influents a favor de la causa franquista. L'1 de març Chavez havia demanat el reconeixement immediat dels franquistes. El senador hispà destacà la lluita de Franco contra el comunisme, denuncià les distorsions informatives a què s'havia sotmès el poble americà i negà el caràcter feixista del règim franquista.⁷³⁵

⁷³² William C. Bullit a Cordell Hull, París, 8 de març de 1939, 852.00/9025: Telegram, *FRUS*, 1939, vol. II, pàg. 760-763.

⁷³³ Sumner Welles a William C. Bullit, Washington DC, 10 de març de 1939, 852.00/525: Telegram, *FRUS*, 1939, vol. II, pàg. 764-765.

⁷³⁴ "Franco Favored in New Mexico", *The New York Times*, 5 de març de 1939. pàg. 38.

⁷³⁵ *Congressional Record*, 76è Congrés, 1a Sessió, 1 de març de 1939, pàg 2051 i 2056-64. TAYLOR, Foster Jay, *The United States and the Spanish...*, pàg. 201-202.

Un altre senador que exigí un ràpid reconeixement fou David I. Walsh. El 13 de març de 1939, el senador Walsh inserí en el diari congressional una argumentació acadèmica sobre el reconeixement de l'Espanya de Franco. El text havia estat elaborat per Joseph B. Code, professor d'Història a la Catholic University of America. A més d'assenyalar, entre altres coses, que França i la Gran Bretanya ja havien reconegut Franco i que els Estats Units podrien perdre avantatges comercials si no actuaven amb rapidesa, l'acadèmic catòlic també donava importància al paper d'Espanya a l'hemisferi Occidental. Reconèixer l'Espanya franquista, assegurava Code, serviria per «aconseguir l'ajuda d'Espanya per garantir la cooperació de l'Amèrica del Sud en els assumptes del Nou Món.»⁷³⁶

La pressió per reconèixer els imminents vencedors de la guerra no es limitava als enemics declarats de la República espanyola. Fins i tot el *Washington Post*, que tant havia defensat la causa republicana, recomanà una política que acceptés els fets consumats: «Les democràcies no poden salvar la República espanyola retenint el reconeixement a Franco.»⁷³⁷

Finalment, l'anunci del reconeixement arribà el mateix dia que Franco donava per acabada la guerra. El 31 de març Fernando de los Ríos havia deixat l'ambaixada a Washington a càrrec de l'ambaixador colombià i l'encarregat de negocis interí. Amb l'aprovació de Roosevelt, l'1 d'abril de 1939 Hull envià un telegrama al ministre d'exteriors del govern franquista, Francisco Gómez Jordana, expressant-li el desig d'establir relacions diplomàtiques amb Burgos. També s'anuncià que el nou ambaixador a Espanya seria Alexander W. Weddell. El mateix dia, el president proclamà que, segons el seu criteri, la guerra civil a Espanya havia deixat d'existir. D'aquesta manera, l'embargament d'armes contra Espanya quedava derogat. Per la seva banda, el Departament d'Estat també cancel·là les normes que fins aleshores havien regulat les contribucions i l'ajuda financera destinada a Espanya. El 3 d'abril els dos governs establiren relacions formals.⁷³⁸

⁷³⁶ «to get Spain's assistance in insuring South America cooperation in New World matters.» *Congressional Record*, 76è Congrés, 1a Sessió, 13 de març de 1939, pàg. A961. Citat a TAYLOR, Foster Jay, *The United States and the Spanish...*, pàg. 201-202.

⁷³⁷ «The democracies cannot save the Spanish Republic by withholding recognition from Franco.» «With Charity For All», *The Washington Post*, 28 de febrer de 1939, pàg. 10.

⁷³⁸ TAYLOR, Foster Jay, *The United States and the Spanish...*, pàg. 207; BOSCH, Aurora, *Miedo a la democracia...*, pàg. 231. El text de la proclamació que revocava l'embargament d'armes contra Espanya deixava entendre que, en la qüestió competencial, el president havia acabat assumint la tesi segons la qual la Casa Blanca podia revocar l'embargament sense haver de consultar el Congrés: «Now, therefore, I, Franklin D. Roosevelt, president of the United States of America, acting under and by virtue of the authority conferred on

El reconeixement del règim franquista provocà un fort rebuig entre els sectors més progressistes del país. John Coffee, congressista demòcrata per l'estat de Washington, criticà la mesura com una mostra d'inconsistència amb la Doctrina Stimson i denuncià els efectes de la revocació de l'embargament contra Espanya: «(...) les nostres armes poden ser útils per liquidar els elements discordants. Odio veure el govern del meu país lluitant contra la democràcia, a instàncies de la pèrfida Albíó o de Franco.»⁷³⁹

Com era previsible, el secretari general del Partit Comunista dels Estats Units, Earl Browder, denuncià el reconeixement com un pas enrere en la política del president Roosevelt. El 12 d'abril de 1939, en un acte de celebració pel 17è aniversari de *Morning Freiheit*, el diari comunista en jiddisch, Browder lamentà que, en comptes de plantar cara, el president hagués cedit a les pressions proapaivagament del Departament d'Estat i hagués reconegut l'Espanya franquista d'una manera tan precipitada. Entre les múltiples raons per condemnar una acció d'aquestes característiques, el líder dels comunistes estatunidencs donà una gran importància al factor llatinoamericà:

El Carnisser Franco, només 48 hores abans, prenent com a base seva l'eix Berlín-Roma-Tòquio, s'havia autoproclamat com el guia espiritual i protector de tots els pobles de parla espanyola de l'antic Imperi espanyol, de l'Amèrica Llatina, segons el model de protectorat de Hitler sobre les regions dels sudets de Txecoslovàquia. Washington respon amb el reconeixement incondicional. Amb aquest acte Washington ha (...) multiplicat en diverses maneres i d'un dia per l'altre l'amenaça del feixisme a l'Amèrica Llatina (...) [El president Roosevelt] ha invalidat l'eficàcia del programa de rearmament, que requerirà que es dupliqui de nou per contrarestar la multiplicada amenaça feixista a l'Amèrica Llatina i al voltant el Canal de Panamà, derivada del reconeixement de Franco.⁷⁴⁰

me by the aforesaid joint resolutions, do hereby proclaim that in my judgment the State of civil strife in Spain described in said joint resolution of Jan. 8 1937 and the conditions which caused me to issue the said proclamation of May 1 1937, has ceased to exist and I do hereby revoke said proclamation of May 1, 1937. Accordingly, the provisions of the said joint resolution of Jan. 8 1937, and of the said proclamation of May 1, 1937, no longer apply.» "Proclamation on Spain", *The New York Times*, 2 d'abril de 1939, pàg. 34.

⁷³⁹ «(...) our arms may be helpful in mopping up the discordant elements. I hate to see my government fight democracy at the behest of perfidious Albion or of Franco.» "Our Recognition of Franco Scored", *The New York Times*, 2 d'abril de 1939, pàg. 34.

⁷⁴⁰ «Butcher Franco, only 48 hours before, had announced himself, with the Berlin-Rome-Tokyo axis as his base, as the spiritual guide and protector of all Spanish-speaking peoples of the former Spanish Empire, of Latin America, on the model of Hitler's protectorate over the Sudeten regions of Czechoslovakia. Washington responds with unconditional recognition. By this act Washington has (...) multiplied manifold and overnight the menace of fascism in Latin America (...) He has negated the effectiveness of the rearmament program, which will required to be again doubled to offset the multiplied fascist menace in Latin America and around the

El reconeixement del règim franquista per part de l'Administració Roosevelt l'1 d'abril de 1939, bastant més tard que Londres i París, demostrà una certa autonomia respecte a les diplomàcies britànica i francesa. Al mateix temps, les preocupacions del govern nord-americà sobre les represàlies contra els vençuts es revelaren tan poc consistents com les dels seus aliats europeus. A finals de març, Welles assegurà Bowers que, a canvi del reconeixement, la diplomàcia nord-americana havia obtingut garanties de les autoritats franquistes sobre l'absència de represàlies contra els vençuts. Més endavant, quan era evident que el règim franquista havia optat per una política de venjança, Bowers li preguntà qui havia fet aquestes promeses. Welles fou incapaç de donar cap nom.⁷⁴¹

La qüestió dels refugiats

Pel que fa als republicans que aconseguiren sortir d'Espanya, la diplomàcia nord-americana no mostrà un interès gaire superior. De fet, a finals dels anys trenta, l'Administració Roosevelt no es destacà per la seva generositat en la concessió d'asil per a les víctimes del feixisme. El cas dels refugiats jueus és prou significatiu. Quan el senador Robert Wagner introduí un projecte de llei per permetre l'entrada de nens refugiats procedents d'Alemanya, el silenci de l'Administració fou decisiu perquè el projecte no prosperés. Aquell mateix any el govern nord-americà rebutjà els intents del transatlàntic St. Louis, amb gairebé un miler de jueus alemanys, de desembarcar als Estats Units i forçà la seva tornada a Europa. El St. Louis venia d'haver estat rebutjat a Cuba. Membres destacats de la comunitat jueva cubana estaven convençuts que la sobtada negativa de les autoritats cubanes es devia a la pressió exercida pel Departament d'Estat nord-americà.⁷⁴²

Panama Canal that results from the recognition of Franco.» BROWDER, Earl, *The Second Imperialist War*, Nova York, International Publishers, 1940, pàg. 28-29.

⁷⁴¹ SEHLINGER, Peter J. i HAMILTON, Holman, *Spokesman for democracy...*, pàg. 201.

⁷⁴² STEEL, Ronald, *Walter Lippmann and the American century...*, pàg. 372-373; LEVINE, Robert M., *Tropical Diaspora: The Jewish Experience in Cuba*, Gainesville, University Press of Florida, 1993, pàg. 123 i 132.

En el cas espanyol, les peticions a favor d'un tracte generós amb els refugiats començaren abans de la fi del conflicte. A finals de març, Moffat va rebre una delegació d'una facció del *lobby* prorepublicà –el moviment acabava de dividir-se arran del cop d'Estat encapçalat per Segismundo Casado. A més de demanar al govern que mirés de salvar la vida dels militants comunistes empresonats pel Consejo Nacional de Defensa, els delegats també preguntaren si el govern estatunidenc estaria disposat a proporcionar vaixells per transportar els refugiats espanyols a països de l'Amèrica Llatina. Moffat no donà detalls, però deixà entendre que la diplomàcia nord-americana estava modestament implicada en els esforços per traslladar una part dels refugiats espanyols a l'Hemisferi Occidental.⁷⁴³

Les bones intencions humanitàries de l'Administració Roosevelt no s'acabaren de concretar en compromisos tangibles. Novament, el contrast amb Mèxic –tant en la qüestió del reconeixement com en la dels refugiats– és considerable. Després de la derrota militar dels republicans espanyols, Cárdenas fou objecte d'intenses pressions internes per reconèixer el govern de Franco. Els defensors del reconeixement eren representants de poderosos interessos comercials mexicans, molt interessats a restablir unes relacions econòmiques fluides entre Mèxic i Espanya i, sobretot, lliures d'incerteses d'origen polític. Malgrat aquestes pressions, Cárdenas es negà a reconèixer el règim franquista. Les relacions de Mèxic amb les autoritats republicanes a l'exili es mantindrien fins a 1977.⁷⁴⁴

Pel que fa als refugiats, com és ben sabut, cap país llatinoamericà superà Mèxic en generositat humanitària. A principis d'abril de 1938, el secretari de Governació, Ignacio García Téllez, anuncià públicament que Mèxic acolliria els refugiats republicans en cas de derrota militar.⁷⁴⁵ Just després de la Segona Guerra Mundial, ja havien entrat a Mèxic uns 25.000 republicans espanyols.⁷⁴⁶

⁷⁴³ “Memorandum of Conversation by the Chief of the Division of European Affairs (Pierrepont Moffat)”, Washington DC, 27 de març de 1939, 852.00/9101: Telegram, *FRUS*, 1939, vol. II, pàg. 767-768.

⁷⁴⁴ POWELL, T. G., “Mexico”, dins FALCOFF, Mark i PIKE, Fredrick B. (editors), *American hemispheric perspectives...*, pàg. 82.

⁷⁴⁵ “El país recibirá con los brazos abiertos a los leales españoles”, *El Nacional*, 10 d'abril de 1938, pàg. 1.

⁷⁴⁶ LIDA, Clara E., *Inmigración y exilio*, Ciutat de Mèxic, Colegio de México i Siglo XXI, 1997, pàg. 76.

En un principi, Mèxic havia encoratjat la resta de països llatinoamericans a seguir la seva política de suport humanitari per als vençuts que fugien d'Espanya. Quan el juny de 1940 Cárdenas formulà aquesta proposta, abundaren les respostes gasives. El Salvador s'escudà en la crisi cafetera. L'Uruguai afirmà que qüestions de política interior li impediien realitzar qualsevol gest humanitari. El Perú s'emparà en el caràcter restrictiu de la legislació d'immigració que acabava d'aprovar.⁷⁴⁷

La resposta més interessant fou, sens dubte, la de Panamà. El cap de la diplomàcia panamenya informà l'ambaixador mexicà que, si bé el govern estava interessat a acollir refugiats espanyols, lamentablement no havia aconseguit obtenir el vistiplau del mateix president Roosevelt:

Relatome que durante reciente visita Panamá Presidente Roosevelt, Gobierno Panamá trató obtener su aquiescencia para traer inmigrantes españoles este país, pero que Presidente norteamericano declaró considerarla indeseable por ideas políticas disolventes refugiados que constituirían amenaza seguridad Canal. (...) Deseo informarle que existe aquí corriente pensamiento favorable inmigración española, destinada contrarestar siempre creciente influencia étnica negra (...)⁷⁴⁸

Amb el rebuig del president Roosevelt a l'entrada de refugiats republicans a Panamà, l'interès del president amb la causa de la República tancava un cercle de pensament ben coherent. El seu apropament cap als republicans des de finals de 1937 estava més condicionat per la por a les conseqüències d'una victòria franquista a l'Amèrica Llatina que per un sentiment d'afinitat ideològica amb els qui deien lluitar per la defensa de la democràcia a Espanya. Ara que els republicans espanyols ja no eren útils per reduir el perill de penetració feixista a l'Hemisferi Occidental, l'arribada d'una part del seu exili al continent americà era avaluada des dels mateixos paràmetres amb què es jutjava el règim franquista, és a dir, en funció de la seva capacitat per enfortir o debilitar el lideratge dels Estats Units a la regió.

⁷⁴⁷ Pablo Campos Ortiz a Eduardo Hay, Santiago de Xile, 3 d'abril de 1939, AHGE, III-767- 7; "Memoranda", AHGE, II-2394-15; POWELL, T. G., "Mexico" dins FALCOFF, Mark i PIKE, Fredrick B. (editors), *American hemispheric perspectives...*, 1982, pàg. 85.

⁷⁴⁸ Rosenweig Díaz a Secretaría de Relaciones Exteriores, Panamà, 21 de juny de 1940, AHGE, III-2934-15.

CONCLUSIONS

Malgrat els intensos i recurrents debats dins i fora dels cercles governamentals, la política espanyola de l'Administració Roosevelt va romandre essencialment inalterada durant tot el conflicte. L'embargament d'armes unilateral no fou cancel·lat fins a l'1 d'abril de 1939. La revocació coincidiria amb el reconeixement diplomàtic del règim franquista per part dels Estats Units.

Com hem vist anteriorment, les causes d'aquesta política foren diverses i canviants. Al principi de la guerra, la imatge de la República espanyola als Estats Units no resultava especialment atractiva. Les notícies sobre la persecució religiosa i el ràpid avançament de les columnes de militars insurrectes restaven simpatia al bàndol republicà, que semblava lluitar per una causa perduda i tacada pels excessos revolucionaris i anticlericals.

Llevat de l'esquerra frontpopulista –pràcticament irrellevant a Capitol Hill–, l'embargament d'armes comptava amb un suport molt ampli. Els líders dels dos grans partits nord-americans hi estaven d'acord. Tenint en compte el caràcter transversal dels debats sobre política exterior en els Estats Units de l'època, el més important és que el Departament d'Estat rebé el suport dels internacionalistes partidaris d'una aliança més estreta amb el Regne Unit i dels diversos sectors aïllacionistes –tant els conservadors com els progressistes. Als primers els semblava la millor manera de col·laborar amb els esforços del Foreign Office i del Quai d'Orsay en el comitè de Londres. Per la seva banda, als aïllacionistes els resultava natural aprovar una política que allunyava el país de les disputes europees i frustrava una possible font de benefici per a l'odiada indústria armamentista nacional.

Com que la legislació de neutralitat vigent no preveia els casos de guerra civil, durant els primers mesos l'embargament d'armes contra Espanya era “moral”, és a dir, una mera recomanació del govern. El seu compliment depenia, en paraules de la mateixa Administració Roosevelt, del “patriotisme” dels seus ciutadans. Quan l'embargament fou desafiat a finals de 1936, la Casa Blanca i el Congrés es posaren ràpidament d'acord per redactar una llei específica que blindés legalment la política espanyola del govern nord-americà. Les

votacions al Senat i a la Cambra de Representants semblaven reflectir un consens nacional pràcticament unànim.

Aquest consens, però, es començà a esquarterar durant la primavera de 1937, quan el moviment nord-americà de solidaritat amb la República espanyola centrà els seus esforços en l'extensió de l'embargament a Alemanya i Itàlia per l'acumulació de proves que demostraven la seva presència militar a gran escala –especialment en el cas italià– a la Península Ibèrica. La campanya no pretenia cap canvi legislatiu, sinó, ben al contrari, es limitava a exigir una aplicació justa i imparcial de la legislació de neutralitat. Es tractava de no contribuir a la tragèdia espanyola venent armes nord-americanes als països que estaven agredint la democràcia espanyola. Les notícies que arribaven des d'Espanya –especialment, l'impacte internacional del bombardeig de Guernica a mans de l'aviació estrangera– donaren molta força a la campanya per l'extensió de l'embargament.

L'aparent fortalesa i la capacitat de resistència del nou Exèrcit republicà, en contrast amb les ràpides reculades de la tardor anterior, féu més respectable la causa republicana entre els cercles governants. Roosevelt s'arribà a plantejar de cedir a la reivindicació del *lobby* prorepublicà i estendre l'embargament a les grans potències feixistes europees. La resposta dels diplomàtics del Departament d'Estat i de la diplomàcia britànica frenaren el possible canvi. A més, a l'estiu de 1937, el president encara apostava per un apropament amb Mussolini en el marc de la política d'*appeasement* seguida per la seva Administració i informalment coordinada amb la dels seus aliats europeus, especialment la Gran Bretanya.

En canvi, durant el mateix període, els aïllacionistes progressistes més destacats, liderats pel senador Gerald P. Nye, començaren un gradual allunyament de l'Administració Roosevelt. La nova posició del senador Nye i els seus seguidors es devia, precisament, a la creixent consciència del pes britànic en la política espanyola del govern nord-americà i a una valoració realista dels resultats escassament imparcials que estava provocant la Política de No Intervenció en vista de l'actitud intervencionista d'Itàlia i Alemanya. A l'estiu de 1937, doncs, la gran coalició que havia donat suport a l'embargament d'armes mig any abans havia perdut el decisiu suport de l'aïllacionisme progressista.

A la primavera de 1938, el desig dels aïllacionistes per derogar l'embargament d'armes ja era força definit i, més important encara, era compartit per sectors importants dins del

Departament d'Estat i d'altres àmbits de l'Administració Roosevelt. A més, en els cercles acadèmics i periodístics del liberalisme wilsonià, principal font d'inspiració ideològica per a bona part dels alts càrrecs de la diplomàcia nord-americana, s'estava arribant a un cert consens sobre la necessitat de fer alguna cosa per impedir una victòria franquista a Espanya. L'abril de 1938, el Departament del Tresor comprà una gran quantitat de plata espanyola. Les divises obtingudes en l'operació podien ajudar el govern republicà espanyol a continuar l'esforç bèl·lic.

Una portada de *The New York Times* de principis de maig de 1938 assegurava que el govern nord-americà estava a punt de restablir el comerç d'armes amb Espanya. Finalment, la portada quedà com un miratge d'història contrafactual. Entre les raons que motivaren el manteniment de l'embargament, la més important fou que, encara llavors, el president no volia interferir en la línia d'actuació seguida pels britànics. El 16 d'abril Londres havia pactat amb el govern italià un acord sobre el Mediterrani. Roosevelt es justificà amb el seu secretari d'Interior adduint la por dels congressistes demòcrates a la pressió del vot catòlic en les següents eleccions legislatives de la tardor de 1938. El cert és, però, que, a aquelles altures, el *lobby* de pressió de la jerarquia catòlica encara no havia assolit la musculatura organitzativa per influir en l'Administració més enllà de proporcionar una convenient i tranquil·litzadora excusa per als amics d'esquerres del president. L'arribada de les tropes franquistes al Mediterrani valencià i la consegüent divisió del territori controlat per la República també moderà les simpaties prorepublicanes del president.

A finals de 1938, entre els partidaris de la derogació de l'embargament ja s'hi comptava el mateix president Roosevelt. En efecte, la Casa Blanca s'havia convençut que una victòria de Franco podria tenir efectes molt perjudicials per a l'hegemonia estatunidenca al continent americà. Els temors s'intensificaren amb l'Acord de Munic de la tardor de 1938. Descartades momentàniament les opcions per a nous canvis de fronteres a Europa, l'Administració Roosevelt interpretà que, després de Munic, el continent americà podia ser objecte de les ambicions expansionistes d'Alemanya i d'Itàlia.

D'aquesta manera, Roosevelt, sense preocupar-se de l'opinió de la diplomàcia britànica, començà a explorar maneres de frustrar una victòria militar franquista. S'ideà un tímid intent de mediació panamericana i una iniciativa humanitària per alimentar la població espanyola en el tercer hivern de la guerra. Tots dos plans fracassaren. El president també es plantejà

derogar l'embargament d'armes per ordre executiva, tot i la incertesa legal sobre les seves competències reals per fer-ho sense el consentiment del Congrés. Finalment, la por a enemistar-se els sectors conservadors del Partit Demòcrata, l'eficaç activisme dels catòlics profranquistes i la pèrdua militar de Catalunya tancaren l'última possibilitat per derogar l'embargament en benefici del govern republicà.

L'anàlisi dels moments clau de l'embargament nord-americà d'armes contra Espanya és útil per al coneixement general sobre la dimensió internacional de la Guerra Civil Espanyola i, sobretot, per entendre el seu caràcter contingent. De manera complementària, la història de l'embargament d'armes i dels debats i canvis d'opinió que generà també és útil per a l'estudi d'un altre episodi molt rellevant de la història del segle XX: la transformació, a finals dels anys trenta, del pensament estratègic nord-americà, concretament la transició entre el consens a favor de l'aïllacionisme continental –els Estats Units com a líder exemplar d'un continent americà lliure de la tendència autodestructiva del Vell Món– al gran debat de política exterior –decisivament interromput per Pearl Harbor– que marcà el declivi de l'aïllacionisme i l'emergència d'un nou pensament de política exterior que pretenia establir una certa coherència entre la condició dels Estats Units com a primera potència econòmica mundial i l'assumpció dels compromisos polítics i militars necessaris per garantir el manteniment d'aquesta posició a través d'un clar lideratge geopolític, amb el consegüent relleu amistós amb l'Imperi Britànic.

Durant aquest treball, especialment en l'últim capítol, es pot apreciar que la importància del conflicte espanyol en el procés de transformació del pensament estratègic nord-americà va molt més enllà del seu context europeu. Per acabar d'il·lustrar el paper d'Espanya en aquest procés, farem un repàs al discurs de l'esquerra nord-americana sobre la guerra i a la figura de l'estadista Henry L. Stimson.

Les lliçons de l'esquerra

L'esquerra nord-americana de la segona meitat dels anys trenta dedicà una gran part de les seves energies militants a la defensa de la causa de la República espanyola.⁷⁴⁹ Malgrat la derrota militar dels republicans, l'aposta de l'esquerra tingué conseqüències positives per al moviment progressista nacional. Gràcies a la decidida defensa de la bandera de la democràcia i de l'antifeixisme, l'esquerra nord-americana –especialment, els comunistes– fou capaç d'acumular un gran prestigi polític i moral, que li permeté transcendir els tradicionals cercles de l'obrerisme més radical i trobar nous aliats en sectors socials i polítics que, fins aleshores, havien romàs en òrbites molt allunyades del marxisme nord-americà.⁷⁵⁰ Aquesta credibilitat democràtica fou possible gràcies, en gran part, a la coincidència partidària de l'esquerra amb el sentiment aclaparadorament majoritari dels qui tenien alguna opinió sobre el que estava passant a Espanya.⁷⁵¹

La prolongada resistència armada dels republicans en unes condicions internacionals tan adverses, també tingué l'efecte d'elevat els ànims de l'esquerra mundial, inclosa la nord-

⁷⁴⁹ Segons Michael Denning, professor d'història a la Universitat de Yale, el moviment de solidaritat amb la democràcia espanyola constituïa un dels pilars de l'esquerra frontpopulista. Per Denning, el Front Popular «was the insurgent social movement forged from the labor militancy of the fledging CIO, the antifascist solidarity with Spain, Ethiopia, China, and the refugees from Hitler, and the political struggles on the left wing of the New Deal.» DENNING, Michael, *The cultural front: the laboring of American culture in the twentieth century*, Nova York, Verso, 1996, pàg. 4.

⁷⁵⁰ Amb evident repugnància, Eugene Lyons destacà Espanya com l'instrument més efectiu per a l'obtenció de legitimitat democràtica per als comunistes: «Moscow's seizure of a monopoly of anti-fascist emotion was the major Stalinist triumph of these years. It gave the communists an absolute moral authority over millions of men and women throughout the world who, at bottom, had no real sympathy with the Russian tyranny. (...) And it was the strangle hold on Loyalist Spain which above all gave the communists that monopoly. (...) The fight against Franco had become a symbol of democracy's struggle for survival –Stalin grabbed that symbol and turned it into a Soviet racket.» LYONS, Eugene, *The Red Decade...*, pàg. 272. A mesura que avançava, la guerra a Espanya també creà conflictes entre l'esquerra, especialment entre el sector de l'esquerra més decidament antiestalinista i la resta de forces encasellables en l'anomenat Front Popular nord-americà. Alguns, com John Dos Passos, començarien, per culpa d'Espanya, un viatge d'allunyament dels comunistes que els acabaria conduint fins a la dreta de l'espectre polític. Sobre aquest episodi, vegeu: KUTULAS, Judy, *The long war: the intellectual people's front and anti-Stalinism, 1930-1940*, Durham, Duke University Press, 1995, pàg. 97-100.

⁷⁵¹ Sobre la victòria de l'Espanya republicana en la batalla per l'opinió pública dels Estats Units, els laments de Hayes són prou significatius: «(...) to most people in the United States that Franco and his Nationalists must be fascist and therefore "bad", while the Republicans must be democratic and therefore "good." And the Republic, being "good", must be backed, it was assumed, by the Spanish masses, while Franco, being "bad", could have within Spain only the support of a small selfish oligarchy of landlords and churchmen and could win only with foreign help.» (...) «At any rate, the bulk of public opinion in the United States during the Spanish Civil War, though opposed to active intervention, was distinctly partial to the Republicans and inimical to the Nationalists.» HAYES, Carlton Joseph Huntley, *The United States and Spain...*, pàg. 139-141.

americana, que volgué veure en la guerra a Espanya el punt d'inflexió en la lluita per aturar l'expansionisme feixista. L'expressió més espectacular de la mobilització del moviment obrer i del progressisme fou, sens dubte, l'organització de les Brigades Internacionals. El 1938, l'acadèmic alemany exiliat a Nova York, Arthur Rosenberg, l'obra del qual estava centrada en la història de la democràcia, resumia així el caràcter especial del conflicte espanyol: «El hecho de que muchos miles de hombres de todas las partes de Europa y Norteamérica fueran voluntariamente a España y ofrecieran su vida por la democracia y contra el fascismo era absolutamente nuevo, y no parecía ni siquiera concebible después de la generación de 1848.»⁷⁵²

Probablement la conseqüència més important de la guerra espanyola per a bona part de l'esquerra i el liberalisme nord-americans fou la preparació psicològica i política per a l'entrada en la següent guerra mundial. Segons l'historiador James Martin, sense les lliçons extretes sobre Espanya i tenint en compte la profunda aversió cap a la Primera Guerra Mundial, a molts liberals nord-americans els hauria resultat molt més difícil donar suport a la participació nord-americana en la Segona Guerra Mundial.⁷⁵³ També és essencialment certa l'afirmació de la historiadora Emily S. Rosenberg, segons la qual «a mesura que Franklin Delano Roosevelt es tornava partidari de la intervenció militar a favor dels aliats a finals dels anys trenta, les coalicions progressistes del període d'entreguerres es fracturaren. (...) Sobretot, els grups es realinearen sobre quina política havien d'adoptar els Estats Units davant la Guerra Civil Espanyola.»⁷⁵⁴

El que és important tenir en compte, però, és que aquests realineaments de què parla la professora Rosenberg no són exactament els mateixos que definiren el debat immediatament anterior a Pearl Harbor. Una part important de l'esquerra –a la qual s'uniren, durant el breu parèntesi del Pacte Ribbentrop-Molotov, els comunistes– discrepà profundament amb els qui

⁷⁵² ROSENBERG, Arthur, *Democracia y socialismo: historia y política de los últimos ciento cincuenta años, 1789-1937*, Ciutat de Mèxic, Siglo XXI, 1981, pàg. 332-333.

⁷⁵³ MARTIN, James Joseph, *American liberalism and world politics, 1931-1941; liberalism's press and spokesmen on the road back to war between Mukden and Pearl Harbor*, Nova York, Devin-Adair, 1964, pàg. 515-516.

⁷⁵⁴ «As FDR moved toward favoring military intervention on behalf of the Allies during the late 1930s, the interwar progressive coalitions fractured (...) Groups realigned especially over what policy the United States should take toward the Spanish Civil War.» ROSENBERG, Emily S., "Progressive Internationalism and Reformed Capitalism: New Freedom to New Deal," dins COOPER, John Milton (editor), *Reconsidering Woodrow Wilson*, Washington DC, Woodrow Wilson Center Press, 2008, pàg. 264.

volien veure la guerra a Espanya com l'assaig de la Segona Guerra Mundial.⁷⁵⁵ El motiu principal d'aquesta discrepància tenia a veure amb la diferent valoració que uns i altres feien sobre l'imperialisme. Figures polítiques com Norman Thomas i Gerald P. Nye van ser tan vehements en la seva aposta per la causa de la República espanyola com en la seva oposició a l'ajuda als britànics en el període previ a l'entrada nord-americana a la Segona Guerra Mundial.⁷⁵⁶

Mentre una part de l'esquerra es mantingué fidel a l'oposició a tota mena d'imperialismes i centrà els seus arguments sobre Espanya a partir de criteris d'afinitat ideològica, el liberalisme wilsonià –per tradició pròpia– i l'esquerra frontpopulista –com a innovació derivada de la voluntat d'apropar la Unió Soviètica i les grans potències democràtiques occidentals– donaren molta importància al paper d'Espanya com a símptoma de la decadència imperial britànica. En efecte, fins que a la tardor de 1937 no entrà en joc la qüestió de l'Amèrica Llatina i l'amenaça que una victòria franquista podia representar per als interessos nord-americans al continent, les crítiques dels liberals wilsonians i de l'esquerra frontpopulista es concentraren en la diplomàcia britànica i la feble voluntat amb què, aparentment, intentava mantenir la seva posició dominant.

L'atac més comú contra la política del Foreign Office a Espanya se centrava en la presumpta ceguesa amb què els alts responsables de la diplomàcia britànica s'estaven deixant endur per

⁷⁵⁵ Una altra analogia històrica forçada, per bé que interessant, és la que formula Carlton J. H. Hayes: «The Civil War, when eventually it came, was a truly domestic and popular struggle within Spain, but one whose stakes were of the highest international significance. Despite aid given to one side by Mussolini and Hitler, the Spanish Civil War was not a struggle between fascism and democracy, as these terms are understood in the United States. Such aid was given only after the Communist International –the Comintern– had obviously set out to transform the Spanish Republic into a satellite of Moscow. The central significance of the Spanish Civil War was its rescue of Spain from the fate which later befell the nations of eastern Europe and shut them up behind an Iron Curtain. The Spanish struggle was a prelude not so much to the Second World War as the subsequent “cold war” and the struggle in Korea.» HAYES, Carlton Joseph Huntley, *The United States and Spain...*, pàg. 86-87.

⁷⁵⁶ En efecte, durant la seva acceptació com a aspirant socialista a la presidència per quarta vegada consecutiva, Thomas assegurà que consentia ser “reclutat” com a candidat amb una única condició programàtica: oposició a l'ajuda econòmica als bel·ligerants com a possible primer pas de la intervenció nord-americana en la guerra europea. STARK, Louis, “Thomas Again Head of Socialist Ticket”, *The New York Times*, 8 d'abril de 1940, pàg. 1. Alguns historiadors s'han limitat a considerar aquestes postures com a “paradoxals”, amb un evident menyspreu per les percepcions dels qui se solidaritzaren amb la República espanyola perquè consideraven que es tractava d'una causa netament antiimperialista. Sens dubte, els seus adversaris contemporanis també solien assenyalar aquesta presumpta incoherència en el debat previ a Pearl Harbor. Per exemple, l'historiador Edward Mead Earle: «Most American critics were vocal enough in denouncing the moral and strategic astigmatism which led Britain and France to pursue the absurdity of “non-intervention” in Spain and to abandon the bastion of Czechoslovakia. Many of these same critics now exhibit an appalling cynicism concerning all action which is motivated by anything but immediate, tangible, and indisputable danger to the continental United States.» EARLE, Edward Mead, *Against this torrent*, Princeton, Princeton University Press, 1941, pàg. 17-18.

prejudicis de classe, a costa dels interessos estratègics de l'Imperi britànic. Un bon exemple d'aquesta línia argumental el trobem en un article del periodista britànic H. N. Brailsford a *Current History*. Brailsford lamentava les contradiccions que estava generant la «solidaritat de classe i el realisme estratègic». Per instint de classe, al govern britànic li convenia donar suport a Franco. Des d'un punt de vista estratègic, en canvi:

Tots nosaltres sabem alguna cosa (...) sobre els canons alemanys que es diu que dominen l'estret de Gibraltar. No hi ha dubte que Mallorca és avui una base aèria italiana. ¿Amb Portugal sota la seva protecció, si Franco es pot establir amb ajuda alemanya com el dictador d'Espanya, el poder marítim alemany no amenaçarà les rutes de l'Atlàntic? A les colònies espanyoles i portugueses a la costa d'Àfrica es poden ubicar fàcilment bases per a submarins i hidroavions. No només una, sinó les dues opcions de rutes marines a l'Índia poden, per tant, estar en perill.⁷⁵⁷

Lawrence A. Fernsworth, una de les plomes nord-americans més influents i autoritzades en la qüestió espanyola, corresponsal de *The New York Times* des de molt abans de l'esclat de la guerra i col·laborador habitual a *Foreign Affairs* i a altres revistes importants, escrigué també per a *Current History* un article en què també criticava l'actitud britànica.⁷⁵⁸ Segons

⁷⁵⁷ «class sympathy and strategical realism» «All of us know something (...) about the German guns that are said to dominate the Straits of Gibraltar. No one doubts that Majorca is now an Italian aerial base. With Portugal under her wing, will not German sea-power threaten the Atlantic routes, if Franco can establish himself with German aid as the dictator of Spain? For in the Spanish and Portuguese colonies on the African coast bases for submarines and sea-planes could be readily located. Not one only but both the alternative sea-roads to India may thus be endangered.» BRAILSFORD, H. N., "Britain Blunders in Spain", *Current History*, vol. XLVII, núm. 1, octubre de 1937, pàg. 40-44. En el mateix article, Brailsford concedia certa racionalitat a la política de classe de l'elit britànica, ja que, al cap i a la fi, la victòria del Front Popular espanyol, tot i no pretendre aplicar un programa de transformació revolucionària, implicaria un augment de les condicions de vida dels treballadors espanyols i, per tant, un encariment de la mà d'obra local per a les grans empreses britàniques amb interessos a Espanya. Sobre Brailsford, vegeu: LEVENTHAL, F. M., *The last dissenter: H.N. Brailsford and his world*, Nova York, Oxford University Press, 1985. Val a dir que no tots els comentaristes que apareixien a la premsa liberal estaven d'acord sobre la centralitat del presumpte perill que, en cas de victòria franquista, corrien les línies de comunicació imperial de la Gran Bretanya amb l'Índia i de França amb el nord d'Àfrica. Per a una interpretació de les intencions d'Alemanya i Itàlia basada exclusivament en els seus interessos en la riquesa mineral espanyola: HANIGHEN, Frank C., "The War for Raw Materials in Spain", *The Nation*, 24 d'abril de 1937, vol. CXLIV, núm. 17, pàg. 456-458.

⁷⁵⁸ Els articles publicats a *Current History* denunciant el biaix de classe i la presumpta miopia estratègica de la diplomàcia de l'Imperi britànic en la guerra a Espanya són nombrosos i apareixen des de bon principi. En un article publicat el novembre de 1936, l'autor es mostrava comprensiu amb el suport dels feixismes europeus al general Franco i lamentava que la democràcia espanyola només rebés el suport de la mexicana. L'actitud d'Anglaterra no tenia sentit, sobretot perquè «A fascist victory in Spain would be the beginning of the end of Britain's domination of the Mediterranean.» Les raons per a una política tan irracional des del punt de vista imperial, calia buscar-les en la premsa britànica, que havia pintat la victòria del govern republicà espanyol com una victòria del comunisme: «By means of a shrewd propaganda, England has been drawn into a hysteria of class antagonism.» LORE, Ludwig, "Intervention in Spain", *Current History*, vol. XLV, núm. 2, novembre de 1936, pàg. 44-45. El gener de 1937, els editors de *Current History* assenyalaven el potencial conflicte entre els interessos comercials, ideològics i estratègics de la diplomàcia britànica: «Great Britain had commercial interests in Spain and, more particularly, in Portugal. As a capitalist power, she preferred the prospect of a rebel victory. As a democratic power, she did not see much to choose between either combatant. As an imperial

Fernsworth, el classisme de l'elit governant provocava una distorsió tal de la realitat, que impedia veure que els interessos exteriors de l'Imperi britànic estarien més ben defensats per una derrota del bàndol franquista:

Itàlia i Alemanya estan desafiant directament els interessos d'Anglaterra, i aquesta espera aplacar-los amb paraules suaus i acords. L'espanyol, que és més astut en aquestes coses, sap que això mai no funcionarà. (...) una Espanya democràtica o fins i tot una Espanya revolucionària mai no seria una amenaça per a Anglaterra sinó que, per contra, estaria disposada a ser una ferma amiga i aliada d'Anglaterra, defensant el seu interès de manera incondicional. D'altra banda, l'espanyol veu com Franco conspira obertament amb els enemics de la Gran Bretanya, i sap que Franco i els seus seuaços odien Anglaterra pel seu propi compte, que fins i tot ja estan conspirant per prendre Gibraltar a Anglaterra (...)⁷⁵⁹

En aquest sentit, Louis Fischer fou, probablement, el periodista nord-americà més interessant. Corresponsal per a *The Nation* a Espanya, Fischer participà durant dos mesos com a intendent en les Brigades Internacionals i treballà prop de Juan Negrín com a *lobbista* de la causa republicana per al món anglòfon.⁷⁶⁰

Gràcies als seus contactes, exposà l'argumentari prorepublicà a senadors i congressistes de Washington. La seva influència el portà fins a la Casa Blanca, on parlà amb Eleanor Roosevelt el 24 de febrer de 1938. Poques setmanes després, el 6 d'abril de 1938, Fischer s'adreçà a vint-i-cinc parlamentaris britànics a la Cambra dels Comuns, invitat per la duquesa d'Atholl, la figura de l'elit imperial britànica més públicament compromesa amb la República espanyola.

power, however, her supreme interest was that no unfriendly nation or group of nations should come into control of the Mediterranean Islands which were situated so strategically vis-a-vis her sea routes.» “Log of Major Currents”, *Current History*, vol. XLV, núm. 4, gener de 1937, pàg. 20.

⁷⁵⁹ «Italy and Germany are directly challenging England's interests, and she hopes to placate them with soft words and agreements. The Spaniard, who is shrewder about such things, knows it will never work out. (...) a democratic or even a revolutionary Spain would never be a menace to England but would, on the contrary, stand ready to become England's firm friend and ally, staunchly defending her interest. On the other hand, he sees Franco openly conspiring with the enemies of Great Britain, and he knows that Franco and his cohorts hate England on their own account, that they are even now plotting to wrest Gibraltar from England (...)» FERNSWORTH, Lawrence A., “Foreign Aims in Spain”, *Current History*, vol. XLV, núm. 6, març de 1937, pàg. 57. Val a dir que fins i tot alguns responsables del Departament d'Estat nord-americà creien que la política espanyola del Foreign Office estava massa vinculada als criteris dels capitalistes financers de la City de Londres, la qual, segons un informe diplomàtic, estava «predominantly in favor of an agreement with Franco, who seems to be on the winning side, in order to protect British investments and with a view to being ‘in early’ on any favors Franco grants.» 8 de juliol (?) de 1937, Department of State Records, 852.00/5957. Citat a TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 116-117.

⁷⁶⁰ Sobre l'episodi espanyol de la vida de Louis Fischer, vegeu: PRESTON, Paul, *Idealistas bajo las balas: corresponsales extranjeros en la guerra de España*, Madrid, Debate, 2007, pàg. 253-312.

Tots aquests parlamentaris donaven suport al govern Chamberlain, però alguns d'ells estaven en desacord amb la seva política vers l'Espanya en guerra. Segons els explicà Fischer, els italians i els alemanys no havien entrat a Espanya per combatre el comunisme ni per extreure'n avantatges comercials, sinó per objectius estratègics imperialistes. La presumpta lluita de Hitler i Mussolini contra el comunisme espanyol era només un esquer per enganyar els britànics. La veritable lluita, afirmava Fischer, era contra la influència francobritànica a Espanya. Tampoc no era cert que la intervenció de Mussolini estigués motivada per interessos comercials: «Si Mussolini dediqués a la penetració en el món dels negocis espanyol només una part dels milions que es gastava en l'esclafament de l'economia espanyola podria quedar-se'n la major part. Però ell estava perseguint objectius militars imperialistes. Cobejava l'Hemisferi Occidental. Els franquistes estaven parlant de la restauració de Gibraltar a Espanya.»⁷⁶¹

Per la seva posició i pel seu accés a cercles rellevants de política exterior, els arguments de Louis Fischer donen molta llum sobre quines eren les preocupacions de l'elit imperialista britànica i quina era la manera amb què el front intel·lectual de la diplomàcia republicana pretenia calmar-les. Fischer s'encarregava d'assenyalar que la pèrdua d'interès del moviment comunista internacional en la revolució social i en l'antiimperialisme era sincera. Preguntat sobre la presumpta amenaça comunista a Espanya, el periodista nord-americà contestà:

Els comunistes espanyols (...) són més conservadors que alguns socialistes francesos i que molts laboristes britànics. En alguns aspectes, es tracta d'un partit de la petita burgesia. (...) Però realment aquesta no és la qüestió. El govern britànic i els capitalistes britànics han de decidir si el comunisme és més amenaçador que el feixisme. El joc intel·ligent de Hitler és fer-vos creure que aquest és el cas. La Unió Soviètica i el bolxevisme no han estat i no són una amenaça per a l'Imperi britànic o al capitalisme britànic. Tot el contrari. La Rússia tsarista representava una major amenaça per a l'Índia que no pas la Rússia Roja. No veig on o com el règim a Rússia hagi malmès o debilitat el sistema social britànic. El govern soviètic podria ser el seu aliat. Fins i tot si Espanya esdevingués soviètica –cosa que està pràcticament descartada– seria millor per a Anglaterra que una Espanya franquista sota el domini de Hitler i Mussolini.⁷⁶²

⁷⁶¹ «If Mussolini devoted to penetration into Spanish business only a part of the millions he was spending on the smashing of Spanish economy he could have most of it. But he was pursuing military-imperialist aims; he coveted the Western Hemisphere. The Franco people were talking of restoring Gibraltar to Spain. For Mussolini, Spain was a continuation of the Ethiopian campaign and both were facets of an ambitious Roman conception.» FISCHER, Louis, *Men and politics...*, pàg. 472 i 481.

⁷⁶² «The Spanish Communists (...) are more conservative than some French socialists and than many British Laborites. They are a petty bourgeois party in some respects. (...) But that is really not the point. The British

Malgrat tot, sembla evident que la diplomàcia britànica no es deixà impressionar gaire per les lliçons externes sobre la millor manera de defensar els interessos de l'Imperi. Els motius pels quals els britànics preferien una victòria franquista eren diversos. L'anticomunisme era, sens dubte, un factor important. El desig de no provocar un enfortiment de les relacions entre Itàlia i Alemanya n'era un altre. La relativització del caràcter feixista del bàndol insurrecte, basada en la confiança del predomini dels militars per sobre dels petits grups feixistes, també hi influí força. L'ajuda de Hitler i Mussolini no preocupava excessivament perquè es confiava que, en el fons, Franco no era el seu titella. Tampoc no es volia posar en risc les grans inversions britàniques en l'economia espanyola. A més, el Foreign Office també calculava que un Franco guanyador hauria d'acudir als excedents de capital britànic per finançar la reconstrucció postbèl·lica. En cas que l'Espanya franquista adoptés una actitud agressiva contra Londres, la diplomàcia britànica sempre podria recórrer a la força dissuasiva de la *Royal Navy* en el Mediterrani occidental i en la costa atlàntica.⁷⁶³

De fet, dins de l'esquerra anglosaxona, no tothom estava d'acord amb la pràctica d'alliçonar les elits imperials britànica i estatunidenca sobre els seus interessos a Espanya. L'escriptor britànic George Orwell, en una ressenya sobre el llibre de la duquesa d'Atholl sobre Espanya publicada el juliol de 1938, expressà un fort escepticisme sobre aquesta tàctica:

¿Por qué la duquesa apoya al Gobierno español y no a Franco? No es por ser una excéntrica solitaria. Muchas personas profundamente enlazadas en el sistema capitalista británico, nobles, propietarios de periódicos y las jerarquías eclesiásticas han adoptado la misma línea. ¿Por qué? (...) Parece fácil a primera vista: porque los poderes fascistas amenazan al Imperio británico. (...) Parece ser que quien defiende el Imperio británico también defiende la democracia –lo cual, para quien conozca algo de cómo se administra en realidad el Imperio, suena a trampa. (...) [la duquesa] señala las probables consecuencias de una victoria fascista en España –que Inglaterra perderá el control del Mediterráneo y que Francia se encuentre quizá con otra frontera hostil. (...) ¿Por qué nuestro Gobierno se ha comportado como lo ha hecho? Sin ninguna duda el gabinete británico se ha comportado como si deseara la victoria de

government and the British capitalists must decide whether Communism threatens more than Fascism. It is Hitler's clever game to make you believe it does. The Soviet Union and Bolshevism have not been and are not a threat to the British Empire or to British capitalism. The contrary is the case. Czarist Russia was more of a menace to India than is Red Russia. I do not see where or how the regime in Russia has harmed or weakened the British social system. The Soviet government could be your ally. Even if Spain went Soviet –which is almost precluded– it would be better for England than a Franco-Fascist Spain under Hitler's and Mussolini's thumbs.» FISCHER, Louis, *Men and politics...*, pàg. 490.

⁷⁶³ MORADIELLOS, Enrique, *El reñidero de Europa...*, pàg. 84.

Franco; y sin embargo si Franco gana, en el peor de los casos, significará la pérdida de la India. (...) El verdadero significado de la política exterior británica en los dos últimos años no quedará claro hasta que termine la guerra en España; pero al intentar adivinarlo creo que es más acertado suponer que el gabinete británico no es tonto y que no tienen intención de ceder nada...⁷⁶⁴

El febrer de 1938, els editors de *Common Sense* també mostraren la seva reticència davant l'estratègia discursiva adoptada per les grans publicacions del frontpopulisme nord-americà sobre Espanya: «Pel que fa a l'imperialisme i el patrioterisme, desconfiem d'una política que accepta la seva ajuda (*The Nation* i *The Daily Worker* s'han estat lamentant del fracàs dels conservadors britànics i nord-americans en la defensa dels seus propis interessos a Espanya i a la Xina!)».⁷⁶⁵

Igual que George Orwell, el líder socialista Norman Thomas es negava a jutjar l'actitud dels imperialistes britànics a partir d'una presumpta manca d'intel·ligència. Segons Thomas, l'aparent contradicció dels conservadors britànics en el seu suport indirecte a la victòria franquista era molt més racional del que solien reconèixer els seus crítics:

Per a molts observadors, l'aquiescència de la Gran Bretanya amb la victòria de Mussolini i Hitler en un país que podria posar en perill la vida del seu imperi ha semblat més difícil d'explicar perquè la Gran Bretanya, a diferència de França, no ha tingut cap amenaça feixista pública de gaire magnitud. Tant a Anglaterra com als Estats Units he escoltat de manera reiterada l'explicació segons la qual els interessos de classe del govern conservador predominen sobre el seu interès nacional. Fins i tot els comunistes han sermonejat prolixament primer Baldwin i després Chamberlain sobre com salvar l'Imperi. Confesso el meu escepticisme pel que fa a aquest triomf dels interessos de classe. En realitat, fins i tot una revolució social moderada, si tingués èxit a Espanya, per contagi enfortiria la revolta colonial, o almenys el descontentament, dins de l'Imperi. En l'actual moment històric, tant els interessos imperials com els de classe es poden atendre millor amb aquest acord que Chamberlain ha aconseguit amb Mussolini que amb el triomf revolucionari o quasi-revolucionari a Espanya! A més, en el pla pràctic, un cop Bilbao va caure en mans dels rebels, l'interès britànic en un subministrament constant de ferro (...) depenia d'una entesa amb els rebels.⁷⁶⁶

⁷⁶⁴ ORWELL, George, *Mi guerra civil española* (1978), Barcelona, Destino, 1982, pàg. 121-126.

⁷⁶⁵ «As for imperialism and jingoism, we are suspicious of a policy that accepts their aid (*The Nation* and *The Daily Worker* have been bemoaning the failure of British and American Tories to defend their own interests in Spain and China!)». «“Isolation” vs. “Collective Security” », *Common Sense*, vol. VII, núm. 2, febrer de 1938, pàg. 3-5.

⁷⁶⁶ «To many observers Britain's acquiescence in victory for Mussolini and Hitler in a country which might threaten the life of her empire has seemed hardest to explain because Britain, unlike France, has had no overt fascist menace of magnitude. Both in England and America I have heard repeatedly the explanation that the class interest of the Tory government overcome its national interest. Even communists have volubly lectured first Baldwin and then Chamberlain on how to save the empire. I confess my own skepticism concerning this

Val la pena recordar que, en el període d'entreguerres, després del profund descrèdit que patiren les potències imperialistes europees en la Gran Guerra, els moviments antiimperialistes arrelaren amb força en bona part del món colonial. Tal com recordaria el mateix Norman Thomas: «Els anys trenta van ser l'inici del despertar dels pobles colonials i el sorgiment de Gandhi com una figura mundial en marcat contrast amb Hitler i Stalin.»⁷⁶⁷

Per entendre l'actitud britànica, és important tenir en compte que l'organització antiimperialista més important de l'època, el Congrés Nacional Indi, donà un suport inequívoc a la causa de la República espanyola, una actitud aparentment molt diferent de la que adoptà davant l'esclat de la Segona Guerra Mundial.⁷⁶⁸ En el Congrés per la Pau i la Llibertat, celebrat a París el juliol de 1938, Jawaharlal Nehru destacà per la seva oposició als qui no volien que parlés la Passionària, per por a vincular el moviment pacifista mundial amb un personatge comunista tan notori. El mes abans, Jawaharlal Nehru havia visitat l'Espanya republicana en guerra per mostrar-hi el seu suport. Passà cinc dies a Barcelona, visità el front, fou víctima de bombardejos nocturns i es reuní amb importants dirigents del bàndol republicà, com el ministre Julio Álvarez del Vayo. El mateix Mahatma Gandhi va enviar una carta de suport al president del govern, Juan Negrín, el 4 de setembre de 1938.⁷⁶⁹

triumph of class interest. Actually, even a moderate social revolution, if successful in Spain, would by contagion strengthen colonial revolt, or at least discontent, within the Empire. Imperial as well as class interest may at this date in history be better served by such an understanding as Chamberlain achieved with Mussolini than by revolutionary or quasi-revolutionary triumph in Spain! Besides, on the practical plane, once Bilbao fell into rebel hands, British interest in a steady supply of iron (...) depended upon an understanding with the rebels.» THOMAS, Norman, *Socialism on the defensive*, Nova York, Harper & Brothers, 1938, pàg. 130-131.

⁷⁶⁷ «The thirties also saw the beginning of the awakening of colonial peoples and the emergence of Gandhi as a world figure in stark contrast to Hitler and Stalin.» SIMON, Rita James (editor), *As we saw the thirties; essays on social and political movements of a decade*, Urbana, University of Illinois Press, 1967, pàg. 113.

⁷⁶⁸ En una carta del líder indi al president Roosevelt a l'estiu de 1942 –tramesa a través de Louis Fischer–, Gandhi mostrà el seu profund escepticisme pel caràcter democràtic de la lluita duta a terme per uns poders polítics que practicaven l'imperialisme a l'exterior o permetien el racisme a l'interior: «I venture to think that the Allied declaration that the Allies are fighting to make the world safe for freedom of the individual and for democracy sounds hollow, so long as India, and, for that matter, Africa are exploited by Great Britain, and America has the Negro problem in her own home.» Mohandas K. Gandhi a Franklin D. Roosevelt, Sevagram (Via Wardha), 1 de juliol de 1942, *FRUS*, 1942, vol. I, pàg. 678.

⁷⁶⁹ PRASAD, Bimal, *The origins of Indian foreign policy; the Indian National Congress and world affairs, 1885-1947*, Calcuta, Bookland Private, 1960, pàg. 135-137. En la resposta, Juan Negrín agrai el gest de Gandhi: «(...) thanks for the kind words of sympathy and encouragement you express towards our people, in our hard struggle for the independence of our dear country. It is a great satisfaction to learn that men of your standing are on our side and understand full well the justice of our cause. I am also glad to learn that your countrymen are following with sympathetical interest the events in Spain.» Juan Negrín López a Mahatma Gandhi, Barcelona, 26 de

Molt probablement, en l'imaginari polític dels nacionalistes indis, Espanya no formava part del centre imperialista, sinó que més aviat ocupava un lloc intermedi entre els grans potències europees i la perifèria semicolonial. La seva lluita contra els feixismes europeus s'interpretava com una guerra per la democràcia i l'alliberament nacional, el resultat de la qual hauria de tenir, per força, conseqüències decisives per al futur de l'imperialisme a l'Índia.⁷⁷⁰

La causa antifeixista de la República espanyola també era àmpliament percebuda, per extensió i de manera inevitable, com una lluita internacional contra l'imperialisme i el seu germà bessó, el racisme. A Espanya, l'esquerra nord-americana –molt implicada en la lluita contra l'antisemitisme i el racisme contra la minoria afroamericana– hi projectà les seves esperances en l'eradicació mundial del racisme. Per a molts militants de l'esquerra afroamericana, la lluita contra els franquistes i els seus aliats europeus era una prolongació de la lluita contra els invasors d'Etiòpia. Com hem comentat abans, fou a Espanya on per primer cop oficials afroamericans comandaren soldats blancs nord-americans.⁷⁷¹

Evidentment, l'història de la República espanyola en les qüestions del racisme i l'imperialisme era contradictori. El cas més evident és la qüestió marroquina. El desig de plaure a la Gran Bretanya i França i, per tant, de no presentar la República com un govern

novembre de 1938. GANDHI, Mahatma i NEHRU, Jawaharlal, *A bunch of old letters: written mostly to Jawaharlal Nehru and some written by him* (1960), Delhi, Oxford University Press, 1988, pàg. 241.

⁷⁷⁰ En la conferència del Congrés Nacional Indi celebrada a Faizpur a finals de 1936, s'hi aprovà una resolució sobre Espanya: «The Congress has followed with the deepest sympathy and anxiety the struggle that is going on in Spain between the people of Spain and a military group aided by foreign mercenary troops and Fascist Powers in Europe. The Congress realises that this struggle between democratic progress and Fascist reaction is of great consequence and will affect the future of imperialism in India. The Congress has noted without surprise that in this struggle, the policy of non-intervention followed by the British government has been such as to hamper in many ways the Spanish government and people in fighting the Fascist rebels, and has thus in effect aided these rebels who are being backed and helped by the Fascist powers. This Congress, on behalf of the people of India, sends Greetings to the Spanish people and the assurance of their solidarity with them in this great struggle for liberty.» RAJKUMAR, V. N., *The Background's India Foreign Policy*, Delhi, Indian National Congress, 1952, pàg. 51.

⁷⁷¹ Al brigadista afroamericà Eluard Luchelle McDaniels, originari de Mississipi, els enemics de la República li resultaven familiars: «I saw in the invaders of Spain the same people I've been fighting all my life (...) I've seen lynching and starvation, and I know my people's enemies». Citat a CARROLL, Peter N., *The odyssey of the Abraham Lincoln Brigade...*, pàg. 18. Nicolás Guillén també veia paral·lelismes similars entre els negres cubans i el poble antifeixista espanyol. En un discurs pronunciat a Espanya en plena guerra, Guillén hi afirmà: «Vengo, como hombre negro (...) y puedo decir que allá [a Cuba] el negro vive la tragedia de la España republicana (...)». GUILLÉN, Nicolás, *Prosa de prisa* [selección de Ángel Augier], L'Havana, Editorial Letras Cubanas, 1987, pàg. 48.

excessivament compromès amb els principis de l'antiimperialisme, féu desestimar gestos tan importants com el d'una possible proclamació de la independència del Marroc espanyol que servís per neutralitzar el suport de les tropes marroquines de Franco.⁷⁷²

Els editors de *Common Sense*, conscients d'aquestes contradiccions i delerosos de refredar l'entusiasme del liberalisme nord-americà per Espanya, publicaren un article on s'assenyalava la qüestionable política marroquina de la República espanyola. L'autor era el cèlebre poeta afroamericà d'origen jamaicà, Claude McKay, una de les figures més importants de l'anomenada *Harlem Renaissance*. McKay criticava els fronts populars espanyol i francès per les seves manifestes inconsistències en el cas espanyol, amb la força afegida del testimoni directe:

(...) I potser la raó principal per la qual els marroquins lluiten per Franco com a mercenaris venuts pels seus caps tribals és perquè Franco va prometre als caps la llibertat de la seva terra, cosa que els republicans no van fer. La difícil situació de la República espanyola, la carnisseria i la ruïna d'Espanya, pot ser rastrejada directament als seus errors garrafals al Marroc. Els fets encara es poden excavar per sota de la muntanya de propaganda. Resulta que em trobava al Marroc espanyol, quan fou proclamada la República espanyola i vaig ser testimoni de l'alegria sense límits dels nadius. Amb els braços entrelaçats, bandes de joves marroquins i joves espanyols desfilaren pels carrers de Ceuta i Tetuan, cridant: *Viva la República*. (...) Però en comptes de donar un cop radical i audaç que hagués tocat la imaginació dels nadius excitables i assegurat la seva lleialtat, la República espanyola va permetre vincular-se a la política reaccionària de l'administració del Marroc francès.⁷⁷³

En qualsevol cas, les contradiccions de la República espanyola en aquesta qüestió no invaliden la necessitat de tenir en compte les motivacions i els raonaments imperials dels

⁷⁷² Una explicació de les contradiccions i dels plans frustrats per bregar amb la qüestió marroquina per part de les forces antifeixistes espanyoles, a: DE MADARIAGA, Maria Rosa, "La guerra colonial llevada a España: las tropas marroquíes en el Ejército franquista", dins GONZÁLEZ ALCANTUD, J.A. (editor), *Marroquíes en la guerra civil española. Campos equívocos*, Rubí, Anthropos Editorial i Centro de Investigaciones Etnológicas «Ángel Ganivet», 2003, pàg. 89-94.

⁷⁷³ «(...) And perhaps the principal reason why the Moroccans fight for Franco as mercenaries sold by their tribal chiefs, is because Franco promised the chiefs the freedom of their land –which the Loyalists did not. The plight of the Spanish republic, the carnage and ruin of Spain, may be traced straight back to its blunders in Morocco. The facts can still be dug out from under the mountain of propaganda. I happened to be in Spanish Morocco when the Spanish Republic was proclaimed and I witnessed the unbounded joy of the natives. With arms locked, bands of young Moroccans and young Spaniards paraded through the streets of Ceuta and Tetuan, shouting, Viva la Republica. (...) But instead of a bold radical stroke that would have touched the imagination of the excitable natives and clinched their loyalty the Spanish Republic allowed itself to be tied up with the reactionary policy of the French Moroccan administration.» MCKAY, Claude, "Dynamite in Africa. Are the 'Popular Fronts' suppressing Colonial Independence?", *Common Sense*, vol. VII, núm. 3, març de 1938, pàg. 8-11. Sobre la rellevància política i intel·lectual de Claude McKay, vegeu: COOPER, Wayne F., *Claude McKay: rebel sojourner in the Harlem Renaissance: a biography*, Baton Rouge, Louisiana State University Press, 1987.

britànics quan s'enfronten als dilemes que provoca el conflicte espanyol. És cert que l'anticomunisme en l'àmbit nacional jugà un paper important i que, sens dubte, la Gran Depressió i l'estratègia frontpopulista havien facilitat un cert increment en la influència dels comunistes britànics. De totes maneres, la mena de comunisme que veritablement preocupava a la diplomàcia britànica no era tant el d'una possible revolució al cor del seu imperi, sinó el d'una eventual aliança entre els moviments nacionalistes anticolonials i el moviment comunista en països fora del centre imperialista, ja fossin colònies o països mig endarrerits com Espanya o Portugal, on les inversions britàniques eren elevades.

En un document intern del Foreign Office del 13 de juliol de 1936, es recordava l'antagonisme essencial que existia entre el projecte imperial britànic i l'internacionalisme dels soviètics: «El temor ruso al expansionismo alemán ha distraído la atención, por ahora, de las relaciones anglo-rusas, en las que sin embargo no ha habido cambio básico. La política de la Unión Soviética sigue siendo fundamentalmente contraria a todo lo que representa el Imperio Británico, y la estabilidad del propio Imperio constituye el mayor obstáculo para la realización del ideal comunista de revolución mundial.»⁷⁷⁴

L'elit imperial britànica també entenia que una nova guerra general entre les grans potències europees podia tenir efectes devastadors a les colònies. La política d'*appeasement* consistia precisament en això: evitar la guerra a Europa a base de concessions en el redisseny del mapa geopolític europeu amb l'objectiu de preservar les possessions colonials.⁷⁷⁵ Cal entendre que la por a l'esclat d'una nova conflagració mundial no es devia únicament a un pretès sentiment pacifista dels governants del moment. La política d'embargament d'armes contra la República es justificava públicament a partir de la por a l'extensió de la guerra fora de les fronteres espanyoles. Ara bé, aquesta por a una nova guerra mundial sovint servia com a codi per la por a l'extensió del comunisme i de l'antiimperialisme, la conseqüència més desgraciada, segons les elits imperials, de la Primera Guerra Mundial.

⁷⁷⁴ *Strategical Review. Chiefs of Staff Sub-Committee*, 13 de juliol de 1936. Citat a MORADIELLOS, Enrique, *El reñidero de Europa...*, pàg. 57.

⁷⁷⁵ Així ho interpretaven molts contemporanis, inclòs el mateix Roosevelt, qui, desanimat per la resposta internacional a la invasió italiana d'Etiòpia, lamentà davant els membres del seu govern el 27 de desembre de 1935 que: «The international situation is very grave indeed (...) There is an understanding between Germany and Japan which may result in a squeeze play against Russia. Great Britain, concerned as usual for the Empire, and anticipating what a threat this combination would be against the British colonies, especially in Asia, [has] decided to come to some sort of understanding with Hitler». Citat a DALLEK, Robert, *Franklin D. Roosevelt and American foreign policy...*, pàg. 117.

Tenien raó els crítics de l'esquerra anglosaxona quan acusaven el Foreign Office de deixar-se endur per prejudicis de classe en comptes de pensar estratègicament? O era més sensat pensar que una aliança amb els comunistes contra l'expansionisme feixista acabaria generant una dinàmica contrària als interessos de l'Imperi britànic? O és que potser, d'alguna manera, la definitiva decadència dels imperis europeus com a conseqüència de la Segona Guerra Mundial no acabà donant la raó als qui volien evitar la guerra a tota costa per tal de salvar les colònies britàniques? Probablement l'Imperi britànic tal com estava organitzat als anys trenta ja estava condemnat de manera irremediable. En qualsevol cas, el que és rellevant en l'estudi de la diplomàcia estatunidenca en la Guerra Civil Espanyola és recordar un fet elemental, de gran importància, però que sovint, per diverses raons, s'ha acabat menystenint: tant el Foreign Office com el Departament d'Estat analitzaren la guerra a Espanya i defensaren una política concreta a partir del que consideraven que eren els seus millors interessos estratègics. Així ho entengué, en el fons, bona part del moviment de solidaritat amb la República espanyola, que intentà raonar amb les elits diplomàtiques a partir dels seus marcs de valors i de comprensió de la realitat, i així s'explica també l'evolució de la política espanyola de l'Administració Roosevelt, que, a mesura que avançava la guerra, anà adoptant una postura cada cop més favorable a la causa de la República espanyola perquè, a diferència dels britànics, tenia més motius per témer les conseqüències d'una victòria franquista en la seva àrea d'influència regional.

La importància dels aspectes estratègics imperials en política exterior de països com la Gran Bretanya o els Estats Units no vol dir que els aspectes ideològics siguin absolutament secundaris. A vegades, tenen una importància significativa. Un exemple il·lustratiu és el debat dels anys quaranta sobre les armes nuclears. L'estadista Henry L. Stimson acabà la seva carrera criticant la política atòmica de Truman i proposant de compartir els secrets nuclears amb els soviètics per tal de guanyar-se la seva confiança. Poc abans d'arribar a aquesta conclusió, però, havia defensat el secretisme i la desconfiança vers els soviètics. El seu principal argument havia estat precisament el de l'absència d'afinitat democràtica entre els dos països. En efecte, durant la Conferència de Potsdam, Stimson, aleshores secretari de Guerra, aconsellà Truman que, abans de compartir informació nuclear amb la Unió Soviètica, aconseguís garanties sobre la llibertat d'expressió i sobre passos decidits encaminats a la transformació del sistema soviètic en una democràcia representativa. Altrament, les relacions

entre sistemes de govern tan diferents no podrien ser estables.⁷⁷⁶ Justament la figura de Henry L. Stimson ens pot donar algunes claus sobre el significat del gran debat que ocasionà la política espanyola de l'Administració Roosevelt.

Henry L. Stimson i l'Espanya en guerra en el nou pensament estratègic nord-americà

La trajectòria de Henry L. Stimson en relació amb la República espanyola resulta, a primera vista, sorprenent. A principis de la dècada, Stimson, com a secretari d'Estat de l'Administració Hoover, amenaçà el govern d'Azaña de retirar el reconeixement diplomàtic a la República si aquesta insistia a trencar unilateralment el contracte amb l'empresa que gestionava el monopoli de telefonia. En aquell moment, Stimson no dubtà a usar la força del Departament d'Estat per doblegar el govern espanyol i evitar d'aquesta manera no només el perjudici econòmic contra la ITT, sinó, més important encara, l'establiment d'un perillós precedent per a les inversions nord-americanes arreu del planeta. En canvi, a finals dels anys trenta, el mateix Stimson s'erigeix, durant la polèmica de gener de 1939, com el defensor més influent de la causa de la República espanyola als Estats Units.

Per què, doncs, algú com Stimson està tan convençut de la necessitat de derogar l'embargament d'armes contra Espanya, fins i tot al gener de 1939, quan les esperances d'una victòria militar republicana semblen haver-se evaporat completament? Quina relació hi ha entre la seva posició sobre Espanya i el canvi general en el pensament estratègic nord-americà de finals dels anys trenta?

⁷⁷⁶ Memoràndum de Henry L. Stimson, Babelsberg, 19 de juliol de 1945, Department of the Army Files, *FRUS*, 1945, The Conference of Berlin (The Potsdam Conference), vol. II, pàg. 1155-1557; HODGSON, Godfrey, *The Colonel: the life and wars of Henry Stimson, 1867-1950*, Nova York, Knopf, 1990, pàg. 357. No es tracta, òbviament, d'un dilema exclusiu de la diplomàcia nord-americana del segle XX. Tal com ens recorda Luciano Canfora: «En el fondo, también Demóstenes envidiaba a Filipo de Macedonia por la competencia extraordinaria que le otorgaba el hecho de ser precisamente un monarca y poder tomar, por tanto, en breve tiempo cualquier decisión tras una rápida discusión consigo mismo, y despótica en cambio contra el sistema ateniense que, por el hecho de ser democrático, se ve entorpecido y hasta paralizado por la Asamblea y por sus discusiones.» CANFORA, Luciano, *La Democracia: historia de una ideología*, Barcelona, Crítica, 2004, pàg. 252.

En primer lloc, cal fer l'esforç de no confondre l'evolució d'un personatge com Stimson a la d'un estadista que, davant l'expansionisme nazi, decideix convertir-se a la causa de l'antiimperialisme. Ningú no pot encasellar Stimson com un liberal frontpopulista que reacciona gregàriament a favor de la gran causa del progressisme internacional del moment. Val la pena recordar que Stimson, un republicà conservador de Nova York, és una de les figures més decisives de la diplomàcia nord-americana del segle XX. La seva participació en els gabinets de diversos presidents de tots dos partits polítics n'és una bona prova. Abans de la Primera Guerra Mundial, fou secretari de Guerra amb el president William Howard Taft. A finals dels anys vint, governador general de les Filipines. Amb l'arribada de Hoover al poder, ocupà el càrrec de secretari d'Estat. A partir de 1940 entrà en l'Administració Roosevelt com a secretari de Guerra, càrrec que conservà en el primer gabinet de Truman. Entre les seves aportacions tangibles més destacades, hi ha l'anomenada Doctrina Stimson sobre el no reconeixement de canvis de frontera per la força –establerta quan Stimson era secretari d'Estat per fer front a la invasió japonesa de Manxúria– i el seu destacat paper en la decisió d'usar les bombes atòmiques contra el Japó.⁷⁷⁷

Stimson, com dèiem, no era un antiimperialista. Durant la seva llarga carrera, mantingué una permanent oposició a la idea de concedir la independència total al poble filipí. Quan formava part de l'Administració Hoover com a secretari d'Estat, sentí un especial alleugeriment quan el president vetà el projecte de llei Hawes-Cutting, que hauria atorgat la independència filipina en deu anys. Stimson li digué a Hoover que la seva oposició es devia al fet que les Filipines: «han esdevingut una base física i espiritual d'influència nord-americana –política, econòmica i social– a l'Orient Llunyà. Allà demostrem davant dels ulls de tots els pobles de l'Orient Llunyà i a tots els governs de la zona sobre els que exercim autoritat i influència, les

⁷⁷⁷ Com és natural, Stimson compta amb una extensíssima bibliografia. Val la pena destacar-ne: MORISON, Elting Elmore, *Turmoil and tradition; a study of the life and times of Henry L. Stimson*, Boston, Houghton Mifflin, 1960; CURRENT, Richard Nelson, *Secretary Stimson, a study in statecraft*, New Brunswick, Rutgers University Press, 1954; HODGSON, Godfrey, *The Colonel: the life and wars of Henry Stimson, 1867-1950*, Nova York, Knopf, 1990; SCHMITZ, David F., *Henry L. Stimson: the first wise man*, Wilmington, SR Books, 2001; MALLOY, Sean Langdon, *Atomic tragedy: Henry L. Stimson and the decision to use the bomb against Japan*, Ithaca, Cornell University Press, 2008; NEWMAN, Robert P., "Hiroshima and the Trashing of Henry Stimson", *The New England Quarterly*, vol. LXXI, núm. 1, març de 1998, pàg. 5-32; CURRENT, Richard N., "The Stimson Doctrine and the Hoover Doctrine", *The American Historical Review*, vol. LIX, núm. 3, abril de 1954, pàg. 513-542; STERNESHER, Bernard, "The Stimson Doctrine: F.D.R. versus Moley and Tugwell", *Pacific Historical Review*, vol. XXXI, núm. 3, agost de 1962, pàg. 281-289; NEILSON, Keith, "Perception and Posture in Anglo-American Relations: The Legacy of the Simon-Stimson Affair, 1932-1941", *The International History Review*, vol. XXIX, núm. 2, juny de 2007, pàg. 313-337.

idees i els mètodes nord-americans.»⁷⁷⁸ Més endavant, retirat temporalment de la vida pública, Stimson fou invitat diverses vegades a la Casa Blanca i s'alegrà molt en adonar-se que tant ell com Roosevelt compartien una visió molt similar sobre política exterior. En la qüestió de Filipines, per exemple, aparentment tots dos eren contraris a «qualsevol abandó irresponsable i deslleial de les illes.»⁷⁷⁹

La peculiar ajuda que el *lobby* prorepublicà rebé del predecessor immediat de Cordell Hull s'entén per l'anticipació amb què aquest destacat estadista elaborà una visió sobre la crisi del període d'entreguerres, gràcies, en gran part, a una lectura atrevida sobre el significat de la guerra espanyola per als Estats Units i per al món de les relacions internacionals. D'aquesta interpretació, val la pena destacar-ne tres aspectes: una revaloració del perill comparatiu entre el feixisme i el comunisme, una proposta de lideratge mundial basada en una visió conservadora sobre la utilitat del dret internacional i, finalment, un sentit d'urgència per protegir els interessos nord-americans a l'Amèrica Llatina.

Pel que fa a la valoració del nou perill feixista, val a dir que Stimson, com la pràctica totalitat de l'opinió pública nord-americana, havia distingit de manera clara entre les figures de Mussolini i Hitler. Mentre era secretari d'Estat, Stimson s'havia sentit molt còmode amb la diplomàcia italiana. Fins i tot en les seves memòries publicades el 1947 –i escrites amb McGeorge Bundy–, l'estadista se sentia amb el deure d'assenyalar que, segons la seva opinió, el Mussolini d'abans de 1935 s'havia destacat per ser un ferm partidari del desarmament mundial. Stimson també deixà constància de la gran estima que havia sentit per l'aleshores cap de la diplomàcia italiana, el comte Dino Grandi. A Hitler, en canvi, el valorà negativament des del principi, si bé en els primers tres anys n'infravalorà el perill. Com tants altres americans de l'època, Stimson creia que el projecte econòmic dels nazis d'estimular

⁷⁷⁸ «become a physical and spiritual base for American influence –political, economic, and social– in the Far East. There we demonstrate before the eyes of all Far Eastern peoples and all governments which exercise authority or influence in the Far East, American ideas and methods.» Henry L. Stimson a Herbert C. Hoover, 3 de gener de 1933. Citat a GARDNER, Lloyd C., *Economic aspects of New Deal diplomacy...*, pàg. 178.

⁷⁷⁹ «any irresponsible and faithless abandonment of the Islands.» STIMSON, Henry Lewis i BUNDY, McGeorge, *On active service in peace and war*, Nova York, Harper & Brothers, 1948, pàg. 298. No passava el mateix en política econòmica. Stimson es mostrà públicament molt crític amb el conjunt de reformes progressistes del *New Deal*.

l'economia a base d'un vast programa de rearmament era insostenible, especialment per a un país com Alemanya, amb una economia tan tradicionalment dependent de l'exterior.⁷⁸⁰

Ara bé, a partir de la invasió italiana d'Etiòpia i, sobretot, de la “no intervenció” de les grans potències democràtiques a Espanya, Stimson, a diferència de les elits polítiques i diplomàtiques a les quals pertanyia, s'horrortzà davant la política d'apaivagament de França, la Gran Bretanya i els mateixos Estats Units. Per lleialtat i per experiència pròpia, Stimson mirà de no fer intervencions públiques criticant els alts responsables de la diplomàcia nord-americana. En canvi, en privat, no s'estava de mostrar-se crític amb la política seguida per l'Administració Roosevelt i en la inèrcia anticomunista en què estava basada.

A principis de 1937, quan el consens nacional a favor de l'embargament d'armes contra Espanya semblava pràcticament unànime, l'exsecretari d'Estat ja era conscient del perill que podia implicar una victòria franquista per als interessos dels Estats Units a l'exterior. L'11 de gener, tres dies després que el president signés la llei que establia l'embargament d'armes contra Espanya, Stimson discutí en un dinar amb un amic seu, Frederic R. Coudert, sobre aquesta qüestió. La discussió continuà per carta. El centre del desacord girava al voltant del perill que representaven el comunisme i el feixisme. Segons Coudert, el comunisme era pitjor que el feixisme, ja que, com a mínim, aquest últim no atacava la família, ni la propietat, ni la religió. El que calia fer era satisfer les demandes econòmiques de les nacions feixistes per tal de garantir la pau. Stimson admetia que no podia coincidir amb el seu amic sobre el «perill comparatiu *immediat* per al món en general i per al nostre país en particular entre la dictadura comunista i la feixista». També reconegué que tots els seus «recels es concentren contra el que s'està fent a Espanya» per part dels feixistes. Stimson creia que la Unió Soviètica era un perill de temps passats i en clar retrocés. En canvi, l'Alemanya de Hitler, amb un exèrcit poderós en procés de rearmament i susceptible de ser empès a l'acció per culpa de la pressió econòmica, representava una autèntica amenaça, especialment si aconseguia obtenir el suport d'Itàlia i del Japó. Per aquests motius, Stimson creia que «és molt probable que qualsevol nou excés feixista a Espanya sigui molt desastrós» i posava les seves esperances en el fracàs dels

⁷⁸⁰ STIMSON, Henry Lewis i BUNDY, McGeorge, *On active service...*, pàg. 268-269 i 306.

feixistes.⁷⁸¹ En un ritme diferent –més pausat–, sembla que el president Roosevelt també estava començant a identificar el nazisme com un perill més gran que el comunisme.⁷⁸²

Un altre aspecte important de la posició de Stimson respecte a Espanya té a veure amb la proposta de lideratge mundial formulada pel venerat estadista. D'una banda, Stimson no estava d'acord amb el seguidisme nord-americà respecte a la política britànica d'apaivagament i, per tant, en el cas espanyol, proposava que els Estats Units assumissin una política pròpia, com la mexicana, sense por a provocar recels a Londres. D'alguna manera, gràcies a les discrepàncies amb la política de britànics i francesos a Espanya, Stimson fou dels primers membres de l'*establishment* diplomàtic nord-americà capaç d'imaginar una política exterior nord-americana més ambiciosa, que no exclouïa la possibilitat d'haver de prendre el relleu dels britànics com a primera potència militar mundial.

La seva crítica a la política exterior nord-americana no es limitava, però, al seguidisme respecte als britànics. També creia que els Estats Units haurien d'haver assumit una política més responsable atès el seu gran pes geopolític com a primera potència econòmica mundial.⁷⁸³ Ja com a secretari d'Estat de Hoover, Stimson havia defensat que Washington no

⁷⁸¹ «relative *immediate* danger to the world in general and in particular to our country of the Communistic versus the Fascist dictatorships» (...) «apprehensions are concentrated against what is now being done in Spain» (...) «any further Fascist excesses in Spain are very likely to be very disastrous». Henry L. Stimson a Frederic R. Coudert, 18 de gener de 1937. TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 185-186. En les memòries, Stimson recordà que, malgrat la seva reticència per criticar la política exterior del govern nord-americà en públic, fou justament en la polèmica de gener de 1939 quan trencà el seu silenci per primer cop: «His first statement was on the war in Spain. (...) This was a statement which Stimson was sorry he had made no sooner. He had made no secret of his sympathy with the Loyalist side, but he had held back from direct opposition to the policy of the administration. By January 1939, it was too late for any statement to be much of a use (...) Stimson was not a left-winger, but he believed and repeatedly argued that “the Fascist was incomparably more dangerous to us; more active in their proselytizing, more outrageous and intolerant of international law and methods.” (...)» STIMSON, Henry Lewis i BUNDY, McGeorge, *On active service...*, pàg. 313-314.

⁷⁸² En una carta de febrer de 1937 a l'ambaixador Phillips, el president confessava: «What a confusion it all is. Every week changes the picture and the basis for all lies, I think, not in communism or the fear of communism but in Germany and the fear of what the present German leaders are meeting for or being drawn toward.... I am 'watchfully waiting' even though the phrase carries us back to the difficult days from 1914 to 1917. I would not dare to say this out loud because sometimes it is better to appear much wiser than one really is.» Franklin D. Roosevelt a William Phillips, 6 de febrer de 1937. Citat a TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish...*, pàg. 107-108.

⁷⁸³ Òbviament, l'origen de les tensions entre el lideratge econòmic dels Estats Units i la seva reticència per assumir el paper de superpotència que li correponia s'explica, en gran part, per la manera com es finança la Primera Guerra Mundial. Michael Hudson manté una visió molt crítica sobre la claudicació dels Estats Units de les seves responsabilitats com a primera potència econòmica mundial: «Sería una falsedad decir que los Estados Unidos provocasen la Segunda Guerra Mundial, por malicia o por falta de conocimiento de los resultados inevitables de su insistencia en el pago de las deudas de guerra de una Europa totalmente incapaz de pagar. Es

podien actuar internacionalment amb l'alegre unilateralisme de qui creu que les seves decisions no tenen efectes profunds en l'estabilitat de la resta del planeta, talment com si els Estats Units poguessin esdevenir Suïssa per mera voluntat legislativa.⁷⁸⁴ En aquest aspecte, el pensament de Stimson coincidirà amb el dels intel·lectuals wilsonians dels *think tanks* més importants de política exterior, el Council on Foreign Relations i la Foreign Policy Association. Com ells, Stimson s'adonà que les pretensions unilateralistes dels Estats Units eren insostenibles. No es podia pretendre exigir la liberalització del comerç internacional i, alhora, apostar per un món de blocs geopolítics on els Estats Units només s'haurien de preocupar de l'Hemisferi Occidental i, per tant, no s'haurien de fer càrrec de la pròpia responsabilitat política en la promoció del dret internacional, sense el qual, al cap i a la fi, el lliure comerç sempre s'hauria de conformar amb una base incerta i precària.⁷⁸⁵

La necessitat de promoure i respectar el dret internacional i de censurar el trencament unilateral dels tractats internacionals és un aspecte essencial de la proposta de Stimson per a un lideratge mundial responsable. Stimson trobava gravíssim que, si el govern republicà era el reconegut per la diplomàcia nord-americana com a govern legítim i escollit

cierto, sin embargo, que ningún acto, de ninguna nación, contribuyó más a la génesis de la Segunda Guerra Mundial que las intolerables e insoportables cargas que los Estados Unidos deliberadamente impusieron a sus aliados de la Primera Guerra Mundial y, a través de ellos, a Alemania». HUDSON, Michael, *Super imperialismo: la estrategia económica del Imperio Norteamericano*, Barcelona, Dopesa, 1973, pàg. 58. En un sentit similar s'expressa Hobsbawm per explicar la profunditat de la crisi econòmica i política del període d'entreguerres: «(...) The world system, it can be argued, did not work, because, unlike Great Britain, which knew that the world payments system rested on the Pound Sterling and saw to it that it remained stable, the USA did not bother to act as a global stabilizer. The USA did not need the world much, because after the First World War it needed to import less capital, labour and (relatively speaking) fewer commodities than ever -except for some raw materials.» HOBBSAWM, Eric J., *The age of extremes: a history of the world, 1914-1991*, Londres, Abacus, 1995, pàg. 99-100.

⁷⁸⁴ Tal com reflexionà l'historiador Manfred Jonas: «(...) neutrality (...) cannot be produced by domestic legislation. It is, in any case, unattainable for a great power in the modern world. What was called neutrality legislation in the thirties had little to do with genuine neutrality. It was merely a device for curbing the activities of American bankers and businessmen, for reducing America's direct economic stake in future wars, and for decreasing the chance that isolated, dangerous incidents would involve the United States in war. (...) The United States could change its role in world affairs by non-action, but it could not eliminate that role.» JONAS, Manfred, *Isolationism in America...*, pàg. 203.

⁷⁸⁵ El cas més emblemàtic de les discrepàncies de Stimson amb el president Hoover en política internacional fou arran de la Conferència de Lausana de 1932. Stimson era favorable a donar suport al resultat de la Conferència i, per tant, alleugerir les tensions financeres entre els països europeus i entre aquests i els Estats Units a través de la suspensió dels pagaments de deute pendents amb l'objectiu de permetre la recuperació econòmica. Hoover s'hi negà en rodó. Stimson anotà al seu diari l'enfrontament amb el president en l'entrada de l'11 de juliol de 1932: «He told me that he entirely differed with me, in fundamentals, that we really had no common ground; that he thought that the debts to us could and should be paid; and that the European nations were all in an iniquitous combine against us. I replied that if he felt that way we were indeed on such different ground that I couldn't give him much good advice, and that I ought not to be his adviser.» STIMSON, Henry Lewis i BUNDY, McGeorge, *On active service...*, pàg. 212-213.

democràticament, se li neguessin drets que formaven part de la tradicional interpretació del dret internacional. Per Stimson, la novetat respecte a Espanya –la d’aplicar un tracte imparcial entre el govern i un grup de revoltats– podia provocar una situació de caos i desgovern internacionals de lamentables conseqüències. En la seva carta a *The New York Times*, Stimson havia recordat fins a quin punt els Estats Units s’havien beneficiat d’aquesta interpretació del dret internacional en la seva pròpia guerra civil i, en general, en la llibertat de no haver de militaritzar el país en temps de pau, ja que sempre hi havia la possibilitat de comprar armament en el mercat internacional si sorgia una insurrecció interna que calia esclafar per les armes.

A més, la defensa d’unes normes de comportament internacionals clares i predictibles resultaven essencials per a la mena d’ordre mundial que podia beneficiar els Estats Units. La proposta de Stimson és la d’un lideratge amb normes, de respecte a les lleis, on els tractats internacionals són sagrats i on les grans potències estan obligades, almenys en teoria, a predicar amb l’exemple. Satisfets territorialment des de les últimes annexions de finals del segle XIX i desinteressats pel domini directe sobre territoris densament poblats per altres ètnies, el tipus d’expansió internacional que interessava als Estats Units del període d’entreguerres era la de la promoció del lliure comerç en un marc polític internacional estable, on estiguessin prohibits els canvis de frontera o els canvis de govern per la força.

Finalment, la posició de Stimson sobre Espanya també estigué determinada per la preocupació per Mèxic i la resta de l’Amèrica Llatina davant l’empenta de la política exterior nazi a l’Hemisferi Occidental. La importància del vincle entre Espanya i l’Amèrica Llatina probablement és un dels factors que explica millor que alguns imperialistes britànics contraris a la política d’*appeasement* com ara Churchill no compartissin l’entusiasme antifranquista d’un conservador nord-americà com Henry L. Stimson. En aquest cas, les preocupacions de Stimson pels efectes d’una possible victòria franquista a l’Amèrica Llatina també eren compartides per molts altres membres de la comunitat diplomàtica estatunidenca.

La utilitat d'Espanya per a la nova diplomàcia estatunidenca

Com ja hem comentat anteriorment, la diplomàcia estatunidenca també aprengué lliçons importants del conflicte espanyol. Una de les lliçons més importants té a veure, sens dubte, amb els avenços en l'aviació militar. D'una banda, hi ha l'escàndol moral que provocaren els bombardejos intensius contra la població civil d'un país europeu. Més decisiu encara fou la consciència que, a partir de l'exemple espanyol, Alemanya i Itàlia havien descobert una estratègia altament efectiva i discreta per imposar governs inspirats en la ideologia feixista i alineats amb la seva política exterior. El suport aeri d'aquestes dues potències a una insurrecció interna podia ser el factor decisiu per inclinar el resultat d'una guerra civil. Una ajuda militar d'aquesta mena no implicava un gran esforç en recursos econòmics i humans i, en canvi, podia posar fàcilment en evidència la debilitat de molts dels governs llatinoamericans.

Els nous avenços en l'aviació militar també tingueren l'efecte de reduir notablement la sensació de seguretat que fins aleshores havia donat la distància transoceànica. Si bé, amb perspectiva, resulta fàcil posar en dubte la versemblança d'un atac aeri europeu sobre un país americà a finals dels anys trenta, el cert és que, als Estats Units, la percepció del perill d'un eventual atac feixista al continent s'incrementà per l'observació de l'evolució de l'aviació militar durant la Guerra Civil Espanyola. El 2 de maig de 1939, David Efron, professor argentí de cultura llatinoamericana a la prestigiosa institució universitària de Sarah Lawrence, alliçonà els membres del Comitè de Relacions Exteriors del Senat sobre la novetat del perill nazi. Tot i que l'acadèmic acceptà que l'amenaça més probable no vindria en forma d'una invasió militar convencional, sinó per una revolta interna com l'espanyola, Efron també demanà als senadors que no excloguessin la possibilitat d'una invasió, ja que Franco, a qui jutjava com un titella a les ordres de les potències l'Eix, tenia bases militars properes a l'Hemisferi Occidental: les Illes Canàries, Ifni i la Guinea espanyola.⁷⁸⁶

Una altra influència espanyola fou l'adopció de l'expressió "Cinquena Columna" –el famós sintagma usat per Emilio Mola per descriure la col·laboració interna per fer caure Madrid–

⁷⁸⁶ "Neutrality", *Senate Hearings*, pàg. 452-461. HAGLUND, David G., *Latin America and the transformation...*, pàg. 128.

com un element important del nou pensament estratègic nord-americà. Cordell Hull afirmaria que una de les principals preocupacions dels nord-americans en la Conferència de L'Havana de juliol de 1940 fou precisament la qüestió dels infiltrats: «Teníem davant nostre exemples vívids del que les “cinquenes columnes” nazis havien aconseguit durant les invasions dels països escandinaus, els Països Baixos i França (...)».⁷⁸⁷ El mateix president Roosevelt, en un missatge del 16 de maig de 1940 al Congrés en què demanava als legisladors una nova assignació pressupostària militar de gairebé mil milions de dòlars, usà la mateixa expressió, per bé que ampliant-ne el significat original: «Hem vist l'ús traïdor de la “Cinquena Columna” a través de la qual persones que se suposava que eren visitants pacífics resulta que en realitat eren una part d'una unitat militar enemiga d'ocupació.»⁷⁸⁸

Com hem vist al llarg d'aquest treball, la importància del conflicte espanyol en el procés de transformació del pensament estratègic nord-americà s'explica, principalment, pel seu vincle amb l'Amèrica Llatina. Val la pena recordar que, malgrat la intensitat del debat sobre política exterior previ a l'entrada en la Segona Guerra Mundial, la defensa de la Doctrina Monroe seguia funcionant com un veritable pilar del consens polític nacional. No és casualitat que fos precisament a través de l'exemple de la Doctrina Monroe que la diplomàcia nazi mirés de trobar un pont de comprensió amb els Estats Units que permetés el manteniment de la seva neutralitat.

Quan Sumner Welles viatjà a Europa l'hivern de 1940 per explorar la possibilitat d'un final negociat a la guerra, els nazis li insistiren que la conquesta de l'Amèrica Llatina no formava part dels seus plans. En l'entrevista que Ribbentrop mantingué amb Welles l'1 de març de 1940, el cap de la diplomàcia nazi intentà trobar la complicitat del seu interlocutor explicant-li que tot el que desitjava Alemanya era imitar els Estats Units amb una versió germànica de

⁷⁸⁷ «We had before us the vivid examples of what Nazi “fifth columns” had accomplished during the invasions of Scandinavia, the Low Countries, and France (...)». HULL, Cordell, *The memoirs...*, vol. I, pàg. 822.

⁷⁸⁸ «We have seen the treacherous use of the “fifth column” by which persons supposed to be peaceful visitors were actually a part of an enemy unit of occupation.» “Message to the Congress Asking Additional Appropriations for National Defense”, 16 de maig de 1940. *PPA of FDR*, vol. 1940 (War-And Aid to Democracies), pàg. 198. El 20 de maig de 1940, en una carta adreçada a Claude Bowers, ja instal·lat com a ambaixador a Xile, Roosevelt expressava el seu ferm convenciment que, en cas d'una contínua victòria alemanya a Europa, els agents alemanys a l'Amèrica Llatina emprendrien activitats amb l'objectiu d'enderrocar els governs existents. Bowers, per la seva banda, es dedicà a informar el govern xilè sobre membres d'una presumpta Cinquena Columna nazi a Xile. BOWERS, Claude Gernade, *Chile through embassy windows...*, pàg. 60-64.

la Doctrina Monroe per a l'Europa Central.⁷⁸⁹ De manera semblant, a mitjan juny de 1940, Hitler afirmà al periodista germanòfil Karl H. Von Wiegand, del *New York Journal American*, diari propietat de la cadena Hearst, que els nord-americans no s'havien de preocupar de la seguretat del continent americà en cas de victòria alemanya, ja que els nazis pretenien seguir la consigna "America per als americans i Europa per als europeus".⁷⁹⁰

A ulls dels nord-americans, les semblances i els vincles entre Espanya i els països americans de parla hispana convertien el conflicte espanyol en un inquietant aparador del que podia succeir just al sud de la frontera. Ja fos per iniciativa del mateix Franco o com a instrument de Hitler i Mussolini, la reproducció del model d'insurrecció espanyola a l'Amèrica Llatina feia témer per l'hegemonia estatunidenca a la regió.

Alguns crítics contemporanis, com ara l'historiador Charles A. Beard, sospitaven que aquestes alarmes no eren altra cosa que una interessada exageració. Certament, és innegable que, independentment de la sinceritat de l'alarma, el sentiment d'inseguretat per un possible atac feixista a l'Hemisferi Occidental resultava molt convenient per als qui volien que els Estats Units s'acostessin encara més a la Gran Bretanya i a França. L'èmfasi atorgat a una possible aparició de nous Francos llatinoamericans lleials a Roma i Berlín permetia una transició raonable i no traumàtica entre el consens de l'aïllacionisme continental i el nou paper dels Estats Units com a líder de les grans potències occidentals. A diferència de la Primera Guerra Mundial, la preparació psicològica per vèncer la resistència a entrar a una nova guerra no es basà tant en invocacions de solidaritat ideològica, de defensa dels drets dels països neutrals o d'humanitarisme compassiu pel destí de les minories o de les petites nacions europees atropellades per l'agressivitat feixista, sinó, més aviat, en arguments defensius sobre l'eventualitat d'una conquesta mundial per part de l'Alemanya nazi, la qual, tard o d'hora, amenaçaria els Estats Units a través d'intervencions militars encobertes que començarien per alguna nació desvalguda de l'Amèrica Llatina, probablement Mèxic. L'exemple espanyol fou, doncs, molt útil per alertar la població sobre les formes enganyoses

⁷⁸⁹ En la conversa que Welles mantingué amb Hermann Göring, el polític i militar alemany interrompé una exposició del diplomàtic nord-americà per assegurar-li: «It is needless for me to say to you that Germany has no ambitions of any kind other than those I have indicated to you, and least of all any ambitions which could affect the Western Hemisphere.» WELLES, Sumner, *The time for decision...*, pàg. 95 i 116.

⁷⁹⁰ DAVIS, Forrest i LINDLEY, Ernest K., *How war came, an American White paper; from the fall of France to Pearl harbor*, Nova York, Simon and Schuster, 1942, pàg. 131.

i subtils que podia adoptar l'expansionisme feixista, capaç de plantar-se a la mateixa frontera nord-americana sense haver ensenyat en cap moment la pròpia bandera.

El començament de la guerra per l'agressió japonesa a Pearl Harbor ha eclipsat la rellevància de l'Amèrica Llatina en el gir que donà el país en aquesta qüestió. També és cert que, ben mirat, la diplomàcia preventiva dels nord-americans contra la penetració nazi a l'Amèrica Llatina tingué molt èxit, ja fos per mèrit propi o perquè, en el fons, l'amenaça que representaven Alemanya i Itàlia a l'Hemisferi Occidental era menor del que es pensava o del que es volia fer creure. Sigui com sigui, els alemanys aviat s'adonaren de les seves limitacions. El 1937 reconeixien que els seus esforços per sumar l'Argentina, el Brasil i Xile al Pacte Anticomintern havien estat en va. L'agost de 1938, l'ambaixador alemany a l'Argentina, Edmund von Thermann, es mostrà convençut que Alemanya no podia competir políticament amb la influència estatunidenca a l'Amèrica del Sud i havia de limitar el seu camp d'acció als esforços culturals i econòmics. La Declaració de Panamà de setembre de 1939 anuncià la neutralitat de totes les nacions americanes, amb l'exclusió del Canadà, davant la nova guerra europea. Amb la Declaració de L'Havana de juliol 1940 els governs americans es comprometeren a no permetre transferències de colònies de l'Hemisferi Occidental entre països europeus, cosa que privà a Alemanya d'estratègiques possessions holandeses i franceses. En paraules de l'historiador Arnold Offner: «Cal reconèixer que l'Administració Roosevelt, en el que sens dubte fou la seva resposta més ambiciosa i reeixida a la política exterior alemanya, havia començat el 1936 a convertir la Doctrina Monroe en una aliança defensiva.»⁷⁹¹

La voluntat de l'Administració Roosevelt per tallar d'arrel qualsevol brot d'influència del feixisme europeu en terra americana fou acompanyada per un esforç d'agitació ideològica paral·lel per part dels intel·lectuals liberals i d'esquerres, que pretenien mobilitzar nous suports per a la República espanyola assenyalant el perill d'una victòria franquista per a la Política de Bon Veí. Fins i tot acabada la guerra a Espanya, les referències a l'antagonisme entre els interessos de Franco i dels Estats Units al continent americà continuaren apareixent amb freqüència. En un article de *Foreign Affairs*, escrit per un *lobbista* de Negrín i que en el futur esdevindria un dels grans experts nord-americans sobre la Guerra Civil Espanyola, H.

⁷⁹¹ «To its credit the Roosevelt administration, in what was undoubtedly its most ambitious and successful response to German foreign policy, had begun in 1936 to convert the Monroe Doctrine into a defensive alliance.» OFFNER, Arnold A., *American appeasement...*, pàg. 170-171.

Rutledge Southworth, trobem un fragment paradigmàtic de l'ús de l'exemple espanyol. L'article, titulat "The Spanish Falanx and Latin America" i publicat a la tardor de 1939, sostenia que l'inevitable xoc d'interessos entre l'Espanya falangista i els Estats Units no es devia exclusivament a la voluntat falangista de reconstrucció imperial, sinó que també estava basat en una profunda repugnància cap a la filosofia política dels Estats Units, així com cap a la seva pluralitat ètnica i el caràcter dominant del protestantisme. Southward assegurava que l'Espanya de Franco estava condemnada a intentar desafiar els Estats Units:

Aquest moviment és independent del que puguin fer Itàlia, Alemanya o el Japó a l'Amèrica Llatina. Aquestes són, i sempre seran, forces alienes a aquesta regió. Cap imperatiu expansionista els porta a Hispanoamèrica. Franco, per la seva banda, sembla inexorablement impulsat en aquesta direcció pels imperatius suprems del falangisme. No pot esperar una expansió per Europa. Per tant, la seva actuació en cas d'una guerra europea es dictarà en gran mesura per criteris imperials. Pot ser que intenti ser neutral, o fins i tot pot oposar-se als seus darrers aliats. Però independentment de la política que acabi adoptant, serà a costa del panamericanisme, perquè l'objectiu final del feixisme espanyol sempre passarà per la reconquesta de l'Imperi.⁷⁹²

Un altre bon exemple de l'ús del conflicte espanyol per fer créixer la consciència del perill feixista per als Estats Units el trobem en un llibre de l'historiador Edward Mead Earle publicat el 1941, on s'identificava l'emergència d'un Franco II mexicà com la conseqüència més temible d'una eventual derrota britànica:

(...) a Mèxic l'Eix podria preparar i donar suport a un Franco local compromès amb la restauració de les prerrogatives de l'Església, la supressió del comunisme i el sindicalisme, el retorn de les propietats expropiades de les empreses estrangeres, i l'encoratjament de la participació amistosa de capital estranger en el desenvolupament del país. Sens dubte, això seria contrari als desitjos de la majoria dels mexicans i trobaria la seva resistència. Però amb l'ajuda de "voluntaris" que arribarien d'Alemanya i Itàlia, sota l'aparença de turistes, possiblement Franco II podria precipitar una guerra civil formidable. Òbviament, l'opinió pública nord-americana es trobaria seriosament dividida per les qüestions en joc i podria imposar una política oficial de "no intervenció". Tant al nord com al sud del Ríu Grande es respondria amb el virulent crit d'"imperialisme" si el govern dels Estats Units

⁷⁹² «This movement is independent of what may be done by Italy, Germany or Japan in Latin America. These are, and will always remain, alien forces in that region. No imperative of expansion drives them to Spanish America. Franco, on the other hand, seems inexorably driven in that direction by the supreme imperatives of Falangism. He cannot expect to expand in Europe. His action in case of a European war will therefore be dictated largely by considerations of empire. He may seek to be neutral, or he may even oppose his late allies. But no matter which policy he pursues in the end, it will be at the expense of Pan Americanism, for the reconquest of the Empire must always be the ultimate goal of Spanish Fascism.» SOUTHWORTH, H. Rutledge, "The Spanish Falanx and Latin America", *Foreign Affairs*, vol. XVIII, núm. 1, octubre de 1939, pàg. 151-152.

intentés, com sens dubte hauria de fer, emprendre una acció militar eficaç en suport de la Doctrina Monroe. En resum, l'experiència d'Espanya es repetiria a la nostra mateixa porta. En comparació amb tot això, l'assumpte de Maximilià semblaria un joc de nens.⁷⁹³

L'exemple d'Espanya, doncs, va seguir després de la victòria militar franquista com a lliçó del que els Estats Units no podien permetre que passés en la seva pròpia àrea d'influència, especialment en la seva frontera meridional. En efecte, si bé la guerra a Espanya va canviar la percepció del perill d'infiltració feixista a tot l'Amèrica Llatina, fou en relació amb Mèxic on l'exemple espanyol resultà més decisiu.

Com ja hem vist, la resposta a la nacionalització del petroli mexicà fou el repte diplomàtic que posà realment a prova la viabilitat de la Política de Bon Veí de l'Administració Roosevelt. Després d'una primera reacció hostil, el govern nord-americà s'avingué a negociar amb el govern mexicà i, en una acció transcendental en la història de les relacions entre el centre capitalista i la perifèria colonial, permeté establir un precedent que, a la llarga, tindria enormes conseqüències en la història dels països petrolers.

És cert que l'actitud conciliadora de Washington s'entén, en gran part, per l'auge paral·lel de la indústria petrolera a Veneçuela i els descobriments de grans reserves de petroli a la península d'Aràbia. Ara bé, no fou menys important la influència que exercí el canvi en el pensament estratègic nord-americà de finals dels anys trenta. En aquesta època, la diplomàcia nord-americana reorientà les seves prioritats de manera significativa. S'abandonà l'anterior política de defensa intransigent dels interessos comercials de les empreses nord-americanes amb inversions a l'exterior i, gradualment, s'adoptà una nova política exterior que tenia molt en compte la seguretat nacional –en aquest cas, la necessitat de tenir a Mèxic com a aliat militar en la vigília d'una nova guerra mundial– i que també implicava una obertura inclusiva

⁷⁹³ «(...) the Axis might groom and support in Mexico a local Franco pledged to restore the prerogatives of the Church, to suppress Communism and trade unionism, to return the expropriated properties of foreign corporations, and to invite the friendly participation of foreign capital in the development of the country. To be sure, this would be contrary to the wishes of the majority of Mexicans and would be resisted by them. But with the aid of "volunteers" who would arrive from Germany and Italy in the guise of tourists, it might be possible for Franco II to precipitate a formidable civil war. American public opinion obviously would be seriously split by the issues involved and might impose an official policy of "non-intervention." Both north and south of the Rio Grande the fierce cry of "imperialism" would be raised if the Government of the United States attempted, as it certainly should attempt, to take effective military action in support of the Monroe Doctrine. In short, the experience of Spain would be repeated on our very doorstep. Compared to all of this, the Maximilian Affair would seem child's play.» EARLE, Edward Mead, *Against this torrent...*, pàg. 24-25.

als interessos del conjunt de les empreses nord-americanes –no només les que explotaven els recursos naturals de tercers països, sinó també les que volien vendre productes fabricats als Estats Units i, per tant, preferien relacions amistoses amb els governs estrangers que permetessin la signatura de nous tractats de liberalització comercial. La nova política partia de la premissa que unes bones relacions comercials afavorien les relacions diplomàtiques, i viceversa.⁷⁹⁴

L'audàcia de la diplomàcia mexicana també hi ajudà. Dues accions diplomàtiques de Mèxic, aparentment contradictòries, afavoriren la resposta amistosa des de Washington. D'una banda, les credencials antifeixistes obtingudes pel govern de Cárdenas durant la guerra espanyola. De l'altra, el flirteig comercial i diplomàtic amb l'Alemanya nazi. I és que la por dels Estats Units al sorgiment d'un Franco mexicà es manifestà de diverses maneres. A més de negar suport militar als opositors que volien enderrocar el govern mexicà inspirant-se en major o menor grau en l'experiència espanyola, el govern estatunidenc també es mostrà conciliador en la qüestió petroliera amb Cárdenas i el seu successor, Ávila Camacho, conscient que un enfocament més agressiu corria el perill de llançar el govern mexicà als braços de la diplomàcia nazi. El gir diplomàtic dels soviètics amb el pacte Ribbentrop-Molotov demostraria que una política antifeixista vehement podia ser substituïda per una aliança contranatura si les grans potències democràtiques es confiaven en excés i no percebien les debilitats geopolítiques derivades d'un ordre mundial en decadència i seriosament qüestionat a dreta i esquerra de l'espectre polític internacional.

Com hem vist en aquest treball, les actituds de la diplomàcia estatunidenca vers Mèxic estaven condicionades, en bona part, per les referències i les lliçons apreses en el cas espanyol. Pel que fa a la política seguida en el conflicte espanyol, si bé el president Roosevelt mai no acabà de concretar les seves simpaties prou republicanes en un esforç polític consistent per derogar l'embargament, la malfiança que sentia pel franquisme no s'acabà d'extingir mai.

⁷⁹⁴ Un dels arguments principals de l'ambaixador Daniels en el conflicte petrolier era precisament la manca de visió general dels qui volien lligar la diplomàcia nord-americana als interessos de la Standard Oil Company sense tenir en compte les conseqüències d'aquesta línia d'actuació en la política exterior del govern i en la resta de l'economia estatunidenca: «One thing is assured: If, as is almost certain, Mexico must barter oil for German, Japanese and Italian goods or be drowned in oil, the United States business houses and manufacturers will lose the big market it has enjoyed in Mexico, and we know from experience in South American countries, that trade influences other associations. The loss of this market does not seem to concern the Standard Oil and other American oil companies. Just as long as they make Money for themselves they seem indifferent to other business concerns or the Good Neighbor policy upon which we set such store.» Josephus Daniels a Cordell Hull, Ciutat de Mèxic, 22 d'agost de 1938, PSF: Mexico: Daniels: TS, *FDR and FA*, vol. XI, pàg. 94-95.

Poques setmanes abans de morir, Roosevelt deixà constància dels seus dubtes sobre el destí del règim de Franco en el món de postguerra:

Ningú hauria d'interpretar que el nostre govern mantingui relacions diplomàtiques formals amb l'actual règim espanyol com una aprovació d'aquest règim i el seu partit únic, la Falange, que ha estat obertament hostil als Estats Units i que ha tractat d'estendre les seves idees de partit feixista a l'Hemisferi Occidental. La nostra victòria sobre Alemanya comportarà l'extermini de les ideologies nazi i similars. Com vostè sap, en circumstàncies normals la nostra pràctica habitual és no interferir en els assumptes interns d'altres països llevat que hi hagi una amenaça a la pau internacional. (...) No seria del tot sincer, però, si no li digués que no veig cap espai en la comunitat de nacions per als governs fundats en principis feixistes.⁷⁹⁵

Com és sabut, la Guerra Freda permetria la supervivència i la consolidació del règim franquista. Els Estats Units hi acabarien trobant un aliat útil i obedient. No deixa de ser tràgicament irònic que, d'alguna manera, alguns dels aspectes essencials de l'*exemple espanyol* –suport extern de les potències feixistes a una insurrecció militar local autoritària contra el govern escollit democràticament amb l'excusa d'evitar una imminent tirania comunista– acabarien sent usats pels mateixos Estats Units contra diversos governs nacionalistes i democràtics del continent americà.

Andreu Espasa de la Fuente
Ciutat de Mèxic, 23 de juny de 2014

⁷⁹⁵ «The fact that our Government maintains formal diplomatic relations with the present Spanish regime should not be interpreted by anyone to imply approval of that regime and its sole party, the Falange, which has been openly hostile to the United States and which has tried to spread its fascist party ideas in the Western Hemisphere. Our victory over Germany will carry with it the extermination of Nazi and similar ideologies. As you know, it is not our practice in normal circumstances to interfere in the internal affairs of other countries unless there exists a threat to international peace. (...) I should be lacking in candor, however, if I did not tell you that I can see no place in the community of nations for governments founded on fascist principles.» Franklin D. Roosevelt a Norman Armour, Washington DC, 10 de març de 1945, 711.52/3-2845, *FRUS*, 1945, vol. V, pàg. 667.

FONTS CONSULTADES

DOCUMENTS DIPLOMÀTICS

AHGE Archivo Histórico Genaro Estrada de la Secretaría de Relaciones
Exteriores

DHFDRP Documentary History of the Franklin D. Roosevelt Presidency

FDR and FA Franklin Delano Roosevelt and Foreign Affairs

FRUS Foreign Relations of the United States

PPA of FDR The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt

The Department of State Press Releases

Documents on German Foreign Policy (1918-1945), Series D (1937-1945), Londres, His Majesty's Stationery Office, 1951.

Documents on American Foreign Relations 1938-1939, Boston, World Peace Foundation, 1939.

FONTS HEMEROGRÀFIQUES

Bulletin of America's Town Meeting of the Air

Chicago Daily Tribune

Common Sense

Current History

Daily Boston Globe

Foreign Affairs

Foreign Policy Bulletin

Foreign Policy Reports

National Issues

The American Mercury

The American Review

The Crisis

The Examiner

The Nation

The New Republic

The New Masses

The New York Times

The Public Opinion Quarterly

The Wall Street Journal

The Washington Post

BIBLIOGRAFIA CITADA

ADLER, Selig, "The War-Guilt Question and American Disillusionment, 1918-1928", *The Journal of Modern History*, vol. XXIII, núm. 1, març de 1951, pàg. 1-28.

ALCALÁ-ZAMORA, Niceto, *Memorias*, Barcelona, Planeta, 1998.

ALEXANDER, Albert, "The President and the Investigator: Roosevelt and Dies", *The Antioch Review*, vol. XV, núm. 1, primavera de 1955, pàg. 106-117.

ALPERT, Michael, *A new international history of the Spanish Civil War*, Nova York, St. Martin's Press, 1994.

ALVÁREZ JUNCO, José, "Hispanistas eméritos", *Claves de la Razón Práctica*, núm. 169, gener-febrer del 2007, pàg. 66-68.

ARMSTRONG, Hamilton Fish, *"We or they" Two Worlds in Conflict*, Nova York, The Macmillan Company, 1937.

ARRARÁS, Joaquín, *Historia de la segunda república española*, Madrid, Editora Nacional, 1964.

BARNES, Harry Elmer, *The genesis of the world war; an introduction to the problem of war guilt*, Nova York, A.A. Knopf, 1926.

BEALS, Carleton, *The coming struggle for Latin America*, Philadelphia i Nova York, J.B. Lippincott Company, 1938.

BEARD, Charles A. i BEARD, Mary R., *America in Midpassage*, Nova York, The Macmillian Company, 1939.

BEARD, Charles Austin, *American foreign policy in the making, 1932-1940; a study in responsibilities*, New Haven, Yale University Press, 1946.

BENAVIDES, Leandro, *La política económica en la II República*, Madrid, Guadiana, 1972.

BISHOP, Donald Gordon, *The Roosevelt-Litvinov agreements: the American view*, Syracuse, Syracuse University Press, 1965.

BORG, Dorothy, “Notes on Roosevelt’s «Quarantine» Speech”, *Political Science Quarterly*, vol. LXXII, núm. 3, setembre de 1957, pàg. 405-433.

BORG, Dorothy, *The United States and the Far Eastern crisis of 1933-1938*, Cambridge, Harvard University Press, 1964.

BOSCH, Aurora, *Miedo a la democracia: Estados Unidos ante la Segunda República y la guerra civil española*, Barcelona, Crítica, 2012.

BOSCH, Aurora, “Entre la democracia y la neutralidad: Estados Unidos ante la Guerra Civil española”, *Ayer*, núm. 90, La nacionalización en España (2013), pàg. 167-187.

BOWERS, Claude Gernade, *My mission to Spain: watching the rehearsal for World War II*, Nova York, Simon and Schuster, 1954.

BOWERS, Claude Gernade, *Chile through embassy windows, 1939-1953*, Nova York, Simon and Schuster, 1958.

BOWERS, Claude G., *My life: The Memoirs of Claude Bowers*, Nova York, Simon and Schuster, 1962.

BREITMAN, Richard, *American refugee policy and European Jewry, 1933-1945*, Bloomington, Indiana University Press, 1987.

BRITTON, John A., *Carleton Beals: a radical journalist in Latin America*, Albuquerque, University of New Mexico Press, 1987.

BROWDER, Earl, *The Second Imperialist War*, Nova York, International Publishers, 1940.

BROWN, Jonathan C., “Why Foreign Oil Companies Shifted Their Production from Mexico to Venezuela during the 1920s”, *The American Historical Review*, vol. XC, núm. 2, abril de 1985, pàg. 362-385.

BROWN, Jonathan C., *Oil and Revolution in Mexico*, Berkley, University of California Press, 1993.

CABEZA, José, *La narrativa invencible: el cine de Hollywood en Madrid durante la guerra civil española*, Madrid, Cátedra, 2009.

CALLOW JR., Alexander B. (editor), *The City boss in America: an interpretive reader*, Nova York, Oxford University Press, 1976.

CAMPBELL, Hugh G., *La derecha radical en México, 1929-1949*, Ciutat de Mèxic, Secretaría de Educación Pública, 1976.

CANFORA, Luciano, *La Democracia: historia de una ideología*, Barcelona, Crítica, 2004.

CANTRIL, Hadley i STRUNK, Mildred (editors), *Public Opinion 1935-1946*, Princeton, Princeton University Press, 1951.

CÁRDENAS, Lázaro, *Apuntes*, Ciutat de Mèxic, Universidad Nacional Autónoma de México, 1972.

CÁRDENAS, Lázaro, *Epistolario de Lázaro Cárdenas (presentación de Elena Vázquez Gómez)*, Ciutat de Mèxic, Siglo Veintiuno Editores, 1974.

CARRILLO, Alejandro, *The Mexican people and the oil companies*, Ciutat de Mèxic, D.A.P.P., 1938.

CARROLL, Peter N. i FERNÁNDEZ, James D. (editors), *Facing fascism: New York and the Spanish Civil War*, Nova York, Museum of the City of New York, NYU Press, 2007.

CARROLL, Peter N., *The odyssey of the Abraham Lincoln Brigade: Americans in the Spanish Civil War*, Stanford, Stanford University Press, 1994.

CASANOVA GÓMEZ, Marina, “Depuración de funcionarios diplomáticos durante la guerra civil”, *Historia Contemporánea*, núm. 1, 1987, pàg. 363-378.

CASANOVA, Julián, *República y guerra civil*, Barcelona, Crítica/Marcial Pons, 2007.

CASANOVA, Julián, *Europa contra Europa, 1914-1945*, Barcelona, Crítica, 2011.

CHAKRAVARTY, Birendra Narayan, *India speaks to America*, Nova York, John Day Co., 1966.

CHAPMAN, Michael E., “Pro-Franco Anti-Communism: Ellery Sedgwick and the *Atlantic Monthly*”, *Journal of Contemporary History*, vol. XLI, núm. 4, octubre de 2006, pàg. 641-662.

CHAPMAN, Michael E., *Arguing Americanism: Franco lobbyists, Roosevelt's foreign policy, and the Spanish Civil War*, Kent, Kent State University Press, 2011.

CHESTER, Edward W., *United States oil policy and diplomacy: a twentieth century overview*, Westport, Greenwood Press, 1983.

CHOMSKY, Noam, *Las sublevaciones democráticas globales. Entrevistas con David Barsamian*, Barcelona, Pasado & Presente, 2013.

COLE, Wayne S., "America First and the South, 1940-1941", *The Journal of Southern History*, vol. XXII, núm. 1, febrer de 1956, pàg. 36-47.

COLE, Wayne S., "Senator Key Pittman and American Neutrality Policies, 1933-1940", *Mississippi Valley Historical Review*, vol. XLVI, núm. 4, març 1960, pàg. 644-662.

COLE, Wayne S., *Senator Gerald P. Nye and American foreign relations*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1962.

COLE, Wayne S., *Charles A. Lindbergh and the battle against American intervention in World War II*, Nova York, Harcourt Brace Jovanovich, 1974.

COLLUM, Danny Duncan i BERCH, Victor A., *African Americans in the Spanish Civil War: "This ain't Ethiopia, but it'll do"*, Nova York, G.K. Hall, 1992.

COMA, Javier, *La brigada Hollywood: guerra española y cine americano*, Barcelona, Flor del Viento Ediciones, 2002.

CONNELL, Brian, *Knight errant: a biography of Douglas Fairbanks, Jr.*, Londres, Hodder and Stoughton, 1955.

COOPER, Wayne F., *Claude McKay: rebel sojourner in the Harlem Renaissance: a biography*, Baton Rouge, Louisiana State University Press, 1987.

COOPER, John Milton (editor), *Reconsidering Woodrow Wilson*, Washington DC, Woodrow Wilson Center Press, 2008.

CORTADA, James W. (editor), *A City in war: American views on Barcelona and the Spanish Civil War, 1936-39*, Wilmington, Scholarly Resources, 1985.

COSÍO VILLEGAS, Daniel, *Memorias*, Ciutat de Mèxic, Consejo Nacional del Fomento Educativo, 1986.

COVARRUBIAS, José Enrique i IBARRA, Antonio, *Moneda y mercado. Ensayos sobre los orígenes de los sistemas monetarios latinoamericanos, siglos XVIII a XX*, Ciutat de Mèxic, Instituto Mora i UNAM, 2013.

CRAM, Ralph Adams, *The end of democracy*, Boston, Marshall Jones, 1937.

CRONON, Edmund David, *Josephus Daniels in Mexico*, Madison, University of Wisconsin Press, 1960.

CURRENT, Richard N., "The Stimson Doctrine and the Hoover Doctrine", *The American Historical Review*, vol. LIX, núm. 3, abril de 1954, pàg. 513-542.

CURRENT, Richard Nelson, *Secretary Stimson, a study in statecraft*, New Brunswick, Rutgers University Press, 1954.

DALLEK, Robert, *Franklin D. Roosevelt and American foreign policy, 1932-1945*, Nova York, Oxford University Press, 1979.

DANIELS, Josephus, *Shirt-sleeve diplomat*, Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1947.

DAVIDSON, Frank P. i VIREECK JR., George S., *Before America Decides: Foresight in Foreign Affairs*, Cambridge, Harvard University Press, 1938.

DAVIS, Forrest i LINDLEY, Ernest K., *How war came, an American White paper; from the fall of France to Pearl harbor*, Nova York, Simon and Schuster, 1942.

DE LA PEDRAJA Y MUÑOZ, Daniel Julio, "La Admisión de los Estados de América Latina en la Sociedad de las Naciones: El caso de México", *Revista Mexicana de Ciencia Política*, juliol-setembre de 1969, any XV, núm. 57, pàg. 387-395.

DE LA PEÑA, Sergio i AGUIRRE, Teresa, *De la Revolución a la industrialización*, Ciutat de Mèxic, UNAM i Oceano, 2006.

DE ZULUETA, Carmen, *Compañeros de paseo*, Sevilla, Editorial Renacimiento, 2001.

DENNING, Michael, *The cultural front: the laboring of American culture in the twentieth century*, Nova York, Verso, 1996.

DIES, Martin, *The Trojan horse in America*, Nova York, Dodd, Mead & Company, 1940.

DÍAZ FUENTES, Daniel, *Crisis y cambios estructurales en América Latina: Argentina, Brasil y México durante el periodo de entreguerras*, Ciutat de Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1994.

DIEBOLD, William, *New directions in our trade policy*, Nova York, Council on Foreign Relations, 1941.

DIGGINS, John P., “Flirtation with Fascism: American Pragmatic Liberals and Mussolini’s Italy”, *The American Historical Review*, vol. LXXI, núm. 2, gener de 1966, pàg. 487-506.

DIVINE, Robert A., *The illusion of neutrality*, Chicago, University of Chicago Press, 1962.

DUBOFSKY, Melvyn i VAN TINE, Warren, *John L. Lewis: a biography*, Nova York, Quadrangle/New York Times Book Co., 1977.

DUNN, Susan, *Roosevelt’s purge: how FDR fought to change the Democratic Party*, Cambridge, Belknap Press of Harvard University Press, 2010.

EARLE, Edward Mead, *Against this torrent*, Princeton, Princeton University Press, 1941.

ELIOT, George Fielding, *The ramparts we watch; a study of the problems of American national defense*, Nova York, Reynal & Hitchcock, 1938.

ENGELBRECHT, Helmuth Carol i HANIGHEN, F. C., *Merchants of death: a study of the international armament industry*, Nova York, Dodd, Mead, 1934.

ENGELBRECHT, Helmuth Carol, “One hell of a business”, Nova York, McBride & Company, 1934.

ESPASA, Andreu, “Visca Roosevelt! Visca la democràcia! Gran Depressió i debat democràtic als Estats Units”, *L’Avenç*, núm. 385, desembre de 2012, pàg. 40-51.

FABELA, Isidro, *Neutralidad; estudio histórico, jurídico y político; la Sociedad de las naciones y el continente americano ante la guerra de 1939-1940*, Ciutat de Mèxic, Biblioteca de Estudios Internacionales, 1940.

FABELA, Isidro, *Cartas al Presidente Cárdenas*, Ciutat de Mèxic, s.n., 1947.

FABER, Sebastiaan, *Anglo-American Hispanists and the Spanish Civil War: Hispanophilia, commitment, and discipline*, Nova York, Palgrave Macmillan, 2008.

FALCOFF, Mark i PIKE, Fredrick B. (editors), *The Spanish Civil War, 1936-39: American hemispheric perspectives*, Lincoln, University of Nebraska Press, 1982.

FAY, Sidney Bradshaw, *The origins of the world war*, Nova York, Macmillan, 1929.

FEIS, Herbert, *The Spanish Story*, Nova York, W.W. Norton, 1966.

FERNÁNDEZ BOYOLI, Manuel i MARRÓN DE ANGELIS, Eustaquio, *Lo que no se sabe de la rebelión cedillista*, Ciutat de Mèxic, s.n., 1938.

FISCHER, Louis, *Men and politics: an autobiography*, Nova York, Duell, Sloan and Pearce, 1941.

FONER, Eric, *The story of American freedom*, Nova York, W.W. Norton, 1998.

FONTANA, Josep, *La història dels homes*, Barcelona, Crítica, 2000.

FOULKES, Vera, *Los “niños de Morelia” y la escuela “España-México”; consideraciones analíticas sobre un experimento social*, Ciutat de Mèxic, s.n., 1953.

FRASER, Steve i GERSTLE, Gary (editors), *The Rise and fall of the New Deal order, 1930-1980*, Princeton, Princeton University Press, 1989.

FRASER, Steve i GERSTLE, Gary (editors), *Ruling America: a history of wealth and power in a democracy*, Cambridge, Harvard University Press, 2005.

FRIEDRICH, Carl Joachim, *Foreign policy in the making; the search for a new balance of power*, Nova York, Norton, 1938.

FRYE, Alton, *Nazi Germany and the American Hemisphere, 1933-1941*, New Haven, Yale University Press, 1967.

FUENTES QUINTANA, Enrique (director) i COMÍN COMÍN, Francisco (coordinador), *Economía y economistas españoles en la Guerra Civil*, Barcelona, Real Academia de Ciencias Morales y Políticas i Galaxia Gutenberg-Círculo de Lectores, 2008.

GARCÍA LÓPEZ, Sonia, *Spain is us: la guerra civil española en el cine del Popular Front 1936-1939*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2013.

GARDNER, Lloyd C., *Economic aspects of New Deal diplomacy*, Madison, University of Wisconsin Press, 1964.

GARDNER, Lloyd C., *Safe for democracy: Anglo-American response to revolution, 1913-1923*, Nova York, Oxford University Press, 1984.

GARLID, George W., “The Antiwar Dilemma of the Farmer-Labor Party”, *Minnesota History*, vol. XL, núm. 8, hivern de 1967, pàg. 365-374.

GEISER, Carl, *Prisoners of the good fight: the Spanish Civil War, 1936-1939*, Westport, L. Hill, 1986.

GELLMAN, Irwin F., *Roosevelt and Batista; good neighbor diplomacy in Cuba, 1933-1945*, Albuquerque, University of New Mexico Press, 1973.

GELLMAN, Irwin F., *Good neighbor diplomacy: United States policies in Latin America, 1933-1945*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1979.

GELLMAN, Irwin F., *Secret affairs: Franklin Roosevelt, Cordell Hull, and Sumner Welles*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1995.

GENERALITAT DE CATALUNYA, *Decret de Col·lectivitzacions i Control Obrer*, Conselleria d'Economia de la Generalitat de Catalunya, octubre de 1936.

GERASSI, John, *The premature antifascists: North American volunteers in the Spanish Civil War, 1936-39: an oral history*, Nova York, Praeger, 1986.

GIESKE, Millard L., *Minnesota farmer-laborism: the third-party alternative*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1979.

GILLY, Adolfo, *El cardenismo, una utopía mexicana*, Ciutat de Mèxic, Cal y Arena, 1994.

GIUDICI, Ernesto, *Hitler Conquista América*, Buenos Aires, Editorial Acento, 1938.

GONZÁLEZ ALCANTUD, J.A. (editor), *Marroquíes en la guerra civil española. Campos equívocos*, Rubí, Anthropos Editorial i Centro de Investigaciones Etnológicas «Ángel Ganivet», 2003.

GORDÓN ORDÁS, Félix, *Mi política fuera de España*, Ciutat de Mèxic, s. n., 1965-1967.

GRAHAM, Helen, *La República española en guerra (1936-1939)*, Barcelona, Debate, 2006.

GREEN, David, *The containment of Latin America; a history of the myths and realities of the good neighbor policy*, Chicago, Quadrangle Books, 1971.

GREGORY, Raymond F., *Norman Thomas: the great dissenter*, Nova York, Algora Publishing, 2008.

GUBERN, Román, *1936-1939: la guerra de España en la pantalla: de la propaganda a la historia*, Madrid, Filmoteca Española, 1986.

GUILLÉN, Fedro, *Fabela y su tiempo: España, Cárdenas, Roosevelt*, Ciutat de Mèxic, s.n., 1976.

GUILLÉN, Nicolás, *Prosa de prisa* (selección de Ángel Augier), L'Havana, Editorial Letras Cubanas, 1987.

GUNTHER, John, *Inside Latin America*, Londres, Hamish Hamilton, 1942.

GUTTMANN, Allen, *The wound in the heart; America and the Spanish Civil War*, Nova York, Free Press of Glencoe, 1962.

GUTTMANN, Allen (editor), *American neutrality and the Spanish Civil War*, Boston, Heath, 1963.

HABER, Stephen, MAURER, Noel i RAZO, Armando, "When the Law Does Not Matter: The Rise and Decline of the Mexican Oil Industry", *The Journal of Economic History*, vol. LXIII, núm. 1, març de 2003, pàg. 1-32.

HAGLUND, David G., *Latin America and the transformation of U.S. strategic thought, 1936-1940*, Albuquerque, University of New Mexico Press, 1984.

HARTLEY, Livingston, *Is America afraid? A new foreign policy for the United States*, Nova York, Prentice-Hall, Inc., 1937.

HASLUCK, Eugene Lewis, *Foreign affairs, 1919-1937*, Nova York, The Macmillan Company, 1938.

HAY, Eduardo, *Discursos pronunciados en su carácter de Secretario de relaciones exteriores (1936-1940)*, Ciutat de Mèxic, Talleres gráficos de la nación, 1940.

HAYES, Carlton Joseph Huntley, *The United States and Spain: an interpretation*, Nova York, Sheed & Ward, 1951.

HERRERA LEÓN, Fabián, *México en la Sociedad de Naciones: modernización y consolidación de una política exterior, 1931-1940*, Tesi de doctorat en Història, El Colegio de México, Centro de Estudios Históricos, 2010.

H. G. D., "José Camprubí", *Hispania*, vol. XXV, núm 2, maig de 1942, pàg. 210-211.

HOBBSAWM, Eric J., *The Age of Extremes: a History of the World, 1914-1991*, Nova York, Pantheon Books, 1994.

HODGSON, Godfrey, *The Colonel: the life and wars of Henry Stimson, 1867-1950*, Nova York, Knopf, 1990.

HOFSTADTER, Richard, *The American Political Tradition and the Men Who Made it* (1948), Nova York, Vintage Books, 1989.

HOOKER, Nancy Harvison (editora), *The Moffat Papers. Selection from the diplomatic journals of Jay Pierrepont Moffat*, Cambridge, Harvard University Press, 1956.

HOOVER, John Edgar, *Masters of deceit: the story of communism in America and how to fight it*, Nova York, Holt, 1958.

HOWE, Quincy, *Blood is cheaper than water; the prudent American's guide to peace and war*, Nova York, Simon and Schuster, 1939.

HOWSON, Gerald, *Arms for Spain: the untold story of the Spanish Civil War*, Nova York, St. Martin's Press, 1998.

HU, Shizhang, *Stanley K. Hornbeck and the open door policy, 1919-1937*, Westport, Greenwood Press, 1995.

HUBBARD, John R., "How Franco Financed His War", *The Journal of Modern History*, vol. XXV, núm. 4, desembre de 1953, pàg. 390-406.

HUDSON, Michael, *Super imperialismo: la estrategia económica del Imperio Norteamericano*, Barcelona, Dopesa, 1973.

HULL, Cordell, *Our foreign relations and our foreign policy*, Washington, United States Government Printing Office, 1936.

HULL, Cordell, *The Memoirs of Cordell Hull*, Nova York, Macmillan Co., 1948.

ICKES, Harold LeClair, *The secret diary of Harold L. Ickes: The inside struggle, 1936-1939*, Nova York, Simon and Schuster, 1954.

IRWIN, Douglas A., *Peddling protectionism: Smoot-Hawley and the Great Depression*, Princeton, Princeton University Press, 2011.

ISSERMAN, Maurice, *Which side were you on?: the American Communist Party during the Second World War*, Middletown, Wesleyan University Press, 1982.

JACKSON, Gabriel, *La República española y la Guerra Civil* (1965), Barcelona, Crítica, 1999.

JONAS, Manfred, *Isolationism in America, 1935-1941*, Ithaca, Cornell University Press, 1966.

KANAWADA, Leo V., *Franklin D. Roosevelt's diplomacy and American Catholics, Italians, and Jews*, Ann Arbor, UMI Research Press, 1982.

KARABEL, Jerome, *The chosen: the hidden history of admission and exclusion at Harvard, Yale, and Princeton*, Boston, Houghton Mifflin Co., 2005.

KENNEDY, Thomas C., *Charles A. Beard and American foreign policy*, Gainesville, University Presses of Florida, 1975.

KINDLEBERGER, Charles Poor, *La crisis económica, 1929-1939*, Barcelona, Crítica, 1985,

KNIGHT, Alan, *U.S.-Mexican relations, 1910-1940: an interpretation*, La Jolla, Center for U.S.-Mexican Studies, University of California, 1987.

KOPPES, Clayton R., "The Good Neighbor Policy and the Nationalization of Mexican Oil: A Reinterpretation", *The Journal of American History*, vol. LXIX, núm. 1, juny de 1982, pàg. 62-81.

KUTULAS, Judy, *The long war: the intellectual people's front and anti-Stalinism, 1930-1940*, Durham, Duke University Press, 1995.

KYVIG, David E., "History as Present Politics: Claude Bowers' The Tragic Era", *Indiana Magazine of History*, vol. LXXIII, núm. 1, març de 1977, pàg. 17-31.

LAMONT, Edward M., *The ambassador from Wall Street: the story of Thomas W. Lamont, J.P. Morgan's chief executive: a biography*, Lanham, Madison Books, 1994.

LANDIS, Arthur H., *Death in the olive groves: American volunteers in the Spanish Civil War, 1936-1939*, Nova York, Paragon House, 1989.

LAWYERS COMMITTEE ON AMERICAN RELATIONS WITH SPAIN, *Hitler over Latin America. Why the embargo against Spain must be lifted now!*, Nova York, Lawyers Committee on American Relations with Spain, 1939.

LEVINE, Robert M., *Tropical Diaspora: The Jewish Experience in Cuba*, Gainesville, University Press of Florida, 1993.

LEUCHTENBURG, William Edward, *Franklin D. Roosevelt and the New Deal, 1932-1940*, Nova York, Harper & Row, 1963.

LEUCHTENBURG, William Edward, *The FDR years: on Roosevelt and his legacy*, Nova York, Columbia University Press, 1995.

LEVIN, Norman Gordon, *Woodrow Wilson and world politics; America's response to war and revolution*, Nova York, Oxford University Press, 1968.

LEWIS, Cleona, *America's stake in international investments*, Washington DC, The Brookings Institution, 1938.

LIDA, Clara E., *Inmigración y exilio*, Ciutat de Mèxic, Colegio de México i Siglo XXI, 1997.

LITTLE, Douglas J., "Twenty Years of Turmoil: ITT, the State Department, and Spain, 1924-1944", *The Business History Review*, vol. LIII, núm. 4, hivern de 1979, pàg. 449-472.

LITTLE, Douglas, "Antibolshevism and American Foreign Policy, 1919-1939: The Diplomacy of Self-Delusion", *American Quarterly*, vol. XXXV, núm. 4, tardor de 1983, pàg. 376-390.

LITTLE, Douglas, *Malevolent neutrality: the United States, Great Britain, and the origins of the Spanish Civil War*, Ithaca, Cornell University Press, 1985.

LÓPEZ ZAPICO, Misael Arturo, *Las relaciones entre Estados Unidos y España durante la guerra civil y el primer franquismo, 1936-1945*, Gijón, Trea, 2008.

LORENZO, César M., *Los anarquistas españoles y el poder, 1868-1969*, París, Ruedo Ibérico, 1969.

LYONS, Eugene, *The Red Decade (1941)*, Nova York, Arlington House, 1970.

MACLEISH, Archibald, *A Time to Speak*, Boston, Houghton Mifflin Company, 1940.

MAIOLO, Joseph A, *Cry havoc: how the arms race drove the world to war, 1931-1941*, Nova York, Basic Books, 2010.

MALLOY, Sean Langdon, *Atomic tragedy: Henry L. Stimson and the decision to use the bomb against Japan*, Ithaca, Cornell University Press, 2008.

MARICHAL, Juan (compilador), *Obras Completas de Manuel Azaña*, Ciutat de Mèxic, Editorial Oasis, 1968.

MARTIN, James Joseph, *American liberalism and world politics, 1931-1941; liberalism's press and spokesmen on the road back to war between Mukden and Pearl Harbor*, Nova York, Devin-Adair, 1964.

MAURER, Noel, "The Empire Struck Back: Sanctions and Compensation in the Mexican Oil Expropriation of 1938", *The Journal of Economic History*, vol. LXXI, núm. 3, setembre de 2011, pàg. 590-615.

MAYER, Arno J., *Politics and diplomacy of peacemaking; containment and counterrevolution at Versailles, 1918-1919*, Nova York, Knopf, 1967.

MAZOWER, Mark, *No enchanted palace: the end of empire and the ideological origins of the United Nations*, Princeton, Princeton University Press, 2009.

MCCOY, Donald R., "The Good Neighbor League and the Presidential Campaign of 1936", *The Western Political Quarterly*, vol. XIII, núm. 4, desembre de 1960, pàg. 1011-1021.

MEDIN, Tzvi, *Ideología y praxis política de Lázaro Cárdenas*, Ciutat de Mèxic, Siglo Veintiuno Editores, 1972.

MERRIMAN, Marion, *American commander in Spain: Robert Hale Merriman and the Abraham Lincoln Brigade*, Reno, University of Nevada Press, 1986.

MEYER, Lorenzo, *México y Estados Unidos en el conflicto petrolero, 1917-1942* (2. ed., corr. y aumentada), Ciutat de Mèxic, Colegio de México, 1972.

MEYER, Lorenzo, *El cactus y el olivo: las relaciones de México y España en el siglo XX*, Ciutat de Mèxic, Océano, 2001.

MEYER, Lorenzo, "Calles vs. Calles. El "jefe máximo" con la República, el exiliado con Franco. Contradicciones de la élite revolucionaria mexicana", *Historia Mexicana*, vol. LVIII, núm. 3, gener-març de 2009, pàg. 1.005-1.044.

MILLIS, Walter, *Road to war, America, 1914-1917*, Boston, Houghton Mifflin company, 1935.

MINTON, Bruce i STUART, John, *The Fat Years and The Lean*, Nova York, International Publishers, 1940.

MOON, Parker Thomas, *Imperialism and World Politics*, Nova York, The Macmillian Company, 1926.

MORADIELLOS, Enrique, *El reñidero de Europa. Las dimensiones internacionales de la Guerra Civil Española*, Barcelona, Ediciones Península, 2001.

MORAL RONCAL, Antonio Manuel, *El asilo diplomático en la Guerra Civil española*, Madrid, Actas Editorial, 2001.

MORENTE, Francisco (editor), *España en la crisis europea de entreguerras: República, fascismo y Guerra Civil*, Madrid, Catarata, 2012.

MORISON, Elting Elmore, *Turmoil and tradition; a study of the life and times of Henry L. Stimson*, Boston, Houghton Mifflin, 1960.

MYRDAL, Gunnar, *Economic theory and under-developed regions* (1957), Londres, Methuen & Co, 1972.

NEILSON, Keith, "Perception and Posture in Anglo-American Relations: The Legacy of the Simon-Stimson Affair, 1932-1941", *The International History Review*, vol. XXIX, núm. 2, juny de 2007, pàg. 313-337.

NELSON, Cary i HENDRICKS, Jefferson, *Madrid, 1937: letters of the Abraham Lincoln Brigade from the Spanish Civil War*, Nova York, Routledge, 1996.

NERÍN, Gustau, *La guerra que vino de África*, Barcelona, Crítica, 2005.

NEWMAN, Robert P., "Hiroshima and the Trashing of Henry Stimson", *The New England Quarterly*, vol. LXXI, núm. 1, març de 1998, pàg. 5-32.

NICOLAU GONZÁLEZ, Ramón, *Cuba y la defensa de la República Española (1936-1939)*, L'Havana, Editora Política, 1981.

NOCK, Albert Jay, *The myth of a guilty nation*, Nova York, B.W. Huebsch, 1922.

NOEL-BAKER, Philip, *The private manufacture of armaments*, Nova York, Oxford University Press, 1937.

NORWOOD, Stephen Harlan, *The Third Reich in the ivory tower: complicity and conflict on American campuses*, Nova York, Cambridge University Press, 2009.

NOVICK, Peter, *That noble dream: the "objectivity question" and the American historical profession*, Nova York, Cambridge University Press, 1988.

NOVO, Salvador, *La vida en México en el período presidencial de Lázaro Cárdenas*, Ciutat de Mèxic, Empresas Editoriales, 1964.

OFFNER, Arnold A., *American appeasement; United States foreign policy and Germany, 1933-1938*, Cambridge, Belknap Press of Harvard University Press, 1969.

OJEDA, Mario, *México y la Guerra Civil Española*, Madrid, Turner, 2004.

ORTUÑO, Manuel (editor), *Isidro Fabela y Luis I. Rodríguez: diplomáticos de Cardénas, una trinchera mexicana en la guerra civil (1936-1940)*, Madrid, Trama Editorial, 2007.

ORWELL, George, *Mi guerra civil española* (1978), Barcelona, Destino, 1982.

PADEFORD, Norman Judson, *International law and diplomacy in the Spanish civil strife*, Nova York, Macmillan, 1939.

PARMET, Robert D., *The master of Seventh Avenue: David Dubinsky and the American labor movement*, Nova York, Nova York University Press, 2005.

PARRINI, Carl P., *Heir to empire: United States economic diplomacy, 1916-1923*, Pittsburgh, University of Pittsburg Press, 1969.

PAYÁ VALERA, Emeterio, *Los niños españoles de Morelia: el exilio infantil en México*, Zapopan, El Colegio de Jalisco, 2002.

PELLS, Richard H., *Radical visions and American dreams; culture and social thought in the Depression years*, Nova York, Harper & Row, 1973.

PÉREZ MONTFORT, Ricardo, *Hispanismo y Falange. Los sueños imperiales de la derecha española*, Ciutat de Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1992.

PERRET, Geoffrey, *Days of sadness, years of triumph: the American people, 1939-1945*, Baltimore, Penguin, 1973.

PETERSON, Merrill D., *The Jefferson Image in the American Mind*, Nova York, Oxford University Press, 1960.

PIKE, Fredrick B., *FDR's Good Neighbor Policy: sixty years of generally gentle chaos*, Austin, University of Texas Press, 1995.

PIZER, Donald, "The Hemingway: Dos Passos Relationship", *Journal of Modern Literature*, vol. XIII, núm. 1, març de 1986, pàg. 111-128.

PLA BRUGAT, Dolores, *Los niños de Morelia: en estudio sobre los primeros refugiados españoles en México*, Ciutat de Mèxic, Instituto Nacional de Antropología e Historia, 1985.

PORTER, Bernard, *Empire and Superempire: Britain, America and the World*, New Haven, Yale University Press, 2006.

POWELL, Thomas G., *Mexico and the Spanish Civil War*, Albuquerque, University of New Mexico Press, 1981.

PRASAD, Bimal, *The origins of Indian foreign policy; the Indian National Congress and world affairs, 1885-1947*, Calcuta, Bookland Private, 1960.

PRESTON, Paul (editor), *La República asediada: hostilidad internacional y conflictos internos durante la Guerra Civil*, Barcelona, Península, 1999.

PRESTON, Paul, *La Guerra Civil Espanyola*, Barcelona, Editorial Base, 2006.

PRESTON, Paul, *Idealistas bajo las balas: corresponsales extranjeros en la guerra de España*, Madrid, Debate, 2007.

PRIETO, Indalecio, *La tragedia de España; discursos pronunciados en América del Sur*, Buenos Aires, Editorial Claridad, 1939.

PUY MUÑOZ, Francisco (coordinador), *Los derechos en el constitucionalismo histórico español*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, 2002.

PUZZO, Dante Anthony, *Spain and the great powers, 1936-1941*, Nova York, Columbia University Press, 1962.

RADOSH, Ronald, HABECK, Mary R. i SEVOSTIANOV, Grigory (editors), *Spain betrayed: the Soviet Union in the Spanish Civil War*, New Haven, Yale University Press, 2001.

RAJKUMAR, V. N., *The Background's India Foreign Policy*, Delhi, Indian National Congress, 1952.

RASCÓN BANDA, Víctor Hugo, *Los niños de Morelia*, Ciutat de Mèxic, Universidad Autónoma Metropolitana, Casa Juan Pablos, Centro Cultural, 2007.

REQUENA GALLEGO, Manuel i SEPÚLVEDA LOSA, Rosa María (coordinadors), *Las brigadas internacionales: el contexto internacional, los medios de propaganda, literatura y memorias*, Conca, Editorial de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2003.

REY GARCÍA, Marta, “La creación de la imagen de Franco y su nuevo Estado en Norteamérica: *Spain*”, *Anuario del Departamento de Historia Facultad de Ciencias de la Información*, núm. 5, 1993, pàg. 57-69.

REY GARCÍA, Marta, “Los españoles de Norteamérica y la Guerra Civil (1936-1939)”, *REDEN: Revista española de estudios norteamericanos*, núm. 7, 1994, pàg. 107-120.

REY, Marta, *Stars for Spain: la guerra civil española en los Estados Unidos*, Sada, Edició do Castro, 1997.

REYNOLDS, David, *The Creation of the Anglo-American Alliance 1937-41*, Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1982.

ROBERTS, John Walter, *Putting foreign policy to work: the role of organized labor in American foreign relations, 1932-1941*, Nova York, Garland Pub., 1995.

ROBERTS, Priscilla, «“The Council Has Been Your Creation”: Hamilton Fish Armstrong, Paradigm of the American Foreign Policy Establishment?», *Journal of American Studies*, vol. XXXV, núm. 1, abril de 2001, pàg. 65-94.

ROCHESTER, Anna, *Rulers of America: a study of finance capital*, Nova York, International Publishers, 1936.

ROOSEVELT, Eleanor, *This I remember*, Nova York, Harper & Brothers, 1949.

ROOSEVELT, Elliot (editor), *The Roosevelt Letters*, Londres, George G. Harrap, 1952.

ROSENBERG, Arthur, *Democracia y socialismo: historia y política de los últimos ciento cincuenta años, 1789-1937*, Ciutat de Mèxic, Siglo XXI, 1981.

ROSENBERG, Emily S., *Spreading the American dream: American economic and cultural expansion, 1890-1945*, Nova York, Hill and Wang, 1982.

ROSENBERG, Emily S., *Financial missionaries to the world: the politics and culture of dollar diplomacy, 1900-1930*, Cambridge, Harvard University Press, 1999.

ROSSINI, Daniela (editora), *From Theodore Roosevelt to FDR: Internationalism and Isolationism in American foreign policy*, Staffordshire, Keele University Press, 1995.

ROUSSE, Thomas Andrew, *Nationalization of munitions*, Austin, The University, 1936.

RUIZ-MANJÓN, Octavio, *Fernando de los Ríos: un intelectual en el PSOE*, Madrid, Editorial Síntesis, 2007.

SÁNCHEZ KORROL, Virgin, *From colonia to community: the history of Puerto Ricans in New York City*, Berkeley, University of California Press, 1994.

SANDERS, David, “Ernest Hemingway’s Spanish Civil War”, *American Quarterly*, vol. XII, núm. 2, estiu de 1960, pàg. 133-143.

SANDOVAL-SÁNCHEZ, Alberto, *José, can you see?: Latinos on and off Broadway*, Madison, University of Wisconsin Press, 1999.

SAMPSON, Anthony, *El estado soberano de la ITT*, Barcelona, Dopesa, 1973.

SAUNDERS, D. A., “The Dies Committee: First Phase”, *The Public Opinion Quarterly*, vol. III, núm. 2, abril de 1939, pàg. 223-238.

SEATON, Douglas P., *Catholics and radicals: the Association of Catholic Trade Unionists and the American Labor movement, from Depression to cold war*, Lewisburg, Bucknell University Press, 1981.

SEIDLER, Murray Benjamin, *Norman Thomas: respectable rebel* (1961), Syracuse, Syracuse University Press, 1967.

SEWALL, Arthur F., “Key Pittman and the Quest for the China Market, 1933-1940”, *Pacific Historical Review*, vol. XLIV, núm. 3, agost de 1975, pàg. 351-371.

SCHACHTER, Oscar, “Philip Jessup’s Life and Ideas”, *The American Journal of International Law*, vol. LXXX, núm. 4, octubre de 1986, pàg. 878-895.

SCHLESINGER JR., Arthur Meier, *The Age of Roosevelt. The Politics of Upheaval*, Boston, Houghton Mifflin, 1960.

SCHMITZ, David F., *The United States and Fascist Italy, 1922-1949*, Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1988.

SCHMITZ, David F., *Henry L. Stimson: the first wise man*, Wilmington, SR Books, 2001.

SCHOULTZ, Lars, *Beneath the United States: a history of U.S. policy toward Latin America*, Cambridge, Harvard University Press, 1998.

SCHULER, Friedrich Engelbert, *Mexico between Hitler and Roosevelt: Mexican foreign relations in the age of Lázaro Cárdenas, 1934-1940*, Albuquerque, University of New Mexico Press, 1998.

SCHULZINGER, Robert D., *The making of the diplomatic mind: the training, outlook, and style of United States Foreign Service officers, 1908-1931*, Middletown, Wesleyan University Press, 1975.

SCHWARTZ, Fernando, *La internacionalización de la guerra civil española. Julio de 1936-Marzo de 1937*, Esplugues de Llobregat, Ariel, 1971.

SEHLINGER, Peter J. i HAMILTON, Holman, *Spokesman for democracy: Claude G. Bowers, 1878-1958*, Indianapolis, Indiana Historical Society, 2000.

SELDES, George, *Iron, blood and profits; an exposure of the world-wide munitions racket*, Nova York, Harper & Brothers, 1934.

SERRANO MIGALLÓN, Fernando, *Isidro Fabela y la diplomacia mexicana*, Ciutat de Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1981.

SHERWOOD, Robert Emmet, *Roosevelt and Hopkins, an intimate history*, Nova York, Harper & Brothers, 1948.

SHUBERT, Adrian, "Oil Companies and Governments: International Reaction to the Nationalization of the Petroleum Industry in Spain: 1927-1930", *Journal of Contemporary History*, vol. XV, núm. 4, octubre de 1980, pàg. 701-720.

SIMON, Rita James (editor), *As we saw the thirties; essays on social and political movements of a decade*, Urbana, University of Illinois Press, 1967.

SKOUTELSKY, Rémi, *Novedad en el frente. Las Brigadas Internacionales en la Guerra Civil*, Madrid, Temas de Hoy, 2006.

SNYDER, Mark F., *Breckinridge Long and the Jewish refugee crisis*, Tesi de Llicenciatura, Universitat de Harvard, 2003.

SOFFER, Jonathan, "The National Association of Manufacturers and the Militarization of American Conservatism", *The Business History Review*, vol. LXXV, núm. 4, hivern de 2001, pàg. 775-805.

SPENCER, Thomas T., "The Good Neighbor League Colored Committee and The 1936 Democratic Presidential Campaign", *The Journal of Negro History*, vol. LXIII, núm. 4, octubre de 1978, pàg. 307-316.

STEEL, Ronald, *Walter Lippmann and the American century*, Boston, Little, Brown, 1980.

STERNESHER, Bernard, "The Stimson Doctrine: F.D.R. versus Moley and Tugwell", *Pacific Historical Review*, vol. XXXI, núm. 3, agost de 1962, pàg. 281-289.

STIMSON, Henry Lewis i BUNDY, McGeorge, *On active service in peace and war*, Nova York, Harper & Brothers, 1948.

STROMBERG, Roland N., "American Business and the Approach of War, 1935-1941", *The Journal of Economic History*, vol. XIII, núm.1, hivern de 1953, pàg. 58-78.

STUHLER, Barbara, "The One Man Who Voted 'Nay': The Story of John T. Bernard's Quarrel with American Foreign Policy. 1937-1939," *Minnesota History*, vol. XLIII, núm. 3, tardor de 1972, pàg. 82-92.

SWEETING, Orville J., "John Q. Tilson and the Reapportionment Act of 1929", *The Western Political Quarterly*, vol. IX, núm. 2, juny de 1956, pàg. 434-453.

TAFT, Philip, *The A.F. of L. from the death of Gompers to the merger*, Nova York, Harper & Brothers, 1959.

TANSILL, Charles Callan, *America goes to war*, Boston, Little, Brown and Company, 1938.

TAYLOR, Foster Jay, *The United States and the Spanish Civil War*, Nova York, Bookman Associates, 1956.

TEJERA, Adolfo, *Penetración nazi en América Latina*, Montevideo, Nueva América, 1938.

THOMAS, Norman, *Socialism on the defensive*, Nova York, Harper & Brothers, 1938.

THOMAS, Norman, *A socialist's faith*, Nova York, Norton, 1951.

THOMAS, Hugh, *The Spanish Civil War* (edició revisada), Nova York, The Modern Library, 2001.

THOMÀS, Joan Maria, *Roosevelt y Franco: de la guerra civil española a Pearl Harbor*, Barcelona, Edhasa, 2007.

THOMÀS, Joan Maria, *La Batalla del wolframio: Estados Unidos y España de Pearl Harbor a la Guerra Fría (1941-1947)*, Madrid, Cátedra, 2010.

TIERNEY, Dominic, *FDR and the Spanish Civil War: neutrality and commitment in the struggle that divided America*, Durham, Duke University Press, 2007.

TIERNEY, Dominic, "Franklin D. Roosevelt and Covert Aid to the Loyalists in the Spanish Civil War, 1936-39", *Journal of Contemporary History*, vol. XXXIX, núm. 3, juliol de 2004, pàg. 299-313.

TILSON, John Q., *The Embargo on Spain*, New Haven, Edició de l'autor, 1939.

TOWNSEND, William Cameron, *The Truth About Mexico's Oil*, Ciutat de Mèxic, Ocampo Hermanos, 1940.

TOWNSEND, William Cameron, *Lázaro Cárdenas: Mexican Democrat*, Ann Arbor, George Wahr, 1952.

TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish Civil War*, Londres y Bloomington, Indiana University Press, 1968.

TURNER, John Kenneth, *Shall it be again?*, Nova York, B.W. Huebsch, Inc., 1922.

VALAIK, J. David, "Catholics, Neutrality, and the Spanish Embargo, 1937-1939", *The Journal of American History*, vol. LIV, núm. 1, juny de 1967, pàg. 537-555.

VILLARONGA, J., *Política exterior del presidente Franklin D. Roosevelt*, San Juan de Puerto Rico, Biblioteca de Autores Puertorriqueños, 1943.

VIÑAS, Ángel, *El escudo de la República: el oro de España, la apuesta soviética y los hechos de mayo de 1937*, Barcelona, Crítica, 2007.

VIÑAS, Ángel, *La soledad de la República: el abandono de las democracias y el viraje hacia la Unión Soviética*, Barcelona, Crítica, 2006.

VIÑAS, Ángel, *El honor de la República: entre el acoso fascista, la hostilidad británica y la política de Stalin*, Barcelona, Crítica, 2009.

VIÑAS, Ángel (editor), *Al servicio de la República*, Madrid, Marcial Pons i Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación, 2010.

WALTERS, F. P., *A history of the League of Nations*, Londres i Nova York, Oxford University Press, 1960.

WEIL, Martin, *A pretty good club: the founding fathers of the U.S. Foreign Service*, Nova York, Norton, 1978.

WELLES, Sumner, *The time for decision*, Nova York, Harper & Brothers, 1944.

WELLES, Sumner, *Seven Decisions That Shaped History*, Nova York, Harper & Brothers, 1951.

WEYL, Nathaniel i WEYL, Sylvia Castleton, *The reconquest of Mexico; the years of Lázaro Cárdenas*, Nova York, Oxford University Press, 1939.

WHEALEY, Robert, "How Franco Financed his War – Reconsidered", *Journal of Contemporary History*, vol. XII, núm. 1, gener de 1977, pàg. 133-152.

WHEALEY, Robert H., "Economic Influence of the Great Powers in the Spanish Civil War: From the Popular Front to the Second World War", *The International History Review*, vol. V, núm. 2, maig de 1983, pàg. 229-254.

WHITE, Walter Francis, *A man called White. The autobiography of Walter White*, Nova York, Viking Press, 1948.

WILKINS, Mira, *The maturing of multinational enterprise: American business abroad from 1914 to 1970*, Cambridge, Harvard University Press, 1974.

WILLIAMS, William Appleman, *American-Russian relations, 1781-1947*, Nova York, Rinehart, 1952.

WILLIAMS, William Appleman, *The tragedy of American diplomacy*, Cleveland, World Pub. Co., 1959.

WILZ, John Edward, *In search of peace; the Senate munitions inquiry, 1934-36*, Baton Rouge, Louisiana State University Press, 1963.

WOOD, Bryce, *The making of the good neighbor policy*, Nova York, Columbia University Press, 1961.

WRIGHT, Herbert, *Memorandum in Support of the Retention of the Spanish Embargo*, Washington, Keep the Spanish Embargo Committee, 1939.

ZORAIDA VÁZQUEZ, Josefina i MEYER, Lorenzo, *México frente a Estados Unidos. Un ensayo histórico, 1776-2000*, Ciutat de Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 2001.